

АЗИЗА МУХСИЕВА, УМИДА АБИРОВА

ОИЛА ПЕДАГОГИКАСИ

(Дарслик)

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
МАКТАБГАЧА ВА МАКТАБ ТАЪЛИМИ ВАЗИРЛИГИ**

**НИЗОМИЙ НОМИДАГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ**

АЗИЗА МУХСИЕВА, УМИДА АБИРОВА

ОИЛА ПЕДАГОГИКАСИ

(Дарслик)

Бакалавр таълим йўналиши талабалари учун мўлжалланган

**“LESSON PRESS” nashriyoti
Тошкент – 2023**

UO'K: 37.018.1(075)

КВК :74.9уа7

Мухсиева А, Абирова У. Оила педагогикаси /Дарслик. – Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ, 2023. – 482 бет.

Дарслик “Оила педагогикаси” фани ўқув курсининг дастури асосида тайёрланган бўлиб, унда оила педагогикасининг назарий асослари, оилавий ҳаётнинг шахс ҳаётидаги ўрни, оилада баркамол шахсни тарбиялаш, ота- оналарнинг мажбуриятлари, ҳуқуқлари, ота-она обрўси, оила аъзоларининг шахс шаклланишидаги таъсири, ўғил ва қиз болалар тарбиясининг ўзига хос хусусиятлари, оила-маҳалла-таълим муассасаси ҳамкорлигида оила мустаҳкамлигини таъминлашнинг назарий хусусиятлари каби масалалар ёритилган.

Ўзбекистон Республикаси олий ва ўрта махсус таълим Вазирлигининг - сонли буйруғи билан тасдиқланган “Оила педагогикаси” фанининг намунавий дастури асосида тайёрланган ушбу дарслик педагогика олий ўқув юртларининг ота-она, талаба, магистр ҳамда мустақил изланувчиларига мўлжалланган.

Такризчилар:

Салиева З.Т. – педагогика фанлари доктори, профессор

Мирзаева Ф.О – педагогика фанлари номзоди, доцент

ISBN 978-9910-747-27-4

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2017 йил 28 июн 434 – сонли буйруғига асосан нашрга тавсия этилган.

© Мухсиева А.Ш., Абирова У.Н., 2023

© “LESSON PRESS” nashriyoti, 2023

СУЗ БОШИ

“Оила педагогикаси” умумназарий хусусият ва аҳамиятга эга бўлган фундаментал педагогик фан ҳисобланади. Бинобарин, оила шахс тарбиясини амалга ошириш хусусиятига кўра жамиятнинг асосий ячейкаси саналади. Тарбиячи ўзида жисмоний, эстетик, меҳнат, ақлий ва ахлоқий тарбияни мужассам этгани боис ҳам муҳим аҳамият касб этади. Инсоннинг жамиятда муносиб шахс сифатида шаклланиши айнан тарбияга боғлиқ.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги «Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида»ги фармонида “Ёш оилаларни маънавий ва моддий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш, улар учун муносиб уй-жой ва ижтимоий-маиший шароитларни яратиш бўйича комплекс чора тadbирлар тизимини амалга ошириш” – таъкидлаб бу борасидаги ишларимизни янада такомиллаштириш зарур эканлиги айтиб ўтилган.

Президентимиз Ш.М. Мирзиёевнинг “.....биз учун муқаддас бўлган оила асосларини янада мустаҳкамлаш, хонадонларда тинчлик-хотиржамлик, аҳиллик ва ўзаро ҳурмат муҳитини яратиш, маънавий-маърифий ишларни аниқ мазмун билан тўлдиришдан иборат бўлмоғи зарур” – деб таъкидлаб ўтганлар.

Олий таълим муассасаларида талабаларни маънавий-ахлоқий фазилатларини ривожлантириш асосида оилани кадрлаш, ёшларнинг энг соф ва покиза туйғулари, илк ҳаётий тушунча ва тасаввурлари биринчи галда оила бағрида шакллантириш, таълим муассасаларидаги маънавий тadbирлар орқали характери, табиати ва дунёкараши, яхшилик ва ёвузлик, олийжаноб ва меҳр-оқибат каби тушунчаларнинг мазмун моҳиятини тушунтирилиши зарур ҳисобланади. Юзага келган ижтимоий маданий вазият ўз навбатида, келажак авлодни тарбиялашда миллийликка асосланиши кераклигини, халқнинг кўп асрлар давомида ардоқлаб келган миллий ахлоқий кадриятларининг педагогик

¹Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги «Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида»ги ПФ-60-сон.

² Мирзиёев Ш.М. “Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг қундалиқ қондаси бўлиши керак”. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий яқунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузаси. Халқ сўзи газетаси. 2017 йил 16 январь.

жараённинг асосий вазифасига айлантирилишини тақозо этмоқда. Чунки бугунги жамиятда мавжуд ахлоқий тушкунлик инсонни маънавий тарбиялаш анъаналари, тарбиянинг миллийлигини илмий идрок этиш ва ундан жамиятнинг маънавий камолоти сари ҳаракатида самарали қўллаш, тарбияда миллийликка асосланиш давр ва Янги таракқиёт талабидир.

Бу эса табиийки, педагогларимиз, айниқса бўлажак педагогларимизнинг оила педагогикаси фани бўйича тегишли назарий билимларга эга бўлишини тақозо этади.

“Оила педагогикаси” фанидан ўқув машғулотлари педагогика олий ўқув юртларининг 2-курс талабаларига бир ўқув семестри давомида ўтказилади. Ўқув машғулотлари бевосита маъруза, амалий машғулотлар, мустақил таълим ҳамда таълимнинг бошқа замонавий шакллари ёрдамида амалга оширилади. Машғулотлар жараёнида талабалардан тавсия этиладиган ўқув ва илмий адабиётлар, мавзуга тегишли меъёрий ҳужжатлар билан самарали ишлаш кўникма-малакаларини пухта ўзлаштириш талаб этилади.

Ўқув қўлланма Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университетида тасдиқланган ўқув дастурига ва давлат таълим стандартларига мос равишда тайёрланган бўлиб, унинг мақсади талабаларни мазкур ўқув курсини чуқур ўзлаштиришларига ёрдам беришни назарда тутди.

“Оила педагогикаси” фани бўйича тайёрланган дарслик мавзуларини ёритишда республика ҳамда хорижий мамлакатларда эълон қилинган илмий-педагогик адабиётлардан фойдаланилган.

Дарслик таркибий жиҳатдан қуйидагича шакллантирилган: ҳар бир мавзу бўйича режа, таянч тушунчалар, мавзуга оид ўқув ахборотини ўзида акс эттирувчи матн, талабаларнинг ўз-ўзини назорат қилиш учун саволлар, мавзуга оид адабиётлар рўйхати, амалий топшириқлар ва уларни бажариш юзасидан услубий кўрсатмалар, тест топшириқлари, семинар машғулотларининг режаси, “Оила педагогикаси”га оид асосий тушунча ва атамалар луғати ҳамда мавзуларни янада чуқурроқ ўрганиш учун тавсия этиладиган умумий адабиётлар рўйхати.

I БОБ. ОИЛА ПЕДАГОГИКАСИ – ЎҚУВ ФАНИ СИФАТИДА

ОИЛА ПЕДАГОГИКАСИ ЎҚУВ ФАНИНИНГ МАҚСАД, ВАЗИФАЛАРИ ВА ПРЕДМЕТИ

Режа:

1. “Оила педагогикаси” фанининг мақсади, вазифалари ва предмети.
2. “Оила педагогикаси” фанининг бошқа фанлар билан ўзаро алоқадорлиги.
3. “Оила педагогикаси” фанининг илмий тадқиқот методлари.

Таянч тушунчалар: оила, никоҳ, қон-қариндошлик, ота-она, фарзандлар, кекса авлод (бува, буви), қариндошлар, педагогика, оила педагогикаси, оила тарбияси, оила анъаналари, оила тарбияси тамойиллари.

“Оила педагогикаси” фанининг мақсади, вазифалари ва предмети. Ҳар қандай жамият оилалардан таркиб топади. Оила жамиятнинг кичик, бироқ, энг асосий бўғини саналади. Зеро, жамиятнинг мавжудлиги унда яшовчи кишиларни ўз ичига олган оилаларнинг борлиги билан белгиланади. Шунга кўра оила ва жамият ўртасидаги алоқанинг мустақамлиги, бир-бирини тақозо этиши ниҳоятда муҳим. Бу муҳимлик жамиятнинг ижтимоий, иқтисодий ва маданий жиҳатдан ривожланиши учун нафақат таълим муассасаларида, балки оилада ҳам бола (фарзанд)лар тарбиясини тўғри, самарали ташкил этишни тақозо қилишида акс этади.

“Оила, таълим ташкилотлари ва маҳаллаларда маънавий тарбиянинг узвийлигини таъминлаш³”- деб таъкидлаб ўтилган.

Кишилиқ таракқиётининг турли босқичларида ҳам оила тарбиясига алоҳида эътибор қаратиб келинган. Тўғри, баъзан бу эътибор бир қадар сустлашган (собик Иттифок даврида социализм ғояларига кўра шахснинг тарбиясида оила эмас, балки жамиятнинг етакчи ўрин тутиши алоҳида уқтирилар эди). Бироқ, шуни алоҳида атиб ўтиш лозим, ҳеч бир жамият ва ижтимоий тузумда оиланинг шахс тарбиясидаги аҳамияти, ўрни ва роли бутунлай инкор этилмаган.

Ўзбекистон ҳудудида эса қадим-қадимдан оиланинг ижтимоий-тарбиявий кучга эгаллиги алоҳида эътироф этилиб, юксак баҳоланган. Ўзбекистон мустақиллиги йилларида эса бу баҳонинг қиймати янада

³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги «Янги Ўзбекистоннинг таракқиёт стратегияси тўғрисида»ги ПФ-60-сон.

ошди. Жумладан, “Миллий истиклол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар” рисолаида оиланинг жамиятда тутган ижтимоий мавқеи, унинг жамият тараққиётига қўшадиған ҳиссаси, шахс тарбиясида ғоявий асос бўлувчи мафқуравий қарашларни шакллантиришдаги ролига алоҳида урғу берилади: “Оила – мафқуравий тарбиянинг энг муҳим ижтимоий омилларидан биридир. Чунки оила – жамият негизи бўлиб, кўп асрлик мустаҳкам маънавий таянчларга эга. Миллий мафқурамизга хос бўлган илк тушунчалар, аввало, оила муҳитида сингади. Бу жараён боболар ўтити, ота ибрати, она меҳри орқали амалга ошади.

Оиладаги соғлом муҳит – соғлом мафқурани шакллантириш манбаидир”⁴. Шу билан бирга ушбу рисолада “жамиятда ҳар бир оиланинг мустаҳкамлиги, фаровонлигини, ўзаро ҳурмат ва аҳилликни таъминлаш” республика маънавий ҳаётида устувор ўрин тутадиган миллий мафқурани шакллантириш, унинг мақсадларни амалга оширишда таянч бўлиши айтиб ўтилади.

Дарҳақиқат, оила ва жамият ўзаро яхлит экан, ўз-ўзидан ижтимоий тараққиётнинг негизи унинг муҳим бўғинида ташкил этиладиган тарбия мазмуни, ғоя ва тамойиллари асосида қўйилиши шубҳасиз. Шу сабабли Ўзбекистон тарихий тараққиётида янги давр бўлган мавжуд шароитда оилада болаларни тарбиялаш масаласига ҳам янгича ёндашувни қарор топтириш тақозо этилмоқда.

Миллий мустақилликка эришилгач, Ўзбекистон Республикасида педагогика фани тараққиётида янги босқич бошланди. Бу босқичнинг ўзига хос хусусияти миллий кадриятларни тиклаш, асраб-авайлаш, бойитиш, миллий мерос ва маданият намуналарини чуқур ўрганиш йўлида амалга ошириладиган кенг қўламли ижтимоий ҳаракатга уйғун равишда миллий педагогик таълимотларни тадқиқ қилиш, шахсга таълим бериш, уни тарбиялаш борасидаги Шарқ ва Фарб тажрибаларини ўзаро мувофиқлаштириш асосида узлуксиз таълим тизимини такомиллаштиришда, тобора жаҳон таълими стандартлари даражасига эришилаётганликда акс этади.

Ўзбекистон мустақиллиги йилларида миллий таълим мазмунининг асоси бўлган – узлуксиз таълим тизимининг турли босқичларида ўқитиладиган ўқув фанларини илмий-методологик, ғоявий янгилаш, ижтимоий тараққиёт, илм-фан, техника ва технология соҳаларида

⁴ Миллий истиклол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. – Тошкент: Ўзбекистон, 2000. – 66-бет.

эришилаётган энг сўнги ютуқлар билан бойитиш, илғор методика ҳамда педагогик технологияларни ўқитиш жараёнига самарали татбиқ этиш йўлида салмоқли ишлар амалга оширилди. Жамиятнинг мавжуд эҳтиёжидан келиб чиқиб, узлуксиз таълим тизимида муайян ўқув фанларини ўқитиш йўлга қўйилди. Мавжуд ўқув фанлар мазмуни баркамол шахс камолотини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга қарашлар, тамойиллар билан бойитилди. Хусусан, мустақиллик йилларида олий таълим тизимида педагогик туркум фанлар сирасида алоҳида ўринга эга бўлган “Оила педагогикаси” фанининг назарий-методологик асослари янада ривожлантирилди, асрлар давомида миллий педагогикада қўлланилиб келаётган шакл, метод ва воситалар билан бойитилди.

Оила – жамиятнинг ажралмас бўлаги. Бирор бир халқ, миллат ёки жамият йўқки, у ўзининг ривожланиш тарихида ва тараққиёт истиқболини белгилашда оила ва унинг атрофидаги муаммоларни, кадриятларини инобатга олмаган бўлса. Ҳар қандай истиқбол оиланинг манфаатларидан алоҳида тасаввур қилинмайди. Зеро, ҳар бир инсон учун оила – бу умрнинг бошланиши, барча нарсаларнинг мукаддимасидир. Қолаверса, ҳар бир инсон ўз бахти ва саодатини, энг аввало, оиласи билан боғлайди, яъни, ўз уйи, оиласида бахтли бўлган инсонгина ўзини тўлақонли бахтиёр ҳис этади.

Оила – ижтимоий институтларнинг энг қадимгисидир. Инсоният тарихи қанчалик турфа ва мураккаб бўлишига қарамай, айниқса, ушбу маскан ўз тизими, таркиби ва жамият олдидаги мажбуриятларини бажариш нуқтаи назаридан асл моҳиятини сақлаиб қолган **ижтимоий тузилма** саналади

Жамиятнинг ажралмас бўлаги бўлган оила нафақат ҳар бир шахс, балки ҳар бир миллат, элат тараққиётида ҳам муҳим ўрин тутди. Бирор бир халқ, миллат ёки жамият йўқки, у ўзининг ривожланиш тарихида ва тараққиёт истиқболини белгилашда оила ва унинг атрофидаги муаммоларни, кадриятларини инобатга олмаган бўлса. Ҳар қандай жамиятнинг ривожи, миллатнинг тараққий этишида оиланинг ўрни алоҳида эканлигини таъкидлар экан, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримов қуйидагиларни баён этади: “Ҳар қайси миллатнинг ўзига хос маънавиятини шакллантириш ва юксалтиришда, ҳеч шубҳасиз, оиланинг ўрни ва таъсири бекиёсдир. Чунки инсоннинг

энг соф ва покиза туйғулари, илк ҳаётий тушунча ва тасаввурлари биринчи галда оила бағрида шаклланади. Боланинг характерини, табиати ва дунёкарашини белгилайдиган маънавий мезон ва қарашлар – яхшилик ва эзгулик, олийжаноблик ва меҳр-окибат, ор-номус ва андиша каби муқаддас тушунчаларнинг пойдевори оила шароитида қарор топиши табиийдир”⁵.

Оила никоҳга ёки аъзоларининг ижтимоий турмуш тарзи, ўзаро ахлоқий жавобгарлиги ва ўзаро ёрдамига асосланган қон-қариндошларнинг кичик гуруҳи⁶.

Инсонпарвар демократик ҳуқуқий давлатда мавжуд бўлган оилага қуйидагича таъриф мавжуд: “Оила жамиятнинг табиий ва асосий бўғини бўлиб, юридик маънода никоҳ, қариндошлик, фарзандликка олиш ёки бошқа шаклларда болаларни доимий тарбияга олишдан келиб чиқадиган тегишли ҳуқуқ ва мажбуриятлар билан боғланган шахслар доирасидан иборат бўлган миллий мустақиллик мафқурасига, умуминсоний кадриятлар ва шарқона анъаналарга асосланган оилавий муносабатларни ривожлантириб, уни мустаҳкамлашга қаратилган фуқаролар иттифоқидан иборатдир”⁷.

Психолог олимлар оилани кичик бир ижтимоий гуруҳ сифатида таърифлайдилар. Оилани ташкил этувчи ушбу гуруҳ никоҳ орқали ҳамда яқин уруғчилик ришталари билан бир-бирига боғланган бўлиб, улар ўртасидаги муносабатларга хос бўлган муҳим жиҳатлар – бу ўзаро меҳр-муҳаббат, ғамхўрлик, масъулиятлилик ва албатта, ҳаёт, турмуш тарзидаги умумийликдир⁸.

Социология оилага яхлит ижтимоий организмнинг қисми, жамият бўғини, ижтимоий тарбия жамоаси сифатида қарайди. Ижтимоий-иқтисодий соҳада содир бўлаётган ўзгаришлар албатта, оилада ўз аксини топади. Бироқ бошқа – ишлаб чиқариш, касбий, сиёсий-ижтимоий бирлашмалардан фаркли равишда оила тўғридан-тўғри қайта қуришга учрамайди. Оиланинг ахлоқий, психологик жиҳатдан янгилиниши узок, мураккаб, карама-қаршилиқларга боғлиқ жараёндир.

Иқтисодий ўзгаришларга нисбатан янги ахлоқ метёрларга асосланган ижтимоий муносабатлар оилада секин суръатларда шаклланади.

⁵ Каримов И. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: “Маънавият”, 2008. – 52-бет.

⁶ Педагогический энциклопедический словарь – Москва: Владос, 2002. – С.257.

⁷ Каримова О. Оила ҳуқуқи асослари – Тошкент: “Ўқитувчи”, 2003.

⁸ Каримова В. Оилавий ҳаёт психологияси – Тошкент: Фан, 2006. – 10-бет.

Оилавий ўзгаришларнинг амалга ошишида ижтимоий-иқтисодий омиллардан ташқари биологик, психологик, демографик омиллар ҳам иштирок этади.

Психологларнинг қайд этишича, шахс ҳаётининг бирдан-бир тўғри йўли – бу оилавий ҳаёт саналади. Оилавий ҳаётнинг самараси унда соғлом муҳит қарор топганлиги билан белгиланади. Бинобарин, “оила соғлом экан, жамият мустаҳкам, жамият мустаҳкам экан, мамлакат барқарордир”⁹.

Оила инсон учун меҳнат қобилиятини тиклаш ва дам олиш жойи. Шунингдек, оила муҳим тарбия ўчоғи ҳамдир. Оилада болалар тарбиясида ота-боболар, момолардан қолган, минг йиллар мобайнида ҳаёт синовларидан ўтган яхши удум, одатлар мавжуд. Педагог олима М.Иномова оиланинг қуйидаги жиҳатларини алоҳида ажратиб кўрсатган:

- оила ўзига хос ва такрорланмас таъсирга эга;
- оила бола учун ўзига хос “кўзгу” бўлиб, ота-онанинг шахсий намунаси, ибрати бола тарбиясида муҳим аҳамият касб этади;
- оила ўзига хос ҳиссиётлар олампидан иборат бўлиб, унда ижобий ва баъзан салбий ҳис-туйғулар жамулжам бўлади;
- оила шароитида болаларда ўзгаларга нисбатан ҳамдардлик туйғуларини ҳам тарбияланади;
- оиладаги маънавий турмушда боланинг иштирок этиши ҳам ахлоқий тарбиянинг муҳим омили саналади;
- оила – эр-хотинлик, ота-оналик вазифаларини акс эттиради. Ота-онанинг бир-бирига бўлган муҳаббати болага таъсир кўрсатадиган асосий тарбиявий омиллардан бирига айланиши мумкин¹⁰.

Демак, оила – тарбиявий жамоа ва ҳеч ким ҳеч қандай ҳолатда оиланинг вазифасини бажара олмайди.

Оила ҳаёти кўп томонламали муносабатлар билан тавсифланади: ижтимоий-биологик, ҳўжалик-иқтисодий, ахлоқий, психологик. Оила ривожининг ҳар бир босқичи бир функциясининг тугаши, бошқасининг пайдо бўлиши, унинг аъзоларининг ижтимоий фаолиятининг ўсиб бориш кўлами ва тавсифи билан боғлиқ. В.А.Сластенин, И.Ф.Исаев,

⁹ Қаримов И.А. Юксак маънавият – сиғилмас куч. – Тошкент: “Маънавият”, 2008. – 58-бет.

¹⁰ Иномова М. Оилада болаларнинг маънавий-ахлоқий тарбияси – Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ. 1999. – 20-21-бетлар.

Е.Н.Исаевларнинг фикрича, оила жамият ва шахсга муносабати бўйича муҳим ижтимоий аҳамиятга эга функцияларни бажаради.

Хўш, олий таълим тизимида “Оила педагогикаси”нинг ўқув фани сифатида ўқитилиши қандай назарий ва амалий аҳамиятга эга? Ушбу ўқув фани доирасида қандай масалалар ўрганилади? Бўлажак педагог ҳамда психолог сифатида талабалар “Оила педагогикаси” бўйича қандай билим, кўникма ва малакаларни ўзлаштира олишлари зарур?

“Оила педагогикаси” фанининг моҳиятини тўла англаб олиш учун юқоридаги каби саволларга жавоб топиш талаб этилади. Қуйида ана шулар тўғрисида сўз юритилади.

Ўқув фанининг умумий моҳиятини англаб олишда ҳар бир фан, ўқув фани асосларини ўзлаштиришда бўлгани каби тания тушунчалар мазмунидан етарлича хабардор бўлиш талаб этилади.

“Оила педагогикаси” ўқув фанининг марказида **оила, никоҳ, қон-қариндошлик, ота-она, фарзанд (фарзандлар), кекса авлод (бува, буви), оила тарбияси** каби тушунчалари ётади.

Оила ҳар бир шахс ҳаётида ўта муҳим аҳамиятга эга. Зеро, ҳар бир шахс оилада дунёда келади, унда қарор топган муҳитда яшайди, камолотга эришади, тарбияланади. Шахснинг руҳияти, ирсий, этник ҳамда ментал хусусиятлари, ахлоқий, жисмоний, иродавий сифатлари ва дунёқарашининг шаклланишида ҳам оила “ядро” бўлиб хизмат қилади.

“Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да “оила” атамаси араб тилидан таржима қилинганда “бола-чақа”, “хонадон”, “уруғ”, “авлод” маъноларини англатилиши айтилиб, у бевосита шахсга даҳлдорлик нуқтаи назаридан тушунча сифатида шундай таърифланади: “Эр-хотин, уларнинг бола-чақалари ва энг яқин туғишганларидан иборат бирга яшовчи кишилар мажмуи”¹¹. “Ўзбекистон Миллий энциклопедияси”да эса оиланинг никоҳ ёки туғишганликка асосланган кичик гуруҳ¹² эканлиги таъкидланади.

Демак, **оила** – ўзаро розиликка асосланган никоҳ ва қон-қариндошлик ришталари асосида бирлашган кишилар мажмуи. Оиланинг шаклланиши ва мавжуд бўлиши негизида икки жинс – эр ва хотин ўртасида тузилган никоҳ ётади. **Никоҳ** – оила қуриш, фарзанд

¹¹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Н – Тартибли / 5 жиддли. Учинчи жидд. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2007. – 97-бет.

¹² Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. Мирий – Пархиш / 6-том. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2003 – 469-бет.

кўриш ва уларни тарбиялаш мақсадида икки жинс вакилларининг ўзаро розилиги асосида тузилган, ҳуқуқий жиҳатдан расмийлаштирилган иттифоқи¹³

Расмий никоҳ унга киришаётган икки жинс вакили – эркак ва аёлга биргаликда кечириладиган турмушда, шунингдек, туғиладиган фарзандлар олдида маълум мажбурият (бурч) ва ҳуқуқларга эга бўлиш имкониятини яратади. Шу билан бирга оила шакллантирилгандан сўнг фарзандларнинг туғилиши ўз-ўзидан никоҳланган икки жинс вакили – эркак ва аёлнинг ота ҳамда она мақомига эга бўлишини таъминлайди. **Ота ва она** биологик жиҳатдан фарзандларга эга бўлиб, уларга ижтимоий-ҳуқуқий жиҳатдан васийлик қилиш, кексайган чоғларида эса уларнинг гамхўрликларига муносиб бўлган эркак ва аёл. **Фарзанд (фарзандлар)** – битта ота-онадан дунёга келган ўғил ёки қиз (лар).

Оила ота-она ва фарзандлардангина иборат бўлмай, балки кекса авлод (бува, буви) ҳамда қариндошларни ҳам ўз ичига олади. **Бува** – ота ёки онанинг отаси бўлса, **буви** – ота ёки онанинг онаси саналади. Қариндошлар оилага қондошлик нуктаи назаридан бирлашади. **Қариндошлик** – бир авлод-аждодга мансуб бўлиб, бир неча кишидан иборат гуруҳни қондошлик асосида муайян оилага бирлашишини ифодаловчи биологик-ижтимоий ҳодиса.

“Педагогика” (юн. “παιδαγωγική”; “παις” (“паис”) – бола, “αγω” (“агогос”) – етаклайман) тушунчаси эса “шахсни шакллантиришга қаратилиб, муайян тизим асосида ташкил этиладиган фаолият, таълим-тарбиянинг мазмуни, шакли, метод ва воситалари ҳақидаги фан”¹⁴ маъносини англатади. Оддийроқ қилиб айтганда, “педагогика” тушунча сифатида шахсни шакллантиришга хизмат қиладиган таълим ҳамда тарбиянинг мазмуни, шакли, метод ва воситалари тўғрисида маълумот берадиган фан (фанлар туркуми)ни ёритади.

Ўқорида билдирилган фикрларга таянган ҳолда ўқув фани сифатида “оила педагогикаси” тушунчасини шундай таърифлаш мумкин:

¹³ (Тарбия / Ота-оналар ва мураббийлар учун энциклопедия Тузувчи: М.Аминов, Масъул муҳаррир А.Мажидов – Тошкент: “Ўзбекистон Миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2010. – 306-бет.

¹⁴ Педагогика Изохли дугат / Ў.Аскарлова, М.Усмоиёева, Х.Раҳматова, Ф.Эҳсонова, Ф.Аскарлова – Наманган: Наманган давлат университети, 2014. – 149-бет.

“Оила педагогикаси” – оилада фарзанд(лар)ни камолга етказиш, тарбиялашда ота-оналар ёки кекса авлод вакиллари (бува ва бувилар) томонидан ташкил этиладиган тарбия мазмуни, жараёни, тамойил, етакчи ғоя, шакл, метод ва воситалари ҳақида маълумот берадиган ўқув фанидир.

Маълумки, ҳар бир фан, шу жумладан, ўқув фани олдига муайян мақсад қўйилади. Одатда ўқув фанлари (ҳар қандай фан)нинг мақсади унинг моҳиятини умумий нуктаи назардан ёритишга хизмат қилади.

“Оила педагогикаси” фанининг мақсади: талаба-ёшларга оила тарбиясининг умумий асослари (мазмуни, қонуниятлари, тамойиллари, ўзига хос жиҳатлари, устувор ғоялари, самарали шакл, метод ва воситалари)га оид назарий билимларни бериш, уларни бўлажак педагог сифатида оилаларга болалар тарбиясини тўғри, самарали ташкил этишда педагогик ёрдам кўрсатишга тайёрлашдан иборат

“Инсон ижтимоий биологик жонзот сифатида ўзининг яшаши учун зарур бўлган овқат ейиш, нафас олиш, ухлаш, жинсий ҳаёт, иссиқ-совуқдан ҳимояланиш ва шу қай биологик эҳтиёжларини, инсонлар билан ўзаро мулоқот, жамияда ўз ўрни ва мавқеига эга бўлиш, фарзандлар тарбияси, ўзининг яшаши ва ижод қилиши, саломатлигини сақлаши, уй-жой, кийим-кечакка бўлган эҳтиёжларини, шунингдек, фаровон турмуш кечириши учун зарур бошқа шароитларни яратиш қабилардан иборат бўлган ижтимоий эҳтиёжларини, моддий эҳтиёжларини қондириш, ўз-ўзини ва атроф-борликни англаш, қадриятларни библи олиш, ҳаётнинг мазмунини тушуниш орқали ўз йўлини топиб олиш каби маънавий эҳтиёжларини оилавий шароитда амалга оширади. Инсон ўзининг юқорида санаб ўтилган асосий эҳтиёжларини фақат оиладагина тўла қондира олади”¹⁵.

¹⁵ Тарбия / Ота-оналар ва мураббийлар учун энциклопедия. Тузувчи: М.Аминов. Масъул муҳаррир А.Мажидов. – Тошкент: “Ўзбекистон Миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2010. – 323-324-бетлар.

Юқорида билдирилган фикрлар “Оила педагогикаси” ўқув фанининг предмети нимадан иборат” деган саволга жавоб топиш имконини беради.

“Оила педагогикаси” фанининг предмети оила тарбиясининг умумий асослари (мазмун, қонуниятлари, тамойиллари, ўзига хос жиҳатлари, устувор ғоялари, самарали шакл, метод ва воситалари)га оид ғоя, қараш, концепция, назария ва таълимотлар йиғиндисидан иборат

Ўқув фани сифатида “Оила педагогикаси” аниқ мақсадни ифодалаш билан бирга муайян вазифаларни ҳам ҳал қилишга йўналтирилган.

“Оила педагогикаси” қуйидаги вазифаларини ҳал қилади:

- талабаларни оиланинг ижтимоий, иқтисодий, ҳуқуқий ва маданий асослари, оиланинг шахс ҳаётидаги ўрни, оиланинг функциялари, оила тарбиясининг ижтимоий аҳамияти, тарбиявий имкониятлари, оила турлари, муайян турдаги оилаларнинг шахс ривожига таъсири, шунингдек, замонавий ўзбек оилалари ривожланишининг ўзига хос жиҳатлари, оила тарбияси муаммолари, оилада болалар тарбиясини самарали ташкил этишга оид маҳаллий ва хорижий мамлакатларнинг тажрибалари, бу борадаги илғор ютуқларни амалиётга татбиқ этиш йўллари билан яқиндан таништириш;

- талабаларга оила тарбиясининг умумий асослари (мазмун, қонуниятлари, тамойиллари, устувор ғоялари, самарали шакл, метод ва воситалари), оила ва ижтимоий тарбиянинг яхлитлиги, шунингдек, ота-оналар ва педагоглар ўртасидаги ўзаро ҳамкорликнинг аҳамияти, технологиялари хусусида маълумот бериш;

- талабаларда оила педагогикасига нисбатан Ғарб ва Шарқ мамлакатларидаги ёндашув, ушбу ёндашувларнинг шахс руҳиятининг шаклланиши, камолотини таъминлашдаги ҳиссаси борасидаги тасавурларни ҳосил қилиш ҳамда ота-оналарнинг педагогик маданиятини ривожлантириш йўлида илмий изланишларни олиб бориш кўникмаларини шакллантириш;

- талабалар томонидан оила тарбиясининг шахсни камолотидаги ролининг муносиб баҳоланишини таъминлаш;

- талабаларни бўлажак педагог сифатида оилаларда ташкил этиладиган болалар тарбиясининг самарали бўлиши, оила тарбиясини йўлда қўйишда юзага келаётган муаммоларни бартараф этишда методик ёрдам кўрсатишга муваффақиятли тайёрлаш;

- талабаларда келгусида таълим муассасаларида олиб бориладиган педагогик фаолиятни оилаларда йўлга қўйилаётган тарбия билан ўзаро мувофиқлаштиришга эришиш кўникма, малакаларини шакллантириш.

- талабаларда бўлажак оила соҳиби (ота ёки она) сифатида ижтимоий фаолликни шакллантириш.

Ўқув фанининг предмети ўз навбатида “Оила педагогикаси” фанининг айнан қайси масалаларни ўрганиши борасидаги тасавурларни оидинлаштиради. “Оила педагогикаси” ўқув фани қуйидаги масалаларни ўрганади:

- оила педагогикасининг назарий муаммолари аниқлаш;

- оила тарбиясини ташкил этиш борасидаги илгор, самарали иш тажрибаларини ўрганиш;

- замонавий шароитда ижтимоий, иқтисодий, маданий, технологик соҳаларда эришилаётган ютуқларни оила педагогикаси амалиётига изчил татиқ этиш;

- ота-оналар ёки болалар тарбиясига масъул шахс (васий)ларнинг педагогик маданиятини ривожлантириш;

- ижтимоий ва оила тарбиясини, шунингдек, ижтимоий ва оила тарбиясини муваффақиятли ташкил этишга хизмат қиладиган технологияларни ўзаро мувофиқлаштириш.

“Оила педагогикаси” ўқув фанининг асосий манбаи ўзбек халқининг оилада болалар тарбиясини самарали ташкил этиш борасида асрлар давомида шаклланган бой ҳаётий тажрибаси, болалар тарбиясига нисбатан ёндашувлари, миллий урф-одатлар, анъаналар, маросимлар, шунингдек, халқ оғзаки ижоди намуналари (алла, лапар, эртақ, афсона, масал, матал, мақол, панд, насихат, ўғит ва қаҳрамонлик эпослари) саналади.

Демак, “Оила педагогикаси” фани ота-онанинг ёш авлод тарбиясини самарали ташкил этишга йўналтирилган педагогик фаолиятининг мазмуни, умумий қонуниятлар, тамойиллар, асосий шакллари, методлари, воситалари ҳамда технологиясини ёритишга хизмат қилади.

“Оила педагогикаси” фанининг бошқа фанлар билан ўзаро алоқадорлиги. Ўз моҳияти, амалий аҳамиятига кўра “Оила педагогикаси” фани ижтимоий фанлар сирасига киради. Шунга кўра у бошқа ижтимоий-гуманитар фанлар билан ҳам ўзаро боғлиқлик ва алоқадорликда ривожланади.

“Оила педагогикаси” фанининг ривожига бевосита таъсир кўрсатувчи фанларни уларнинг йўналишига кўра қуйидаги гуруҳларга ажратиш мумкин (1-жадвал):

1-жадвал. Оила педагогикаси” фанининг ривожига бевосита таъсир кўрсатувчи фанларнинг гуруҳлари

№	Фанлар туркуми	Фанлар
1.	Педагогик туркум фанлар	“Мактабгача таълим педагогикаси”, “Бошланғич таълим педагогикаси”, “Педагогика назарияси ва амалиёти”, “Ижтимоий педагогика”, “Педагогик технология”, “Педагогик маҳорат”, “Педагогик конфликтология” ҳамда “Тарбиявий ишлар методикаси”
2.	Психологик фанлар	“Умумий психология”, “Ижтимоий психология”, “Ёш ва педагогик психология”
3.	Гуманитар фанлар	“Миллий истиқлол ғояси ва маънавий асослари”, “Этнография”, “Ахлоқшунослик”, “Эстетика асослари”, “Оила ҳуқуқи”
4.	Табий фанлар	“Ёш физиологияси ва гигиена”, “Иқтисодиёт асослари”

Қуйида “Оила педагогикаси” фанининг бошқа фанлар билан ўзаро алоқадорлиги ва уларнинг асосларидан фойдаланиш имкониятлари хусусида сўз юритилади.

“Мактабгача таълим педагогикаси” – мактабгача таълим ёши болаларини тарбиялаш, уларга бошланғич билимларни бериш масалаларининг тадқиқи билан шуғулланувчи фан. У ота-оналарнинг мактабгача таълим ёшидаги болаларни тўғри тарбиялаш, мазкур ёш даврининг ўзига хос хусусиятларга таянган ҳолда болаларда муайян қўникмаларни шакллантириш, маънавий-ахлоқий сифатларни

тарбиялашга ёрдам беради. “Мақтабгача таълим педагогикаси” фани шу ёшдаги болалар нутқини бойитиш, организмни тўғри парваришлар, саломатлигини мустаҳкамлаш ҳамда уларда маълум ҳаракат кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. Шу блан бирга ушбу фан мактабгача таълим ёши болаларини мактаб таълимига самарали тайёрлаш йўллари, шакл, метод ҳамда воситалари тўғрисида маълумотларни бериш имкониятига эга. Мактабгача таълим ёшида болалар ҳаётида ўйин фаолияти етакчи ўрин тутади. Шу сабабли ота-оналар фаннинг имкониятларига таянган ҳолда болаларни ўйин фаолияти орқали ижтимоий муносабатларга самарали тайёрлаш имкониятини қўлга киритадилар.

“Бошланғич таълим педагогикаси” – бошланғич синф ўқувчиларининг ёш, психологик хусусиятларини инобатга олган ҳолда уларни ўқитиш ва тарбиялаш жараёнининг мазмуни, қонуниятлари, тамойиллари, таркибий тузилмаси, шакл, метод ва воситаларини ўрганадиган фан бўлиб, у оилада болалар тарбиясини ташкил этишда бошланғич таълим ёшидаги болаларнинг ёш, психологик хусусиятларига таяниш имкониятини таъминлайди. Бошланғич синф ўқувчиларини мактаб таълимига самарали мослашишларини таъминлашда она-оналарга яқиндан ёрдам беради. Бу ёш даври болаларини тўғри тарбиялашда уларнинг қатъий белгиланган кун тартибига эга бўлишлари, ўқиш ва ўйин фаолиятини уйғунлаштира олиш мақсадга мувофиқдир.

“Педагогика назарияси ва амалиёти” – муайян тизим асосида ташкил этиладиган педагогик фаолият, таълим-тарбиянинг мазмуни, шакли, метод ва воситалари, шунингдек, педагогик фикрларнинг пайдо бўлиш ва ривожланиш тарихини, турли даврларда бола тарбиясини ташкил этишга оид билимларнинг шаклланишини тадқиқ қилувчи фан. Ушбу фан оилада фарзандлар тарбиясини ташкил этишда ота-оналарни инсоният, хусусан, ўзбек халқи томонидан тўпланган тарихий тажриба билан яқиндан таништиришга хизмат қилади. Хусусан, халқ педагогикасининг етакчи гоёлари, болаларда ижобий сифатларни тарбиялаш, улардаги салбий одатларни бартараф этишда қўлланиладиган халқона педагогик фаолиятнинг самарали, шакл, метод ҳамда воситалар, оилада фарзандлар тарбиясини ташкил этишга нисбатан миллий ёндашувнинг ўзига хос жиҳатларига оид маълумотлар

билан ота-оналарни таништиришда “Педагогика назарияси ва амалиёти” фани ўзига хос ўрин тутди.

“Ижтимоий педагогика” – шахсни ижтимоийлаштириш қонуниятлари, вояга етмаганлар билан боғлиқ ижтимоий муаммолар (педагогик қаровсизлик, болалар ичкиликбозлиги, вояга етмаганлар, жиноятчилиги, гиёҳвандлиги ва фоҳишабозлиги кабилар)ни педагогик нуқтаи назардан ҳал қилиш, ижтимоий педагогик фаолиятни самарали ташкил этиш технологияларини яратиш масалаларини ўрганадиган фан. Оила тарбиясини ташкил этишда ота-оналарнинг “ўтиш даври” – ўсмирликнинг ўзига хос хусусиятлари, бу даврда ўсмирлар ҳулқида кузатиладиган педагогик оғиш, ўсмирларни тўғри тарбиялаш йўллари, шакл, метод, воситалари, шунингдек, уларнинг шахсида кўзга ташланадиган салбий сифатларни бартараф этишга оқилона ёндашув, ўсмир ҳамда ўспиринларни ижтимоий-фойдали меҳнатга жалб этишнинг педагогик афзаллиги кабилардан хабардор қилишда “Ижтимоий педагогика” фани муҳим аҳамиятга эга. Қолаверса, мазкур фан ота-оналарни педагогик қаровсизлик, болалар ичкиликбозлиги, вояга етмаганлар, жиноятчилиги, гиёҳвандлиги ва фоҳишабозлиги каби салбий ижтимоий иллатлардан муҳофаза қилиш, вояга етмаганларда соғлом турмуш тарзи кўникмаларини муваффақиятли шакллантиришга оид назарий ҳамда амалий билимлар билан қуроллантиради.

“Педагогик маҳорат” – бўлажак педагог (ўқитувчилар)да педагогик жараёни методик жиҳатдан тўғри, самарали ташкил этиш, ўқитувчи ва ўқувчи муносабатларини оқилона йўлга қўйиш, бўлажак мутахассисларни касбий фаолиятни ташкил этишга тайёрлаш масалаларини ўрганадиган фан. Ушбу фан асослари ота-оналарнинг педагогик билимларини бойитиш билан бирга уларда шахслараро, хусусан, оила аъзолари ўртасидаги муносабатларни юксак маҳорат билан ташкил этиш кўникма ҳамда малакаларини ривожлантиришга ёрдам беради. Ота-оналарнинг педагогик маҳорат асосларидан хабардорликлари оила тарбиясини ташкил этишда ўзлари билан фарзандлар ўртасида ижтимоий муносабатларнинг меҳр-муҳаббатга, ўзаро ёрдамга асосланишини таъминлаб, ҳар қандай зиддиятни бартараф этади. Фаннинг имкониятларидан фойдаланиш ота-оналар томонидан фарзандлар билан бўладиган муносабатларда мулоқот услуби (авторитар, либерал ва демократик услуби)нинг тўғри

танланишига олиб келади. Қолаверса, оила шароитида фарзандларнинг билим олишлари ва муайян маънавий-ахлоқий сифатларни ўзлаштиришларида ота-оналарнинг педагогик маҳорат моҳиятини ёритувчи билимдонлик, қобилият, мулоқот, коммуникатив таъсир кўрсатиш, педагогик техника, нутқ техникаси, рефлексия, релаксация, шу билан бирга ташкилотчилик қобилиятига эга бўлишлари оила тарбиясининг самарадорлигини оширади.

“Педагогик конфликтология” – педагогик конфликтларнинг келиб чиқиш сабабларини ўрганиш асосида ижобий хусусиятга эга зиддиятларни бойитиш, улардан мақсадли фойдаланиш, салбий характердаги низоларни бартараф этиш йўллари, тамойиллари, шакл, метод, восита ва технологиясини ишлаб чиқиш ва амалиётга тадбиқ этишни тадқиқ этувчи фан. Ота-оналар педагогик конфликтларнинг моҳиятидан хабардор бўлар эканлар, оила аъзолари ўртасидаги юзага келадиган зиддиятларни тўғри баҳолаш, ижобий характердаги зиддиятлардан оила тарбияси самарадорлигини оширишда фойдаланиш, салбий характердаги низоларни эса ўз вақтида аниқлаб, тезда бартараф этиш чора-тадбирларини белгилаш имкониятига эга бўлади. Шу билан бирга “Педагогик конфликтология” фани ота-оналарга оилавий муносабатларни салбий низоларсиз йўлга қўйишга ёрдам беради. Ота-оналарнинг низолар тўғрисидаги билимларига эга бўлишлари фарзандларни болалар жамоасида юзага келадиган низоларга нисбатан тўғри ёндашишга ҳам ўргатишга хизмат қилади. Шундай вазиятлар бўладики, фарзандлар мустақил равишда болалар жамоасида юзага келган низоларни ҳал қила олмайди. Ана шу ҳолатларда ота-оналар уларга амалий ёрдам кўрсатади. Агарда уларнинг низоларнинг моҳиятига оид билимлари етарли бўлса, у ҳолда фарзандларга берадиган кўрсатмалари ҳам ижобий натижаларни кафолатлайди.

“Тарбиявий ишлар методикаси” – ўқувчилар жамоасида ташкил этиладиган маънавий-маърифий ишларнинг шакл, метод ва воситалари, уларни ташкил этиш, ўтказиш ва натижаларини таҳлил қилиш масалаларини ўрганувчи фан. Тарбиясини ташкил этишда ота-оналарнинг тарбиявий ишларни самарали ташкил этишга оид педагогик, методик билимларни пухта ўзлаштири олишлари ниҳоятда муҳим. Зеро, оила педагогикасининг асосини оилада тарбиявий ишларни тўғри, самарали ташкил этиш этиш ташкил қилади. Шу сабабли ота-оналар ҳар

бир хатти-ҳаракатларининг тарбиявий моҳиятга, таъсирга эғалигини чуқур англаб етишлари зарур. Албатта, оилада ташкил этиладиган тарбиявий (маънавий-маърифий) ишлар таълим муассасаларида бўлгани каби режа, дастур ҳамда махсус тайёргарлик асосида амалга оширилмайди. Оила тарбиясининг мураккаблиги, қийин жараён эканлиги ҳам айнан шунда намоён бўлади. Аксинча, ота-онанинг юриш-туриши, ўзини тутиши, сўзлари, атрофдагилар билан муомаси, оила хўжалиги, ҳатто касбий фаолиятига бўлган ёндашуви ҳам фарзандларнинг кўз ўнгида яққол намоён бўлади. Шу боис тарбиявий ишлар методикасига оид билимлар ота-онага ўзларининг юриш-туриши, ўзини тутиши, сўзлари, атрофдагилар билан муомаси, оила хўжалиги, ҳатто касбий фаолиятига бўлган ёндашувини ижобий мазмунга эга бўлишини таъминлашга ёрдам беради. Оила даврасида ташкил этиладиган суҳбат, ота-она ва фарзандлар ўртасидаги савол-жавобларда кутилган натижага эришиш, оила хўжалигини бошқариш, уни ташкил этишда ёки фанларни ўзлаштиришда фарзандлар ўртасида ўзаро мусобақаларни уюштириш, оила ҳаёти учун муҳим бўлган масалаларни муҳокама қилиш жараёнига уларнинг жалб этиш катта тарбиявий таъсирга эғалигини ота-она етарли даражада англай олиши зарур. Бунда, албатта, ота-оналарга “Тарбиявий ишлар методикаси” фани ёрдамга келади.

“Умумий психология” – психологик ҳодисаларнинг умумий қонуниятларини назарий ва амалий жиҳатдан ўрганган ҳолда руҳият ва шахс хулқ-атвори моҳияти юзасидан энг умумий тушунчаларни берувчи фан. Ота-оналарнинг “Умумий психология” асослари борасидаги билимларга эга бўлишлари фарзандларнинг руҳий ҳолатлари, хулқ-атворларини тўғри баҳолаш, уларда руҳият саломатлигини таъминлаш, ижобий хулқ-атворни тарбиялашга имкон яратади. Мазкур фан асосларига оид билимларга эга бўлиш, шунингдек, ота-оналар томонидан оилада соғлом психологик муҳитнинг яратилиши, оила аъзолари ўртасида ижтимоий муносабатларни оқилона ташкил этилишига замин яратади. Қолаверса, ота-оналарнинг умумий психологик билимларга эғаликлари фарзандларнинг комил инсон бўлиб вояга етишларин таъминлашга эришишда, шунингдек, фарзандларнинг руҳияти ва хулқ-атворига ижобий таъсир этишда қўл келади.

“Ижтимоий психология” – ижтимоий субъектларнинг турли ижтимоий гуруҳлардаги хулқ-атвори ва фаолияти қонуниятларини, шунингдек, ушбу гуруҳларнинг психологик хусусиятлари ўрганувчи фан. Мазкур фан асослари ота-оналарга ижтимоий ҳамкорликка асосланган муносабатлар жараёнида субъектларда юзага келадиган гоя, тасаввур, кечинма, ҳис-туйғу ҳамда кечинмалар, шаклландирган хулқ-атвор моҳиятини англаш имкониятини яратади. Мазкур билимларга таянган ҳолда ота-оналар оила аъзолари ўртасидаги ижтимоий муносабатларнинг фарзандлар онги ва хулқ-атворида таъсирини етарлича баҳолай олади. Ҳар қандай ижтимоий муносабатнинг бола шахсига кўрсатадиган таъсири юқори эканлигини англаган ҳолда бу жараёнда имкон қадар оила аъзолари томонидан салбий ҳиссиётларни ифодаланишининг олдини олиш тадбирларини кўрадилар. Аксинча, ижобий – ўзаро ёрдам, бир-бирини қўллаб-қувватлашга, ҳамдардликка асосланган муносабатларни янада ривожлантириш чораларини белгилашга уринадилар. Фан асосларини ўрганиш орқали ота-оналар оила муҳитида намоён бўладиган ҳар бир муносабатнинг сабаб ва оқибатлари ўртасидаги алоқани англашни ўрганадилар. Бу борадаги билимларнинг такомиллашиб бориши эса оила ҳаётини, фаолиятини тўғри, оқилона ташкил этишга доир тажрибага эга бўлишларини таъминлайди.

“Ёш ва педагогик психология” – индивиднинг туғилганидан бошлаб то кексалигигача бўлган онтогенетик ривожланиши давомидаги шахс психологик тараққиёти ҳамда унинг шахси шаклланишининг қонуниятларини ўрганувчи фан¹⁶. Фан асослари ота-оналарга турли ёшдаги фарзандлар билан мулоқотни ташкил этиш, уларда муайян маънавий-ахлоқий, иродавий сифатларни, соғлом руҳиятни самарали шакллантиришда ёрдам беради. Қолаверса, ота-оналар фарзандларни ёш, психологик хусусиятларига таянган ҳолда уларни турли мазмун, йўналиш ва кўламдаги ижтимоий муносабатларга жалб этиш имкониятига эга бўлади. Хусусан, мактабгача таълим ёшидаги фарзандлар билан мулоқотда уларни кўпроқ атроф-муҳит билан таништириш, нутқини бойитишга эътибор қаратсалар, бошланғич мактаб ёшидаги фарзандларда фаолият, хусусан, ўқиш фаолиятига нисбатан масъулиятли ёндашиш, ўйин ва меҳнат фаолияти уйғунлигига

¹⁶ Большая психологическая энциклопедия Самое полное современное издание. – Москва: Эсмо, 2007. – С. 92.

эришиш орқали эса оддий меҳнат кўникмаларининг аста-секин шаклланишига муваффақ бўладилар. Ўсмирларда эса шахсини шакллантириш устида кўпроқ ишлаш, нафақат меҳнат фаолияти, шу билан бирга спорт турлари билан фаол шугулланишга оид малакаларнинг шаклланишига эришсалар, ўспиринларда касбий фаолият йўналишини тўғри танлаш, кизиқиш, хоҳиш-истакларига таянган ҳолда муайян касб ёки ҳунар йўналишлари бўйича мутахассислик билимларини пухта ўзлаштиришга нисбатан масъулият ҳиссини тарбияланишининг уддасидан чиқадилар. Шу билан бирга ота-оналарнинг ёш ва педагогик психологияга оид билимлари ёшлик, навқиронлик ва кексалик даврларида кундалик, ижтимоий ва касбий фаолиятни, турли доираларда кечадиган мулоқотни энг мақбул шаклларда ташкил этиш борасидаги тажрибаларининг фарзандларга самарали тарзда узатилиб боради.

“Миллий истиқлол ғояси ва маънавий асослари” – мамлакат мустақиллигини мустаҳкамлаш, озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш, ҳар томонлама етук, комил инсонни тарбиялашга оид яхлит, изчил таълимот моҳиятини ёритувчи фан. Оила – жамиятнинг кичик бўғини. Бошқача айтганда, оиланинг ўзи бир кичик жамият. Шу сабабли оиланинг барқарорлиги, ундаги соғлом муҳит, унинг фаровонлиги бевосита жамиятнинг барқарорлиги, ижтимоий муносабатларнинг соғломлиги ҳамда мамлакат фаровонлигини таъминлашга ўз таъсирини кўрсатади. Ота-оналарнинг фан асосларидан хабардорликлари оила ва жамият манфаатларини уйғунлаштириш, оила истиқболини мамлакат тараққиёти билан боғлиқ ҳолда кўриш имкониятини яратади. Шу билан бирга ота-оналар фан асослари билан танишиш орқали фуқаро сифатида комил инсонни тарбиялашга масъул эканликларини англаб етадилар. Турли маданиятлар қоришуви, “оммавий маданият” таъсири, мафкуравий кураш тобора кучайиб бораётган мавжуд шароитда оилаларда миллий тарбияни ташкил этиш, фарзандларни турли ёт, бузгунчи ғоялардан ҳимоялаш, уларни асрлар давомида қадрланиб келинаётган анъаналар руҳида тарбиялаш йўллари, метод ва воситаларидан хабардор бўладилар.

“Этнография” (“Халқшунослик”; “етҳнос” – қабила, халқ + “грапҳо” – ёзаман) – жаҳондаги барча халқларнинг, этник бирликнинг турли типлари, уларнинг келиб чиқиши (этногенези), турмуш тарзи,

урф-одатлари, моддий ва маънавий тараққиёт даражасидан қатъий назар, тенг ҳолда ўзаро тафовути ёки умумийлиги ва ўхшашлигини, уларнинг ўзига хос хусусиятларини ўрганувчи махсус фан соҳаси¹⁷. Ота-оналарнинг фан асослари билан танишишлари уларнинг асрлар давомида оила тарбиясида қўлланиб келинаётган миллий тарбиявий таъсир шакллари, метод ва воситалардан хабардор бўлиш, шахсий фаолиятда улардан фойдаланишларига ёрдам беради. Қолаверса, “Этнография” фани асослари ота-оналарни фарзандларнинг ёш, психологик хусусиятлари, жисмоний имкониятларига таянган ҳолда миллий тарбиявий таъсир метод ва воситаларини ўринли, мақсадли қўллашга ўргатади. Натижада улар миллий тарбиявий таъсир метод ва воситаларининг шахс камолотига таъсирини тўғри баҳолаш, турли вазиятларда метод ва воситаларни бирга қўллаш, бир метод ёки воситани иккинчиси билан ўринли алмаштиришга доир қўникма, малакаларини ўзлаштирадилар.

“Ахлоқшунослик” (“Этика”; лот. “етҳиса” < юн. “етҳос” – урф-одат, хулқ-атвор) – ахлоқ ва унинг шахс ҳамда жамият ҳаётидаги ўрнини¹⁸, ахлоқнинг шаклланиш шарт-шароитларини ва шаклларини ўрганувчи¹⁹ фан. Ота-оналар томонидан “Ахлоқшунослик” фани асосларининг ўзлаштирилиши уларда фарзандлар шахсида намоён бўладиган маънавий-ахлоқий сифатлар хусусидаги тасаввурларни, фарзанднинг маънавий-ахлоқий фазилатлари унинг камолотини белгиловчи асосий мезонлар эканлиги тўғрисидаги тушунчаларни ҳосил қилади. Фарзандларнинг муайян маънавий-ахлоқий сифатларга эга бўлиши уларнинг камолоти даражасини белгилайди. Шу сабабли ота-оналар жамият, оила ҳамда бола мансуб бўлган микромуҳитда шаклланган муносабатларнинг унда маънавий-ахлоқий фазилатларни шакллантиришга таъсирини билишлари ниҳоятда муҳим. Қолаверса, фарзандларнинг шахс сифатидаги ижтимоий мавқеи унинг борлиққа бўлган муносабати билан белгиланади. Болада ўз шахсига, атрофдагиларга, табиатга нисбатан ижобий муносабатни қарор

¹⁷ Ўзбекистон Миллий энциклопедияси Шарҳ – Қизилқум / 10-жилд. Таҳрир ҳайъати А.Азизхўжаев ва б. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриети, 2005. – 283-бет.

¹⁸ Уста манба. – 278-бет.

¹⁹ Ўзбек тилининг изоҳли лугати. Шукрона – X / 5 жилдли. Бешинчи жилд. А.Мадвалиев таҳрири остида. Таҳрир ҳайъати: Э. Бегматов ва б. – Тошкент: “Ўзбекистон Миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриети, 2008. – 61-бет

топтиришда “Ахлоқшунослик” фани асосларидан ота-оналарнинг хабардорлик даражаси муҳим аҳамият касб этади.

“Эстетика асослари” (“Нафосатшунослик”; юн. “аистхетикос” – ҳис қилиш, ҳиссий идрокка оид) – инсон ва олам ўртасидаги кадриятли муносабатнинг ўзига хос жиҳатларини, кишиларнинг бадиий фаолияти соҳасини ўрганувчи фан²⁰. Шахснинг ижобий ҳис-туйғуларга, эстетик дидга эга бўлиши унда ижтимоий борлиққа нисбатан самимий муносабатни шакллантиради. Шу сабабли болаларда жуда ёшлиқдан ижобий ҳис-туйғуларни тарбиялаш, уларнинг эстетик дидини ўстириш мақсадга мувофиқдир. Ота-оналарнинг эстетика билимларидан хабардор бўлишлари улар томонидан фарзандларни ижобий ҳис-туйғуларга бой қилиб тарбиялашда муҳим аҳамиятга эга. Бинобарин, шахснинг ижобий ҳис-туйғуларга эга бўлмаслиги, уларда ижтимоий борлиққа, ҳатто ўз оиласига нисбатан бефарқликни, эътиборсизликни қарор топтиради. Борлиққа нисбатан бефарқ, эътиборсиз шахсда худбинлик сифатлари шаклланади. Бундай шахснинг ҳаётий мақсади – ҳеч бир ижтимоий мажбуриятларни зиммага олмаган ҳолда фақат ўзи учун яшаш, ўз эҳтиёжларини қондиришдан иборатдир. Бу эса инсоннинг ижтимоий мақомига зиён етказди. Зеро, ҳар бир шахс шахслараро муносабатлар жараёнида шаклланади, уларнинг таъсирида муайян ижтимоий онг ва маданиятга эга бўлади. Жамият, оиласи учун қайғурмайдиган шахс ижтимоий нуқтаи назардан ҳеч бир қийматга эга бўлмайди. Ота-оналарнинг вазифаси эса фарзандларни жамият, оиласи учун керакли, уларнинг манфаатлари учун курашадиган фаол шахсни тарбиялаб вояга етказишдан иборат. “Эстетика асослари” фани ота-оналарнинг педагогик билимларини, ҳаётий тажрибаларини шу нуқтаи назардан бойитишга хизмат қилади.

“Оила ҳуқуқи” – никоҳ ва оила муносабатларининг ҳуқуқий асосларини ўрганувчи фан²¹. Ўзбекистон Республикасида ҳуқуқий жамиятни барпо этиш жараёнида ота-оналар ва фарзандлар ўртасидаги муносабатларнинг ҳуқуқий моҳиятидан хабардор бўлиш ўзига хос аҳамият касб этади. Энг аввало, “Оила ҳуқуқи” фани асослари борасидаги билимларни ўзлаштириш орқали ота-оналар фарзандлар, уларнинг камолоти ва тақдири олдидаги ўз мажбуриятларини чуқурроқ

²⁰ Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. Шарк – Қизилқум / 10-жилд. Таҳрир хайъати А. Азизхўжаев ва б. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриети, 2005. – 269-бет.

²¹ Каримова О., Ғофоров З. Давлат ва ҳуқуқ асослари / Дарслик. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – 463-бет.

англайдилар. Ота-оналар, айниқса, вояга етмаган фарзандлар олдида бурчли саналадилар. Зеро, ҳали дунёкараши тўла шаклланмаган, ижтимоий муносабатларда мустақил иштирок эта олмайдиган фарзандларни ҳар томонлама, энг аввало, ҳуқуқий жиҳатдан муҳофазалаш мажбурияти ота-оналарни уларнинг тарбиясига жиддий ёндашишга ундайди. Қолаверса, ота-оналар оила муҳитида ҳам фарзандларнинг ҳуқуқий билимлар билан таништириб бориш асосида уларни ижтимоий-ҳуқуқий муносабатларга самарали тайёрлаш мақсадга мувофиқдир. Ушбу ҳолат ҳуқуқий жамиятни барпо этишнинг энг муҳим талабларидан бири бўлган – ҳуқуқий маданиятга эга фуқарони тарбиялаб вояга етказишда ўзига хос долзарблик касб этади.

Фан асосларидан хабардорлик асосида ота-оналар, шунингдек, фарзандларни оила муҳитида ҳуқуқий мазмунга эга ижтимоий муносабатлар – никоҳ ва оила муносабатларига ҳам тайёрлаб борадилар. Вояга етаётган йигит ва қизнинг никоҳ ва оилавий муносабатларга физиологик, жисмоний, руҳий ва маънавий-ахлоқий жиҳатдан тайёр бўлишида ҳам ота-оналарнинг зиммаларига масъулиятли вазибалар юклатилади. Бу борадаги вазибаларни англашда ҳам ота-оналарнинг “Оила ҳуқуқи” асослари борасидаги билимларга эга бўлишлари муҳимдир.

“Ёш физиологияси ва гигиена” – вояга етмаганларни физиологик жиҳатдан тўғри ўсишларини таъминлаш, уларда гигиеник маданиятни шакллантириш йўллари, шакл, метод ва воситаларини тадқиқ этадиган фан. Глобаллашув ва техниканинг мислсиз ривожланиши шароитида инсон саломатлигини таъминлаш ҳар қачонгидан ҳам долзарблик касб этмоқда. Гарчи тиббиёт замонавий ютуқларга эришаётган, ижтимоий субъектларнинг ишлаб чиқариш қобилиятига эгалик ёши узайиб бораётган бўлса-да, бироқ, вояга етмаган йигит ёки қизларнинг физиологик жиҳатдан тўғри тарбияланмаслиги уларнинг организмда муайян кусурларнинг юзага келишига сабаб бўлмоқда. Бу ўринда замонавий тараққиёт таъсирида келиб чиқаётган – кам жисмоний ҳаракатсизлик, тана вазнининг ошиши каби касалликларнинг олдини олиш шу куннинг долзарб вазибаларидан бири саналади. Ота-оналар “Ёш физиологияси ва гигиенаси” фани асосларидан хабардор бўлар эканлар, оила шароитида фарзандларнинг гигиенасига алоҳида эътибор қаратиб, шахсий гигиеник маданиятни ёшлиқдан шакллантира

оладилар. Шу билан бирга ўғил ва қиз болаларнинг физиологик нуқтаи назардан тўғри камолотга етишишлари, репродуктив саломатликка эга бўлишларини таъминлашга муваффақ бўладилар.

“Иқтисодиёт асослари” – иқтисодиёт ва иқтисодий муносабатларни самарали ташкил этиш, шунингдек, оила хўжалигини оқилона юритиш шартлари, қонуниятлари, устувор тамойилларини ўрганувчи фан. Фан асосларининг пухта билиши ота-оналарга оила иқтисодиётини самарали бошқариш, оила бюджетини муваффақиятли шакллантириш, уни тўғри тақсимлаш билан бирга фарзандларни тежамкорликка ўргатишга хизмат қилади. Бозор муносабатлари шароитида, айниқса, фарзандларни ёшлиқдан оила хўжалигини ташкил этиш ва бошқаришга ўргатиб бориш ўзига хос аҳамият касб этади. Фарзандларни ёшлиқдан тежамкорликка ўргатиб бориш уларни мустақил оилавий ҳаётга муваффақиятли тайёрлашга ҳам ёрдам беради. Оила аъзолари ўртасида меҳнат тақсимотининг тўғри йўлга қўйилиши, оилавий муносабатларнинг ўзаро ёрдам, ҳамжиҳатлиликка асосланиши эса фарзандларни меҳнатсеварликка, оқибатга, тартиб-интизомга, ўзгалар меҳнатини қадрлашга, меҳнат маҳсули бўлган неъматларни исроф қилмасликка ўргатади. Бу эса оила тарбиясини самарали ташкил этишда ниҳоятда муҳимдир.

Оила педагогикаси фанининг илмий-тадқиқот методлари. Оила педагогикаси фани ривож оилавий муносабатлар ва фарзанд тарбиясидаги муаммоларни тадқиқ этиш мақсадида олиб бориладиган тадқиқот ишларининг ғояси, мазмуни ҳамда натижалари ҳисобига таъминланади. Ижтимоий ва ишлаб чиқариш жараёнининг кескин ривожланиши шахсни ҳар томонлама камол топтириш имконини берувчи омил ҳамда педагогик шарт-шароитларни аниқлаш, жамият ва шахс маънавиятига зиён етказувчи ҳолатларни бартараф этишни тақозо қилади. Тарбия жараёнининг моҳиятини англаш уларни кенг ёки тор доирада ўрганиш, мавжуд кўрсаткичлар воситасида уларнинг содир бўлиш сабабларини ўрганиш, зарур чора-тадбирларни белгилаш илмий изланишларни ташкил этиш заруриятини юзага келтиради. Тарбия жараёнида мақсадга мувофиқ келувчи, мақбул ва айни вақтда самарали бўлган методларни танлай олиш ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Тарбия масалаларига оид илмий тадқиқотларни амалга ошириш мураккаб, муайян муддатни такозо этувчи, изчиллик, узлуксизлик, тизимлилик ҳамда аниқ мақсад каби хусусиятларга эга бўлган жараён бўлиб, унинг самарали бўлиши учун бир қатор шартларга риоя этиш зарур. Улар қуйидагилардир:

- 1) муаммонинг долзарблиги ва мавзунинг аниқ белгиланганлиги;
- 2) илмий фаразларнинг тўғри шакллантирилганлиги;
- 3) вазифаларнинг тадқиқот мақсади асосида тўғри белгиланганлиги;
- 4) тадқиқот методлар тизимига нисбатан объектив ёндашув;
- 5) тажриба-синов ишлари жараёнига жалб этилувчи респондентларнинг ёш, психологик ва шахсий хусусиятлари, шунингдек, шахс ривожланиши қонуниятларининг тўғри ҳисобга олинганлиги;
- 6) тадқиқот натижаларини олдиндан ташҳислаш ва унинг натижаларини айтиб ўтиш;
- 7) тадқиқот натижаларининг кафолатланганлиги.

Замонавий шароитда оила тарбияси муаммоларини тадқиқ этишда қуйидаги илмий-педагогик методлардан фойдаланилмоқда:

1. Педагогик кузатиш.
2. Суҳбат методи.
3. Анкета методи.
4. Интервью методи.
5. Тест методи.
6. Педагогик тажриба методи.
7. Ижтимоий-педагогик ретроспектив метод.
8. Математик-статистик метод

Қуйидаги мазкур методларнинг оила тарбияси муаммоларини тадқиқ этишдаги ўрни ва роли хусусида сўз юритилади.

Педагогик кузатиш. Ушбу метод ёрдамида тадқиқотчи томонидан оилада ташкил этиладиган педагогик (тарбиявий) жараён бевосита ёки билвосита синчиклаб ўрганилади. Педагогик кузатиш орқали оиладаги тарбиявий жараёнини ўрганиш асосида тадқиқ этилаётган муаммо ҳолати аниқланади, тажриба аввали ва якунида қўлга киритилган кўрсаткичлар ўртасидаги фарқ аниқланади. Педагогик кузатиш мураккаб ва ўзига хос хусусиятларга эга. Кузатиш аниқ мақсад асосида,

узлуксиз, изчил, тизимли амалга оширилса, кутилган натижани қўлга киритиш мумкин. Олиб борилаётган педагогик кузатиш оила тарбияси самарадорлигига эришиш, баркамол шахсини шакллантиришга хизмат қилса, у ҳолда методнинг аҳамияти янада ошади.

Оила муаммолари юзасидан олиб борилаётган илмий тадқиқотлар жараёнида педагогик кузатув методини қўллашда тадқиқотчи самарадорликка эриша олиши зарур. Бунинг учун тадқиқотчидан қуйидагилар талаб этилади:

- 1) кузатув жараёнида аниқ мақсадга эгаллик;
- 2) кузатишни тизимли равишда йўлга қўйиш;
- 3) кузатишнинг ҳар бир босқичида муайян вазифаларни ҳал этиш;
- 4) ҳар бир ҳолатнинг моҳиятини синчиклаб ўрганиш;
- 5) хулоса чиқаришга шошилмаслик.

Сухбат методи. Илмий тадқиқот методларидан бири бўлган – суҳбат асосида тарбияни ташкил этиш жараёнида эга бўлинган маълумотларни бойитиш, мавжуд ҳолатга тўғри баҳо бериш, оилавий муаммолар ечимини топишга имкон берувчи шарт-шароитларни яратиш, тажриба-синов ишлари субъектлари имкониятларини муаммо ечимига жалб этишга ёрдам беради. Сухбат методи мақсадга мувофиқ ҳолда индивидуал, гуруҳли ва оммавий шаклларда ташкил этилади. Уни ташкил этиш жараёнида респондентларнинг имкониятлари тўла-тўқис намоён бўлишига эришиш муҳимдир. Оила тарбиясини ташкил этишда суҳбат методини қўллашда ҳам муайян шартларга амал қилиш талаб этилади. Улар қуйидагилардир:

- 1) тадқиқотнинг мақсадидан келиб чиққан ҳолда суҳбат учун белгиланувчи саволларнинг мазмунини аниқлаш, саволлар ўртасида ўзаро мантиқий боғланиш ва изчилликни таъминлаш;
- 2) суҳбат жойи ва вақтини аниқ белгилаш;
- 3) суҳбат иштирокчиларининг сони хусусида маълум тўхтамга келиш;
- 4) суҳбатдош тўғрисида аввалдан айрим маълумотларга эга бўлиш;
- 5) суҳбатдош билан самимий муносабатда бўлиш;
- 6) суҳбатдошнинг ўз фикрларини эркин, батафсил айта олиши учун шароит яратиш;
- 7) саволларнинг аниқ, қисқа ва равшан берилишига эришиш;
- 8) олинган маълумотларни ўз вақтида таҳлил қилиш.

Анкета методи. Оила муаммолари юзасидан олиб борилаётган илмий тадқиқот жараёнида анкета методи ёрдамида кузатиш ҳамда суҳбат жараёнида тўпланган далиллар бойитилади. Муаммо юзасидан тузилган саволлар асосида респондентлар билан мулоқотни ташкил этиш анкета методига асосланади. Одатда анкета саволларига жавоблар ёзма ҳолда олинади. Ўрганилаётган жараён моҳиятидан келиб чиққан ҳолда анкета очик ёки ёпиқ саволлардан ташкил топади. Очик саволларга асосланган анкета респондентларнинг муаммо юзасидан эркин, батафсил жавоб беришлари учун имкон берадиган саволлардан таркиб топади. Ёпиқ саволларга эга бўлган анкета билан ишлашда эса респондентлар “ҳа”, “йўқ”, “қисман”, “ижобий”, “қоникарли”, “салбий” ва ҳ.к. тарздаги жавоб вариантларидан бирини танлайди.

Оила масалаларига бағишланган илмий тадқиқот ишлари жараёнида анкета методини қўллашда қуйидаги шартларга амал қилиш талаб этилади:

- 1) саволлар тадқиқ этилаётган оилавий муаммо моҳиятини ёритишга хизмат қилиши лозим;
- 2) саволлар йирик ҳажмли, ноаниқ бўлмаслиги керак;
- 3) саволлар оилавий муҳитнинг хусусиятларини инобатга олиш асосида тузилиши зарур;
- 4) саволлар респондентлар томонидан бериладиган жавобларнинг тўла бўлишини таъминловчи вақтни кафолатлай олиши зарур;
- 5) саволларни тузишда оиланинг ўзига хослиги инобатга олиниши зарур;
- 6) жавоблар муайян мезонлар асосида пухта таҳлил этилиши шарт.

Тест методи. Илмий тадқиқот методларидан яна бири бу тест методидир. Ушбу метод орқали оила масалалари юзасидан илмий тадқиқот жараёнида респондентлар томонидан мавжуд назарий билим, амалий қўникма, малакалар даражасини аниқлашга хизмат қилади. Тест методи:

- 1) очик турдаги тестлар;
- 2) ёпиқ турдаги тестлар;
- 3) тўғри жавоб вариантлари қайд этилган саволлардан иборат бўлади.

Методнинг афзаллиги жавобларнинг аниқ мезонлар бўйича таҳлил этиш имконияти мавжудлиги, вақтнинг тежалиши билан тавсифланади.

Педагогик таҳлил. Оила, оилавий муносабатлар мавзусидаги тадқиқотларни олиб боришда педагогик таҳлил методидан ҳам кенг фойдаланилади. Уни қўллашдан кўзланган мақсад танланган муаммонинг фалсафий, психологик, педагогик йўналишларда ўрганилганлик даражасини аниқлашдан иборат бўлиб, тадқиқотчи илгари сураётган ғоянинг назарий жиҳатдан ҳаққонийлигини асослашга хизмат қилади.

Педагогик тажриба. Оила муаммолари юзасидан олиб борилаётган илмий тадқиқотларда педагогик тажриба (эксперимент – лот. “синаб кўриш”, “тажриба қилиб кўриш”) методи ҳам кенг қўлланилади. Педагогик тажриба методидан муаммо ечимини топиш имкониятларини ўрганиш, мавжуд шароитларнинг мақсадга эришишнинг кафолатлай олиши, илгари сурилаётган тавсияларнинг амалиётда ўз инъикосига эга бўла олиши ва самарадорлигини аниқлаш мақсадида фойдаланилади. Муайян муаммо ечимини топишга йўналтирилган педагогик тажриба маълум доирада, сони аниқ белгиланган респондентлар иштирокида амалга оширилади. Педагогик тажрибани ташкил этаётган тадқиқотчи ўзи томонидан илгари сурилаётган махсус методика самарадорлигини баҳолай олиши зарур.

Педагогик тажриба якунида олинган натижаларга асосланиб умумий хулосага келинади ва илмий-методик тавсиялар ишлаб чиқилади.

Ижтимоий-педагогик ретроспектив метод. Оила ва оилавий муносабатлар муаммоларини тадқиқ этишда ижтимоий-педагогик ретроспектив методни қўллаш ҳам ижобий натижаларни қўлга киритишга ёрдам беради. Ушбу метод муайян шахс, гуруҳ ёки жамиятнинг шаклланиш тарихини ўрганишга йўналтирилган бўлиб, педагогик объект (ёки субъект)ни киёсий ўрганиш ва якуний хулосаларга келиш имкониятини беради.

Турли оилаларнинг ҳаёти, ота-оналар фаолияти билан танишиш орқали уларнинг фарзандлар тарбиясини ташкил этишда тарбия методларидан фойдаланиш тажрибаларини ўрганиш ёшлар учун ўзига хос тажриба мактаби вазифасини ўтайди. Ижтимоий-педагогик ретроспектив методни қўллашда қуйидаги саволлардан фойдаланиш оила тарбиясида самарали таъсирга эга метод ва воситалардан қай даражада фойдаланилганлигини аниқлаш имконини беради:

1. Болаларга таъсир кўрсатиш воситаларининг барчаси ҳам самарали тарбиявий таъсирга эгами? Фикрингизни мисоллар ёрдамида баён этинг.

2. Оилада фарзандларга самарали педагогик таъсир кўрсатишнинг қандай йўллари мавжуд деб ўйласиз?

3. Фарзандларингизнинг ҳаракатларидан норози ёки хурсанд эканлигингизни уларга қай тарзда билдирасиз?

4. Фарзандларнинг ахлоқи, хатти-ҳаракатларига қўйиладиган талаблар тури ва шакли жиҳатдан қўплигини қандай изоҳлайсиз? Тарбия жараёнида улардан бирдек фойдаланиш мақсадга мувофиқми? Фикрингизни далиллар ёрдамида асослашга уриниб кўринг.

5. Фарзандларни мустақил ҳаётга тайёрлашни қачондан бошлаш зарур? Бу жараёнда қандай усуллардан фойдаланиш самарали ҳисобланади? Ҳаётий тажрибангизда фарзандларни мустақил ҳаётга тайёрлашда қандай усуллардан фойдаланасиз?

6. Оила шароитида болаларда огоҳлик ҳиссини шакллантиришда қандай усулларни қўллаш самарали саналади?

7. Уялтириш методи қандай вазиятда самарали тарбиявий восита бўла олади? Фикрингизни шахсий тажрибангиз, ҳаётий мисоллар ёрдамида баён этинг.

8. Болаларда тадбиркорлик хислатини тарбиялашда қандай методик талабларга амал қилиш зарур?

9. Ота-онангиз томонидан Сизга нисбатан қўлланилган тарбия усулларини эслай оласизми? Уларнинг қайси бирларидан амалда фойдаланаяпсиз?

10. Тажрибангизда қўлланилаётган ижобий ва салбий тарбия методларни гуруҳлаб, салбийларини чеклашга урининг.

Математик-статистик метод. Ушбу метод оила, оилавий муносабатлар муаммоларини тадқиқ қилишга доир тажриба-синов ишларининг, умумий ҳолда педагогик тажрибанинг самарадорлик даражасини аниқлаш мақсадида қўлланилади. Унга кўра муаммо ҳолатини ифодаловчи кўрсаткичлар махсус математик формулалар ёрдамида қайта таҳлил этилади. Якуний қиймат тадқиқот самарасини ифодаловчи асосий кўрсаткич ҳисобланади. Замонавий шароитда, педагогик йўналишда, тадқиқотлар олиб боришда Стъудент, В.П.Беспалько, В.В.Гречихин методларидан кенг фойдаланилмоқда.

Оила, оилавий муносабатлар масалалари бўйича олиб бориладиган илмий тадқиқот ишларининг қуйидаги схема асосида амалга оширилиши кутилган натижага эга бўлишни кафолатлайди: муаммонинг долзарблиги; ўрганилганлик даражаси; тадқиқотнинг мақсади, объекти, предмети, вазифалари, илмий фарази, методлари, методологик асослари, илмий янгилиги, назарий аҳамияти, амалий аҳамияти ва тузилиши.

Демак, оила – ҳаётнинг абадийлигини, авлодларнинг давомийлигини таъминлайдиган, муқаддас урф-одатларимизни сақлайдиган, шу билан бирга, келажак насллар қандай инсон бўлиб етишишига бевосита таъсир кўрсатадиган тарбия маскани саналади. Оиланинг ёш авлод тарбиясида тутган муҳим ўрни бу муҳитда ташкил этиладиган тарбия моҳиятини ўрганишни тақозо этади. Шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш жоизки, оила тарбиясини ташкил этишнинг самарали йўллари, устувор тамойиллари, шакл, метод ва воситаларини ўрганувчи фан сифатида “Оила педагогикаси”нинг шаклланиши мустақил ҳаётга қадам қўяётган ёшлар, қолаверса, ота-оналарнинг педагогик билимларини бойитишга хизмат қилади. Ўз навбатида фан ижтимоий, гуманитар, ҳатто, табиий фанлар билан ўзаро боғлиқлик ҳамда алоқадорликда ривожланади. “Оила педагогикаси” фанининг истикболи бевосита оила, оила муносабатларига оид масалаларда туркум илмий тадқиқотларнинг амалга оширилишига боғлиқ. Бу борадаги илмий тадқиқотларнинг педагогик нуқтаи назардан оқилона ташкил этилиши, кутилган натижаларга эришиш илмий-педагогик методларнинг тўғри танланишига боғлиқ.

Назорат учун саволлар:

1. “Оила педагогикаси” қандай фан?
2. Фанининг предметини нима ташкил этади?
3. Фан ўз олдига қўйилган қандай вазифаларни ҳал қилади?
4. “Оила педагогикаси” фани билан “Педагогика назарияси ва амалиёти” фани ўртасида қандай узвий алоқадорлик мавжуд?
5. “Оила педагогикаси” фани ва “Оила психологияси” фанлари ўртасида алоқадорлик мавжудми?
6. Оила, оилавий муносабатларга доир муаммолар қандай илмий педагогик тадқиқ методлари ёрдамида тадқиқ этилади?
7. Оила педагогикаси фан сифатида қандай ривожланиб келмоқда?

Мавзуга оид адабиётлар:

1. “Ўзбекистон Республикаси оилани мустаҳкамлаш бўйича Концепцияси” Ўзбекистон Республикаси Президентининг 27.06.2018 қабул қилинган Қарори.
2. Мусурмонова О. Оила маънавияти – миллий ғурур / Ўқув қўлл. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 1999. – 42-50-бетлар/
3. О.Ҳасанбоева ва б Оила педагогикаси. – Тошкент: “Алоқаш”, 2007. – 5-16-бетлар.
4. Сафаров О. Оила маънавияти. – Тошкент: Маънавият, 2009. – 14-39-бетлар.

Амалий топшириқлар:

1. “Кластер” методи ёрдамида оиланинг умумий моҳитини ёритинг!
2. “Оила педагогикаси” фанининг бошқа фанлар билан ўзаро алоқадорлигини схема ёки жадвал асосида ифодаланг!
3. Оила тарбияси муаммоларини тадқиқ этишда кенг фойдаланиладиган илмий-педагогик методлар моҳиятини блиц-сўров методи ёрдамида ёритишга уриниб кўринг!

Амалий топшириқларни бажариш юзасидан услубий кўрсатмалар:

1. Одатда “Кластер” методи қўлланилганда академик гуруҳ талабаларининг икки, уч ёки тўрт гуруҳга ажратиш самарали саналади. Талабаларнинг бу тарзда гуруҳланиши: 1) кластерларнинг тўлақонли шакллантирилишини таъминлайди; 2) икки, уч ёки тўртта кластерни бир-бири билан таққослаш нисбатан осон кечади; 3) кластерлар орасидан мазмунан энг тўлиқ, мукамал бўлган вариантни ажратиб олиш қийин кечмайди.
2. Схема, жадвал ёки тасвирни шакллантиришга оид топшириқларни бажаришда талабаларнинг кичик гуруҳлар ёки жуфтликларда ишлашлари мақсадга мувофиқ. Зеро, бундай ҳолатда улар ўзаро фикр алмашиш, ўз фикрини қатъийлаштириш имкониятига эга бўлади.
3. Талабалар блиц-сўров методи ёрдамида оила тарбияси муаммоларини тадқиқ этишда кенг фойдаланиладиган илмий-педагогик методлар моҳиятини ёритишда уларнинг ҳар бирига имкон қадар қисқа таъриф бера олишлари керак.

М: педагогик кузатиш – тадқиқотчи томонидан оилада ташкил этиладиган педагогик (тарбиявий) жараён бевосита ёки билвосита синчиклаб ўрганилишини ифодаловчи метод.

Машғулотлар жараёнида талабалар қуйидаги методлар моҳиятини уқоридаги каби қисқа таърифлар асосида ёрита олишлари керак:

1. Сухбат методи – ...
2. Анкета методи – ...
3. Интервью методи – ...
4. Тест методи – ...
5. Педагогик тажриба методи – ...
6. Ижтимоий-педагогик ретроспектив метод – ...
7. Математик-статистик метод – ...

ЧЕТ ЭЛЛАРДА ОИЛА ПЕДАГОГИКАСИ ФАНИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИ

Режа:

1. Қадимги юнон ва Рим мутафаккирларининг оила тарбиясига ёндашувлари.
2. Европа Уйғониш даври мутафаккирлари асарларида оила тарбияси масалаларининг ёритилиши.
3. Маърифатпарварларнинг асарларида оила тарбиясига оид қарашларнинг акс этиши.
4. Рус педагогларининг оила педагогикасига оид қарашлари.

Таянч тушунчалар: қадимги Юнонистон, қадимги Рим, Европа Уйғониш даври, маърифатпарвар мутафаккирлар, рус педагоглари, оила тарбиясини ташкил этишга тарихий ёндашув.

Қадимги юнон ва Рим мутафаккирларининг оила тарбиясига ёндашувлари. Оила ва оилавий муносабатлар масалалари жуда қадимдан ўрганилиб келинган. Хусусан, қадимги Юнонистон ва Римда давлат бошқарув тартибларининг жорий этилиши оиланинг давлат ривожига аҳамиятини асослаб беришни тақозо этди. Бундай масъулиятли вазифа файласуфлар – Сукрот, Арасту, Афлотун, Демокрит, Плутарх,

Квинтилиан каби олимлар ҳар томонлама етарли даражада ҳал қилиб берилган. Уларнинг асарлари билан танишиш шундай хулосага келиш имконини беради. Қуйида юқорида номлари келтирилган файласуфларнинг асарларида оила ва оилавий муносабатлар масалаларининг ўрни хусусида сўз юритилади.

Сукрот (мил.ав. 447-399 йй.; Афина) – қадимги юнон мумтоз фалсафасининг асосчиси, афиналик биринчи файласуф. Аини ўринда шунини алоҳида қайд этиб ўтиш жоиз, алломанинг фикрларигина эмас, балки ўзи ҳам болаларни оилада тарбиялашда бошқаларга шахсан ибрат бўла олган. Сукрот оилада болаларни давлат қабул қилган қонунларни ҳурмат қилиш, уларга сўзсиз амал қилишга ўргатишни лозим, деб ҳисоблайди. Манбаларда ёритилишича, алломани динга қарши чиққанликда айблаб, зиндонбанд этишганда шогирдлари уни зиндондан озод қилиш ва қочириб юбориш чорасини топганлар. Бироқ, файласуф “Афина қонунларини танқид қилиб, уларни етук эмас деб билсам-да, бу қонунларни афиналиклар қабул қилган экан, уларга бўйсунмасликка ҳаққим йўқ. Ёшим бир жойга борганида уларни бузиб, авлодларнинг тавқи-лаънатига қолмай” деб зиндондан қочиб кетмаган. Қолаверса, ўзига чиқарилган ҳукмга эътироз билдирмай, ўлимини ихтиёрий тан олиб, бир қадаҳ заҳар ичган.

Файласуф ўз таълимотини оғзаки равишда кўча-кўй, майдон ва хиёбонларда шогирдлари билан ташкил этилган суҳбатлар асосида баён қилганлиги сабабли унинг бирорта ҳам ёзма асари мавжуд эмас.

Сукротнинг оила тарбияси борасидаги қарашлари унинг шогирдлари – Ксенофонт, Аристофан ва Афлотунларнинг асарлари орқали бугунги кунга қадар етиб келган. Хусусан, Ксенофонт “Сукрот ҳақида эсдаликлар” асарида ўз устози ҳақида сўз юритиб, уни олийжаноб устоз, ахлоқ-одоб борасида тенгсиз инсон, чин инсоний фазилатларни кадрловчи шахс сифатида улуғлаган бўлса, Афлотун ҳам ўз устозини чуқур мулоҳазали, инсонни улуғловчи донишманд сиймосида гавдалантирган. Афлотуннинг ўз устози борасидаги мулоҳазалари унинг “Сукрот” номли асарида ўз ифодасини топган.

Сукрот таълимотига кўра жамиятнинг тараққиёти тинчлик, осойишталик, фаровонлиги эса фуқароларнинг юксак ахлоқ, одобга эга бўлиши билан белгиланади. Шахснинг юксак маънавий-ахлоқий сифатлари оила муҳитида шаклланади. Аллома фуқароларни оила

муҳитида болаларни билимли қилиб тарбиялашга даъват этган. Унинг “Куч – билимда”, “Мен факат ҳеч нарсани билмаслигимни биламан”²², “Қанча кўп билсам, шунча кўп билмаслигимни билдим”, “Ўз-Ўзингни англагин ва билгин”, “Ким ўзини яхши билса, унинг учун нима фойдали эканлигини билади ва ўзининг нимага қодирлигини-ю, нимани уддалай олмаслигини тушунади”²³ каби ғоялари файласуф таълимотининг марказида турувчи комил инсон қиёфасини ёритишга хизмат қилади.

Аристотель (мил. ав. 384-322 йй.) – қадимги Юнонистонда ўзига хос фалсафий-педагогик таълимот яратган машҳур мутафаккир. Унинг оила тарбияси билан боғлиқ фикрлари, айниқса, диққатга сазовор. Алломанинг фикрича, жамиятни давлатдан ажратиб бўлмайди. Аристотель жамият аъзоларини қуйидаги уч тоифага ажратади:

- 1) бойлар;
- 2) ўрта ҳоллар;
- 3) камбағаллар.

Файласуф бой ҳамда камбағаллар тоифасини хуш кўрмайди. Зеро, унинг фикрича, жамиятдаги барча нохушлиқлар, сиёсий беқарорлик, турли таҳдидлар айнан шу тоифа кишиларининг хатти-ҳаракатлари эвазига юзага келади. Аҳолининг энг идеал тоифаси – ўрта ҳол кишилар саналади. Улар туфайли жамият ривож топади, юртда тинчлик ўрнатилади, вазият барқарорлашади.

Ўз асарларида оила ва оилавий муносабатлар масаласига тўхталиб ўтар экан, файласуф оила муҳитида шахсда таркиб топадиган эзгу фазилатларни ҳам уч гуруҳга ажратади. Улар:

- 1) дианоэтикага асосланган (интеллектуал) фазилатлар (улар, асосан, таълим-тарбия жараёнида унинг натижаси сифатида шаклланади);
- 2) ақлга асосланган фазилатлар;
- 3) ахлоқий иродага асосланган фазилатлар (улар урф-одатлар таъсирида шаклланади).

Инсоннинг бахт-саодати ҳақида фикр-юритиб, мутафаккир уни умрнинг куч-ғайрати, энергияси дея таърифлайди. Ҳар қандай шахс эзгу фазилатлар ҳамда бу билан боғлиқ равишда бахт-саодат соҳиби бўла олмайди. Эзгу фазилатларни ўзида намоён қила олган инсонгина бахтли, саодатли бўлишни даъво қила олади.

²² Педагогик маҳорат: схема ва расмларда / Методик қўлл. Н.Эркабоева, М.Усмоибоева, М.Иргашова, Н.Хўжамазарова – Тошкент: Низомий ромидидаги ТДПУ, 2012 – 57-бет.

²³ Ўша манба – 56-бет.

Аллоганинг фикрига кўра, эзгулик ижтимоий субъектларнинг табиатига хос деган фикр нотўғридир. Табиат уларга фақатгина эзгу фазилатларга эга бўлиш имконини беради. Уларнинг соҳибига айланиш эса кишиларнинг ўзига, уларнинг хоҳиш-иродасига, фаоллигига боғлиқ.

Аристотель тарбия мақсадини инсон руҳиятининг ривожланиши билан боғлиқ ҳолда белгилайди. Алломанинг ёндашувига кўра, ақл ва ироданинг ривожланиши шахс ривожининг юқори даражасидир. Шу сабабли Аристотель болаларни тарбиялашда табиийлик, табиат билан ўзаро уйғунлик, жисмоний камолот, ахлоқий етуклик ва ақлий салоҳиятни, қолаверса, уларнинг ёш хусусиятларини инобатга олиш зарурлигини уқтиради.

Халқнинг ҳафта давомийлигини етти кунга бўлишига таянган ҳолда оила тарбияси даврини йигирма бир йил деб белгилайди. Бу даврни қуйидаги уч босқичга ажратади:

1-босқич – туғилгандан бошлаб етти ёшгача;

2-босқич – етти ёшдан ўн тўрт ёшгача;

3-босқич – ўн тўрт ёшдан йигирма бир ёшгача.

Эътиборли жиҳати шундаки, аллома оила тарбиясини ташкил этишда ҳар бир ёш босқичи негизида тарбия мақсадини аниқ белгилашни, мазмунини шакллантиришни ҳамда методларни танлаш оқилона ёндашув эканлигини қайд этади.

Аристотель биринчи босқичда болаларнинг тарбиясида оила муҳим ўрин эгаллашига алоҳида эътибор қаратади. Шахс ҳаёти давомида нималарни ўрганиши зарур бўлса, гўдаклигидан бошлаб ўшаларни ўргатиш кераклиги тўғрисидаги гоё алломанинг оила тарбиясига доир қарашлари асосини белгилаб беради.

Аллоганинг фикрича, болаларнинг ахлоқий тарбияси ахлоқий мазмундаги хатти-ҳаракатларни машқ қилиш (ҳаракатларни тез-тез ихтиёрий такрорлаш)га асосланади. Болаларнинг ахлоқий тарбиясида асосий масъулият ота-оналарнинг зиммасида эканлигини таъкидлар экан, Аристотель уларнинг ўзлари ҳам ахлоқ борасида фарзандларга ўрнак, ибрат бўлишга қақиради.

Афлотун (Плутон; мил.ав. 427-347 йй., Афина) – файласуф, санъаткор, шоир, драматург. Аттика қироли сулоласига тегишли Кодра оиласида туғилган. Онаси Периктиона ҳам ўз даврининг таникли олимлари Салон ва ҳукмдор Критийлар сулоласидан бўлган. Аллома

суҳбатлар шаклидаги бадий-фалсафий асарларни ёзиб қолдирган. Унинг маърифий-ахлоқий қарашлари “Сиёсат”, “Давлат”, “Қонунлар” асарларида акс этган. Файласуфнинг педагогик ва ахлоқий қарашлари сиёсий таълимоти билан узвий боғлиқ. Афлотун томонидан “идеал давлат” назарияси асосланган. Ушбу назарияга кўра жамият қуйидаги уч табақага ажратилади:

- 1) давлат арбоблари – файласуфлар;
- 2) соқчилар (ҳарбийлар);
- 3) деҳқонлар ва ҳунарманд.

Оилаларда ана шу уч табақа вакиллари шакллантирилиши лозимлиги аллома асарнинг негизини ташкил этади.

Алломининг фикрича, тарбиянинг мазмуни катталар таъсирида болаларда ахлоқийлик ва олийжанобликни шакллантириш ғоясини ифодалайди. У болаларни тарбиялашда ички асос – ҳиссиётнинг шакллантирилишига эътибор бериш муҳимлигини таъкидлайди.

Афлотун тарбиянинг энг самараси воситаси сифатида ўйинни эътироф этади. Бундан ташқари болаларга адабий асарларни ўқиб бериш, ҳикоя қилиш катта аҳамиятга эгаллигини эътироф этади. Материалларни синчиклаб танлаш бадий асарларнинг болалар тарбиясига кўрсатадиган таъсирини янада кучайтиради, деб ҳисоблайди аллома. Файласуфнинг барча маънавий-ахлоқий ва сиёсий қарашлари оилада болаларни ёшлигиданок ижтимоий нуқтаи назардан тарбиялаш зарурлигини ёритишга хизмат қилади.

Демокрит (мил.ав. 460-370 йй.) – қадимги юнон файласуфи, атом назариясининг асосчиси. У ўз асарларида оилада бола тарбиясига бошқа юнон мутафаккирлари сингари катта аҳамият қаратади.

Аллома “табиат билан тарбия бир-бирига ўхшайди” ғоясини илгари суриш орқали тарбияни табиатга мувофиқлаштириш масаласини биринчи бўлиб кун тартибига олиб чиқади. “Таълим меҳнат асосидагина гўзал нарсаларни ҳосил қилади” мазмунидаги қарашлар эса Демокритнинг тарбияда меҳнатнинг роли катта эканлигига эътибор қаратганлигини тасдиқлайди. Шу нуқтаи назардан оила тарбиясида ҳам меҳнатнинг тарбиявий имкониятларидан фойдаланиш фойдадан ҳоли эмаслигини уқтиради. Аллома шахсдан доимо меҳнат билан банд бўлишни талаб қилди. Зеро, файласуфнинг уқтиришича, шахс меҳнат

қилишга одатланиб борган сари ўзида ўзгача завқни туяди. Бу борада ота-оналарнинг фарзандларига ўрнак бўлишлари шарт.

Демокрит болаларни уларнинг ёшлигиданоқ гигиеник мақсадларга эришиш учун айрим машқларни бажаришга ўргатиш, уларнинг нозик, заиф таналарини чиниқтириш зарурлигини айтади. Унинг фикрича, болаларга қаттиқ йиғлаш ва кичқиришларига ҳалақит қилмаслик лозим. Зеро, бу ҳолатлар улар учун ўзига хос гимнастика ҳисобланади. Бир қадар катта ёшдагилар учун эса болалар ўйинлари ниҳоятда муҳим аҳамиятга эга²⁴.

Улуғ мутафаккир “инсондан инсон, ҳайвондан ҳайвон туғилади, шунга кўра яхши ота-онадан фақат яхши фарзандлар туғилиши лозим. Табиат ана шунга ҳаракат қилади, бироқ, бунга ҳамиша ҳам эришилавермайди”²⁵, – деб таъкидлайди.

Ота-оналарга болаларда яхши хулқ-атворни ҳосил қилишда машқ методидан кўпроқ фойдаланишни уқтиради.

Марк Фабий Квинтилиан (эрамининг 35-96 йй.) – машҳур римлик нотик ва педагог. У ўз мактаби тажрибалари ва антик дунёдаги педагогик фикрларга асосланиб, педагогик масалаларни акс эттирган биринчи махсус қўлланма – “Нотикни тарбиялаш ҳақида” номли асарини яратган.

Аллома оилада болаларни тарбиялашга эътибор қаратиб, бола шахсининг ривожланишида унинг табиий қобилиятларини ҳисобга олишга катта аҳамият беради. Унинг фикрича, “билишга интилиш иродага боғлиқ, мажбуран ўқитиш мумкин эмас”²⁶.

Квинтилиан болалар катта тантаналарда иштирок этадиган ҳамда катталарнинг ноҳўя хатти-ҳаракатларининг гувоҳи бўладиган Рим жамиятининг юқори қатламларидаги оила тарбиясини қаттиқ танқид қилади. У ота-оналардан бола таъсирчан бўлиши, унда яхши ва ёмонликнинг осон илдиз отишини эса тутишни талаб қилди ва тарбиячи-педагоглари танлашда ҳам бунга эътибор қаратиш зарурлигини уқтиради.

Алломанинг педагогик карашларида оилада болаларни нотиклик санъати асосларини эгаллашларига эътибор қаратиш мақсадга мувофиқлигига оид фикрлар ҳам мавжуд. Ўткир хотира, бадиийлик,

²⁴ Ўша манба – 65-бет.

²⁵ Ўша манба – 65-бет.

²⁶ Квинтилиан. О воспитании оратора. Часть I – Москва, Санкт-Петербург: 1834г. – С. 3-8.

тўғри талаффуз, ёркин нутқ ва бой мимика бўлажак нотикни шакллантиришда муҳим омиллар саналади. Квинтилианнинг фикрича, оилада бўлажак нотикни тарбиялашда болаларни шеър ёд олишга ўргатиш энг самарали восита саналади. Аллома Ўз даврида бугунги кунда ҳам таълим жараёнида қўлланилаётган шеърни ёд олиш методикасини асослаган. Машхур педагог биринчи бўлиб, шеър ёдлаш методикасини куйидагича асослайди:

1. Шеърни тўлигича ўқиш.
2. Шеърни мантиқий жиҳатдан қисмларга ажратиш.
3. Шеърнинг ҳар бир қисмини ёдлаш.
4. Шеърни тўлигича ифодали ўқиш²⁷.

Машхур педагогнинг фикрича, болаларнинг қобилиятлари куйидаги белгиларда намоён бўлади: кучли хотира, ўткир зеҳн, тезкор фикрлаш, эгалланган билимларни узок вақт саклаш, болада жуда ёшлиқдан ривожланган тақлидчилик²⁸.

Европа Уйғониш даври мутафаккирлари асарларида оила тарбияси масалаларининг ёритилиши. XV-XVIII асрларда Ғарбий Европада илм-фан, маданият, шу жумладан, санъат ва адабиётда Уйғониш (Ренессанс) даври кузатилди. Европада Уйғониш даври ўз-ўзидан содир бўлмай, бевосита Марказий Осиёда рўй берган Уйғониш даври асосида юз берди. Европа Уйғониш даври ҳам ўзида муайян белгиларни намоён қилди. Улар куйидагилардан иборатдир:

- жаҳолат ва мутаассибликни рад этиш;
- инсонни улуғлаш; унинг истеъдоди, ақлий имкониятларини юзага чиқариш;
- антик давр (қадимги Юнон ва Рим) маданиятини тиклаш ва бойитиш;
- адабиёт ва санъатда боқий дунёни эмас, ҳаёт гўзалликларини куйлаш;
- инсон эрки учун кураш.

Тарихдан маълумки, XV-XVIII асрларда илм-фан соҳасида қўлга киритилган ютуқлар, Буюк географик кашфиётлар инсониятнинг олам, унда кечадиган ҳаракат қонуниятлари тўғрисидаги тасавурларини

²⁷ Ўша манба – 70-бет.

²⁸ Ўша манба – 72-бет.

Ўзгартириб юборди. Шунингдек, маданий алоқаларнинг кенгайиши учун имконият яратди.

Европа Уйғониши даврида илм-фан ва маданият соҳаларида инсоният тарихий тараққиётига бебаҳо ҳисса бўлиб қўшилган илмий билимлар ҳамда адабиёт, санъат соҳаларида дурдона асарлар яратилди. Бунинг натижасида қадимги Юнон ва Рим маданиятининг қайта тикланишига муваффақ бўлинди.

Уильям Шекспир (1564-1616 йй.) Уйғониш даврининг истеъдодда тенгсиз вакилларида бири, актёр ва драматург эди. Алломанинг асарлари оилада болаларнинг тарбиясини ташкил этишга масъулиятли ёндашиш зарурлигини ифодалашга хизмат қилади. У.Шекспир асарлари ёшларда катъиятлик, иродалик, тўғрисузлик, жасурлик, шунингдек, хиёнат, сотқинлик ва иккиюзламачиликдан нафратланиш, тубанликка қарши курашиш каби сифатларни самарали тарбиялашга имкон яратади. Адиб ёшларни ҳаётда бахтли бўлишга эришиш учун курашишга, инсонни севишга, қийинчиликлардан қўрқмай уларни мардона енгилга даъват этади.

Драматург асарларининг деярли барчасида оила ва оилавий муносабатларнинг муайян қирралари ёритилган. М: “Отелло” трагедиясида Отелло сиймосида айрим салбий омиллар (туҳмат)нинг таъсирида оиланинг бузилиши ифодаланган бўлса, “Қирол Лир” асарида эса қирол Лирнинг фарзандлари тарбиясида йўл қўйган хатоларининг аянчли оқибатлари ёритилган. Қирол Лир фарзандлари тарбиясига жиддий эътибор қаратмаганлиги сабабли дарбадар ҳаёт кечиришга, гадоликка маҳкум этилади. Оилалар ўртасидаги ўзаро душманлик, нафрат, ҳасад туфайли эса Ромео ва Жулетгалар ҳалок бўлади.

Айни ўринда шуни айтиб ўтиш жоизки, адиб қаҳрамонларини ҳеч қандай омил “эркинлик” деб аталувчи юксак, эзгу, ёруғ туйғудан воз кечишга мажбур қила олмайди. Адиб ўз асарларида оила муҳитида бола ҳар томонлама шаклланиши учун унинг эркин бўлиши муҳимлиги кўрсатилган. Қолаверса, шахснинг камолотга эришишида оилада ташкил этиладиган маънавий-ахлоқий тарбиянинг алоҳида ўрин тутиши бадий образлар орқали таъсирчан ёритилган.

Европа Уйғониш даврининг яна бир мутафаккири **Томас Мор** (1478-1555 йй.)дир. Адиб ўзининг “Утопия” асарида шахсий манфаат жамият ривожини учун зарарли, аксинча, барча фуқароларнинг ижтимоий-

фойдали меҳнатда бирдек фаол иштирок этишлари ижтимоий тараққиётнинг муҳим омили эканлигини таъкидлаш орқали иккита муҳим тамойилни илгари сурган. Муаллиф тасаввурларининг маҳсули бўлган Утопия давлати (илмий асосга эга бўлмаган идеал жамият)да барча фуқаролар меҳнат қилишга мажбурдирлар. Бундан ташқари бу каби жамиятда аёл ва эркак, шунингдек, болаларнинг ҳуқуқий жиҳатдан тенглиги эътироф этилади, унга қўра ҳатто болалар ҳам ўқиш билан меҳнатни бирга олиб боришлари зарур. Томас Мор ўз асарида болаларни оилада тарбиялашда меҳнат воситасида, жамоа ёрдамида ва жамоода тарбиялашнинг аҳамиятини кўрсатишга уринган.

Адибнинг болаларни она тилини севишга ўргатишни оиладан бошлаш муҳимлиги ҳақидаги ғояси бугунги кун учун аҳамиятлидир. Шу билан бирга Томас Мор боланинг соғлом ўсиши учун оилада жисмоний тарбияни йўлга қўйиш, ҳар қандай йўналишдаги тарбия жараёнида ота-оналарнинг шахсий намуна кўрсатишлари, фарзандларга хунар сирларини ўргатишда кўргазмалиликка эътибор қаратишлари борасидаги фикрлари ғоят аҳамиятлидир.

Европа Уйғониш даврининг етакчи сиймоларидан яна бири – **Томазо Кампанелла** бўлиб, унинг педагогик ғоялари “Қуёш шаҳри” асарида ўз ифодасини топган.

“Қуёш шаҳри” ҳам худди Томас Морнинг “Утопия” асари каби ижтимоий бирлик, меҳнатнинг умумий ва мажбурийлик характериغا эгаллиги тамойилларига асосланувчи, фуқаролари илм-фан ва санъат билан шуғулланиш имкониятига эга бўлган давлат. Томазо Кампанелла Томас Морга нисбатан бир қадар ривожланган жамиятда болаларни тарбиялаш тизими хусусида сўз юритади. Мутафаккирнинг қайд этишича, давлат ҳатто бўлгуси авлоднинг соғлом бўлиши учун эркак ва аёлнинг турмуш қуриши ҳақида қайғуриши, бу жараёни назорат қилиши зарур.

Томазо Кампанеллининг фикрича, болани икки ёшидан бошлаб ижтимоий муносабатларга тайёрлашни бошлаш, уч ёшида кўргазмали воситалардан самарали фойдаланган ҳолда тўғри талаффуз қилишга, алифбони ўрганишга жалб этиш мақсадга мувофиқдир. Шу даврларда болаларнинг жисмоний тарбиясини кучайтириш, саккиз ёшидан бошлаб эса уларни тизимли равишда ўқитишни бошлаш керак. Ўғил болалар ўн тўққиз ёшга тўлгач, ҳарбий тайёргарлик кўникмаларини ўзлаштира

олиши зарур. Мутафаккир ўз асарларида ҳатто аёлларга ҳам ҳарбий таълим беришни ижтимоий зарурият деб ҳисоблайди. Бунинг сабаби урушлар шароитида уларнинг ҳам иштироки мумкинлигидир. Қисқа қилиб айтганда, Т.Кампанеллининг ғоялари оила тарбияси билан ижтимоий тарбияни ўзаро уйғун ҳолда олиб боришни тарғиб этади.

Маърифатпарварларнинг асарларида оила тарбиясига оид қарашларнинг акс этиши. ХВИ асрдан бошлаб ўзида муаллифларнинг ҳаётий тажрибалари асосида Европада бевосита таълим ҳамда болаларни тўғри тарбиялаш масалаларини ёритган асарлар яратила бошланди. Уларнинг муаллифлари “маърифатпарварлар” деб номланди. Ўрта аср маърифатпарварлари орасида чех педагоги, “Дидактика” фанининг асосчиси Ян Амос Коменский (1592-1670 йй.) алоҳида ўрин тутди. 1627 йилда педагогик фаолиятини бошлаган Я.А.Коменский 1632 йилда “Чех дидактикаси” асарини яратди. 1633-1638 йилларда эса ушбу асарни қайта ишлаб, латин тилига таржима қилди ва уни “Буюк дидактика” деб номлади. Мазкур асар маърифатпарварнинг мумтоз асари ҳисобланади.

Асарда ҳар бир инсон ҳаёти учун муҳим масалалар хусусида сўз юритилган. Педагогнинг кейинги фаолиятида ушбу масалалар янада ривожлантирилиб, улар негизида қатор дарслик ва қўлланмалар яратилди. “Тиллар ва ҳамма фанларнинг очик эшиги” (1631 й.), “Физика” (1633 й.), “Астрономия” (1632 й.), “Оналар мактаби” (1632 й.) ва б. асарлар шулар жумласидандир.

Я.Коменскийнинг шахс таълими ва тарбиясини ташкил этишдаги буюк хизмати оила ва мактаб тарбиясини ўзаро уйғунлаштириш муаммосининг илмий жиҳатдан асослаб берганлиги билан белгиланади. Я.А.Коменский яшаган даврга қадар болалар тарбияси, асосан, икки муҳит – мактаб ва оилада амалга оширилар эди. Буюк педагог оиланинг тарбиявий имкониятини, ота-оналарнинг тарбиячи сифатидаги мақомига даҳл қилмаган ҳолда ёш авлодни мактабда ўқитиш ва тарбиялашнинг афзаллигини асослашга уринди. Ўз ёндашувининг тўғрилигини Я.А.Коменский “Буюк дидактика” асарининг ВИИИ бобида шундай изоҳлайди: “Ота-оналар ва уларнинг касби турлича бўлганлиги сабабли ўз боласини тарбиялаш қўлидан келадиган ёки ишдан сўнг етарлича вақт ажратиб, бола тарбияси билан

шуғулланадиганлар жуда кам топилади. Шунинг учун ҳам неча асрлардан буён кўпчилик оилалар ўз болаларини билимли, оғир табиатли махсус кишиларга бериб ўқитиб келмоқдалар. Ёшларни тарбияловчи бундай кишилар, одатда, устоз, тарбиячи, муаллим, профессор деб атаб келинади, болаларни тўплаб бирга машғулот ўтказадиган жойни эса мактаб, ўқув юрти, аудитория, коллегия, гимназия, академия ва ҳ.к. деб аталади”²⁹.

“Буюк дидактика” асарининг ИХ бобида ўғил болалар билан бир қаторда қиз болаларни ҳам ўқитиш зарурлиги асослаб берилган: “Мактабларда фақат бойлар ва аслзодаларнинг болаларинигина эмас, балки умуман ҳаммани: барча шаҳар ва қишлоқлардаги аслзодалар ва оддий халқни, бойлар ва камбағалларни, ўғил ва қиз болаларни ҳам ўқитиш зарур”.

Қизларни ҳам мактабларда ўқитиш зарурми, деган саволга Я.А.Коменский шундай жавоб беради: “Хотин-қизлар эркаклар сингари, кўп ҳолатларда эса эркаклардан ҳам кўра ўткир ақл-идроққа эга, эркаклар қатори энг юқори лавозимларни бажариб келмоқда.

Буюк педагог шахснинг ривожланиш босқичларини қуйидаги тўрт даврга бўлади:

- 1) гўдаклик;
- 2) болалик;
- 3) ўсмирлик;
- 4) етуклик³⁰.

Ҳар бир давр олти йилни ўз ичига олади. Ҳар бир ёш даврига мос келадиган мактаб мавжуд бўлиши керак. Хусусан, гўдаклик даври учун – она мактаби, болалик даври учун – бошлангич мактаб (она тили мактаби), ўсмирлик даври учун – лотин мактаби ёки гимназия, етуклик даври учун академиянинг бўлиши мақсадга мвофиқдир.

Я.Коменскийнинг фикрича, ҳар бир оила, ҳар бир хонадон “она мактаби” ҳисобланади, зеро, тарбия дастлаб оилада берилади. “Она тили мактаби” эса ҳар бир жамоада, ҳар бир қишлоқда, гимназия – ҳар бир шаҳарда, академия ҳар бир давлат ёки вилоятда бўлиши зарур.

Буюк педагог қандай қилиб болада ўқишга иштиёқ уйғотиш мумкин, деган саволга қуйидагича жавоб беради: “Болаларда ўқишга нисбатан иштиёқни уйғотиш ва уни сақлаб қолиш ота-оналар, мактаб, ўқув

²⁹ Коменский Я.А. Буюк дидактика. Изб. пед. соч. В 2 том. 1982. Т.1. – с. 384.

³⁰ Коменский Я.А. Буюк дидактика. Изб. пед. соч. В 2 том. 1982. Т.1. – с. 384.

фанлари, ўқитиш методи ва мактаб бошлиқларига боғлиқ... Агар ота-оналар болаларнинг кўз олдида донолик ва донишмандлар тўғрисида яхши гаплар айтишса, яхши китоб, чиройли кийим ёки бошқа яхшироқ нарсалар олиб беришни ваъда қилиб, боланинг гайратини оширса, айниқса, болани ўқитиши лозим бўлган муаллимнинг билимдонлиги ва хушмуомалалигини мақташса (ахир, севиш ва қойил қолиш тақлид қилишнинг энг самарали воситаси ҳисобланади); ниҳоят боладан баъзан муаллимга бирор топшириқ ёки кичик совга билан юбориб туришса ва ҳ.к. болалар фанни ҳам, ота-онани ҳам астойдил севиб қоладилар”.

Умуман олганда, Я.А.Коменский болаларга таълим ва тарбия беришни илмий жиҳатдан биринчи бор асослаб берар экан, бу жараёнда оиланинг, ота-онанинг ролини асосли равишда кўрсатиб бера олди.

XVII асрнинг охири ва XVIII аср бошларида Ғарбий Европада абсолютизм ва феодал тартиблар танқид қилиниб, илм-фан ва маориф кенг тарғиб қилинди. Ижтимоий фикр борасидаги бу йўналиш “маърифат” деб аталиб, унинг вакиллари тарихга “маърифатпарварлар” номи билан кирдилар. Маърифатпарварлар эски тартибларни бекор қилишга, янги илгор тартибларни жорий қилишга қаратилган ғояларни илгари сурдилар.

Ана шундай маърифатпарварлардан бири инглиз файласуфи **Жонн Локк** (1632-1704 йй.) саналади. Жонн Локк ўзининг педагогик қарашларини “Тарбия ҳақида айрим фикрлар” (1663 й.) асарида баён этган.

Жонн Локк ўз педагогик қарашларида болаларни ҳам оилада, ҳам мактабда тарбиялаш зарурлигига эътибор қаратади. Унинг фикрича, болада ахлоқий сифатларни оила муҳитида ҳосил қилиш самарали бўлса, мактаб билим, кўникма ва малакаларни ҳосил қилади.

Маърифатпарвар оилада болаларни тарбиясини йўлга қўйишда жисмоний тарбияга катта аҳамият берди. “Саломатлик бизга касбий фаолиятимиз муваффақияти учун зарур”, – деб таъкидлаш билан бирга ўша давр учун ўта мукамал бўлган тизимни тақлиф этди. У болаларни ёшлиқданок чарчоқ, қийинчилик, ғам-ғуссани осон енгиб ўтишга тайёрлаб боришни муҳим деб ҳисоблади. Жонн Локк бола ҳаётида катъий белгиланган тартибнинг аҳамиятини юқори баҳолайди. Шу билан бирга педагог ота-оналарга турли ёшдаги болаларни кийинтириш, овқатлантириш юзасидан маслаҳатлар беради. Педагог болани

эркалатиб ўстиришни зарарли деб ҳисоблайди ва бундай ёндашувга қарши турди.

Унинг фикрича, болаларни оила муҳотида тарбиялашда энг муҳим шарт уларда ижобий одатларни таркиб топтиришдир: “Агар сиз уларни нимагадир ўргатиш муҳим, деб ҳисобласангиз, буни амалиёт воситасида ҳодисаларни ҳосил қилиш йўли билан таркиб топтиринг! Одатларни тарбиялаш илк болаликданоқ бошланиши зарур”.

Бундан ташқари, Жонн Локк тарбияда ижобий натижаларга эришиш учун ота-оналар боланинг индивидуал хусусиятларини ўрганишлари, уларнинг қизиқишларидан етарли даражада хабардор бўлишлари кераклигини алоҳида таъкидлайди.

Европада маърифат ғояларининг тарғиб этилишида француз мутафаккири, гуманист ва демократ **Жон-Жак Руссо** (1712-1778 йй.) ҳам ўзига хос ўрин эгаллаган. Унинг эркин тарбия борасидаги ғоялари 1762 йилда нашр этилган “Эмил ёки тарбия ҳақида” асарида ўз аксини топган. У ҳам бошқа маърифатпарварлар сингари оилада болани тарбиялашда ёш ва индивидуал хусусиятларни ҳисобга олишни, болани ҳар томонлама чуқур ўрганишни талаб қилди.

Жонн Жак Руссонинг фикрича, бола табиати етукликни акс эттира олиши, унинг ўзида табиийликни намоён эта олиши учун ғамхўрлик қилиш зарур. Ота-она ёки тарбиячи ўз қарашлари, эътиқодлари ёки тайёр ахлоқий қоидаларни боланинг онгига синғдириши керак эмас, балки унда табиат томонидан ином этилган хусусиятларнинг тобора ривожланиб, бойиб бориши учун имконият яратиб бериши лозим. Табиий тарбия – эркин тарбиядир.

Қўпчилик маърифатпарварлар сингари Жонн Жак Руссо ҳам шахснинг ривожланишида муҳим аҳамият касб этувчи қуйидаги тўрт даврни ажратиб кўрсатади:

1-босқич – туғилгандан икки ёшгача, то нутқ ҳосил бўлгунгача бўлган давр. Бу даврда боланинг жисмоний тарбиясига эътибор қаратиш лозим.

2-босқич – икки ёшдан ўн икки ёшгача бўлган давр. Жонн Жак Руссо бу даврни образли тарзда “боланинг ақлга эга бўлиш даври” деб атайди.

3-босқич – ўн икки ёшдан 15 ёшгача бўлган давр. Бу ёшда асосий эътиборни болаларнинг ақлий жиҳатдан ривожланишига ва улар томонидан меҳнат кўникмаларининг ўзлаштирилишига қаратиш зарур.

4-босқич – 14 ёшдан балоғатга етгунгача бўлган давр. Жонн Жак Руссонинг ибораси билан айтганда, бу босқич “шиддат ва туғён даври” саналади.

Жонн Жак Руссо ўзининг “Эмил ёки тарбия ҳақида” асарида қизлар тарбиясига ҳам алоҳида тўхталиб ўтади. Жонн Жак Руссонинг фикрича, она бўлиш учун қизлар рўзгорни юрита олишлари, оилада саранжом-саришталикка эришишлари, кийиниш, юриш-туриш ва муомалада турмуш ўртоғига ёқа олишлари керак. Қизларнинг тарбиясида ўғил болаларнинг тарбиясида қўлланиладиган фарқ усуллардан фойдаланишга эътибор қаратиш лозим. Оила муҳотида қизларни тарбиялашда уларда итоаткорликни, гарчи уларга ёкмаса-да, бироқ, шахсий фаолиятни ташкил этишда бошқаларнинг нуқтан назарларини инobatга олиш кўникмасини тарбиялаш керак.

Маърифатпарварнинг фикрича, аёл гўзал, латофатли бўлиши, соғлом, рухан тетик, жисмонан бақувват болаларни дунёга келтира олиши учун жисмоний машқларни бажариши, жисмоний меҳнат билан шуғулланиши зарур. Қизларнинг вояга етишларида жиддий аклий машғулотлар улар учун аҳамият касб этмайди. Жонн Жак Руссонинг қизлар тарбиясига оид қарашларида аёлларнинг мустақиллиги, эркинлигига нисбатан консерватив ёндашуви инobatга олинмаса, бошқа барча фикрлари амалий характерга эга.

Европа маърифатпарварлари орасида **Иоганн Генрих Песталоцци** (1746-1827 йй.)нинг номи алоҳида қайд этилади. Зеро, швейцариялик бу педагог-демократ ўзининг бутун ҳаётини халқ болаларини тарбиялаш ва ўқитиш ишига бағишлаган. Унинг “Лингард ва Гертруда” (1781-1787 йй.), “Гертруда ўз болаларини қандай қилиб ўқитади”, “Оналар китоби ёки оналар учун ўз болаларига қузатиш ва гапиришни қандай ўргатиш ҳақида қўлланма” каби асарларида оиланинг бола тарбиясидаги ўрни, онанинг бу борадаги намунаси баён этилган.

Иоганн Генрих Песталоццининг фикрича, тарбиянинг мақсади одамнинг барча табиий кучларини ва қобилиятларини ўстириш, ўстирганда ҳам бир-бирига уйғун равишда ўстиришдир. Тарбиявий омилнинг болага кўрсатаётган таъсири унинг табиатига уйғун бўлиши лозим.

Педагог тарбиянинг моҳияти тўғрисидаги ўз тасаввурларига асосланган ҳолда тарбиянинг янги, яъни, шахснинг табиатига мувофик

ҳолда унинг кучи, имкониятларини ривожлантириб боришга ёрдам берувчи методларни яратишга интилади. Иоганн Генрих Песталоцци ҳам бошқа педагоглар каби болани тарбиялашни унинг тугилган куниданок бошлаш лозимлигини уқтириб ўтади: “Бола туғилган соат унга таълим беришнинг биринчи соатидир”. Шу сабабли педагог чинакам педагогика онани тўғри тарбиялаш методлари билан қуроллантириши лозим, деб ҳисоблайди. Педагогика санъати эса тарбия методикасини ҳар бир она, шу жумладан, оддий деҳқон аёли ҳам эгаллаб оладиган даражада соддалаштириб бера олиши лозим. Табиатга мувофиқ тарбия оилада бошланиб, мактабда давом эттирилиши керак.

Иоганн Генрих Песталоцци тарбиянинг асосий вазифасини келгусида ижтимоий жиҳатдан фойда келтира оладиган ҳамда ҳар жиҳатдан уйғун камол топган инсонни тарбиялаб вояга етказишдир, деб ҳисоблади. Болалар бошқаларга фойда келтирадиган ишларга жалб этилиб, бу борада изчил машқ қилдириш йўли билан ахлоқий жиҳатдан камолотга етказилади. Педагогнинг фикрича, организмнинг табиий эҳтиёжларини қондириш асосида болада онага нисбатан туғиладиган меҳр-муҳаббат ахлоқий тарбиянинг энг оддий кўриниши (элементи)дир. Боланинг ахлоқий етук бўлиши учун оила муҳиtida асос солинади. Боланинг ўз онасига бўлган муҳаббати аста-секин оиланинг бошқа аъзоларига нисбатан ҳам намоён бўла бошлайди.

Қисқа қилиб айтганда, Иоганн Генрих Песталоцци оилада шахснинг барча табиий кучи ва қобилиятларини уйғун қилиб ўстиришни тарбиянинг асосий вазифаси деб ҳисоблайди. Педагогнинг болани жисмоний, ахлоқий ва ақлий жиҳатдан етук қилиб тарбиялашга оид фикрлари бугунги кун учун ҳам аҳамиятлидир.

Поляк педагоги, болалар ёзувчиси бўлган **Януш Корчак** (тахаллуси; ҳақиқий исми ва фамилияси – Генрих Гольдшмит; 1879-1942 йй.) тиббий маълумотга эгаллиги сабабли дастлаб Варшава шаҳрида болалар шифокори сифатида фаолият кўрсатган. Сўнгра болалар колонияларида тарбиячи лавозимида ишлаган. 1911 йилда Варшавадаги “Болалар уйи” директори лавозимига тайинланди. Я.Корчак ўзининг тарбиявий концепциясини ИИ Жаҳон уруши вақтида фронтда “Болаларни қандай севмоқ керак?” (“Как любить детей?”) номли асарига баён этди. XX асрнинг 20-30-йилларида тарбия масалаларини ўзида қамраб олган мақолалар ҳамда болалар учун бадиий асарлар яратди. Унинг энг

машхур асарлари – “Қирол Матиуш ИИ” (“Король Матиуш ИИ”; 1923 й.), “Қачон мен қайтадан болага айланаман?” (“Когда я снова стану маленьким?”; 1925 й.), “Қайсар бола. Л.Пастернинг ҳаёти” (“Упрямый мальчик. Жизнь Л.Пастера”; 1938 й.) кабилар саналади.

Я.Корчак томонидан илгари сурилган педагогик концепциянинг асосини ҳар бир бола шахс сифатида кадр-қимматга эга ғояси ташкил этади. Тарбиянинг мақсади эса – ҳар бир боланинг қобилиятини эркин, тўлақонли ривожлантириш, унинг шахсини эзгулик, гўзаллик, эркинлик ғоялари асосида шакллантириш. Тарбиянинг зарур шарти сифатида Я.Корчак оилада самимийлик, ўзаро ишончга асосланган соғлом муҳитни яратиш, болани турли зўравонликлардан ҳимоя қилиш деб ҳисоблайди. Педагогнинг тарбиявий тизимлари негизини боланинг ўз-ўзини англаши, баҳолаши, назорат қилиши ва ўз-ўзини такомиллаштиришига имкон берадиган ирода ва уни шакллантириш ташкил этди. Тарбиячи, қолаверса, “Болалар уйи”нинг раҳбари сифатида Я.Корчак ўз фаолияти ва асарларида демократик ғоялар ҳамда ўз-ўзини бошқаришга асосланган болалар жамоасини шакллантиришга асосий эътиборни қаратади.

Рус педагогларининг оила педагогикасига оид қарашлари. Машхур рус ёзувчилари – А.И.Герцен, К.Д.Ушинский, Л.Н.Толстой ва Н.А.Добролюбовлар тараққиётпарвар шахслар сифатида жамият ҳаётига дахлдор, хусусан, оила тарбияси самарадорлигини оширишга доир илғор фикрларни илгари суришган. Бошқа маърифатпарварларнинг педагогик ёндашувларидан фарқли улар оила тарбиясининг имкониятларини янада кенг, алоҳида ажратиб кўрсатишга уринганлар.

Александр Иванович Герцен (1812-1870 йй.) ўз даврида биринчилардан бўлиб, дворян оилаларида болаларни ўқитиш ва тарбиялашга йўналтирилган ҳаракатларнинг ташкил этилишини кескин танқид қилди. Адиб дворян оилаларида йўлга қўйилаётган тарбияни “қуллик ва мустабидлик мактаби” деб номлади. Образли равишда бундай оилаларда тарбияланаётган болаларни замонавий либослар осиб қўйилган гардеробга киёслади. А.И.Герциннинг фикрича, дворян оилаларидаги тарбиячилар “болаларнинг котиллари” бўлиб, улар болаларни ақлий ва ахлоқий жиҳатдан нопоб қилиб ўстирадилар, холос.

Адиб оила тарбиясини “муҳим аҳамиятга эга ижтимоий иш”, деб баҳолайди. Шу сабабли ота-оналар болаларни тарбиялаш борасида жамият олдида мажбур, бурчли эканликларини қайта-қайта уқтиради.

А.Герцен аёлларнинг эркаклар билан ижтимоий тенглигининг тарафдори эди. У аёлларнинг фаолияти факат болани тарбиялаш билан чегараланмаслиги таъкидлайди: “Аёлларнинг оилавий вазифаси ҳар қандай ҳолатда ҳам унинг ижтимоий ролига таъсир этмайди. Дунё эркаклар сингари аёллар учун ҳам бирдек очик”. Адибнинг қайд этишича, аёлларнинг ижтимоий ҳаётдаги иштироки унинг тарбиявий ролини кучайтиришгагина хизмат қилади. Бундан ташқари, у аёллар тўлақонли таълим олишлари керак, деган ғояни ёқлаб чиққан.

Отанинг бола тарбиясидаги роли ниҳоятда масъулиятли, болаларнинг тақдирини отага боғлиқ эканлигини уқтирган А.Герцен ўз болаларининг тарбиясига жиддий эътибор қаратди: “Агар болалар ёмон йўлга кириб кетишса, бу менинг айбим бўлади”. Адиб фарзандларининг тарбиясига жиддий эътибор қаратди, улар учун тарбиячиларни ўзи танлади, доимий равишда уларнинг фаолиятини кузатиб борди ва йўл қўйган хатоларни тўғрилашга ҳаракат қилди.

А. Герцен асосий эътиборни тарбиянинг ғоявий моҳиятига қаратиб, барча имкониятидан фойдаланган ҳолда фарзандларининг ватанпарвар, инсонпарвар, ўзгаларга ғамхўр, меҳрибон, шахсий орзу-умидларга нисбатан эса садоқатли бўлиб вояга етишлари учун ҳаракат қилди.

Адиб ҳар бир оиланинг муайян кадриятларга эга бўлиши муҳимлигини, бунинг учун ота-она ва фарзандлар, оиланинг барча аъзолари ўртасида ўзаро ҳурмат, меҳр-муҳаббатни шакллантириш зарурлигини қайд этган. Болалар ёшлигиданок бир-бирларига, оиланинг барча аъзоларига нисбатан муҳаббатларини намоён эта олиш, яқин кишилар ҳақида ғамхўрлик қилишлари керак.

А.И.Герценнинг болаларда мустақил фикрлаш қобилиятини, онгли хулқ-атворни шакллантириш оиланинг асосий вазифаси эканлиги борасидаги фикрлари бугунги кун учун ҳам ниҳоятда аҳамиятлидир.

Рус педагоглари орасида **Константин Дмитрий Ушинский** (1824-1870 йй.) муносиб ўрин тутади. Педагогик фаолиятини илмий-ижодий иш билан қўшиб олиб борган К.Д.Ушинский “Болалар дунёси” (“Детский мир”), “Муаллимлар учун қўлланма” (“Пособие для учителей”), “Шахс – тарбия предмети сифатида” (“Педагогик

антропологиядан тажриба”) каби асарларида оила ва унинг бола тарбиясидаги ўрни масаласи батафсил ёритилган.

К.Ушинский мактабгача таълим ва тарбиянинг табиий воситаси – оила деб ҳисоблади. Бинобарин, оилада болалар борлик ҳақидаги дастлабки тушунчаларга эга бўлади, энг оддий билим ва кўникмаларни эгаллайди, одатларни ўзлаштиради, ўз қобилиятларини ривожлантиради. Бола шахсининг ривожланишида ота-она ва тарбиячилар асосий ролни ўйнайди, уларнинг ҳаёти, фаолияти, хулқ-атвори, муомаласи болалар учун намуна бўлиб хизмат қилади. Масъулиятли фуқаролик бурчларини бажариш учун ота-оналар болаларга нисбатан ғамхўрликларини ижтимоий аҳамиятли талаблар билан уйғунлаштира олишга эришишлари лозим. Бунинг учун ота-оналар педагогик билимларга эга бўлишлари, педагогик адабиётлар билан танишиб боришлари, тарбиявий иш услубини, тарбиячиларни тўғри танлай билишлари, фарзандларининг келгуси ҳаёт йўлини аниқлашга онгли ёндаша олишлари лозим.

Рус ёзувчиси **Наталья Григорьевна Долинина** (1928-1979 йй.) ҳам ўз очеркларида оила шароитида болаларни ахлоқий тарбиялаш масалаларини кенг ёритди. Адибанинг педагогик ғояларни ўзида акс эттирган асарлари сирасида қуйидагиларни санаб ўтиш мумкин: “Менинг ўқувчиларим ва уларнинг ота-оналари” (“Мои ученики и их родители”; 1959 й.), “Нон қанча туради?” (“Сколько стоит хлеб?”; 1963 й.), “Катталар ёки болалар?” (“Взрослые или дети?”; 1965 й.), “Қадрли ота-оналар” (“Дорогие родители”; 1975 й.), “Онегинни биргаликда ўқиймиз” (“Прочитаем “Онегина” вместе”; 1968 й.), “Печорин ва бизнинг давр” (“Печорин и наше время”; 1970 й.) каби очерклар, “Биз Серёжа билан эгизакмиз” (“Мы с Сережкой близнецы”; 1962 й.), “Турли одамлар” (“Разные люди”; 1976 й.) каби қиссалар; “Ота” (“Отец”; 1974 й.) номли автобиографик қисса.

Хулоса қилиб айтганда, оила тарбияси ва уни самарали ташкил этиш масаласи хорижий мамлакатларида барча даврлар учун муҳим ижтимоий муаммолардан бири сифатида эътироф этиб келинган. Ҳар бир давр ва маконда ҳам жамиятнинг илғор кишилари – мутафаккирлар, маърифатпарварлар ва педагоглар болаларни оила шароитида тарбиялаш, бу борада юқори самарага эришиш масалаларини тадқиқ этишга жиддий эътибор қаратганлар. Улар томонидан яратилган

аксарият асарларда оила тарбиясининг самарали ташкил этилиши ижтимоий тараққиётни кафолатлаши, шу сабабли болалар тарбиясини ташкил этишда ота-оналарнинг масъул эканликлари баён этилган. Ота-оналар томонидан болаларнинг етук шахс сифатида тарбиялашга эришилишида уларнинг педагог билимларга эга бўлиши муҳим аҳамият касб этади. Бинобарин, улар педагогик билимларни ўзлаштириш орқали болаларни оила муҳитида етук шахс қилиб тарбиялашга имкон берадиган самарали метод ва воситалардан хабардор бўладилар.

Назорат саволлари:

1. Қадимги Юнонистон ва Римда қайси мутафаккирларнинг асарларида оила тарбияси масаласига эътибор қарилган?
2. Сукрот, Аристотель, Платон ва Демокритларнинг қайси асарларида оилада болаларни тарбиялаш масалалари ёритилган?
3. Европа Уйғониш даври мутафаккирларининг қайси асарларида оила тарбияси муаммолари баён этилган?
4. У.Шекспир ва Т.Кампеллиннинг оилада фарзандларни тарбиялашга оид қандай ғоялари билан танишсиз?
5. Европа маърифатпарварлари орасида кимлар оила тарбияси масаларига ўз асарларида алоҳида эътибор қаратган?
6. Рус педагоглари орасида кимларнинг оила тарбияси ва уни самарали ташкил этиш ғояларини ўзида акс эттирган асарлари машҳур?

Мавзуга оид адабиётлар:

1. “Ўзбекистон Республикаси оилани мустаҳкамлаш бўйича Концепцияси” Ўзбекистон Республикаси Президентининг 27.06.2018 қабул қилинган Қарори.
2. Педагогика тарихи / К.Ҳошимов, С.Нишонова, М.Иномова, Р.Ҳасанов. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996.
3. История педагогики / ҳтп:// топ. 100. рамблер.ру.
4. Тросян В. История образования и педагогической мысли. – Москва: Эксмо, 2006.

Амалий топшириқлар:

1. Қадимги юнон ва Рим мутафаккирларининг оила тарбиясига ёндашувлари асосида жадвал шакллантиринг. Унда Қадимги юнон ва Рим

мутафаккирларининг оила тарбиясига ёндашувларини ифодаловчи энг муҳим ғоялар тезис сифатида акс этсин.

2. Улуғ драматург Уильям Шекспирнинг “Қирол Лир” ҳамда Оноре де Бальзакнинг “Горио ота” номли асарлари билан танишиб, гарчи ўзи мамлакат кироли бўлса-да, фарзандларининг кирдикорларидан азият чеккан кирол Лир ва кизларига ҳаддан зиёд меҳр кўрсатса-да, умрининг сўнгги кунларини уларнинг дийдорига зор ҳолда муҳтожликда ўтказган Горио отанинг қисматини солиштиринг. Қирол Лир ва Горио оталарнинг фожиаси нимада эканлиги ҳақида ўйлаб кўринг.

3. Буюк педагог Я.А.Коменский ўзининг “Буюк дидактика” асари ёшларни тарбияловчи кишиларнинг устоз, тарбиячи, муаллим, профессор деб аталиши, болалар тўпланиб биргаликда машғулот ўтказадиган жойнинг эса мактаб, ўқув юрти, аудитория, коллегия, гимназия, академия ва ҳ.к. деб аталишини таъкидлаб ўтган эди. Я.А.Коменский яшаган давр (ХВИИ аср) нуқтаи назаридан болаларнинг оиладан кўра таълим муассасаларида тарбияланиши тобора кенг ёйилишининг асосий сабабларини ёритишга ҳаракат қилинг. Сиз қандай фикрдасиз, ушбу ҳодиса ота-оналар зиммасидан фарзанд тарбияси борасидаги масъулиятнинг соқит этилиши учун асос бўлдим? Фарзанд тарбиясининг аста-секин тўла равишда таълим муассасалари зиммасига юкланиши Фарб мамлакатларида кузатилаётган оиланинг кадрсизланиши, ажралишлар сонининг кескин ошиши, ғайрияхлоқий ҳодиса – бир жинсли никоҳнинг пайдо бўлишига олиб келмадими. Бу ҳақда қадай фикрдасиз?

Амалий топшириқларни бажариш юзасидан услубий кўрсатмалар:

1. Қадимги юнон ва Рим мутафаккирларининг оила тарбиясига ёндашувларини ўзида акс эттирувчи жадвал қуйида келтириладиган шаклга эга бўлиши мумкин. Талабалар қадимги юнон файласуфи Сукротнинг қарашлари мисолида қадимги юнон ва Рим мутафаккирларининг оила тарбиясига ёндашувларини ифодаловчи энг муҳим ғояларни тезис шаклида қуйидагича ёритадилар:

**Қадимги юнон ва Рим мутафаккирларининг
оила тарбиясига онд муҳим қарашлари**

1.	Сукрот	Шахснинг маънавий-ахлоқий сифатлари оила муҳитида шаклланади. Фуқаролар болаларни оила муҳитида билимли қилиб тарбиялашлар зарур
2.	Аристотель (Арасту)	
3.	Афлотун (Плутон)	
4.	Демокрит	
5.	Марк Фабий Квинтилиан	

2. Уильям Шекспирнинг “Қирол Лир” ва Оноре де Бальзакнинг “Горио ота” номли асарларидаги қирол Лир ҳамда Горио отанинг ўз фарзандлари билан муносабатларини қуйидаги жадвалда келтирилган мисол намунасида акс эттиринг:

Қирол Лир ва унинг фарзандлари ўртасидаги муносабат хусусиятлари	Горио ота ва унинг қизлари ўртасидаги муносабат хусусиятлари
Қироллик бошқаруви билан фарзандлар тарбиясини ўзаро уйғунликда олиб бораганлик	Қизларни тарбиялашда ниҳоятда кўнгилчанлик қилиш

4. Я.А.Коменский яшаган давр (XVIII аср) нуқтаи назаридан болаларнинг оиладан кўра таълим муассасаларида тарбияланиши

тобора кенг ёйилишининг асосий сабабларини ёритишда талабалар ўртасида мунозарани ташкил этиш мақсадга мувофиқдир. Бинобарин, мунозара жараёнида талабаларда жамиятда кечадиган ҳар қандай ижтимоий, иқтисодий ва маданий ўзгаришлар оиланинг фарзандлар тарбиясидаги ўрни ва ролини инкор эта олмасликлари борасидаги қатъий хулоса шаклланади.

ЎЗБЕКИСТОНДА “ОИЛА ПЕДАГОГИКАСИ” ФАНИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИ

Режа:

1. “Авесто” асарида никоҳ ва оилавий муносабатларнинг ёритилиши.
2. “Қуръони карим” ва ҳадислар оила тарбиясининг муҳим манбалари сифатида.
3. Шарқ мутафаккирларининг оила педагогикасига оид фикрлар.

Таянч тушунчалар: “Авесто” асари, зардуштийларнинг оила ва оилавий муносабатларга ёндашувлари, никоҳ ва оилавий муносабатларнинг “Қуръони карим”даги талқини, ҳадисларда никоҳ ва оила муносабатлари масалаларининг акс этиши, Шарқ мутафаккирларининг никоҳ ва оила борасидаги қарашлари.

Дунёда глобаллашув жараёнларининг жадаллашуви, ижтимоий-ҳуқуқий зиддиятларнинг кучайиб бораётганлиги боис 2 миллиарддан ортиқ ёшларнинг онги ва дунёқарашини ўзгартиришга қаратилган кураш авж олмоқда. Талаба-ёшларни оилага нисбатан қадриятли муносабати мамлакатнинг эртанги кун тараққиётини белгилаб бериши муносабати билан мазкур масала тобора глобал ва долзарб аҳамият касб этмоқда.

Республикамиз Президенти “Биз Ўзбекистонни ривожланган мамлакатга айлантиришни мақсад қилиб қўйган эканмиз, бунга фақат жадал ислоҳатлар, илм-маърифат ва инновация орқали эриша оламиз. Бунинг учун аввало, ислоҳотларнинг амалий натижадорлигини ошириш, жойларда янги ташаббусларни илгари суришда аҳолимизнинг янада фаол, янада ташаббускор бўлишига эришмоғимиз лозим.

Айни пайтда ислохотчи бўлиб майдонга чиқадиган, стратегик фикр юритадиган, билимли ва малакали янги авлод кадрларни тарбиялашимиз зарур³¹ – деб таъкидлаб ўтганлар.

Буюк давлат арбоби Ислом Каримов таъкидлаганидек: “Ҳар қайси миллатнинг ўзига хос маънавиятини шакллантириш ва юксалтиришда, ҳеч шубҳасиз, оиланинг ўрни ва таъсири бекиёсдир. Чунки инсоннинг энг соф ва покиза туйғулари, илк ҳаётий тушунча ва тасаввурлари биринчи галда оила бағрида шаклланади. Боланинг характерини, табиати ва дунёқарашини белгилайдиган маънавий мезон ва қарашлар – яхшилик ва эзгулик, олижаноблик ва меҳр-оқибат, ор-номус ва андиша каби муқаддас тушунчаларнинг пойдевори оила шароитида қарор топиши табиийдир”³². Қолаверса, “айнан оила бағрида, ота-онанинг ўзаро меҳр-муҳаббати, ғамхўрлиги муҳитида фарзанднинг дунёга келиши, унинг шахс ва фуқаро сифатида камол топиши ҳақида узоқ гапириб ўтиришга ҳожат йўқ, деб ўйлайман. Ҳалоллик, эзгулик ва меҳрибонлик ҳақидаги тушунчалар, катталарга ҳурмат туйғуси, аввало, оилада пайдо бўлади, инсоннинг дунёқарашини миллий ва умуминсоний қадриятлар руҳида айнан шу муҳитда шаклланади”³³. Ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлашда тарихий манбаалардан фойдаланиш кенг қўламда аҳамияти катта.

“Авесто” асарида никоҳ ва оилавий муносабатларнинг ёритилиши. Эрамиздан аввалги XII асрда яратилган зардуштийлик динининг муқаддас манбаи – “Авесто” асари ўзбек халқининг миллий-маданий мероси, тарихий ёдгорлиги саналади. Асар ўзида ижтимоий ҳаётнинг барча соҳалари, хусусан, никоҳ ва оилавий муносабатлар масалаларини ўзида қамраб олганлиги билан нафақат бадиий, балки педагогик аҳамиятга ҳам эга.

Ёшлар миллий маънавиятни шакллантиришда Авестонинг ролига тўхталар экан куйидагиларга урғу бериб ўтади: “Авесто”нинг туб маъно-моҳиятини белгилаб берадиган “Эзгу фикр, эзгу сўз, эзгу амал” деган тамойилни оладиган бўлсак, унда ҳозирги замон учун ҳам беҳад ибратли бўлган сабоқлар борлигини кўриш мумкин. Ана шундай фикрлар, яъни, эзгу ният, сўз ва иш бирлигини жамият ҳаётининг

³¹ Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: “O‘zbekiston” нашрияти, 2021. –464 б.

³² Каримов И.А. Юксак маънавият – сиғилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008. – 52-бет.

³³ Каримов И.А. Демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш – мамлакатимиз тараққиётининг асосий мезонидир. – Тошкент: O‘zbekiston, 2011. – 134-бет.

устувор ғояси сифатида талқин этиш бизнинг бугунги маънавий идеалларимиз билан нақадар узвий боғлиқ, нечоғлиқ мустаҳкам ҳаётий асосга эга экани айниқса эътиборлидир”³⁴.

“Авесто” тушунчаси луғавий жиҳатдан “ўрнатилган, муқаррар қилинган қонун-қоидалар, ҳаётнинг асосий йўриқномаси” маъноларини англатади. Никоҳ ва оила масаласи ижтимоий муносабатларнинг муҳим асослари сифатида муайян давр ва тузумлар учун ўзига хос аҳамият касб этган. Шу жумладан, зардуштийлар даврида ҳам ижтимоий муносабатларнинг истиқболи никоҳ ва оила ривожига билан узвий боғлиқ эканлиги чуқур англаб олинган. Шу сабабли ҳаётнинг асосий йўриқномаси бўлган – “Авесто” асарида бу масалага алоҳида эътибор қаратилган.

Зардуштийлар балоғат ёшини аниқ белгилашган. 15 ёшга балоғат ёши ҳисобланиб, ушбу ёшга тўлган ўсмирлар эътиқод рамзи сифатида белига юнг ипакдан тўқилган камар боғлаб юришлари, “оташпарастлар ибодатхонасида ўтказиладиган диний маросимларда қатнашиши шарт бўлган”. Оташпарастлик ибодатхонасида диний тарбия йўлга қўйилган бўлиб, у бола 7 ёшга тўлгандан сўнг ташкил этилган. Ибодатхоналарда ташкил этилган тарбия қуйидаги йўналишларга асосланган:

- 1) диний ва ахлоқий тарбия;
- 2) жисмоний тарбия;
- 3) ўқиш ва ёзишга ўргатиш.

“Авесто” асарида қайд этилишича, зардуштийлик таълимотида ип йигириш, либослар тикиш қиз болалар, кураш тушиш, чавандозлик, қиличбозлик, сувда сузиш, камондан ўқ узиш каби жисмоний-ҳарбий малакаларни эгаллаш ўғил болалар учун мажбурий бўлган. Бу борадаги малакалар ўзлаштирилгандан сўнг қизлар 15, ўғил болалар эса 16 ёшида оқсоқол бошчилигида жамоа олдида махсус имтиҳондан ўтказилган. Имтиҳондан ўта олмаган болаларнинг ота-оналарига нисбатан муайян жазо қўлланилган.

Ўсмирлар 15-16 ёшларида балоғатга етган ҳисобланиб, турмуш қуриш ҳуқуқига эга бўлишган. Оила қуриш ва фарзанд кўриш ҳар бир зардуштийнинг инсонийлик бурчи дея эътироф этилган. Борди-ю, балоғатга етган йигит ёки қиз оила қуришни истамаса, бу ҳолда унга нисбатан кескин жазо белгиланган: “Агар эркак зурриёд қолдириш қобилиятига эга бўлса-ю, аммо уйланмаса унга тамга босишар ёки

³⁴ Каримов И. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият. 2008. – 32-бет.

белига занжир боғлаб юришга мажбур қилишган. Ер юзида зурриётни кўпайишига қарши чикиб, турмуш курмаган қиз қопга солиниб, 25 дарра қалтақланган.

“Авесто”да қариндошларнинг ўзаро оила қуриши қонун билан қатъий ман қилинган. Кўп болали аёлларга туялар берилган. Боласини нобуд қилган аёллар эса ўлимга маҳкум этилган. Шунингдек оиласини, болаларини сарсон қилган оила бошлиғига, зинога берилган эркак ва аёлга нисбатан дарра билан қалтақлаш ёки ўлим жазоси қўлланилган. Бир йўла 2-3 та фарзанд кўрган аёлга бир жуфт соғин сигир, сариқ туя берилган, давлат хазинасидан нафақа тўланган.

Ўғил томонидан отага қўл кўтариш, оила аъзоларига шикаст етказиш, зинокорлик, баччавозлик, эр ва хотин, ота ва ўғил ўртасидаги аҳднома – “сўз қасами”ни бузган одам маълум миқдорда қамчин билан саваланган.

Ўша даврда яшаган халқларнинг эътиқоди, урф-одатлари, турмуш тарзи, шунингдек, болаларни тарбиялаш ва ўқитиш тўғрисидаги маълумотлар билан танишиш асосида айтиш мумкинки, “Авесто” асарининг никоҳ, оила масалаларига оид ғоялари болалар тарбиясини оқилона, тўғри ташкил этишга доир кўрсатмалар билан бойитиб борилган. Асар ғояларига кўра ҳар бир ёшни шундай тарбиялаш зарурки, у аввало яхши ўқисин, сўнгра ҳаётий тажрибаларни ўрганиш орқали шахси сифатида ривожланишда юқори поғоналарга кўтарила олсин.

Зардуштийлар болаларга гигиеник таълим беришга ҳам алоҳида эътибор қаратишган. Болалар ёшлиқдан дарахт кўчати ўтказиш, уй-рузғор қуроллари яшаш, ерга ишлов бериш ва чора билан шуғулланиш каби меҳнат кўникмаларини ўзлаштиришлари шарт бўлган. Улардан ҳар кунни уч маротоба ювиниш, ота-она билан биргаликда дуоларни тақорлаш талаб этилган.

“Авесто” асарида ўғил болаларни йигитликка ўтказиш ўзига хос маросим тарзида ташкил этилган. Балоғатга етган ўғил болалар қуёшга қараб “Мен зардуштийлик динига содиқ бўлишга ваъда бераман, мен яхши фикр, яхши сўзлар, яхши ишларни амалга ошира олишимга ишонаман” дея етти марта тақорлаган.

Ёшларда тўрт нарса, яъни, қуёш, сув, тупроқ ва олов муқаддас деган тушунчалар шакллантирилган. Дунё ёруғлик ва қоронғулик, яхшилик ва ёмонлик ўртасидаги қурашдан иборат. Болаларни меҳнат қилишга, ўз

қўллари билан моддий ноз-неъматларни яратишга ўргатиш яхшилик, эзгуликларнинг ёмонлик, ёзувлик устидан ғалаба қозонишини таъминлайди. Меҳнат қилмайдиган одам ёт эшикларга таъзим қилишга, ўзгалар олдида бош эгишга маҳкум деб ҳисобланган.

“Қуръони қарим” ва ҳадислар оила тарбиясининг муҳим манбалари сифатида. Ислом динининг муқаддас китоби – “Қуръон” жаҳон маданиятининг бебаҳо бойлиги саналади. Араб тилида “қироат” маъносини англатувчи мазкур манбада шахс маънавиятининг юксак намунасини ифодаловчи ғоялар ўз аксини топган. Қуръони қаримда табиий ва ижтимоий борлик, уларнинг моҳиятини ёритувчи ғоялар ифодаланган бўлиб, ушбу манба орқали ижтимоий, шахсий фаолиятнинг ҳалол ва ҳаром, яхши ва ёмон, эзгулик ва ёвузлик тамойилларга асосланиши, оқибатлари, шахслараро муносабатлар, шунингдек, жамият ривожига таъсири каби қўплаб масалалар ёритилган.

Энг эътиборли жиҳати Қуръони қарим ғоялари ижтимоий муносабатларнинг кишилар ўртасидаги ўзаро тенглик, биродарлик, ҳамжиҳатлилиқка асосланиши, ҳар бир инсоннинг маънавий-ахлоқий камолотга интилиши борасидаги ғояни тарғиб қилади. Ижтимоий ҳаётнинг қайси соҳасига тааллуқли бўлмасин кишиларни ўзаро тинч-тотув яшашга, эзгу амалларни бажаришга даъват этади. Шу нуқтаи назардан асар катта ижтимоий, маънавий-ахлоқий қийматга эга. Қуръони қаримда эътироф этилишига кўра, инсон – энг олий қадрият саналади. Бинобарин, Ер юзидаги жамики тирик мавжудотлар орқасида фақат инсонгина онг ва сўзлаша олиш қобилияти (нутқ)га эга ва у ўзининг ҳар бир хатти-ҳаракатини онгли равишда ташкил этиш, назорат қилиш, бошқариш, таҳлил қилиш, баҳолаш ҳамда тўғрилай олади. Инсоннинг ана шундай қобилиятларни ўзлаштира олишида Қуръони қарим ғоялари ҳам асос вазифасини бажаради.

Юқорида айтиб ўтилганидек, Қуръони қаримда жамият ҳаётининг барча соҳаларига оид ғоялар билан бирга никоҳнинг муқаддаслиги, оиланинг ҳар бир инсон учун қадрли маскан эканлиги ҳамда оилавий муносабатларнинг шахс камолотидаги ўрни борасидаги қарашлари алоҳида ўрин тутаяди.

Ислом динининг муқаддас манбаи бўлган – Қуръони карим ғояларини ўрганиш асосида уларнинг “Оила педагогикаси” фани мазмунини бойитишдаги имконияти катта эканлигига гувоҳ бўлинади. Манбада илгари сурилган қуйидаги ғоялар бу ўринда ғоят самарали ва аҳамиятлидир:

- никоҳ қуриш ва уни бекор қилиш тартиби (Қуръони каримда никоҳнинг муқаддаслиги, ҳар қандай шароитда ҳам уни имкон қадар сақлаб қолиш зарурлиги айтилади);

- оилавий муносабатларни тўғри, самарали йўлга қўйиш шартлари;

- ота-оналар ва фарзандлар, оиланинг бошқа аъзолари эга бўлган ҳуқуқ ва мажбуриятлар;

- оила аъзоларининг бир-бирларига бўлган муносабатларида етакчи ўрин тутадиган ғоялар;

- фарзандлар тарбиясини муваффақиятли ташкил этишга нисбатан ёндашув мазмуни;

- оилавий муносабатларда юзага келадиган зиддиятлар, уларнинг олдини олиш ва бартараф этиш йўллари;

- оила ҳўжалигини оқилона юритиш ва оила аъзолари ўртасидаги меҳнат тақсимоти;

- оила шароитида мулкий муносабатларни ташкил этиш шакллари;

- оила аъзолари ўртасидаги мулкни тақсимлаш тамойиллари ва б.

Никоҳ ва оиланинг ижтимоий аҳамияти Қуръони карим “Рум” сурасининг 21-оятисида шундай ифодаланган: “Унинг аломатларидан (яна бири) – сизлар (нафси қондириш жиҳатидан) таскин топишингиз учун ўзларингиздан жуфтлар яратгани ва ўртангизда иноқлик ва меҳрибонлик пайдо қилганидир. Албатта, бунда тафаккур қиладиган кишилар учун аломатлар бордир”³⁵.

Қуръони каримда “Нисо” сурасининг 34-оятисида оилани шакллантириш, унинг мавжудлигини таъминлаш, муҳофаза қилишда эркак кишининг зиммасига катта мажбурият юклатилишига алоҳида ургу берилади: “Эркаклар хотинлар устидан (оила бошлиғи сифатида доимий) қонм турувчилардир. Сабаб – Аллоҳ уларнинг айримлари (эркаклар)ни айримлари (аёллар)дан (баъзи хусусиятларда) ортик қилгани ва (эркаклар ўз оиласига) ўз мол-мулкларидан сарф қилиб

³⁵ Қуръони Карим маъноларининг таржима ва таъбири / Тарж ва тафсир муал. Шайх А Мансур. Таҳр ҳайъати: У.Алимов ва б. – Тошкент: “Тошкент ислам университети” НМБ, 2012 – 404-бет

туришларидир”³⁶. Шунингдек, оила бошлиги сифатида эркак киши зиммасидаги муайян вазифаларни ҳал этиш билан бирга ўз аёли олдида ҳам ижтимоий, жисмоний ва молиявий жиҳатдан бурчли эканлиги таъкидлаб ўтилади: “...Улар билан тотув турмуш кечирингиз...”³⁷.

Ер юзидаги барча жонзотлар, шу жумладан, инсонлар ҳам табиий инстинктга кўра жуфт-жуфт бўлиб яшайди. Икки жинс вакили ўртасидаги келишувга асосланиб куриладиган оила инсоният тарихининг барча даврларида ҳам шарафли юмуш ҳисобланади. Оила қуришдан асосий мақсад сулоланинг мавжудлигини таъминлаш, умумий ҳолда инсоният, жузъий ёндашувга кўра эса миллат (элат, қабила, уруг) ҳаётини давом эттиришдир. Бу ҳақида муқаддас манба “Наҳл” сурасининг 72-оятда шундай дейилади: “Аллоҳ сизлар учун ўзларингиздан жуфтлар яратиб, жуфтларингиздан сизлар учун ўгиллар ва набиралар пайдо қилди ва Сизларни пок нарсалардан ризқлантирди”³⁸.

Оила қуриш муҳим ижтимоий аҳамиятга эга. Никоҳга киришиш ва оила қуриш орқали ҳар бир балоғатга етган йигит ва қиз зиммасидаги ана шу муҳим ижтимоий вазифани адо этади. Бу хусусида Расулulloҳ (с.а.в.) ҳар бир оила қуриш лаёқатига эга йигитларга шундай мурожаат қилганлар: “Эй, ёшлар жамоаси! Сизлардан уйланишга кодирлари уйлансин, чунки уйланиш кўзни ва аъзони ҳаромдан саклайди. Уйлана олмаганлар рўза тутсин, чунки рўза унинг учун бичилишдир”³⁹. Бошқа бир ҳадисда эса уйланиш нафақат Ислому таълимоти нуқтаи назардан, балки бошқа динлар гояларига кўра ҳам суннат (ҳадисларда тарғиб этилиб, ибодат, муомала ҳамда ижтимоий муносабатларда қўлланиладиган амал) саналади: “Тўртта яхши иш бор, улар пайгамбарлар суннатидан саналади: ҳаё, хушбўйлик, мисвок тутиш ва уйланишдир”⁴⁰.

Оила – инсоният мавжудлигини таъминловчи муҳим омил сифатида баҳоланади. Қуръони карим “Раъд” сурасининг 38-оятда оилаларни яратиш учун ҳар бир вояга етган ҳамда оила қуриш лаёқатига эга шахс,

³⁶ Уша манба. – 84-бет.

³⁷ Уша манба. – 80-бет.

³⁸ Уша манба. – 274-бет.

³⁹ Ал-Бухорий, Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил Ҳадис 4 китоб Ал-Жомеъ ас-саҳиҳ (Ишонarli тўғлам) 1-к. /Арабчадан З.Исмоил тарж - Т. Қомуслар Бош таҳририяти, 1991. - 560 б.

⁴⁰ Ал-Бухорий, Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил Ҳадис 4 китоб Ал-Жомеъ ас-саҳиҳ (Ишонarli тўғлам) 1-к. /Арабчадан З.Исмоил тарж - Т. Қомуслар Бош таҳририяти, 1991. - 560 б.

ҳатто пайгамбарларнинг ҳам инсоний бурчи эканлиги уқтирилади: “Дарҳақиқат, Сиздан илгари ҳам (кўп) пайгамбарлар юборганмиз ва уларга хотинлар ва зурриётлар берганмиз”⁴¹.

Қуръони карим “Нисо” сурасининг 19-оятда ижтимоий муносабатларнинг самимий, соғлом, ўзаро ёрдам, ҳамжиҳатлик, тотувликка асосланиши эр ва хотиннинг бир-бирларига бўлган меҳру муҳаббати, бир-бирларини қўллаб-қувватлашлари, ҳаётий кийин вазиятларда бир-бирларига таскин беришлари, бахтли, саодатли вақтларда эса бир-бирларининг қувончларига шерик бўлишлари, бир-бирларини айб ва камчиликлари учун кечирешлари ҳисобигагина таъминланиши айтилади: “Эй, имон келтирганлар! Сизларга хотинларни мажбурий равишда мерос қилиб олиш ҳалол эмасдир. Яна, уларга берган маҳрларингизнинг бир қисмини қайтариб олиб кетиш ниятида хотинларингизга тазйиқ қилмангиз! Агар улар аниқ бузуклик қилсалар (бу мустаснодир). Улар билан тотув турмуш кечирингиз. Агар уларни ёмон кўрсаларингиз, (билиб қўйингки,) балким сизлар ёмон кўрган нарсада Аллоҳ (сизлар учун) кўпгина яхшилик пайдо қилиши мумкин”⁴².

Ушбу гоя Расулulloҳ (с.а.в.) ҳадисларида янада ривожлантирилиб, оиладаги тинчлик, тотувликни таъминловчи, фарзандларнинг етук шахс бўлиб вояга етишларини кафолатловчи шартлардан бири – бу оила бошлиги бўлган эркакларнинг ўз аёлларига нисбатан яхши муносабатда бўлиши эканлигига урғу бериб ўтилади. Абу Ҳурайрадан ривоят қилинган қуйидаги ҳадисда бу хусусида шундай дейилган: “Сизларнинг ичингиздаги яхши эркак ўз аҳли аёлига нисбатан яхши муносабатда бўлгандир. Мен эса ўз аҳлимга сизлардан кўра яхшироқ муносабатдаман”⁴³. Шу билан бирга эркаклар оилавий ҳаёт, оилавий муносабатлар мувозанатининг барқарор бўлишига ҳам масъул эканликлари айтилади: “Ҳеч бир мўмин ҳеч қайси мўмина аёлини ёмон кўрмасин! Агар унинг хулқ атворидан бирини ёқтирмаса, бошқа хулқини ёқтириши мумкин”⁴⁴.

⁴¹ Қуръони карим маъноларининг таржима ва тавсири / Тарж ва тафсир муал. Шайх А. Мансур. Таҳр. ҳайъати. У. Алимов ва б. – Тошкент: “Тошкент ислом университети” НМБ, 2012. – 254-бет.

⁴² Уша манба – 80-бет.

⁴³ Ал-Бухорий. Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил Ҳадис. 4 китоб. Ал-Жомеъ ас-сахих (Ишонарли туплам) 1-к. /Арабчадан 3 Исмоил тарж. - Т.: Қомушлар Бош таҳририяти, 1991 - 560 б.

⁴⁴ Уша манба – 94-бет.

Айни ўринда шуни ҳам алоҳида қайд этиб ўтиш жоизки, Ислом таълимоти ўзида инсонпарварлик гоъларини акс эттиради. Бунинг исботини биргина аёлларга бўлган муносабатда ҳам кўриш мумкин. Исломгача бўлган инсоният тарихидан маълумки, аёллар матриархал (уруғчилик жамиятининг она ҳукмронлиги даври)ни истисно қилганда бошқа босқичларда аёл кишига нисбатан паст назар билан қаралган. У бир буюм сифатида эътироф қилинган ва аёлга бир буюмга қилганидек муносабатда бўлинган. Ислом таълимотида эса аёллар ҳам муайян ҳақ-хуқуқларга эгалиги кўрсатиб ўтилган. Хусусан, оила муҳитида эркакларнинг зиммаларида хотинларнинг ҳам ҳақлари борлиги айтилади. Бу ўринда мисол сифатида қуйидаги ҳадисни келтириб ўтиш жоиз. Абу Довуддан ривоят қилинган ушбу ҳадис мазмунига кўра саҳобалар Расулulloҳ (с.а.в.)дан: “Зиммамизда хотинларимизнинг қандай ҳақлари бор?” – деб сўрашганда Улар: – Еганингизда уни ҳам едирмоғингиз, кийганингизда кийдирмоғингиз, юзига урмаслик, ёмон сўзлар билан ҳақорат қилмаслик, фақат хонадан чиқмаган ҳолда ўринни бошқа қилиб ётмоқлик”, – дедилар”⁴⁵.

Бошқа бир ҳадисда эса шундай гоъ ёритилади: “Аёллар ҳақида Аллоҳдан кўрқинглар, дарҳақиқат, улар сизнинг ёрдамчиларингиз бўлиб, сизларнинг улардаги ҳаққингиз шундан иборатки, сизнинг уйингизга сиз ёқтирмаган бирорта кимса бостириб киришига йўл қўймаслик. Борди-ю, шундай қилсалар уларни жароҳат етказмайдиган қилиб уришиб қўйингиз! Ўз навбатида сизлар ҳам уларни яхшилик билан едириб, кийдирингиз”⁴⁶.

Эркаклар табиатан аёллардан физиологик ва жисмоний имкониятларига кўра устун қилиб яратилган. Ҳадисларининг бирида оиланинг моддий таъминотини яратиш, уни оқилона сарфлаш, ўз қарамоғидагилар – аёли, фарзандлари, ота-онаси ва унинг васийлигидаги шахсларни моддий жиҳатдан таъминлаш учун ҳам масъул эканликлари, уларни бу омилдан маҳрум этиш гуноҳ эканлиги алоҳида қайд этилиб ўтилган: “Киши ўз қарамоғидагиларини нафақасиз ташлаб қўйиши унинг қаттиқ гуноҳқорлигига кифоъ қилади”⁴⁷.

Расулulloҳ (с.а.в.) ҳадисларида жамики яхшиликларнинг энг афзали – оилага, унинг аъзоларига қилинган яхшилик эканлигига алоҳида урғу

⁴⁵ Ўша манба – 102-бет.

⁴⁶ Ўша манба – 101-бет.

⁴⁷ Ўша манба – 112-бет.

бериб ўтилган. Бу хусусида Табаронийдан ривоят қилинган ушбу ҳадисда шундай дейилади: “Яхшилик қилишни, меҳр-шафқат ва меҳрибонликни оилангдан бошла!”⁴⁸.

Қуръони карим ҳамда Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳадисларида оилавий муносабатларни ташкил этишнинг ҳуқуқий асослари борасида ҳам сўз боради. Хусусан, оила тарбиясида ўзига хос аҳамиятга эга масала – ота-оналар ва фарзандлар ўртасидаги муносабат моҳияти, жумладан, уларнинг бир-бирлари олдиларидаги ҳақлари аниқ кўрсатилган. Ота-онанинг ўз фарзандлари олдидаги ҳақларини узишлари қанчалик муҳим бўлса, фарзандларнинг ўз ота-онасига кўрсатадиган меҳрибонлиги, раҳм-шафқати ҳам шунчалик аҳамиятга эга. Муқаддас манбаларда фарзандларнинг ота-онар олдидаги ҳақларининг қуйидагилардан иборатлиги қайд этилган:

- фарзандга ота-она хатти-ҳаракатларининг малол келмаслиги;
- ота-онага уларнинг дилларига оғир ботадиган сўз айтмаслик;
- ота-онага эҳтиром бажо келтириш;
- отан-онага раҳм-шафқат кўрсатиш;
- ота-онанинг ҳақларига дуо қилиш.

Қуръон каримда инсонга хос энг юксак ахлоқий фазилат сифатида сабр-қаноат улуғланади. Бунинг исботини сифатнинг Қуръон каримда энг кўп тилга олинishiда ҳам кўриш мумкин. Муқаддас манбада қайд этилганидек, сабр-қаноатлилик, саботлилик қийинчиликларга, мусибатларга бардош бериш, ёмон кишилар томонидан етказган ноҳақликларга чидаш деганидир. Шу блан бирга Қуръони каримда муайян хислатлар сабрнинг, яъни баъзи ҳолатларга нисбатан шахс муносабатининг даражасини белғилловчи мезон сифатида эътироф этилади. Жумладан, қийинчиликларга нисбатан шижоат, шахвоний ҳирсга нисбатан иффат, жahlга нисбатан эса ҳалимлик сабрнинг энг муҳим мезонлар саналади.

Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳадисларида инсоннинг камолотини таъминловчи инсоний фазилатлар қайд этилган. Бундай фазилатлар сирасига ўзгаларга меҳр-оқибат кўрсатиш, сахийлик, очик кўнгиллик, ота-она, катталар ва қариндошларга нисбатан мурувватли бўлиш, уларга ғамхўрлик қилиш, ватанга муҳаббат, меҳнат ва касб-хунарни улуғлаш,

⁴⁸ Ўша манба – 201-бет.

ҳалоллик, поклик, дўстлик, олийжаноблик, раҳм-шафқатлилик, камтарлик, ростгўйлик ва виждонлилик кабилар киритилган.

Ҳадисларда комил инсон киёфасида намоён бўлувчи ижобий хислатлар улуғланса, аксинча, исрофгарчилик, таъмагирлик, очкўзлик, нафс, шахвоний ҳисларга берилиш, бахиллик, жоҳиллик каби иллатлар кораланади.

Шарқ мутафаккирларининг оила педагогикасига оид фикрлар.

Оила тарбияси масалалари Шарқ мутафаккирларининг шахсга таълим бериш, унда ижобий сифатларни шакллантириш борасидаги қарашларининг муҳим унсури саналади. Хусусан, Муҳаммад ибн Мусо ал-Хоразмий, Абу Наср Фаробий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али Ибн Сино, Муҳаммад Қошгарий, Юсуф Хос Хожиб, Унсурул Маолий Кайковус, Алишер Навоий, Хусайн Воиз Кошифий каби мутафаккирларнинг асарларида болаларни оила шароитида маънавий-ахлоқий тарбиялашга оид ғоялар кенг ёритилиб, бу борадаги самарали йўллар кўрсатиб берилган.

Агарда **Муҳаммад ибн Мусо ал-Хоразмий** ўз асарларида ота-оналарни икки тоифа (туғилиш отаси (яъни, биологик ота) боланинг жисмоний яратилиши, униб-ўсиши учун масъул бўлса, таълим берувчи ота (яъни, маънавий ота) эса боланинг руҳий жиҳатдан тўлақонли вояга етиши учун жавобгар каби тоифа)ларга ажратган бўлса, **Абу Райҳон Беруний** инсон табиатининг, энг аввало, оила муҳитида шаклланишини алоҳида қайд этиб ўтган. Аллома ота-оналарга бола руҳиятини мўътадил сақлашни тавсия этади. Бола руҳиятини мўътадил сақлаш уни каттик ғазабланиш, кўрқиш, хафалик, жисмоний толиқиш ҳамда уйқусизликдан муҳофазалаш орқали таъминланишини айтади. Шунингдек, ота-оналарни болалар хоҳлаган ва улар учун фойдали бўлган нарсасини топишга, уларни имкон қадар ёқтирмаган нарсаларидан узоқлаштиришга ундайди. Алломанинг қайд этишича, ота-оналар болага нисбатан бир хил муносабатда бўлишлари уни тўғри тарбиялаш учун ниҳоятда аҳамиятли. Ота-онанинг болага нисбатан турлича муносабатда бўлишлари унинг хулқида салбий одатлар намоён бўлиши учун шароит яратиб беради.

Абу Райҳон Беруний бола хулқ-атворининг мўътадиллиги унинг жисмонан ва руҳий соғломлиги учун муҳим асос эканлигини илмий жиҳатдан асослаб берган. Шунингдек, аллома ўз асарларида боланинг

камолга етишида ирсият, ижтимоий муҳит ва тарбиянинг бирдек таъсирга эгаллигини алоҳида таъкидлаб ўтган.

Оиланинг бола тарбиясидаги роли масаласи буюк мутафаккир **Абу Али Ибн Синонинг** илмий меросида ҳам муҳим ўрин эгаллайди. Алломанинг **“Тадбири ал-манозил”** номли асарининг алоҳида боби оила тарбиясини самарали ташкил этиш масалаларига бағишланган. Мутафаккир ўзининг тиббиётга оид билим ва ҳаётий тажрибаларига асосланган ҳолда **“Тадбири ал-манозил”** асарида **“Алла”** кўшигининг болани руҳий ва жисмоний камолотга етишида муҳим аҳамиятга эга омиллардан бири сифатида эътироф этади. Абу Али ибн Сино **“Алла”** кўшиғи икки муҳим вазифанинг ҳал қилинишини таъминлайди. Биринчисидан, болани тебратиш унга жисмоний ором бағишлайди; иккинчисидан, бешикнинг бир маромда тебранишидан онанинг меҳри жўш уради, фарзандига бўлган муҳаббатдан онанинг юрагида орзу, умидлар уйғонади. Сеҳрли, жозибали кўшиқ боласи учун қасида каби янграйди ва фарзандининг мурғак қалбига сингиб боради. Шу тарзда болада у ҳали англамаган ҳолат пайдо бўлади, аста-секин борлиқни англай бошлайди. Борлиқнинг бу тарзда дастлабки англиниши ўрганишнинг илк босқичидир. Бу босқичда ўрганиш асосида бола шахси шаклланиб боради. Аллома ўрганишнинг сезгига асослангани илмий жиҳатдан асослаб беради. Қолаверса, Абу Али Ибн Синонинг ёш боланинг сезгирлик қуввати катта ёшли кишининг сезгирлигига тенг деган фикрни илгари сурган.

Аллома болани секин-секин тебратиш ва унга оҳанг ёрдамида алла айтиш бола мижозининг шаклланишида ҳам муҳим аҳамият касб этишини кўрсатади: **“Боланинг мижозини кучайтирмоқ учун унга икки нарсани қўлламоқ керак. Бири болани секин-секин тебратиш, иккинчиси, уни ухлатиш учун одат бўлган мусиқа ва аллалашдир. Шу иккисини қабул қилиш миқдорига қараб, боланинг танаси билан бадантарбияга ва руҳи билан мусикага бўлган истеъдоди ҳосил бўлади”**⁴⁹.

Ибн Синонинг ёндашувига кўра, бола тарбиясида оила бошлиғи сифатида ота алоҳида рол ўйнайди: **“Агар оилада оила бошлиғи тажрибасизлик, нўноклик килса, у оила аъзоларини яхши тарбиялай олмайди ва оқибатда бундан ёмон натижалар келиб чиқиши мумкин”**.

⁴⁹ Ибн Сино, Абу Али Тиб конунлари. 1-китоб. – Тошкент: “Фан” нашриёти, 1959. – 293-бет.

Бола тарбияси самарали йўлга қўйилган оилаларгина бахтли бўлади. Зеро, оиланинг энг муҳим вазифаси болани ҳар жиҳатдан тўғри камолотга етказишдир. Ота-она ким бўлишидан қатъий назар ушбу маъсулиятли вазифани тўла-тўқис адо этиши лозим.

“Тадбири ал-манозил” асарида фарзандларнинг тўғри камолот топиши, келажак тақдирининг белгиланишида улар учун ибрат бўладиган ота-оналар қиёфасида акс этиши зарур бўлган ижобий фазилатлар санаб ўтилади.

Ибн Синонинг алоҳида қайд этишича, меҳнат оилада болани маънавий-ахлоқий тарбиялашда энг муҳим восита саналади. Болаларда меҳнатсеварликни хислатини тарбиялашда ота-оналарнинг фарзандлар томонидан муайян касб-ҳунар асосларининг ўрганилишига эътибор қаратишлари муҳимдир. Аллома меҳнат инсонни улугласа, меҳнат қилиш кўникмаларини ёшлиқдан ўзлаштирмаслик болада салбий одатларнинг ривожланишига шароит яратади.

Мутафаккир эр-хотиннинг бир-бирларига бўлган муносабатлари, бир-бирларини ҳурмат қилишлари бола ахлоқининг шаклланишига ижобий таъсир кўрсатади, деб ҳисоблайди. Бунинг учун ота-онанинг ҳар бири оилада маълум вазифаларни бажариши зарур. Хусусан, эркак киши, асосан, оиланинг таъминотини яратиши, аёл киши эса оила бошлиғи топиб келган маблағ, моддий неъматларни тежаб-тергаши, уй-жойларни саранжом-саришталигини таъминлаши, фарзандлар тарбияси билан шуғулланиши зарур.

Ибн Сино бола тарбиясига оид ўз фикр ва мулоҳазаларни билдирад экан, бола тарбиясини унга исм қўйишдан бошлашни лозим топади ҳамда болаларга яхши исм танлашни ота-онанинг дастлабки олижаноб вазифаларидан ҳисоблайди.

ХИ асрда яшаган мутафаккирлардан бири **Юсуф Хос Ҳожиб** ҳам ўзининг машхур “Қутадғу билиг” асарида бола тарбияси масаласига алоҳида тўхталиб ўтган. Хусусан, ушбу асарда қуйидаги ғоялар ўз аксини топган: “Фарзанд қанчалик билимли, ақлли-ҳушли бўлса ота-онасининг юзи шунчалик ёруғ бўлади”.

Юсуф Хос Ҳожиб ҳам бола тарбиясида отанинг маъсулияти юқори эканлигини таъкидлайди: “Кимнинг ўғил-қизи эрка бўлса у унга шу кишининг ўзи мунгли бўлиб йиғлайди. Ота болани кичиклигида бебош қилиб қўйса, болада гуноҳ йўқ, барча жафо отанинг ўзида; ўғил-қизнинг

хулқ-атвори ярамас бўлса, бу ярамас ишни ота қилган бўлади. Ота болаларини назорат қилиб, турли ҳунарларни ўргатса, улар улғайгач, ўғил-қизим бор, деб севинади; ўғил-қизга ҳунар ва билим ўргатиш керак, токи бу ҳунар билан уларнинг феъл-атворлари гўзал бўлсин”.

Мутафаккир болалар тарбиясини ўта мураккаб жараён деб тушунади. Бу жараён белдан мадорни, танадан кувватни, кўздан нурни, дилдан оромни талаб қилади. Агар инсоннинг ўзида гўзал фазилатлар бўлса, уларни бошқаларга ўргатиши лозим. Лекин одоб-ахлоқ, одат ва иродани ҳосил қилиш учун катта куч ва ҳаракат талаб этилади. Бу жараёнда таълим ва тарбиянинг самарали ташкил этилиши муҳим аҳамиятга эга. Зеро, шахсни тарбиялашдан мақсад унинг онгига атрофдагиларга яхшилик қилиш, борлиққа меҳр-муҳаббат билан ёндашиш зарурлиги тўғрисидаги тушунчаларни сингдиришдан иборатдир. Ана шу мақсадга йўналтирилган масъулиятли вазифани бажаришда эса ота-она асосий ўринни эгаллайди.

Шарқ мутафаккирларидан яна бири **Унсурул Маолий Кайковус** ўзининг “Қобуснома” асарида оила, оилавий муносабатлар ҳамда оилада фарзандларни тарбиялаш масалаларига катта эътибор қаратади. Асарнинг алоҳида боби “Фарзанд парвариш қилмоқ зикрида” деб номланган. Аллома ушбу бобда ота-онанинг зиммасига юклатиладиган вазифаларни ёритади. Бу вазифалар қуйидагилардир:

- 1) болага яхши исм қўйиш;
- 2) болани оқил ва меҳрибон энагага топшириш;
- 3) тўй-томоша қилиб, суннат тўй ўтказиш;
- 4) ўқиш-ёзишни ўргатиб, касб-ҳунарли ва илмли қилиш;
- 5) ҳарбийлар аҳлидан бўлса, сипоҳийликни ўргатиш.

Кайковуснинг ёндашувига кўра, бола тарбиясида талабчанлик билан меҳрибонлик бирга қўшиб олиб борилиши лозим. Аммо бунда ота-онанинг болага нисбатан қаҳрли бўлиши, уни бевосита ўзлари жазолашлари тўғри эмас, чунки бу болада уларга нисбатан нафратни юзага келтиради. Энг тўғри йўл бу ўринда муаллимларнинг ёрдамига таяниш, улар орқали билвосита болани жазолашдир: “Ёш бола илм билан одобни таёқ билан ўрганур, ўз ихтиёри билан ўрганмас. Аммо фарзанд беадаб бўлса ва сенинг ул сабабдан қаҳринг келса, ўз қўлинг билан урмагил, муаллимларнинг таёғи билан қўрқитгил! Болаларга

муаллимлар адаб берсинлар, токи сендан ўғлингни кўнглидагина қолмасин”.

Буюк мутафаккир **Алишер Навоий**нинг бадий-илмий меросида ҳам оилавий муносабатлар ва оилада фарзанд тарбиясини ташкил этиш масаласи алоҳида ўрин эгаллаган. Унинг фикрича, жамиятнинг тараққиёти, истикболи ёшлар камолоти билан бевосита боғлиқ. Шу сабабли болани ҳар жиҳатдан етук, олийжаноб қилиб тарбиялаш ота-оналар олдида турган энг муҳим вазифадир. Аллома болаларнинг тарбиясида ота-онанинг ўрни бекиёс эканлигини қайд этади. “Маҳбуб-ул-қулуб” асарида аёлнинг оиладаги, хусусан, болаларнинг тарбиясидаги роли масъулиятли эканлигини таъкидлайди: “Яхши хотин оиланинг давлати ва бахти, уй эгасининг хотиржам ва осойишталиги ундан, хусни бўлса – кўнгил озиғи, хушмуомала бўлса, жон озиғидир. Окила бўлса, рўзгорда тартиб-интизом бўлади. У беандиша бўлса, кўнгил ундан озор чекади, ёмонлик ахтарувчи бўлса, ундан руҳ азобланади. Агар майхўр бўлса, уй ободлиги йўқ олади, ақлсиз бўлса, оила расво бўлади”.

А.Навоий ўз асарларида оилада ўзаро келишмовчиликлар, ота ёки она, оиланинг бошқа аъзолари ҳуққидаги иллатларнинг, қолаверса, ижтимоий омилларнинг бола тарбиясига салбий таъсирини кўрсатиб беради. Шу билан бирга аллома бола шахсида намоён бўладиган яхши ва ёмон ҳуққлар, уларни келиб чиқувчи манбаларни кўрсатиб берар экан, болада ёмон ҳуққ пайдо бўлишининг олди олинмаса, у ҳолда бора-бора иллатга айланишини алоҳида қайд этиб ўтади.

Мутафаккир ўзининг “Маҳбуб-ул қулуб” асарида комил инсонга хос ижобий фазилатлар ҳақида сўз юритар экан, асосий эътиборни ҳар бир шахс, шу жумладан, болаларда ҳам ана шу ижобий сифатларни шакллантиришнинг ижтимоий зарурият эканлигини асослаб беради. Болаларнинг билимли, олийжаноб ва ростгўй инсонлар билан изчил мулоқотда бўлишлари уларда ҳалоллик ва тўғрисўзлик сифатларини тарбиялашига алоҳида урғу бериб ўтади.

Оиланинг ҳар бир шахс ҳаётидаги ўрни, оила муҳотида ташкил этилаётган тарбиянинг бола шахси шаклланишига кўрсатадиган таъсири **Абдулла Авлоний** асарларидан ҳам марказий ўрин эгаллаган. Маърифатпарварнинг “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” асари яхлит ҳолда комил инсон қиёфасида акс этиши зарур бўлган ижобий фазилатлар,

шунингдек, биологик ва ижтимоий омиллар таъсирида шаклланиши мумкин бўлган салбий иллатлар, улар келтириб чиқарадиган оқибат хусусидаги ғояларни ифодалайди.

Аллома бола тарбиясида у яшаётган муҳит, ижтимоий-иқтисодий шароит, турмуш тарзи қанчалик муҳим бўлса, субъектлар, хусусан, ота-онанинг роли шунчалик аҳамиятли эканлигини кўрсатади. Боланинг ахлоқи, хулқ-атвориغا кучли таъсир этувчи шахслар, энг аввало, ота-оналар эканлигини эътироф этган ҳолда уларни фарзандлар тарбиясида масъулиятли бўлишга чақиради.

Абдулла Авлоний ўз асарларида Абу Али ибн Сино каби тана саломатлигини руҳият соғломлиги билан узвий боғлиқ эканлигига эътиборни қаратади. Маърифатпарварнинг қайд этишича, болада эзгу фикр, яхши ахлоқ ва маърифатга эга бўлиш учун дастлаб баданни тарбия қилиш зарурлигини айтиб, болани соғлом қилиб тарбиялаш учун ота-онани жавобгар деб ҳисоблайди.

Хулоса қилиб айтганда, никоҳ, оилавий муносабатлар ва фарзанд тарбияси масаласи ўзбек халқи тарихидан жуда қадимдан ўрганиб келинган. Зардуштийлик динининг муқаддас манбаи – “Авесто” асарида, миллий маданий кадриятларимизнинг муҳим таркибий қисми бўлган Ислом маданияти ғояларини ўзида акс эттирган Қуръони каримда, шунингдек, Шарқ мутафаккирларининг асарларида қомил инсон шахси, уни вояга етказишда асосий ўринни эгалловчи оила, унда ташкил этиладиган болалар тарбияси масалаларининг таҳлилига алоҳида ўрин ажратилган. Уларда қайд этилишича, ҳар бир оила жамиятнинг кичик бир бўғини. Минглаб оилаларнинг ўзаро бирлашуви эса жамиятни ҳосил қилади. Шундай экан, ҳар бир оила, унда қарор топган тарбиявий муҳит бевосита жамиятнинг тараққиётини белгилаб беради. Оила ва жамиятнинг ўзаро алоқадорлиги ўз-ўзидан ота-оналар зиммасига болалар тарбиясини тўғри ташкил этишдек муҳим ижтимоий вазифани юклайди.

Назорат саволлари:

1. Тарихий манба “Авесто”да оила масалаларининг қайси жиҳатлари ёритилган?
2. “Авесто” асарида балоғат ёши ва фарзанд тарбиясига қандай ёндашилган?

3. Қуръони каримда ота-онанинг фарзандлар тарбиясидаги масъулияти қандай баҳоланган?
4. Ислом таълимотига кўра фарзанднинг ота-онаси олдидаги бурчлари нималардан иборат?
5. Қуръони каримда оила мустаҳкамлигини таъминловчи омиллар сифатида нималар эътироф этилган?
6. Ҳадисларнинг оила тарбиясидаги аҳамияти қандай? Фикрингизни ҳадислар мисолида асосланг.
7. Ота-она ва фарзандлар ўртасидаги муносабат масаласига ҳадисларда қандай ўрин ажратилган?
8. Шарқ мутафаккирларнинг асарларида оила тарбиясига оид қандай ғоялар мавжуд?

Мавзуга оид адабиётлар:

1. “Ўзбекистон Республикаси оилани мустаҳкамлаш бўйича Концепцияси” Ўзбекистон Республикаси Президентининг 27.06.2018 қабул қилинган Қарори.
2. Бобоев Х., Ҳасанов С. “Авесто” – маънавиятимиз сарчашмаси. – Тошкент: “Адолат”, 2001.
3. Махмудов Т. “Авесто” ҳақида. – Тошкент: “Шарқ”, 2001.
4. Мусурмонова О. Оила маънавияти – миллий ғурур / Ўқув қўлл. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 1999.
5. Педагогика тарихи / Ўқув қўлланма. К.Ҳошимов, С.Нишонова, М.Иномова, Р.Ҳасанов. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996.
6. Сафаров О. Оила маънавияти. – Тошкент: Маънавият, 2009.
7. Тросян В. История образования и педагогической мысли. – Москва: Педагогика, 2006.
8. Ҳошимов К., Очил С. Ўзбек педагогикаси антологияси. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 2010.

Амалий топшириқлар:

1. Қуръони карим ва пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.) ҳадисларида баён этилган никоҳ, оила қуриш, оилавий муносабатлар, фарзандлар тарбиясига қарашларни жамланг ва уларни жадвал асосида ифодаланг!

2. Турк олими Юсуф Товаслийнинг “Ҳикматлар хазинаси” асарида келтирилган онанинг ўз кизига айтган 10 та насихати билан танишиб чиқинг ва у асосида бўлажак келинлар учун кичик тавсиянома тайёрланг!

Қизим! Сенга айтадиган ўнта ўғитимга қулоқ сол! Буларни доимо ёдда тут!

1. Қаноат соҳибаси бўл. Ўз ҳолингга шукр қил. Яъни эринг уйга нимаики олиб келса, у хоҳ ейдиган хоҳ киядиган нарса бўлсин, хушфезллик билан, гўзал одоб билан қабул қилиб ол. Эрингга ташаккур айтиб, хушнудлик кўрсат. Зеро, бахтли ҳаёт кечирмокнинг бир йўли ўз ҳолига шукр этмокликдир. Ҳолига шукр этмаган ўз нафсини тиймаган кишида кўнгил хузури, қалб роҳати бўлмайди.

2. Эрингга итоат қил, қил деган ишларини қил, қилма деганини қилма! Яъни, эринг билан суҳбатлашганда, мулоқотда бўлганда итоатли бўлишингни, унинг сўзларини одоб билан тинглаб адо этишингни, сенинг сўзлашиб, қулоқ солишингдан тушуниб оладиган бўлсин. Шунда Аллоҳ Таоло сендан хушнуд ва уйингиз саодат нуридан порлок бўлади.

3. Эрингнинг кўзи тушадиган жойларга яхши эътибор бер! Яъни уйнинг ичини, ташқарисини ниҳоятда тоза тут. Шундай қилки, эрингнинг кўзига бир чиркин ер кўринмасин.

4. Уст-бошингни тоза тут. Эринг фақат ҳуш бўйни сезсин, димоғига ёмон ҳид келмасин. Чунки ёмон ҳидлар эринг кўз ўнгида сенинг обрўингни туширади. Сендан ирганишига сабаб бўлади. Шуни яхши билгилки, тозалик ва заифлик энг яхши нарсалардир. Инсон кўзига ҳуш кўринишлик шулар биландир.

5. Овқатни вақтида тайёрла. Яъни овқатланиш вақтини ҳеч қачон кечиктирма. Эринг қачон овқатланишга ўрганган бўлса, ўша пайтда овқатини тайёрла. У келиши билан дарҳол дастурхон сол. Шуни яхши билгинки, очлик инсоннинг тез жаҳлини чиқаради.

6. Уйку вақтини, уйғониш пайтини яхши билиб ол! Яъни, унинг қачон уйкуга кетиш пайти бўлса ўрнини тайёрлаб қўй. Зеро, уйкусизлик инсонни хафакон этади. Асаблари бузуқлик, хафаконлик одамларнинг эҳтироси, муҳаббатини секин-секин сўндиради.

7. Эрингнинг моли ва ашёсига жуда эътиборли бўл! Яъни, эрингнинг мол-дунёсини яхши сақла, ашёларини авайла, муҳофаза қилгил. Чунки

унинг мол-дунёси сеникидир. Эрининг мол-дунёсини исроф этмаслик иш билиш ва кадрига етиш демакдир.

8. Эрининг қариндош ва яқинларига ҳурмат кўрсат! Яъни эрининг қариндошлари ва яқинларига ҳурмат унинг эътиборини қозонмоқ демакдир. Уларни ҳурмат қилиш эрининг ҳурмат қилиш демакдир. Бу эса қадр ва эътибор қозонишдир.

9. Эрининг сирини бошқаларга айтма! Яъни, эрининг баъзи сирларини билган вақтингда эҳтиёт бўлиб, уни сақла, бировларга айтиб юрма. Агар айтиб қўйсанг, унинг ғазабини келтириб қўясан, ишончини йўқотасан. Бунда тузаётган оиланг бузилади.

10. Эрининг динга тўғри келадиган барча буйруқларини адо қил! Ҳеч қачон унга нисбатан итоатсиз бир ҳаракат бўлмасин. Агар бир шундай ҳаракат бўлса, сенга кек сақлаб охири душман бўлади. У сенга душманлик йўлини тутса, сен кўп зарар кўрасан ва қўлингдан ҳеч нарса келмайди.

Амалий топшириқларни бажариш юзасидан услубий кўрсатмалар:

1. Қуръони карим ва пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.) ҳадисларида баён этилган никоҳ, оила қуриш, оилавий муносабатлар, фарзандлар тарбиясига қарашларнинг қуйидаги жадвал асосида жамланиши уларнинг моҳиятини чуқурроқ англаш имконини беради:

№	Никоҳ, оила қуриш, оилавий муносабатлар, фарзандлар тарбиясига қарашлар	
	Қуръони каримда ифодаланган қарашлар	Ҳадиси шарифда ифодаланган қарашлар
1.		
2.		
3.		
...		

2. Турк олими Юсуф Товаслийнинг “Ҳикматлар хазинаси” асарида келтирилган онанинг ўз қизига айтган 10 та насихати асосида тайёрланадиган кичик тавсияномада асосий ғояларнинг таянч тушунча

ёки иборалар ёрдамида ифодаланишига эътибор қаратиш зарур. Кичик тавсияномани тайёрлашда қуйидаги намунадан фойдаланиш мумкин:

Бўлажак келинлар учун кичик тавсиянома

1. Қаноатли, шукрли, хушфелъ ва одобли бўл! Турмуш ўртогининг хар бир яхши амали учун миннатдор бўлишни ўрган!
2. Турмуш ўртогинга итоатли бўл ва уни диққат билан тинглашни ўрган!
3. Уйингнинг ниҳоятда озода, тартибли бўлишига эриш!
4.
5.
6.
7.
8.
9.

**ОИЛАНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ. ОТА-ОНАЛАР ВА
ФАРЗАНДЛАРНИНГ ҲУҚУҚ ҲАМДА БУРЧ
(МАЖБУРИЯТ)ЛАРИ**

Режа:

1. Оиланинг ижтимоий ва ҳуқуқий асослари.
2. Ота-оналарнинг ҳуқуқ ва бурч (мажбурият)лари.
3. Фарзандларнинг ҳуқуқ ва бурч (мажбурият)лари.

Таянч тушунчалар: Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Ўзбекистон Республикасининг “Оила Кодекси”, оила, оиланинг ҳуқуқий асослари, ота-оналарнинг ҳуқуқлари, ота-оналарнинг бурч (мажбурият)лари, фарзандларнинг ҳуқуқлари, фарзандларнинг бурч (мажбурият)лари.

Оиланинг ижтимоий ва ҳуқуқий асослари. Оила ўз моҳиятига кўра ижтимоий мақом ҳамда ҳуқуқий асосга эга бўлади. Ижтимоий мақом оиланинг жамиятдаги мослашувчанлик даражасини белгилайди. Оила ҳамда оилавий муносабатлар масалалари бўйича олиб борилган узоқ йиллик тадқиқотларнинг натижаларига кўра оиланинг ижтимоий мақомини белгиловчи асосий жиҳатлар белгилаб олинган. Улар хусусида қуйида батафсил сўз юритилади.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда амалга оширилаётган ислохатлар ижтимоий-ҳуқуқий муносабатларнинг алоҳида тури бўлган

оила муносабатларининг ҳар томонлама тартибга солишда янги сифат даражасига эришиш имконини берди. Ўзбек халкига хос миллий кадриятлар ва анъаналар замонавий тажрибалар билан уйғунлаштирилган ҳолда оила қонунчилиги, оилавий муносабатларининг янги ҳуқуқий асослари шакллантирилди.

Қарийиб чорак аср давомида Ўзбекистонда оила, унинг мустақамлигини таъминлаш масалалари давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Бунинг исботини муайян йиллар, 1998 йилнинг “Оила йили”, 2012 йилнинг “Мустақам оила йили” деб номланишида кўриш мумкин. Асосий мақсад йилларни шундай номлаш эмас, балки қайд этилган даврда бутун йил давомида оила мустақамлигини, фаровонлигини таъминлаш, оилаларнинг ижтимоий, иқтисодий ва маданий жиҳатдан ривож учун зарур шарт-шароитларни яратишдан иборат. Бу борада ҳар бир йил билан боғлиқ ҳолда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан махсус Давлат дастурлари ишлаб чиқилиб, туркум вазифалар белгиланди, ушбу вазифаларни амалга оширишнинг пухта асосланган механизмлари ишлаб чиқилди.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда амалга оширилган ижтимоий ислохотлар доирасида оилаларни ижтимоий муҳофазалаш масаласига катта эътибор қаратилди. Мазкур эътиборнинг ёрқин кўриниши сифатида Республика Президентининг “Кўп болали оилаларга ижтимоий ёрдам тизимини мукамаллаштириш тўғрисида”ги (1994 йил 16 июнь) Фармони, Вазирлар Маҳкамасининг “Кўп болали оилаларга ёрдам кўрсатиш тўғрисида”ги (1996 йил 10 декабрь) Фармойиши ҳамда “Вояга етмаган болали оилаларга нафақа тўлаш тўғрисида”ги Низомларини қайд этиб ўтиш мумкин.

“Вояга етмаган болали оилаларга нафақа тўлаш тўғрисида”ги Низомида муайян тоифадаги оилаларнинг ижтимоий нафақа олиш ҳуқуқига эгалиги кўрсатилган. Бу каби оилалар сирасига қуйидагилар қиради:

- ногирон болали оилалар;
- ота-онасидан ажралган болаларнинг тарбияси билан шуғулланувчи қариндошларнинг оилалари;
- ота-онадан бири ёки иккаласи ҳам ногирон бўлган оилалар;
- ота-онадан бири ёки иккаласи ҳам ишсиз бўлган оилалар

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси жамиятнинг энг муҳим, ажралмас қисми бўлган оила институтининг ҳуқуқий мақомини белгилловчи асосий ҳужжат ҳисобланади. Мазкур ҳужжатнинг 14-боби бевосита “Оила” деб номланган бўлиб, унинг таркибига киритилган моддаларда оила, унинг ижтимоий мақоми, ота-оналар ва фарзандларнинг ҳақ-ҳуқуқлари кўрсатиб берилган. Хусусан⁵⁰:

№	Мазмуни	Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг тегишли моддалари
1.	Оила жамиятнинг асосий бўғини бўлиб, жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқига эга. Никоҳ томонларнинг ихтиёрий розилиги ва тенг ҳуқуқлилигига асосланган ҳолда тузилади	63-модда
2.	Ҳуқуқий нуқтаи назардан ота-оналар ўз фарзандларини вояга етгунларига қадар боқиш ва тарбиялашга мажбурдир	64-модда
3.	Фарзандлар ота-оналарнинг насл-насабидан ва фуқаролик ҳолатидан қатъий назар қонун олдида тенгдирлар	65-модда
4.	Вояга етган, меҳнатга лаёқатли фарзандлар эса ўз ота-оналари ҳақида ғамхўрлик қилишга мажбурдирлар	66-модда

Никоҳ, оилавий муносабатлар ва оилада фарзандлар тарбиясини ташкил этиш масалалари Ўзбекистон Республикасининг Оила кодексига кенг ва батафсил ёритилган.

Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси 1998 йилнинг 30-апрелида қабул қилинган бўлиб, у 8 та бўлим, 30 та боб ҳамда 238 та моддадан иборат.

⁵⁰ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2021. – 21-22-бетлар.

Оила кодекси давлат томонидан изга солиниши талаб қилинадиган муносабатларни тартибга солиб туради, қолаверса, никоҳдан ўтиш тартиби ва шартларини белгилайди; оилада эр-хотин ўртасида, ота-оналар ва болалар, оиланинг бошқа аъзолари ўртасида пайдо бўладиган шахсий ва мулкый муносабатларни тартибга солиб туради; бошқаларнинг болаларини ўзига бола қилиб олиш, васийликка олиш, ҳомийлик қилиш, болаларни ўз тарбиясига олиш муносабати билан вужудга келадиган муносабатларни тартибга солиб туради; никоҳни бекор қилиш тартиби ва шартларини белгилайди; фуқаролик ҳолати тўғрисидаги ҳужжатларни рўйхатдан ўтказиш тартибини белгилайди⁵¹.

Маълумки, ҳар қандай меъёрий ҳужжатлар, шу жумладан, республика қонун (ёки кодекс)лари ҳам муайян вазифани ҳал этишга хизмат қилади. Ана шу нуқтаи назардан Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси оилаларни мустаҳкамлаш, оилавий муносабатларни ўзаро муҳаббат, ишонч ва ҳурмат, ҳамжиҳатлик, бир-бирига ёрдам бериш ҳамда оила олдида унинг барча аъзоларининг масъулликни ҳис этиши, бирор-бир шахснинг оила масалаларига ўзбошимчалик билан аралашшишига йўл қўймаслик, оила аъзолари ўз ҳуқуқларини тўсқинликсиз амалга ошириш ҳамда бу ҳуқуқларни ҳимоя қилиш каби вазифаларни ижобий ҳал этишга хизмат қилади⁵².

Оила кодексининг устувор қоидалари қуйидагилар саналади:

- бир никоҳлилик;
- никоҳга киришишнинг эркин ва ихтиёрийлиги;
- никоҳни бекор қилишда эркинликка эга бўлиш, эр ёки хотиннинг бу масалага мустақил ёндаша олишлари;
- барча оилавий масалаларни ҳал қилишда эр-хотиннинг тенг ҳуқуққа эгалиги;
- миллати, ирқи, динга муносабатидан қатъий назар эр-хотин ҳамда оиладаги бошқа аъзоларнинг тенг ҳуқуққа эгаликлари;
- оналик ва болаликни муҳофаза қилиш, рағбатлантириш;
- давлат, жамиятнинг балоғатга етмаган болаларни тарбиялаш тўғрисида гамхўрлик қилиши ва уларнинг манфаатларини ҳимоялаши;

⁵¹ Каримова О., Фафоров З. Давлат ва ҳуқуқ асослари / Дарслик – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – 463-бет.

⁵² Karimova O. Huquqshunoslik / Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari uchun darslik. – Toshkent: "Sharq" nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati, 2007. – 106-бет

- оилавий муносабатлар жараёнида оила аъзоларининг бир-бирларини

маънавий ва моддий жиҳатдан қўллаб-қувватлашлари,

бир-бирлари тўғрисида ғамхўрлик қилишлари.

Ўзбекистон Республикасида қонунчилик асослари никоҳдан ўтишнинг

мажбурий шартлари ва тартибига риоя этилишини талаб қилади.

Никоҳдан ўтишнинг мажбурий шартлари⁵³ қуйидагилардан иборатдир:

- 1) никоҳга киришаётганларнинг ўзаро розилиги;
- 2) томонларнинг никоҳ ёшига етган-етмаганлиги;
- 3) томонлардан бири никоҳда турган бўлса, шунингдек, насл-насаби шажараси бўйича тўғри туташган қариндошлар ўртасида, туташган ёки ўғай ака-укалар билан опа-сингиллар ўртасида, шу билан бирга фарзандликка олинганлар ўртасида никоҳнинг тузилиши мумкин эмас;
- 4) никоҳланувчи шахсларнинг лоқал биттаси руҳий касал ёки акли заиф бўлса ва суд томонидан муомалага лаёқатсиз деб топилган бўлса, никоҳ тузиш мумкин эмас.

Никоҳ ёши Ўзбекистонда аёллар учун 17 ёш, эркаклар учун 18 ёш деб белгиланган; узрли сабаблар (эркак ҳарбий хизматга чақирилаётган, ҳарбий хизматни ўтаётган бўлажак йигит никоҳдан ўтиш учун қисқа муддатга яшаш жойига келган ёки у яна ҳарбий хизматга қайтиб кетаётган, аёл ҳомиладор бўлса ёки бола туғса, шошилиш равишда узок муддатли хизмат сафарига жўнаб кетишга тўғри келса ва б. ҳолатлар) бўлганида никоҳ ёши бир йилга камайтирилиши мумкин; борди-ю, ота ёки онадан бири 16 ёшга тўлмаган, аммо улар ўртасида фарзанд бўлган тақдирда ҳам ушбу ҳолат никоҳнинг қайд этилиши учун асос бўла олмайди; ёшлар ФХДЁ органларига ариза берилган вақтда эмас, балки никоҳ қайд этиладиган вақтда никоҳ ёшига етган бўлишлари шарт; мамлакат қонунчилиги асосларига кўра никоҳдан ўтиш ёшининг охириги муддати белгиланмаган; никоҳга киришувчиларнинг ёши ўртасидаги фарқ ҳам аҳамиятли деб топилмаган.

⁵³ Ўғай манба – 107-бет

Юқорида қайд этилган шартларга асосланиш билан бирга никоҳнинг қайд қилиниши муайян тартибга асосланади. Ушбу тартиб қуйидагичадир:

Ўзбекистон Республикасида никоҳни қайд қилиш тартиби	
Босқичлар	Фаолият мазмуни
1-босқич	Никоҳга киришувчилар никоҳдан ўтишдан аввал ФХДЁ (фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш (ёзиш) органи)га ариза билан мурожаат қиладилар
2-босқич	ФХДЁ органлари ходимларидан никоҳдан ўтиш шартлари ва тартиби, эр-хотин ҳамда ота-оналарнинг ҳуқуқ ва бурчлари билан танишадилар
3-босқич	Никоҳни қайд қилиш куни белгиланади
4-босқич	Орадан камида бир ой ўтгач никоҳ қайд қилинади

Ариза билан бирга ФХДЁга никоҳга киришувчилар томонидан қуйидаги ҳужжатлар ҳам топширилиши зарур:

- а) никоҳга киришаётган шахсларнинг турар-жойи – маҳалла Фуқаролар йигини (МФЙ) томонидан маълумотнома;
- б) никоҳга киришувчиларнинг ўқиш ёки иш жойидан маълумотнома;
- в) никоҳга киришаётган шахсларнинг тиббий кўриқдан ўтганлиги тўғрисидаги маълумотномалар (ушбу маълумотнома қуйидаги органлар томонидан берилган бўлиши шарт:
 - 1) руҳий касалликлар диспансери;
 - 2) тери-таносил касалликлари диспансери;
 - 3) наркология диспансерлари;
 - 4) ОИТС касалликларини даволовчи муассасалар;
 - 5) соғлиқни сақлаш тизимидаги бошқа муассасалар)

Айни ўринда шуни ҳам айтиб ўтиш зарур, никоҳга киришувчиларнинг тиббий кўриқдан ўтказилиши қонунчилик асосларига кўра мажбурий характерга эга. Бундан кўзланган мақсад никоҳга киришаётган шахсларни тери-таносил ва ОИТС касалликларининг юктириб олиш, руҳий касалликлар ёки гиёҳвандлик

туфайли маънавий зиён етказилишидан муҳофазалаш, бола туғилишига йўл қўймасликдир.

Агар никоҳга киришаётган шахслардан бири ФХДЁ органига тиббий кўриқдан ўтганлик тўғрисидаги сохта маълумотларни тақдим этган ва унда юкорида қайд этилган касалликлардан бири мавжуд бўлса, у ҳолда иккинчи томон никоҳни ҳақиқий эмас деб топиллини талаб қилиш ҳуқуқига эга.

Муайян ҳолда шахслар никоҳдан ўтиш ҳуқуқига эга бўлмайдилар. Улар қуйидаги ҳолатлардир:

- никоҳдан ўтаётган шахсларнинг биттаси айна вақтда никоҳда бўлса (қонуний никоҳга эга бўлмай, бирга яшаш никоҳдан ўтишга амалда тўсиқ бўла олмайди; бироқ, икки ёки ундан ортиқ никоҳга эга бўлиш жиноят саналади ва уларга эга бўлган шахс жинойий жавобгарликка тортилади; янгидан никоҳга киришаётган шахс аввалги

- никоҳининг бекор қилинганлигини тасдиқловчи ҳужжатни ФХДЁ органларига тақдим этишлари зарур; никоҳга киришаётган шахслардан бири чет эл фуқароси бўлса, у ҳолда ушбу шахс ўз мамлакатининг тегишли органлари томонидан берилган ва унинг никоҳга эга эмаслигини тасдиқловчи ҳужжатни тақдим этиши лозим);

- никоҳга киришаётган шахслар (бир ота-онадан тарқалган қариндош-уруғлар, туғишган ака-укалар билан опа-сингиллар, отаси ёки онаси бошқа бўлган ака-укалар билан опа-сингиллар, шунингдек, болаликка олинганлар билан болаликка олганлар) ўртасида яқин қариндош-уруғчилик мавжуд бўлса;

- никоҳланаётганлардан лоақал бири руҳий касаллик ёки акли заифлиги сабабли суд томонидан муомала лаёқатига эга эмас деб топилса (чунки улар ўз хатти-ҳаракатларининг моҳиятини англай олмаганликлари сабабли уларни бошқара олмайди);

- никоҳга киришаётган шахс қаттиқ маст ҳолатда бўлганида, гиёҳвандлик ёки бошқа руҳиятга зиён етказувчи салбий ҳолатлар таъсирида бўлганида.

Д.Рўзиева, М.Усмонбоевалар⁵⁴нинг қайд этишларича, оиланинг ижтимоий мақомини белгилашда муҳим аҳамиятга эга бўлган қуйидаги асосий тўрт жиҳатни кўрсатиш мумкин:

⁵⁴ Рўзиева Д., Усмонбоева М. Ижтимоий педагогика / Ўқув қўл. – Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ нашриёти, 2015. – 34-35-бетлар.

Оиланинг ижтимоий мақомини белгиловчи ҳолатлар		
№	Мухим ҳолатлар	Уларнинг моҳияти
1.	Оиланинг ижтимоий-иктисодий даражаси	Оиланинг моддий ҳолатини белгилаб, бу оила даромадлари, турмуш даражаси, моддий жиҳатдан тўқинлигини ифодалайди (оиланинг даромади юқори, ўртача ва паст бўлиши мумкин)
2.	Оиладаги ижтимоий-рухий ҳолат	Оилада соғлом ёки носоғлом психологик муҳит мавжудлигини англатади; оиладаги соғлом психологик муҳит оила аъзоларининг бир-бирлари билан яқинликлари, ўзаро ҳамкор, ҳамфикр ва тенг ҳуқуқли эканликларини англатса, носоғлом психологик муҳит эса, аксинча, оилада жанжал-низоларнинг кўплиги, оила аъзоларининг бир-бирларига нисбатан меҳрли, оқибатли эмасликларини кўрсатади
3.	Оиланинг ижтимоий-маданий даражаси	Оила аъзоларининг ахлоқи, атрофдагилар билан муносабати, маълумотлилик даражаси, касб ёки ҳунар эгаси эканликлари, оиланинг муайян анъанага эгалиги, оила аъзоларининг қизиқишлари, маънавий эҳтиёжлари, маиший ҳаётни биргаликда ташкил этишларини ифодалайди
4.	Оиланинг вазифавий ҳолати (вазиятли-ролли мақоми)	Оилада ота-оналар, фарзандларнинг ўзларига яраша вазифалари мавжудлигини, уларнинг меҳнат тақсимотидаги иштироклари, оила ҳўжалигини ташкил этишдаги иштирокларини белгилайди

Бизнинг фикримизча, юқорида кўрсатилган муаллифларнинг фикрларига қўшилган ҳолда оиланинг ижтимоий мақомини белгиловчи яна бир жиҳатни келтириб ўтиш мақсадга мувофиқдир. У қуйидаги жиҳатдир: оиланинг таркибий тузилмаси – оила аъзоларининг сони, таркибий тузилмаси (ота-она, фарзандлар, оиланинг кекса авлод вакиллари ва б.к. аъзолари (амма-холалар, тоға-амакилар, жиянлар ва

х.к.) унинг ижтимоий-иқтисодий, ижтимоий-руҳий ҳамда ижтимоий-маданий даражаси. шунингдек, вазифавий ҳолатига ҳам ўз-ўзидан таъсир ўтказди. Таркибига кўра оиланинг меҳнатга лаёқатли аъзоларга эгалити унинг иқтисодий фаровонлигига ўз таъсирини ўтказса, оиладаги жамики аъзоларнинг руҳан бир-бирларини қўллаб-қувватлашлари, ҳаётий ёндашувлари ҳамда мавжуд тажрибалари ёш авлоднинг ижтимоий мослашув қобилиятини ривожлантиришга хизмат қилади. Айни ўринда шуни ҳам қайд этиш лозимки, икки ёки кўп бўғинли оилаларда бир бўғинли оилаларга нисбатан фарзандлар тарбиясини ташкил этиш имкониятлари кўп. Чунки бу каби оилаларда ҳар бир боланинг тарбияси, жисмоний, руҳий ва маънавий-ахлоқий камолоти учун бир неча шахслар бирдек жавобгар саналади. Қолаверса, оила шароитида ҳар бир аъзонинг хатти-ҳаракати фарзандлар учун намуна, ибрат бўлиб хизмат қилади. Шу сабабли икки ёки кўп бўғинли оилаларда ҳар бир аъзонинг ўз хатти-ҳаракатлари, муомаласи, юриш-туришини назорат, таҳлил қилиб ҳамда баҳолаб бориши мақсадга мувофиқдир.

Ота-оналарнинг ҳуқук ва бурч (мажбурият)лари. Оилавий муносабатларни ташкил этишда ота-оналарнинг муайян бурч ва ҳуқуққа эгалитлари муҳим аҳамият касб этади. Шунингдек, оилавий муносабатларнинг мўътадил кечишида ота-оналар томонидан уларнинг зиммаларидаги бурчларни огишмай бажаришлари, айрим ҳолатларда эса ота-оналик ҳуқуқларидан фойдалана олиши ҳам аҳамиятлидир. Ота-оналарнинг ҳуқук ва мажбуриятлари конунчилик асосларига кўра тартибга солиниши оилавий муносабатларнинг мўътадил кечишини таъминлайди. Қуйида мамлакатимизда амал қилаётган конунчилик асосларига кўра ота-оналарнинг бурч ва мажбуриятлари хусусида сўз юритилади.

Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси асосларига кўра ҳуқуқий жиҳатдан ота-оналарнинг фарзандлар билан муносабатлари: шахсий ҳамда мулкӣ муносабатлар тарзида гуруҳланади.

Ҳуқуқий адабиётларда кўрсатилишича, ота-оналарнинг фарзандлар билан бўладиган шахсий муносабатларига қуйидагилар қиради:

- 1) исм, отанинг исми ва фамилияни танлаши;
- 2) ота-онанинг ўз фардантиларини тарбиялаш, шунингдек, фарзандларнинг ота-онадан тарбия олиши;

- 3) ота-онанинг фарзандлари номидан вакиллик қилишлари;
- 4) фарзандларнинг ўз ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишлари.

Фарзандга ота-онанинг розилиги асосида исм, отасининг исми ва фамилияси қўйилади. Агарда ота-онанинг фамилияси бир хил бўлса, табиий равишда ана шу фамилия фарзанднинг ҳам фамилияси сифатида эътироф этилади. Борди-ю, ота ҳамда онанинг фамилияси турлича бўлса, у ҳолда фарзандга уларнинг келишувлари асосида улардан бирининг фамилияси қўйилади. Шундай ҳолат ҳам бўлиши мумкин, ота-онанинг фамилияси турлича ва улар фарзандга қайси бирларининг фамилиясини қўйиш борасида келиша олмаяпти. Бу каби вазиятда улар васийлик қилувчи органга ёзма ариза билан мурожаат қилишлари зарур ва ушбу орган ёрдамида муаммо ҳал қилинади.

Фамилия бериш фарзанд дунёга келгач, унинг туғилганлиги рўйхатга олинаётган пайтда амалга оширилади. Агарда ота ва она ўртасидаги никоҳ бекор қилинган бўлса, у ҳолда фарзанд ўзи туғилган вақтда олган фамилия билан қолади. Борди-ю, фарзанд фамилиясини ўзгартирган ота ёки она билан қолган бўлса, ота ёки она фарзанднинг ўз фамилиясига олиш тўғрисида васийлик органига ёзма ариза билан мурожаат қилиш ҳуқуқига эга. Мазкур вазиятда бу хусусида иккинчи томонга маълум қилиниши мумкин. Бироқ, иккинчи томоннинг розилиги талаб этилмайди. Аксарият ҳолатларда фарзандни ўз қарамоғига олган ота ёки онанинг ариза ижобий равишда қондирилади.

Ота-она ўз фарзандларини улар то вояга етгунларига қадар тарбиялаш борасида муайян мажбуриятга эгадирлар. Гарчи ота-она ўртасидаги никоҳ бекор қилинган бўлса ҳам ота-она ўз фарзандларини тарбиялаш борасидаги бурчларини зиммаларидан соқит эта олмайдилар. Борди-ю, ота ва она алоҳида яшаётган бўлса, у ҳолда фарзанднинг ким билан яшашини уларнинг ўзлари ҳал этиш ҳуқуқига эгалар. Агарда ота ва она ушбу масалани ўзлари ҳал қила олмасалар, у ҳолда ёзма ариза билан суд органига мурожаат қиладилар. Суд органи ота ёки онадан қайси билан фарзанд тўғрисида кўпроқ ғамхўрлик қилаётганлигини, унинг ёшини, боланинг ота-онадан қай бирига кўпроқ мойиллик билдиришини, унинг ҳар томонлама камол топиши учун зарур шарт-шароитни яратиб бера олиш имкониятига эгаллигини ўрганиб чиқади ва қарор қабул қилади. Никоҳдан ажралаётган ота-

онанинг қай бири билан яшашни фарзанднинг ўзи ҳам ҳал қилиши мумкин. Бирок, бунинг учун у 10 ёшга тўлган бўлиши керак.

Мамлакатимиз қонунчилиги асосларига кўра ота-она вояга етмаган ўз фарзанди билан бирга яшаш ҳуқуқига эга.

Ота ёки онадан бири ота ёки оналик ҳуқуқидан суд органи қарори билан маҳрум этилмаган бўлса, у ҳолда фарзанд ота ёки она билан яшашидан қатъий назар иккинчи томон у билан доимий алоқада бўлиш ва унинг тарбиясида иштирок этиш ҳуқуқини сақлаб қолади.

“Ота билан она ўз боласини қонун ёки суд қарори асосида ушлаб турган ҳар қандай шахсдан уни қайтариб беришни талаб қилиши мумкин. Шу билан бирга суд бундай қилиш боланинг манфаатларига зиддир, деган хулосага келса, болани ўз ота-онасига топшириш ҳусусидаги даъвои рад этишга ҳақлидир”⁵⁵.

Ўз фарзандларига нисбатан вакилликни ҳам ота-оналар амалга оширадilar. Ота-оналар ўз фарзандлари ёки фарзандликка олинган вояга етмаганлар учун қонуний вакил саналадilar. Қонуний вакиллик Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси, Фуқаролик кодекси ҳамда Фуқаролик-процессуал кодекси асослари билан тартибга солинади.

Ота-оналар балоғатга етмаган фарзандларини назорат қилиб туришга мажбурдilar. 15 ёшга тўлмаган фарзандларга етказилган зарур учун ҳуқуқий нуқтан назардан ота-оналар жавоб берадilar. Ҳуқуқий асосларга кўра, 15 ва 18 ёшлар орасидаги вояга етмаган болалар томонидан ижтимоий субъектларга етказилган ҳар қандай зарар учун ота-оналар умумий тарзда жавобгардilar. Шу сабабли ушбу ёш оралиғидаги вояга етмаганлар томонидан келтирилган зарарнинг ўрнини уларнинг маоши ёки шахсий мулки билан қоплашнинг имкони бўлмаса, у ҳолда ота-оналар ўз ҳисобларидан тўлашлари шарт.

Ўз фарзандлари ёки фарзандликка олинганларга нисбатан ота-она тенг ҳуқуқ ва мажбуриятларга эга бўлиш билан бирга уларнинг тарбияси, камолоти учун жавобгардilar. Ҳуқуқий нуқтаи назардан ота-оналар фарзандларининг соғлиги, шунингдек, жисмоний, руҳий маънавий-ахлоқий камолоти тўғрисида ғамхўрлик қилишга мажбур саналадilar. Шу билан бирга фарзандларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш ҳам ота-оналарнинг зиммаларига юклатилади.

⁵⁵ Каримова О., Гаффаров З. Давлат ва ҳуқуқ асослари | Дарслик – Тошкент: Ўқитувчи, 1995 – 486-бет

Қонунан ота-онанинг, ота-оналик ҳуқуқига эга бўлиши фарзандларнинг манфаатларига зид тарзида амалга оширилиши мумкин эмас. Фарзандларнинг манфаатларини таъминлаш нафақат ҳуқуқий, шу билан бирга инсонийлик нуқтаи назардан ҳам ота-онанинг асосий вазифаси бўлиши зарур.

Ота-оналарнинг, ота-оналик ҳуқуқлари фарзандлар “ўн саккиз ёшга тўлганларида (вояга етганда), шунингдек, вояга етмаган болалар никоҳга кирганларида ҳамда конун билан белгиланган бошқа ҳолларда болалар вояга етмасдан тўла муомала лаёқатига эга бўлганларида тугайди”⁵⁶.

Фарзандлар билан уларнинг ота-оналари ўртасида шахсий муносабатлар билан бирга мулкий муносабатлар ҳам йўлга қўйилади. Ота-она ва фарзандлар ўртасидаги мулкий муносабатлар, асосан, алимент ва мулкка доир муносабатлар тарзида кечади.

Қонунга мувофиқ балоғатга етмаган фарзандларни боқиш ота-онанинг зиммасидаги энг асосий вазифа саналади. Ҳаётда кўп ҳолларда ота, кам вазиятларда эса онанинг ўз фарзандларини ташлаб кетиши ҳодисаси ҳам кузатилади. Шундай вазиятда суд қарорига кўра фарзандларини ташлаб кетган ота ёки она алимент тўлашга мажбур қилинади. Алимент тўлашга ўз фарзандларини ташлаб кетган ота ёки она уларнинг ёши, ижтимоий ҳолати, иш билан таъминланганлик даражаси ёки молиявий аҳволдан қатъий назар мажбурийдир.

“Алимент балоғатга етмаган болалар фойдасига ундирилади ва иш ҳақидан болалар сонига қараб фоиз ҳисобида тўланади: бир болага даромаднинг $\frac{1}{4}$ қисми, икки болага $\frac{1}{2}$ қисми, уч ва ундан кўп болага $\frac{1}{2}$ қисми тўланади. Икки ёки ундан кўп болага алимент тўлашда ҳар бир болага алимент тўлаш муддати тугаганлиги кўрсатилиши керак”⁵⁷.

Ўзбекистон Республикасида алимент тўлаш тартиби Оила кодекси асосларига мувофиқ амалга оширилади.

Мерос қилиб, шунингдек, шартнома бўйича олинган ҳамда ишлаб топилган маблағга сотиб олинган мулкка эгалик қилишга фарзандлар, шу жумладан, балоғатга етмаган фарзандлар ҳам ҳақлидирлар. Ҳуқуқий жиҳатдан фарзандлар ҳам ўзларининг шахсий мулки (кийим-кечаклари, пойафзаллари, иш ёки ўқув қуроллари, совға сифатида олинган

⁵⁶ Karimova O. Huquqshunoslik / Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari uchun darslik – Toshkent: “Sharq” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati, 2007. – 117-бет

⁵⁷ Каримова О., Гафоров З. Давлат ва ҳуқуқ асослари. Дарслик – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – 488-бет.

буюмлар, ўйинчоқлар ва б.)га эга. Ота-она ва фарзандларнинг мулки алохида-алохида бўлади. Гарчи бир-бирларининг буюмларидан фойдалана олсалар-да, фарзандлар ҳаётликлари вақтида ота-оналарининг мулкига эгалик қила олмаганларидек, ота-оналар ҳам фарзандларининг шахсий мулкларига эгалик қила олмайдилар.

Гарчи аввал Ўзбекистонда кенг оммалашмаган бўлса ҳам ота-оналар билан фарзандлар ўртасида мулкдан фойдаланиш юзасидан қонунда кўзда тутилган турли битимларни тузиш имкониятига эгалар, шунингдек, улар ҳиссадорлик асосида мулкка эга бўлишлари мумкин. М: ота-оналар ва фарзандлар ҳиссадорлик асосида уй-жой, дала ҳовли ва хизмат кўрсатиш шахобчаларини қуришлари, уларда ҳамкорликда иш юритишлари мумкин.

Демак, ота-оналар то фарзандлари вояга етгунларига қадар улар тўғрисида ғамхўрлик қилишлари, боқишлари, уларнинг ҳар жиҳатдан камолга етишларини таъминлашлари зарур.

Фарзандларнинг ҳуқуқ ва бурч (мажбурият)лари. Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги асосларига кўра фарзандлар ҳам ота-оналарининг олдиди муайян бурчларни бажаришлари шарт. Республика Оила кодекси асосларига кўра фарзандларнинг зиммасида уларнинг ота-оналарига нисбатан муносабатларида қуйидаги мажбуриятлар юклатилади:

- меҳнат қобилиятини йўқотган, касал бўлган, боқувчисиз қолган ота-онаси тўғрисида ғамхўрлик қилиш;
- ота-онаси давлат ёки жамоат ташкилотлари вазийлигида бўлган пайтда уларга ёрдам бериш;
- меҳнат қобилиятини йўқотган, касал бўлган, боқувчисиз қолган ота-онасига (агарда улар талаб қилса) алимент тўлаш

Вояга етмаган фарзандлар ота-оналари олдиди бурчли (мажбуриятли) эканликлари билан бирга маълум ҳуқуқларга ҳам эгадирлар. Қуйидагилар вояга етмаган фарзандларнинг ота-оналари олдидидаги ҳуқуқларини ифодалайди:

- оилада яшаш ва тарбияланиш;
- ота ва онасини билиш;
- ота-онанинг ғамхўригидан фойдаланиш;
- оилада ҳар томонлама камол топиш;
- ота-она ва оиланинг бошқа аъзолари томонидан

инсоний кадр-қимматининг ҳурмат қилиниши;

- ота-онаси ва бошқа қариндошлари (бобоси, бувиси,
- ака-укалари, опа-сингиллари ва х.к.) билан кўришиш;
- Ўз ҳуқуқлари ва бошқа манфаатларини ҳимоя қилиш;
- муайян воқеа, ҳодиса ва жараёнларга нисбатан ўз фикрини ифода этиш;
- исм, ота исми ва фамилия олиш;
- исми ва фамилиясини ўзгартириш;
- оилада умумий мулк, ўз хусусий мулкига эга бўлиш ва б.к.

Ота-она оила тарбиясини ташкил этишда фарзандларнинг манфаатларига зид ҳеч бир хатти-ҳаракатни содир этиши мумкин эмас. Аксинча, уларнинг хатти-ҳаракатлари фарзандлар манфаатларини таъминлашга хизмат қилиши зарур. Шунингдек, ота-оналарнинг фарзандлар билан муносабатлари уларнинг жисмоний ҳамда руҳий соғлиқларига, ахлоқига салбий таъсир кўрсатмаслиги лозим. Оила тарбиясида ота-оналар фарзандларга нисбатан шафқатсиз, қўпол муносабатда бўлиш, уларнинг инсоний кадр-қиммати, ғурурини поймол этиш тақиқланади. Республикада амалда бўлган қонунчилик асосларига кўра ота-она томонидан фарзандларни менсимаслик, ҳақоратлаш ёки эксплуатация қилишга йўл қўйилмайди.

Назорат саволлари:

1. Оила жамиятда қандай ўрин тутади?
2. Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида оиланинг ҳуқуқий мақоми қандай белгиланган?
3. Республика қонунчилигига кўра оила қандай ҳуқуқий асос негизида шаклланади?
4. Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси нечанчи йилда қабул қилинган?
4. Оилавий муносабатлар қандай ҳуқуқий мазмунга асосланади?
5. Ота-оналарнинг фарзандлар олдидаги бурчлари нималардан иборат?
6. Оилавий муносабатларни ташкил этишда ота-оналар қандай ҳуқуқларга эга?
7. Фарзандлар ўз ота-оналари олдида қандай бурчларга эга?
8. Қонуний жиҳатдан фарзандлар қандай ҳуқуқларга эга?

Мавзуга оид адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2014.
2. Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2010.
3. “Ўзбекистон Республикаси оилани мустаҳкамлаш бўйича Концепцияси” Ўзбекистон Республикаси Президентининг 27.06.2018 қабул қилинган Қарори.
4. Миллий истиклол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2000.
5. Каримова О. Ҳуқуқшунослик / Академик литсей ва касб-ҳунара коллежлари учун дарслик. – Тошкент: “Шарқ” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси Бош таҳририяти, 2007.
6. Каримова О., Ғаффоров З. Давлат ва ҳуқуқ асослари / Дарслик. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995.
7. Мусурмонова О. Оила маънавияти – миллий ғурур / Ўқув қўлл. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 1999.
8. О.Ҳасанбоева ва б. Оила педагогикаси.– Тошкент: “Алоқаш”, 2007.
9. Сафаров О. Оила маънавияти. – Тошкент: Маънавият, 2009.

Амалий топшириқлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси билан танишиб чиқинг ва кичик гуруҳларда ушбу норматив-ҳуқуқий ҳужжат асосида никоҳ тузиш тартиби ва шартлари (3-боб; 13-17-моддалар) ва болаларнинг насл-насабини белгилаш (10-боб; 60-64-моддалар) масалаларининг ҳуқуқий асосларини батафсил ўрганинг.
2. “Венн диаграммаси” график органайзери ёрдамида ота-оналар ҳамда фарзандларнинг ҳуқуқ ва бурчларини ёритинг.

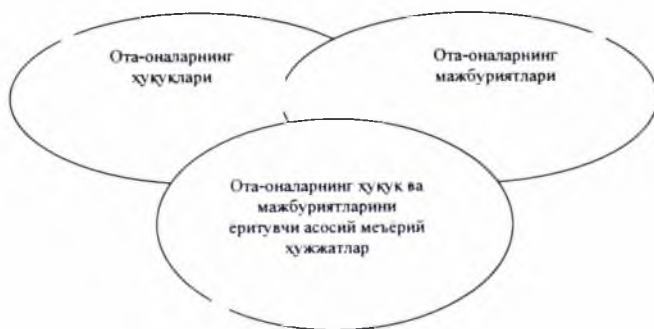
Амалий топшириқларни бажариш юзасидан услубий кўрсатмалар:

1. Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси билан танишиб асосида кичик гуруҳлар никоҳ тузиш тартиби ва шартлари (3-боб; 13-17-моддалар) ва болаларнинг насл-насабини белгилаш (10-боб; 60-64-моддалар) масалаларининг ҳуқуқий асосларини алоҳида-алоҳида

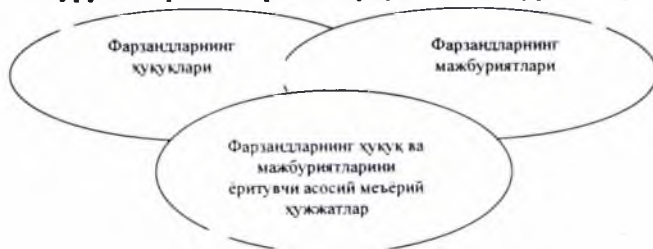
ўрганиб чиқадилар. Ҳар бир гуруҳ ўзи ўрганган масаланинг моҳияти билан навбатдаги гуруҳни таништиради.

2. Ота-оналар ҳамда фарзандларнинг ҳуқуқ ва бурчларини ёритишда иккита диаграммасидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. 1-диаграммада ота-оналарнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, 2-диаграммада эса фарзандларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари баён этилади. Ўқитувчи талабалар фаолиятини осонлаштириш учун уларни икки гуруҳга ажратиб, қуйидаги топшириқларни беради: 1-гуруҳга “Ота-оналарнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари”ни ёритувчи диаграммани шакллантириш; 2-гуруҳга “Фарзандларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари”ни ёритувчи диаграммани шакллантириш. Диаграммаларни шакллантиришда гуруҳлар қуйидаги схемадан фойдаланишлари мумкин:

1-гуруҳ. Ота-оналарнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари

2-гуруҳ. Фарзандларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари

ОИЛА ТУРЛАРИ

Режа:

1. Оиланинг тарихий турлари.
2. Замонавий оила турлари.

Таянч тушунчалар: оиланинг тарихий турлари, матриархат оила, моногам оила, патриархал оила, замонавий оила турлари, никоҳ ҳолатига кўра оила турлари, болалар сонига кўра оила турлари, таркибига кўра оила турлари, оила аъзоларининг ўзаро муносабатлари характерига кўра оила турлари, оила турларини белгилашга нисбатан М.И.Буянов ва И.П.Подласый ёндашувлари.

Оиланинг тарихий турлари. Ижтимоий жамиятнинг кичик бўғини сифатида оила муайян халқ, миллат ёки элатнинг миллий хусусиятлари, шунингдек, мавжуд тузум мазмунини ўзида намоён этади. Оиланинг мустақкам бўлиши, тотувлик ва фаровонликка эришиши у мансуб бўлган ижтимоий тузумнинг ижтимоий, иқтисодий ва маданий ривожини, жамиятда амал қилинаётган маънавий-ахлоқий меъёрлар, олиб борилаётган давлат сиёсати мазмуни билан белгиланади. Ўз навбатида жамият маънавий қиёфаси оилаларда ташкил этилаётган ижтимоий тарбиянинг натижаси, самарасига боғлиқдир. Шу боис асрлар давомида ҳар қандай географик макон ва ижтимоий замонда ҳам янги оилаларнинг шаклланиши, оилавий ҳаётнинг йўлга қўйилиши, фарзандлар тарбиясини ташкил этиш, сулола аънаналарини давом эттириш масалаларига алоҳида эътибор бериб келинган. Оилаларнинг ижтимоий жамиятдаги муҳим ўрни ҳамда оила тарбиясининг шахс камолотини таъминлашдаги роли хусусида тўхталиб ўтар экан,

“Оила бизнинг халқимиз учун миллатнинг кўп асрлик аънаналари ва руҳиятига мос бўлган ғоят муҳим ҳаётий қадриятлардан биридир. Республикада оилалар асосан кўп сонли бўлиб, уларда турли авлод вакиллари бирга яшашади ва бирга хўжалик юритишади. Бу эса болаларни тарбиялаш, уларни умуминсоний қадриятлардан, аънаналардан баҳраманд қилиш, билим даражасини ошириш учун қулай шароитлар яратади. Худди ана шундай оилаларда одамлар болалик чоғлариданок меҳнатсеварликни, катталарга ҳурматни, билим

эгаллашга интилишни, ватанпарварликни ўрганадилар⁵⁸ – деб таъкидлаб ўтганлар.

Дарҳақиқат, оила муҳотида шахснинг ҳар жиҳатдан баркамол бўлиб вояга етиши учун зарур, чунончи, оила хўжалигини бошқариш жараёнида оила аъзолари ўртасида юзага келувчи ҳуқуқий, иқтисодий, психологик, экологик, эстетик ва ҳ.к. мазмундаги оилавий муносабат, муомала, алоқа аралашуви унинг ижтимоийлашуви, яъни, ижтимоий муносабатларни юритиш жараёнида эркин, мустақил ҳаракат қилиш лаёқатини, қобилятини шакллантиришга хизмат қилувчи омиллар мавжуд. Шу боис Ўзбекистон мустақиллиги шароитида ижтимоий жамиятда янгилиниш, кескин ўзгаришлар юз бераётган, бозор иқтисодиёти муносабатлари, шунингдек, ижтимоий рақобат қарор топаётган ўтиш даврида мустаҳкам оилаларни шакллантириш ҳар қачонгидан ҳам долзарблик касб этмоқда.

Инсоният ҳаётининг дастлабки босқичларида турли уруғлар муносабатлари доирасида оила шаклланмаган. Жинслар орасидаги муносабатлар полигамия, яъни, жинсий жуфтликларни эркин танлаш, алмаштириш тамойили, қолаверса, болаларни бутун уруғ аъзолари билан биргаликда тарбиялаш асосига қурилган.

Ибтидоий уруғчилик босқичида инсон ҳаётида жуда катта сифат ўзгаришлари юз берди. Бу даврда кишиликнинг илк жамоаси – дастлабки жамоа бўлиб яшаш анъанаси шаклланди. Уруғ жамоаси унинг таркиб топишида оналар етакчи ўрин эгаллади.

Шу сабабли бу босқич она уруғи, яъни, матриархат (лот. “матер” – она ва “арче” – ибтидо, ҳокимият; айнан “она ҳукмронлиги”) даври деб аталади.

“Матриархатда аёллар ҳукмрон мавкега эга бўлган, мулк ва насл-насаб социал мавке она уруғи бўйича ўтган, никоҳдан сўнг эр хотин жамоасига кўчган (матрилокал никоҳ) ёки эр ва хотин ўз жамоаларида алоҳида-алоҳида яшаган”⁵⁹. Она уругини бир-бири билан қон-қариндош бўлган, келиб чиқиши жиҳатидан бир уругдан таркаган кишилар гуруҳи ташкил этди. Уруғ жамоаси ўртасидаги муносабатлар гуруҳли никоҳга

⁵⁸ Каримов И.А. Ўзбекистон миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура – Тошкент: Ўзбекистон, 1996 – 14-бет

⁵⁹ Ўзбекистон Миллий энциклопедияси Қонимех – Мирзоқуш : 6-том – Тошкент : “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриети, 2003 – 523-бет

асосланган. Ушбу никоҳга кўра ота номаълум бўлиб, кон-қариндошлик она уруғи бўйича аниқланган.

Ижтимоий муносабатларнинг такомиллашуви, моддий бойликларнинг яратилиши натижасида биргаликда хўжаликни бошқариш ҳамда ўз болаларини тарбияловчи эр-хотин иттифоқи кўринишида моногам (юн. “монос” – бир, якка, ягона, “гамос” – қўшилиши; бир никоҳлилик) оилалар шаклланди.

Моногам оилалар “ибтидоий жамиятнинг емирилиши даврида жуфт никоҳдан пайдо бўлиб, никоҳнинг ҳукмрон шаклига айланган”⁶⁰.

Неолит (янги тош) даврига келиб, никоҳ бобида гарчи икки уруғ жамоаси ўртасида гуруҳли никоҳ ҳукмронлик қилган бўлса-да, бироқ, никоҳ туб моҳияти билан ўзининг дастлабки босқичдаги ҳолатидан фарқ қилган. Кейинчалик матриархал уруғ жамоаси негизида жуфтликка асосланган никоҳ ва оила вужудга келган. Унга кўра аёллар ўз фарзандларининг оталаридан уруғ жамоаси манфаати учун меҳнат қилишни талаб қиладиган бўлди. Аёллар ўзлари учун доимий жуфтни танлай бошлаган. Ушбу даврда эркаклар ўзлари мансуб бўлган уруғ ҳамда хотинининг уруғи учун ҳам меҳнат қилишга мажбур бўлган. Гарчи жуфтликка асосланган оила шаклланган бўлса-да, бироқ, аёлнинг оиладаги ҳуқуқлари чексиз бўлганлиги сабабли эркаклар уларга тобе эди.

Матриархал даврдан кейин шаклланиб, ҳозирга қадар мавжуд бўлган оила шакли – катта эркак етакчилигида бир неча авлодни бирлаштирган патриархал (юн. “патер” “патрос” – ота, “арче” – ибтидо, ҳокимият; айнан “ота ҳукмронлиги”) оиладир.

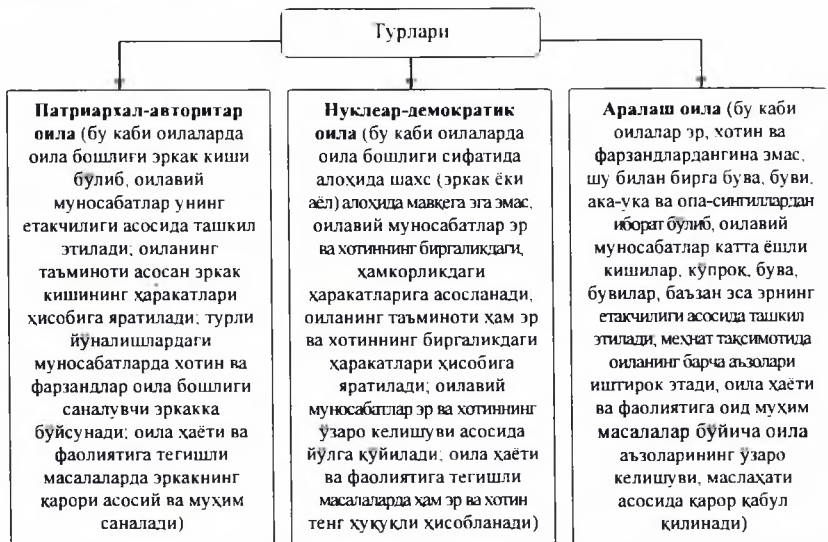
Патриархал оила, асосан, илк хўжалик жамоаси бўлган, унинг иқтисодий асосини ерга ва ишлаб чиқариш қуролларига умумий эгаллик (ишлаб чиқаришга ҳам, истеъмолга ҳам) ташкил этган⁶¹. Бу каби оилаларда муносабатлар аъзоларнинг иқтисодий ва психологик ўзаро алоқадорлигига таянган ва авторитар характер касб этган.

Ижтимоий ҳаётнинг фаровонлашуви натижасида фақат эр-хотин ва уларни вояга етмаган фарзандларини бирлаштирувчи нуклеар (жуфтликка асосланган) оила вужудга келди.

⁶⁰ Ўша манба – 75-бет.

⁶¹ “Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. Парчин – Солиқлар / 7-том. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2003. – 15-бет.

Замонавий оила турлари. Ижтимоий, иқтисодий ва маданий жиҳатдан тараккий этган ҳар қандай замонавий жамиятда ҳам оила муҳим аҳамиятга эга. Замонавий шароитда оилаларнинг қуйидаги шакллари мавжуд (1-расм):

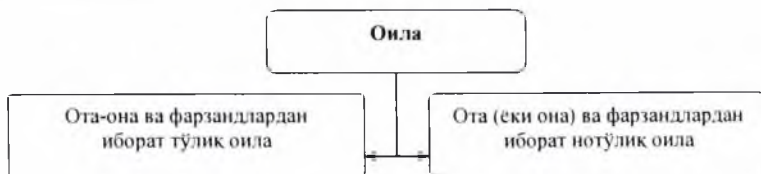
1-расм. Замонавий оилаларнинг турлари

шунингдек, қуйидаги ҳолатлар бўйича ҳам турларга ажратилади:

- 1) никоҳнинг ҳолатига кўра;
- 2) оиладаги болаларнинг сонига кўра;
- 3) оиланинг таркибига кўра;
- 4) оила аъзолари ўртасидаги муносабатнинг характериغا кўра;
- 5) оиланинг ижтимоий ҳолатига кўра.

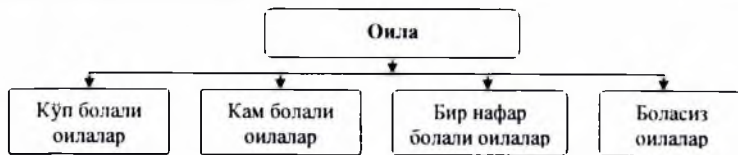
Қуйидаги ва юқоридаги ҳолатларга кўра оилаларнинг турлари, уларга хос жиҳатлар юзасидан фикр юритилади.

Никоҳнинг ҳолатига кўра оилаларни қуйидаги турларга ажратиш мумкин (2-расм):

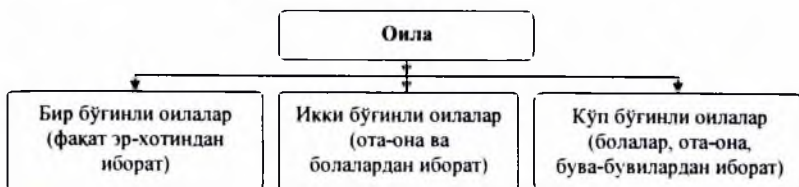
2-расм. Никоҳнинг ҳолатига кўра оила турлари

Оилалар, шунингдек, болаларнинг сонига кўра ҳам турларга ажратилади. Болаларнинг сонига кўра замонавий оилаларнинг куйидаги турлари мавжуд (3-расм):

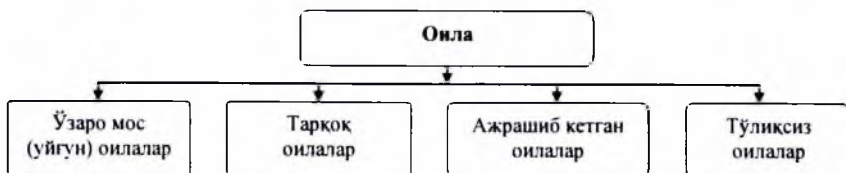
3-расм. Болаларнинг сонига кўра оила турлари

Маълумки, оиланинг таркиби шу муҳитда яшовчи субъектларга кўра ҳам муайян турларга бўлинади. Хусусан (4-расм):

4-расм. Таркибига кўра оила турлари

Оилалар, яна шунингдек, ижтимоий нуқтаи назардан ҳам турларга ажратилади. Шу нуқтаи назардан М.И.Буяновнинг ғоясига кўра оилаларнинг куйидаги турларини ажратиш мумкин (5-расм):

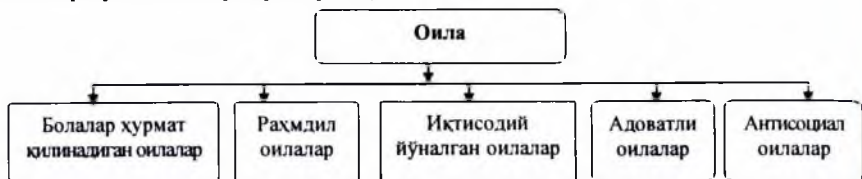
5-расм. Болаларнинг сонига кўра оила турлари

Оила никоҳнинг ҳолати, болаларнинг сони ҳамда мазкур муҳитда яшовчи субъектлар (таркиби)га кўра турларга ажратилиш билан бирга оила аъзолари ўртасидаги муносабатларнинг характерига кўра ҳам бири-бирдан фарк қилади. Ю.П.Азаров бу ўринда оилаларни куйидаги учта турга ажратиш таклифини илгари суради (6-расм):

6-расм. Аъзолар ўртасидаги муносабатларнинг характериға кўра ойла турлари (Ю.П.Азаров)

И.П.Подласый ҳам ўз тадқиқотларида ойла аъзолари ўртасидаги муносабатларнинг характериға кўра оилаларни муайян турларға ажратиш таклифини илғари суради. Педагог-олимнинг таклифиға кўра бу турдаги оилалар қуйидагилардир (7-расм):

7-расм. Аъзолар ўртасидаги муносабатларнинг характериға кўра ойла турлари (И.П.Подласый)

Қуйидаги И.П.Подласый томонидан ойла аъзолари ўртасидаги муносабатларнинг характериға кўра турларға ажратилган оилаларнинг тавсифи келтирилади.

1. Болалар ҳурмат қилинадиган оилалар. Бундай оилаларда болаларға ҳурмат билан ёндашилади, уларға меҳр-муҳаббат кўрсатилади. Ота-оналар фарзандларнинг фаолияти билан қизиқадилар, муаммолари тўғрисида маълумотға эга бўладилар. Болаларнинг фикрларини ҳурмат қилган ҳолда ҳаётий масалаларни ҳал қилишда амалий ёрдам кўрсатишға уринадилар. Фарзандларнинг қизиқишлари ривожлантирилади. Бу фарзандларнинг тарбияси учун ҳам муҳим аҳамиятға эга. Бу каби оилаларда болалар ташаббускор, мустақил, ахил, инок бўлиб вояға етадилар, ўзларини бахтли ҳис қилишади. Ота-оналар ҳам, болалар ҳам ойла аъзоларининг ўзаро мулоқотидан қониқадилар. Ойладаги шахсларо муносабатларда аъзоларнинг умумий ахлоқий қиёфалари акс этади. Тартиблилик, очиклик, ўзаро ишонч, муносабатлардаги ўзаро тенглик бу турдаги ойла аъзолари учун хос бўлган асосий маънавий-ахлоқий сифатлар саналади.

2. Раҳмдил оилалар. Ота-оналар ва фарзандлар ўртасидаги муносабатлар ўртача даражада ижобийлик касб этади. Бироқ, оила аъзолари ўртасида ота-оналар ҳам, болалар ҳам ўтмайдиган аниқ масофа мавжуд. Болалар оилада ўз ўрниларни билишади, ота-онасига итоат этишади. Болаларга нима зарурлигини ота-оналарнинг ўзлари ҳал қилади. Фарзандлар гапга қулоқ соладиган, ғамхўр, аҳил, инोक бўлиб вояга етишади, бироқ, камдан кам ҳолатда ташаббускор бўлишади. Улар баъзан ўз фикрига эга бўлмайди, бошқаларга тобе бўлиб қолади. Ота-оналар фарзандларнинг қизиқиш ва эҳтиёжларидан хабардор бўлишади. Шу билан бирга фарзандлар ўзларининг муаммоларини ота-оналари билан муҳокама қилишади. Бу турдаги оилаларда намоён бўладиган салбий ҳолат – ота-оналар томонидан фарзандлар ривожланиш динамикасининг ҳисобга олмаганлиги саналади. Шу сабабли ота-оналарнинг ўз фарзандларига янада кўпроқ ғамхўрлик кўрсатишлари талаб этилади.

3. Иқтисодий йўналган оилалар. Бу каби оилаларда асосий эътибор оиланинг иқтисодий таъминланганлигига қаратилади. Болалар ёшлигиданоқ ҳаётга амалий (прагматик) ёндашишга, барча нарсадан ўзлари учун қулайлик яратишга ўргатилади. Фарзандлар яхши ўқишга даъват этилади, бироқ, асосий мақсад – олий таълим муассасасига киришдангина иборат бўлиб қолади. Ота-она ва болаларнинг маънавий дунёси қашшоқ. Оилавий муносабатларда болаларнинг қизиқишлари ҳисобга олинмайди, фақат “фойдали” ташаббуслари қўллаб-қувватланади. Буни гарчи тўлиқ маънода ижтимоийлашиш деб атаб бўлмаса-да, болалар тенгдошларига нисбатан эртароқ “вояга етадилар”.

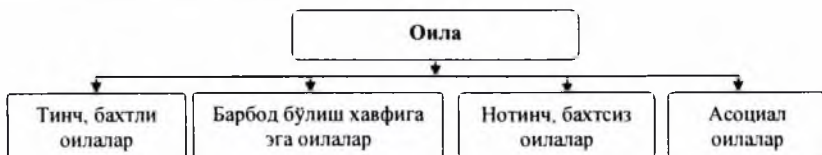
Ота-оналар болаларнинг қизиқиш ва эҳтиёжларини англашга интилади. Фарзандлар ҳам буни тушунишса-да, бироқ, баъзан ота-оналарнинг бу борадаги ҳаракатларини қабул қилиша олмайди. Бунинг асосий сабаби – ота-оналарнинг педагогик маданияти ниҳоятда паст эканлиги билан белгиланади.

4. Адоватли оилалар. Фарзандлар учун оила – улар ёқтирмайдиган маскан. Ота-оналар ўз фарзандларига ишонмайди, уларга нисбатан ишончсизлик билдирилади. Болалар тез-тез жисмонан жазоланади. Фарзандлар бир-бирлари билан аҳил эмас, шу билан бирга ота-оналарига ёмон муносабатда бўлишади. Оилада фарзандлар ўзаро ҳамда тенгдошлари билан ҳамжиҳат бўла олишмайди. Таълим муассасасига

нисбатан салбий муносабат шаклланган. Қолаверса, фарзандларнинг баъзан оиладан кочиб кетиш ҳолатлари ҳам кузатилади. Оила аъзолари ўртасидаги муносабатлар шундай механизмга асосланган: фарзандларнинг хулқ-атвори, ҳаётий қарашлари оилادا зиддиятларнинг келиб чиқишига сабаб бўлади, муносабатлар жараёнида ҳамиша ота-оналар ҳақ бўлади. Бунинг сабаби – ота-оналарнинг ҳаётий тажрибага эгаликлари, ёш хусусиятларига кўра фарзандлар томонидан ота-оналарнинг оила ривожидagi ўрни, ролининг тўғри баҳолай олинмаслиги ҳисобланади. Ота-оналар кўп ҳолатларда фарзандларнинг хулқ-атворидан асосли равишда ҳафа бўлишади. Бирок, айнан шу ҳолат, бир томондан, фарзандларнинг ўқишларига зиён етказса, иккинчи томондан, уларнинг аморал хулқ-атворга эга бўлишларига сабаб бўлади. Ушбу вазиятлардан чиқиш учун ота-оналар фарзандларининг хулқ-атвор мотивларини етарли даражада англашга уринишлари, улар томонидан кўрсатилаётган ваз (баҳона) ва далилларига алоҳида эътибор қаратишлари талаб этилади.

5. Антисоциал оилалар. Бу турдаги оиланинг фарзандлари учун оила – болалар учун уларни кутмайдиган, севмайдиган кишилар истиқомат қилувчи бошпана саналади. Ота-оналар аморал ҳаёт тарзини ўзлаштириб олишган. Улар ўзаро зиддиятларга боришади, ўзаро муносабатларда бир-бирларига ҳамда болаларга пўписа қилишади, спиртли ичимликлар истеъмол қилишади. Мазкур оилалар томонидан болаларга кўрсатиладиган ҳар қандай таъсир салбий хусусиятга эга. Бундай оилаларда яшаётган болалар кўп ҳолатларда давлат қарамоғига олинади⁶².

Ижтимоий педагогика соҳасида узоқ йиллар давомида бир қатор тадқиқотлар олиб борган М.А.Галагузова ижтимоий ҳолати нуқтан назардан оилаларнинг қуйидаги турларини ажратиб кўрсатиш тақлифини илгари сурган (8-расм):

8-расм. Ижтимоий ҳолатига кўра оила турлари (М.А.Галагузова)

⁶² Подласый И.П. Педагогика – Москва: Владос, 2003. – С. 207-210

Қуйида М.А.Галагузова томонидан кўрсатилган оилалар турларига хос хусусиятлар юзасидан сўз юритилади.

1. Тинч, бахтли оилалар. Бундай оилалар зиммасидаги вазифаларни муваффақиятли ҳал этади. Ота-оналар ўз фарзандларининг қизиқиш ва эҳтиёжларини тез илғайди. Борди-ю, оилавий муносабатларда муаммолар келиб чиқса, у ҳолда тинч, бахтли оилаларга бир мартагина амалий ёрдам кўрсатишнинг ўзи кифоя қилади.

2. Барбод бўлиш хавфига эга оилалар. Бу каби оилаларнинг фарзандларида баъзан меъёрдан огиш ҳолатлари кузатилади. Кўп ҳолатларда ушбу оилалар фарзандларида ижтимоий мослашув қобилятининг пастлиги намоён бўлади. Бундай оилаларда ота-оналар бола тарбиясини жуда қийинчилик билан олиб боради. Шу сабабли ажралиш хавфи бўлган оилалар ижтимоий педагог томонидан ўз вақтидаги бериладиган амалий ёрдам, шунингдек, доимий кузатувга эҳтиёж сезади.

3. Нотинч, бахтсиз оилалар. Бундай оилалар ижтимоий нуқтан назардан ҳаётий фаолиятнинг муайян соҳаси бўйича паст даражага эга бўлиб, зиммасига юклатилган вазифаларни бажара олмайди. Ота-оналар ҳамда фарзандларнинг ижтимоий мослашув имкониятлари ниҳоятда паст. Шу сабабли бундай оилаларда болаларни тарбиялаш жараёни жуда қийинчилик билан секин боради, устига устак кам ҳолатларда кутилган натижага эришилади. Нотинч, бахтсиз оилалар доимий равишда ижтимоий педагогнинг фаол, давомий кўмагига эҳтиёж сезади. Бу каби оилалар эга бўлган муаммоларнинг характеридан келиб чиқиб, ижтимоий педагогнинг уларга узоқ муддатли таълимий ва психологик ёрдам кўрсатиши мақсадга мувофиқдир.

4. Асоциал оилалар. Бу турдаги оилаларнинг ижтимоий ҳолати уларни тубдан ислоҳ қилишни талаб этади. Мазкур оилаларда ота-оналар аморал, ғайриқонуний ҳаёт кечиришади. Уларнинг яшаш шароитлари энг оддий санитария-гигиеник талабларга ҳам жавоб бермайди. Табиий равишда болаларнинг тарбияси билан ҳеч қим шуғулланмайди. Шу сабабли болалар назоратсиз қолишган. Улар доимий равишда ярим оч ҳолда юришгани учун жисмоний ривожланишда ортда қолишган. Ижтимоий педагог ушбу оилалар билан иш олиб борганда ҳуқуқни муҳофаза қилиш, васийлик ва ҳомийлик органлари билан яқиндан алоқа ўрнатиши зарур.

Оилалар турининг хилма-хиллиги уларнинг у ёки бу жиҳатни асос килиб олганлигини тасдиқлайди. Бу эса турли оилаларда фарзандлар тарбиясини ташкил этиш жараёнининг мураккаблигидан далолат беради.

Ҳар бир оиланинг ҳаёти кўп жиҳатли, яъни, ижтимоий-биологик, ҳўжалик-иктисодий, ахлоқий ва психологик муносабатларга асосланиши билан тавсифланади. Шунга кўра оиланинг ривожини муайян босқичда маълум вазифанинг бажарилиши, янги вазифанинг ўртага кўйилиши, шунингдек, оила аъзолари ижтимоий фаолияти кўламининг кенгайиши, фаоллик даражасининг ортиб боришига боғлиқ.

Назорат саволлари:

1. Оиланинг қандай тарихий турларини биласиз?
2. Гуруҳли никоҳдан жуфт никоҳга ўтиш жараёнининг ўзига хослиги нималарда кўринади?
3. Никоҳ ҳолатига кўра оиланинг қандай турлари мавжуд?
4. Болалар сонига кўра оила турлари ўзида қандай жиҳатларни акс эттиради?
5. Шахслараро муносабатларнинг характериға кўра оила қандай турларға ажратилади?
6. М.А.Галагузованинг оилаларни турларға ажратиш борасидаги таклифи қандай ғояға асосланади?
7. Ижтимоий-педагогик нуқтаи назардан оилаларни қандай турларға ажратиш мумкин?

Мавзуга онд адабиётлар:

1. “Ўзбекистон Республикаси оилани мустаҳкамлаш бўйича Концепцияси” Ўзбекистон Республикаси Президентининг 27.06.2018 қабул қилинган Қарори.
2. Мусурмонова О. Оила маънавияти – миллий гуруҳ / Ўқув кўлл. – Тошкент: Ўқитувчи, 1999.
3. Ҳасанбоева О. ва б Оила педагогикаси. – Тошкент: Алоқаши, 2007.
4. Подласый И.П. Педагогика. – Москва: Владос, 2003.
5. Сафаров О. Оила маънавияти. – Тошкент: Маънавият, 2009.
6. Хўжаниёзов Т. Оила тарихи ва ҳуқуқ. – Тошкент: Адолат, 2006.

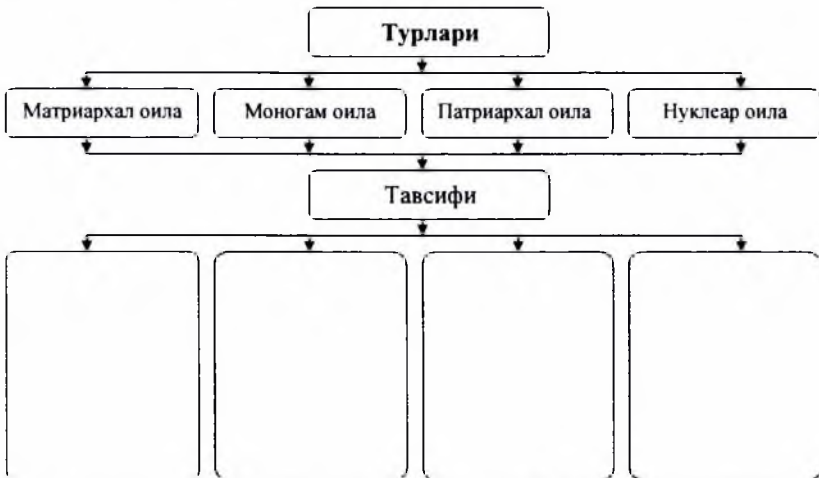
Амалий топшириқлар:

1. Кишилик тарихи тараққиётида шакланган оилаларга хос тавсифларни ёритувчи жадвални шакллантиринг.

2. Кичик гуруҳларда “Юмалокланган қор” стратегиясини қўллаш асосида: 1) никоҳнинг ҳолатига кўра; 2) оиладаги болаларнинг сонига кўра; 3) оиланинг таркибига кўра; 4) оила аъзолари ўртасидаги муносабатнинг характерига кўра; 5) оиланинг ижтимоий ҳолатига кўра замонавий оилаларнинг турлари ва уларнинг моҳиятини таҳлилий ўрганинг.

Амалий топшириқларни бажариш юзасидан услубий кўрсатмалар:

1. Кишилик тарихи тараққиётида шакланган оилалар ва уларга хос тавсифларни ёритишда ҳам талабаларнинг кичик гуруҳлар ёки жуфтликларда ишлашлари мақсадга мувофиқдир. Талабалар кичик гуруҳлар ёки жуфтликларда кишилик тарихи тараққиётида шакланган оилалар ва уларга хос тавсифларни ёритишда қуйидаги намунадан фойдаланишлари мумкин:

3. “Юмалокланган қор” стратегиясини қўллаш асосида замонавий оилаларнинг турлари ва уларнинг моҳиятини таҳлилий ўрганишда академик гуруҳ талабаларини 5 та кичик гуруҳга ажратиш лозим. Кичик

гуруҳларнинг ҳар бирига алоҳида топширик берилади. Ҳар бир кичик гуруҳ куйидаги топширикларни бажаради:

Гуруҳлар	Топширикларнинг моҳияти
1-гуруҳ	Никоҳнинг ҳолатига кўра замонавий оила турлари ва уларнинг тавсифи
2-гуруҳ	Оиладаги болаларнинг сонига кўра замонавий оила турлари ва уларнинг тавсифи
3-гуруҳ	Оиланинг таркибига кўра замонавий оила турлари ва уларнинг тавсифи
4-гуруҳ	Оила аъзолари ўртасидаги муносабатнинг характериға кўра замонавий оила турлари ва уларнинг тавсифи
5-гуруҳ	Оиланинг ижтимоий ҳолатига кўра замонавий оила турлари ва уларнинг тавсифи

ОИЛАНИНГ ВАЗИФАЛАРИ

1. Оиланинг иқтисодий, репродуктив, тарбиявий ва коммуникатив вазифалари.
2. Оиланинг рекреатив, фелицитологик, регулятив ва релаксация вазифалари.
3. Оилавий муносабатларнинг оила вазифаларини бажаришдаги аҳамияти.

Таянч тушунчалар: оиланинг вазифалари, оиланинг иқтисодий вазифаси, оиланинг репродуктив вазифаси, оиланинг тарбиявий вазифаси, оиланинг коммуникатив вазифаси, оиланинг рекреатив вазифаси, оиланинг фелицитологик вазифаси, оиланинг регулятив вазифаси, оиланинг релаксация вазифаси.

Оиланинг иқтисодий, репродуктив, тарбиявий ва коммуникатив вазифалари. Ҳар қандай замон ва маконда ҳам оиланинг зиммасига шахс камолотини таъминлаш борасида муайян вазифалар юклатилади. Оила зиммасига муайян вазифаларнинг юклатилишида жамият тараққиёти, у томонидан шахс камолотиға кўйиладиган талаблар, аҳолининг ижтимоий турмуш тарзи, шахслараро муносабатлар мазмуни.

давлат сиёсати ҳамда миллий ривожланиш мақсадлари инobatга олинади.

Замонавий шароитда оилаларнинг ҳаёти ва фаолияти куйидаги вазифаларни ижобий ҳал қилишга йўналтирилади:

- иқтисодий;
- репродуктив;
- тарбиявий;
- рекреатив;
- коммуникатив;
- регулятив;
- фелиоцитологик;
- релаксация⁶³.

Куйида замонавий оилалар томонидан шахс камолотини таъминлаш борасида ҳал қилинадиган вазифаларнинг моҳияти юзасидан батафсил сўз юритилади.

1. Оиланинг иқтисодий вазифаси. Барча даврларда ҳам оиланинг иқтисодий вазифаларни ижобий ҳал қилиш имкониятига эга бўлишига алоҳида эътибор қаратиб келинган. Зеро, оила иқтисодиёти ва унинг маънавий-ахлокий қиёфаси унинг мавжудлигини таъминловчи муҳим омиллар саналади. Бозор муносабатлари шароитида эса оиланинг иқтисодий вазифасини муваффақиятли адо этиш лаёқатига эга бўлиши янада муҳим аҳамиятга эга.

Иқтисодий вазифалари сирасида оила иқтисодиёти ва бюджетини шакллантириш, оила даромадини режали сарфлаш, оиланинг кундалик харажатларини амалга ошириш, оилавий эҳтиёжлар учун маблағ йиғиш, оила хўжалигини юритиш, моддий неъматлар ишлаб чиқиш қабилар алоҳида ўрин тутати.

Ҳар қандай оила ўзининг иқтисодиёти ва бюджетига эга бўлиши зарур. Ўз иқтисодиёти ва бюджетини шакллантиришда оиланинг асосий ҳамда қўшимча даромад манбаларига эгаллиги муҳим аҳамиятга эга. Оила аъзоларининг асосий даромади уларнинг доимий иш жойидан оладиган ойлик маошлари, изчил олиб туриладиган нафақалар (кексалик ёки болалик нафақалари) ёки талаба бўлган оила аъзоларининг стипендиялари қабил манбалар негизида шаклланади. Оила бюджетини шакллантиришга ҳисса бўлиб қўшиладиган қўшимча

⁶³ Oila psixologiyasi / Akad litsey va kasb-hunar kollejlari o'quvchilari uchun o'quv qo'llanma. G.B.Shoumarov va b. G.B.Shoumarovning tahriri ostida – Toshkent "Sharq", 2008 – 48-62-betlar

даромад манбалари эса – томорка, иссиқхона ёки ёрдамчи хўжалик (чорва моллари, паррандалар)дан олинadиган мева. сабзovот ҳамда сvт маҳсулотлари, оилавий тадбиркорлик (хунармандчилик, маиший хизмат кўрсатиш)ни ташкил этиш ҳисобига топиладиган пул маблағлари, “суюнчи пули”, турли мукофот пуллари, оила аъзоларининг асосий бўлмаган иш жойидан оладиган маошлари саналади.

Оила иқтисодийтини шакллантиришда ота-оналарнинг иқтисодий билимларга эгалликлари, инсон меҳнатининг маҳсули бўлган пул маблағларига нисбатан ҳам ўзларида, ҳам фарзандларда ижобий муносабатни шакллантира олишлари муҳим аҳамиятга эга. Собиқ Иттифoқ даврида жамият ҳаётининг “ижтимоий тенглик” тамойилига асосланганлиги боис бойлик, бой бўлишга нисбатан салбий муносабат шаклланган эди. Ҳатто шахсий мулкка эга бўлиш давлат назоратига олинган, маълум даражада ўзига тўқ, бой бўлган шахслар, уларнинг хатти-ҳаракатлари қораланар эди.

Бозор муносабатлари шароитида эса, аксинча, оила аъзолари – ота-оналар, фарзандларнинг ишбилармонлиги, тадбиркорлиги, яратувчанлиги ҳамда ушбу сифатларга эгаллиқ асосида кўшимча моддий даромад манбаларини яратишлари қўллаб-қувватланади. Бинобарин, кўшимча даромад оиланинг фаровонлигини таъминлайди, фарзандларнинг ҳар томонлама соғлом, бақувват бўлиб ўсишлари, чуқур билим олишлари учун зарур, қулай шарт-шароит яратиб берилишини таъминлайди. Ота-оналар ўз тадбиркорликлари эвазига фарзандларининг шахсий қобилиятларини янада ривожлантиришга муваффақ бўладилар. Иқтисодий билим, тадбиркорлик, ишбилармонлик, тежамкорлик сифатларига эга ота-она оила муҳитида фарзандларнинг бозор муносабатларига тўлақонли мослаша олишларига эришади.

Оила иқтисодийтини яратишда ота-она ва фарзандларнинг биргаликда уй хўжалигини юритишлари, томорка ва ёрдамчи хўжалик маҳсулотларини етиштиришлари, хунармандчилик буюмларини тайёрлашлари кўп томонлама аҳамиятга эга. Биринчидан, оила аъзоларининг биргаликда меҳнат қилишлари ҳамжиҳатлилиқ, бирликни қарор топтиради, иккинчидан, фарзандларда меҳнатга ижобий муносабат шакллантирилади, уларда меҳнатсеварлик хислати тарбияланади, учинчидан, болалар ўзлари меҳнат қилар эканлар,

ўзгаларнинг меҳнатини кадрлашга ўрганадилар, тўртинчидан, оила шароитида тайёрланган, етиштирилган маҳсулотларни сотиш жараёнида болаларнинг иктисодий тушунчалари кенгайди, савдо кўникама, малакаларини ўзлаштиради.

2. Оиланинг репродуктив вазифаси. Ҳар қандай замон ва маконда ҳам оила, энг аввало, авлодлар давомийлигини таъминлаш, наслни сақлаш саналади. Дастлаб таянч тушунча (“репродуктивлик”)нинг луғавий маъносини англаб олиш оиланинг репродуктивлик вазифаси моҳиятини тўлақонли тушуниш имкониятини яратади.

Электрон манбалардан бирида талкин этилишича, “репродуктивлик” (лот. “фертилик” (“фертилис”) – насл қолдириш) тушунчаси “вояга етган организмнинг насл қолдириш лаёқатига эгалиги”⁶⁴ маъносини англатишга хизмат қилади. Биология, тиббиёт каби соҳаларда “репродуктивлик” тушунчасининг антоними сифатида “бепуштлиқ” атамаси ишлатилади. Юқорида кўрсатилган электрон манбада қайд этилишича, вояга етган организм сифатида одам ёки ҳайвоннинг насл қолдириш лаёқатига эга бўлмаслиги “бепуштлиқ”, ниҳолнинг маълум йилдан сўнг, етарли даражада ривожланганидан кейин ҳам ҳосил бера олмаслиги “стериллик” (лот. “стерилис” – кўпая олмаслик) деб юритилади. “Саломатлик. Оммабоп-медицина энциклопедияси”⁶⁵ эса “бепуштлиқ” тушунчаси луғавий нуқтаи назардан “вояга етган организмнинг насл қолдиришга ожизлиги”ни ифодаловчи маънони англатишига урғу бериб ўтилади.

Кўпгина халқлар, шу жумладан, Ўзбек халқида оилани барпо этишдан кўзланган асосий мақсад – сулоланинг давомийлигини таъминлаш, насл қолдириш ҳисобланади. Сулоланинг давомийлигини таъминлаш, насл қолдириш нафақат шахсий, шу билан бирга ижтимоий аҳамиятга эга масала саналади. Фарзанд кўриш (насл қолдириш) ота ҳамда онанинг шахсий характерга эга хоҳиш-истакларига кўра амалга оширилса-да, бироқ, бу жараён жамият тараққиётини таъминловчи ишлаб чиқариш кучининг шаклланиши нуқтаи назаридан ижтимоий моҳият касб этади. Шу сабабли инсоният тарихий тараққиётининг деярли барча даврларида авлодлар давомийлигини таъминлаш кун тартибидаги муҳим масалалардан бири бўлиб келган.

⁶⁴ Репродуктивность // Wikipedia

⁶⁵ Саломатлик Оммабоп медицина энциклопедияси. – Тошкент: Ўзбек энциклопедияси Бош редакцияси – 1985. – 41-бет

Мустакиллик йилларида Ўзбекистонда ҳам ёшларда репродуктив саломатликни шакллантиришга давлат миқёсида алоҳида эътибор қаратилди. Бунинг исботи “Баркамол авлод йили” Давлат дастури ҳамда унда ифодаланган ғояларда ўзининг яққол ифодасини топган. Ушбу дастурда “репродуктив саломатликни сақлаш ва соғлом оилани шакллантириш муаммолари бўйича ёшлар ва ёш оилалар орасида тушунтириш ишлари олиб бориш”⁶⁶ долзарб ижтимоий вазифалардан бири эканлиги алоҳида таъкидланган.

Мазкур масала Ғарб мамлакатларида никоҳ ва оилга ғайрияхлоқий қарашлар қарор топиб, уларнинг муқаддаслигига путур етаётган, бир жинсли никоҳ тобора кенг тарғиб этилаётган, қолаверса, эркак ва аёлларнинг бепуштлигига сабаб бўлувчи омиллар (жинсий органлардаги турли салбий ўзгаришлар, жинсий аъзоларнинг туғма нуқсони (крипторхизм), шикастланиши (орхит, эпидидимит), яллиғланиши, эндокрин тизими фаолиятининг ўзгариши, ирсий касалликлар (м: Шерешевский, Тернер, Даун ва б. касалликлар), Интернет саҳифалари ва айрим телеканалларда порнографик суратлар, саҳналарнинг намоёиш этилаётганлиги, аксарият ёшларнинг реал ва визуал ҳаётни ажрата олмаётганликлари, йигит ва қизларнинг жинсий жиҳатдан тўғри, етарлича ривожланмаётганликлари ва ҳ.к.) сонининг ортиб бораётган мавжуд шароитда, айниқса, ўзига хос долзарблик касб этмоқда.

Фарзанднинг бенуқсон ва соғлом дунёга келишида оналарнинг роли беқиёс. Бирок, сўнгги йилларда аёлларда ҳам бепуштлиқ ҳолатлари тобора кўпроқ кузатилмоқда. Аёлларда намоён бўладиган бепуштлиқ бачадон ва ортиклар (тухумдон ва найлар)нинг яллиғланиш касалликлари (аднексит), сўзак, жинсий органлар сили, ички секреция безлари (тухумдон, қалқонсимон без, бўйрак усти бези ва бошқалар) фаолиятининг бузилиши, балоғатга етиш даврида юқумли (инфекцион) касалликлар билан оғриш натижасида марказий асаб тизимида рўй берган ўзгаришлар, жинсий органларнинг етилмай қолиши (инфантилизм) билан боғлиқ⁶⁷.

Сўнгги йилларда махсус адабиётлар, шунингдек, оммавий ахборот воситаларида ҳам “репродуктивлик” ёки бошқача айтганда, “репродуктив саломатлик” тушунчалари кўп қўлланилмоқда. Яна бир

⁶⁶ “Баркамол авлод йили” Давлат дастури – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2010 – 21-бет

⁶⁷ Уша мана – 41-бет

электрон манбада “репродуктив саломатлик” тушунчасига шундай таъриф берилган: “инсоннинг репродуктив тизими шаклланиши ва ўз фаолиятини тўла бажара олишини таъминлайдиган барча ҳаётий жараёнларда жисмоний, аклий ва ижтимоий жиҳатдан камолга етганлик ҳолати”⁶⁸. Демак, репродуктивлик инсонга хос репродуктив тизим фаолиятининг бенуксон ишлаши асосида унинг бевосита соғлом фарзанд кўра олишидир. Шунга кўра ҳар бир шахснинг репродуктив саломатликка эғалигини куйидаги белгилар асосида баҳолаш мумкин: 1) шахс репродуктив тизимининг салбий асоратларсиз, бенуксон шаклланиши; 2) репродуктив тизимнинг ўз физиологик вазифасининг бенуксон бажара олиши; 3) репродуктив тизим фаолияти жараёнида шахснинг ўзини маънавий-ахлоқий, жисмоний, физиологик, аклий ва ижтимоий жиҳатдан камолга етганлигини ҳис қила олиши.

Шунга кўра “шахснинг репродуктив саломатлиги унинг оилавий ҳаётга маънавий-ахлоқий, жисмоний, аклий ва ижтимоий тайёриги, эр-хотин ўртасидаги жисмоний яқинликнинг ҳар икки томон учун ҳам ижобий характер касб этишига эришиши, фарзанд кўриш хоҳишининг қондирилиши ва, энг муҳими, соғлом фарзанд кўра олиши учун хизмат қилади” (Н.Ашурова).

Бугунги кунда ҳар бир оилада таълим муассасалари, оммавий ахборот воситалари ҳамда ижтимоий институтлари билан ҳамкорликда ёшларнинг репродуктив саломатликка эга бўлишларини таъминлаш йўлида амалий ишларни олиб бориш мақсадга мувофиқдир. Ижтимоий ҳамкорлик асосида ёшларни никоҳ ва оилавий ҳаётга:

- **маънавий-ахлоқий** (оила учун масъуллик, оила ва никоҳни муқаддас деб билиш, оила шаъни ва оила аъзоларининг обрўсини ҳимоя қила олиш, эр-хотин, шунингдек, ота-она ва фарзандлар ўртасида ўзаро ҳурматни қарор топтириш, тасодиқий жинсий алоқалардан ўзини тийиш),

- **жисмоний** (эр-хотин ўртасидаги жисмоний яқинликнинг ҳар икки шахс учун ижобий хусусият касб этишига эришиш, бу жараённинг ихтиёрий, ҳеч қандай зўрлик, мажбурлашларсиз кечишига эришиш),

- **физиологик** (эркакнинг тугдириш, аёлнинг туғиш қобилятига эғалиги),

⁶⁸ Репродуктивное здоровье - <http://my.mail.ru/community/uneasyparents>.

- **аклий** (оилавий ҳаётни мўътадил кечишни таъминлаш, отонанинг ёш хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда фарзандлар сони, фарзанд кўриш даврларини ихтиёрий белгилаш. ҳомиладорлик муддатлари ўртасида маълум оралик (интервал) бўлиши зарурлигини инобатга олиш, исталмаган ҳомиладорликнинг олдини олиш чоратадбирларини кўриш; воситалари (жумладан, контрацепция воситалари) ва методларидан хабардор бўлиш, репродуктив саломатликка эришишни кафолатловчи омиллар (организмда бепуштлик келиб чиқиш сабабларини бартараф этиш мақсадида жинсий гигиена қоидаларига риоя қилиш, ўз вақтида даволаниш ёки қўшимча репродуктив технологиялардан фойдаланиш малакаларини ўзлаштириш), воситалар, методлар ҳамда хизматлар тўғрисидаги ахборотлардан фойдаланиш қобилиятига эгалик);

- **ижтимоий** (оилани онгли режалаштириш) жиҳатдан тайёрлаш зарур.

Оила фаолияти репродуктив нуқтаи назардан *соғлом фарзанд кўриш, уни ҳар томонлама соғлом қилиб вояга етказиш*, физиологик, жинсий ва жисмоний жиҳатдан *қизларни оналик, йигитларни эса оталикка тўлақонли тайёрлаш*дек вазифаларни ҳал қилишга йўналтирилади.

Даниялик олимлар томонидан ўтказилган тадқиқот натижаларининг кўрсатишича, “Кока-кола” ичимлигини мунтазам истеъмол қилиш вояга етган йигитларнинг фарзанд кўриш имкониятларини сезиларли даражада пасайтиради. 2,5 минг нафар ёшлар иштирокида ўтказилган тадқиқот жараёнида ушбу ичимликни кунига 1 литр ҳажмида мунтазам истеъмол қилувчиларда уни деярли истеъмол қилмайдиганлардан фарқи равишда фарзанд кўришда муҳим элемент саналадиган сперма (жинсий суюқлик)да сперматозоид (жинсий хужайра)лар сонининг 30 фоизга кам бўлиши аниқланган. Бу ҳолат бепуштликка олиб келади. Бир миллилитр спермада “Кока-кола” истеъмол қилмайдиган шахсларда ўртача 50 миллион, ёшларнинг сеvimли “чанқоқ босдис” бошка турдаги ичимликлар билан истеъмол қилинганда эса жами 35 миллион сперматозоид мавжуд бўлиши илмий нуқтаи назардан тасдиқланган.

Жаҳон миқёсида кенг тарқалган ушбу оммавий ичимлик, аёлларнинг ҳам фарзанд кўриш қобилиятларини пасайтиради. Агарда, аёллар фарзанд кўриш олдидан ҳафта давомида қанд миқдори юқори бўлган

мазкур ичимликдан 5 ёки ундан ортиқ хисса (порция) истеъмол килсалар, у ҳолда ҳомиладорлик вақтида диабетга чалиниш хавфи 22 фоизга ортади. Бундай хавф таркибида канд миқдори юқори бўлган ёки сунъий моддалар қўшилган бошқа “чанқов босди” ичимликлар истеъмол килганда у кадар юқори бўлмайди⁶⁹.

3. Оиланинг тарбиявий вазифаси. Ўзига хос тарбия муҳити бўлган оила фарзандларнинг камолотини таъминлашда муҳим ўрин тутаети. Оиланинг тарбиявий имкониятлари бекиёсдир. Боланинг табиий аломатлари ва насл-насаби қанчалик аҳамиятга эга бўлмасин, тарбия ҳал қилувчи ролни ўйнайди. Оиланинг тарбиявий вазифаси *болаларда маънавий-ахлоқий, ақлий, жисмоний, эстетик, меҳнатсеварлик, жинсий, экологик, ҳуқуқий, иқтисодий фазилатларни тарбиялашдан* иборат.

Ота-оналар фарзандларда ёшликданоқ маънавий-ахлоқий сифатларнинг шаклланишига эътибор қаратишлари лозим. Зеро, “оилада уюштирилажак ахлоқий тарбиянинг мақсади болаларда энг олий ахлоқий сифатлар ота-она ҳамда оиланинг бошқа аъзолари, шунингдек, атрофдагиларга нисбатан меҳр-муҳаббат, катталарга ҳурмат, кичикларга мурувват, камтарлик, тўғрисиўзлик, меҳнатсеварлик, саҳоват, инсонпарварлик, адолат, виждон, ор-номус, ғурур, интизом, ижтимоий бурчни англаш ва ҳ.к.ни шакллантиришдан иборатдир. Шаҳсда мазкур сифатларнинг қарор топишида оиладаги соғлом муҳит, оила аъзоларининг психологик жиҳатдан ўзаро яқинликлари, эҳтиёж, қизиқиш ва ҳаётий ёндашувларидаги умумийлик, бир-бирларини ҳар қандай вазиятда қўллаб-қувватлай олишлари, ота-оналар томонидан барча фарзандларига нисбатан қўйилаётган талаблар, шунингдек, уларга кўрсатилаётган эътиборнинг бир хил бўлиши оила тарбиясида ижобий натижаларга эришишнинг омиллари саналади. Оилада муайян анъананинг қарор топганлиги, унга оила аъзолари томонидан билдирилаётган ҳурмат, шунингдек, кекса авлод вакилларининг шахси, уларнинг ижобий сифатлари, меҳнатда эришган (гарчи у оддий бўлса ҳам) ютуқлари, атрофдагилар билан муносабати борасидаги суҳбат ёки хотираларнинг ташкил этилиши болаларда ҳаётий эътиқоднинг шаклланишини таъминлайди⁷⁰.

⁶⁹ Репродуктивность // <http://www.malina-mix.com/topic23942.html>.

⁷⁰ Педагогика назарияси / Олий таълим муассасалари учун дарслик. Муаллифлар: М.Х.Тўхтаходжаева ва б. Проф. М.Х.Тўхтаходжаеванинг умум таҳр остида. – Тошкент: “Moliya-iqtisod”. 2010. – 302-бет.

Оиланинг тарбиявий имкониятларини ўрганш асосида шундай хулосаларга келиш мумкин:

1) оиланинг болага таъсири бошқа ҳар қандай тарбиявий ҳаракатлардан кучли;

2) оилада шундай сифатлар шаклланадики, оиладан ташқари ҳеч қаерда бундай сифатлар шаклланиши мумкин эмас;

3) оила муҳотида шахснинг ижтимоийлашуви амалга ошади, шу сабабли оилада жамият аъзоси – фуқаро, ватанпарвар шахс, бўлғуси оила бошлиғи, қонунга риоя қилувчи ҳуқуқий фаол шахс, истеъмолчи вояга етказилади, бинобарин, оила қандай бўлса, жамият ана шундай бўлади.

4) оила анъаналарнинг давомийлигини таъминлайди;

5) оиланинг муҳим ижтимоий функцияси фуқарони тарбиялашда акс этади;

б) оила қасб танлашга муҳим таъсир кўрсатади.

4. Оиланинг коммуникатив вазифаси. Одатда оила ҳаёти унинг аъзолари ўртасида ташкил этиладиган мулоқотга асосланади. Замонавий шароитда оила аъзолари ўртасида фаол мулоқотда бўлиш таназзулга учрамоқда. Бунинг асосий сабаблари оммавий ахборот воситалари сонининг ортиб бориши, улардан ахборот тарқатиш кўламининг тобора кенгайишидир. Айнан шу ҳодисалар туфайли ҳар бир шахс оила даврасида уюштирилладиган мулоқотдан кўра кўпроқ оммавий ахборот воситалари билан муносабатда бўлишни маъқул кўрмоқда. Бу эса бир қатор салбий оқибатларнинг келиб чиқишига сабаб бўляпти: шахс тобора индивидуаллашиб бормоқда, омманинг манфаатидан кўра ўз қизиқиш ва интилишларини устун қўймоқда, ўзгаларнинг ҳолатига нисбатан бефарқлик кучаймоқда. Оила даврасида суҳбатлар одатда болаларда катталар – ота-она, бува-буви ва оиланинг бошқа ёши катта аъзолари намунасида атроф-муҳитга, атрофдагиларга нисбатан ижобий ёки салбий бўлишидан қатъий назар муносабатни шакллантиради. Шу сабабли фарзандлар иштирокида ташкил этиладиган суҳбатлар доимо ёқимли, инсонга кўтаринки руҳ бағишлайдиган, болаларни ҳаракатга, ўқиб-ўрганишга ундайдиган, уларда ўзига нисбатан ишонч, атрофдагиларга нисбатан ҳурматни уйғотадиган гоёларга асосланишига эътибор қаратиш лозим. Суҳбатлар мавзусининг бурч, мардлик, олижаноблик, саҳийлик, камтарлик, атрофдагиларга нисбатан муҳаббат, бунёдкорлик, ютуқлар (қайси соҳада бўлишидан

катъий назар), бирор бир кишининг ибратли хатти-ҳаракатлари хусусида бўлиши болаларда яшашга (яшаганда ҳам мазмунли, унумли ҳаёт кечиришга) бўлган иштиёкни оширади, эртанги кунга бўлган ишончни мустаҳкамлайди, уларни ижтимоий фаол бўлишга рағбатлантиради. Оила даврасидаги суҳбатларда кимнингдир салбий хатти-ҳаракати юзасидан фикр билдириш мумкин. Аммо бу борадаги фикрнинг болаларга ибрат учун айтиш, бу каби ҳодисалардан хулоса чиқариб олиш зарурлигини уқтириб ўтиш мақсадга мувофиқдир. Бирок, ҳеч қачон инсон шахсини баҳолашга уринмаслик, айниқса, “унинг ўзи ярамас одам”, “у ҳеч қачон одам бўлмайди”, “унинг ота-онаси (ака-укаси, опа-синглиси ва б.) ҳам яхши одамлар эмас” каби асосли бўлмаган ҳукмларни чиқаришга уринмаслик лозим. Ота-оналар ёки катталарнинг шу тахлитда йўл тутишлари болаларда атрофдагиларга нисбатан ишончсизликнинг қарор топишига сабаб бўлади. Охир-оқибат болалар ҳамиша кимларнидир ўзлари билиб-билмаган ҳолда айблашни, бошқаларни ғийбат қилишни ўрганишади. Болаларни ёшлиқдан бошқалар, айниқса, катталарни муҳокама қилмасликка, аксинча, кўпроқ ўз хатти-ҳаракатларини таҳлил қилишга, хатолари устида фикр юритишга, уларни тўғрилаш юзасидан қарорлар қабл қилишга, ўзгаларнинг муммоларига бефарқ бўлмалликка ўргатиб бориш мақсадга мувофиқдир. Шундагина болаларда ижтимоий субъектлар билан тўғри, самимий мулоқотни ташкил этиш кўникмалари шаклланади.

Оиланинг рекреатив, фелицитологик, регулятив ва релаксация вазифалари. Юқорида айтиб ўтилганидек, рекреатив, фелицитологик, регулятив ва релаксацияга асосланган муносабатларни ижобий, самарали ташкил этилишига эришиш ҳам оила зиммасига юклатиладиган вазифалар сирасида муҳим аҳамият касб этади.

5. Оиланинг рекреатив вазифаси. Ижтимоий жиҳатдан оила аъзоларининг бир-бирларига нисбатан рекреатив (ўзаро жисмоний, моддий, маънавий ва психологик ёрдам кўрсатишга асосланган) муносабат кўрсатиши сифатида асрлар давомида ушбу кичик бирлашманинг кадрият сифатида шаклланишини таъминлаган. Оила томонидан рекреатив вазифанинг ижобий ҳал қилиниши куйидагиларга эришиш имконини беради:

- оила аъзоларининг саломатлигини мустаҳкамлаш;
- биргаликда меҳнат қилиш ва дам олишни ташкил этиш;

- оила аъзоларининг ўзаро жисмоний, моддий, маънавий, психологик ва тиббий ёрдам кўрсатиш кўникма-малакаларига эга бўлишларини таъминлаш;

- оилавий тадбирларни ташкил этишда ўзаро бирдамлик, ҳамжиҳатликка эришиш;

- оила аъзоларидан бири дуч келган муаммони оиланинг барча аъзолари томонидан ўзаро маслаҳатлашган ҳолда, яқдиллик билан ҳал қилиш;

- муаммо ёки қандайдир қийинчиликка дуч келган оила аъзосини ёлғизлатиб қўймаслик, уни моддий ва маънавий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш.

6. Оиланинг фелиоцитологик вазифаси. Азалдан оила бахт кўргони саналади. Чунки инсон айнан оиладагина ўзини чинакамига хавфсиз, бахтли ҳис қилади. Агарда оилада соғлом психологик муҳит шаклланган бўлса, шубҳасиз, унинг аъзолари ўзаро ҳамжиҳатлиликда бахтли (фелиоцитологик) ҳаёт кечиришади. Аммо баъзи оилаларда турли сабабларга кўра носоғлом муҳит юзага келади. Оиладаги носоғлом муҳим аъзоларнинг бахтли эмасликларидан далолатдир. Соғлом психологик муҳит мавжуд бўлган оилаларда ҳар бир аъзоси яқинларининг бахтли бўлишларига ўз ҳиссасини қўшишга ҳаракат қилади. Улар ўзаро бир-бирларини ҳурмат қилишади, меҳр-мухаббат кўрсатишади, ҳар қандай вазиятда ҳам ёрдамга тайёр эканликларини амалда намойиш этишади. Оилада ҳар бир аъзонинг қизиқишлари, хоҳиш-истакларини инobatга олиш, шахс сифатидаги ҳуқуқларига ҳурмат билан муносабат билдиришлари уларда шахсан бахтга эришиш имкониятини оширади. Ота-оналар ва оиладаги бошқа ёши катталар фарзандларга ҳукмрон сифатида муносабат билдирмасдан, аксинча, уларга ҳамдард бўла олишлари лозим.

Ҳар бир шахс ўз оиласида бахтли бўлишга ҳақли. Шу сабабли оила ўз аъзоларининг бахтли бўлиши учун шароит яратиб бера олиши зарур.

7. Оиланинг регулятив вазифаси. Ҳар қандай ижтимоий гуруҳ, уюшма мавжуд экан, унинг фаолияти бошқарилади. Оила аъзолари ўртасидаги ўзаро муносабатларни тартибга солиш, уларнинг фаолиятлари юзасидан ижтимоий назоратни йўлга қўйиш, оилада отанинг устунлигини таъминлаш, шунингдек, отанинг оилада алоҳида обрўга эга бўлишига эришиш оиланинг регулятив, яъни, бошқарув

вазифалари сирасида алоҳида ўрин тутади. Оила фаолиятини бошқаришда унинг аъзолари ўртасидаги ўзаро муносабатларни тартибга солиш, ушбу муносабатларнинг тартибга солинишида эса меҳнат тақсимоти муҳим аҳамиятга эга. Бунда, энг аввало, ҳар бир оила аъзоси зиммасига маълум вазифаларни юкланишига эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир. Ота-оналар томонидан оиланинг энг кичик ёшли (3-4 ёшли) аъзолари зиммасига ҳам маълум вазифаларнинг юклатилиши қатор афзалликларга эга. Хусусан, 1) ёшлиқдан меҳнат кўникмалари шаклланади; 2) масъулият ҳисси тарбияланиб боради; 3) аста-секин болалар онгида оилада ўз ўрнига эгаллиги тўғрисидаги тушунча шакллана боради.

Болалар оилада ўзаро ҳамжиҳатликда меҳнат қилар эканлар, ўзларининг ҳамда бошқаларнинг меҳнатини кадрлашни ўрганадилар. Қолаверса, бир-бирларини ҳурмат қилиш, ҳар қандай вазиятда ҳам бир-бирларини қўллаб-қувватлаш, бир-бирларига ўзро ёрдам кўрсатишга одатланиб борадилар. Оилада меҳнат тақсимотининг оқилона йўлга қўйилиши эса ижтимоий муносабатларда тартибга эришиш, рўзғорга барака киришини таъминлайди. Қатъий тартиб ўрнатилган оилаларда унинг аъзолари ўртасида ўзаро келишмовчиликлар юзага келмайди, жанжаллар содир бўлмайди.

Оиланинг бошқарув вазифаси сирасига унинг бюджетини яратиш, пул маблагларидан тўғри, оқилона фойдаланиш ҳам алоҳида ўрин тутади. Ота-оналар болаларга ёшлиқдан қилинадиган сарф-харажатларнинг миқдори ишлаб топиладиган пул маблаглари суммасидан ошмаслигига эътиборли бўлиш кераклигини, сарф-харажат қилишдан мавжуд пул маблагининг умумий суммасини инobatга олган ҳолда дастлаб энг муҳим ва муҳим нарсаларни сотиб олиш зарурлигини ўргатиб боришлари зарур. Оила бюджетининг самарали шакллантирилиши ва ундан оқилона фойдаланиш ота-оналар томонидан фарзандларнинг моддий қўллаб-қувватланиши учун имкон беради.

Бошқарувни ташкил этишда ота-оналар фарзандлари хатти-ҳаракатларини *назорат* қилиб бориш зиммаларидаги масъулиятли юмуш эканлигини унутмасликлари лозим. Фарзандларнинг кун тартибига эга бўлиб, унга қатъий риоя қилишлари улар фаолияти устидан ижтимоий назоратни ташкил этишда юқори самарадорликка эришиш имконини беради.

Оилада отанинг устунлигини таъминлаш, унинг оилада алоҳида обрўга эга бўлишига эришиш эса оила аъзолари ўртасидаги шахслараро муносабатларнинг самарали кечишини, фарзандлар тарбиясининг ижтимоий мазмун касб этишига олиб келади. Шу сабабли оналар оилада отанинг мавқеини юқори бўлишини таъминлай олишлари зарур. Шундагина фарзандлар ҳар бир ишни амалга оширишда отадан рухсат ва юзага келган катта-кичик муаммоларни ҳал қилишда маслаҳат сўраш, дуо олишга одатланиб борадилар. Отанинг мавқеи юқори бўлган оилаларда фарзандлар одобли, ахлоқли бўлиб вояга кетишади.

8. Оиланинг релаксация вазифаси. Ишлаб чиқариш жараёнининг тезлашуви, ижтимоий ва иқтисодий муносабатлардаги кучли рақобат замонавий шароитда шахсларда турли даражадаги зўриқишларни юзага келтирмоқда. Бу эса ўз-ўзидан оиланинг релаксация имкониятига эга бўлиши зарурлигини такозо этади. Оиланинг релаксация вазифаси оила аъзоларининг жинсий, эмоционал фаолиятини йўлга қўйиш, руҳий-жисмоний қувват ва меҳнат қобилиятларини қайта тиклаш⁷¹дан иборатдир. Оила ҳар бир шахснинг эмоционал жиҳатдан тўлақонли шаклланиши мумкин бўлган энг қулай маскан саналади. Оила аъзоларининг бир-бирларига бўлган ижобий муносабатлари, ўзаро бир-бирларини қўллай олишлари уларда руҳий хотиржамлик, ҳиссий барқарорликни юзага келтирса, ота-онанинг фарзандлар саломатлиги тўғрисида қайғуришлари, меҳнат воситасида чиникириб боришлари уларнинг жисмоний бақувват бўлишлари учун зарур шароитни яратади. Қолаверса, маълум муаммоларга дуч келган фарзандларга сўз воситасида далда бериш, оила аъзоларининг биргаликдаги дам олишлари жараёнида ота-онанинг сув ҳамда мусаффо ҳаво ёрдамида чиникишлари учун шароит яратиш уларни кучли руҳий зўриқишдан халос этади.

Меҳнат қобилиятини йўқотган оила аъзоси тўғрисида ота-она ва яқинларининг қайғуришлари, унга далда бера олишлари, моддий ва маънавий жиҳатдан қўллаб-қувватлашлари ҳам унинг саломатлигини, жисмоний-руҳий қувватини қайта тиклаш, меҳнат жараёнига қайтариш учун кенг имкониятларни яратади. Бу эса ўз навбатида оиланинг реклаксация вазифаси тўла-тўқис бажарилишини тасдиқлайди.

⁷¹ Оила психологияси. Акад литсей ва каш-ҳунар коллежлари о'қувчилари учун о'қув қўлланма. Г.Б. Шумаров ва б. Г.Б. Шумаровнинг таҳрири остида. – Ташкент “Sharq”, 2008 – 48-62-бетлар

Оилавий муносабатларнинг оила вазибаларининг бажарилишидаги ахамияти. Оила ҳамда жамият ўртасидаги ижтимоий муносабатлар икки томонлама алоқадорлик хусусиятига эга. Ҳар бир оила жамият талабларига мувофиқ фаолият юритади. Жамиятнинг ривожига эса, юкорида айтиб ўтилганидек, оилаларнинг ижтимоий-иқтисодий ва маънавий тараққиётига бевосита боғлиқдир. Чунончи, ижтимоий борлиқнинг оилалар зиммасига қўядиган талаблари уларнинг манфаатларига зид бўлмаса, аксинча, оилалар фаровонлиги, тинчлигини таъминлашга ёрдам беради, оилалар томонидан ушбу талабларнинг қўллаб-қувватланиши, уларнинг амалдаги ижросини таъминлаш кўрсаткичи шунча юкори бўлади.

Илмий-педагогик, психологик, физиологик ҳамда фалсафий асарларнинг тахлили шунини кўрсатдики, оила бола учун энг асосий тарбия муҳити бўлиб, бу муҳитда шахс камолоти учун муҳим ҳисобланган хулқ-атвор, ирода, характер ва дунёқараш шаклланади. Бола оила тимсолида жамиятнинг ижтимоий-маънавий қиёфасини кўради, жамият талаблари моҳиятини илк бора шу кичик жамоа орасида, оилавий муносабатларни ташкил этиш жараёнида англайди.

Оилавий муносабатлар – ота-оналар ёки боланинг камолоти учун масъул бўлган шахслар (бува-бувилар) ҳамда фарзандлар ўртасида турли йўналишларда ташкил этилувчи муносабатлардир

Ушбу муносабатлар фарзандларнинг ақлий, руҳий камолотини таъминлаб, ота-оналарда ўзига хос фаолликни юзага келтиради. Хусусан, фарзандларнинг бевосита таъсири туфайли уларнинг кизиқиш ҳамда фаолиятлари доираси кенгайди, ўзаро алоқалари мазмунан бойиб боради, реал ҳаёт моҳиятини чуқурроқ англаш, яъни, фарзандлар камолоти, келажаги тимсолида ўз умри давомийлигини куриш ҳолати рўй беради.

Шахснинг маънавий сифатларга эга бўлиши, унда маънавий билимларни эгаллашга нисбатан эҳтиёж ва кизиқишнинг пайдо бўлишида оила тарбияси асосий ролни бажаради. Оилада қарор топган соғлом маънавий-руҳий муҳит фарзандларнинг етук, баркамол бўлиб вояга етишлари учун бекиёс аҳамиятга эгадир.

Шарқда азал-азалдан оила тарбиясига юксак баҳо бериб келинган. Собиқ Иттифок даврида эса оиланинг шахс тарбиясидаги бекиёс ўрни

ва роли инкор этилган эди. Шахс ижтимоий муҳит воситасида тарбияланар эди.

Оилада болаларни миллий ва умуминсоний кадриятлар асосида тарбияловчи маскан саналади. Шундай экан, унинг муҳотида ташкил этиладиган муносабатларнинг оила зиммасидаги вазифаларни тўлатуқис адо этилишига эътибор қаратиш муҳимдир. Оила зиммасидаги вазифаларнинг самарали бажарилиши, оилавий муносабатларнинг тўғри ташкил этилишида ота-оналар томонидан танланган муносабат услуги муҳим аҳамиятга эга.

Замонавий шароитда оилаларда ота-она ва фарзандлар ўртасидаги муносабатни ўрганиш натижасида барча оилалар учун қуйидаги тўртта услуб хос эканлигини кўриш мумкин:

- 1) авторитар услуб;
- 2) аномал услуб;
- 3) либерал услуб;
- 4) демократик услуб.

Қуйида барча оилалар учун хос бўлган тўртта услуб моҳияти юзасидан сўз юритилади.

1. Оилавий муносабатларнинг *авторитар услубга* асосланиши. Бунда оилада ота-онанинг обрўси ҳал қилувчи рол ўйнайди. Оилада шахслараро муносабатларда тенг ҳуқуқлилиқ эркин хатти-ҳаракат қилиш ташаббускорлик, болаларнинг юриш-туриши, хатти-ҳаракати имкон қадар чеклаб қўйилади. Ота-она томонидан тарбиявий таъсир ўтказишнинг асосий методи жазолашдан иборат бўлиб қолади. Бунинг натижасида фарзандларда ота-онага яқинлик, меҳр ҳисси аста-секин йўқола бошлайди. Кейинчалик бу туйғу фарзандларнинг ота-онадан узоқлашиши, бегоналашишига сабаб бўлади. Оилавий муносабатлар болаларни қониктирмайди. Бунинг натижасида улар одамовилиқ, тортинчокликни ўзлаштира бошлайдилар. Авторитар услубга асосланган муносабатлар одатда қўрқок ва иродасиз шахсларнинг шаклланишига олиб келади.

2. Оилавий муносабатларнинг *аномал услубга* асосланиши. Бу каби оилаларда оилавий низо ўзаро ажралишларнинг асосий манбаи саналади. Оила аъзолари ўртасидаги муносабатлар аномал услубга асосланувчи оилалар сирасига асосан ота-она ёки улардан бири ичувчи ёки гиёҳванд бўлган оилалар қиради. Оиладаги аномал ҳолат

фарзандларнинг осойишта яшаши ва ўқиши учун имкон бермайди. Мазкур оилаларда ҳукмрон бўлган муҳит таъсирида болаларда асабийлик, худбинлик, ота-онани ҳамда оиланинг бошқа аъзоларини ҳурмат қилмаслик, менсимаслик, бўйсунмаслик, келишмовчилик каби салбий сифатлар шаклланади.

3. Оилавий муносабатларнинг *либерал услубга* асосланиши. Фарзанд тарбиясига бу хилдаги муносабатда бўладиган оилаларда ташқаридан қараганда мурасасизлик, кўнгилчанлик, илик психологик иқлим, руҳий барқарорлик ҳукмрондек кўринади. Аслида эса “либераллик” оиладаги ҳар қандай вазият беандишаллик билан ҳал этилади. Бунинг оқибатда болаларнинг иродавий сифатлари заифлашиб, иккиюзламачилик, ўзгалар билан мураса қила олмаслик, келишмовчилик каби сифатлари шаклланиб боради.

4. Оилавий муносабатларнинг *демократик услубга* асосланиши. Ота-онанинг фарзандларга нисбатан демократик муносабати унинг оилада ҳар томонлама шаклланиши, камол топиши учун зарур бўлган шароитни юзага келтиради. Демократик услубга асосланган оилавий муносабатлар, уларни тартибга солувчи қоидалар фарзандлар ҳаёти ва фаолиятини тартибга солувчи механизм ҳисобланади. Болалар оилада у ёки бу масалаларни бевосита ўзлари тўғридан-тўғри ҳал қиладилар. Оилавий муносабатларни тартибга солувчи демократик ғоялар асосида фарзандларнинг қизиқиш, интилиш, хоҳиш-истаклари ва манфаатларини ўзаро мувофиқлаштириш, уларни мурасага келтириш ва келиштириш сиёсати ётади. Ота-онанинг фарзандига бўлган демократик ёндашуви оила аъзоларни бирлаштиради, оила мустаҳкамлигини таъминлайди. Англанингдек, ота-онанинг фарзандга нисбатан демократик ёндашуви оила муҳотида ижтимоий муаммоларни ҳал этишга ёдрам беради.

Ҳар бир оилада ижтимоий муносабатлар ўзига хос тарзда намоён бўлади. Оилавий муносабатларнинг ўзига хослиги унинг аъзолари маънавияти, ҳаётини интилишлари, мақсадларида акс этади. Шунингдек, оила аъзоларининг ўзаро таъсири ота-она ва фарзандлар муносабати мазмунини белгилаб беради.

Оилавий муносабатлар мазмунини белгиловчи муҳим мезон оила ҳаётини тартибга солувчи ижтимоий-ахлоқий меъёрлар ҳамда оила аъзоларининг ахлоқидир. Шу сабабли аждодлар оилавий

муносабатларнинг ижобий характер касб этишига катта эътибор қаратиб келганлар. Бинобарин, жамиятнинг ривожига бевосита оилаларнинг барқарорлиги, мустақамлиги ҳамда ижтимоий-ахлоқий муносабатларнинг соғломлигига боғлиқдир.

Назорат саволлари:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг оилага берган таърифини изоҳланг?
2. Замонавий оила қандай вазифаларни ҳал эта олиши лозим?
3. Oilанинг иктисодий вазифаси нималардан иборат?
4. Оила репродуктив вазифаси нима?
5. Oilанинг рекреатив вазифаси нималардан иборат?
6. Oilанинг коммуникатив вазифаси нима?
7. Oilанинг регулятив вазифаси сирасига нималар қиради?
8. Oilанинг фелиоцитологик вазифаси нималардан иборат?
9. Oilанинг релаксация вазифаси деганда нимани тушунаси?
10. Ҳозирги замон oilасининг қандай функциялари мавжуд?
11. Oilавий муносабатлар қандай муҳим услубларга асосланади?

Мавзуга оид адабиётлар:

1. “Ўзбекистон Республикаси oilани мустақамлаш бўйича Концепцияси” Ўзбекистон Республикаси Президентининг 27.06.2018 қабул қилинган Қарори.
2. Иномова М. Oilада болаларнинг маънавий-ахлоқий тарбияси – Тошкент: ? 1999.
3. Каримова В. Oilавий ҳаёт психологияси. – Тошкент: Фан, 2006.
4. Каримова О. Oilа ҳуқуқи асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 2003.
5. Мунавваров А.К. Oilа педагогикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1998.

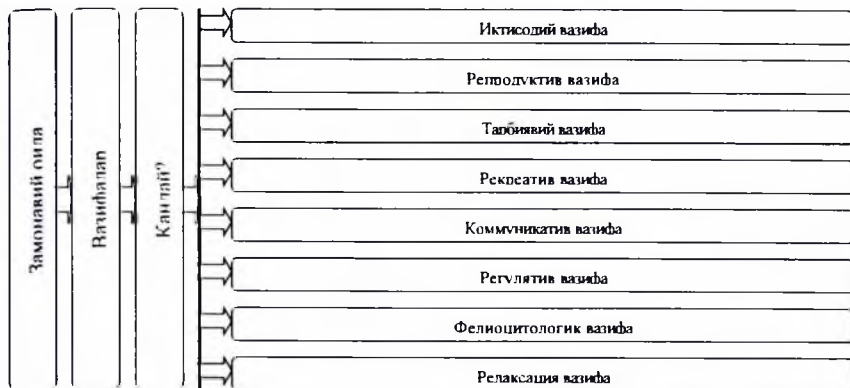
Амалий топшириқлар:

1. “Қандай?” график органайзери воситасида кичик гуруҳларда замонавий оила томонидан ҳал қилинадиган вазифаларнинг мазмунини акс эттирувчи тасвирни яратинг.
2. Oilавий муносабатлар ҳолатининг замонавий оила олдидаги вазифаларни ҳал қилишга таъсири хусусида баҳс-мунозара ташкил этинг.

3. Замонавий оилалар учун хос мулоқот услублари моҳиятини акс эттирувчи жадвални яратинг.

**Амалий топшириқларни бажариш
юзасидан услубий кўрсатмалар:**

1. Талабалар дастлаб кичик гуруҳларда ишлаб, замонавий оила томонидан ҳал қилинадиган муайян вазифалар билан танишиб чиқадилар. Сунгра талабалар ҳар бир гуруҳ вакили томонидан билдирилган мулоҳазалар асосида жамоа бўлиб “Қандай?” график органайзери воситасида замонавий оила олдидаги вазифаларни ифодаловчи тасвирни яратадилар. Жамоа томонидан яратиладиган тасвир тахминан шундай кўринишга эга бўлиши мумкин:

2. Оилавий муносабатлар ҳолатининг замонавий оила олдидаги вазифаларни ҳал қилишга таъсири хусусидаги баҳс-мунозара куйидаги мавзуда ташкил этилади: “Оилавий муносабатларнинг оила вазифаларини ҳал қилишдаги роли”.

3. Замонавий оилалар учун хос мулоқот услублари моҳиятини акс эттирувчи жадвални яратинг.

Т/Р	Мулоқот услублари	Уларнинг моҳияти
1.	Авторитар услуб	
2.	Аномал услуб	
3.	Либерал услуб	
4.	Демократик услуб	

ЗАМОНАВИЙ ОИЛАЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

1. Замонавий оиланинг ижтимоий хусусиятлари.
2. Замонавий оилаларнинг психологик ва педагогик хусусиятлари.

Таянч тушунчалар: замонавий оила, хусусият, ижтимоий хусусият, замонавий оилаларга хос ижтимоий хусусиятлар, замонавий оилаларнинг психологик хусусиятлари, замонавий оилаларнинг педагогик хусусиятлари.

Замонавий оилаларнинг ижтимоий хусусиятлари. Ҳозирги вақтда замонавий оилалар ўзига хос характер ва ривожланиш анъанасига эга. Уларни англаб етиш, шунингдек, бундай ўзига хосликнинг ота-оналар томонидан ўз фаолиятларида ҳисобга олиниши оиланинг тарбиявий имкониятларини оширишга ёрдам беради. Замонавий оилалар ривожининг ўзига хосликларидан бири – бу **шаҳар ва қишлоқ оилаларининг ижтимоий ҳаёт тарзидаги фарқда** намоён бўлади. Масалан: қишлоқларда ҳар бир бола ўзининг бошқалар томонидан қаттиқ назорат остида эканлигини ҳис этади. Бу, бир томондан, ҳодиса ижобий бўлса, бошқа томондан, бундай ижтимоий назорат тор манфаатпарастликни келтириб чиқаради. Шаҳар ҳудуди қатта бўлганлиги сабабли бу каби амалий назорат бўлмайди. Кўпгина ҳолларда гарчи кўп қаватли бир уйда, ҳатто бир подъездда истиқомат қилсаларда кўшнилар бир-бирларининг фарзандларини танимасликлари мумкин.

Ота-она **қанчалик юқори маълумотга эга бўлсалар** уларнинг болалари таълим муассасасида шунчалик мувафакқиятли ўқишади. Замонавий ота-оналар маълум касб ёки ҳунар эгалари бўлиб, болаларнинг тарбиясини бутунлай бобо ва бувиларга топшириб қўйишган. Кўп ҳолатларда қатта авлод вакиллари ҳамда ёш ота-оналар томонидан болалар тарбиясини ташкил этишда қўлланиладиган методларнинг бир-бирига мос келмаслиги бу жараёнда турли зиддиятларни келтириб чиқаради.

Оилаларнинг бозор иқтисодиёти шароитида моддий жиҳатдан турлича таъминланганлиги ҳам оилада болаларни тарбиясини

ташкил этиш жараёнига жиддий таъсир кўрсатади. Одатда ҳар бир оилада болаларнинг турли эҳтиёжлари учун оила даромадининг 25 фоизидан 50 фоизигача ҳажмдаги маблағ сарфланади.

Оиладаги фарзандлар сонини камайтириш, туғилишнинг олдини олиш – замонавий оилаларнинг ўзига хос муҳим хусусиятларидан бири. Айни вақтда шаҳар ёки қишлоқда бўлишдан қатъий назар оилаларда бир-икки нафар бола тарбияланмоқда. Туғилишни камайтириш кўплаб сабабларга боғлиқ мураккаб жараён саналади. Бу борадаги асосий сабаблар қуйидагилардир:

- 1) ота-онанинг иш билан бандлиги;
- 2) мактабгача таълим муассасаларининг болаларни ўзида етарлича қамраб олмаслиги;
- 3) бола тарбиясида моддий таъминот аҳамиятининг ортиши;
- 4) қулай бўлмаган турар-жойга эгалик;
- 5) оиланинг хўжалик шароити;
- 6) ота-оналарнинг “Ўзи учун яшаш” каби худбинона қарашларга эгалиги.

Бугунги кунда туғилишни камайтириш масаласини ҳал қилишда яна бир педагогик муаммо кун тартибига қўйилмоқда. Бу кам болали оилаларда болаларни тарбиялашга доир самарали методларни ишлаб чиқиш ва ўрганишдир.

Замонавий оилаларга хос бўлган яна бир ижтимоий хусусият **оилавий ажримлар сонининг сезиларли даражада кўпайганлиги** билан тавсифланади. Айни вақтда оилавий ажримларнинг 90 фоизга яқини оила шаклланишининг дастлабки биринчи йилида ёш эр-хотинларнинг оилавий ҳаётга амалий жиҳатдан тайёр эмасликлари натижасида рўй бермоқда.

Ҳар бир оила ижтимоий тузилма сифатида жамият олдида маълум бир функцияларни бажаради. Оиланинг ижтимоий функциялари ҳақида гапирганда, бир томондан, жамиятнинг оилага таъсири, иккинчи томондан, оиланинг умумий ижтимоий тузилмадаги ўрни ҳамда зиммасидаги ижтимоий вазифаларни ҳисобга олиш лозим. Замонавий шароитда оила томонидан ҳал этиладиган вазифалар хусусида ўқув қўлланманинг аввалги ўринларида батафсил тўхталиб ўтилган эди. Шу сабабли бу хусусида қайта сўз юритишга ҳожат йўқ.

Замонавий оилаларнинг ўзига хос асосий жиҳатлари хусусида сўз юритилганда муҳим тавсифларни ягона гуруҳда жамлашнинг асло иложи йўқ. Бунинг сабаби оила ва оилавий муносабатлар мавзусида яратилган адабиётларда оилага хос асосий жиҳатлар борасида турлича ёндашувлар мавжуд. Масалан: аксарият манбаларда уй хўжалигини юритиш, наслни давом эттириш, фарзандларни тарбиялаш ҳамда оила аъзоларининг ўзаро ёрдами қабилар ҳозирги замон оиласининг муҳим жиҳатлари сифатида кўрсатиб ўтилган бўлса, У.М.Свердлов, В.А.Ресенсов, В.П.Ключников ва бошқалар социолог олимлар эса наслни давом эттириш, болаларни тарбиялаш ва уй хўжалигини юритиш оилага хос асосий жиҳатлар эканлигига урғу бериб ўтади.

Агарда С.Д.Лаптенко эса уй хўжалигини юритиш (маиший юмушларни ташкил этиш), аҳоли сонини қайта тиклаш, фарзандларни тарбиялаш, шунингдек, кўнгилли дам олиш (ҳордик чиқариш)ни ташкил этиш замонавий оилаларга хос бўлган муҳим жиҳатлар эканлигига алоҳида урғу бериб ўтган бўлса, Н.Т.Юркевичнинг илмий изланишларида замонавий оилаларга хос бўлган муҳим жиҳатлар сифатида оила аъзолари ўртасидаги маънавий мулоқот, сексуал фаолият, болаларни дунёга келтириш, тарбия жараёнидаги ҳамкорлик, уй хўжалигини самарали юритиш учун зарур шарт-шароитни яратиш, оила аъзоларининг кўнгилли дам олишларини ташкил этиш, уларнинг бир-бирларини ўзаро моддий ва маънавий нуктаи назарда қўллаб қувватлашлари каби ҳолатларни эътироф этиб ўтади.

Замонавий оилаларга хос бўлган муҳим жиҳатлар юзасидан фикр юритар экан, А.Г.Харчев қуйидаги ҳолатларни ўзаро фарқлайди: аҳоли сонини қайта тиклаш, ижтимоийлашув, уй хўжалигини юритиш, моддий неъматларни истеъмол қилиш ҳамда оила аъзоларининг кўнгилли дам олишларини ташкил қилиш.

Юқоридаги фикрлардан англандики, бир гуруҳ оилашунос мутахассислар оиланинг асосий жиҳатлари хусусида турлича ёндашувларни баён этадилар. Уларнинг эътироф этишларича, оилага хос муҳим жиҳатларни шунчаки санаб ўтиш эмас, балки уларни, бир томондан, кишиларнинг моддий, хўжалик-маиший, иккинчи томондан, эмоционал, ижтимоий-психологик эҳтиёжларини қондиришдаги имкониятларини фарқлаш муҳим саналади.

Замонавий оилаларнинг психологик ва педагогик хусусиятлари.

Ёш ота-она никоҳдан ўтмасдан аввал оилавий ҳаётни ташкил этиш ҳамда фарзандлар тарбиясини йўлга қўйишга психологик жиҳатдан тайёр бўлишлари зарур. Никоҳдан кейин эса бу борадаги масъулиятни янада теран ҳис этган ҳолда ўз устиларида изланишлари, фарзанд тарбиясини тўғри ташкил этиш борасидаги маълумотларни ўзлаштиришга эътибор қаратишлари мақсадга мувофиқдир. Бирок, аynи ўринда шуни ҳам айтиб ўтиш жоизки, оилавий ҳаётга кадам қўяётган ёшларнинг барчаси ҳам бу борада етарлича **педагогик билимларга** эга эмас. Бу эса ота-оналарни керакли ўқув адабиётлари билан таъминлаш, мазкур адабиётларни ўқиб-ўрганишни улар орасида кенг ташвиқ этишни талаб этади.

Замонавий шароитда оммавий ахборот воситалари (ОАВ), айниқса, Интернет тармоғи орқали ахборотлар тарқатилишининг қулайлиги, улар ҳажмининг кўплиги каби сабаблар туфайли ота-оналар оилавий муносабатлар ҳамда оилада болалар тарбиясини самарали ташкил этишга оид **махсус адабиётларни ўқишга етарлича эътибор қаратишмаяпти**. Жамиятнинг асосий мақсади ҳар томонлама баркамол авлодни тарбиялашдир. Бунга эса китобга меҳр қўйган ота-оналар сонини кўпайтириш орқали эришилади. Зеро, ҳеч бир восита, шу жумладан, ОАВ ота-оналарнинг педагогик билимларини оширишда китоб (махсус адабиёт) ўрнини боса олмайди. Қолаверса, китобхон ота-оналарнинг шахсий намунаси оила муҳитида болаларнинг китоб ўқишга, китобга бўлган қизиқишини оширади. Китоб ўқиш эса қатор **афзалликларга** эга. Хусусан: 1) болалар ҳаёт ва унинг мазмунини эрта англайдилар; 2) турли ҳаётий вазиятларда оқилона, тўғри йўл тутишни ўрганадилар; 3) уларда фикрлаш қобилияти ривожланади; 4) жамият томонидан тан олинган ахлоқий меъёрлардан хабардор бўлиб, уларнинг ижтимоий аҳамиятини тўғри баҳолашни ўрганишади; 5) асар қаҳрамонлари мисолида ҳақиқат ва ҳақсизлик, эркинлик ва эрксизлик, эзгулик ва ёвузлик, яхши ва ёмон, оқ ва қоранинг моҳиятини англаш имкониятига эга бўлган ҳолда ўзларида муайян ахлоқий сифатларнинг шаклланишига эришадилар.

Замонавий тараққиётнинг тезкорлиги, шунингдек, “оммавий маданият” номи остида тарғиб этилаётган ғояларнинг турли минтақалар ҳудудига кенг ёйилаётганлиги туфайли бугунги кунда оила тарбиясини

ташқил этишда аввалгидек юкори самарадорлик кўзга ташланмаяпти. Шу сабабли оилашунос олимлар оила тарбияси самарадорлигини ошириш борасидаги тавсияларни ишлаб чиқиш ва уларни амалиётга татбиқ этишга жиддий эътибор қаратмоқдалар. Қуйида ана шундай тавсиялар хусусида сўз юритилади.

1. Оиладаги тарбия жараёнининг қониқарсизлиги сабаблари ва уларни бартараф этиш. Болаларнинг оила муҳотида қониқарсиз тарбияланаётганлигининг асосий сабаблари орасида қуйидагиларни алоҳида ажратиб кўрсатиш мумкин:

1. *Оила иқтисодий ривожланиш даражасининг пастлиги.* Бугунги кунда ота-оналар гарчи иш билан таъминланган ва барқарор ойлик маошларини олиб турсалар-да, бироқ, оила аъзолари эҳтиёжлари (Масалан: оиланинг ҳар бир аъзосини мобил телефон (улар учун ой сайин хизмат тўлови зарур), Нотебоок, Нетбоок билан таъминлаш, шунингдек Интернет хизматидан фойдаланиш борасидаги эҳтиёжлар)нинг кун сайин ортиб бориши туфайли оила бюджетини шакллантириш ва ундан оқилона фойдаланишда муайян қийинчиликлар юзага келмоқда. Бу эса ўз-ўзидан ота-оналарни асосий ишидан ташқари қўшимча даромад топишга имкон берувчи меҳнат билан узлуксиз шуғулланишларини тақозо этади. Асосий вақтларини меҳнатга сарфланаётган ота-оналар тирикчилик воситалари (иш ҳақи, озиқ-овқат маҳсулотлари, хом ашё ва б.к.)ни ишлаб топиш учун сарфланмоқда.

2. *Турмуш тарзини йўлга қўйишга нисбатан онгли ёндаша олмаслик:* Аксарият ота-оналарда зўрма-зўраки ҳокимиятга интилиш, ижтимоий танглик, эртанги кунга нисбатан ишончсизлик, ишидан айрилиб қолишдан қўрқиш ҳолатлари кузатиладики, бу уларнинг ҳаддан ташқари жисмоний ва руҳий зўриқишларига сабаб бўлади, бунинг натижасида турли касалликларга чалиниш ҳолатлари кузатилмоқда.

3. *Замонавий оилада аёлларнинг зиммасига керагидан ортиқ масъуслиятнинг юкланаётганлиги.* Бугунги кун аёлининг зиммасига ҳам иш жойида, ҳам уйда уларнинг имкониятларидан ортиқ мажбуриятлар юклатилмоқда. Олиб борилган тадқиқотлар натижаларининг кўрсатишича, бугунги кунда шаҳарлик аёллар ҳафтасига 77 соат меҳнат қилишса, шундан 36 соатини уй юмушларини бажаришга сарфлайди.

4. *Оилавий ажримлар сонининг юқорилиги.* Бу ҳолат кўплаб ижтимоий-маиший ҳамда маънавий-ахлоқий сабаблар туфайли келиб чиқмоқда. Барча даврларда ҳам оилавий ажримлар болалар учун кучли руҳий зарба бўлиб, бу уларнинг ахлоқи ҳамда руҳиятига кескин салбий таъсир кўрсатади.

5. *Ота ва онанинг болалар тарбиясини таъкил этишда бирдек масъулиятли эмасликлари.* Аксарият оилаларда эркак киши – оила бошлиғи асосан оиланинг иқтисодиёти ва молиявий масалаларини ҳал этиши лозим, болалар тарбияси эса тўла-тўқис онанинг зиммасида, деган тушунча шаклланган. Бугунги кунда айрим оталарда ҳатто “болаларни боқиш оиланинг эмас, балки онанинг мажбурияти” қабилидаги тушунча шаклланмоқда. Бу каби нотўғри қарашнинг юзага келишига кўп ҳолатларда аёлларнинг ўзлари ҳам сабабчи бўлишмоқда. Улар эркакларни амалий ҳаракатга рағбатлантириш ўрнига “Сиз ишлаб топмасангиз, мен ўзим маблағ топаман” дейишга ўтишган.

6. *Авлодлар орасидаги зиддиятларнинг кучайиб бораётганлиги.* Сўнгги пайтларда оилаларда у ёки бу арзимас сабабларга кўра турли можаролар юзага келмоқда. Асосий зиддиятлар қайнона-келин ўртасида келиб чиқаётганлиги ўзбек халқига хос асрий анъаналар унутилаётганлигидан далолатдир. Зеро, асрлар давомида буви ва қайноналар келинни ўз оилаларига қиз сифатида қабул қилиб, унга уй-рўзгор юритишни, атрофдагилар билан муомала қилишни ўргатишган бўлишса, бугунги кунда ҳали ҳаётий тажрибага эга бўлмаган келиндан ҳам қайнота-қайнонага хизмат қилиш, уй-рўзгор ишларини бекаму кўст бажариш, қолаверса, агар у таълим олаётган бўлса, ўқишини давом эттириш ёки ишлаш (пул маблағини ишлаб топиш) талаб этилмоқда. Бу эса ўз-ўзидан ёш келинда жисмоний ва руҳий зўриқишни юзага келтирмоқда. Оилавий можароларнинг тобора авж олаётганлиги баъзан ўлим ҳолатларини ҳам келтириб чиқармоқда.

7. *Оила билан таълим муассасалари ўртасидаги ҳамкорликнинг узлуксиз бўлишига эришишга олмаётганлиги.* Айни вақтда Ўзбекистонда таълим муассасаси, маҳалла ва оила ўртасида мустаҳкам ҳамкорликни қарор топтирилишини таъминлошга жиддий эътибор қаратилмоқда. Таълим муассасаси, маҳалла ва оила ҳамкорлиги Концепцияси ушбу эътиборнинг ёрқин мисоли саналади. Концепция ғоялари таълим муассасаси, маҳалла ва оила ўртасидаги ҳамкорлик асосида ёшлар

тарбиясини самарали ташкил этилишини ифодалайди. Мазкур ғоялар канчалик эзгу бўлмасин, бироқ, уларга амал қилишда таълим муассасалари ва оилаларнинг ташаббускорлиги етарлича бўлмаяпти. Бу эса ўз-ўзидан оилаларда ташкил этилаётган болалар тарбиясининг кутилган даражада кониқарли бўлмаслигига олиб келмоқда.

Таълим муассасаси, маҳалла ва оила ҳамкорлиги Концепцияси ғоясига кўра ижтимоий педагоглар оилавий масалаларни ҳал қилиш, оила ҳаётига доир турли муаммоларни бартараф этишда ота-оналарга амалий ёрдам кўрсата олишлари зарур. Ижтимоий педагог томонидан ўз фаолиятининг режали амалга оширилиши кутилган натижаларни кафолатлайди. Ҳаётини тажрибалар *ижтимоий педагог фаолиятининг қуйидаги режа асосида ташкил этилиши* мақсадга мувофиқ эканлигини кўрсатмоқда:

- оиладаги муносабатларни инсонийлаштириш (бугунги кунда ота-онанинг фарзандларга нисбатан авторитар муносабати, уларнинг олдига қўяётган талаблари ўзини оқламайди; аксинча, самимийлик, яхшилик, кўрсатиладиган аниқ амалий ёрдам, ота-онанинг оила муаммоларига кизиқишлари, ота ва онанинг ўзаро ҳамжиҳат, ҳамфикр эканликлари, оила ҳаётига оид турли масалаларни биргаликда, ўзаро маслаҳатлашган ҳолда ҳал қилиш фарзандлар келажагининг порлоқ бўлишини таъминлайди);

- маҳалла ва оила имкониятларини бирлаштирган ҳолда турли оилаларга тегишли муаммоларни самарали ҳал қилиш;

- оила масалалари билан шуғулланувчи турли илмий марказлар, нодавлат ташкилотлар, гуманитар ёрдам жамғармалар фаолиятларини ўзаро уйғунлаштириш, ҳамкорликда оила шароитида болаларни самарали тарбиялашга доир махсус дастурларни ишлаб чиқиш.

Ҳар қандай жамиятнинг ижтимоий, иқтисодий ва маданий ривожланиши шахслараро муносабатлар кўлами ва мазмунига жиддий таъсир кўрсатади. Ўзбекистон Республикасида бозор иқтисодиёти муносабатларининг қарор топиши шахслараро муносабатлар доирасининг янада кенгайиши ва бир қадар мураккаблашувига олиб келди.

Маълумки, бозор иқтисодиётида ахборотлар, уларнинг алмашилиши ва тезлиги устувор аҳамиятга эга. Ахборотлар алмашинуви турли маданиятлар, шунингдек, Ғарб ва Шарқ ахлоқий қарашларининг ўзаро

уйғунлашишини таъминлайди. Бу ижобий ҳол бўлиб, жамиятнинг, ижтимоий муносабатларнинг ривожланиши ва янада такомиллашувига хизмат қилади. Бироқ, сўнги йилларда Ғарб ва Шарқ маданияти ҳамда ахлоқий қарашларининг ўзаро уйғунлиги илғор хусусият касб этиши билан бирга миллий қадриятларнинг муайян даражада инкор этилишига сабаб бўлмоқда. Бошқада айтганда, “Ғарбдан намуна олиш” анъанаси юзага келмоқда. Шу сабабли миллатнинг миллийлигини ифодаловчи миллий маданиятни сақлаб қолиш, миллий ахлоқий қарашларнинг авлоддан авлодга мерос бўлиб ўтишини таъминлаш оиланинг ўзига хос ўрни мавжудлиги долзарб аҳамият касб этади.

Оила шахсни миллий қадриятлар асосида тарбиялашда етакчи тарбия маскани ҳисобланади. Зеро, катта ёшли оила аъзоларининг миллий ахлоқий қарашлари ва ёндашувлари мисолида фарзанд атрофдагилар билан муносабатда миллий ахлоқ мезонлари (ота-она ёки кексаларни қадрлаш, каттага ҳурмат, кичикка иззат, тонгда туриб, эзгу ниятлар қилиш, шахсий манфаат ва қизиқишларининг оила шаъни ва обрўсига зиён етказмаслиги, меҳмондўстлик, қариндошлик ришталарини мустаҳкамлаш, кўни-кўшнилари билан яхши муносабатда бўлиш, ўзгалардан ёрдамни аямаслик, имконияти чекланган шахсларга нисбатан раҳм-шафқат ва мурувват кўрсатиш ва б.к.)га риоя қилиш кўникмаларини ўзлаштириб борадилар. “Илмий-педагогик, психологик, физиологик ҳамда фалсафий асарларнинг таҳлили шуни кўрсатдики, оила бола учун энг асосий тарбия муҳити бўлиб, бу муҳитда шахс камолоти учун муҳим ҳисобланган хулқ-атвор, ирода, характер ва дунёқараш шаклланади. Бола оила тимсолида жамиятнинг ижтимоий-маънавий кифасини кўради, жамият талаблари моҳиятини илк бора шу кичик жамоа орасида, оилавий муносабатларни ташкил этиш жараёнида англайди”⁷².

Оила ижтимоий мақомининг юқори бўлиши, оилавий муносабатларнинг миллий хусусият касб этишида унинг демографик ҳолати муҳим аҳамиятга эга. Яъни:

1) кўп болали ўзбек оилаларида патриархал тартибнинг сақланиб қолаётганлиги оилавий муносабатларнинг барқарорлигини таъминлайди ҳамда оила тарбияси самарадорлигини таъминловчи омил ва

⁷² Педагогика назарияси ва тарихи. Педагогика назарияси. 1-қисм / Олий таълим муассасалари учун дарслик. М.Х.Тўхтақоджаевнинг умумий таҳрири остида. М.Х.Тўхтақоджаева ва б. – Тошкент: “Iqtisod-moliya”, 2007. – 285-бет.

кўникмаларнинг авлоддан-авлодга ўтишини таъминлайди. Бундай оилаларда жамоавийлик катта куч бўлиб, юзага келувчи ҳар бир муаммо биргаликда ҳал қилинади;

2) кам болали ўзбек оилаларида индивидуаллик, “мен”лик устувор ўрин тутди. Ота-она ёки катта ёшдаги оила аъзолари бола (бир нафар) ёки болалар (икки нафар)нинг хоҳиш-истакларини доимий равишда инобатга оладилар. Уларнинг шахсий манфаатлари оиланинг умумий манфаатларидан устун туради, истеъмоличлик кайфияти юқори.

Замонавий оилаларга хос бўлган хусусиятлардан яна бири – бу ҳуқуқий мазмундаги оилавий муносабатларнинг тартибга солиниши саналади. Оиланинг ҳуқуқий хусусиятлари ўқув қўлланманинг “Оиланинг ҳуқуқий асослари. Ота-оналар ва фарзандларнинг ҳуқуқ ва бурч (мажбурият)лари” мавзусида батафсил ёритилганлиги боис шу ўринда ушбу масалага қайта тўхталиб ўтишга ҳожат йўқ. Талабалар мазкур ҳолатда аввал ўзлаштирган билимларини ёдга оладилар.

Шундай қилиб, оилаларда оила аъзолари сонининг қисқариши, авлодларнинг узоклашуви оила тарбиясига нисбатан янгича ёндашувни қарор топтиришни такозо этмоқда. Ана шундай ёндашувлардан бири – бу оилаларга ижтимоий-педагогик ёрдам кўрсатиш ҳисобланади. Ижтимоий педагоглар томонидан оилага тарбиявий ёрдам кўрсатишда унинг қариндошликка асосланиб, оила аъзоларини бирга яшашларини таъминловчи кичик ижтимоий гуруҳ ёки оила аъзоларининг кундалик ҳаёт кечиришларини таъминловчи ижтимоий институт сифатидаги ролини кучайтиришга эътибор қаратиш зарур.

Назорат саволлари:

1. Замонавий оилаларнинг ўзига хос хусусиятлари нимларда акс этади?

2. Шаҳар ва кишлоқ оилаларининг ижтимоий ҳаёт тарзида қандай фарқларни кўриш мумкин?

3. Оиланинг ижтимоий функциялари нималардан иборат?

3. Замонавий оилаларда ташкил этиладиган тарбия жараёнининг қоникарсиз бўлаётганлигининг асосий сабаблари нималар билан изоҳланади?

4. Сизнингча, замонавий оилаларда ташкил этилаётган тарбия жараёнида намоён бўлаётган салбий ҳолатларни бартараф этишнинг самарали йўллари қайсилар?

5. Замонавий оилалар ривожининг психологик ўзга хослиги қандай ҳолатлар билан тавсифланади?

6. Бугунги кун оилалари ривожига хос педагогик хусусиятлар нималардан иборат?

7. Оилавий муносабатларнинг миллий хусусият касб этишида оиланинг демографик ҳолати қандай аҳамиятга эга?

Мавзуга оид адабиётлар:

1. “Ўзбекистон Республикаси оилани мустаҳкамлаш бўйича Концепцияси” Ўзбекистон Республикаси Президентининг 27.06.2018 қабул қилинган Қарори.

2. Иномова М. Оилада болаларнинг маънавий-ахлоқий тарбияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1999.

3. Каримова В. Оилавий ҳаёт психологияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 2006.

4. Мунавваров А.К. Оила педагогикаси.– Тошкент: Ўқитувчи, 1998.

Амалий топшириқлар:

1. Қуйидаги матнлар билан танишиб чиқинг ва уларда оиллага хос қандай хусусиятлар акс этганлигини аниқланг.

А. Оилавий китобхонлик шахсининг маданий савиясини оширишда йўлга қўйиш мумкин ва лозим бўлган фаолият туридир. Бунинг учун ота-она ёки оиладаги ёши ва таъсири улуг киши ташаббус кўрсатиб, оила аъзоларининг умумий қизиқишларини ҳисобга олган ҳолда бирор китобни танлаб кечки овқатдан сўнг кироат билан ўқиб бериши керак бўлади. Оилавий китобхонлик ҳар куни ёхуд ҳафтанинг маълум кунлари қатъий тартибда йўлга қўйилса, болаларда бадиий китобга қизиқиш ўз вақтида ва қатъий тарзда шаклланади.

В. Ота-бобларимиз фарзандларга ҳамиша бир-бирлари билан иноқ, тотув, ҳамдард, ҳамфикр бўлиб яшаш инсон ҳаётида жуда муҳим аҳамиятга эга эканлигини уқтириб келганлар... Оилада тинчлик-

тотувлик, ҳаловат кўп жиҳатдан ака-укаларнинг аҳилликларига боғлиқ. Одатда оғалар ўз иниларига яқин дўст, маслаҳатчи бўладилар, укалар ўз йўлини топиб олгунча, уларга моддий ва маънавий ёрдам бериб турадилар. Ўзбек одатларига кўра, катта ўғиллар ўз кийим-кечакларини, асбоб-анжомларини, қалам-довот, китоб-дафтар ва б. буюмларини авайлаб тутадилар. Чунки бу буюмлар ўзларидан кейин укаларга ўтади.

С. Оилавий анъаналар – оиланинг табиий ва ижтимоий эҳтиёжлари асосида вужудга келган, авлоддан-авлодга мерос бўлиб ўтадиган, оила аъзолари маънавий шаклланишига таъсир кўрсатадиган ижтимоий-маданий ҳодиса. Оилавий анъана ... оила аъзолари эътироф этган тартиб ва қоидалар мажмуаси ҳисобланади. Оила ичидаги яхши муносабатлар шахснинг ҳар томонлама шаклланишига ижобий таъсир кўрсатади. Оилавий анъаналар бу муносабатларни янада мустаҳкамлайди ва болаларга уларнинг таъсирини кучайтиради. Улар маданият ва маънавий ҳаётни ривожлантиришда, авлодлар ворислигини таъминлашда, жамият ва шахснинг баркамол ривожланишида муҳим роль ўйнайди.

2. Кичик гуруҳларда “Балиқ скелети” график органиайзери ёрдамида замонавий оилаларга хос бўлган хусусиятларни аниқланг.

Амалий топшириқларни бажариш юзасидан услубий кўрсатмалар:

1. Талабалар матнлар билан танишиш жараёнида замонавий оилалар одатда ижтимоий, педагогик, психологик ва ҳуқуқий хусусиятларни акс эттиришини ёдда тутишлари керак. Тавсия этилган матнлар ўз моҳиятига кўра ижтимоий, педагогик ва психологик хусусиятларни намоён этади. Уларни аниқлаш эса талабаларнинг зиммасига юклатилади.

2. Талабаларнинг кичик гуруҳларда ишлаш асосида замонавий оилаларга хос бўлган хусусиятларни аниқлаштирар эканлар, “Балиқ скелети” график органиайзерида фойдаланишлари мақсадга мувофиқдир. Зеро, ушбу график органиайзер ҳам бошқа график органиайзерлар каби таҳлил этилаётган ҳолат моҳиятини яққол акс эттиришга хизмат қилади. Топшириқни бажаришда талабаларнинг

эътиборларига график органайзернинг қуйидаги намунаси такдим этилади:

II БОБ. ОИЛАДА ФАРЗАНД ТАРБИЯСИНИНГ ТАШКИЛ ЭТИЛИШИ ОИЛА ТАРБИЯСИНИНГ МАЗМУН-МОҲИЯТИ

1. Оилада ташкил этиладиган маънавий-ахлоқий тарбия.
2. Оилада ақлий тарбияни ташкил этиш.
3. Оилада болаларни меҳнатсеварлик ва эстетик руҳда тарбиялаш.
4. Оилада жисмоний ва жинсий тарбияни ташкил этиш.
5. Оилада экологик ва ҳуқуқий тарбияни йўлга қўйиш.
6. Оиланинг болаларни иқтисодий муносабатларга тайёрлашдаги ўрни.

Таянч тушунчалар: тизим, оилавий муҳит, маънавий-ахлоқий тарбия, оилада болаларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш, оилада болаларни меҳнатсеварлик руҳида тарбиялаш, оилада ташкил этиладиган эстетик тарбия, оилада жисмоний тарбияни ташкил этиш, оила шароитида болаларни иқтисодий муносабатларга тайёрлаш.

Оилада ташкил этиладиган маънавий-ахлоқий тарбия. Ахлоқ барча инсоний муносабатларнинг асоси бўлганлиги сабабли ижтимоий тарбияни негизида болаларни маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялашга алоҳида эътибор қаратилади. Педагогик манбалардан бирида оилада “ижтимоий-ахлоқий меъёрлар мазмунидан хабардор этиш, уларга ахлоқий меъёрларнинг ижтимоий аҳамиятини тушунтириш, уларда ижтимоий-ахлоқий меъёрлар (талаб ва таъқиқлар)га нисбатан ҳурмат ҳиссини қарор топтириш асосида ахлоқий онг ва маданиятни шакллантириш мақсади кўзланади”⁷³. Юқоридаги фикрга таянган ҳолда шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш жоизки, оилада ёки таълим муассасаларида бўлишдан қатъий назар маънавий-ахлоқий тарбия куйидаги йўналишларда ташкил этилади:

Ота-оналар оила шароитида маънавий-ахлоқий тарбияни уюштиришда болаларнинг энг олий ахлоқий сифатлар – ота-онани ҳурмат қилиш, оиланинг катта ёшли аъзоларга ғамхўрлик кўрсатиш, атрофдагиларга меҳр-муҳаббатли бўлиш, катталарни иззат қилиш, тўғрисўзлик, меҳнатсеварлик, камтарлик, инсонпарварлик, ор-номус,

⁷³ Педагогика: 1000 та саволга 1000 та жавоб. Метқўл. У.И.Иноятов, Н.А.Муслимов, М.Усмоновбаева, Д.Иноғомова – Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ, 2012 – 98-бет

гурур, виждон, сахийлик, ҳар қандай жараёнда ҳам адолатли бўлиш, интизомлилик, ижтимоий фаоллик, чин фуқаролик, оилапарварлик ва бошқаларни шакллантиришга алоҳида эътибор қаратишлари лозим.

- 1) болалар онгида одоб, ахлоқ ва ахлоқий сифатлар каби тушунчаларни шакллантириш;
- 2) мавжуд назарий тушунчалар асосида болаларда муайян маънавий-ахлоқий сифатларни шакллантириш;
- 3) болаларда ижтимоий ва табиий борлиққа нисбатан ижобий ахлоқий муносабатни шакллантириш.

“Шахсда мазкур сифатларнинг қарор топишида оиладаги соғлом муҳит, оила аъзоларининг психологик жиҳатдан ўзаро яқинликлари, эҳтиёж, қизиқиш ва ҳаётий ёндашувларидаги умумийлик, бир-бирларини ҳар қандай вазиятда қўллаб-қувватлай олишлари, ота-оналар томонидан барча фарзандларига нисбатан қўйилаётган талаблар, шунингдек, уларга кўрсатилаётган эътиборнинг бир хил бўлиши оила тарбиясида ижобий натижаларга эришишнинг омиллари саналади. Оилада муайян анъананинг қарор топганлиги, унга оила аъзолари томонидан билдирилаётган ҳурмат, шунингдек, кекса авлод вакилларининг шахси, уларнинг ижобий сифатлари, меҳнатда эришган (гарчи у оддий бўлса ҳам) ютуқлари, атрофдагилар билан муносабати борасидаги суҳбат ёки хотираларнинг ташкил этилиши болаларда ҳаётий эътиқоднинг шаклланишини таъминлайди”⁷⁴.

Маънавий-ахлоқий тарбия негизида ватанпарварлик тарбияси, уни ташкил этиш ҳам муҳим ўрин тутаети. Мустақиллик йилларида оилаларда маънавий-ахлоқий тарбияни ташкил этиш жараёнида болаларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашга ҳам жиддий эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир. Зеро, мамлакат мустақиллиги ва юрт озодлиги ватанпарвар шахсларнинг саъи-ҳаракатлари эвазига таъминланади. Ватан мустақиллигига эришиш қанчалик қийин бўлса, уни ҳимоя қилиш, мустақилликни сақлаб қолиш ҳам шунчалик мураккаб жараёндир. Шу сабабли оилалар ҳам таълим муассасалари каби мамлакат мустақиллигини ҳимоялашга тайёр бўлган ватанпарвар шахсларни тарбиялаб вояга етказишга ўз ҳиссасини қўша олиши керак. Оилада

⁷⁴ Педагогика назарияси ва тарихи. Педагогика назарияси. 1-қисм / Олий таълим муассасалари учун дарслик М.Х.Тўхтаходжаевнинг умумий таҳрири остида. М.Х.Тўхтаходжаева ва б. – Тошкент: “Iqtisod-moliya”, 2007. – 302-бет.

ватанпарварлик тарбиясини ташкил этар эканлар. ота-оналар, энг аввало, ўз фарзандлари онгига ватанпарварлик ва ватанпарвар шахс тушунчаларини сингдира олишлари лозим бўлади.

Ватанпарварлик – шахснинг ўзи мансуб бўлган миллат, тугилиб ўсган ватани тарихидан ғурурланиши, бугуни тўғрисида қайғуриши, унинг порлок истикболига бўлган ишончини ифода этувчи юксак инсоний фазилат.

Ватанпарвар – бу ўз Ватанини, она юртини, халқини чексиз севадиган, ватан манфаатлари учун курашадиган, бу йўлда фидоийлик кўрсатадиган шахс⁷⁵.

Шу билан бирга ота-оналар ўз фарзандлари билан биргаликда ватанпарварлик мавзусидаги кинофильм, театр спектаклиларини томоша қилиш, оила даврасида биргаликда ватанпарварлик ғояларини ёритувчи китобларни мутолаа қилиш, шунингдек, хизмат вазифасини бажариш, ватан мудофаасини ташкил этиш чоғида юксак ватанпарварлик намуналарини кўрсатган шахсларнинг ҳаёти, иборатли фаолиятига оид ҳикояларни баён қилишга алоҳида эътибор қаратишлари зарур. Қолаверса, болалар хонаси деворига асл ватанпарвар бўлган шахснинг портретини осиб қўйиш ҳам болаларга ижобий таъсир кўрсатиб, уларни мазкур шахсдан намуна олишга руҳлантиради.

Оилавий суҳбатлар фарзандларга ватанпарвар шахсга хос бўлган қуйидаги сифатлар хусусидаги қуйидаги маълумотларни бера олиши зарур: Ватанга бўлган меҳр-муҳаббат, унга садоқат; ўзи мансуб бўлган миллат ўтмиши, урф-одатлари, анъаналари, кадриятларига содиқлик; Ватан ва миллат тарихидан ғурурланиш; юртнинг моддий, шунингдек, миллат томонидан яратилган маънавий бойликларини асраш, уларни кўпайтириш борасида ғамхўрлик қилиш; Ватан равнақи ва миллат тараққиёти йўлида меҳнат фаолиятини ташкил этиш; юрт озодлиги ва миллат эркига қилинаётган ҳар қандай таҳдидга қарши курашиш; Ватан ва миллат обрўси, шаъни, ор-номусини ҳимоя қилиш; юрт равнақи ва миллат тараққиётига ишониш.

Ота-оналар оиладаги суҳбатлар жараёнида одоб, ахлоқ, ахлоқий меъёр, ахлоқий онг, ахлоқий муносабат ва ахлоқий эътиқод нима эканлигини болаларга тушунтириб боришлари лозим.

⁷⁵ (Педагогика: 1000 та саволга 1000 та жавоб / Мет.қўл. У И Иноятов, Н А Муслимов, М.Усмонбоева, Д Иноғомова – Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ, 2012. – 100-бет)

Одоб (араб. “адаб” сўзи. кўплиги) – жамиятда эътироф этилган хулк нормаси. Шахс маънавий ҳаётининг ташқи жиҳатини ифодалайди ва ўзгалар билан муносабат (оила, меҳнат жамоаси, турли маросимлар)да намоён бўлади. Одоб кишининг жамоат орасида ўзини қандай тутиши, одамлар билан қай йўсинда муомала қилиши, ўз турмуши, бўш вақтини қандай ташкил этиши, инсон ташқи киёфаси қандай бўлиши лозимлигига тегишли қондалар (Масалан: шарм-ҳаё, камтарлик, хушмуомалалик, озодалик сингарилар)ни ўз ичига олади. Инсоннинг диний эътиқоди унинг одобли бўлиб камол топишига самарали таъсир кўрсатади. Одоб таълим-тарбия, амалий тажриба жараёнида шаклланади⁷⁶.

Ахлоқ (лот. “моралис” – хулқ-атвор) ижтимоий онг шаклларида бири бўлиб, ижтимоий муносабатлар ва шахс хатти-ҳаракатини тартибга солувчи, муайян жамият томонидан тан олинган, рия қилиниши зарур бўлган тартиб, одоб, ўзаро муносабат, мулоқот, хулқ-атвор қондалари, мезонларининг мажмуи саналади⁷⁷.

Ахлоқий меъёр – жамият томонидан тан олинб, унинг аъзолари томонидан бажарилиши мажбурий-ихтиёрий бўлган, уларнинг хулқ-атвори, муомаласи, юриш-туриши, ижтимоий борлик ва табиатга муносабатини тартибга солиб турадиган қондалар⁷⁸.

Ахлоқий онг – ижтимоий онг шаклларида бири бўлиб, жамият томонидан тан олинган ва рия қилиниши зарур бўлган хулқ-атвор қондалари, мезонлари, миллий истиқлол ғоясининг ўқувчилар онгида акс этиши⁷⁹.

Ахлоқий муносабат – жамият томонидан эътироф этилган ижтимоий меъёрлар, эзгу ғояларга таянган ҳолда шахснинг ўзига, атроф-муҳитга, табиий борлиққа бўлган ижобий ёндашуви⁸⁰

Ахлоқий эътиқод – жамият томонидан эътироф этилган тартиб, одоб, ўзаро муносабат, мулоқот, хулқ-атвор, одоб қондалари, ахлоқий меъёр ва тамойилларнинг эзгуликка хизмат қилишига бўлган ишонч;

⁷⁶ Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. Мирий – Пархиш / 6-том. – Тошкент: “Ўзбекистон Миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2003. – 461-бет.

⁷⁷ (Педагогика 1000 та саволга 1000 та жавоб / Мет.қўл. У.И.Иноятов, Н.А.Муслимов, М.Усмоибоева, Д.Иноғомова. – Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ, 2012. – 99-бет).

⁷⁸ (Педагогика Қисқача изоҳли лугат / Ў.Аскаророва ва б. – Тошкент: “Navro‘z” nashriyoti, 2014. – 30-бет).

⁷⁹ (Педагогика: 1000 та саволга 1000 та жавоб / Мет.қўл. У.И.Иноятов, Н.А.Муслимов, М.Усмоибоева, Д.Иноғомова. – Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ, 2012. – 99-бет).

⁸⁰ (Педагогика Қисқача изоҳли лугат / Ў.Аскаророва ва б. – Тошкент: “Navro‘z” nashriyoti, 2014. – 30-бет).

маънавий-ахлокий асосга эга бўлган эзгу ғояларга шубҳасиз ишониш. Ахлокий эътиқод “иймон” тушунчаси билан ҳам ифодаланади⁸¹.

Оилада ақлий тарбияни ташкил этиш. Оиланинг тарбиявий вазибалари сирасида ота-оналарнинг фарзандлар ўртасида ақлий тарбияни ташкил этиши ҳам муҳим аҳамиятга эга. Ота-оналар оила муҳитида ақлий тарбияни самарали ташкил этишга эътибор қаратар экан, асосий мақсад болаларни “илм-фан, техника ва технология соҳасида эришилаётган ютуқлар, янгилик ва кашфиётлардан хабардор қилиш, ижтимоий ва табиий фанлар бўйича билимларни бериш орқали уларда тафаккур, дунёқарашни ривожлантириш”⁸²дан иборат эканлигини назарда тутишлари лозим. Шунингдек, оила муҳитида ташкил этиладиган ақлий тарбия жараёнида ота-оналар қуйидаги вазибаларни самарали ҳал этишга эриша олишлари муҳимдир:

1. Турли илмий, илмий-оммабоп адабиётлар ҳамда журналлар ёрдамида, шунингдек, Интернет ахборот тармоғи воситасида болаларни илмий маълумотлар билан таништириб бориш.

2. Болаларни илм-фан, техника ва технология соҳаларига оид қизиқарли маълумотлар билан таништириш орқали уларда илмий билимларни ўзлаштиришга нисбатан онгли муносабатни қарор топтириш.

3. Оила шароитида уй-рўзгор ишларини бажариш, айниқса, электр асбоблари билан ишлаш, турли жиҳозларни тайёрлаш, техника (Масалан: машина, мотоцикл, велосепед, мопед, телефон, мобил телефон ва б.қ.) ҳамда ماشий техника буюмлари (музлаткич, микро тўлқинли печ, газ, телевизор, радио, магнитофон, совутиқ ва ҳ.к.), уй-рўзгор жиҳозлари (шкаф, шифоньер, жавон, стол, стул, кроват, диван, кресло ва б.қ.)ни таъмирлашда болалар томонидан ўзлаштирилган назарий илмий билимларни амалда қўллай олиш қўникмаларини шакллантириш.

4. Илм-фан ва техника соҳаларида юксак натижаларга эришган ёки техника, маший техника ҳамда уй-рўзгор жиҳозларини яшаш, таъмирлаш бўйича алоҳида маҳоратга эга шахслар фаолияти намунасида болаларда ўзларининг илмий билимларини доимий равишда бойитиб бориш истагини юзага келтириш.

⁸¹ (Педагогика. Қисқача изоҳли лугат / Ў. Аскарлова ва б. – Тошкент: “Navro’z” nashriyoti, 2014. – 30-бет)

⁸² Педагогика: 1000 та саволга 1000 та жавоб / Мет.қўлл. У.И.Иноятов, Н.А.Муслимов, М.Усмонбоева, Д.Иноғомова – Тошкент: Низомий ноҳиядаги ТДПУ, 2012. – 102-бет

5. Оила муҳотида болаларда илмий билимларни самарали, пухта ўзлаштиришга ёрдам берадиган “психологик қобилиятлар (нутқ, диққат, хотира, тафаккур, ижодий ҳаёл) ва хусусиятлар (аниқ мақсадга интилиш, кизиқувчанлик, кузатувчанлик, мустақил фикрлаш, ижодий тафаккур юритиш, ўз фикрини асослаш, мавжуд маълумотларни умумлаштириш, гуруҳлаштириш, мантикий хулосалар чиқариш ва ҳ.к.)ни ривожлантириш”⁸³га эришиш.

6. Фарзандлар ўртасида мусобақа, ўзаро беллашув, баҳс-мунозара шаклида замонавий илм-фан, техника ва технологияга оид билимларни ўзлаштиришни рағбатлантириш орқали уларда илмий дунёқараш шаклланишини таъминлаш.

Ақлий тарбияни оила шароитида ташкил этишда “дастлабки ва муҳим вазифа ота-она томонидан боланинг қизиқиш ва эҳтиёжларини кўра билиш асосида тасаввур, идрок, тафаккур, хотира ҳамда диққатни такомиллаштиришга ёрдам берувчи машғулотларга жалб этишдан иборат. Шунингдек, маълум йўналишлар бўйича болада қизиқишни уйғота олиш, уни ривожлантириб бориш ҳам талаб этилади. Бу борада ота-она ёки оиланинг бошқа аъзоларининг дунёқарашини, эҳтиёж ва қизиқишлари доираси ҳамда улар томонидан кўрсатилаётган намуна муҳим тарбиявий омил бўлиб хизмат қилади. Оила муҳотида боланинг ақлий жиҳатидан тарбиялаб боришда конструкторлик ўйинлари (кубиклар ёрдамида уйлар қуриш, кесмалар асосида фано (тасвир)лар ҳосил қилиш ва бошқалар), фикр доирасини кенгайтиришга ёрдам берувчи спорт ўйинлари (шахмат, шашка)ни ташкил этиш, турли мавзулардаги кроссворд, чайнворд ва ребус топишмоқларини ҳал қилиш, театр, музей ва кўргазмаларга ташриф буюриш ҳамда илм-фан, техника ва технология тараққиёти юзасидан суҳбатларнинг уюштирилиши бу борада ўзининг ижобий самарасини беради”⁸⁴.

Оилада болаларни меҳнатсеварлик ва эстетик руҳда тарбиялаш. Оила тарбиясининг муҳим йўналишларидан бири – оилада фарзандларни меҳнатга ўргатиш, уларда меҳнатсеварлик хислатини тарбиялашга эришиш саналади. Ота-оналар ва оиланинг катта ёшли

⁸³ Ўша манба – 102-бет

⁸⁴ Педагогика назарияси ва тарихи. Педагогика назарияси. 1-қисм / Олий таълим муассасалари учун дарслик. М.Х. Тўхтаходжаевнинг улумий таҳрири остида. М.Х. Тўхтаходжаева ва б. – Тошкент: “Iqtisod-moliya”, 2007. – 301-302-бетлар.

аъзолари томонидан оила шароитида ташкил этиладиган меҳнат тарбияси меҳнатга, меҳнат фаолияти натижаларига ижобий муносабатни шакллантира олиши лозим. Оилада меҳнат тарбиясини ташкил этишда ота-оналар қуйидаги вазифаларнинг ижобий ҳал этишга эътибор қаратишлари керак:

1) тушунтириш, суҳбат орқали болаларга меҳнат, унинг аҳамияти ва моҳиятини англатиш;

2) шахсий намуна кўрсатиш, шунингдек, атрофдагиларнинг ибрати асосида болаларда меҳнат қилишга нисбатан ижобий муносабатни шакллантириш;

3) болаларда ўқиш ҳам меҳнат эканлиги тўғрисидаги тушунчани ҳосил қилиш;

4) турли ўқув қуроллари, кичик ёшли болалар учун рангли, ўсмир ва ўспиринлар учун эса уларнинг ёшига мос эртақ, қисса, саргузашт китобларни совға қилиш орқали болаларнинг ўқишга бўлган қизиқишларини ривожлантириш;

5) фарзандлар билан биргаликда меҳнат қилиш, уй хўжалигини юритиш, уй-рўзгор ишларини бажариш асосида болаларда амалий меҳнат кўникмаларини шакллантириш;

6) “устоз-шоғирд” анъанасига кўра фарзандларнинг турли ҳунар сирларидан воқиф бўлишига эришиш, шунингдек, қизиқишлари асосида уларни бўлажак касбий фаолиятга тайёрлаш;

7) меҳнат ва иқтисодий тарбияни умумлаштириш асосида болаларни оила шароитида меҳнатсеварлик ва тежамкорликка ўргатиш.

Меҳнат шахсининг жисмоний жиҳатдан соғлом, бақувват, мустаҳкам характер ва қатъий ирода эгаси бўлиши учун шароит яратиш билан бирга унда маънавий-ахлоқий, ақлий сифатларни ҳам тарбиялайди. Бунинг моҳияти шундаки, биринчидан, шахс ўзи меҳнат қилгандагина ўзгаларнинг меҳнатини, улар меҳнати ҳисобидан яратилган неъматларни кадрлайди, иккинчидан, меҳнат қилар экан, у қандай йўл тутса, вақт сарфини қисқартиш, иш сифатин оширишга муваффақ бўлишни, маҳсулот тайёрлаётганда эса унинг шакли, рангини ўзгартиришга янгича ёндашишни, атрофдагиларга чиройли кўринишда тақдим этиш ҳақида фикрлайди. Фикрлаш жараёни эса шахсининг

“аклини чархлайди”, болаларни “ишни режали олиб бориш, вақтдан унумли фойдаланиш, тежамкор бўлиш”⁸⁵га ўргатади.

Ота-оналар меҳнатнинг бола шахсини шакллантиришдаги аҳамиятини юкори баҳолаш билан бирга оила муҳитида уларни меҳнатга жалб этишда муайян шартларни ҳам ёдда тутишлари зарур. “Болалар томонидан бажариладиган оилавий юмушлар уларнинг жисмоний ва аклий камолоти даражасидан ортиқ бўлмаслиги, уларнинг тезда толиқишлари ёки майиб бўлишларига сабаб бўлмаслиги лозим. Болалар зиммасига уларнинг ёши, ривожланиш даражаси, жисмоний қувватига мувофиқ юмушларнинг тақсимлаб берилиши, берилган топшириқларнинг бажарилиши ва уларнинг сифатини катталар томонидан назорат қилиб туриш, бажарилган топшириқларнинг ҳаққоний баҳосига эга бўлган ҳавасини оширади, унда ўз кучига бўлган ишончни юзага келтиради”⁸⁶.

Оила муҳити фарзандларни **эстетик тарбиялаш** учун зарур шарт-шароитларга эга бўлиши лозим. Бунинг учун ота-оналардан, энг аввало, уйда тартиб ўрнатиш, барча буюмларнинг доимо ўз ўрнида бўлишига эришиш талаб этилади. Бинобарин, озодалик, саранжомлик, тартиб, гўзаллик мавжуд бўлган жойдагина боланинг эстетик диди шаклланади. Қадим-қадимдан оналар оила шароитида тўғриланмаган (йиғиштирилмаган) ўрин, супурилмаган ҳовли, ювилмаган идиш кабиларга эркак киши (эр)нинг кўзи тушмаслигига эътибор қаратишган ва табиийки, айнан шу ҳаракатлар болаларда гўзалликка нисбатан муҳаббатни тарбиялашга хизмат қилган. Шу билан бирга оналарнинг уйда сўзана, кашта, кийик, дўппиларнинг тикишлари, гилам тўқишлари, ҳовлиларга турли-туман анвойи гулларни экиб, уларни парвариш қилишлари ҳам болалар дидини ўстиришга ёрдам берган. Бунинг акси бўлган ҳолатлар (бетартиблик, хунуклик) эса уларда дидсизликни шакллантирган.

Эътибор берилса, никоҳ тўйи олдидан келиннинг сепи сифатида кувёнинг хонадонига олиб борилган кўрпа-тўшакларни меҳробга, сандиқлар устига тахлаш юмуши ҳар кимга топширилмаган, балки уни ниҳоятда дидли, уларни катта-кичиклиги, қалин-юқалигига кўра муайян тартибда, ниҳоятда чиройли тахлай оладиган аёлларгина бажаришган. Худди шундай то шу кунга қадар одат бўлиб келган келин сарполарини

⁸⁵ Ўша манба – 303-бет

⁸⁶ Ўша манба – 303-бет

махсус ажратилган хонада (осиб кўйилган ҳолда) намойиш қилиш ҳам ана шу ишнинг “устаси” бўлган аёллар зиммасига юклатилган.

Бизнинг назаримизда, янги оила шакллантирилаётган дастлабки пайтлардаёқ муҳитнинг эстетик жиҳатдан кўримли бўлишига интилиш замнида нафакат атрофдагиларга келин уйининг чиройли тарзда намойиш қилишдан ҳам кўра кўпроқ эстетик диди юкори фарзандларни тарбияловчи ота-онанинг ўзида уни ҳосил қилишга бўлган интилиш акс этади. Қолаверса, “ахлокий ва эстетик қарашлар мазмуни ўзгарган бир шароитда оилада ахлокий ва эстетик тарбияни тўғри ва самарали ташкил этилиши айниқса муҳимдир. Болалар жуда ёшлигиданок сохта гўзалликлар (ярим яланғоч ёки яланғоч бадан, меъеридан ортиқ қўлланилган пардоз, урфга кириб бораётган косметик оператсиялар “махсули”, ўта даражадаги ялтироқ мато ёки тақинчоклар) гўзалликнинг тимсоли эмаслигини англаб етишлари лозим. Бола тасавурида ҳақиқий, табиий гўзаллик (ям-яшил табиат, нафис қор учқуни, нозик гуллар, беғубор осмон, викорли тоғлар, тиник зилол сув, тоза, мусаффао ҳаво, бепоён далалар, қушларнинг ёқимли овози, шарқирок сув, “чучвара”лар ҳосил қилаётган ёмғир томчилари, камалак жилоси, шунингдек, очик, хушсурат, чиройли табассум, ширали овоз, таъсирчан бадий ва санъат асарлари, юксак маҳорат билан яратилган ўйинчоклар (боланинг асабини жунбушга келтирадиган электрон ўйинчоклар эмас), ярашиқли либослар ва бошқалар)нинг намоеън бўлиши учун шарт-шароит яратиб бериш мақсадга мувофиқдир. Болаларда ҳақиқий гўзалликни ҳис этиш туйғуси табиат бағрида, музей, кўргазма, кино ва театрларда бўлиш туфайли шаклланади. Шу боис мактабгача таълим муассасалари ҳамда бошланғич синф ўқувчилари билан табиат бағрига, музей, кўргазма, кино ва театрларга уюштириладиган экскурсия ва ташрифлар катта тарбиявий кучга эгадир”⁸⁷.

Оилада жисмоний ва жинсий тарбияни ташкил этиш. Оила муҳотида жисмоний тарбияни ташкил этиш ҳам ўзига хос аҳамият касб этади. Ота-оналар томонидан фарзандларда жисмоний маданият сифатларининг тарбияланишига эътибор қаратилиши уларнинг комил инсон бўлиб шаклланишларида муҳим аҳамият касб этади. “Болаларнинг соғлом бўлишларида уларнинг кундалик ҳаётий режимга амал қилишлари ниҳоятда муҳимдир. Ота-оналар ёки оиланинг катта

⁸⁷ Ўша манба – 302-бет.

вакил авлодлари болаларнинг меҳнат қилишлари ва дам олишларини тартибга солишга аҳамият беришлари керак. Организмнинг бир маромда ишлаши бола саломатлигини сақлаш ва мустаҳкамлашгагина ёрдам бериб қолмай, шу билан бирга унинг барча юмушларни тартибли ва сифатли бажариши учун имкон яратади.

Инсон саломатлигини сақлашда эрталабки бадан тарбиянинг аҳамиятини болаларга тушунтириш ҳамда уларнинг эрталабки бадан тарбия билан шуғулланишга кўникириб бориш ота-она назоратини талаб этади. Бадан тарбия болани саранжомлик, интизомга ҳам ўргатиб боради.

Овқатланишнинг тўғри ташкил этилиши ҳам боланинг соғлом бўлиб ўсишининг асосий омилларидан биридир. Ота-оналар томонидан боланинг белгиланган муайян соатларда овқатланиш, овқатланишдан аввал қўлни ювиш, овқатдан кейин оғизни чайиш, шунингдек, кунига икки марта (эрталаб ва кечкурун) тиш тозалаш, ҳафтада бир марта ванна (ёки душ, ҳаммом)да чўмилиш, қўл ва оёқ тирноқларини олишга одатлантириб боришлари зарур. Ушбу

қолатлар болаларда жисмоний маданият унсурларини шакллантиради”⁸⁸

Болаларнинг жисмонан етук бўлиб вояга етишларида ота-оналар, яна шунингдек, қуйидаги масалаларга ҳам жиддий эътибор қаратишлари зарур: фарзандларнинг кун тартибига эга бўлишларига ҳамда иродаларини чиниктиришга эришиш, асаб тизими мустаҳкам бўлиши учун уйқунинг меъёрида бўлиши учун шароит яратиш, уларда доимий равишда жисмоний тарбия билан мунтазам шуғулланиш кўникмаларини шакллантириш, бўш вақтни кўнглилли ўтказилишини таъминлаш.

Оила тарбиясининг муҳим йўналишларидан яна бири – оилада **жинсий тарбияни** тўғри, самарали ташкил этиш саналади. “Жинсий тарбия – болалар, ўсмирлар ва ёшларда жинсий масалаларига нисбатан тўғри муносабатни шакллантириб боришга қаратилган тиббий ва педагогик тадбирлар тизими”⁸⁹ саналади. Оиланинг жинсий тарбияни ташкил этишдаги роли моҳиятига кўра кичик ижтимоий бирлашманинг репродуктив вазифасини ифодалайди. Кичик ижтимоий бирлашманинг репродуктив вазифаси юзасидан эса юқорида батафсил сўз юритилди.

⁸⁸ Ўша манба. – 301-бет

⁸⁹ Тарбия / ота-оналар ва мураббийлар учун энциклопедия. Тузувчи: М.Н.Аминов. Масъул муҳар. А.Мажидов – Тошкент: “Ўзбекистон Миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриети. 2010. – 141-бет

Айни ўринда шуни қўшимча қилиш мумкин, жинсий тарбия ёки оиланинг репродуктив вазифаси шаклларида ифодаланишдан катъий назар ота-оналар ўғил ва киз болаларнинг жинсий жиҳатдан ривожланишига хос хусусиятлар, босқичлар, шунингдек, табиий ва ғайритабиий (лот. “акселератсия” – тезлашув, яъни, индивиднинг руҳий ва физиологик жиҳатдан ривожланишининг сунъий равишда тезлашиши) жинсий етилиш моҳияти, оилада жинсий тарбияни тўғри ташкил этиш йўлларида хабардор бўлишлари зарур.

Оилада экологик ва ҳуқуқий тарбияни йўлга қўйиш. Оилада, шунингдек, экологик тарбияни ташкил этиш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Ота-оналар болаларни ёшлиқдан табиат билан ижобий муносабатда бўлишга ўргатиб боришлари, уларда “инсон табиатнинг бир қисми, шу сабабли табиатга етказилган ҳар қандай зарар унинг ўзига фалокат олиб келади” деган тушунчани сингдириб боришлари керак. Оилада ташкил этилаётган экологик тарбия болаларда атроф-муҳитга, хусусан, табиатга нисбатан ижобий, масъулиятли муносабатни шакллантириш билан бирга уларда эстетик диднинг ўсишини ҳам таъминлайди. Бинобарин, табиатнинг ўзи энг гўзал, энг мукаммал асаридир. Болалар табиат гўзалликларидан баҳра олар эканлар, ўзларини унинг бир бўлаги, шу сабабли уни асраб-авайлашга масъул эканликларини чуқур англаб етадилар. Шунингдек, “оила муҳотида ташкил этилаётган ҳовли саҳнини супириб-сидириш, гулзорларни ташкил этиш, кўчатларни ўтказиш ва уларни парвариш қилиш, майший чиқиндиларни бартараф этишга нисбатан эҳтиёткорона муносабатда бўлиш каби ҳаракатлар болаларда табиатни асрашга нисбатан масъуллик туйғусини шакллантиради”⁹⁰.

Ўзбекистонда ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти барпо этилаётган мавжуд шароитда ёшларнинг ҳуқуқий билим ва маданиятга эга бўлишлари алоҳида аҳамиятга эга. Шу сабабли таълим муассасалари билан бир қаторда оила ҳам ёшларнинг ҳуқуқий билим ва маданиятга эга бўлишларини таъминлаш учун масъулдир. Оилада болаларни фарзанд, ижтимоий муносабатлар иштирокчиси ҳамда истеъмолчи сифатидаги ҳуқук ва бурчлари билан яқиндан таништириш мақсадга мувофиқдир. Чунки шахснинг айнан шу каби ижтимоий мақомлари

⁹⁰ Тўхтаходжаева М.Х. ва бошқалар. Педагогика назарияси. Олий таълим муассасалари учун дарслик. – Тошкент: “Moliya-iqtisod”, 2010 – 302-бет

ижтимоий муносабатлар жараёнида улар томонидан бурчларининг бажарилиши, ҳуқуқларидан ўринли фойдаланиш, айрим ҳолларда эса ҳуқуқлари поймал этилишининг олдини олиш имконини беради.

Оилада ташкил этиладиган ҳуқуқий тарбия фарзандларда “интизомлиликни, ўз хатти-ҳаракатлари учун жавоб бера олиш қобилиятини тарбиялашдан бошланади”. Ҳуқуқий тарбиянинг самарадорлиги фарзандларда жамиятда амал қилаётган қонунларнинг аҳамиятини тўғри тушуниш, уларнинг ҳаётдаги ролини оқилона баҳолаш, атрофдагиларнинг ҳуқуқларини ҳурмат қилиш, ўз ҳуқуқ ва бурчларини етарли даражада англаш, бурчларни виждонан адо этиш, шахсий ҳуқуқларини ҳимоялаш каби кўникма-малакаларнинг шаклланганлиги билан белгиланади.

Оиланинг болаларни иқтисодий муносабатларга тайёрлашдаги ўрни. Замонавий шароитда ёш авлоднинг чуқур иқтисодий билимларга эга бўлиши муҳим ўзига хос долзарблик касб этади. Бинобарин, бозор шароитида иқтисодий билимлардан хабардор бўлмаслик барча (айниқса, касбий фаолият, савдо-сотик ва истеъмолчи сифатида маиший хизмат кўрсатиш) соҳаларида сушт фаолият кўрсатишга олиб келади. Шу сабабли ота-оналар оилада ҳам болалар томонидан иқтисодий билимларнинг ўзлаштирилиши учун шароит яратиб бера олишлари лозим. Бунда оила иқтисодиёти (оила хўжалигини юритиш) ва бюджетини шакллантириш жараёнига фарзандларни бевосита жалб этиш, қолаверса, уларда пул маблағларига нисбатан ижобий муносабатни шакллантириш, “ўзининг шахсий ҳамда оила аъзоларининг буюмлари, шунингдек, оила мулкига нисбатан масъулиятли ёндашишга”⁹¹ ўргатиб бориш зарур. Самарали ташкил этилган иқтисодий тарбия натижасида болалар “пулнинг инсон меҳнатига тўланадиган қиймат эканлигини тушунтириб бериш, уни оиланинг энг муҳим эҳтиёжлари учун ишлатиш лозимлигини”⁹² тушуниб етадилар.

Назорат саволлари:

1. Оилада ташкил этиладиган маънавий-ахлоқий тарбиянинг мақсади нимадан иборат?

⁹¹ Тухтаходжаева М.Х ва бошқалар Педагогика назарияси / Олий таълим муассасалари учун дарслик. – Тошкент: “Moliya-iqtisod”, 2010. – 303-бет.

⁹² Ўша манба – 303-бет.

2. Ота-оналар оила шароитида ақлий тарбияни ташкил этишда нималарга эътиборни қарата олишлари лозим?
3. Сизнингча, болаларда меҳнатсеварлик хислатини шакллантириш осон кечадики?
4. Оилада болаларни эстетик руҳда тарбиялашда нималар эътиборга олиниши зозим?
4. Оилада жисмоний тарбияни ташкил этиш қандай ҳолатларда самарали кечади?
5. Оила тарбияси негизида жинсий тарбия ва уни самарали ташкил ташкил этиш қанчалик муҳим?
6. Фарзандларнинг экологик онгга эга бўлишлари учун ота-она қандай йўл тутишлари зарур?
7. Оила муҳитида болаларни ҳуқуқий саводхон қилиб тарбиялаш мумкинми?
8. Оиланинг болаларни иқтисодий муносабатларга тайёрлашдаги ўрни қандай?

Мавзуга оид адабиётлар:

1. “Ўзбекистон Республикаси оилани мустаҳкамлаш бўйича Концепцияси” Ўзбекистон Республикаси Президентининг 27.06.2018 қабул қилинган Қарори.
2. О.Ҳасанбоева ва б. Оила педагогикаси. – Тошкент: “Алоқачи”, 2007.
3. Мусурмонова О. Оила маънавияти – миллий ғурур / Ўқув қўлл. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 1999.
4. Сафаров О. Оила маънавияти. – Тошкент: Маънавият, 2009.
5. Қуронов М. Оила тарбияси. – Тошкент: Маънавият, 2007.

Амалий топшириқлар:

1. Оилада ташкил этиладиган тарбия йўналишларини ақс эттирувчи тасвирни яратинг.
2. Кичик гуруҳларда оилада ташкил этиладиган тарбия йўналишларининг моҳиятини ақс эттирувчи “Кичик эссе”ни яратинг.

Амалий топшириқларни бажариш юзасидан услубий кўрсатмалар:

1. Талабалар оилада ташкил этиладиган тарбия йўналишларини акс эттирувчи тасвирни шакллантиришда икки гуруҳда ишлайдилар. Ҳар икки гуруҳ томонидан яратилган тасвир муҳокама қилиниши, улар орасидан оилада ташкил этиладиган тарбия йўналишларини тўлиқ акс эттира олган тасвир танланади.

2. Кичик гуруҳларда оилада ташкил этиладиган тарбия йўналишларининг моҳиятини акс эттирувчи “Кичик эссе”ни яратишда талабалар кичик гуруҳларда ишлайдилар. Ҳар бир кичик гуруҳга алоҳида-алоҳида топшириқ берилади. М: кичик гуруҳларга бериладиган топшириқлар қуйидагича бўлиши мумкин:

Г/Р	Гуруҳлар	Топшириқ мазмуни
1.	1-гуруҳ	Оиладаги маънавий-ахлоқий тарбия
2.	2-гуруҳ	Оиладаги ақлий тарбия
3.	3-гуруҳ	Оиладаги меҳнат тарбияси
4.	4-гуруҳ	Оиладаги эстетик тарбия
5.	5-гуруҳ	Оиладаги жисмоний тарбия
6.	6-гуруҳ	Оиладаги жинсий тарбия
7.	7-гуруҳ	Оиладаги экологик тарбия
8.	8-гуруҳ	Оиладаги ҳуқуқий тарбия
9.	9-гуруҳ	Оиладаги иқтисодий тарбия

ОИЛА ТАРБИЯСИНИНГ ШАКЛ МЕТОД ВА ВОСИТАЛАРИ

1. Оила тарбиясини ташкил этишда қўлланиладиган асосий методлар.
2. Ижобий характерга эга айрим методларнинг моҳияти.
3. Салбий характерга эга айрим методларнинг моҳияти.
4. Талаб ва унинг тарбиявий таъсирчанлиги.

Таянч тушунчалар: метод, оила тарбия, оила тарбияси методлари, ижобий характерга эга методлар, салбий характерга эга методлар.

Оила тарбиясини ташкил этишда қўлланиладиган асосий методлар. Оила тарбиясини ташкил этишда қўлланиладиган методлар

асрлар давомида шаклланиб, такомиллашиб борган. Улар бевосита аждодлардан авлодларга ҳаётий фаолият жараёнида ворисийлик тамойилига мувофиқ узатилиб келинган. Шу билан бирга улар авлодлар томонидан тўпланган ҳаётий тажрибалар асосида бойитиб борилган. Оила тарбиясини ташкил этишда самарали бўлган методлар ижтимоий муносабатларининг йўналиши, мазмуни ва асосий ғоясига мувофиқ танлаб олинади ҳамда педагогик таъсир кўрсатиш мақсадида фойдаланади.

Оила тарбияси методлари – муайян жамиятда ижтимоий мақсадни амалга ошириш жараёнида педагогик фаолиятнинг самарадорлигини таъминлаш мақсадида фойдаланиладиган тарбиявий таъсирлар тизимидан иборат. Бу методлар шахсига йўналтирилган бўлиб, болаларда ижобий мазмундаги сифатларни тарбиялаш, уларни ҳар томонлама, баркамол шахс бўлиб камолга етишларини таъминлашга хизмат қилади

Педагогика фанида эътироф этилган карашларга мувофиқ тарбия методлари ўсиб келаётган авлод тарбиясини ташкил этиш, уларда маънавий-ахлоқий, ақлий ҳамда иродавий сифатларни тарбиялаш мақсадда қўлланилади. Миллий хусусиятларни намоён этувчи тарбиянинг муҳим омиллари бўлган тарбия методлари эса ёш авлодни муайян жамиятда тан олинган маънавий-ахлоқий меъёрларга асосланиб тарбиялашни назарда тутди.

Оила тарбиясини ташкил этиш чоғида қўлланиладиган тарбия методлари ўзларининг йўналиши, мазмуни ва асосий ғоясига кўра ранг-барангдир. Оила тарбияси методларини қуйидаги тарзда гуруҳлаш мумкин:

1. Мазмунига кўра.
2. Қўлланилишига кўра.
3. Таъсир даражасига кўра.

Ўз навбатида оила тарбиясида қўлланиладиган методлар гуруҳининг ҳар бири ҳам алоҳида гуруҳларга ажратилади. Улар:

И. Мазмунига кўра: 1) ижобий характерга эга методлар; 2) салбий характерга эга методлар.

ИИ. Қўлланилишига кўра: 1) фаол қўлланиладиган методлар; 2) кам қўлланиладиган методлар.

ИИИ. Таъсир даражасига кўра: 1) фаолиятдан норозиликни ифода этувчи методлар; 2) фаолиятни рағбатлантирувчи методлар; 3) фаолиятнинг таъкикланишига олиб келувчи методлар (9-расм):

Оила тарбияси методларининг турлари.

Ижобий характерга эга айрим методларнинг моҳияти. Қуйида ижобий мазмунга эга методлардан намуналар келтирилиб, уларнинг моҳияти ёритилади.

Илтимос методи оилада бевосита талабнинг энг таъсирчан ва тез-тез ишлатиладиган шаклларида бири. У ота-оналар билан болалар ўртасидаги самимий муносабатларга таянади ва уларнинг ҳамкорлигига эришиш воситаси ҳисобланади.

Илтимос қилиш муомаланинг бошка турларидан шу билан фарк қиладики, фаолиятни ташкил этишда бола мустақил ҳаракат қилади. Илтимос шундай оҳангда баён этилиши керак-ки, бола сўралаётган ҳаракатни мажбуран эмас, балки ўз ихтиёри билан бажариши лозимлигини англасин. Шунинг ҳам қайд этиш зарурки, илтимос ўртокларча ўзаро ёрдам кўрсатишга туртки беради.

Ишонч билан талаб қилиш – энг кучли тарбиявий воситадир. У болага ўзининг оилада муайян ўрни борлигини англаш ҳамда оила манфаатлари йўлида меҳнат қилиши мақсадга мувофиқ эканлигини ҳис қилиш, уларнинг ишончини оқлашга интилишга ёрдам беради. Аксарият ҳолатларда ишонч билан талаб қилиш болани анча мураккаб, масъулиятли, айрим вазиятларда фахрли топшириқни бажаришга йўналтирилади.

Бунда шуни эслатиб ўтиш керакки, ишонч талабнинг фақат хусусий методгина эмас, балки, энг аввало, болаларга бўлган муносабат мазмунини англаувчи тамойилдир. Талабнинг мазкур кўринишини амалда қўллашда меъёрга риоя қилиш, болага ишончни таъкидлайтириш эмас, балки у томонидан топшириқни онгли амалга оширилиши муҳим эканлигини ёдда тутиш керак.

Маъқуллаш – муайян шароитда болалар фаолиятининг кучли омилига айланади. Бола томонидан муваффақиятли амалга оширилган фаолиятни маъқуллаш келгусида унинг ижтимоий фаоллигини ошириш кўрсаткичлардан бири бўлади. Шунингдек, фарзандлар ота-оналарининг фикрларини кадрласалар, маъқуллаш янада самарали таъсир кўрсатади.

Баъзан ўсмирлар маълум ишни бажаришда ҳаракатларининг ота-оналари томонидан маъқулланишига нисбатан эҳтиёж сезадилар. Маъқуллаш уларда ўз кучига ишонч уйғотиб, бундан кейинги интилишлар манбаи бўлиб хизмат қилади. Маъқуллаш болани қувонтиради, табиийки, у ана шу қувончни ўз муваффақиятлари билан қийинчилик кўради. Вақт ўтиши билан фаолиятда эришилган муваффақиятдан қониқишнинг ўзи амалиётдаги энг кучли омил бўлиб қолади.

Ўғит болага йўл-йўриқ кўрсатишдан иборат бўлиб, у ёки бу хатти-ҳаракат, амалий вазифани ижобий ҳал этиш борасида боланинг мустақил равишда қарор қабул қилиши учун ота-оналар томонидан кўрсатилган амалий тавсия саналади.

Илтимос сингари *маслаҳат* ҳам боладан муайян фаолият ёки хатти-ҳаракатни амалга оширишни мажбурий эканлигини англамайди, ушбу вазиятда бола танлаш ҳуқуқига эга бўлади. Тарбия жараёнида маслаҳат методидан фойдаланиш болада ишга онгли муносабатни шакллантиради. Бундан ташқари, ота-оналарни дўст сифатида қабул қилишларига имкон беради. Ота-онанинг обрўси атрофлича билимларга, катта ҳаётий тажрибага, маҳоратга асосланади. Шу билан бирга маслаҳат – бу ҳамма нарсани ипидан игнасигача тасвирлаб берадиган йўл-йўриқ эмас, балки кўпинча ечимларни мустақил излашга ундашдан иборатдир.

Маслаҳат бериш яна шуниси билан фойдалики, у болаларни муайян вазиятларда, айниқса, маълум қийинчиликлар юзага келганда ота-оналари билан маслаҳатлашишга ўргатади. Ота-оналар болаларнинг бундай хатти-ҳаракатларини кадрлар эканлар, уларда кичик ёшдаги ўроқларига ёрдам кўрсатиш кўникмаларини шакллантиришга алоҳида эътибор беришлари лозим.

Шаъма қилиш – болаларни муайян хатти-ҳаракатларга рағбатлантиришнинг яширин шакли ва энг нозик воситалардан бири. Шаъма илгари ишлатилган, яхши таниш бўлган, шунингдек, моҳияти очиб берилмайдиган талабларни ўзига хос шартли қисқартмаларидир. Тажрибали ота-оналар шаъма қилиш методини кўллаганларида аксарият ҳолатларда кўз тикиб қараш, қошларини ҳаракатлантириш, “сирли” саволни бериш билан кифояландилар. Бу ўринда “Ўткан кунлар” романида Юсуфбек Ҳожининг ўгли Отабекка: “Ҳамма нарсага етган ақлинг шу нарсага қолганда нега оксайди?”⁹³, деган шаъмасини келтириш мумкин. Муайян шароитда шаъма илтимос, талабнинг “яширин” вазифасини бажаради.

Шарт методи шундан иборатки, бола учун ёқимли бўлган бирор фаолият тури ёқимсиз ёки қийин фаолият учун рағбатлантирувчи омил сифатида намоён бўлади. “Дарсларингни қилсанг – ўйнагани борасан” каби мурожаат сўз юритилаётган методнинг ёрқин кўринишидир.

Шартдан фойдаланилганда бажарилиши шарт бўлган фаолиятни ташкил этишга сарфланган куч (жисмоний ёки ақлий) эвазига «мукофот» сифатида таклиф этилувчи фаолият ўртасидаги алоқа кўзга ташланади. Акс ҳолда болаларда шартдан ўз манфаати йўлида

⁹³ Кодирий, А. Ўткан кунлар / XX аср ўзбек роман туркуми. Таҳрир хайъати И.Шогуломов ва б. – Тошкент “Шарк” нашриёт-матбаа концерни. 1995.

фойдаланиш истаги пайдо бўлиши мумкин. Бундай вазиятда талаб ота-оналар томонидан эмас, аксинча, болалар томонидан қўйилади, яъни, “Бизнинг футбол ўйнашимизга рухсат этсангиз, уйни йиғиштириб чиқамиз” ва ҳ.к. тарзида.

Шарт қўйиш болаларнинг хулқ-атворлари, уларнинг кизиқиш ва майлларини яхши билиш, уларнинг индивидуал қобилиятлари ва имкониятлари даражасини инобатга олишни назарда тутати. Бу усулни ҳам бошқа методлар каби сунистеъмол қилмаслик керак.

Ўйин шаклидаги шарт одатда болалар учун қизиқарли бўлмаган, балки зерикарли машғулотларни ташкил этишга тўғри келганда, кичик ёшдаги болалар билан ишлаш жараёнида самарадорликка эришиш мақсадида қўлланилади.

Салбий характерга эга айрим методларнинг моҳияти. Қуйида салбий мазмунга эга методлардан намуналар келтирилиб, уларнинг моҳияти ёритилади.

Боланинг у ёки бу ҳаракатларига салбий баҳо бериш, унинг салбий одатларини бартараф этиш ҳамда зарарли хатти-ҳаракатларининг олдини олиш мақсадида *қоралаш методидан* фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга. Унинг ёрдамида ижобий хулқ-атвор рағбатлантирилади. Бунда хушмуомала мурожаат қилиш зарурдир.

Қоралаш методини узлуксиз ишлатиш, айниқса, муайян болага нисбатан қўллаш керак. Зеро, бундай ҳолда бу метод ўзининг таъсирчанлигини йўқотиши ёки болада ўз имкониятларига ишончсизликнинг қарор топиши учун замин яратиши мумкин. Педагогик техника талабларига мувофиқ қоралаш методини юмшоқроқ оҳангда айтилган таъна ва гинадан ғазаб ва жаҳлнинг пайдо бўлишига қадар ораликда қўллаш мумкин.

Ишончсизлик билдириш – билвосита талаб шакли бўлиб, бошқа, таъсир кучи камроқ методларни қўллаш иш бермаган вазиятларда қўлланилади. Агар ота-оналар томонидан билдирилаётган ишончига қисман путур етган, бола хулқида салбий одатлар намоён бўлаётган бўлсагина ушбу методни ишга солиш ўринлидир. Шу билан бирга ишончсизлик билдириш болалар билан ташкил этилаётган муносабатлар мезони даражасига кўтарилмаслиги зарур. Акс ҳолда уларнинг ота-оналари билан бўлган муносабатларида тўғрилаб бўлмас

хатолар юзага келади. Хусусан, овқат ейилиб фотиҳа ўқилгач, дастурхон йиғиштирилмай қолди. Эртасига онанинг болалар билан суҳбатда жиддий тарзда: “Ўзларингиздан билиб ҳеч нарса қилолмайсизлар. ... Мен бўлсам сизларга ишониб ўтирибман-а!”, - дейиши мақсадга мувофиқдир.

Билвосита талабнинг бу шакли ҳамиша болаларга ўзларини оқлаш, ота-она уларга ишониши мумкинлигини иш билан исботлаш имконини бериши лозим. Борди-ю ишончсизлик билдириш боланинг ижобий ҳаракатлари ва муомаласини рағбатлантирмаса, уни тарбия амалиётида қўлламаган маъқул.

Қўрқитиш – тарбия методларидан бири бўлиб, салбий мазмунга эга. Ундан фойдаланишда болаларнинг зарур ҳаракатларини рағбатлантирувчи омил уларни ёқимли фаолият тури билан шуғулланиш, қандайдир ҳуқуқлардан маҳрум қилиш ҳақидаги огоҳлантиришдир. Масалан, уйга берилган топшириқларни бир неча марта бажармай борган болага ота: “Агар яна шундай қилсанг, энди топшириқни менинг назоратим остида бажарасан” дейди.

Қўрқитиш тарбиянинг энг охириги усулларидан бири бўлиб, ундан кейин жазолаш қўлланилади. Ушбу методдан самарали фойдаланишнинг муҳим қоидаси ота-оналар ҳаракатларининг изчиллигидир. Агар талаб бажарилмай қолса, амалда қўрқитишдан фойдаланилади. Ишончсизлик билдириш ва қоралаш билан бирга қўрқитиш педагогик талабнинг шундай шаклларига мансубки, уларнинг кучи ва таъсири ўзининг қўлланиш тезлигига тескаридир.

40 дан ортик оила, ота-оналарнинг фаолиятини кузатиш уларнинг болалар билан муносабатларни йўлга қўйишда ижобий ёки салбий методларнинг турли кўринишларидан фойдаланишларини тасдиқлади. Оилалар ҳаёти, ота-оналарнинг тарбиячи сифатидаги тажрибаси бугунги кунда ўзбек оилаларида қуйидаги методларга кўпроқ мурожаат этилаётганлигини тасдиқлади:

Ўзбек оилаларида тарбия жараёнида қўлланиладиган методлар

Ижобий методлар	Салбий методлар	
Сўраш	Аразлашиш	Совға бериш
Талаб қилиш	Айблаш	Ҳомийлик қилиш

Тасалли бериш	Бахслашиш	Қарғаш
Таъбирлаш	Бегона қилиш	Хўмрайиш
Таъкидлаш	Бириктириш	Зорланиш
Такдирлаш	Битим тузиш	Алдаш
Буюриш	Гиргитон бўлиш	Бачканалашиш
Ваъда олиш	Таҳсинлаш	Вайсаш
Таъкиклаш	Тенглашиш	Гиж-гижлаш
Ҳамдард бўлиш	Тергаш	Гина қилиш
Ҳурмат қилиш	Уялтириш	Ёмонлаш
Кафил бўлиш	Шавклантириш	Зарда қилиш
Кенгашиш	Эркалатиш	Кўр-кўрона ишониш
Койиш	Ялиниш	Мажбур қилиш
Кузатиш	Ўйнатиш	Низо келтириб чиқариш
Кўрсатиш	Ўргатиш	Сўкиш
Мақташ	Ўқитиш	Уришиш
Насихат қилиш	Қайтариш	Ишончисизлик билдириш
Овutiш	Ҳазиллашиш	“Мен”лигини тан олмаслик
Одатлантириш		
Оклаш		
Тушунтириш		
Ишонч билдириш		
Баҳолаш		

Талаб ва унинг тарбиявий таъсирчанлиги. Оилада болаларнинг муайян характерга эга бўлишлари, шунингдек, улар томонидан маълум хатти-ҳаракатлар содир этилишини таъминлашга хизмат қилувчи самарали методлардан бири – талаб саналади. Моҳиятига кўра талаб қуйидаги икки мақсадни амалга оширишга йўналтирилади. Хусусан:

1) болаларнинг ижтимоий-фойдали фаолиятини ташкил этишга рағбатлантириш. Ушбу ўринда талаб ота-оналар ҳамда боланинг ҳаётий мақсадлари бирлигига эришиш таъминланади, жамият томонидан тан олинган маънавий-ахлоқий меъёрлар инъикосининг болалар хулқ-

атвори, хатти-ҳаракатлари, шунингдек, ижтимоий фаолияти жараёнида акс этиши учун замин яратади;

2) болаларни оила манфаати ёки ота-оналарнинг хоҳиш-истакларини рўёбга чиқариш йўлида муайян хатти-ҳаракатларни амалга оширишга ундаш.

Бу вазиятда ота-оналарнинг талаблар аксарияти болаларнинг ёш, психологик ва шахсий имкониятларига мувофиқ келмайди. Натижада талаблар гарчи ижобий мазмунга эга бўлса-да, қутилган самарали таъминламайди. Аксинча, болаларда уларга нисбатан жиддий норозиликни келтириб чиқаради.

Талаб ўз моҳиятига кўра икки: бевосита ва билвосита каби турларга бўлинади. Айти ўринда талабнинг асосий турларининг моҳиятини таърифлаш мақсадга мувофиқдир.

Талабнинг у ёки бу турини танлаш педагогик вазиятнинг ҳисобга олинишига боғлиқ. Бевосита талабларнинг қўйилиши учун зарур омил бўлиб хизмат қилинувчи педагогик вазиятда қуйидаги икки ҳолат юзага келади ва улар қўйилаётган талабнинг тўла бажарилиши учун имконият яратади:

1) тарбияланувчининг муайян талабни қўётган субъектга нисбатан муносабати;

2) тарбияланувчининг бажарилиши талаб этилаётган фаолиятга бўлган муносабати.

Мавжуд муносабатларни ижобий, бетараф ва салбий каби гуруҳларга бўлиш мумкин. Бирок, тарбиявий фаолият амалиётида бундай муносабатларнинг кўплаб кўринишлари кузатилади.

Бевосита талаб ота-оналарнинг “Фақат шундай қиласан” деган умумий формула ёрдамида ифодаланувчи мурожаати бўлиб, у қатъий, дадил оҳангда ифодаланган ва аниқ кўрсатмага асосланади. Бундай ҳолатда болаларни ҳаракатга ундовчи омил – талабнинг ўзи ҳисобланади.

Бевосита талаб бола тарбиясининг бошланғич босқичида айниқса таъсирчан бўлади. Самимий, ошқора, ишонарли, кизгин ва қатъий талаб бўлмаса, болани тарбиялаб бўлмайди. Агарда тарбия жараёнида ота-оналар талабларни қўйишда иккилансалар, уларнинг болалар томонидан тўлақонли бажарилмаслигига эътиборсиз муносабатда бўлсалар,

қўйилаётган талаб педагогик жиҳатдан муайян аҳамиятга эга бўлмайди. Шунингдек, ота-оналар бундай вазиятларда ўз хатти-ҳаракатлари жиддий хатога йўл қўядилар.

Болаларнинг янги йўналиш ва мазмунга эга фаолиятларини ташкил этиш жараёнида ҳам бевосита талаб зарур. Мазкур ўринда бевосита талаб моҳиятига кўра йўл-йўриқ бериш каби намоён бўлади. Бевосита талаб аксарият вазиятларда фарзанд ота-оналарининг фикри ёки маълум фаолиятга нисбатан бетараф муносабатда бўлаётган бўлса қўлланилади. Қайд этилаётган жараёнда бевосита талабнинг қуйидаги қоидаларга мувофиқ бўлиши муҳим аҳамиятга эга:

1) талаб ижобий мазмунга эга бўлиши, болаларни аниқ хатти-ҳаракатларни ташкил этишга йўналтириши, улар томонидан ташкил этилаётган муайян ҳаракатларни таъқиқлаш ёки тўхтатишга хизмат қилмаслиги лозим. Албатта, тарбия жараёнида маълум таъқиқлардан болалар белгиланган ижтимоий хулқ-атвор қоидаларни бузганларида самарали фойдаланиш зарур. Бироқ талабларнинг фақатгина таъқиқлардан иборат бўлиши педагогик жиҳатдан нотўғридир. Талабларнинг қўйилишидан кўзланган асосий мақсад улар эътиборига болаларнинг ижобий хулқ-атвори ва фаолияти учун ҳаракат дастурининг берилиши билан тавсифланади.

2) бевосита талаб аниқ мақсадга йўналтирилган, тўлақонли ифодаланган мазмунга эга, аниқ ва тушунарли бўлиши лозим. Дастлабки пайтларда болаларнинг янги ҳаракатларини рағбатлантирганда талаб йўл-йўриқ бериш билан қўшилиб кетгандай бўлади. Бундай ҳолат талаблар мазмунини соддалаштириб, моҳиятини аниқ ёритиб беради;

3) ота-оналар томонидан ифодаланаётган ҳар бир оқилона талаб, албатта, бажарилиши, якунига етказилиши керак.

Шуни ёдда тутиш керакки, ҳар бир янги талабнинг бажарилиши ота-оналар томонидан қўйилувчи навбатдаги талабларининг кучи ва таъсирчанлигини оширади, болада ота-онасининг иродасига онгли ёндашиш одатини шакллантиради. Ҳар бир бажарилмаган талаб эса, аксинча, навбатдаги талабларнинг самарадорлигини пасайтирди.

Бевосита талабларнинг ижроси ҳақида сўз юритилганда, уларнинг қатъий, ишонарли оҳангда баён этилиши муҳим эканлигига эътиборни

қаратиш талаб этилади. У вазмин, жиддий ҳолатда ифода этилиши, бақирикқа, болани ҳақорат қилишга айланиб қолмаслиги керак.

Билвосита талабларда ота-оналарнинг мақсади тўғридан-тўғри ифодаланмай, балки, бир қадар яширин тарзда бўлади. Талабаларни қўйишда рағбатлантиришдан ҳам фойдаланилади. Рағбатлантириш омили сифатида фақат талабнинг ўзидан эмас, балки бир қатор психологик омиллар, яъни, боланинг ички кечинмалари, ҳис-туйғулари, ҳаётий эҳтиёжлари ва қизиқишларига таянилади. Бевосита талабларни моҳиятига қўра қуйидаги уч гуруҳга бўлиш мумкин:

1. Ота-оналарнинг фарзандларига бўлган ижобий муносабатини ифодаловчи талаблар. Булар – илтимос, ишонч, маъқуллашдир. Айни ўринда уларни *ижобий талаблар* дея номлаш мумкин.

2. Ота-оналарнинг болаларга бўлган муносабатини яққол ифодаловчи ҳамда фарзандларни муайян фаолиятга рағбатлантирувчи муносабатлар моҳиятини ёритувчи талаблар. Булар – маслаҳат, шаъма, шартли талаб ва ўйин шаклидаги талабдир.

3. Болаларнинг у ёки бу ахлоқий хислатларига салбий муносабатни намойиш этувчи талаблар. Булар – ишончсизлик билдириш ва дўк қилишдир. Уларни *салбий талаблар* деб аташ мумкин.

Талаб мазмун жиҳатидан ҳам, шакл жиҳатидан ҳам ривожланиб боради. Юқорида айтиб ўтилганидек, педагогик вазиятлар ўзгармас ҳолат эмас, улар доим ўзгариб туради. У ёки бу методларни татбиқ этиб, болалар фаолиятида муваффақиятга эришар эканлар ота-оналар мавжуд вазиятнинг зарур йўналишида ривожланишини бошқаради. Ота-она бевосита талабларни қўяр экан, болалар билан муайян муносабатларга киришади ва айни вақтда уларда бажариладиган фаолиятга муносабатни шакллантиради. Шу билан у бевосита талабларнинг муваффақиятли татбиқ этилиши учун шарт-шароит ҳозирлайди.

Шу билан бирга, тарбия жараёнида ижобий талаблардан кўпроқ фойдаланилаётган оилаларда ота-оналарнинг болаларни ҳурмат қилишлари, уларга нисбатан меҳрибон эканликларига гувоҳ бўлди. Шунингдек, бундай оилаларда болалар томонидан ота-оналар томонидан билдирилаётган кўрсатмаларнинг аниқ бажарилиши кузатилди. Аксинча, салбий методларни сунистеъмол қиладиган ота-оналарни болалар ҳурмат қилмайдилар, оилада интизом мавжуд эмас, тарбиявий жараён самарали ташкил этилмайди.

Бу албатта, тасодифий эмас. Болаларга ижобий муносабатда бўладиган, уларга бўлган муносабатларини ишонч билан ифодалайдиган ота-оналарнинг ўз фаолиятларидан қониқиш ҳосил қилади. Бундай муҳитда болалар билан ота-оналарнинг самимий муносабатлари ривожланади. Ва аксинча, ота-она болалар фаолиятини назорат қила олмаса, уларда маънавий-ахлоқий сифатларни, шунингдек, ижтимоий-фойдали меҳнатни ташкил этиш кўникмаларини шакллантира олмасалар тарбияси самарадорлиги тўғрисида сўз юритиш бефойдадир. Бундай оилаларда тарбиявий жараён доимий дўқ-пўписа, асабийлик асосида ташкил этилади.

Шундай қилиб, оила муҳитида тарбия методларидан самарали фойдаланиш, болаларни ижтимоий-фойдали меҳнатга ўргатиш алоҳида ўрин тутди. Шунинг учун ҳам болалар билан яхши муносабат ўрнатиш учун ижобий методларни кўпроқ ва салбий методларни камроқ ишлатиш зарур.

Назорат саволлари:

1. “Оила тарбияси методлари” тушунчаси қандай маънони англатади?
2. Оила тарбиясида асосан қандай методлар қўлланилади?
3. Ижобий характерга эга қандай методларни биласиз?
4. Оила тарбиясида қўлланиладиган салбий характердаги методлар билан танишмисиз?
5. Талабларнинг тарбиявий таъсирчанлиги нималарда акс этади?
6. Оила тарбиясида қўлланиладиган талабларни қандай гуруҳларга ажратиш мумкин?

Мавзуга оид адабиётлар:

1. “Ўзбекистон Республикаси оилани мустақкамлаш бўйича Концепцияси” Ўзбекистон Республикаси Президентининг 27.06.2018 қабул қилинган Қарори.
2. О.Ҳасанбоева ва б. Оила педагогикаси. – Тошкент: “Алоқасҳи”, 2007.
3. Мусурмонова О. Оила маънавияти – миллий гуруҳ / Ўқув қўлл. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 1999.
4. Сафаров О. Оила маънавияти. – Тошкент: Маънавият, 2009.
5. Қуронов М. Оила тарбияси. – Тошкент: Маънавият, 2007.

Амалий топшириқлар:

1. Ўз ота-оналарингиз фаолияти мисолида оила тарбиясига қўлланилган ижобий ва салбий характердаги методлар рўйхатини тузинг.

2. “Т-жадвал” график организери ёрдамида ўзингизга маълум бўлган оила тарбиясида муайян методлар қўлланилишида уларнинг таъсирчанлигини оширувчи ва пасайтирувчи ҳолатларни таҳлил қилинг.

3. Оила тарбиясида фаол қўлланилувчи ижобий ва салбий талабларни ўзида акс эттирувчи буклет тайёрланг.

Амалий топшириқларни бажариш юзасидан услубий кўрсатмалар:

1. Топшириқни бажаришда талабалар мустақил ишлайдилар. Машғулотда жамоа ўқитувчи раҳбарлигида ҳар бир талабанинг иши билан танишиб чиқади. Барча жавоблар ўрганилиб, оилаларда энг кўп қўлланиладиган методлар умумлаштирилади. Шу асосида ўзбек оилаларининг тавсифи ҳақидаги маълумотга эга бўлинади.

2. Талабалар топшириқни кичик гуруҳларда бажарадилар. Ҳар бир гуруҳ “Т-жадвал” график организери воситасида оила тарбиясида қўлланиладиган методлар таъсирчанлигини оширувчи ва пасайтирувчи ҳолатлар юзасидан ўз жавобларини ёритади. Жамоа гуруҳлар иши билан танишиб, энг яхши ишни аниқлайди.

3. Топшириқни бажаришда жамоа аъзолари икки гуруҳга бирлашган ҳолда ишлайдилар. Ўқитувчи гуруҳларга қуйидаги топшириқни беради:

Т/Р	Гуруҳлар	Топшириқ мавзуси
1.	1-гуруҳ	Оила тарбиясида фаол қўлланилувчи ижобий талаблар
2.	2-гуруҳ	Оила тарбиясида фаол қўлланилувчи салбий талаблар

Гуруҳнинг ҳар бир аъзоси ихтиёрий равишда бирор-бир методни танлайди ва унинг моҳиятини тўлиқ ёритишга ҳаракат қилади. Шу асосида гуруҳ аъзоларининг ўзаро ҳамжиҳатлигида яхлит буклет шакллантирилади. Ҳар бир гуруҳи ўзига берилган мавзу бўйича маълумотларни баён қилишда қуйидаги жадвал асосида иш кўриши мумкин:

1. Оила тарбиясида фаол қўлланилувчи ижобий талаблар

ТҲР	Методлар	Уларнинг моҳияти
1.	Илтимос	
2.	Ишонч билдириш	
3.	Маъқуллаш	
...	...	

2. Оила тарбиясида фаол қўлланилувчи салбий талаблар

№	Методлар	Уларнинг моҳияти
1.	Ишончсизлик	
2.	Дўк қилиш	
3.	Ўринсиз танқид	
...		

ОИЛАДА БОЛАЛАРНИ МИЛЛИЙ ИФТИХОР ВА МИЛЛИЙ ҒУРУР РУҲИДА ТАРБИЯЛАШ

Режа:

1. Оилада болаларни миллий руҳда тарбиялашнинг аҳамияти.
2. Оилада болаларни миллий руҳда тарбиялаш йўллари.
3. Оилада миллий тарбия воситаларидан фойдаланиш.

Таянч тушунчалар: миллийлик, миллий тарбия, миллий руҳ, миллий ифтихор, миллий ғурур, оилада болаларни миллий руҳда тарбиялаш, миллий тарбия воситалари.

Оилада болаларни миллий руҳда тарбиялашнинг аҳамияти. Эркин фуқаро ва озод шахс ҳақида сўз юритиб, уни шакллантиришда қуйидаги тўрт жиҳатга эътибори қаратиш мақсадга мувофиқ эканлиги айтилади: ўз ҳақ ҳуқуқини танийдиган бўлсин, бунинг учун курашсин; ўз қучи ва имкониятларига таянадиган бўлсин, имкониятларини ишга солиб,

самарасини кўра олсин; атрофида содир бўлаётган воқеа ходисаларга мустақил муносабат билдира олсин; шахсий манфаатларни мамлакат ва халқ манфаати билан уйғун ҳолда кўриб, фаолият юритсин.

Ҳар бир жамиятнинг тараққиёти миллат ёшларини миллий руҳда тарбиялаш, уларни миллий кадриятларга асосланган ижтимоий ҳаёт, турмуш тарзига қай даражада самарали тайёрланишига боғлиқ. Шу сабабли асрлар давомида ҳар бир миллат, халқ ўз миллий кадриятлари негизда ёш авлод тарбиясини ташкил этишга оид қарашларни шакллантириб келган. Миллий ёндашув асосида тарбия жараёнини ташкил этиш натижасида ёшлар миллий менталитет хусусиятларини ўзида намоён этувчи сифатларга эга бўлганлар.

Лотин тилидан таржима қилинган “менталитет” тушунчаси “ақл”, “тафаккур”, “фикрлаш тарзи” деган маъноларни англатади. “Миллий менталитет” атамаси миллий онг ва фаолият характерини ифодаловчи тушунча саналади. Шахснинг миллий менталитет хусусиятларига эга бўлиши унинг миллий анъаналари, маданияти ва турмуш тарзи негизда кечади. Авлодларнинг миллий менталитет хусусиятларини ўзларида намоён эта олишлари икки томонлама характерга эга, биринчидан, бу ҳодиса консерватизмни, яъни, миллий хусусиятларнинг ажодлардан авлодларга ҳеч бир ўзгаришсиз ўтиб боришини ҳамда миллий анъаналарнинг мустаҳкам бўлишини таъминлайди. Иккинчидан, миллий менталитетда муайян даражада бўлса-да, ўзгарувчанлик кўзга ташланади ва у миллий тараққиётни таъминлашга хизмат қилади.

Миллатнинг ўзга миллатлардан фарқловчи асосий жиҳат – бу унинг миллийлиги саналади.

Миллийлик – ўз миллатини улуғлаш ва унинг манфаатини ҳимоя қилиш, миллий гуруҳ ва миллий нафсоният туйғулари, ўз тили, адабиети, маданияти ва санъати, дини, тарихи ва урф-одатлари байрам сайллари маданий маънавий кадриятларини кадрлаш, ўз тугилиб воқеа етган диёрини ардоқлаш, унинг мусаффо осмони билан фахрланиш туйғуси.

Моҳиятига кўра “миллийлик” тушунчаси “миллат” тушунчаси билан узвий боғлиқ. Ҳар бир миллатнинг шаклланиши, узоқ тарихга эга бўлиши билан бир вақтда миллатларнинг ўзаро фарқ қиладиган жиҳатлари бўлади. Миллийлик, энг аввало, миллий онг ва миллий гуруҳда ўз аксини топади.

Миллий онг деб миллатнинг тарихи, тақдири ва истиқболи билан боғлиқ манфаатлар ва мақсадларини ифодаловчи, миллат вакиллари фаолиятини мақсад йуналишлар томон бошқариб турадиган ғоялар, фикрлар тизими.

Ҳал қилувчи омил сифатида миллий онг “миллатнинг мавжуд бўлиши, унинг тарихий тараққиёти ва истиқболи”ни белгилайди ҳамда миллатнинг “шаклланиши, унинг тараққий этиши ва абадийлигини таъминлайди”⁹⁴. Миллий онг асослари миллат пайдо бўлган илк дақиқалардан шакллана борган ва унинг ўзи билан параллел равишда ривожланиб келади.

Миллий онг ўзида миллатнинг орзу-ниятлари, ўй-фикрлари, ҳаётини ёндашув, интилиш ва мақсадларини, ижтимоий-миллий турмуш тарзи ҳамда табиий борлиққа, ижтимоий субъектларга, оилага, фарзандлар тарбияси ҳамда шахснинг ўзига бўлган муносабатлари мазмунини акс эттиради. Шу сабабли оила шароитида болалар тарбиясини ташкил этишда уларда миллий онгни самарали шакллантира олиш долзарб аҳамиятга эга. Ёшларнинг миллий онгга эга бўлишлари уларда миллий гурурнинг самарали шаклланишига, миллий жиҳатдан ўзликларини англашларига ёрдам беради.

Миллий гурур – шахс, ижтимоий гуруҳнинг миллий ўз-ўзини англаши асосида шаклланидиган аждодлари қолдирган моддий ва маънавий меросдан, ўз халқининг жаҳон цивилизациясига қўшган ҳиссаси, ўзга миллатлар олдидаги кадр-қиммати, обрў-эътиборидан фахрланиш ҳиссини ифодалови тушунча

Ҳар бир миллатнинг ўз-ўзини англаши натижасида содир бўладиган ички руҳий кайфияти миллий гурур унинг ўзи яшайдиган замин, ўтмиши, аждодлар моддий ва маънавий меросининг жаҳон цивилизациясига қўшган ҳиссаси, ўзга миллатлар олдидаги кадр-қиммати, обрў-эътибори, халқаро майдонда тутган ўрнидан фахрланиш ҳиссини ифодалови тушунча саналади.

Оила шароитида ота-оналар томонидан “миллий ифтихор” ибораси моҳиятини сўзма-сўз англаниши ҳамда бу ҳақида болаларга маълумот берилиши уларда ушбу туйғунинг шаклланишини таъминлайди. Бу

⁹⁴ Фалсафа. Қисқача изоҳли лугат / Маъсул муҳар. А.Жалолов. Таҳрир хайъати: М.Абдуллаева ва б. Муал.: М.Абдуллаева ва б. – Тошкент: “Шарқ” НМАК, 2004. – 209-бет.

Ўринда ота-оналар “ифтихор” тушунчаси “улуг бир нарсага дахлдорликдан фахрланиш, қувониш, ғурурланиш”⁹⁵ бўлса, “миллийлик” муайян миллатга дахлдорликни ифодалаши ҳақида маълумотларни бера олишлари зарур. Яхлит ҳолда эса “миллий ифтихор” ибораси “Ўз миллати, унинг тарихи, миллий кадрият ва анъаналари билан фахрланиб яшаш туйғусидир”⁹⁶.

Миллий ғурур – миллий ифтихор демакдир. Миллий ифтихор миллат ўзининг ўзини яхлит ижтимоий бирлик, қон-қариндошлик, тил, маданият, маънавият, иқтисодий ҳаёт ва келажак бирлиги муайян миллат вакилларининг қалбидан чуқур ўрин эгаллайди. Миллий ифтихор миллат маънавий камолотининг барча жиҳатларини, мероси ва бугунги кадриятларни ўз ичига олади. Миллий мустақиллик натижасида эришилган ва эришилажак иқтисодий ва маънавий ютуқлар кўпайгани сари Ўзбекистон билан фахрланиш ҳисси - миллий ифтихор шунчалик кўпайиб бораверади. Миллий ифтихор мамлакатимизнинг барча фуқаролари учун бирдек тегишли ва унинг юксала бориши учун барча фуқаролар баробар маъсулдилар.

“Миллий ифтихор туйғуси – ўз миллий мансублигидан фахрланиш, ўз миллатининг бой тарихи, маданий ва маънавий меросидан, унинг жаҳон цивилизациясига қўшган ҳиссасидан ғурурланиш имконияти. Миллий ифтихор туйғуси – ўзлигини англаш ўзгаларни тушунишга даъват этувчи қудрали куч”⁹⁷.

Маълумки, тарбия муайян, аниқ мақсад ҳамда ижтимоий-тарихий тажриба асосида ёш авлодни ҳар томонлама ўстириш, унинг онги, хулқ-атвори ва дунёқарашини таркиб топтириш жараёнидир. Турли замон ва маконда ижтимоий тарбия моҳиятан турлича ифодалаб келинган бўлиб, унинг мазмуни ижтимоий мақсадлардан келиб чиқиб асосланган⁹⁸ бўлса-да, барча даврларда ҳам миллий кадриятлар, уларнинг моҳияти тарбия жараёнига чуқур сингдирилиб борилган. Энг муҳим, тарбия жараёнида асосий эътибор соғлом авлодни тарбиялаб вояга етказишга қаратилган. **Соғлом авлод** – жисмонан бақувват, маънавияти бой, ахлокли, юксак тафаккурга эга авлод.

⁹⁵ Тарбия / Ота-оналар ва мураббийлар учун энциклопедия. Тузувчи: М.Н.Аминов. Масъул муҳар: А.Н.Мажидов “Ўзбекистон Миллий энциклопедияси” – Тошкент: Давлат илмий нашриёти, 2010. – 178-бет.

⁹⁶ Ўша манба – 179-бет.

⁹⁷ Ўша манба – 179-бет.

⁹⁸ Педагогика назарияси ва тарихи. 1-қисми: Педагогика назарияси / М.Х.Тўхтаходжаева ва б. – Тошкент: “Iqtisod-moliya”. 2007. – 380-бет.

Ҳар жиҳатдан етук, соғлом кишилар ўзларида асрлар давомида ўзи мансуб халқ томонидан эъзозланиб келинган энг улугъ фазилатлар – иймон, инсоф, меҳр-окибат, шафқат ва раҳмдиллилик, уят ва андиша, ор-номус, ўзаро ҳурмат, юксак Ватанпарварлик, элига ва халқига садоқат каби кадриятларни ва гояларни мужассамлаштирган бўлишлари лозим.

Баркамол шахс киёфасида куйидаги фазилатлар ўз аксини топади:

- ота-онаси, фарзандлари, қариндошлари, хуллас бутун оила аъзолари, кўни-қўшнилари, маҳалла-кўйи, қишлоқдошлари ва халқ фаровонлиги, мамлакат ободлиги ва истиқболи учун қайғуриш;
- теварак-атрофдаги инсонлар унга керак бўлганлиги каби ўзи ҳам уларга керакли бўлишга интилиши;
- одоб-ахлоқи, феъл-атворини ёқимли қилишни инсоний бурч деб ҳисоблаш;
- ота-боболардан, аждодлардан ёдгор бўлиб қолган маданий меросни кадрлаш;
- миллий кадриятларни эъзозлаш ва уларга содиқ бўлиб қолиш;
- ватанпарварлик, халқпарварлик, инсонпарварлик туйғуларининг барқарор бўлиши;
- ўзаро муомала-муносабатда ўрнатилган бўлишга мойиллик, бировнинг оғирини енгил қилишни одат қилиш;
- умумхалқ маъқуллаган ва ҳукумат томонидан қабул қилинган Конституцияни ҳурмат қилиш ва унга садоқат намуналарини амалда кўрсатиш;
- Ватанни ҳимоя қилиш, бошқача айтганда, ҳарбий ватанпарварлик туйғулари билан яшаш;
- диёнат ва адолат, меҳр-шафқат ва эзгуликни ҳимоя қилиш;
- ваъдага вафоли бўлиш ва б.

Маънавий баркамол инсон шон-шуҳрат, мансаб, моддий бойлик кетидан қувмайди, моддий қийинчиликларга дуч келганда қадди букилмайди, баъзан уюштирилган тухмату-фитналарга унинг руҳини тушира олмайди. Демак, ҳар қандай шум тақдир ва қисмат покиза, мард, маънавий баркамол инсон маънавиятини буза олмайди, балки мустаҳкамлайди, чиниктиради. Юксак даражадаги маънавиятга эга инсон – фидойилик, жасорат, мардлик, ўз халқини севиш, Ватанни кадрлаш, аждодларидан фахрланиш каби олижаноб фазилатлари билан

ажралиб туради. Инсоннинг инсонлиги, биринчи навбатда унинг маънавий-ахлоқий жиҳатдан баркамоллиги, поклиги билан белгиланади.

Оилада болаларни миллий руҳда тарбиялаш йўллари. Маънавий ва маърифий баркамолликнинг кирралари ва мезонлари каторига мустақиллик тафаккури ва миллий ифтихор ҳам киради. Мустақиллик тафаккурини ҳар бир кишида шакллантириш ниҳоятда зарур. Токи, мустақиллик тафаккури, миллий ифтихор, гурур бўлмас экан, фидокорлик, ватанпарварлик, миллатпарварлик каби хислатлар жўш урмайди.

Мустақиллик тафаккури кенг камровли бўлиб, у куйидагиларни ўз ичига олади:

- Ватан истиклоли ва истикболи ҳақида кайғуриш;
- халки, юрти кадр-қиммати, ор-номусини англаш ва бунга ҳимоя қилиш;
- бутун меҳнати, истеъдоди, имкониятини, зарур бўлса жонини ҳам юрт истикболи, халқ бахти учун бахшида этиш ва б.

Мустақиллик бугунги кун ёшларига аждодлар томонидан қолдирилган улуг имконият, бой мерос, муқаддас туйғудир. Шундай экан уни хоҳ оила шароитида, хоҳ таълим муассасаларида бўлсин ташкил этиладиган таълим-тарбия жараёнида ёшлар (болалар) онгига сингдириб бориш, уни асрашни ўргатиш мақсадга мувофиқдир. Бинобарин, бугунги кун ёшлари юрт мустақиллигини асраб-авайлаш ҳар бир фуқаро зиммасидаги шарафли бурч эканлигини англай олсин. Ота-оналар ҳам ўз навбатида оила муҳитида фарзандларни юрт мустақиллигини ҳимоя қилиш, асраб-авайлашни сўздагина эмас, балки амалда ҳам ўз хатти-ҳаракатлари намунасида тушунтира олишлари зарур. Бунда ҳар бир фуқаро, шу жумладан, ўқувчилар зиммасига юклатилган энг оддий вазифалар, жумладан, ўқув фанлари асосларини чуқур ўзлаштириш, билимларни пухта эгаллаш кабиларни муваффақиятли адо этиш юрт мустақиллигини мустаҳкамлаш. Ватан равнақи, юрт ободлигини таъминлашга қўшилган ҳисса эканлигини англаштиришга эътибор қаратишлари керак.

Юқорида айтиб ўтилганидек, шахс маънавий баркамоллигининг муҳим кўринишларидан бири – бу унинг миллий ифтихор туйғусига эгаллиги саналади. Миллий ифтихор ўз халқининг бир неча минг йиллар давомида яратиб келган барча моддий ва маънавий бойликлари, тарихий мероси, урф-одатлари, анъаналари, одоб-ахлоқи, турмуш тарзи, юксак

маънавияти, барча тарихий ютуқлари ва сабоқларига чексиз ҳурмат ва эъзоз билан муносабатда бўлиш, авайлаб-асрашдир.

Ўз халқининг тарихини, миллий кадриятларини, тилини, истиқбол манфаатларини билмаган, кадрламаган, миллий мансублигини унутган, ўз миллатининг истиқболи учун қайғурмайдиган, курашмайдиган кишиларда миллий гурур ҳам, миллат ва фахрланиш ҳам, миллатпарварлик ҳам бўлмайди. Бундай шахслар маънавий баркамол саналмайди.

Маънавий баркамол инсонни тарбиялаш қанчалик мураккаб бўлса-да, бироқ, бу мақсадга эришиш миллатнинг ижтимоий, иқтисодий ва маданий соҳалардаги ривожини, юқларини кафолатлайди.

Бугунги кескин ва мураккаб вазиятдан тегишли хулосалар чиқариб олиш керак. Айни вақтда авангард бўла оладиган ёшларнинг сиёсий ташкилотини қайтадан тиклашни давр тақозо этмоқда. Ушбу ташкилот ёшларни фидоий, фаол, бунёдкор бўла олишларида намуна кўрсата олиши, уларнинг эътиборларини маиший иқир-чиқирлардан олий мақсадлар, улкан яратувчанликка қарата олиши зарур. Бу эса ўз навбатида оила шароитида ота-оналар томонидан вояга етмаган фарзандлар эътибори нимага қаратилганлиги, уларнинг онгида қандай гоёлар мустаҳкам ўрин олганлигига қарата олишлари даркор. Ота-оналар ўз фарзандларини уларнинг раҳбарлигида ёки мустақил равишда ўзларида чинакам ватанпарварлик, байналмилаллик сифатларини тарбиялай олишлари учун зарур педагогик шарт-шароитни яратиб бера олишлари муҳимдир. Бинобарин, таълим-тарбия тизимини ўзгартирмасдан туриб, онгни ўзгартириб бўлмайди. Онгни, тафаккурни ўзгартирмасдан туриб, эса биз кўзлаган олий мақсад озод ва обод жамиятни барпо этиб бўлмайди.

Оилада миллий тарбия воситаларидан фойдаланиш. Оила шароитида тарбия жараёнининг самарали кечишида ота-оналарнинг таъсирчан педагогик воситалардан фойдалана олишлари ҳам муҳим аҳамиятга эга. Муаммони назарий ва амалий жиҳатдан таҳлил этиш натижасида оилада тарбияни амалга оширишда қуйидаги тарбиявий воситалардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ эканлигига ишонч ҳосил қилинди:

1) халқ педагогикаси гоёлари;

- 2) халқ оғзаки ижоди намуналари (эртақлар, топишмоқлар, мақоллар, афсоналар, дostonлар, халқ қўшиқлари, панд-насихатлар, ўғитлар);
- 3) миллий ахлоқ-одоб, урф-одат, удум, қадриятлар, байрам ва маросимлар;
- 4) мутафаккирларнинг ўғит ва пандлари, таниқли кишиларнинг ҳаёти ва фаолиятига оид ибратли мисоллар;
- 4) оилавий анъаналар, удумлар (оила аъзолари учун аҳамиятли бўлган саналарни нишонлаш, ўтганларни ёд этиш ва ҳ.к.);
- 5) сулола учун кадрли бўлган моддий ашёлар (ёдгорликлар, китоблар, сулола вакилларининг касб-корига дахлдор бўлган буюмлар, бинолар, иншоотлар (жумладан, тегирмон, устахона) ва б.);
- 6) сулола ҳақида маълумот берувчи шажара;
- 7) сулола вакилларининг касб-корларига оид ҳаётий лавҳалар, хотиралар;
- 8) кекса авлод вакиллари, ота-оналар ҳамда катта ёшли оила аъзоларининг шахсий намунаси;
- 9) оила ва оила тарбиясига оид илмий, илмий-оммабоп ва оммабоп асарлар;
- 10) вақтли матбуот материаллари ва ҳ.к.

Эзгу ғояларни тарғиб этувчи ҳикоя боланинг маънавий камолотини таъминлашда муҳим ўрин тутди. Шу боис ҳар бир оиланинг китоб жавонида эртақлар тўпламининг бўлиши мақсадга мувофиқдир. Кейинги вақтларда Ўзбекистондаги нашриётлардан кўпгина қизиқарли, эзгу ғояларни тарғиб этувчи тўпламлар чоп этилди. Ёш болаларга ҳикоя қилинадиган эртақлар мазмунан қисқартирилиши, баён услубининг ўзгартирилиши, эртақнинг тушунарли ҳикоя қилиниши уларнинг тарбиявий таъсирчанлигини янада оширишга хизмат қилади.

Эртақни танлай билиш катта аҳамиятга эга. Мактабгача тарбия ёшидаги болаларга деғу-парилар, шайтон, ялмоғиз кампир, алвасти, ажина, сув париси ва шу каби образлар мавжуд бўлган эртақларни айтмаслик керак. Бундай эртақларни катта ёшдаги болаларга тавсия қилиш мумкин, негаки, улар бу вақтда муайян даражада тафаккурга эга бўлиб, улар устидан эзғуликнинг, ижобий қаҳрамонларнинг ғолиб келишларига ишонишади. Қолаверса, улар эртақдаги турли деғу парилар, ялмоғиз кампир ва бошқа салбий образлар эртақларга атайин киритилган образлар эканлигини, улар воситасида инсонларга

ёмонликни тиловчи ёт ғоялар ифодаланганлигини тушуниб етадилар. Кичик ёшдаги болалар эса деғу парилар ва бошқа шу каби образларни ҳақиқатан мавжуд деб қабул қилишлари мумкин, бунинг натижасида болада ваҳима уйғонади, кечалари яхши ухлай олмағ, босинқираб чиқишади.

Ёш болалар учун энг маъқул эртақлар – бу ҳайвонлар ва уларнинг ҳаёти. Фаолияти, ҳатти-ҳаракатларига оид эртақлар саналади. Ўзбек халқ эртақлари ҳазинасида бундай эртақлар жуда кўп ва улар жуда таъсирчан эртақлардир. Худди шунингдек, Ўзбекистонда истиқомат қилувчи бошқа халқлар ҳам тарбиявий аҳамиятга эга эртақларга бой саналади.

Бола вояга етиб бориши билан кишиларнинг бир-бирларига бўлган муносабатларининг эртақларга кўчганлигини англай боради. Шу сабабли улар орасидан тарбиявий аҳамиятга эгаларини танлай олиш мақсадга мувофиқдир. Жумладан, Насриддин Афанди ҳақида кўплаб қизиқ латифалар мавуд бўлса-да, бироқ, улар орасидан кишини ўта аҳмоқ қилиб кўрсатмайдиган латифаларнигина танлаган ҳолда оила тарбиясида улардан фойдаланиш талаб этилади. Кичик ва ўрта ёшли болаларга эзғу ниятли қаҳрамонлар ёки болалар ҳалок бўладиган қайғули эртақларни ҳикоя қилиш тўғри эмас. Аксинча, болаларни ҳаракатга ундайдиган, фаолликка даъват этадиган, ўз кучига ишончи ортадиган, ҳаётга ишонч билан қарашга ўргатадиган эртақларни ҳикоя қилиб бериш мақсадга мувофиқ саналади. Ёрдамга муҳтожларга кўмак беришни тарғиб этувчи эртақлар болаларда уларни нотавон ва ожиз кишилар экан, деган тасаввурнинг ҳосил қилишига олиб кетмаслигига эътибор қаратиш лозим. Зулм ва зўравонликнинг аянчли оқибатларини тасвирловчи эртақ, қисса ва дostonларни фақатгина катта ёшдаги болалар билан бирга ўқиш ва тинглаш педагогик жиҳатдан тўғри йўл ҳисобланади.

Болаларнинг ҳаёлларини бойитиш ва уларни маиший ҳаёт, ижтимоий муносабатлар билан яқинроқ таништириш учун турли сурат ва тасвирлардан фойдаланиш ҳам алоҳида аҳамиятга эга. Бунда фақат болалар журналларидан олинган расмлардан фойдаланибгина қолмай, балки ихтиёрий расм, гравюра ёки фотосуратларнинг кўчирмаларидан фойдаланиш мумкин. Асосий эътибор уларнинг мазмунан болаларнинг ёши, хусусиятларига мос бўлишига қаратиш керак, холос. Одатда

болалар бундай расмларни томоша қилаётганларида ниҳоятда кўп саволлар берадилар, тафсилотларини, сабабларини билиб олишга қизиқадилар. Саволларга ҳамма вақт бола учун тушунарли қилиб жавоб бермоқ керак. Борди-ю, жавоб бериш мушкул бўлган савол берилса, у ҳолда: “Сен ҳали тушунмайсан, катта бўлганингдан кейин билиб оласан”, – дейиш лозим. Бу каби жавобларнинг ҳеч қандай зиёни йўқ, ҳатто бу жавоблар болаларни берилган саволга имкон даражасида жавоб беришга одатлантиради. Керакли расмларни “Фунча” ҳамда “Гулхан” каби бошқа журналлардан топиш мумкин.

Болалар учун китоб сотиб олишда йирик ҳарфлар билан чоп этилган, расмлари кўп, мазмуни тушунарли баён этилганларини танлаш зарур. Бундай китоблар болаларда ўқишга бўлган қизиқишни уйғотади, шунингдек, савод чиқариш йўлидаги муайян қийинчиликларни енгишга ёрдам беради.

Савод ўргатишдан болалик ҳаётининг иккинчи даври – ўқиш ва билим орттиришга бағишлаingan даври бошланади. Бу даврда бола ҳаётида мактаб энг муҳим ўрин олади, аммо бундан асло, ота-оналар ўз болаларини тарбиялаш вазифасини унутиб, фақат мактабгагина таянишлари мумкин, деган хулосага келиш ярамайди. Аксинча, ота-оналар томонидан оилада ташкил этиладиган маданий-маърифий ишлари, барча аъзоларнинг маданий муомаласи боланинг мактабдаги ўқиши учун, ўқшининг сифати учун, ота-оналари, ўртоклари ва мактаб жамоаси билан ижобий муносабатда бўлиши учун катта аҳамиятга эга. Газета, китоб, телевидение ва маънавий тарбиянинг қолган бошқа воситалари худди ана шу даражада жуда ҳам катта аҳамият касб этади.

Куйида ана шу воситаларнинг ҳар бири ва уларнинг тарбиявий имкониятлари хусусида батафсил сўз юритилади.

Боланинг саводи чиққач, газетанинг унинг ҳаётида мустаҳкам ўрин олишига эришиш керак. Ота-оналар болаларга мўлжалланган газеталардан бирига обуна бўлиши керак. Ушбу газетани улар болага эшиттирмасдан ўқимасликлари, ҳар бирлари алоҳида газета билан танишиб чиқмасликлари лозим. Ҳар бир газетада болаларга махсус ўқиб бериш учун мўлжалланмаган бўлса-да, ҳар ҳолда уларнинг олдларида овоз чиқариб ўқиш ва фикр алмашиш мумкин бўлган материал топилади, албатта. Агар газетадан ўқиган материал болалар учун

мўлжалланмаган бўлса, янада яхши. Бола барибир кулоқ солади, агарда ота-оналар ўзларини хотиржам тутишса, у шу қадар диққат билан кулоқ солади. Халқаро аҳвол, мустақиллик байрами, мамлакат чегарасидаги воқеалар, фидоий фуқаролар томонидан кўрсатилган қаҳрамонликлар, шаҳарларнинг қурилиши ва безатилиши, ижтимоий ҳаётга оид янги тартиб-қоида ва қонунлар болаларнинг дунёқарабини бойитиш билан бирга уларни шахслараро муносабатларга самарали тайёрлашга ёрдам беради.

Болалар вояга етган сари, айниқса, уларнинг ўзлари ўқишни ўрганган вақтидан бошлаб, газетанинг улар ҳаётидаги аҳамиятини тобора оширишга эришиш лозим. Албатта, агар иложи бўлса оилдаги ҳар бир фарзанднинг ёш хусусиятларини инобатга олган ҳолда улар учун газета ва журналларига обуна бўлиш янада афзал ҳисобланади. Бирон сабабга кўра бунинг иложи бўлмаса, ушбу ҳолат унчалик зиён келтирмайди. Чунки газеталарнинг баён услуби ҳар бир киши учун тушунарли, шу сабабли уларда бола учун ҳам бирон-бир қизиқ материални ҳамма вақт топиш мумкин. Ота-оналар шунга эътибор беришлари керак, газетани болаларнинг ўзлари ҳам ўқисин. Имкон қадар газетанинг ҳар бир бола учун ҳаётий заруратга айлантириш мақсадга мувофиқ.

Бирок, айти ўринда шунини ҳам унутмаслик керакки, ҳар бир бола томонидан ўқилган материал оила даврасида муҳокама қилиб борилиши ёки ҳеч бўлмаганда бу тўғрида суҳбат уюштирилиши зарур. Муҳокама жараёнида ота-оналар унутмасликлари керакки, суҳбатлар расмийликка айлантириб юборилмасин. Шунингдек, суҳбатлар учун алоҳида соат ажратиб ўтирмаслик ҳамда унга кўп вақт сарф қилмаслик лозим. Одатда оила даврасидаги суҳбатларнинг махсус сабоқ беришга асосланиши, эзмалик қилиш, буйруқ, талаб оҳангида сўзлаш болалар томонидан ўқилган материалнинг тарбиявий таъсирчанлигини камайтиради. Шу боис ўқилган материални муҳокама қилиш эркин суҳбат бўлиши, мунозаранинг самимийлик касб этишига диққат қаратилиши керак. Агарда, бу каби суҳбатлар бирон-бир уй юмуши билан боғлиқ равишда ёки оила аъзоларидан биров айтган фикр баҳонасида “бехосдан бошланиб кетгудай” бўлса, у янада самарали уюштирилади. Борди-ю, суҳбатларни бошлаш учун яхши баҳоналар топилмаса, у ҳолда ота-оналар ўз фарзандларига “Хўш, бугун газетада

қандай қизик хабар чоп этилган экан?”, дея мурожаат қилишлари мумкин.

Катта ёшдаги болалар учун газета маданийликнинг, кичик ёшдаги ўғил ёки қиз болалар учун эса ижтимоий ва табиий борлик моҳиятини англашга имкон берувчи восита бўлиб қолиши зарур.

Оила муҳотида фарзандларни китоб билан таништириш ҳам ота-она, ёши катталар томонидан овоз чиқариб ўқишдаи бошланиши керак. Фарзандларнинг саводи чиққандан кейин ҳам иложи борича ота-она ва катта ёшли оила аъзоларининг овоз чиқариб китоб ўқишлари оила тарбиясининг энг самарали усулига айланиши зарур. Шунга эришиш зарурки, китоблар мутолааси кунлари болалар учун байрам каби кун бўлиб қолсин. Бунга эриша олиш ота-оналарнинг энг катта ютуғи бўлган бўларди. Аста-секин авваллари ота-оналар томонидан асарларнинг ўқиб берилиши ўрнини кейинчалик фарзандларнинг ўзларига топшириш керак. Жараённинг самарали бўлиши қуйидагича йўл тутилишига боғлиқ:

- 1) ота-она томонидан асарларни махсус ўқиб беришда дастлаб боланинг тингловчи бўлишга ўргатиш;
- 2) аста-секин асарларнинг ота-она ёки ёши катта оила аъзоларининг болалар билан биргаликда, ўзаро ҳамкорликда (муайян саҳифаларни навбатма-навбат) ўқишга эришиш;
- 3) ўқилган асарни оила даврасида жамоа бўлиб муҳокама қилиш;
- 4) асар юзасидан ўзаро фикр алмашишга эришиш.

Оила даврасида фарзандларнинг бадий асарларни мутолаа қилишга бўлган қизиқишини жамоа асосда ривожлантириш ҳамда уларда ўқилган асарга танқидий ёндашиш, баён этилган воқеликдан хулоса чиқариш, қаҳрамонларнинг ижобий фазилатларини ўзлаштиришга интилиш кўникмасини тарбиялаш мақсадга мувофиқдир.

Ота-она ва оиланинг катта ёшли аъзолари ўзлари намуна кўрсатиш орқали болаларда секин-аста уларнинг ўзлари мустақил равишда иштиёқ билан бадий асарларни ўқишга бўлган қизиқишларини оширишга эътибор қаратишлари оила тарбиясида юксак самарадорликка эришишни кафолатлайди. Болаларнинг, айниқса, катта ёшдаги болаларнинг бадий асарларни мустақил ўқишлари мактаб таълими жараёнида яна мустаҳкамланади. Аммо ота-оналар шу нутмасликлари керакки, агарда болаларнинг бадий китобларни

мутолаа қилишларига оила шароитида эътибор қаратилмас, болаларда бу борадаги дастлабки кўникмалар шакллантирилмас экан, таълим муассасалари бу борада ҳеч бир натижага эриша олмайди.

Айни ўринда ота-оналарнинг эътиборларига фарзандларни оила шароитида китоб, хусусан, бадиий асарларни мутолаа қилишга ўргатиш юзасидан қуйидаги тавсияларни ҳавола этиш мақсадга мувофиқдир:

а) ота-оналар болалар томонидан бадиий асарлар ва махсус адабиётларни танлашни назорат қилиб боришлари керак, зеро, болаларнинг ёш ва психологик хусусиятлари, дунёқараши, билим даражасига мос бўлмаган адабиётлар, асарларни мутолаа қилишлари уларда нотўғри тасавурларни ҳосил қилади, қолаверса, вақтларининг беҳуда сарфланишига олиб келади.

б) оиланинг катта ёшли аъзолари, хусусан, ота-оналар болаларнинг бадиий асарлар, махсус адабиётларни қандай ўқишларидан хабардор бўлишлари лозим; улар болаларни китобларни ўқишда уларнинг мазмунига эътибор бермай, саҳифама-саҳифа тез-тез ўқишдан, қизиқарли воқеаларни юзаки кузатиб боришдан сакланишга ўргатиб боришлари керак;

в) ота-оналар ва оиланинг катта ёшли аъзолари болаларни китобларни эҳтиёт қилиб тутишга одатлантира олишлари зарур.

Болалар китобхонлиги масалаларини ўрганиш натижаларининг кўрсатишича, ота-оналар китоб танлашга кўпинча яхши эътибор бермайдилар. Бундан ташқари, болалар учун лотин алифбосида ёзилган китоблар ҳали кам. Ҳар ҳолда, китобга доир ҳамма масалалар юзасидан ота-она ёки кутубхоначидан маслаҳат олиш мумкин ва ҳеч ким бундай маслаҳат беришдан бош тортмайди.

Телевидение ва радио, улар орқали намойиш этиладиган кино, видео фильмлар, театр спектакллари, дам олиш дастурлари нафақат болаларни, балки катталарни ҳам тарбияловчи таъсирчан воситалардир. Бирок, замонавий шароитда суратга олинаётган кино, видео фильмлар, телесериаллар, саҳналаштирилаётган театр томошаларини ҳам бирдек тарбиявий аҳамиятга эга деб бўлмайди. Аксарият кино, видео фильмлар, телесериаллар эса ўзбек халқига хос миллий менталитетга зид гоё, қарашлар билан бойитилган, айримлари эса “оммавий маданият” кўринишларини тарғиб қилишга мўлжалланган бўлиб, улар болалар

онгида салбий фикр, хулкида эса ахлоқсиз сифатларнинг шаклланишига замин яратади.

Шу сабабли ота-оналар кино, видео фильмлар, телесериалларнинг давлат киностудияларида яратилганлиги ёки давлат буюртмаси билан тайёрланганлигига эътибор қаратишлари зарур. Бинобарин, бу каби санъат маҳсулотларигина ўзида миллий гоё ва мафкура тамойилларини тарғиб этиш билан бирга, миллий кадрятларни тарғиб этишга хизмат қилади. Уларни томоша қилган болалар ўзлари учун зарур бўлган “маънавий озуқа”га эга бўладилар.

Янги тараққиёт даврида яратилган кино, видео фильмлар, телесериалларнинг деяри барчаси бадий жиҳатдан юксак бўлиб, улардан оила тарбиясини ташкил этишда фойдаланиш кутилган натижаларни кафолатлайди. Шунга қарамай, ота-оналар болаларни кино-театрларга олиб боришдан бутунлай воз кечмасликлари, уларни назоратсиз қолишларига йўл қўймасликлари керак.

Ота-оналар, аввало, болаларнинг кинофильмга бўлган муносабатларига эътибор қаратишлари керак. Баъзан шундай ҳоллар бўладики, боланинг фикри-ёди кинода бўлиб қолади. Намойиш этиладиган кино, видео фильм ёки телесериални деб болалар бошқа вазифаларни, жумладан, дарс тайёрлашни ҳам унутиб қўядилар. Бирорта ҳам фильмни қолдирмай кўрадилар, вақтларини асосий қисмини телевизор қаршисида ўтказадилар.

Телевизорни кўп кўриш бир талай зарарли оқибатларга олиб келади. Масалан:

- 1) доимий кам ҳаракатлилик тана вазнининг ошишини таъминлайди;
- 2) кўриш гигиенасига риоя қилмаслик кўзни толиқтиради;
- 3) болаларнинг мияси муҳим-номуҳим, керак-нокерак ахборотларни қамраб олади, бунинг оқибатида мия толиқиб, бош оғриғи юзага келади;
- 4) телевизорни доимий томоша қилиш болаларда иштиёқсизликни юзага келтиради, натижада улар аста-секин ҳар бир фильмни завқсиз томоша қилишга одатланишади; бора-бора болалар картинани шунчаки кузатиб ўтиришга ўрганадилар; бу эса болаларни фикрлашга ундамайди; фильмга нисбатан ҳеч бир савол юзага келмайди. Бу тариха фильм кўришнинг фойдаси жуда кам бўлади, баъзан эса катта зарар ҳам келтиради. Шу сабабли юқорида айтиб ўтилганидек, ота-оналар кино,

видео фильмлар, телесериалларни томоша қилишда йўл-йўрик кўрсатиб, раҳбарлик қилиб туришлари зарур.

14-15 ёшгача бола бадиий ёки видеофильмларни ота-оналари ёки опа ва акалари билан бирга кўргани маъқул. Бу нафақат болаларни назорат қилиш шакли бўлиб қолмай, балки, кўпроқ, биргалашиб китоб ўқиш тўғрисида берган тавсиямизда кўзланган мақсад учун зарурдир. Ҳар бир фильм оилада ҳеч бўлмаганда бир неча минут муҳокама ва музокара учун мавзу бўлиши керак. Ота-оналар бу тўғрида боланинг ҳам ўз фикрини баён қилишига, унга нима маъқул бўлиб, нима маъқул бўлмаганини, нимаси қаттиқ таъсир этганини гапириб беришига эришмоқлари керак. Агар бунда ота-оналар болани фақат ташқи ҳодисалар, сюжетнинг қизиқлиги, кино қаҳрамонининг саргузаштларигина қизиқтираётганини пайқасалар, бир-икки савол ёрдамида унинг эътиборини кинофильмнинг мазмунига қаратишлари лозим. Баъзан, ҳатто болага ҳеч қандай савол бермай, фақат унинг олдида ўз фикрингизни айтишингизнинг ўзи ҳам кифоя қилади.

Болаларнинг қандай фильмни кўришлари кўпроқ маъқул эканини ота-оналар ҳал қилиши керак. Бирон картинани илгарироқ кўрган ва у тўғрида баъзи нарсаларни айтиб бера оладиган шахсни деярли ҳар вақт учратиш мумкин. Баъзи картинанинг мазмуни болага оғирлик қилади, бола ундан ҳеч нарса тушунмайди, бошқа бир хилларининг мазмуни болага акс таъсир қилиши мумкин, учинчи бир хилларида боланинг англаши учун ҳали жуда эрта бўлган муҳаббат ёки тиббиётга доир мавзулар кўрсатилади. Болаларни бундай лавҳаларни кўришдан сакланиш керак. Ўз-ўзидан равшанки, картина танлашда боланинг аҳволини ҳам, мактабдаги ўқишини, хулқини ҳам инобатга олиш керак.

Оила тарбияси самарадорлигини ошириш ва бу йўлда муваффақиятларга эришиш омилларидан яна бири ота-оналарга мўлжалланган тарбиявий мазмундаги буклетлардир. Буклетлар мазмунида ҳаётийлик, бугунги кун қиёфаси акс этиб туриши керак. Ана шунда уларнинг таъсир кучи юқори бўлади.

Оилада жамоа бўлиб газета ва журналларни мутолаа қилиш болаларнинг жамиятда рўй бераётган ижобий ўзгаришлар, эришилаётган ютуқларни тўғри англаш, Ватан ҳимояси йўлида жон берган фидойилардек бўлишга интилиш ҳиссига эга бўлишларига ёрдам беради. Мамлакат спортчиларининг халқаро мусобакалардаги

муваффақиятлари, мусика фестиваллари ва бошқа оммавий тадбирлар тўғрисидаги маълумотларни ўзлаштиришга бўлган қизиқишларини ривожлантиради. Ота-оналар болаларни дастлаб у ёки бу мазмундаги хабарлар оламига олиб киришлари ва аста-секин уларни мустақил мафқуравий маълумот олишга ўргата боришлари керак.

Одатда оилада ташкил этилган ҳар бир маънавий-маърифий тадбирлар бўйича кундалик ёки хотира дафтарларини юритиш, дўстлар билан хат ёзишиш, болаларни сайр ёки саёҳатга олиб чиқиш, болаларнинг маҳалла, ҳовлини обод қилиш ишларида иштирок этиши, турар-жой уйларидаги ҳовлиларидаги болаларни уюштириш, учрашувлар, ўйинлар, сайрлар ва бошқа шу кабилар тадбирларни ташкил этиш ҳам болаларни оила муҳитида атрофдагилар – кўни-кўшнилари ёрдамида, уларнинг ибратлари воситасида самарали тарбиялаш имконини беради.

Уй шароитида болалар томонидан миллий ахлоқ талабларини ўрганишларига эришишда ҳам тарбия методларини танлаш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Бунга уларнинг нафақат мазмунига, балки шаклига ҳам эътибор бериш керак. Ҳар бир ишда болаларнинг фаол бўлишларига эришиш лозим, уларда фақат кўриш ва эшитиш малакасинигина тарбиялаб қолмай, балки истак, хоҳиш, қизиқиш, ғалабага интилиш, тўсқинликларни енгиш, ўзига ўртоқларини ва кичик болаларни жалб қила олиш малакаларини ҳам тарбиялаб бориш талаб этилади.

Уй-рўзгор юмушларни турли методлар ёрдамида амалга ошириш мумкин. Бу ҳолат ўз-ўзидан болаларни ҳам ақлий, ҳам жисмоний жиҳатдан фикрлашга, ўйлашга мажбур қилади. Оила шароитида бажарилаётган ишларнинг барчасини доимо маданий фаолликдан ижтимоий-сиёсий фаолликка айланиб боришига эриша олиш лозим. Зеро, шундагина болалар ўзларини шу жамият аъзоси эканлигини тобора чуқур ҳис қилиб боради ва самарали меҳнат қилиш кўникмаларини ўзлаштирадilar.

Собиқ Иттифоқ даврида болалар тарбиясига нисбатан умумий, мавҳум, яъни, “совет ўқувчиси”, “совет боласи”ни тарбиялашга йўналтирилган талаблар қўйиб келинди. Болаларнинг камолотига қўйиладиган миллий талаблар уларда шахсий имкониятларига бўлган ишонччи юзага келтиради, шахсий ҳаётининг жамият ижтимоий ҳаёти билан узвий алоқадорлик ва боғлиқликда кечиши борасидаги қарашни

қарор топтиради, шунингдек, оиланинг муқаддаслигини тушуниш, унинг шаъни, обрўси учун курашиш оддий инсоний бурч эканлигини англашга имкон беради. Ота-оналар билан болалар ўртасида самимий муносабатни ўрнатиш оила тарбиясини самарали ташкил этишнинг асосий шартларидан биридир.

Миллатпарварлик миллий мустақиллик шароитида халқнинг ижтимоий-ғоявий бирлигини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга бўлган фазилат бўлиб, у жамият фуқароларининг манфаатлари учун курашишни ифода этади.

Шундай қилиб, болалар билан ишлашнинг бошланғич даврида ота-оналарнинг талабчанлиги уларни фойдали фаолиятга йўналтириш, шунингдек, номаъқул, бефойда ҳаракатларнинг олдини олиш ҳамда тўхтатишнинг муҳим омилларидан бири саналади.

Бугунги кунда оила тарбияси жараёнида миллий истиқлол талаблари асосида болаларда муайян сифатларни тарбиялашни ижтимоий мақсадга айлантириш талаб этилмоқда. Бу йўлда қўлланиладиган методлардан бири – болаларда истиқболга ишончни ҳосил қилиш ҳисобланади.

Истиқболга бўлган ишончни ҳосил қилиш болалар билан бирга муайян тадбирларда иштирок этиш, биргаликда истироҳот боғи ёки меҳмондорчиликка боришдан иборат бўлиши мумкин. Мазкур методни ҳар бир боланинг ҳаётий эҳтиёжи, талабини инobatга олиш асосида қўллаб, кейинчалик уни ривожлантириб, оилавий, ҳатто, умуммиллий муносабатлар даражасигача кўтариш мумкин.

Агар ота-оналар болаларга истиқболни маълум кўрсатмаларсиз тушунтирсалар, улар ижтимоий, умуммиллий мақсадларни шахсий мақсадлар сифатида қабул қиладилар. Бунинг оқибатида келажакда улар томонидан амалга оширилаётган фаолият шахсий манфаатларга асосланиб қолиши мумкин. Борди-ю, болаларнинг истиқбол мақсадлари ижтимоий аҳамиятга эга бўлса, уларнинг фаолиятлари мазмунли бўлиш билан бирга, уларнинг фаолиятини бошқариш муайян натижаларнинг кафолатланиши асосида кечеди.

Шунинг учун болаларда истиқболли, яъни, шахснинг кизиқиш ва интилишларига дахлдор ҳолда уни ижтимоий фаолиятни ташкил этишга ундайдиган мақсадни шакллантириш педагогик жиҳатдан энг тўғри йўлдир.

Болаларда келажакка бўлган ишончни шакллантириш ўсмир шахсига таъсир кўрсатишнинг таъсирчан методи бўлиб, унинг ёрдамида зерикарли, узоқ муддатли фаолиятни ҳам мароқли жараёнга айлантириш, уни янги мазмун билан тўлдириш имконияти юзага келади.

Келажакка бўлган ишонч – бола фаолиятини аниқ мақсадга йўналтириш, уни завкли жараёнга айлантиришга ёрдам берувчи восита ҳисобланади. Истикбол ёшларнинг ички эҳтиёжларига жавоб бериб, бу эҳтиёжларни миллий истиқлол ғояси талаблари, ижтимоий мақсад ва вазифаларга мувофиқ ривожлантиришга замин яратади. Истикболнинг шахс ва миллат манфаатларига мос келиши – муваффақият гаровидир. Бу конда нафақат оила тарбияси, балки болаларнинг ҳар қандай фаолиятига тааллуқлидир.

Маълумки, бажарилиш муддатига кўра яқин, ўрта, узоқ ҳамда иштирок этувчи субъектлар таркибига кўра – жамоа, гуруҳ ва шахсий истиқбол фарқланади. Бироқ, истиқболни турлар бўйича эмас, балки фаолият сабабларига кўра ҳам фарқлаш мақсадга мувофиқ. Истикбол қанчалик ёркинроқ ва мазмунлироқ бўлса, унга мувофиқ келувчи сабаблар шунчалик асосли ва мураккаб бўлади. Истикболнинг аниқ ифодаланиши инсон хатти-ҳаракатларининг умумий йўналиши ва характерини белгилаб беради. Яъни, истиқбол ҳаракат мотиви, сабабини шакллантириш ва ривожлантиришнинг манбаи бўлиб хизмат қилади.

Шахснинг ёши қанчалик катта бўлса, истиқболнинг зарурати шунчалик жиддий ва мураккабликка асосланади. Бироқ, кичик ёшдаги болалар томонидан англанаётган яқин истиқбол ҳам фақатгина ёқимли омиллар асосида бўлишининг олдини олиш лозим.

Истикбол, шунингдек, ташкил этилиши зарур бўлган фаолиятнинг мураккаблигига кўра ҳам фарқланади. Чунончи:

- а) қийинчиликларни енгишни талаб қилмайдиган истиқбол;
- б) қийинчиликларни енгиш билан боғлиқ бўлган истиқбол.

Қийинчиликларни енгишни талаб қилмайдиган истиқболлар кўнгили очувчи истиқболлар сифатида тавсифланади. Бизнинг фикримизча, Ўзбекистон Республикасида кенг кўламли ижтимоий-иқтисодий ислохотлар амалга оширилаётган мавжуд шароитда ижтимоий меҳнат фаолиятини ташкил этишда оммавий сафарбарликка эришиш, бу йўлда юзага келаётган қийинчиликларни ҳамжихатликда бартараф этишга

алоҳида эътибор қаратилиши зарур. Ўйин ёки кўнгил очар тадбирлар йўналишини ҳам энг муҳим ижтимоий мақсад асосида белгилаш мақсадга мувофиқдир.

Агарда яқин истиқбол ўзига хос мураккабликка эга бўлса, у ҳолда умумий “лойиҳа”да ўрта истиқбол вақт нуктаи назардан бир қадар орқага сурилиши ва унга мувофиқ ташкилий тадбирларни белгилаш тақозо этилади.

Узоқ истиқболни белгилаш энг қийин ва муҳим вазифалардан биридир. Тажрибали ота-оналар болаларнинг келажагини доимо жиддий ва асосий мақсад сифатида тан оладилар.

Болаларнинг истиқбол ҳаётий мақсадларини Ўзбекистон Республикасининг равнақи йўлида меҳнат қилишдек ижтимоий мақсад билан уйғунлаштириш оила тарбиясининг муҳим таркибий қисмига айланишига эришиш бугунги куннинг долзарб вазифаси ҳисобланади. Истиқболни аниқ англаш болаларда шахсий манфаатларини миллат манфаатлари билан мувофиқлаштиришга имкон беради, бунинг натижасида уларнинг бузғунчи, ёт гоялар таъсирига тушишларининг олди олинади.

Собиқ шўро педагогикасида тарбия жараёнини тўла бошқариб бўлмас эди. Бунинг асосий сабаби номиллий, синфий педагогика гоялари жамият томонидан тўлақонли қабул қилинмаганлигидадир. Бу борадаги зиддият шахснинг миллий муҳитдаги манфаатлари тўқнаш келиб, унинг ривожланишига салбий таъсир кўрсатарди. Шу боис оила тарбияси жараёнини ташкил этишда шундай воситаларнинг танланиши талаб қилинмоқдаки, улар боланинг ҳар томонлама етук, баркамол ва эркин шахс сифатида камол топишига хизмат қилсин.

Тарбия жараёнини самарали бошқаришда шахс томонидан муайян педагогик андоза (намуна ёки идеал)нинг қабул қилиниши муҳим аҳамият касб этади. Мақбул педагогик андоза (намуна ёки идеал)ни ўзлаштириш шахс эҳтиёжларига мутаносиб бўлиши зарур.

Намуна (ёки идеал)нинг шахс фаолиятида ўз инъикосига эга бўлиши тарбия, шунингдек, ўз-ўзини тарбиялаш жараёнларини бошқаришда самарали йўллардан фойдаланиш имкониятларини очиб беради. Ўз-ўзини тарбиялашнинг бундай кўринишини истиқболли намуна деб аташ мумкин.

Тарбия жараёнини муваффақиятли бошқаришнинг гарови истикболлар, биринчи навбатда ижтимоий аҳамиятга эга бўлган жамоа истикболларини илгари суришдан иборатдир. Бу жараёнда амал қилиниши зарур бўлган шарт истикбол моҳиятини секин-аста мураккаблаштириб бориш, унинг вақти жиҳатидан узоклашуви, шунингдек, шахсий, оила ва миллат истикболларнинг ўзаро уйғунлигига эришишдир. Педагогик намуна шахснинг эҳтиёжлари билан уйғун бўлгандагина фаолиятнинг ички мазмуни бўлиб қолади. Истикбол мазмунан такомиллаштирилиб борилмас экан, моҳиятан бир хил, оддий истикболларнинг тез-тез такрорланиши болаларда ҳафсаласизлик ва укувсизликни келтириб чиқаради. Бунинг натижасида тарбия ва ўз-ўзини тарбиялаш жараёнини бошқариб бўлмайдиган бўлиб қолади.

Истикболни кўрсатиш методи таъсир кучини ошириш учун тарбияланувчиларнинг ўз ота-оналарига ҳамда ота-оналарнинг таълим муассасаларида йўлга қўйилаётган педагогик фаолият, унинг мазмуни ва йўналишига бўлган муносабатлари даражасини ўрганиш талаб этилади.

Демак, ота-оналар ҳамда болалар ўртасида самимий, ўзаро ёрдам ва ишончга асосланувчи муносабатларни ўрнатиш оила тарбияси жараёнини самарали бошқаришга ёрдам берувчи соғлом оилавий муҳитни яратади. Оила тарбияси жараёнини бошқариш шахснинг ўз-ўзини ғоявий тарбиялашни ташкил этишнинг зарур шартидир. Ўз-ўзини тарбиялаш жараёни, шунингдек, бола психологиясининг жамият мафкураси асослари билан бойитиб борилар экан, пировард натижада унинг йўналишини шарт қилиб қўяди.

Назорат саволлари:

1. “Миллийлик” ва “миллий руҳда тарбиялаш” тушунчалари қандай маънони англатади?
2. Оилада болаларни миллий руҳда тарбиялаш қандай аҳамиятга эга?
3. Сизнингча, миллий гуруҳ нима?
4. Баркамол шахс ўзида қандай сифатларни акс эттира олиши зарур?
5. Оилада болаларни миллий руҳда тарбиялашнинг қандай йўллари мавжуд?

6. Оилада миллий тарбиянинг қандай воситаларидан фойдаланиш мумкин?

Мавзуга оид адабиётлар:

1. “Ўзбекистон Республикаси оилани мустаҳкамлаш бўйича Концепцияси” Ўзбекистон Республикаси Президентининг 27.06.2018 қабул қилинган Қарори.

2. О.Ҳасанбоева ва б. Оила педагогикаси. – Тошкент: “Алоқасҳи”, 2007.

3. Мусурмонова О. Оила маънавияти – миллий гуруҳ / Ўқув қўлл. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 1999.

4. Сафаров О. Оила маънавияти. – Тошкент: Маънавият, 2009.

5. Қуронов М. Оила тарбияси. – Тошкент: Маънавият, 2007.

Амалий топшириқлар:

1. “Кластер” методи ёрдамида жамоа бўлиб, баркамол авлод портретини яратинг.

2. Оилада болаларни миллий руҳда тарбиялашнинг йўллари бўйича баҳс-мунозара ташкил этинг. Баҳс-мунозарада илгари сурилган гоялар асосида оилада болаларни миллий руҳда самарали тарбиялашга оид амалий тавсияларни ишлаб чиқинг.

3. “ФСМУ” стратегияси ёрдамида оилада болаларни миллий руҳда самарали тарбиялашга хизмат қилувчи воситалар ва уларнинг моҳиятини ёритинг.

Амалий топшириқларни бажариш юзасидан услубий кўрсатмалар:

1. Топшириқни бажаришда талабалар жамоа бўлиб ишлайдилар. Ўқитувчи кластерлар ёрдамида баркамол авлод портретини яратишда академик гуруҳдаги ҳар бир талабанинг фаол бўлишини назорат қилиб бориши лозим. Портретни шакллантириш жараёнида талабалар томонидан билдирилган ҳар бир фикр инкор қилинмайди. Бирок, портретнинг якуний вариантини таҳлил қилишда ўзаро ўхшаш ёки бири-бирини такрорловчи сифатлар олиб ташланиши мумкин.

2. Талабалар топшириқни бажаришда мавзуга оид билимлари, ўз ота-оналарининг фаолиятлари ва тажрбаларига таянадилар. Ишлаб

чикилган амалий тавсияларнинг оилавий тарбия самардорлигини оширишдаги аҳамияти инобатга олинаши лозим.

3. Топшириқни бажариш учун талабаларнинг эътиборларига оилада болаларни миллий руҳда самарали тарбиялашга хизмат қилувчи воситалар ва уларнинг моҳиятини қуйидаги жадвал тавсия этилади:

ТР	Воситалар	(Ф)	(С)	(М)	(У)
1.	Ота ёки онанинг сўзи				
2.	Ота ёки онанинг намунаси				
3.	Оила даврасидаги суҳбат				
...					

Изоҳ: шартли белгилар қуйидаги мазмунни англатади:

(Ф) – фикрингизни баён этинг;

(С) – фикрингизни асословчи бирон сабабни кўрсатинг;

(М) – кўрсатилган сабабнинг асосли эканлигини исботловчи мисол келтиринг;

(У) – фикрингизни умумлаштиринг!

ОИЛАДА БОЛАЛАР БИЛАН МУЛОҚОТНИ ЙЎЛГА ҚЎЙИШНИНГ ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ

Режа:

1. “Мулоқот” тушунчасининг моҳияти.
2. Оиладаги шахслараро мулоқот услублари ва уларнинг ўзига хосликлари.
3. Оилада болалар билан мулоқотни йўлга қўйишнинг ўзига хос педагогик-психологик жиҳатлари.

Таянч тушунчалар: мулоқот, мулоқот услублари, оилавий муносабатларда қўлланиладиган мулоқот услублари, оилада болалар

билан мулоқотни йўлга қўйиш, оилада болалар билан мулоқотни йўлга қўйишнинг ўзига хос педагогик-психологик жиҳатлари.

“Мулоқот” тушунчасининг моҳияти. Оила инсон учун муқаддас маскан, кишилиқ жамиятининг ижтимоий пойдеворидир. Оилавий турмушнинг асосий мақсади - бу фарзанд кўриш орқали аҳолини қайта тиклаш, авлодлар билан аجدодлар ворислиги ва давомийлигини ҳамда ер юзида инсоният тарихий тараққиётини таъминлашдан иборатдир.

Дарҳақиқат, оила ҳар бир шахсда илк ёшлигидан бошлаб шаклланидиган инсоний фазилатлар, эзгу-истаклар, қадриятлар такомил топадиган, минг йиллар давомида шаклланган ўзбек халқининг қадриятлари ва маънавий мероси равнақини таъминловчи тарбия масканидир. “Ҳалоллик, ростгўйлик, ор-номус, шарму-ҳаё, меҳру-оқибат, меҳнатсеварлик каби барча инсоний фазилатлар, энг аввало, оилада шаклланган”. Бола шаклланишининг илк мактаби эса ота-онанинг ўзаро муносабатлари мажмуи бўлиб ҳисобланади. “Оила ҳақида сўз юритар эканмиз, аввало кўз ўнгимизда она сиймоси шаклланади. Оила муқаддаслигини таъминловчи биринчи омил – она, аҳли аёлнинг покизалиги, оқилалиги, меҳру-муруввати, садоқати ва вафодорлигидир”. Ота-оналар муносабатларда намоён бўлувчи ўзаро ҳурмат, меҳру-оқибат, ҳалоллик, поклик, меҳнатсеварлик, инсонпарварлик каби олий тоифадаги қадриятлар уларнинг ўзаро муносабатларида уйғунлаша бориб, оилада ўзаро муносабатлар маромини вужудга келтиради. Оиладаги ушбу ижтимоий жараён ёш авлоднинг моддий олам, ижтимоий турмуш ҳақидаги тасаввурлари, нуқтаи назарлари, тушунчалари, дунёқарашлари ва шарқона одоб-ахлоқ қоидалари ва уларга амалиётда риоя этишнинг тўғри йўл-йўриқларини кўрсатади. Ёш авлоднинг маънавий қиёфаси, уларнинг хатти-ҳаракати, хулқ-атвори дастлаб оилавий муносабат маданиятида шаклланади).

Тарихий маълумотларнинг гувоҳлик беришича, оилавий муносабатлар маданияти шарқ халқларида жуда қадимдан ривожланган ижтимоий воқелик эканлигини кўрсатади. Қадимги халқлардан қолган асори-атикаларда, муқаддас диний манбаларда, ўзбек халқининг оғзаки ижоди дурдоналарида, шарқнинг буюк мутафаккирларининг асарларида шарқ халқлари, хусусан ўзбек халқига хос оилавий шахсларро муносабатларда намоён бўладиган одоб-ахлоқ қоидалари, меъёрлари,

инсоний фазилатлар ифодаси тўғрисида қимматли маълумотларни учратиш мумкин. Манбаларда оиласиз инсоний ҳаётни тасаввур қилиб бўлмаслик, баркамол фарзанд тарбияси, ундаги эр-хотин ва ўзаро муносабатлар маданияти, бахтли ва фаровон турмуш кечириш йўллари, ҳаётий мисоллар ёрдами билан ҳикматлар ва насиҳатлар кўринишида баён этилган. А.Фитрат интизомлиликнинг ижтимоий моҳиятини таърифлар, ўзининг “Оила ёки оила бошқариш тартиблари” асарида шундай деб ёзади: “Ҳар бир миллатнинг саодати ва иззат, албатта, шу халқнинг ички интизом ва тотувлигига боғлиқ. Тинчлик ва тотувлик эса шу миллат оилаларининг интизомига таянади. Қаерда оила муносабати кучли интизомга таянса, мамлакат ва миллат ҳам шунча кучли қв мунтазам бўлади”⁹⁹.

Ўз-ўзидан равшанлашадики, оилавий тартиб-интизом муаммолари унинг ҳуқуқий вазибаларини белгилайди. Бунда энг муҳими, оиланинг ҳар бир аъзосига хос ички интизом маданияти, ўз бурчи ва маъсулиятини аниқлаши билан бирга улар оилавий муҳитда ўз ўрнини белгилай олиши, оилавий муносабатларни ҳурмат қила билиши, оила иқтисодий имкониятларини ҳисобга олиши, оила шаънини шарафлаши, хуллас, оилада ўз шахсий ҳаловатини ҳис қилмоқ учун ҳалол ва самимий бўлмоққа эришиши зарур¹⁰⁰.

Оилавий турмуш билан жамият тараққиётининг доимий муштараклиги туфайли жамият тараққиётининг барча давларида ҳам оилавий муаммолар унинг илғор вакиллари диққат-эътиборида бўлган. Оилавий ҳаёт жамият тараққиётида ва фарзандларнинг камолоти учун шу қадар муҳимки, худди шу боис уни бирор сония ҳам диққат-эътибордан четда қолдириб бўлмайди.

Республика психологлари томонидан ўзбек оилаларига хос муаммоларни ўрганиш юзасидан бир қатор илмий изланишлар олиб борилган. Ана шу илмий ишларда оила-никоҳ муносабатлари, ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш, ўзбек оилаларидаги миллий ўзига хослик, ундаги низолар ва уларни келтириб чиқарувчи муҳим сабаблар, ажралишлар ва уларнинг салбий асоратлари каби бир қатор масалалар ҳар томонлама ўрганилиб таҳлил қилинган.

Бироқ, юқоридаги илмий изланишларда оила барқарорлигига шахслараро муносабатлар таъсирининг ижтимоий-психологик

⁹⁹ Фитрат А. Оила ёки оила бошқариш тартиблар. –Тошкент: “Маънавият” нашриёти, 1998. – 53-бет.

¹⁰⁰ Сафаров О. Мачъудов М. Оила маънавияти. –Тошкент: “Маънавият” 2009. – 247-бет.

хусусиятлари махсус тадқиқот предмети сифатида ўрганилмаган. Аслида оилавий турмушда юзага келадиган муаммолар, ҳатто оиланинг бузилиши ва унинг салбий асоратлари, ҳамма-ҳаммаси ундаги шахслараро муносабатлар таъсирининг натижаси эканлигини ҳеч қачон унутмаслигимиз керак. Бундан келиб чиқадиган хулоса шундан иборатки, оила барқарорлиги, бахтли ва фаровон турмуш кечириш, албатта, шахслараро муносабатлар таъсирининг ижтимоий-психологик хусусиятлари билан узвий боғлиқ бўлганлиги туфайли, айнан шу муаммо юзасидан илмий тадқиқот ишларини олиб боришни тақозо этади.

Оилавий муносабатлар фарзандларнинг ақлий, руҳий камолотини таъминлаб, ота-оналарда ўзига хос фаолликни ҳам юзага келтиради. Хусусан, фарзандларнинг бевосита таъсири туфайли уларнинг қизиқиш ҳамда фаолиятлари доираси кенгайди, ўзаро алоқалари мазмунан бойиб боради, реал ҳаёт моҳиятини чуқурроқ англаш, яъни, фарзандлар камолоти, келажаги тимсолида ўз умри давомийлигини куриш ҳолати рўй беради.

“Мулоқот” тушунчаси луғавий жиҳатдан араб тилидан таржима қилинганда “учрашиш”, “кўришиш”, “қабул қилиш”¹⁰¹ деган маънони англатади. Мазмунан эса мулоқот “икки ёки ундан ортик шахсларнинг ўзаро бир-бирига таъсири этиши” ҳисобланади.

Ҳар бир шахс “мулоқот жараёнида ижтимоий тажриба, таълим-тарбия, турли муносабатлар, ахлоқий меъёрлар гоё ва мафкура омиллари таъсирида яшаб ижтимоийлашади ва шахс сифатида камолотга етади. Кишилар ўртасидаги ўзаро мулоқот педагогик-психологик фанларнинг асосий категорияларидан бири ҳисобланиб, у ўз ичига шахслараро муносабатнинг энг муҳим механизмларини камраб олади”¹⁰².

Мулоқот – 1) кишиларнинг ўзаро алоқаси, бир-бирларига таъсир кўрсатишлари кишилар ўртасидаги алоқани тиклаш ва ривожлантириш жараёни;

¹⁰¹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Е – М / 5 жилдли. Иккинчи жилд. А. Мадвалиев таҳрири остида. Таҳрир ҳайъати Э. Бегматов ва б. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриети, 2006 – 636-бет.

¹⁰² Холиқов А. Педагогик маҳорат – Тошкент: Фан, 2010. 425 б.

2) кишиларнинг бир-бирларига таъсир кўрсатиши асосида улар ўртасида рўй берадиган ахборот алмашинуви¹⁰³.

Психология фанида муомала категорияси кенг маънода тушунилади ҳамда ҳамкорлик фаолиятининг ички алоқасини мужассамлаштириб, ўзаро таъсир ва ўзаро муносабатни акс эттиради ва ижтимоий процессуал фаолиятни ифодалайди.

Оила шароитида ота-оналарнинг ўзлари атрофдагилар билан ижобий мулоқот қила олиш кўникмаларига эга бўлишлари ҳамда фарзандларда ҳам жуда ёшлиқдан мулоқот маданияти сифатларининг шаклланиб боришига эътибор қаратишлари зарур.

Мулоқот маданияти – юксак даражадаги мулоқот кўникмаларига эгалик¹⁰⁴.

Аксарият ҳолатларда мулоқот маданияти “коммуникативлик” (“мулоқотга кириша олиш”) тушунчаси билан ҳам ифодаланadi. **Коммуникативлик** – шахслараро мулоқот маданиятига эга бўлиш, болани тинглаш ва эшитиш қобилияти, муомалага кириша олиш ва алоқа ўрнатиш, ахборот тўплаш, турли ижтимоий муносабатлар ўрнатиш ва ривожлантириш, боланинг вербал ва невербал хулқ-атворини кузатиш¹⁰⁵.

Оилада болалар билан мулоқот деганда, ота-она ва болаларининг ўзаро мулоқотга киришиш тизими тушунилади, унинг асосий мазмуни ўзаро ахборот алмашиш, шахсни билиш, тарбиявий таъсир ўтказиш саналади. Ота-оналар бу жараёни фаоллаштирувчиси сифатида майдонга чиқади, уни ташкил этади ва бошқаради.

Болалар билан оиладаги мулоқотнинг тарбиявий аҳамияти, ота-онанинг болалари билан фаол мулоқотга кириша олиши тарбия жараёнида уларни билиши ва ўрганиш калити ва тарбиявий фаолиятининг ижодий характери, бола шахсининг шаклланиши учун энг яхши шароит яратадиган, тарбияда макбул бўлган эмоционал муҳитни таъминловчи, жумладан, руҳий психологик тўсиқларнинг пайдо бўлишини олдини оладиган, болаларда ижтимоий-психологик

¹⁰³ Большая психологическая энциклопедия. Самое полное современное издание. – Москва: Эксмо, 2007. – С. 287.

¹⁰⁴ Уша манба – 197 стр.

¹⁰⁵ Эгамбердиева Н.М. Ижтимоий педагогика Тошкент. А.Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2009. – 104-бет.

жараёнларни тўғри йўлга солиб бошқаришни таъминлайдиган муҳим востадир.

Оиладаги шахсларро мулоқот услублари ва уларнинг ўзига хосликлари. Оилада ота-оналар болалар билан мулоқот жараёнида мунтазам тарбиявий таъсир ўтказиш методлари билан ишлайди. Масалан: бирор-бир воқеа, ҳодисанинг моҳиятини тушунтиришда, болага у томонидан содир этилган бирор-бир нотўғри хатти-ҳаракат учун дашном беришда. Ушбу вазиятда ота-оналар, аввало, нималарга эътибор бериши керак: биринчидан, вазият таҳлил қилинади; иккинчидан, мураккаб вазиятдан чиқишнинг мумкин бўлган вариантлари сараланади, учинчидан, ушбу фаолият, одатда тезкор амалга оширилади (бунда ҳам педагогик коммуникациянинг ўзига хослиги намоён бўлади) ва оптимал методлар танланади, фақат шундан кейингина педагогик таъсир ташкил қилинади. Бирок ҳали танланган таъсир методига адекват бўлган, у орқали педагогик таъсир амалга ошириладиган мулоқот тизимини топишимиз керак. Яъни, маълум бир мақсадга қаратилган умумий педагогик вазифани ҳал этгандан сўнг, таъсир методини танлаб бевосита таъсирни ташкил қилиш учун асосий вазифа сифатида коммуникатив вазифа белгиланиши керак.

Коммуникатив вазифа педагогик фаолиятда, нисбатан ишлаб чиқарувчи характерга эга бўлиб, мураккаб вазифани ҳал этади. Зеро у педагогик вазифадан келиб чиққан, шу сабабли ота-она томонидан танланади ва белгиланади. Айтиш мумкинки, коммуникатив вазифа айнан коммуникация тилига ўтказилган педагогик вазифанинг ўзи. Коммуникатив вазифа педагогик вазифанинг асосини акс эттириб, унга нисбатан ёрдамчи, инструментал характерга эга бўлган жараёндир.

Амалиёт шундан далолат берадики, ота-она ўқувчилар билан ўзаро ҳамкорликнинг ўзига хос тўғри методини танлаб ҳамда вазиятни тўғри баҳолаган тақдирда ҳам, кўпинча ўз педагогик таъсирини коммуникатив жиҳатдан таъминлай олмайди, яъни коммуникацияни ўзаро мулоқотда амалий жиҳатдан татбиқ эта олмайди.

Ўқувчилар билан мулоқотда педагогик тайёргарликнинг муваффақиятли бўлиши кўп жиҳатдан ота-онанинг коммуникатив кўникма ва малакаларни эгаллашига ва уни қўллай олиш лаёқатига боғлиқ.

Мулоқотнинг муҳим компоненти, ота-онанинг ўз фикр ва мулоҳазаларини,

эмоционал ҳис-туйғуларини аниқ ифода эта олиш маҳоратидир.

Турли тасодифий педагогик вазиятларда ота-она газабланганда, қувонганда, хафа бўлганида, тушкун бир аҳволга тушганида ички ҳис-туйғуларини бир ҳолатдан бошқа ҳолатга, бир шаклдан бошқа шаклга актёрларга хос иқтидор билан роль ўйнаб вазиятдан чиқишни ҳам билиши лозим.

Шу маънода таникли рус педагоги А.С.Макаренко ўз асарларида ота-онанинг касбий фазилати тўғрисида фикрларини қуйидагича баён қилади: “Педагог дарсда маълум бир ўзига хос ролни ўйнамаслиги мумкин эмас. Синф сахнасида роль ўйнашни билмайдиган ота-она касбий фаолият олиб боролмайди. У маълум маънода актёр. Бизнинг хулқ-атворимиз, феълимиз, характеримиз биз учун педагогик курул бўлиши ҳам асло мумкин эмас. Болаларни қалб ва кўнгил азоблари билан, ҳижронли ҳис-туйғуларимиз ёрдамида тарбиялашга умуман йўл қўйиб бўлмайди. Ахир биз инсонмиз. Ҳар қандай бошқа касб эгаларида кўнгил заҳматисиз иш битириш мумкин бўлса, педагог ҳам кўнгил азобисиз фаолият олиб бориши лозим бўлади. Ўқувчига баъзан мулоқотда кўнгил азобини намойиш этишга тўғри келади. Бунинг учун педагог сахнадаги актёрдек ижобий роль ўйнашни ҳам билиши керак.

Бирок, шунчаки ташқи, сахнавий роль ўйнаш ярамайди. Бу ўйинда педагогнинг ажойиб шахсий маҳорати билан боғлайдиган қандайдир камар бор, бу сизнинг гўзал хулқингизни намойиш этиб боғловчи ролингиз. Бу сахнадаги ўйин ўлик бир ҳолат ёки техника эмас, балки қалбингиздаги яширин ҳис-туйғуларингизни, меҳрингизни намоён этувчи ҳақиқий жараёндир”.

Ҳозирги кунда ҳам турли тасодифий педагогик вазиятларда, ота-она газабланганда, қувонганда, хафа бўлганида, тушкун бир аҳволга тушганида ички ҳис-туйғуларини бир ҳолатдан бошқа ҳолатга, бир шаклдан бошқа шаклга ўтказишни билиши педагогик маҳоратнинг муҳим шаклидир.

Маълум маънода ота-она педагогик фаолиятида унинг руҳий таъсириланиши, қайгуриши, бошқа касб эгаларининг табиий ҳис-туйғуларидан фарқ қилувчи ўзига хос жиҳатлари билан ажралиб туради. Таъкидлаш жоизки, ота-она ўзининг коммуникатив вазифаларни

бажариш жараёнида бошқа касб эгалари каби ташки муҳитнинг турли таъсири остида ва инсоний ҳис-туйғулар гирдобиди яшайди. касбий фаолиятининг ўзига хослиги ҳам ана шунда намоён бўлади ва ота-онанинг таъсирланиши. ҳис-туйғулари, ҳаяжони педагогик мақсадга мувофиқ бўлиши лозим.

Оилада ота-онанинг манфаатлари битта умумий мақсадга қаратилган бўлиб, улар ўз фарзандларини жисмоний, маънавий, ахлоқий жиҳатдан баркамол инсон қилиб ўстиришдан иборатдир. Бола тарбиясига алоҳида аҳмият бериш, ҳар бир фуқаронинг, оилада ота-оналарнинг бурч ва вазифалари ҳисобланади.

Оиладаги тарбиявий жараён ўзига хос хусусиятга эга. Бола ота-онанинг хатти-ҳаракатларини таклид қилиш орқали ўрганади, улар айтган сўзларни такрорлайди. Демак, ота-она бола шахси шаклланиши учун идеал тарбиячи бўлиши лозим. Оиладаги тарбиявий жараён аввало бола билан ота-она ўртасидаги доимий мулоқот жараёнига боғлиқ бўлади. Хўш, биз бола билан мулоқотга қанча вақт ажрата олаёмиз? Бир сутка мобайнида бир соат вақт ажратсак бу албатта яхши. Аммо тадқиқотларнинг кўрсатишича, ота-она ва бола ўртасидаги мулоқот бир суткада 1,8 соатни ташкил қилар экан. Шундан она 35 минут мулоқотда бўлиши лозим. У ҳам бўлса, "корнинг очми?", нима единг?" каби гаплар. Бола савол берса, айрим ҳолларда жавоб беришга ҳам қийналамиз. Турли ёшдаги фарзандларда у ёки бу муаммо бўлишини биз катталар билишимиз, унга вақт ажрата олишимиз керак. Фақатгина моддий гамхўрлик қилиш болага, унинг тарбияси учун, мулоқоти шаклланиши учун етарли эмас.

Ота-оналар ўртасида низоларнинг келиб чиқиши, бола тарбиясидаги нуқсонлар, мулоқот маданиятининг шаклланмаганлиги, болага эътибор бермасликдандир.

Маълумки, 2 ёш билан 5-6 ёш ўртасида боланинг нутки тез ўса бошлайди ва сўз бойлиги 3-4 мингга ета олади. Бола кўрган, эшитган нарсалари тўғрисида кўп савол беради, янги сўз ва тушунчаларни эгаллай бошлайди. Бунинг учун болага тўғри тарбия бериш, у билан сўзлашиш, сўзларни тўғри талаффуз қилишга ўргатиш, эртаклар гапириб бериш, китоблар ўқиб эшиттириш лозим. Бола нутк қобилиятига эга бўлса, ўз фикр ва мақсадини бошқаларга мукамал ва аниқ етказиб бера олади.

Шунинг билан бирга мулоқот жараёнида тўғри ва одобли муомалани, яъни суҳбат вақтида жуда ҳам баланд овоз билан шошиб гапирмаслик, сўзларни аниқ талаффуз қилиш, бир гапни такрорламаслик. бошқанинг гапини қайтаравермаслик, бўлмаслик кабиларга ўргатиб боришимиз зарур. Шунингдек, боланинг ёшига қараб атрофдаги кишилар билан муомала маданиятига ўргатиб бориш муҳим ҳисобланади.

Бундан ташқари тинглаш маданиятини шакллантириш айна пайтда қийин кечаяпти. Агарда бола ўз ота-онасини тинглай олса ва айтганларига амал қилса унинг тарбияси ёмон бўлиши мумкин эмас. Болага саломлашиш одобидан тортиб тинглаш маданиятигача ўргатмасак кейин бу қусурни тўғирлаш бир мунча қийин кечади.

Баъзи оилаларда ота-оналардан олдин фарзандлар гапиради. Ота-онаси катталар билан гаплашаётган бўлса лукма ташлаб туради. Баъзилар ота-онасининг имо-ишорасидан дилидагини илғайди. Дилидагини нигоҳлардан илғай билиш учун ҳам тинглай билиш керак.

Шунинг учун бўлса керак, немис файласуфи А.Шопенгауер “Одамларни ўзингиз тўғрингизда яхши фикрга эга бўлишларини хоҳласангиз, уларни тингланг” деб ёзган эди. Агар биз суҳбатдошимизни яхши, диққат билан тингласак, бу билан биз унда ўз-ўзига ҳурматни ҳам тарбиялаймиз. Демак, тинглаш жараёни кўпчилик тасаввур қилгани каби унчалик пассив жараён эмас. Тинглаш жараёнининг аҳамияти шундаки, у мулоқотнинг самарали бўлишида муҳим ўрин эгаллайди. Чунки, тинглаш қобилияти гапирувчини илҳомлантиради, уни руҳлантиради, янги фикрлар, гоёларнинг шаклланишига шароит яратади.

Тинглаш санъати юксак бўлган халқ маданиятлидир. Бунинг учун эса биз фарзандларимизда мулоқот маданияти ҳамда тинглай билиш санъати юқори бўлишини шакллантиришимиз муҳим ҳисобланади.

Шундай қилиб, мулоқот оила шароитида ота-она ва фарзандлар ўртасидаги энг муҳим алоқа. ўзаро ахборот алмашиш, ҳиссий кечинмаларни баён қилиш воситаси саналади. Оила аъзоларининг барча муносабатлари бевосита ёки билвосита мулоқот ёрдамида амалга оширилади. Психологик нуқтаи назардан эса мулоқот катта тарбиявий таъсирга эга. Шу сабабли ота-она ва фарзандлар, умуман олганда, оиланинг барча аъзолари ўртасида ташкил этиладиган мулоқотнинг ижобий аҳамият касб этишини таъминлашга алоҳида эътибор қаратиш

зарур. Бу борада асосий масъулият шубҳасиз ота-онанинг зиммасига юклатилади. Ота-оналарнинг ўзлари самарали мулоқот қилиш услубларини ўзлаштирган ҳолда фарзандларга ҳам шахслараро муносабатлар жараёнида ушбу воситадан ўринли, мақсадли фойдаланиш кўникмаларини тарбиялаб боришлари лозим.

Назорат саволлари:

1. Оила педагогикаси фанининг предмети нималардан иборат?
2. Оила педагогикаси фани ўз олдида қандай вазифаларни қўйишини тушунтиринг.
3. Оила педагогика фанини билан умумий педагогика ўртасида қандай узвий алоқадорлик мавжуд?
4. Оила педагогикаси фани ва психология фани ўртасида ҳам алоқадорлик борми?
5. Оила педагогикаси қандай методлардан фойдаланишини изоҳланг.
6. Оила педагогикаси фан сифатида қандай ривожланди?

Мавзуга оид адабиётлар:

1. “Ўзбекистон Республикаси оилани мустаҳкамлаш бўйича Концепцияси” Ўзбекистон Республикаси Президентининг 27.06.2018 қабул қилинган Қарори.
2. О.Ҳасанбоева ва б. Оила педагогикаси. – Тошкент: “Алоқасҳи”, 2007. – 5-16-бетлар.
3. Мусурмонова О. Оила маънавияти – миллий гуруҳ / Ўқув қўлл. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 1999. – 42-50-бетлар.
4. Сафаров О. Оила маънавияти. – Тошкент: Маънавият, 2009. – 14-39-бетлар.
5. Қуронов М. Оила тарбияси. – Тошкент: Маънавият, 2007.

Амалий топшириқлар:

1. Ушбу матн билан танишиб чикинг ва унинг мазмунини таҳлил қилинг.
Субъектлар ўртасидаги ўзаро таъсир жараёни сифатида мулоқот (коммуникатив алоқа) чоғида шахслараро муносабатлар юзага келади, намоён бўлади ва шаклланади. Коммуникатив алоқа шахслараро

муносабатлар чоғида уларнинг фикрлари, ҳис-туйғулари, ички кечинмалари ва бошқаларнинг алмашилини назарда тутди. Бундай алоқа яхлит ҳолда коммуникатив фаоллик, мулоқот чоғидаги ҳиссий таъсирланиш, ўз-ўзига бўлган коммуникатив ишонч, коммуникатив объектлар каби элементларни аниқлайди. Шахслараро муносабатлардаги мулоқотнинг асосий манбалари – бу суҳбатдошларнинг тажрибалари, тафаккурлари, ҳаётий ёндашувлари, эътиқодлари ҳамда махсус илмий методларни ўзлаштира олганликлари саналади. Коммуникативлик асосида ички (бир) овозли коммуникатсиядан икки овозли коммуникатсияга ўтиш ётади¹⁰⁶.

2. Кичик гуруҳларда “Такдимот” стратегияси асосида қуйида берилган мулоқот турларининг оила тарбиясидаги аҳамиятини ёритинг.

- A. Ўзаро ижодий фаолиятга қизиқтирадиган мулоқот.
- B. Ўзаро дўстона муносабатга асосланган мулоқот.
- C. Муайян масофани сақлаган ҳолда ташкил этиладиган мулоқот.
- D. Қўрқитиш, таҳдид қилишга асосланган мулоқот.
- E. Ҳазил-мутуйбага, юморга асосланган мулоқот.

Амалий топшириқларни бажариш юзасидан услубий кўрсатмалар:

1. Жамоа матн билан умумий ҳолда танишиб чиқади. Ўқитувчи матн мазмунини таҳлил қилишда талабаларнинг ўз билим ва шахсий тажрибаларига таяна олишлари, фикрларини далиллай олишлари ҳамда ўз фикрларини ҳимоя қилишларига эътибор қаратиши зарур.

2. Топшириқни бажаришда талабалар кичик гуруҳлар (5 та гуруҳ)да ишлайдилар. Ҳар бир гуруҳ алоҳида-алоҳида топшириқни бажаради. Ўқитувчи гуруҳларга қуйидаги топшириқларни бериши мумкин.

ТҲР	Гуруҳлар	Топшириқлар мавзуси
1.	1-гуруҳ	Ўзаро ижодий фаолиятга қизиқтирадиган мулоқот.
2.	2-гуруҳ	Ўзаро дўстона муносабатга асосланган мулоқот.
3.	3-гуруҳ	Муайян масофани сақлаган ҳолда ташкил этиладиган мулоқот.
4.	4-гуруҳ	Қўрқитиш, таҳдид қилишга асосланган мулоқот.

¹⁰⁶ Общение и виды общения // <http://perevodovedcheskiy.academic.ru>

Гуруҳлар ўзларига берилган мавзу юзасидан топширикни бажаришда ўз оилалари ёки ўзларига таниш бўлган оилалар мисолида фикрларини далиллар билан, шунингдек, оммавий ахборот воситалари материаллари асосида бойитишлари мумкин. Ўқитувчи эса бу борада талабаларга ўз ёрдамини таклиф эта олади.

ОИЛА, МАҲАЛЛА ВА ТАЪЛИМ МУАССАСАСИ ИЖТИМОИЙ ПЕДАГОГИК ҲАМКОРЛИГИ

Режа:

1. Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги концепцияси ва унинг моҳияти.
2. Ёшларни тарбиялашда оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлигини амалга ошириш механизми.
3. Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлигида ташкил этиладиган педагогик фаолият мазмуни.
4. Оилаларга кўрсатиладиган ижтимоий-педагогик ёрдам.

Таянч тушунчалар: оила, маҳалла, таълим муассасаси, таълим муассасасининг оила билан олиб борадиган фаолияти, оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги.

Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги концепцияси. Ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти қуриш йўлини танлаган мамлакатимизда оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги ва унда шахс тарбиясига катта таъсир кўрсатувчи миллий кадриятлар йил сайин кадр топиб, нуфузи ошиб бормоқда. Бунинг асосий сабаби давлатимиз томонидан ижтимоий институтларга ҳар томонлама эътибор қаратилаётган бўлса, иккинчи томондан мустақиллик берган имконият туфайли қўлга киритилган миллий кадриятларнинг қайта тикланаётганлигидир. Шу маънода олиб қаралганда, ижтимоий институтлар ва унинг муаммолари бўйича илмий асосланган тадқиқотларнинг юзага келиши долзарб аҳамиятга молик бўлиб қолаверади.

Тарбия жараёни иштирокчилари саъйи ҳаракатларини бирлаштириш мақсадида “Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги”

Концепцияси ёшларни истиклол ғояларига садоқатли, маънавий баркамол, ватанпарвар қилиб тарбиялашда кенг жамоатчилик фаолиятини мувофиқлаштириш борасида дастуруламал бўлди.

“Оила, маҳалла, таълим муассасаси ҳамкорлиги” Концепциясининг **асосий максоди** ёш авлодни маънавий-ахлоқий тарбиялашда ўзбек халқининг бой миллий, маданий, тарихий анъаналари, урф-одатлари ва умумбашарий кадриятларга асосланган самарали, замонавий педагогик технологиянинг ишлаб чиқилиб, амалиётга жорий этиш, шахсни тарбиялаш ва уни ҳар томонлама камол топтиришнинг устуворлигини таъминлаш, ота-оналар, педагоглар ва маҳалла фаолларининг умумий ҳамда миллий педагогик маданиятни ошириш, республика фуқаролари орасида миллий мафқуравий тарбия ишларини такомиллаштиришдан иборатдир.

Концепцияда жамият тараққиётининг маънавий-ахлоқий негизи бўлган миллий ва умуман инсоний кадриятлар, миллий ва умуминсоний тарбиянинг ўзаро алоқаси ҳамда муҳим йўналишлари белгилаб олинган. Чунончи, маҳалла, оила ва таълим муассасаси ҳамкорлигида миллий тарбия йўналишда ёшларнинг ўзликни англаш, ватанпарварлик, миллий гурур, миллатлараро мулоқот маданияти, миллий мафқуравий онглилик, миллий одоб, фидойилик каби фазилатларни ўзлаштира олишлари зарурлиги кўрсатилган бўлса, умуминсоний йўналишда ҳамкорликдаги педагогик фаолиятнинг ҳуқуқ, иқтисодий, жисмоний, ақлий, эстетик, экологик, гигиеник ва бошқа тарбия соҳаларини қамраб олиши муҳим эканлигига эътибор қаратилган.

Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлигида қуйидаги тамойиллар асосида йўлга қўйилади:

1. Таълим ва тарбия соҳасида ҳамкорлик жараёни иштирокчилари ҳаракатларининг иш бирлиги.
2. Тарбияланувчига ҳурмат ва талабнинг уйғунлиги.
3. Ҳамкорлик жараёни субъектларининг тенг ҳуқуқлилиги ва юксак масъулияти.
4. Фаолият жараёнида миллат ва давлат манфаатлари устуворлиги.
5. Ҳамкорликнинг илмий асосланганлиги.

Концепцияда ёшларни тарбиялашда оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлигига эришиш муайян босқичларда амалга оширилиши кўрсатилган. Улар қуйидагилардир:

1-босқич. Ёш ота-оналарга фарзанд ва унинг тарбияси ҳақида фалсафий, тиббий тушунчаларни бериш ва бу масалаларга тиббиёт ходимлари, обрўли хотин-қизларни, ота-оналарни жалб қилиб, “Ёш оналар ва оталар мактаблари” фаолиятини йўлга қўйиш муҳим аҳамият касб этади.

2-босқич. Фарзанднинг мактабгача бўлган давридаги жисмоний, ақлий ва маънавий ривожланишини таъминлаш борасида уларга расм чизиш, воқеаларни баён қилиш, ўзига ўзи хизмат қилиш, ҳарф таниш, қўшиқ айтиш ва рақс тушиш, турли ўйинларда онгли қатнашиш тушунчаларини сингдириш ва мустақил равишда билим олиш кўникмаларини шакллантириш юзасидан мактабга тайёрлаш гуруҳлари, “Яқшанбаллик мактаблар” ишини ташкил қилиш.

3-босқич. Кичик ёшдаги (6-11 ёш) мактаб даврида болаларнинг жисмоний, маънавий ва ижтимоий шаклланишини таъминлаш, унинг илк иқтидори, қизиқиши ва ақлий имкониятларини аниқлаш, ўз хатти-ҳаракатларига жавобгарлик ҳиссини тарбиялаш, бўш вақтини тўғри ташкил қилишни ўргатиш, атроф-муҳитга онгли муносабатда бўлиб, дўстлик, байналмилаллик, ватанпарварлик ҳислатларини шакллантириш.

4-босқич. Ўсмирларнинг (11-16 ёш) қизиқишини, билимга чанқоқлик ва ақл заковатини ҳисобга олган ҳолда ижтимоий фаолиятга тортиш, жисмонан бақувват бўлишини таъминлаш, маиший меҳнат фаолияти орқали турли касбларга йўналтириш, ўсмирлар гуруҳлари ва жамоатчилик орасида ўз ўрнини топа олишига кўмаклашиш, ўз хатти-ҳаракатлари учун жамият, қонун ва ота-оналари олдида жавобгарлик туйғусини шакллантириш, ижтимоий фаоллиги ва мустақил дунёқарашини юзага келтириш.

5-босқич. Ёшларни (16 ёш ва ундан юқори) дунё андозаларига мос билим олишлари, касб танлашлари, мустақил ҳаётга тайёргарликларини таъминлаш. Уларнинг имкониятлари даражасида таълим олишларига, танлаган касблари бўйича иш билан таъминланишларига, иқтисодий мустақил бўлишларига шарт-шароит яратиш. Ватан, Давлат ва жамият олдидаги фуқаролик бурчларини адо этишга жавобгарлик ҳиссини тўла шакллантириш, мустақил оила қуришга тайёрлаш.

Ўзбекистонда соғлом авлодни тарбиялашда оила-маҳалла-таълим муассасаси ҳамкорлигини таъминлаш самараларининг гаровидир. Бу

борада ҳукумат томонидан амалга оширилаётган устивор йўналишлар қуйидагилардан иборатдир:

- оила, маҳалла, таълим муассасалари ҳамкорлигини таъминлашнинг ҳуқуқий базасини такомиллаштириш, ҳамкорликнинг кучайишига қаратилган услубий таъминотни мустаҳкамлаш;
- оилада ёшлар ва ота-оналарнинг ижтимоий фаоллигини ошириш; ўқувчи ёшларга таълим бериш, уларни тарбиялаш, иқтидорли ёшларни қўллаб-қувватлаш, уларни қизиқишлари бўйича касбга йўналтириш;
- ижтимоий ҳимояга муҳтож оилаларни моддий ва маънавий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш;
- вояга етмаган ўсмирлар ва ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарлик ва назоратсизликнинг олдини олиш бўйича профилактик тадбирлар самарадорлигини ошириш;
- ёшлар ўртасида соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш, уларни жисмоний тарбия ва спорт билан шуғулланишга кенг жалб этиш орқали соғлом оилага тайёрлаш;
- баркамол авлодни тарбиялашга қаратилган маънавий-маърифий тадбирларни мазмунан такомиллаштириш, унинг самарадорлигини ошириш механизмини яратиш;
- соғлом авлодни тарбиялашда оммавий ахборот воситалари ва замонавий ахборот коммуникатсия технологияларидан самарали фойдаланиш.

Ёшларни тарбиялашда оила, маҳалла, таълим муассасаси ҳамкорлигини амалга ошириш механизми. Ўзаро ҳамкорлик ишларини бошқариш учун жойларда ўз таркибига маҳаллалар фаоллари, обрўли ота-оналардан, ўқув-тарбия муассасаларининг тажрибали ходимларидан, маҳалла ҳудудида жойлашган турли ташкилотларнинг вакилларидан иборат мувофикаштирувчи жамоатчилик кенгашлари тузилади. Жамоатчилик кенгашининг зиммасига юклатилган вазифалардан келиб чиқиб, унинг таркибида турли йўналишларда фаолият кўрсатадиган кичик ташаббускор гуруҳлар шакллантирилади.

Жамоатчилик кенгаши муайян муддатга мўлжалланган иш дастурига эга бўлади. Мазкур дастур маҳалла Фуқаролар йиғинининг йиғилишида расман тасдиқланиши зарур. Дастурда кўрсатилган тадбирлар режаси давра суҳбатлари, муайян мавзу ёки муаммога бағишланган кенгаш

(мажлис)лар, анжуманлар, маҳалла аҳолисини бирлаштирувчи, уларни соғлом турмуш тарзига етакловчи кўрик-танловлар, мусобакалар, беллашувлар, учрашувлар ва турли саналарга бағишланган анжуман ёки тантаналардан ташкил топиши мумкин.

Белгиланган тартибга кўра жамоатчилик кенгаши ўз фаолияти тўғрисида маҳалла ахлига ҳар чоракда бир маротаба ҳисобот бериб боради. Зарурат бўлганда ўқув-тарбия муассасалари, маҳалла фаоллари, маҳалла ҳудудида жойлашган ташкилот, корхона ва идораларнинг таълим-тарбия юзасидан олиб борилаётган ишлари тўғрисида ҳисоботларини тинглаб, уларга амалий ва назарий ёрдам кўрсатади.

Кенгаш маҳалла ҳудудида истикомат қилувчи, ўз фарзандлари тарбиясига бефарқ ота-оналарга нисбатан давлат бошқарув идоралари, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар билан ҳамкорликда турли маъмурий чораларни қўллаш ҳуқуқига эга. Унинг ташаббуси билан долзарб мавзуларда фавқулудда маҳалла йиғинлари, ўқув-тарбия муассасаларининг педагогик кенгашлари ёки бошқа зарур тадбирлар ташкил этилиши мумкин. Кенгаш маҳалла ҳудудида ўзбек миллий тарбия анъаналарини тиклаш, турли маданий тадбирлар ўтказиш, болалар ва катталарнинг бўш вақтларини ташкил этиш борасидаги фаолиятни, шунингдек, мактаблар, ўйингоҳлар, маданият муассасалари, спорт иншоотлари, ўсмирлар клублари, мактабгача ва мактабдан ташқари муассасалар ишини мувофиқлаштиради.

Ўз ваколатига кўра Кенгаш маҳалла ҳудудида ташкил этилган тадбирлар мазмуни ва самарадорлигини таҳлил қилади, улар юзасидан услубий маслаҳатлар тайёрлаб, бу ҳақида оммавий ахборот воситаларида хабарлар бериб боради. Кенгаш ёш авлодни тарбиялашда маҳалла, мактаб ва оила ҳамкорлиги борасидаги масала ва муаммоларни маҳалла ҳудудидаги ўқув-тарбия муассасалари, ташкилот ва идоралари иши режалаштирилиши ва амалиёт дастурларига киритилишида улар ўртасида ўзаро ҳамжиҳатликка эришишни таъминлайди.

Оила, маҳалла ва таълим муассасалари ҳамкорлигида ташкил этиладиган педагогик фаолият мазмуни. Оила, маҳалла, таълим муассасалари ҳамкорлигини таъминлаш самарадорлигини оширишга қаратилган ушбу устивор масалалар мазмуни қуйидаги самарали фаолият шакл, метод ва воситаларни амалиётга татбиқ этишни тақозо этади.

Маҳаллада ва таълим муассасаларида қолаверса, меҳнат жамоаларидаги ёшлар ўртасида ватанпарварлик туйғуси ва мамлакатда рўй бераётган воқеаларга дахлдорлик ҳиссини ривожлантиришга қаратилган тадбирларни ўтказиш тартиби, намунавий сценарий ва тавсиялар ишлаб чиқиш ва амалиётга татбиқ этиш, жумладан:

- давлат байроги, мадҳияси ва бошқа давлат рамзларига ҳурмат туйғусини тарбиялаш билан боғлиқ тадбирлар;
- ўқувчилик, талабалик ва меҳнат жамоалари сафига тантанали равишда қабул қилиш маросимларини ўтказиш;
- умумий байрамлар, ижтимоий ҳаётимизни ўзида акс эттирган тадбирларни ва бошқалар соғлом авлодни шакллантиришнинг маънавий пойдеворини мустаҳкамлашнинг муҳим негизи ҳисобланади.

Шунингдек, ёшларнинг психологик хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда, педагоглар, психологлар ва ҳуқуқшунослар ҳамкорлигида мактабгача таълим муассасалари тарбияланувчилари ҳамда ўқувчи ва талабаларнинг ҳуқуқий билимларини оширишга қаратилган содда, раvon тилда баён қилинган ҳуқуқий ахборотларни ўз ичига олган буклет, қонунларга шарҳ, маълумотнома ва таркатма материаллар ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш бу борадаги ҳамкорликни методик таъминлашда муҳим аҳамият касб этади.

Соғлом авлодни шакллантиришда юқорида кўрсатилган йўналишларда олиб бориладиган таълим-тарбия ишларининг замонавий шаклларида кўрик танлов, семинар-тренинг, савол-жавоб кечаси, ўқув семинари, баҳс-мунозара, учрашув, рейд, давра суҳбати, мулоқот, илмий-амалий конференция, спорт мусобақалари, китоблар акцияси, тақдирот, шеърхонлик кечаси, дўстлик фестивали ва бошқалардан фойдаланиш уларнинг ижтимоий фаоллигини оширишда, соғлом оилага тайёрлашда, соғлом турмуш маданиятини шакллантиришда самарадорликнинг гаровидир.

Ўзаро ҳамкорлик дастури асосида ўтказиладиган мазкур тарбиявий тадбирлар ота-оналар, тарбиячи ота-оналар ва кенг жамоатчилик ҳамкорлигида ёшларнинг ёш ва психологик хусусиятларини, ижтимоий турмуш тарзини, оилавий шароитини, имкониятларини, қизиқишларини ҳамда ёшларга оид давлат сиёсатини моҳиятидан келиб чиққан ҳолда ташкил этилган тақдирдагина у ўзининг ижобий самарасини бериши табиийдир.

Соғлом авлодни тарбиялаш ва шакиллантиришда жамиятдаги барча институтларнинг ёшлар таълими ва тарбияси билан шуғулланувчи мутассадиларининг педагогик, психологик, тиббий билимга эга бўлишлари давр талабидир.

Оилаларга кўрсатиладиган ижтимоий-педагогик ёрдам. Алоҳида ижтимоий институт сифатида оила ўзининг тарбия услуги, тажрибасига эга. Бироқ, бугунгидек, тезкор даврда ота-оналарнинг барчаси ҳам етарли даражада педагогик билимларга эга эмаслар. Бу эса ўз-ўзидан таълим муассасалари томонидан оилаларга ижтимоий-педагогик ёрдам кўрсатилишини тақозо этади.

Ижтимоий-педагогик жиҳатдан оилаларга кўрсатиладиган ёрдам уч асосий хусусиятга эга бўлади. Яъни: 1) таълимий – таълим бериш ва тарбиялаш; 2) психологик – руҳий жиҳатдан қўллаб қувватлаш, руҳий зўриқишларни бартараф этиш ва қайта тиклаш; 3) воситачилик – ташкил этиш, таълим ва тарбияда юзага келувчи муаммоларнинг олдини олиш, мавжуд муаммоларни бартараф этиш орқали бола хулқ-атворидаги оғишларни ёки физиологик нуқсонларни бартараф этиш ҳамда зарур ахборотлар билан таъминлаш.

Оилаларга ижтимоий-педагогик ёрдам кўрсатишнинг дастлабки босқичида ижтимоий-педагог томонидан “Оила харитаси”нинг шакллантирилиши жараён муваффақиятини таъминлайди. “Оила харитаси” шартли равишда икки қисмга ажратилади. Яъни:

1) асосий қисм – унда оиланинг ҳар бир аъзосининг тавсифи, тугилган санаси, оила мақоми, яшаш шароитлари, қўшничилик, оиланинг диний ва миллий мансублиги тўғрисидаги маълумотлар акс эттирилади;

2) илова – унда оилада бола тарбиясини ташкил этиш жараёнининг моҳияти (ота-оналарнинг бола тарбияси учун ажратаётган вақтлари, унинг шакллари, бу жараёндаги фаолиятлари, фарзандлар шахсини ёритувчи (масалан: боланинг қизиқишлари, хоҳиш-истаклари, интилишлари, дўстлари, саломатлиги ҳолати ва бошқалар тўғрисидаги) маълумотлар ёритилади.

Ота-оналар томонидан қўйилаётган талабларнинг аксарияти болаларнинг ёш, психологик ва шахсий имкониятларига мувофиқ келмайди. Натижада талаблар гарчи ижобий мазмунга эга бўлса-да, ўз

натижаларини бермайди. Аксинча, болаларда уларга нисбатан жиддий норозиликни келтириб чиқаради.

Баъзан ўсмир ахборот кўламининг кенглиги, ташқи гоъвий таъсирлар туфайли муайян вазиятларда қатъий қарорлар қабул қилишга қийналади. Кузатишлар умумий ўрта таълим мактабларида амалга оширилаётган маънавий-маърифий тадбирлар аксарият ҳолатларда болаларнинг мавжуд эҳтиёжларига жавоб бераётганлигини кўрсатади. Айрим тадбирлар тарбиявий тадбирлар режасининг бажарилиши учунгина ташкил этилаётган бўлиб, ўқувчиларнинг хоҳиш-истаклари, қизиқишлари ҳамда ҳаётий интилишларини инобатга олиш асосида уюштирилмайди. Шунингдек, оилада ҳам муайян вазиятларда ота-оналарнинг нотўғри йўл тутишлари, ўз истакларини болаларнинг эҳтиёжларидан устун қўйишлари туфайли ички зиддиятлар юзага келмоқда. Натижада улар ҳеч қандай тарбиявий таъсирга эга бўлмаяпти.

Мавжуд маънавий кулайликлар, техника тараққиётининг тезкор ривожига замонавий шахс эҳтиёжлари кўламининг кенгайишига сабаб бўлмоқда. Бугунги кунда ёшлар ҳаётида оммавий ахборот воситалари етакчи ўрин эгаллаган бўлиб, эндиликда панд-насихатлар ёрдамида уларнинг ахборот воситалари таъсиридан халос этиш мумкин эмас. Шу боис оилавий тарбияни ташкил этиш жараёнида замонавий ёндашувларни ҳам қарор топтиришга эришиш – педагогик жиҳатдан энг тўғри йўл саналади.

Замонавий ёшларда мустақил ривожланишига бўлган интилиш кучли. Ўз-ўзини тарбиялаш кўп ҳолларда ижтимоий тарбиядан илгарилаб кетишга имкон яратади ҳамда педагогик фаолиятни йўлга қўяётган субъектларга маълум вазиятда қандай йўл тутиш мақсадга мувофиқ эканлигини аниқлашда қийинчиликлар юзага келади. Натижада тарбия жараёнининг мантиқи бузилади. Талабларнинг болалар ёши, психологик хусусиятлари ҳамда шахсий имкониятларига мос келишига эришиш маълум педагогик масалаларнинг энг мақбул ечимларини топишга имкон беради.

Ота-оналар болаларнинг кундалик фаолиятини ташкил этар экан, ўз кўрсатмалари билан уларнинг айрим хатти-ҳаракатларини рағбатлантиради. Уларга нисбатан айрим мулоҳазаларини билдирадилар, танбеҳ берадилар ёки қўллаб-қувватлайдилар. Одатда ота-оналар томонидан билдирилаётган айрим кўрсатмалар қисқа, асосли

бўлиб, қисман болаларни мажбур қилишга йўналтирилса, бошқалари вазиятлар моҳиятини батафсил тушунтириш, ушбу жараёнларда ҳаракатланиш йўналишини тушунтиришга хизмат қилувчи йўл-йўриқлар кўринишида бўлади.

Талабларнинг бир гуруҳи болаларни муайян фаолиятга жалб қилиш зарурати туфайли, бошқа гуруҳи эса болаларни маълум фаолиятни ташкил этиш кўникма ва малакаларини ўзлаштиришга йўналтириш эҳтиёжи асосида қўйилади; яна бир гуруҳи болалар томонидан ташкил этилаётган ўринсиз ва нотўғри ҳаракатларни тўхтатишга хизмат қилса, тўртинчи гуруҳга қирувчи талаблар болаларнинг муваффақиятли фаолиятларини рағбатлантириш, уларни қўллаб-қувватлашга имкон беради. Ота-она томонидан берилган барча тушунтириш, кўрсатма, мулоҳаза ва танбехлар педагогик таъсир кўрсатишнинг ана шу энг муҳим методи бўлган талабнинг турли шакллари ҳисобланади. Шу боис ота-оналар талабчан бўлмаса болаларнинг ўқув ва ижтимоий-фойдали фаолиятини самарали ташкил этишни тасаввур этиб бўлмайди.

Тажрибали ота-оналарнинг фаолияти кузатилганда уларнинг ўз фарзандларига кенг қўламли ҳаракат дастурини тавсия этишлари маълум бўлди. Талаб методи мазкур дастур талабларини болаларнинг хатти-ҳаракатларида намоён бўлиши учун ёрдам беради. Уларнинг яна бир ютуқлари шундаки, фарзандларининг ҳар бири қачон ва қандай фаолият билан шуғулланаётганликларидан доимо хабардор бўладилар.

Талаблар бола ҳаётининг бошланғич даврида, айниқса, муҳим роль ўйнайди. Бинобарин ушбу босқичда оилавий муносабатларнинг мазмуни, йўналиши, маънавий-ахлоқий даражаси, болалар томонидан у ёки бу ҳаракатларнинг бажарилиш ҳолати, ота-оналар ҳамда фарзандлар ўртасидаги муносабатлар моҳияти ота-оналарнинг талабчанликларига кўп жиҳатдан боғлиқ.

Фаол ижтимоий фаолиятни ташкил этишга рағбатлантириш, келажакка бўлган ишончни қарор топтириш болаларда ўз олдларига тўғри ҳаётий мақсадларни қўя олиш кўникмаларини шакллантиради. Мазкур жараёнда талаб болаларнинг ёш, психологик ва шахсий имкониятларини инobatга олиш асосида қўйилиши педагогик жиҳатдан тўғри ҳисобланади. Оқилона мақсад болаларнинг шахсий эҳтиёжларини қондиришга имкон бериш билан бирга, уларнинг қизиқишлари даражасини оширади.

Ёшларда ижобий фазилатларни шакллантириш ва уларни бойитиш, улар томонидан ўзи ҳамда жамият учун фойдали хатти-ҳаракатларнинг ташкил этилишига эришиш мақсадида кўшимча рағбатлантириш, шунингдек, уларни зарарли одатлардан холи қилиш мақсадида изза қилиш методидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Мазкур метод ўзига хос хусусиятга эгаллиги боис уларни қўллаш жараёнида ота-оналардан алоҳида эҳтиёткорлик ва педагогик маҳорат талаб қилинади.

Жамоатчилик фикри (оддий муносабатлар жараёнида “кўпчилик (бошқалар)нинг фикри” тарзида қўлланилади) ўзбек маҳаллалари, кишлоқ, шаҳарларида қадимдан ижтимоий тарбиянинг таъсирчан методи бўлиб келган. У асосида жамият аъзоларининг умум томонидан тан олинган маънавий-ахлоқий меъёрларга амал қилиш ҳолати таҳлил қилиб борилган, шунингдек, ижтимоий-фойдали меҳнат (ҳашар, саховат ва ҳоказолар) ҳар томонлама ва мунтазам рағбатлантирилиб борилган. Ушбу метод оила муҳитида ҳам тарбиявий масалаларни тўлиқ амалга оширишга ёрдам беради. Яъни, болаларнинг ижтимоий фаоллиги ҳамда шахсий камолотини таъминлашга ёрдам беради.

Бирок собиқ Иттифок даврида тарбия тизимида устувор ўрин тутган «ягона совет халқини шакллантириш» ғояси, ёшларни номиллий руҳда тарбиялаш борасидаги қарашнинг асорати бугунги кунда ҳам сезилиб туради. Қуйидаги мисол фикримизнинг ёрқин далилидир:

“Бугун бир мудҳиш воқеани эшитдим. Қаршида бир йигит 81 ёшга кирган отасининг бошига таёқ билан уриб ўлдириб қўйибди. Буни қандай қилиб тушунтириш мумкин? Ислому руҳида, ўзбекчилик руҳида тарбияланган одамлар, ўзбек удумлари асосида тарбия топган одам шундай иш қилиши мумкинми? Мен буни тушунтиролмайман, нима билан изоҳлашни ҳам билмайман. Отаси минг ёмон, ярамас, бадбахт одам бўлсин, лекин фарзанди унга тик қарашга, қўл кўтаришга ҳақли эмас”¹⁰⁷.

Ота-оналар томонидан оила тарбиясини ташкил этишда қўлланиладиган методлар моҳияти хусусида алоҳида-алоҳида тўхталишдан олдин уларни муваффақиятли қўллашнинг умумий қоидалари борасида сўз юритиб ўтиш мақсадга мувофиқдир.

¹⁰⁷ Гофуров И. Ўзбекистон киефаси: мозийга назар, муҳокама, мушоҳада / Давра сўҳбати / Миллий тикланиш газетаси, 1996 йил, 6 март.

Оила тарбияси методларидан самарали фойдаланишнинг зарур шarti – оила муҳитида ота-оналар ва болалар ўртасидаги психологик, шу жумладан, фикрий бирликнинг қарор топишига эришиш саналади.

Ота-оналар билан фарзандлар ўртасидаги муносабатларнинг оила тарбиясининг моҳияти нимада? Бу саволга оила тарбиясининг бошқа тарбиявий йўналишлардан асосий фарқи – болага шахс сифатида муносабатда бўлиш, унинг камолотига нисбатан миллай хусусиятларни ёритувчи талаблар қўйишда дея жавоб бериш мумкин.

Назорат саволлари:

1. Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги концепциясининг мақсади нимадан иборат?
2. Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлигида қандай тамойиллар асосида йўлга қўйилади?
3. Ёшларни тарбиялашда оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлигига эришиш қандай босқичларда амалга оширилади?
4. Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги қандай механизмга асосланади?
5. Ёшларни тарбиялашда оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги негизида қандай тадбирлар уюштирилади?
6. Оилаларга қандай ижтимоий-педагогик ёрдам кўрсатилади?

Мавзуга оид адабиётлар:

1. “Ўзбекистон Республикаси оилани мустаҳкамлаш бўйича Концепцияси” Ўзбекистон Республикаси Президентининг 27.06.2018 қабул қилинган Қарори.
2. Иномова М.О. Оилада болаларнинг маънавий-ахлоқий тарбияси. – Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ, 1999.
3. Мунавваров А.Қ. Оила педагогикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1994.
4. Мусурмонова О. Маънавий кадриятлар ва ёшлар тарбияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996.
5. Ғофуров И. Ўзбекистон қиёфаси: мозийга назар, муҳокама, мушоҳада. Давра суҳбати / Миллий тикланиш газетаси, 1996 йил, 6 март.

6. Тураева О. Оилавий ҳаёт этикаси ва психологияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1990.

Амалий топшириқлар:

1. Қуйида берилган матнлар ёрдамида ёшларни тарбиялаш борасидаги педагогик ҳамкорлиги негизида оила, маҳалла ва мактабнинг вазифалари билан танишиб чиқинг. Ҳар бир субъектнинг ёшларни тарбиялаш борасидаги педагогик ҳамкорлиги негизидаги вазифаларини ифодаловчи тезисларни тайёрланг.

2. Ёшларни тарбиялашда оила, маҳалла ва мактаб ҳамкорлиги моҳиятини акс эттирувчи кластерни яратинг.

Амалий топшириқларни бажариш юзасидан услубий кўрсатмалар:

1. Оила, маҳалла ва таълим муассасасининг ёшларни тарбиялаш борасидаги педагогик ҳамкорлиги негизидаги вазифаларини ифодаловчи тезисларни тайёрлашда талабалар гуруҳларда ишлайдилар. Бунда учта катта гуруҳни шакллантириш мақсадга мувофиқдир. Ўқитувчи ҳар бир гуруҳга алоҳида-алоҳида топшириқ беради. Топшириқларнинг қуйидагича бўлиши мақсадга мувофиқдир:

ГР	Гуруҳлар	Топшириқлар мавзуси
1.	1-гуруҳ	Оиланинг ёшларни тарбиялаш борасидаги педагогик ҳамкорлиги негизидаги вазифалари
2.	2-гуруҳ	Маҳалланинг ёшларни тарбиялаш борасидаги педагогик ҳамкорлиги негизидаги вазифалари
3.	3-гуруҳ	Мактабнинг ёшларни тарбиялаш борасидаги педагогик ҳамкорлиги негизидаги вазифалари

Топшириқни бажариш чоғида гуруҳларнинг эътиборига қуйидаги матнлар тақдим этилади:

1. Ёшларни тарбиялашда оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги негизида оила томонидан бажариладиган вазифалар:

- оилада соғлом муҳитни яратиш, миллий руҳ ва турмуш тарзини ҳисобга олиш, фарзандлар учун ота-она ҳар томонлама ўрнак бўлиши, фарзандларнинг ота-онасига, Ватанга муҳаббат туйғусини

шакллантириш, ўзаро ғамхўр бўлишни таъминлаш;

- оилада ҳукукий тарбияни яхшилаш, оила аъзоларининг ўз ҳукук ва бурчларини англаб етишларини ва уларга рия қилишларини таъминлаш;

- фарзандларга чуқур дунёвий билим асосларини бериш, маърифатли ва маънавиятли кишилар бўлиб етишишларини таъминлаш;

- бозор муносабатларига мос бўлган касб-ҳунар ўргатиш, иктисодий тушунчаларни фарзандлар онгига сингдириш;

- болаларнинг маънавий баркамол ва жисмонан соғлом бўлишлари учун иктисодий ва ижтимоий муҳитни яратиш;

- болаларни мустақил фикрлашга ўргатиш, истиклол ғоялари ва миллий мафкурага садоқат руҳида тарбиялаш;

- болаларнинг бўш вақтларини педагогик нуқтаи назардан келиб чиқиб унумли ташкил қилиш, уларга қўшимча таълим бериш;

- фарзандларида мавжуд бўлган истеъдод куртакларини ривожлантириш учун зарур шароитларни яратиш;

- ўз фарзандларининг мактаб, маҳалла, давлат ва жамият олдидаги бурчларини тўла адо этишлари учун оилада масъулиятли бўлиш;

- ота-оналар ўзларининг педагогик ва психологик билим савияларини доимо ошириб бориши;

- болаларда тежамкорлик ва ишбилармонлик сифатларини шакллантириш;

- оилада миллий ва умуминсоний тарбиянинг барча йўналишларини уйғун ҳолда босқичма-босқич амалга оширишдаги масъуллигини таъминлаш;

- болаларда санитария-гигиеник, экологик кўникмаларни шакллантириш, диний ақидапарастлик, ичкиликбозлик, гиёҳвандликка қарши иммунитетни ҳосил қилиш;

- соғлигида ва ақлий нуқсонлари бўлган фарзандларига ҳаёт талабларига мос равишда билим ва касбу-кор ўргатиш.

II. Ёшларни тарбиялашда оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги негизида маҳалла томонидан бажариладиган вазифалар:

- маҳалла фаоллари томонидан тарбия муассасалари билан биргаликда таълим-тарбия жараёнида амалга оширилиши керак бўлган масалаларни муҳокама қилишда қатнашиш ва оқилона ечимларини

топишда фаоллик кўрсатилиш;

- маҳалла ўз ҳудудидаги ижтимоий ва иқтисодий ёрдамга муҳтож оилаларни аниқлаб, уларни қўллаб-қувватлаш ва фарзандларининг билим ҳамда тарбия олишларига бош-кош бўлиш;

- маънан носоғлом оилаларни маҳалла йиғинларида муҳокама қилиш, уларга нисбатан жамоатчилик чораларини кўриш;

- маҳалла ҳудудидаги ўқув-тарбия муассасаларига иқтисодий ва ижтимоий ёрдам кўрсатилишини қўллаб-қувватлаш;

- ота-оналар орқали болаларда ташаббускорлик, меҳнатсеварлик, миллий ғурур, ватанпарварлик, миллий одоб, байналмилаллик каби хислатларини тарбиялаш;

- ёшларнинг диний мазҳаблар ва секталар, ақидапарастликнинг моҳиятини тўғри англаб етишига ота-оналар орқали таъсир кўрсатиш, аждодларнинг тарбиявий ўғитларини сингдириб бориш;

- маҳалла йиғинларида миллий давлатчилик ва миллий мафкура гоёларини, иқтисодий ва ижтимоий соҳаларда республикада эришилаётган ютуқлар тарғиботини ташкил этувчи тадбирларни уюштириш;

- Республика “Маънавият тарғибот” маркази, “Соғлом авлод учун”, “Маҳалла”, “Экосан”, “Нуроний”, “Камолот” жамғармалари, хотин-кизлар кўмиталари, турли жамиятлар, бирлашмалар ва ижодий уюшмаларни ёш авлодни миллий истиклол гоёлари асосида тарбиялаш ишига, муаммоли масалаларнинг ечимини топишга фаол жалб қилиш;

- маҳалла ҳудудидаги ишлаб чиқариш корхоналари ва ташкилотларининг имкониятларини ўқув-тарбия муассасалари моддий негизини мустаҳкамлашга йўналтириш;

- маҳалла ҳудудида ўқув-тарбия муассасалари билан биргаликда турли кўрик-танловлар, спорт мусобақалари, анжуманлар, байрам ва беллашувлар ташкил қилиш;

- турли йўналишда иқтидорли ўқувчиларни мактаблар тавсиясига кўра ижтимоий ва иқтисодий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш;

- илгор педагогик ходимлар, тарбиячиларга маҳалла имкониятларидан келиб чиқиб, ҳар томонлама ёрдам кўрсатиш;

- фарзандларига таълим ва тарбия беришда ижобий натижаларга эришаётган, намунали оилалар ҳаёт тажрибасини оммалаштириб, маҳалла ҳудудида “Оила сабоқлари” машғулотларини ташкил қилиш;

- маҳаллада истикомат қилаётган халқ усталари, санъаткорлар, зиёлилар ва барча ижодкорларнинг имкониятларидан фойдаланиб, билим, касб сирларини ўргатишга асосланган турли тўғарак ва “Устоз-шогирд” русумида фаолиятини йўлга қўйиш;

- маҳалла ҳудудидаги ишлаб чиқариш корхоналари томонидан маҳаллада истикомат қилаётган ва моддий қийналган ёшлар учун иш жойлари квотасининг ажратилишига эришиш;

- ёшларда Ўзбекистонга, унинг табиатига муҳаббат, тарихига қизиқиш, маҳалла ободонлиги, аҳиллиги учун жавобгарлик руҳини шакллантириш.

III. Ёшларни тарбиялашда оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги негизида таълим муассасаси томонидан бажариладиган вазифалар:

- мактабда болага бирон-бир касб-корни эгаллаши учун мустаҳкам пойдевор яратиш;

- ўқувчи-ёшларнинг спорт турлари билан шуғулланишларига ёрдам бериш, уларнинг бўш вақтларини мазмунли ўтказишни ташкил қилиш;

- болаларга таълим беришни илғор педагогик технологиялар, замонавий ўқув-услубий дастурлар асосида ташкил этиш, ўқув-тарбия жараёнларини жаҳон андозаларига мос равишда таъминлаш;

- ўқувчиларнинг имкониятлари ва қизиқишлари таҳлилидан, иқтисодий ва ижтимоий муҳитдан келиб чиқиб, уларни турли соҳа бўйича касб асосларига йўналтириш ва таълимда табақалаштирилган ёндашувни жорий этиш;

- ёш оилалар билан ишлаш, тиббий тарбиявий, ҳуқуқий, маънавий-маърифий, ижтимоий тушунчалар бериш учун махсус тadbирларни амалга ошириш;

- ўз ҳудудидаги маҳалла жамоаларининг фаолиятини тарбиявий мақсад йўлида мувофиқлаштириш;

- тарбияси “огир”, қаровсиз қолган болаларнинг ота-оналари билан ишлаш, оилаларга педагогик ёрдам бериш;

- бола тарбияси яхши йўлга қўйилган оилаларни тегишли идоралар ҳамкорлигида ўрганиб, тажрибаларини оммалаштириш;

- ўқиш ва ишлашни хоҳламайдиган, безорилик йўлига кириб кетган ўсмирларни ҳисобга олиб, уларга тегишли ташкилотлар билан

биргаликда зарур чоралар кўриб, ота-оналар йигинларида муҳокама қилиш;

- тарбия субъектлари бўлмиш ҳуқуқий, тиббий, ижодий уюшмалар, ёшлар, табиатни муҳофаза қилиш ва “Экосан”, “Қизил ярим ой”, барча жамғарма ва жамоатчилик марказлари, оммавий ахборот воситалари, инсон ҳуқуқлари бўйича миллий марказлар, касаба уюшмалари, нодавлат ташкилотлари, ишлаб чиқариш корхоналари, маҳаллий бошқарув идораларининг бола тарбиясига бўлган масъулият ва жавобгарлигини мувофиқлаштириш;

- турар жойда ва маҳаллада олиб борилаётган барча тарбиявий, маънавий, маърифий, маданий-оммавий ва спорт тадбирлари маркази – мактаб бўлишига эришиш;

- ўқувчи-ёшлар, ота-оналар, жамоатчилик билан ҳуқуқий тарбияни амалга ошириш, тарбия жараёнининг барча иштирокчилари орасида миллий мафқурани тарғиб қилиш, ақидапарастлик ва миллий тараққиётимизга зарарли ғояларнинг кириб келишига қарши муросасиз курашишни ташкил этиш;

- таълим муассасалари низомлари асосида ўқувчиларнинг мактабда жорий қилинган тартибга амал қилишларини ва низомда белгиланган ўқувчилар либосида таълим ва тарбия жараёнига қатнашишларини таъминлаш;

- маҳаллада, хотин-қизлар орасида замонавий билимларни тарғиб қилиш, ўсмир ёшларнинг дунёвий билимларга бўлган интилишларини рағбатлантириш;

- мактаб негизида педагогик, ҳуқуқий, психологик, маънавий ва маърифий билимлар берувчи “Ота-оналар университетлари” фаолиятини ташкил қилиш.

2. Ёшларни тарбиялашда оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги моҳиятини акс эттирувчи кластерни яратишда академик гуруҳ жамоа бўлиб ишлайди. Кластерлар “Кластер” график органайзери воситасида яратилади. Кластерларни шакллантириш жараёнида билдирилган ҳар бир ғоя инobatга олинади. Яратилган кластернинг мазмунини муҳокама қилиш жараёнида эса бир-бирини такрорловчи ғоя ва фикрлар таҳлил қилинади. Такрорий билдирилган ғоялар аниқланиб, такрорланишлар бартараф этилади.

**Мавзу: ОИЛА, МАҲАЛЛА ВА ТАЪЛИМ МУАССАСАСИ
ИЖТИМОЙ ПЕДАГОГИК ҲАМКОРЛИГИДА ЁШЛАРНИ
ОИЛАВИЙ ҲАЁТГА ТАЙЁРЛАШ**

РЕЖА:

1. Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлигида ёшларни оилага тайёрлашнинг ҳуқуқий асослари.

2. Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ижтимоий ҳамкорлигида ёшларни оилага тайёрлашнинг бугунги кундаги ҳолати.

3. Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлигида ёшларни оилага тайёрлашнинг педагогик мазмуни.

Таянч тушунчалар: оила, маҳалла, таълим муассасаси, таълим муассасасининг оила билан олиб борадиган фаолияти, оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги.

Ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлашнинг ҳуқуқий асослар, ҳуқуқий таълим ва самарадорлик Бутун дунёда оила институти инқирозининг салбий кўринишлари, никоҳларнинг барқарор эмаслиги, оилавий ажримлар сонининг ортиши, никоҳсиз болалар туғилишининг кўпайиши, фарзанд тарбиясига эътиборсизлик ҳамда кексаларга нисбатан беписанд муносабатда бўлиш авж олмоқда. Бундай вазиятда бу каби нохуш ҳолатларнинг олдини олиш борасида зарурий чора тадбирларни кўриш муҳимдир. Шунинг учун ҳам оила институтини мустаҳкамлаш ва янада ривожлантириш, “Оила-муқаддас”, “Соғлом оила – соғлом жамият”, “Оила – жамият ва давлат ҳимоясида”, “Фаровон оила – жамият равнақининг асоси” концептуал ғояларини никоҳланувчиларнинг онгига сингдириш ва татбиқ этиш давлатлатимиз сиёсатининг устувор йўналишларидан бири бўлиб келмоқда. Зеро, давлатимиз раҳбари Ш. Мирзиёев томонидан илгари сурилган Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида ҳам оила саломатлигини мустаҳкамлаш, кам таъминланган оилалар сонини камайтириш, жамиятда оила асосларини янада мустаҳкамлаш, шунингдек, ёш оилалар учун муносиб уй-жой ва ижтимоиймаиший шароитларни яратиш каби вазифалар белгилаб берилган. Бунинг учун жамият ва

оилада соғлом ҳамда барқарор ижтимоий-маънавий муҳит ҳамда тинчлик, тотувлик ва осойишталикни таъминлашнинг ташкилий ҳуқуқий механизмларини тубдан ислоҳ қилиш, нотинч ва муаммоли оилаларга манзилли кўмаклашишни ташкил этиш, хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятлар кафолатларини таъминлаш каби қатор устувор вазифалар долзарб аҳамият касб этмоқда. Мазкур вазифалар қаторида, аввало, ҳуқуқий асослар ва норматив ҳуқуқий базани такомиллаштириб бориш муҳимдир. Сўнги 2 йил ичида оила институтини мустаҳкамлаш, аёллар, ва ёшларга оид муаммоларни энг қўйи поғонада, яъни маҳалладан бошлаб манзилли аниқлаш ҳамда ҳал этиш нуктаи назаридан бир қатор Президент ва ҳукумат қарорлари эълон қилиниб ҳаётга жорий этилмоқда. Оила мезонларини ҳаётга жорий этиш, маҳаллалар ва оилаларда соғлом ва барқарор ижтимоий-маънавий муҳит ҳамда тинчлик, тотувлик ва осойишталикни таъминлаш, ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш чораларини кўриш, шу жумладан, оилаларда умуминсоний ва миллий кадриятларни мустаҳкамлашнинг илмий асосларини ишлаб чиқиш каби вазифалар белгиланган. Бу борада Вазирлар Маҳкамаси томонидан қабул қилинган 2020 йил 31 декабрдаги “Оила институтини янада ривожлантириш ва ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 820-сонли Қарори юқоридаги чоратадбирларнинг мантикий ва узвий давомидир. Ушбу қарор нафақат ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлашнинг ҳуқуқий асоси бўлибгина қолмай балки, жамиятимизда оила муносабатларида янги бир давр учун дебочадир. Хўш, ёшларни никоҳга тайёрлашнинг бирор мезонлари мавжудми? Агар курслар ташкил этилса улар қандай бўлиши керак? Илмий адабиётларни ўрганиш шуни кўрсатадики, ёш авлодни оилавий ҳаётга тайёрлаш қўйидаги асосий жиҳатларни ўз ичига олиши керак:

1. Никоҳ ва оилавий муносабатлар ҳамда демография соҳасидаги давлат сиёсатини очиб берувчи ижтимоий, шунингдек, никоҳ ва оилавий муносабатларнинг ижтимоий табиати, оиланинг мақсади, оилавий кадриятлар ва эр-хотин ҳамда ота-оналарнинг ижтимоий роллари тўғрисидаги маълумотларни камраб олиши керак.

2. Ахлоқий фазилатларни тарбиялаш: бошқа жинс вакилларига нисбатан ҳурмат; онага, отага, кексаларга ва ўсмирларга ҳурмат; болаларни тарбиялаш зарурати; масъулият, садоқат, ҳалоллик,

дадиллик, меҳрибонлик, турмуш ўртоғи, оиласи, болалари учун мажбурият ҳисси; самимий туйғулар маданияти.

3. Ҳуқуқий билимлар яъни никоҳ ва оилага оид қонунчилик асослари билан танишишга қаратилган бўлиши; оила ҳуқуқининг энг муҳим қоидалари билан; эр-хотиннинг бир-бирига, болаларга, жамиятга нисбатан мажбуриятлари билан танишган бўлиши зарур.

4. Психологик, шахсий ривожланиш ҳақидаги тушунчаларни шакллантириш; ёшларнинг ўзаро муносабатлари психологиясининг ўзига хос хусусиятлари ҳақида; никоҳ ва оилавий ҳаётнинг психологик асослари, бошқа одамларнинг психологиясини тушуниш қобилияти ҳақида; оилавий ва оилавий ҳаёт учун зарур бўлган ҳис-туйғуларни ривожлантириш; муомала қилиш қобилиятлари. 5. Физиологик ва гигиеник, жумладан, эркак ва аёл организмларнинг физиологик хусусиятларини билиш; жинсий ҳаёт хусусиятлари, шахсий гигиена масалалари ва бошқалар.

6. Педагогик, жумладан, фарзанд тарбиясида оиланинг ўрни, унинг педагогик салоҳияти, оила тарбиясининг ўзига хос хусусиятлари, ота-онанинг тарбиявий вазифалари ва ота-оналарнинг педагогик маданиятини ошириш йўллари ҳақидаги ғояларни шакллантириш.

7. Иқтисодий ва молиявий: оила бюджети, кундалик турмуш маданияти, рўзгор юритиш қобилияти ва бошқалар ҳақидаги билимлар билан қуроолантириш. Шу жиҳатдан Ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш марказларида 6 та йўналиш бўйича никоҳланувчиларни тайёрлаш мазмуни танланган. Булар: – оилавий ҳуқуқий муносабатлар; – оилавий турмуш психологияси; – репродуктив саломатлик асослари; – иқтисод ва оила бюджети; – ота-оналик ижобий кўникмалари; – маънавий-ахлоқий кадриятлар. Никоҳланувчи шахсларни оилавий ҳуқуқий муносабатлар бўйича тизимли тайёрлаш ҳамда уларнинг ҳуқуқий саводхонлигини ошириш борасида биринчи йўналиш сифатида “Оилавий ҳуқуқий муносабатлар” бўйича ўқитиш жорий қилинмоқда. Нима учун оилавий ҳуқуқий муносабатлар биринчи ўринда? Чунки никоҳланувчилар янги ҳуқуқий мақом оstonасида турганликларини, улар эр ёки хотин деган мақомни олгач зиммаларида Қонун томонидан юкланаётган ҳуқуқ ва мажбуриятларини англаб етишлари лозим. Агар никоҳланувчилар маъсулиятни ҳис қилиб қонун юклаётган мақомни қабул қилсалар оилавий психология, саломатлик, иқтисод ва оила

бюджети, маънавий ахлоқий кадриятлар ҳам кутилаётган даражада ўз самарасини бериб, Қарорда кўзланган фаровон оила концепциясига эришсак бўлади. Ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлашнинг ҳуқуқий асослари бўлиб, асосий қонунимиз ҳисобланган Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 4 оилага бағишланган XIV бобининг 63-66-моддаларини барча оилавий ҳуқуқий муносабатларнинг асоси сифатида қайд этиш лозим бўлади. Жумладан, 63- моддада, оила жамиятнинг асосий бўғинидир ҳамда жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқига эга. Никоҳ томонларнинг ихтиёрий розилиги ва тенг ҳуқуқлилигига асосланади. 64-моддада, ота-оналар ўз фарзандларини вояга етгунларига қадар боқиш ва тарбиялашга мажбурдирлар. Давлат ва жамият етим болаларни ва ота-оналарининг васийлигидан маҳрум бўлган болаларни боқиш, тарбиялаш ва ўқитишни таъминлайди, болаларга бағишланган хайрия фаолиятларни рағбатлантиради. 65-моддада, фарзандлар ота-оналарнинг насл-насабидан ва фуқаролик ҳолатидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар. Оналик ва болалик давлат томонидан муҳофаза қилинади. 66-модда бўйича эса, вояга етган, меҳнатга лаёқатли фарзандлар ўз отаоналари ҳақида ғамхўрлик қилишга мажбурдирлар. Ушбу тизимнинг ёш никоҳланувчилар билан алоқадорлиги шундаки, никоҳланувчилар мактабда ва олий таълим тизимида олган билимлари базасига асосланиб оилавий ҳуқуқий муносабатларнинг конкрет, муҳим жиҳатлари билан бойитади. Ўзбекистон Республикаси Оила Кодекси никоҳланувчиларни оилавий ҳаётга тайёрлашнинг ҳуқуқий асосларидан бири ҳисобланади. Оила кодекси билан тартибга солинган никоҳ, эр-хотиннинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, никоҳни тугатилиши, ота-она ва вояга етмаган болаларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, алимент мажбуриятлари каби оилавий ҳуқуқий институтлар ёш оила қураётган никоҳланувчиларнинг ҳуқуқий онг ва маданиятини оширишда аҳамиятлидир. Зеро, Оила Кодексининг 1-моддасида Оила тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг вазифалари оилани мустаҳкамлашдан, оилавий муносабатларни ўзаро муҳаббат, ишонч ва ҳурмат, ҳамжиҳатлик, бирбирига ёрдам бериш ҳамда оила олдида унинг барча аъзоларининг масъуллиги ҳисси асосида қуришдан, бирон-бир шахснинг оила масалаларига ўзбошимчалик билан аралашшига йўл қўймасликдан, оила аъзолари ўз ҳуқуқларини тўсқинликсиз амалга оширишини ҳамда бу ҳуқуқларнинг ҳимоя

килинишини таъминлашдан иборатдир. Никоҳланувчилар учун бу каби 5 тушунчаларни англаш ва янги ҳаёт арафасида турганларидаёқ ҳуқуқ ва мажбуриятларидан қандай фойдаланиш ва тўғри қандай ўз ҳуқуқларини ҳимоя қила олишлари муҳим. Ҳукумат томонидан йўлга қўйилган бепул курслар оилани мустаҳкамлашга, шунингдек, оила билан боғлиқ салбий ҳолатларни бартараф этишга хизмат қилишга қаратилган. Белорусияда эса 10- 11 синф ўқувчилари учун “Ўқувчиларни оилавий ҳаётга тайёрлаш” факультатив машғулотлар ўқув дастури фаолияти йўлга қўйилиб, ўқувчиларда оила ва никоҳ институтларига нисбатан олий муносабатини шакллантиришга қаратилган. Бу эса уларда тенгдошлари ва яқинлари билан ўзаро муносабатлари, шу билан бирга, келгусида оилавий ҳаётда фаол позициясини шакллантиришга хизмат қилади. Бу каби чора тadbирлар Россия Федерациясида ҳам амалга оширилиб келинмоқда. Лекин таҳлиллар шунини кўрсатадики, мазкур давлатларнинг ажралишлар ва оиладаги зўравонликлар, фарзандлар ҳуқуқларининг бузулиши бўйича юқори погоналарни эгалламоқда. Ривожланган мамлакатлар АҚШ, Буюк Британия, Германияда ҳам махсус курслар, мактабларда фанлар ҳам жорий қилинган. Сингапурнинг “Ижтимоий муносабатлар ва оилани ривожлантириш Вазирлиги” веб тармоғи орқали никоҳланувчиларга никоҳ таълими дастурларини ташкил этиб уларни оилавий ҳаётлари давомида ҳам қўллаб-қувватлаб келади. Ушбу таълим дастурлари қуйидагилар: – муносабатларни мустаҳкамлаш дастури; – фуқароларни ўзини ўзи бошқариш органларида никоҳга тайёрлаш дастурлари; – Сингапур фуқаролари учун никоҳ дастурлари ва чет эликлар билан оила қураётган жуфтлар учун дастурлар; – мусулмон бўлган жуфтликлар учун никоҳга тайёрлаш дастурлари; – вояга етмаганлар учун мажбурий никоҳ дастурлари; – никоҳгача маслаҳат хизматлари киритилган. Ушбу давлат тажрибасига кўра, қисқа курслар билан чекланмасдан, талабгорлар учун узлуксиз тарзда давом эттирилади. Демак, ўтказилган таҳлил шунини кўрсатадики, хорижий тажрибада узлуксиз ташкил этилган оилавий ҳаётга тайёр бўлиш ва оилавий ҳаёт даврида ҳам зарурий билим ва кўникмаларга эга бўлиш муҳим. Хулоса ўрнида, ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлашни комплекслиги ва узвийлигини таъминлаш муҳимдир. Бунда сертификат олган оилаларнинг 3 йиллик, 5 йиллик, 7 йиллик оилавий

турмушларидаги ўзгаришларни маҳаллабай тарзда мониторинг ва кузатувини давом эттириш мақсадга мувофиқ. Ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш марказларининг ҳақиқий самара бериши, келажакда оилавий ажралишларнинг олди олинishiда муҳимдир.

Назорат саволлари:

1. Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлигида ёшларни оилага тайёрлашнинг ҳуқуқий асослари?
2. Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ижтимоий ҳамкорлигида ёшларни оилага тайёрлашнинг бугунги кундаги ҳолат нималардан иборат?
3. Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлигида ёшларни оилага тайёрлашнинг педагогик мазмуни?
4. Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги қандай механизмга асосланади?
5. Ёшларни тарбиялашда оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги негизда қандай тадбирлар уюштирилади?
6. Оилаларга қандай ижтимоий-педагогик ёрдам кўрсатилади?

Мавзу: ГЕНДЕР ТЕНГЛИКНИНГ АСОСИЙ ТАМОЙИЛЛАРИ РЕЖА:

1. Гендер тенгликнинг ҳуқуқий асослари
2. Таълим тарбия олиш жараёнида гендер тенглик масалалари
3. Мамлакатнинг ижтимоий ва маданий ҳаётида тенглик масалалари

Таянч тушунчалар: гендер, тенглик, йигит, қизлар, оила, маҳалла, таълим муассасаси, таълим, тарбия, ижтимоий, маданий, ҳаёт.

Мамлакатимизда сўнги тўрт йилда хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятларга эришиш, жамият ва давлат ишларини бошқаришда уларнинг тенг иштирок этишини таъминлаш, хотин-қизларни ижтимоий-ҳуқуқий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш, шунингдек, хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликлардан ҳимоя қилишга қаратилган кенг қўламли ислохотлар амалга оширилди. Хотин-қизларнинг

жамиятдаги ролини оширишди, гендер тенглик ва оила масалалари бўйича республика комиссияси, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатида Хотин-қизлар ва гендер тенглик масалалари қўмитаси ташкил этилди. Бу эса мамлакатимизда гендер тенглик борасида катор ривожланишларни олиб келди. Гендер стратегияси доирасида гендер тенглик тушунчаси жамият ҳаёти ва фаолиятининг барча соҳаларида, шу жумладан сиёсат, иқтисодиёт, ҳуқуқ, маданият, таълим, илм-фан, спорт муносабатларида хотин-қизлар ва эркакларнинг ҳуқуқ ҳамда имкониятларининг тенглигини англади. Сўнги йилларда амалга оширилган кенг қамровли ислохотлар натижасида Ўзбекистон Республикасида жамият ҳаёти ва фаолиятининг барча соҳаларида хотин-қизлар ҳамда эркаклар учун тенг ҳуқуқ ва имкониятларни таъминлаш, хотин-қизларни тазйик ва зўравонликлардан ҳимоя қилиш масалалари бўйича мустаҳкам ҳуқуқий асослар яратилганлиги ҳам хотин қизларимиз учун катта имкониятлардан бири бўлиб хизмат қилади.

Гендер тенгликни таъминлаш масаласи давлат сиёсати даражасига кўтарилиб, парламент юқори палатасида Хотин-қизлар ва гендер тенглик масалалари қўмитаси, Хотин-қизларнинг жамиятдаги ролини ошириш, гендер тенглик ва оила масалалари бўйича республика комиссияси, Хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятларни таъминлаш масалалари бўйича маслаҳат-кенгашлари, Республика хотин-қизлар жамоатчилиги кенгаши ташкил этилди.

Ислохотларнинг барча босқичларида Ўзбекистонда олиб борилаётган ижтимоий-иқтисодий сиёсат кенг қамровли масалаларни ўз ичига олади. Аҳоли даромадларини тизимли равишда ошириб бориш, бандлик ва меҳнат муносабатларини шакллантириш, аҳолининг айрим тоифаларини, шу жумладан тадбиркор ва фермер хотин-қизларни ижтимоий ҳимоя қилиш ва қўллаб-қувватлаш борасида қўшимча қафолатлар берилди.

Хусусан, хотин-қизлар бандлигини таъминлаш, уларни тадбиркорлик фаолиятига кенг жалб қилиш мақсадида имтиёзли кредитлар ажратиш амалиёти йўлга қўйилди. Республиканинг чекка ҳудудларини ривожлантириш, қишлоқларни ободонлаштириш, қишлоқларда яшовчи хотин-қизларнинг иқтисодий фаоллигини қўллаб-

қувватлаш орқали камбағалликни қисқартиришга ҳам алоҳида эътибор қаратилди. Қишлоқ хўжалигининг турли соҳаларида 1,5 миллиондан ортиқ хотин-қизлар меҳнат қилади. Гендер тенгликни рағбатлантириш ва унга эришиш учун оммавий ахборот воситалари фаолияти ҳам муҳим аҳамият касб этади. Замонавий ижтимоий ва сиёсий фаол хотин-қизлар имиджини ақс эттирувчи, хотин-қизлар ва эркеклар учун яратилган имкониятларни ёритувчи радиоэшиттиришлар ва телекўрсатувлар сони кўпайди.

Таълимда хотин-қизлар ва эркеклар ўртасида кескин тафовутлар кузатитилиб, бугунги кунда умумий ўрта таълим ўқитувчиларининг 70 фоиздан ортигини аёллар ташкил этмоқда.

Таълимнинг педагогика ва гуманитар фанлар (филология, педагогика, психология, маданият ва санъат) йўналишларида тахсил олаётган хотин-қизлар улуши 68 фоизни ташкил этса, муҳандис-техник (ахборот технологиялари, энергетика, инженерия) ва ҳуқуқшунослик соҳаларида уларнинг улуши ҳамон камлигича қолмоқда.

Республика ҳудудларида, айниқса қишлоқ жойларида соғлиқни сақлаш хизматлари сифатининг пастлиги, хусусий тиббий хизматларнинг ривожланмаганлиги, эр ва хотин ўртасида оилани режалаштириш бўйича тиббий маданиятнинг етарли эмаслиги оналар ва ўдақлар ўлимларининг сақланиб қолишига сабаб бўлмоқда.

Гендер стратегиясининг мақсади ва вазифалари

Гендер стратегиясининг асосий мақсади — ирки, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ва ижтимоий мавқеидан қатъий назар хотин-қизлар ва эркекларнинг ҳақиқий тенглигини таъминлашдан иборат. Гендер стратегиясининг асосий вазифалари қуйидагилар ҳисобланади. Жамият ҳаёти ва фаолиятининг барча соҳаларида, шу жумладан сиёсат, иқтисодиёт, ҳуқуқ, маданият, таълим, илм-фан ҳамда спорт муносабатларида хотин-қизларнинг эркеклар билан тенг иштирок этишларини қўллаб-қувватлаш, қарор қабул қилишда уларнинг етакчилик қилишлари учун тенг имкониятларни яратиш. Хотин-қизларнинг сиёсий фаоллигини ошириш, уларнинг жамиятдаги ўрни билан боғлиқ салбий қарашларни ўзгартириш муҳим аҳамиятга эга. Аҳоли бандлиги соҳасида хотин-қизлар ва эркеклар учун қафолатланган тенг ҳуқуқ ҳамда

имкониятларни, шунингдек, муносиб иш ўринларини яратиш, аёллар тадбиркорлигини ривожлантириш, хотин-қизларнинг тижорат банкларидан кредит олишга бўлган имкониятларини кенгайтириш;

хотин-қизлар ва эркаларни бутун умри давомида ўқишга бўлган имкониятларини рағбатлантириш, уларнинг оилани режалаштириш борасидаги тиббий маданиятини ошириш ва репродуктив саломатлигини мустаҳкамлаш, улар ўртасида соғлом турмуш тарзини юксалтириш;

одам савдоси ва мажбурий меҳнатга қарши курашиш, тазйиқ ва зўравонликни олдини олиш, уларни аниқлаш ва барҳам бериш бўйича самарали ташкилий-ҳуқуқий механизмларни яратиш;

оилани мустаҳкамлаш, оилавий муносабатларда барча оила аъзоларининг масъуллигини ошириш, эрта никоҳ, яқин қариндошлар ўртасидаги никоҳ, эрта туғруқ ҳамда оилавий ажралишларнинг олдини олиш;

гендер тенглик тамойилларини илгари суришда, хотин-қизлар ва эркаларнинг ҳуқуқ ҳамда имкониятларини тенг амалга оширишда бюджетни режалаштириш, гендер масалаларини бюджет жараёнларига интеграциялаш, гендер статистикаси юритилишини такомиллаштириш;

гендер тенглик, аёллар тадбиркорлиги, хотин-қизлар ва эркаларга нисбатан тазйиқ ва зўравонлик ҳолатларини баҳоловчи халқаро рейтинг ва индексларда Ўзбекистоннинг ўрнини яхшилаш бўйича комплекс чора-тадбирларни амалга ошириш;

Таълим, илм-фан, спорт ҳамда соғлиқни сақлаш соҳасида хотин-қизлар ва эркалар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятларни таъминлаш

Таълим, илм-фан, спорт ҳамда соғлиқни сақлаш соҳасида хотин-қизлар ва эркалар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятларни таъминлаш мақсадида қуйидаги тадбирларни амалга ошириш зарур. Узлуксиз таълим тизимини ривожлантириш, хотин-қизлар ва эркаларни бутун умр давомида ўқишга бўлган имкониятларини рағбатлантириш, ижтимоий ҳимояга муҳтож хотин-қизларни олий таълим билан қамраб олинишини кенгайтириш;

Хотин-қизларни илмий фаолиятга кенг жалб қилиш, уларнинг замонавий ахборот-коммуникация технологияларига асосланган дастурий ишланмаларини, инновацион гоёларини, ихтирочилик, рационализаторлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш;

замонавий педагогик технологиялар ва услубларни ҳисобга олган ҳолда мактабгача таълим, умумий ўрта, ўрта махсус, олий таълим муассасаларининг ўқув дастурларига гендер мавзусини жорий этиш орқали фуқароларнинг гендерга оид саводхонлигини юксалтириш;

мавжуд ва келажакда яратиладиган мактаб дарсликлари, ўқув-услубий материаллар ва бошқа нашрларнинг жинс бўйича камситишга йўл қўймаслик принципига мувофиқ гендер экспертизадан ўтказиш амалиётини йўлга қўйиш;

ижтимоий ҳимояга муҳтож, нотинч оилалардан бўлган хотин-қизларни таълим олишига қўмаклашиш ва уларни касбга йўналтириш;

мактабгача таълим, умумий ўрта таълим, соғлиқни сақлаш ҳамда эркаклар улуши кам бўлган бошқа соҳаларга аёллар билан тенг равишда эркакларни жалб қилишга доир фаолиятни қўллаб-қувватлаш;

хотин-қизлар ва эркакларнинг оилани режалаштириш борасидаги тиббий маданиятини ошириш, зарур ахборот ва хизматларга эркин ҳамда тенг равишда эга бўлишини таъминлаш, оилани режалаштиришда уларнинг шахсий ҳаётига учинчи шахсларнинг аралashiшига йўл қўймасликни қўллаб-қувватлаш;

худудларда, айниқса қишлоқ жойларида хотин-қизлар ва эркакларга кўрсатиладиган тиббий-ижтимоий хизматлар сифатини ошириш, ижтимоий ҳимояга муҳтож оилаларни қўллаб-қувватлаш, улар ўртасида соғлом турмуш тарзини юксалтириш;

ижтимоий аҳамиятли ва юқумли касалликларга дучор бўлган беморларни қўллаб-қувватлаш;

таълим, илм-фан, спорт ҳамда соғлиқни сақлаш соҳаларида хотин-қизлар ва эркаклар ўртасидаги тафовутларни таҳлил қилиш, бу борада илмий, амалий ҳамда фундаментал тадқиқотларни қўллаб-қувватлаш;

хотин-қизлар ва эркакларнинг тиббий маданиятини ошириш, уларнинг репродуктив саломатлигини мустаҳкамлаш, якин қариндошлар ўртасидаги никоҳларни олдини олиш, жинс бўйича бевосита ва билвосита камситишларнинг олдини олишда давлат органлари, нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари ўртасидаги ижтимоий шерикликни мустаҳкамлаш.

Тазйик ва зўравонликнинг олдини олишда хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятларни таъминлаш

Тазйик ва зўравонликнинг олдини олишда хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятларни таъминлаш мақсадида қуйидаги тадбирларни амалга ошириш зарур:

тазйик ва зўравонликдан жабрланувчиларни ижтимоий реабилитация қилиш ҳамда мослаштириш тизимини такомиллаштириш ҳамда давлат ҳисобидан молиялаштириш. Тазйик ва зўравонликдан жабрланувчиларни қўллаб-қувватлаш, уларнинг хавфсизлигини, жисмоний ва руҳий реабилитациясини ҳамда мослашувини таъминлашга оид чора-тадбирларни амалга ошириш зарур. Хотин-қизлар ва эркакларга нисбатан тазйик ва зўравонлик ҳолатларининг олдини олиш ҳамда улар билан ўзаро муносабатлар маданиятини юксалтириш бўйича мулкчилик шаклларида қатъи назар барча идора ва ташкилотларда профилактика тадбирларини ўтказиш хотин қизларимиз учун ахамиятли.

Оилавий муносабатлар ҳамда болалар тарбияси соҳасида хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятларни таъминлаш

Оилавий муносабатлар ҳамда болалар тарбияси соҳасида хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятларни таъминлаш мақсадида қуйидаги тадбирларни амалга ошириш зарурияти туғилмовда.

Оилани мустаҳкамлаш, оилавий муносабатларда барча оила аъзоларининг масъуллигини ошириш, бирон-бир шахснинг оила масалаларига ўзбошимчалик билан аралашишига йўл қўймаслик бўйича амалдаги механизмларни такомиллаштириш зарур. Оилалардаги эрта никоҳ, якин қариндошлар ўртасидаги никоҳ, эрта туғруқ, оилавий

ажралишларнинг юзага келиш сабаблари ҳамда шарт-шароитларини таҳлил қилиш, бу борада илмий, амалий ҳамда фундаментал тадқиқотларни қўллаб-қувватлаш лозим.

Асрлар давомида шаклланган миллий кадриятлар, ижобий урф-одатлар ва анъаналар асосида оилаларни мустаҳкамлаш, оилавий ажралишларнинг олдини олишда давлат органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари ўртасида ижтимоий шериклик муносабатларини мустаҳкамлаш мақсадга мувофиқ хисобланади. Оилавий муносабатларда хотин-қизлар ва эркаларнинг ўрни ҳақида жамиятда шаклланган салбий қарашларни ўзгартириш, бу борада оммавий ахборот воситалари иштирокида тарғибот-ташвиқот ишларини қўллаб-қувватлаш.

Оилавий ҳаётга оид муаммолар, психологик-педагогик, ҳуқуқий ва бошқа масалалар юзасидан хотин-қизлар ва эркалар учун маслаҳатлар бериш тизимини янада такомиллаштириш муҳим аҳамиятга эга. Хотин-қизлар ва эркаларнинг оилавий муносабатлардаги ҳуқуқлари, эркинликлари ва мажбуриятлари тўғрисида ахборот-маърифий фаолият самарадорлигини ошириш муҳим аҳамиятга эга.

Назорат саволлари:

1. Гендер тенгликнинг ҳуқуқий асослари нималардан иборат?
2. Таълим тарбия олиш жараёнида гендер тенглик масалалари?
3. Мамлакатнинг ижтимоий ва маданий ҳаётида тенглик масалалари?
4. Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги қандай механизмга асосланади?
5. Гендер тенглик масаласининг кириб келишининг тарихий асослари?

Мавзуга оид адабиётлар:

1. Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги Концепцияси. – Тошкент: РТМ, 1993.
2. Иномова М.О. Оилада болаларнинг маънавий-ахлоқий тарбияси. – Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ, 1999.

3. Мунавваров А.Қ. Оила педагогикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1994.

4. Мусурмонова О. Маънавий қадриятлар ва ёшлар тарбияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996.

5. Мусурмонова О. Оила маънавияти – миллий гуруҳ / Ўқув қўлл. – Тошкент: Ўқитувчи, 1999.

6. Тўраева О. Оилавий ҳаёт этикаси ва психологияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1990.

Мавзу: ОИЛА ТАРБИЯСИДА МИЛЛИЙ ВА УМУМИНСОНИЙ АХЛОҚИЙ МАДВНИЯТНИНГ РИВОЖЛАНИШИ

РЕЖА:

- 1. Оила тарбиясида ахлоқий маданиятни шакллантириш.**
- 2. Шахснинг юксак фазилатлари-ахлоқий маданият.**
- 3. Муомала одоби-ахлоқий маданиятнинг муҳим элементи.**

Таянч тушунчалар: оила, маҳалла, таълим муассасаси, таълим муассасасининг оила билан олиб борадиган фаолияти, оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги, ахлоқ, маданият.

Оила тарбиясида миллий ва умуминсоний ахлоқий маданиятнинг ўзаро алоқадорлиги Жамиятнинг мазмуни, тузилишини тўлиқ англамай туриб унинг негизини ташкил этувчи оиланинг моҳиятини тушуниб бўлмайди. Шу нуқтаи назардан қараганда, жамиятда оиланинг тутган ўрни, структуравий элементлари, оиладаги руҳий жараёнларнинг бошқа шакллари билан ўзаро алоқадорлиги ҳамда ахлоқий таълим-тарбиянинг унга таъсири билан боғлиқ масалалар Х.К. Каримов, Ф.Р. Рўзиқулов, Н. Салаева, Ш.Ш. Жўраева, Г.Т. Ядгарова, М.М. Умарова, М.С. Салаева, М.Х. Файзиева, Н.Х. Лутфуллаева, Р.А. Умурзакова, Ю.Ф. Салимов, М. Ризаева каби олимларнинг тадқиқотлари атрофлича ўрганилган. Шунингдек, М. Халматова, С.Ж. Турсунова, Н.З. Сайдалиева каби олимларнинг илмий ишлари оиланинг ижтимоий ва маънавий-маърифий омилар таъсири масаласини ўрганишда муҳим методологик асос бўлиб хизмат қилади. Мазкур тадқиқотларда қайд этилишича, оила билан боғлиқ бўлган барча масалалар кишилар турмуш тарзи таркибига қиради. Аммо, оила жамиятнинг кичик ячейкаси сифатида махсус

фалсафий тадқиқотга муҳтождир. Яъни, оилада ўзаро ҳурмат, иззат, муҳаббат мавжудлиги ҳамда ижобий хусусиятларнинг барқарорлиги ахлоқий маданиятнинг пойдеворидир. Оилавий муносабатларни тўғри шакллантириш, уларни мавжуд шароитга мослаш, салбий ҳолатлар юз берганда эса, уларни босиклик ва чуқур мулоҳазалар билан бартараф этиш ҳоллари, табиий равишда ёшлар маънавий-ахлоқий маданиятида муҳим ўрин тутди. Юқоридаги параграфда қайд этилганидек, миллий ва умуминсоний ахлоқий маданият жаҳондаги барча халқларнинг табиати, урф-одати, иродаси, ўзига хослиги, орзу-интилишларини ифодалар экан, улар ўртасида ўзаро диалектик муштараклик бўлиши шубҳасиздир. Том маънодаги миллийлик ҳамиша умуминсоний мазмун касб этади, умуминсоний мазмунда эса, миллийлик намоён бўлиши шубҳасиз. Бу тамойилга қўплаб ҳаётий мисоллар келтириш мумкин. Айтайлик, бизга нотаниш бўлган бирор халқнинг фольклор-этнографик дастаси концерт бериб қолса, уни ижро этаётган аёл ва эркак иштирокчининг ҳар бир хатти-ҳаракати, қилиги, сўзи, кийиниши, мусикаси ҳамда унга монанд рақсларидан шу халққа хос хусусиятларни пайқашга, шу билан унинг маданий савия-даражаси, қиёфасини англаб олишга интиламиз. Биз томоша қилаётган халқ рақс ижодида шу халқнинг анъаналари, ворислик белгилари, менталитети ҳам акс этадики, улар миллий мазмунни ифодалайди. Айни чоғда, мазкур рақс санъатининг бошқа халқлар рақсига ўхшашлиги, уйғунлиги, мақсадлар муштараклигида умуминсоний мазмун намоён бўлади, дейиш мумкин. Худди шунга ўхшаш, миллий ва умуминсоний ахлоқий маданият тамойиллари оила тарбияси билан ҳамиша уйғундир. Чунки маданият – эр-хотинлик, оилавий муносабатларга одамлар маънавий турмушининг бутун тўлалигини бахш этади, оила аъзоларининг бир-бири билан ва оиланинг жамият билан руҳий-маънавий алоқаларини янада қўпайтиради, ниҳоят ички оилавий муносабатларни ҳал этишнинг энг мақбул нусхаларини танлаб олиш имконини беради. Ахлоқий маданиятнинг ана шу кучли яратувчилик, доимо янгиланиб боровчи ҳаётбахш таъсирини миллат ёки халқ билан чегаралаб бўлмайди. Шунга қўра, оила насллар давомийлигини таъминловчи доимий ва табиий манба бўлиб, ҳар бир давр оилага ўз таъсирини ўтказди, яъни даврга хос ижтимоий ўсиш-ўзгаришлар, ислохотлар, маънавий-руҳий янгиланишлар оила маънавиятида ўз изини қолдиради. Бинобарин,

демографик сиёсатнинг объекти ҳам, мақсади ҳам, энг таъсирчан ва муҳим воситаларидан бири ҳам оиладир. Яқин ўтмишда миллий ва умуминсоний ахлоқий маданиятнинг оила тарбияси билан муносабатларидаги уйғунликка путур етказилди. Аввало, миллий ва умумбашарий меросга муносабатнинг бирёқламалиги оила тарбиясида бир қатор салбий хусусиятларни келтириб чиқарди. Жамоа тимсоли бўлган оила, маҳалла, эл-юрт тушунчаларининг муқаддаслиги унутилаёзди, миллат руҳининг ойнаси бўлган она тилимизга муносабат салбий маъно касб этди. Маданияти, тили, миллатидан бегоналашган манқуртлар тоифаси жамият ва оила ўртасидаги ана шу ўзига хос уйғунликка путур етказишнинг оқибат натижаси эди. Ҳолбуки, жамиятда пайдо бўлган ҳар қандай ижтимоий иллат маданиятга хос меъёрий мезонларнинг бузилишидан, оила тарбияси издан чиқишидан ҳосил бўлиши сир эмас. Истиклол қўлга киритилгач, бу борада ҳам катта ўзгаришлар содир бўлди. Жумладан, оиланинг жамият таянчи, маънавий тарбия ўчоғи сифатидаги роли эътироф этилди, унинг фаровонлиги – миллий фаровонлик 96 асоси экани асосий қонун Таъбир жоиз бўлса, оила жамиятимизнинг асосий бўғинидир. Оила жамиятимиз ва давлатимиз муҳофазасида, ҳимоясида бўлиши шарт, деб ёзардим. Нега деганда, бугунги замон шуни тақозо этапти, бизнинг кўзимизни очиб, ҳаётга бошқача қарашни талаб қиляпти». Таъбир жоиз бўлса, ушбу сўзларда муқаддас Ватан тимсоли бўлган оила феноменига муносиб баҳо берилган. Оила тинчлиги, муқаддаслиги, фаровонлиги орзуси барча даврларда барча халқлар файласуф ва жамиятшунослари фикри-ёдини банд этган. Миллий ва умумбашарий маданий меросда ахлоқодобнинг жамият ва оилани келажакка йўналтирувчи асосий омиллардан бири сифатида талқин этилиши бежиз эмас. Чунки, ахлоқ инсонга инсонлигини доимо эслатиб турувчи маънавий асос, ворисийлик асосида авлоддан-авлодга ўтиб келувчи фазилатлардандир. Жаҳон маданияти тарихида Аристотель биринчи бўлиб ахлоқни чуқур тадқиқ этиб, уни фан сифатида асослади, мақсад-вазифаларини ойдинлаштириб берди. Бу борада ўздан бирмунча олдин фалсафий фикрларни ўртага ташлаган Сукрот ва Платон қарашларига танқидий ёндашиб, ахлоқий камолотга эришиш учун ахлоқ мазмунини билиб олиш камлик қилишини, бунинг учун инсон табиатида, насл-насаби, қонида шу фазилатларнинг ўзи мавжуд бўлиши шартлигини асослаб

берди. Бинобарин, Аристотелнинг фикрича, инсоф, виждон, олийжаноблик, багрикенглик, меҳр-мурувват, ҳиммат, сахийлик, барчага яхшилик ва хайрихоҳлик тилаш, одамларга ҳамдардлик фазилатларига эга бўлиш маънавий-ахлоқий комиллик белгиларидир. Шубҳасиз, инсоний фазилатларни фалсафий асослаб, шоҳ асарлар яратган Аристотелнинг ўзи ҳаётда билимдонлиги билан бирга юксак ахлоқ эгаси эканлиги билан ҳам заминдошлари эътирофига сазовор бўлгани таҳсинга лойикдир. Македония ҳукмдори Филипп II дўстининг ўғли Аристотелни одоби ва фазилатлари учун бениҳоя ҳурмат қилганидан шундай деган экан: «Менга ўғлим Александрни бергани эмас, бу ўғлим Аристотель замонида тугилгани учун Тангриларга шукрона айтаман». Аристотель каби фазилатлар соҳибидан олган сабоқлари, билими, ўғитлари, ҳаётий йўл-йўриқлари Александрга кейинчалик ғоят катта наф келтиргани учун унинг номи тилларда дoston бўлди. Масаланинг бошқа томони – Аристотелнинг ахлоқ ҳақидаги қарашлари Шарқдаги ахлоқ ҳақидаги фикр-мулоҳазаларга кучли таъсир этди. Масалан, Форобий устози Аристотелнинг изидан бориб, инсоний фазилатларни икки қисмга – ақл-идроқка асосланган фазилатлар ва хулқ-атвор фазилатларига ажратади, уларнинг ўрталик хусусиятларига эга бўлиши мумкинлигини далиллайди. Форобийнинг фикрича, инсонга бахт-саодатга эришиш учун етук хулқ лозим. Хулқнинг гўзаллиги, нуқсонлардан ҳоли бўлиши хатти-ҳаракат ва кундалик амалларда меъёр қай даражада сақланиши билан ўлчанади. Меъёрийлик ҳисси устувор бўлса, маънавий таназзуллар содир бўлмайди. Бу эса, ирода, инсоннинг ўз-ўзини бошқариш, ахлоқий меъёрларга риоя қилиши билан юзага чиқади. Ўз навбатида Абу Райҳон Беруний ҳам яхши одоб ёки ёмон хулқ-одатлар, асосан, оила тарбиясига узвий боғлиқ эканлигини кўп таъкидлаган. Агар оилада тарбиянинг олижаноб, эзгу йўл-йўриқлари кўпроқ берилса, оила фазилатли бўлади. бунда тарбияда бир хил мақсад, талаб қўйилмоғи ғоят муҳим. Кўринишдаги гўзаллик ва тузилишидаги баркамоллик ҳар бир одам учун севимли, дер экан, олим турмушдаги табиий гўзалликни ахлоқда, феъли-атворда, оилавий ҳаётда кўриш истаги борлигини назарда тутди. Айни чоғда Беруний ота-онани оилани барпо этувчилар экани, улар орасидаги кучли ҳурмат ва муҳаббат, албатта, болалар феъл-атвори ва тарбиясига таъсир этажаги ҳақида фикр юритади. Оилада

хотинкизларнинг тутган ўрни эса бекиёсдир. Олимнинг фикрича, оилада аёл билими, жасурлиги, шарм-ҳаёси, эрига илтифоту ҳурмати, камтарлиги ва фаросати, ширин муомаласи, покизалиги, ишбилармонлиги, тежамкорлиги билан намуна бўла олиши зарур. Бу ўша давр учун ғоят илғор ғоялардан бири эди. Оилада ва жамоада аёлнинг тутган ўрни қандай, бола тарбиясида аёл қандай мавкени эгаллайди, сингари саволлар ислом таълимотида муҳим аҳамият касб этади. Хўш, мусулмончиликда аёллар масаласига жиддий эътибор қаратилишининг қандай маъноси бор? Бу саволга шундай жавоб бериш мақсадга мувофиқдир: - аёл – оила муносабатларининг вужудга келиш сабабчиси, авлодлар давомийлигининг ғоясидир; - аёл – оила тарбиясининг бош мураббийларидан бири, яъни, фарзанднинг ҳам дунёга келишига сабаб бўлувчи, ҳам қони ва жони билан, оқ сути билан ундаги наслий сифатларни бир авлоддан иккинчи авлодга қўчирувчи, ҳам авлод маънавиятига асос солувчи инсондир; - ота ва унинг аждодларига, қариндош-уруғларига муносабат, ака-ука, опа-сингилларга, қўни-қўшниларга муносабат ҳам, аввало, онадан, унинг бошқаларга илиқ муносабатидан бошланади; - жамиятда инсонпарварлик ва адолат туйғулари аёлдан бошланади; - гўзалликка, меҳр-мурувватга, имон-эътиқодга ташналик, уларга эҳтиёж ҳам аёл туфайлидир; - она тилига муносабат (дарвоқе, «она тили» деб бежиз айтилмайди, чунки миллий-маънавий кадрият бўлган тил ҳам аёл меҳри ва меҳнати натижасида шаклланади), уни билиш ва уни англаш жараёнида аёл моҳир тилшунос миссиясини бажаради; - ниҳоят, аёл ана шу хизматлари билан фарзандига тарбия ва таълим берар экан, ўз оиласидаги анъаналарни давом эттиради, оила шажарасини ривожлантиради. Табиийки, аёл адо этадиган мазкур хизмат ва вазифалар, ўз навбатида, жамиятдаги илғор ғояларни, маданиятни, маънавий-маърифий омилларни бойитади. Шарқда аёлларга муносабатда ҳақиқатан ҳам адолат, инсонпарварлик, тенг ҳуқуқликлик мезонлари устувор 100 бўлгани демократик тамойилларнинг вужудга келишида муҳим роль ўйнади, кейинроқ эса, Шарқнинг бу тамойиллари Ғарб тамаддунига, айниқса, Ғарб уйғониш даврига кучли таъсир этиб, унинг кенг ёйилишига туртки берди. Фуқароларнинг ирқ, наслу насаб, мансаб ва молмулкидан қатъи назар, Аллоҳ томонидан тенг ҳуқуқли этиб яратилгани Қуръони Карим ва ҳадисларда таъкидлаб ўтилган.

Чунончи, «Ҳеч бир арабнинг ажамга (араб бўлмаган кишига) ва ҳеч қандай ажамнинг арабга, ҳеч бир қоратаннинг қизилтанга ва қизилтаннинг қоратанга нисбатан ҳеч қандай фазилати (имтёзи) йўқдир, магар тақво билан». Шунингдек, жамият қонунлари олдида фуқаролар ёки эрқагу аёлнинг тенглиги ҳам ҳар қандай ҳолатда суниистёмол қилинмаслиги таъкидланади. Бу ҳақда ҳам ҳадиси шариф мавжуд: «Аллоҳга онт ичиб айтаманки, агар Муҳаммаднинг қизи Фотима ўғрилиқ қилса, албатта, унинг қўлини кесардим». Мазкур ҳадиси шарифларда умуминсонийлик ва тенгхуқуқлилик ғоялари илгари сурилади, иккинчи ҳадисда эса, Фотима исми бежиз тилга олинмайди (Ҳазрат Алига никоҳ қилинган бу кенжа қиз Расулulloҳ авлодининг давом этиши ва ўнлаб буюқ зотларнинг тарбияланишига сабаб бўлади). Шу ўринда мусулмон маданияти ва эътиқоднинг юксак намояндалари бўлган сўфийлар, яъни тасаввуф илми вакиллари, айниқса, улар орасидаги сўфий аёллар хусусида махсус тўхталиш мақсадга мувофиқдир. «Ривоят қилишларича, бир куни художўй сўфий Робийа бир қўлида бир челақ сув, иккинчи қўлида ёниб турган машғала кўтарганча Басра кўчаларидан югуриб ўтаётган экан. Йўловчилар хайрон бўлиб ундан сўрашибди: – Бунчалар шошилиб қайларга йўл тутдинг, эй Робийа? Робийа қўлидаги челақка ишора қилибди: – Дўзахдаги ўтни ўчирмоқчиман. Бундан ташқари, Европа адабиётида ушбу ривоятнинг кўпгина бошқа шакллари ҳам мавжуд».1 Мазкур парчани келтиришдан мақсадимиз тарихий тимсолларимиз қадимдан Ғарбни мафтун этиб келган, бу тимсолларнинг аёллар сиймосида намоён бўлиши эса, уларни янада ҳайратга солгани аниқдир. Иккинчидан, Робийа сингари эътиқод соҳибалари юқоридаги ривоятларда акс эттирилган хатти-ҳаракатларида, моҳиятига кўра, жамият софлиги, поклиги учун курашувчи сифати. Тасаввур қилайлик, эътиқодсизлик, бир-бирини алдаш, енгил манфаатлари йўлида ҳеч нарсадан тоймайдиган шафқатсиз ҳаёт зиддиятлари олдида Робийа каби тақводор аёллар ҳақидаги ривоятлар хориждаги илм-зиё аҳлига кучли таъсир этган, имонли, инсофли инсонларни тарбиялашга ёрдам берган, жамиятни поклашга хизмат қиладиган ғоялар сифатида қабул қилинган. Табиийки, бундай илғор ғоялар Шарқда ҳам, Ғарбда ҳам турли даврларда буюқ истеъдод эгаларини тарбиялашга хизмат қилганлигини алоҳида таъкидлаш зарур бўлади. Ислоҳ кадриятларида энг катта

хурматга лойиқ зот – она деб таърифланиши ҳам бежиз эмас. Юқорида санаб кўрсатилганидек, аёл турмуш қуриб, оилали бўлгач, жамият келажагига дахлдор шахсга айланади. Исломий манбаларда қайта-қайта таъкидланганидек, Оллоҳ эркак ва аёлни жуфт бўлиб яшаш, уй-жой қилиб, насл қолдириш учун яратган. Эркак ва аёл организмнинг физиологик тузилиши ва биологик эҳтиёжлари ҳам шунга мосланган. Бинобарин, оила бир эр ва бир аёлнинг муҳим ижтимоий, маънавий-рухий масъулиятни зиммасига олиш асосига қурилган ихтиёрий бирлашмасидир. Ушбу ихтиёрий иттифокда аёл-онага катта мавқе белгиланади, ҳадиси шарифда айтилганидек, жаннатни оналар оёғи остида, деб талқин қилинади. Муҳими шундаки, оналарни улуғлаш, уларга иззатикром кўрсатиш Шарқда бадий асарларда ҳам, халқ педагогикасида ҳам, тарихий-биографик манбаларда ҳам кўп учрайдиган лавҳалардан бўлиб, бу ҳаётий далилларнинг Ғарбга кучли таъсир кўрсатиб келгани шубҳасиздир. Туркий халқлар оиласига хос ушбу азалий урф-одат ва илмий-маънавий анъаналар ҳақида тасаввуфчи олима Шиммел хоним жуда характерли далиллар топа олган: «Биронта покистоний, туркий, арабий ёки форсий оиллага бориб қолган европалик меҳмон уй бекаси, яъни онанинг саводли ёки саводсиз эканлигидан қатъи назар, оиланинг бутун 103 юмушларида раҳбарлик қилишини, фарзандлар эса, министр ёки профессорлигига қарамасдан, она қаршисида қўл ковуштириб туришини кўриб, роса ҳайратга тушади. Соф дунёвий ишлар ҳам худди шу йўсинда амалга оширилади. Турк шоҳлари ёки Ҳиндистондаги Буюк Бобурийлар оилаларига назар ташласангиз, шоҳнинг ёки валиаҳд шахзоданинг оналари ҳам валиаҳдлардан кўра кўпроқ ҳокимиятга эга бўлганлигининг шоҳиди бўласиз. Шоҳ ёки валиаҳд шахзодалар ҳар доим оналари билан бамаслаҳат иш юритганлар. Кўриниб турибдики, бутун-бутун мамлакатларни сўраб турган ҳукмдорлар ҳам она қаршисида бош эгишган, саройдаги ва мамлакатдаги кўпгина ишлар она изми билан амалга оширилган». Биз олмон олимасининг фикрларини озгина ривожлантиришга журъат этиб, яна шуни қўшимча қилишимиз мумкинки, «Бобурнома»да, Марказий Осиёда яратилган мемуар адабиётида эҳтимол биринчи бўлиб, Бобур ўз сулоласига мансуб аёллар(масалан, онаси, опаси, сингиллари...)нинг насл-насабини, шажарасини баён қилади, бошқаларни тасвирлаганда ҳам аҳли аёлини

эркаклар билан ёнма-ён тилга олади. Гап шундаки, оналарга бўлган бундай улуғ эҳтиром оиладаги шарқона тарбиянинг оқибат натижасидир. Айтايлик, агар Бобур ўз отаси Умаршайх Мирзо тарафидан оилага менсимай қараш, саройдаги маликаларни хўрлаш ва камситиш руҳида тарбияланганда эди, асарларида таниш ва нотаниш аёлларга бу қадар ҳурмат бажо келтирмаган бўлар эди. Аксинча, Бобур ва бобурийлар сулоласи вакиллари ҳаёти ва ижодида аёллар, айниқса, оналар мавқеи юксак даражада тутиб турилган. Қиз узатиш, келин танлаш, оналарига садоқат ва муҳаббат, оиласига эҳтиром бобида ҳам улар бошқаларга ўрнак бўлишган, десак муболага бўлмас. Масаланинг иккинчи томони ҳам бор: оналарни бу қадар улуғлаш, уларнинг ҳурмат-иззатини то вафотига қадар ва ҳатто вафотидан сўнг ҳам давом эттириш анъа- 104 наси Ғарбда дарҳол кўзга ташланмайди. Бирок, бу хорижда оналар ҳурматга лойиқ қўрилмаган, деган маънони англатмайди. Оиласи, фарзандларига садоқатли, покдомон, имон-инсофли аёл ҳамма жойда, ҳамма замонларда катта ҳурматга муносиб деб баҳоланган. Биз, одатда, оилага таъриф берар эканмиз, уни доимо жамият, юрт, Ватан сўзлари билан ёнма-ён ишлатамиз. Уни ҳамиша жамият таянчи, эл-юрт негизи, Ватан тимсоли каби ифодалар билан таърифлашга ҳаракат қиламиз. Чунончи: «Оила – жамиятнинг негизи. Бизнинг давлатимизни ҳам катта бир оила деб тушуниш мумкин ва лозим. Бунда ўзаро ҳурмат ва қаттиқ тартиб бўлмаса, оиланинг барча аъзолари ўз бурчларини адо этмаса, бир-бирига нисбатан эзгулик билан меҳр-оқибат кўрсатмаса, яхши ва муносиб тарзда яшаш мумкин эмас. Оила турмуш ва виждон қонунлари асосига қурилади, ўзининг қўп асрлик мустаҳкам ва маънавий таянчларига эга бўлади, оилада демократик негизларга асос солинади, одамларнинг талаб-эҳтиёжлари ва қадриятлари шаклланади. Ўзбекларнинг аксарияти ўзининг шахсий фаровонлиги тўғрисида эмас, балки оиласининг, қариндош-уруғлари ва яқин одамларнинг, қўни-қўшниларнинг омон-эсонлиги тўғрисида ғамхўрлик қилишни биринчи ўринга қўяди. Бу эса, энг олий даражада маънавий қадрият, инсон қалбининг гавҳаридир». Юртбошимизнинг мустақилликнинг илк йилларидаёқ оила қадриятига бу қадар юксак баҳо бериши кейинги мустақилликни мустаҳкамлаш йилларида янада ривожлантирилди, оиланинг фалсафий-илмий мазмун-моҳияти ҳақида ва оиланинг таянч тарбияси хусусида бир қатор асарлар, мақола ва тадқиқотлар эълон

килинди. Уларда оила тарбиясининг янги кирраларини, оилавий муносабатлар диалектикасининг ўзига хос хусусиятларини очиб беришга ҳаракат қилинди. Оиланинг соғлом ва баркамол авлодни шакллантирувчи асосий бўгин экани, бу муҳим вазифа эса, ўз-ўзи 105 дан ота-она, фарзандлар ва нуруний кексалар силсиласини яхлит бир жараён сифатида олиб ўрганилгандагина, қутилган самараларни беришини исботлади. Юртбошимиз тўғри таъкидлаганидек, ўзаро ҳурмат, тартиб-интизомга эга бўлмаган, аъзолари ўз бурчини англаб етмаган ва адо этолмаган, бир-бирига эзгулик ва меҳр-оқибат кўрсата олмаган оила рисоладаги оила эмас. Хўш, у ҳолда қайси оилада ўзаро ҳурмат ва тартиб-интизомга риоя қилинади? Бу саволга биргина жавоб бериш мумкин бўлади: ўз оиласини, ундаги қоида ва тартибларни муқаддас деб билган, чуқур англаган ҳолдагина, шундай ҳурмат ва интизомга асос солинади. Оилани муқаддас деб билиш замирида эса, бизнингча, қуйидагилар намоён бўлади: - оила – ота-онам, ака-укаларимиз ва опа-сингилларимнинг киндик қони тўкилган, кўз очиб кўрган маконидир; - бу оилада, шунингдек, бобо ва бобокалонларим, момоларим яшаган, уларнинг руҳи барҳаёт; - бинобарин, оиламиз тасодифан юзага келган иттифоқ эмас, у авлод-аждодларимизнинг навбатдаги бўғини, биз – унинг давом эттирувчиси: - оиламиз биз кўриб турган даражага ўз-ўзидан чиқиб олган эмас, бунинг учун ота-онам ва уларнинг ота-боболари тиним билмай меҳнат қилишган; - шундай экан, уни янада ривож топтириш, янги камолот нуқтасигача юксалтириш – менинг бурчим; - демак, мен оила аъзоларим олдида бир умрга маънавий қарздорман. Агар оила муқаддаслиги ғоясини таъриф-тавсиф этиш мумкин бўлса, оиладаги кенжа авлод вакиллари тилидан бу ғоя шундай жаранглаши ёки ифода қилиниши мантиқан тўғри бўлар эди. Рамзий ифода этилган мазкур сўзлар оилада тенг ҳуқуқлилик, эркинлик мавжудлигини, оилавий муносабатлар имон-эътиқод асосига қурилганлигини акс эттиради. 106 Шунингдек, оиласини муқаддас деб билган жойда, ака-укалар ва опа-сингиллар муносабатида ўзаро ҳурмат ҳам, тартиб-интизомга риоя қилиш ҳисси ҳам таркиб топган бўлади. Оила аъзоларининг бир-бирига меҳр-оқибат кўрсатиши, эзгулик ва яхшилик тилаши ҳам батартиблик, интизомлиликдан келиб чиқади. Ана шунинг ўзи оила маданиятини, унинг савия-даражасини белгилайди. Булар жамият ва оиланинг, миллий, умуминсоний ахлокий маданият

тамоийллари ва оила маданиятининг ўзаро уйғунлигини намоён этувчи мезонлардир. Ўз-ўзидан аёнки, соғлом муҳитнинг ибтидоси ҳам оила, оила муҳитидир. Оила муҳитининг соғломлиги эса, жамиятдаги маънавий-руҳий муҳит билан уйғун ҳолдагина воқе бўлади. Бизнинг фикримизча, миллий ва умуминсоний ахлоқий маданият диалектикаси меҳр-мурувватлилик фазилатининг намоён бўлишида кўринади.

Назорат саволлари:

1. Оила тарбиясида ахлоқий маданиятни шакллантириш мезонлари?
2. Шахснинг юксак фазилатлари-ахлоқий маданият омилларини ёритинг?
3. Муомала одоби-ахлоқий маданиятнинг муҳим элементини ёритинг?
4. Кийиниш одоби ахлоқий тарбиянинг муҳим воситаси?
5. Оилада фарзанд тарбиясида миллий маданият?

Амалий топшириқлар:

1. Куйида берилган матнлар ёрдамида ёшларни тарбиялаш борасидаги педагогик ҳамкорлиги негизида оила, маҳалла ва мактабнинг вазифалари билан танишиб чиқинг. Ҳар бир субъектнинг ёшларни тарбиялаш борасидаги педагогик ҳамкорлиги негизидаги вазифаларини ифодаловчи тезисларни тайёрланг.

2. Ёшларни тарбиялашда оила, маҳалла ва мактаб ҳамкорлиги моҳиятини акс эттирувчи кластерни яратинг.

Амалий топшириқларни бажариш юзасидан услубий кўрсатмалар:

1. Оила, маҳалла ва таълим муассасасининг ёшларни тарбиялаш борасидаги педагогик ҳамкорлиги негизидаги вазифаларини ифодаловчи тезисларни тайёрлашда талабалар гуруҳларда ишлайдилар. Бунда учта катта гуруҳни шакллантириш мақсадга мувофиқдир. Ўқитувчи ҳар бир гуруҳга алоҳида-алоҳида топшириқ беради. Топшириқларнинг куйидагича бўлиши мақсадга мувофиқдир:

ТҲР	Гуруҳлар	Топшириқлар мавзуси
1.	1-гуруҳ	Оиланинг ёшларни тарбиялаш борасидаги педагогик ҳамкорлиги негизидаги вазифалари
2.	2-гуруҳ	Маҳалланинг ёшларни тарбиялаш борасидаги педагогик ҳамкорлиги негизидаги вазифалари
3.	3-гуруҳ	Мактабнинг ёшларни тарбиялаш борасидаги

Топширикни бажариш чоғида гуруҳларнинг эътиборига қуйидаги матнлар тақдим этилади:

I. Ёшларни тарбиялашда оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги негизда оила томонидан бажариладиган вазифалар:

- оилада соғлом муҳитни яратиш, миллий руҳ ва турмуш тарзини ҳисобга олиш, фарзандлар учун ота-она ҳар томонлама ўрнак бўлиши, фарзандларнинг ота-онасига, Ватанга муҳаббат туйғусини шакллантириш, ўзаро ғамхўр бўлишни таъминлаш;
- оилада ҳуқуқий тарбияни яхшилаш, оила аъзоларининг ўз ҳуқуқ ва бурчларини англаб етишларини ва уларга риоя қилишларини таъминлаш;
- фарзандларга чуқур дунёвий билим асосларини бериш, маърифатли ва маънавиятли кишилар бўлиб етишишларини таъминлаш;
- бозор муносабатларига мос бўлган касб-ҳунар ўргатиш, иқтисодий тушунчаларни фарзандлар онгига сингдириш;
- болаларнинг маънавий баркамол ва жисмонан соғлом бўлишлари учун иқтисодий ва ижтимоий муҳитни яратиш;
- болаларни мустақил фикрлашга ўргатиш, истиклол ғоялари ва миллий мафкурага садоқат руҳида тарбиялаш;
- болаларнинг бўш вақтларини педагогик нуқтаи назардан келиб чиқиб унумли ташкил қилиш, уларга қўшимча таълим бериш;
- фарзандларида мавжуд бўлган истеъдод куртакларини ривожлантириш учун зарур шароитларни яратиш;
- ўз фарзандларининг мактаб, маҳалла, давлат ва жамият олдидаги бурчларини тўла адо этишлари учун оилада масъулиятли бўлиш;
- ота-оналар ўзларининг педагогик ва психологик билим савияларини доимо ошириб бориши;
- болаларда тежамкорлик ва ишбилармонлик сифатларини шакллантириш;
- оилада миллий ва умуминсоний тарбиянинг барча йўналишларини уйғун ҳолда босқичма-босқич амалга оширишдаги масъулликни таъминлаш;
- болаларда санитария-гигиеник, экологик кўникмаларни

шаклантириш, диний ақидапарастлик, ичкиликбозлик, гиёҳвандликка қарши иммунитетни ҳосил қилиш;

- соғлигида ва ақлий нуқсонлари бўлган фарзандларига ҳаёт талабларига мос равишда билим ва касбу-кор ўргатиш.

II. Ёшларни тарбиялашда оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги негизида маҳалла томонидан бажариладиган вазифалар:

- маҳалла фаоллари томонидан тарбия муассасалари билан биргаликда таълим-тарбия жараёнида амалга оширилиши керак бўлган масалаларни муҳокама қилишда қатнашиш ва оқилона ечимларини топишда фаоллик кўрсатилиш;

- маҳалла ўз ҳудудидаги ижтимоий ва иқтисодий ёрдамга муҳтож оилаларни аниқлаб, уларни қўллаб-қувватлаш ва фарзандларининг билим ҳамда тарбия олишларига бош-қош бўлиш;

- маънан носоғлом оилаларни маҳалла йиғинларида муҳокама қилиш, уларга нисбатан жамоатчилик чораларини кўриш;

- маҳалла ҳудудидаги ўқув-тарбия муассасаларига иқтисодий ва ижтимоий ёрдам кўрсатилишини қўллаб-қувватлаш;

- ота-оналар орқали болаларда ташаббускорлик, меҳнатсеварлик, миллий ғурур, ватанпарварлик, миллий одоб, байналмилаллик каби хислатларини тарбиялаш;

- ёшларнинг диний мазҳаблар ва секталар, ақидапарастликнинг моҳиятини тўғри англаб етишига ота-оналар орқали таъсир кўрсатиш, аждодларнинг тарбиявий ўғитларини сингдириб бориш;

- маҳалла йиғинларида миллий давлатчилик ва миллий мафкура ғояларини, иқтисодий ва ижтимоий соҳаларда республикада эришилаётган ютуқлар тарғиботини ташкил этувчи тадбирларни уюштириш;

- Республика “Маънавият тарғибот” маркази, “Соғлом авлод учун”, “Маҳалла”, “Экосан”, “Нуроний”, “Камолот” жамғармалари, хотин-қизлар кўмиталари, турли жамиятлар, бирлашмалар ва ижодий уюшмаларни ёш авлодни миллий истиқлол ғоялари асосида тарбиялаш ишига, муаммоли масалаларнинг ечимини топишга фаол жалб қилиш;

- маҳалла ҳудудидаги ишлаб чиқариш корхоналари ва ташкилотларининг имкониятларини ўқув-тарбия муассасалари моддий негизини мустақамлашга йўналтириш;

- маҳалла ҳудудида ўқув-тарбия муассасалари билан биргаликда турли кўрик-танловлар, спорт мусобакалари, анжуманлар, байрам ва беллашувлар ташкил қилиш;

- турли йўналишда иқтидорли ўқувчиларни мактаблар тавсиясига кўра ижтимоий ва иқтисодий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш;

- илғор педагогик ходимлар, тарбиячиларга маҳалла имкониятларидан келиб чиқиб, ҳар томонлама ёрдам кўрсатиш;

- фарзандларига таълим ва тарбия беришда ижобий натижаларга эришяётган, намунали оилалар ҳаёт тажрибасини оммалаштириб, маҳалла ҳудудида “Оила сабоклари” машғулотларини ташкил қилиш;

- маҳаллада истикомат қилаётган халқ усталари, санъаткорлар, зиёлилар ва барча ижодкорларнинг имкониятларидан фойдаланиб, билим, касб сирларини ўргатишга асосланган турли тўғарак ва “Устоз-шоғирд” русумида фаолиятини йўлга қўйиш;

- маҳалла ҳудудидаги ишлаб чиқариш корхоналари томонидан маҳаллада истикомат қилаётган ва моддий қийналган ёшлар учун иш жойлари квотасининг ажратилишига эришиш;

- ёшларда Ўзбекистонга, унинг табиатига муҳаббат, тарихига қизиқиш, маҳалла ободонлиги, аҳиллиги учун жавобгарлик руҳини шакллантириш.

Ёшларни тарбиялашда оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги негизида таълим муассасаси томонидан бажариладиган вазифалар:

- мактабда болага бирон-бир касб-корни эгаллаши учун мустаҳкам пойдевор яратиш;

- ўқувчи-ёшларнинг спорт турлари билан шуғулланишларига ёрдам бериш, уларнинг бўш вақтларини мазмунли ўтказишни ташкил қилиш;

- болаларга таълим беришни илғор педагогик технологиялар, замонавий ўқув-услубий дастурлар асосида ташкил этиш, ўқув-тарбия жараёнларини жаҳон андозаларига мос равишда таъминлаш;

- ўқувчиларнинг имкониятлари ва қизиқишлари таҳлилидан, иқтисодий ва ижтимоий муҳитдан келиб чиқиб, уларни турли соҳа бўйича касб асосларига йўналтириш ва таълимда табақалаштирилган ёндашувни жорий этиш;

- ёш оилалар билан ишлаш, тиббий тарбиявий, ҳуқуқий, маънавий-маърифий, ижтимоий тушунчалар бериш учун махсус тадбирларни

амалга ошириш;

- ўз худудидаги маҳалла жамоаларининг фаолиятини тарбиявий мақсад йўлида мувофиқлаштириш;

- тарбияси “огир”, қаровсиз қолган болаларнинг ота-оналари билан ишлаш, оилаларга педагогик ёрдам бериш;

- бола тарбияси яхши йўлга қўйилган оилаларни тегишли идоралар ҳамкорлигида ўрганиб, тажрибаларини оммалаштириш;

- ўқиш ва ишлашни хоҳламайдиган, безорилик йўлига кириб кетган ўсмирларни ҳисобга олиб, уларга тегишли ташкилотлар билан биргаликда зарур чоралар кўриб, ота-оналар йигинларида муҳокама қилиш;

- тарбия субъектлари бўлмиш ҳуқуқий, тиббий, ижодий уюшмалар, ёшлар, табиатни муҳофаза қилиш ва “Экосан”, “Қизил ярим ой”, барча жамғарма ва жамоатчилик марказлари, оммавий ахборот воситалари, инсон ҳуқуқлари бўйича миллий марказлар, қасаба уюшмалари, нодавлат ташкилотлари, ишлаб чиқариш корхоналари, маҳаллий бошқарув идораларининг бола тарбиясига бўлган масъулият ва жавобгарлигини мувофиқлаштириш;

- турар жойда ва маҳаллада олиб борилаётган барча тарбиявий, маънавий, маърифий, маданий-оммавий ва спорт тадбирлари маркази – мактаб бўлишига эришиш;

- ўқувчи-ёшлар, ота-оналар, жамоатчилик билан ҳуқуқий тарбияни амалга ошириш, тарбия жараёнининг барча иштирокчилари орасида миллий мафқурани тарғиб қилиш, ақидапарастлик ва миллий тараққиётимизга зарарли ғояларнинг кириб келишига қарши муросасиз курашишни ташкил этиш;

- таълим муассасалари низомлари асосида ўқувчиларнинг мактабда жорий қилинган тартибга амал қилишларини ва низомда белгиланган ўқувчилар либосида таълим ва тарбия жараёнига қатнашишларини таъминлаш;

- маҳаллада, хотин-қизлар орасида замонавий билимларни тарғиб қилиш, ўсмир ёшларнинг дунёвий билимларга бўлган интилишларини рағбатлантириш;

- мактаб негизида педагогик, ҳуқуқий, психологик, маънавий ва маърифий билимлар берувчи “Ота-оналар университетлари” фаолиятини ташкил қилиш.

2. Ёшларни тарбиялашда оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги моҳиятини акс эттирувчи кластерни яратишда академик гуруҳ жамоа бўлиб ишлайди. Кластерлар “Кластер” график органайзери воситасида яратилади. Бунда ўқитувчи ҳар бир талабанинг фаол иштирок этишини назорат қилиб бориши зарур. Кластерларни шакллантириш жараёнида билдирилган ҳар бир ғоя инobatга олинади. Яратилган кластернинг мазмунини муҳокама қилиш жараёнида эса бир-бирини такрорловчи ғоя ва фикрлар таҳлил қилинади. Такрорий билдирилган ғоялар аниқланиб, такрорланишлар бартараф этилади.

МАВЗУ: КАЙКОВУСНИНГ “ҚОБУСНОМА” АСАРИДА ФАРЗАНД ТАРБИЯСИ

Режа:

1. “Қобуснома” асарининг мазмун моҳияти.
2. “Қобуснома” асарида фарзанд тарбияси.
3. Фарзандни оилавий ҳаётга тайёрлаш.

Таянч тушунчалар: таълим, тарбия, шахс, оила, маҳалла, таълим муассасаси, таълим муассасаси, ҳамкорлиги, оила, маҳалла.

Шарқ оламида, оилада фарзанд тарбиясига бағишланган асарларимиздан бири бу — Кайковуснинг 1082—1083 мелодий, 475 ҳижрий йилларда яратилган «Қобуснома» асаридир. Кайковус бу асарни ўғли Гилоншоҳга батиш- . лаиди. X—XI асрлар феодализм жамиятида маданият, илмфан, санъат ва адабиёт анчагина ривожланган ва тараққий этган давр эди. Абу Абдуллоҳ Рудакий, Абулқосим Фирдавсий, Абул Ҳасан бинни Аҳмад Унсурий каби шоир ва олимлар X—XI асрнинг йирик намояндалари эдилар. «Қобуснома» ҳам мазкур XI асрнинг кўзга ташланиб турган меваларидан ҳисобланади. «Қобуснома» рус ва ғарб шарқшуносларининг, шарқ олимлари ва педагоглариининг диққатини жалб этди. Бу олимлар «Қобуснома диққат билан ўргандилар ва ўз тилларига таржима қилдилар. Масалан, 1702— 1705 йилларда турк тилларига, 1786—87 йилларда Муҳаммад Сидик Рашидий томонидан уйғур тилига, тахминан 1860 йилда Муҳаммад Ризо Огаҳий томонидан ўзбек тилига, 1881 йилда эса Қаюм Носирий томонидан татар тилига таржима қилинган. Бу таржималар туркий тиллардаги энг нодир нусхалар бўлиб қолди. Булардан ташқари, «Қобуснома» 1886 йилда рус

тилига, шунингдек француз тилига, 1811 йилда эса немис тилига таржима қилинди ва бу миллатлар ҳам уни ўз она тилларида диққат билан ўргана бошладилар. Улуг Октябрь социалистик революциясидан сўнг «Қобуснома»га кизиқиш янада кучайди ва шарқшунос олим, марҳум Е. Э. Бертельс томонидан 1953 йилда иккинчи марта рус тилига таржима қилинди. «Қобуснома»нинг автори Унсурулмаолий Қанковус Каспий денгизининг жанубий қирғоғида яшаган Гилон қабиласидандир. У 412 ҳижрий, 1021— 1022 мелодий йилида майда феодал оиласида туғилди ва «Қобуснома»ни 475 ҳижрий, 1082— 1083 мелодий йилида яратди. Бу ҳақда Кайковус ўз асариди: «Сана 475 да бошладим» — деб маълумот беради. Бу даврда Кайковус 63 ёшда бўлиб, анчагина кексайиб қолган эди, у ўғлига: «Писарам, ман инр шудам»— деб ўзининг қариганлигидан маълумот беради ва ўз асари «Қобуснома»ни ўғлига бағишлайди. IX—X аср ўрталарига қадар тараққий этган Сомонийлар давлати X аср охири ва XI аср бошларида каттик таназзулга учрайди, ўзаро низолар кучаяди, эксплуатация зўраяди, халқ кўзғолонлари кескин тус олади. Сомонийларнинг ҳарбий кучлари меҳнатқашлардан ва қул туркий қабилалардан тузилган эди, ҳарбий амалдорлар ҳам туркий қабилалардан иборат эди. Сомоний давлатининг тушқунлигидан фойдаланиб, туркий қабилалар уларнинг ҳукмронлигини заифлаштирадилар. Қорахонийлар династияси эса Фарғонадан Хитойга қадар тарқалган туркий қабилаларни бирлаштириб, Сомонийларга қарши кескин кураш очди ва 899 йилда Сомонийлар династиясини емириб ташлади. Сомоний давлатининг жанубий чегараси султон Маҳмуд Ғазнавий қўлига ўтди. Маҳмуд турк қулларидан бирининг ўғли бўлиб, унинг отаси Ғазна ҳокими эди ва Сомонийларга қарам эди. Отаси вафот этгандан сўнг, Маҳмуд Сомонийларнинг тушқунлигидан фойдаланиб, мустақил ҳукумат тузади ва Хуросонни ўзига қарам қилиб олади. Султон Маҳмуд Ғазна шаҳрига катта эътибор беради ва халқ кучи билан обод қилади. Ниҳоят, Ғазна Шарқда қагга аҳамиятга эга бўлган шаҳарга айланади. Султон Маҳмуд Ғазнавий гоят золим подшоҳлардан эди. У шиаларни ва ислом динини қабул қилмаган ҳиндларни каттик жазолайди, кишиларни эркин фикрлашга асло йўл қўймайди. Шундай қилиб, Сомонийлар I Мавъизатномаи Қайковус. Огаҳий таржимаси. Бундан кейинги далиллар мазкур китобдан олинди. XI асрдан бошлаб феодал жамияти тарихида

Ўз мавқеини йўқотади. Кайковуснинг бобоси Қобус ва унинг хонадони Сомонийлар династияси билан, яъни муносабатда бўлди, уларнинг шаън-шавкати, юришларида иштирок этди. Герман Вамберининг айтишича, Вушмагир ўғли Шамсулмаолий Қобус... уйгур хонларидан бўлган Иликхоннинг қўшини устидан икки марта ғалаба қилди. Аммо бу билан Қобус Сомонийлар хонадонини тиклай олмади! Бу вақтда Қобус Сабуктагиннинг ёрдами билан Табаристонни забт қилди ва шу ўлкада ҳукмдор бўлиб қолади, Журжонни эса пойтахтга айлантиради. Шамсулмаолий Қобус гоёта золим ҳукмдорлардан бўлиб, арзимаган айби учун одамларни жазолайверади. Унинг бу зулмини Муҳаммад Хованд Мирхонд «Равзатус саф»нинг тўртинчи жилдида ҳаққоний баён қилади. Қобуснинг бу истибоддини Латиф Алибек Озар Исфохоний ўзининг Бомбайда «Оташқадаи Озар» номи билан чоп этилган «Тазкираи оташқада» асарига қуйидагича баён қилади: «...Аъён лашкарро ба гуноҳи андак ба қатл расониди. Охирил амир умаро иттифоқ карда: уро аз салтанат- халъ ба маҳбас фиристоданд, фарзаидаш Афанучеҳр бинни Қобусро бар тахти ҳукумат нишонид» Таржумаси: «„Лашкар аъёнларни оёгина гуноҳ қилишса, ўлимга юборарди. Ниҳоят амирлар иттифоқ қилишди, уни салтанатдан олиб ташлаб, ҳибсга юбордилар ва Қобуснинг фарзанди Манучеҳрни ҳукумат тахтига ўтқаздилар». Қобуснинг бундай феъл-атворини набираси Кайковус ҳам эътироф қилади. Кайковус ўз асари — «Қобусномада бобоси Қобус ҳақида шундай дейди: Менинг бобом Шамсулмаолий бағоят қаттол киши эрди ва ҳеч кимнинг гуноҳини афв қилмас эрди». Аммо шуни ҳам қайд қилиб ўтиш керакки, Шамсулмаолий Қобус ўз замонасидаги феодал табақаси учун зарур бўлган ҳамма илмларни ўрганди. Айниқса у адабиёт муҳни ва шоир эди. Форс, араб тилида шеърлар ёзди. У араб, форс тилини ва унинг услубини мукамил Герман Вамбери. Бухоро ёхуд Мовароуннаҳр тарихи. Ниҳоят, у ўз атрофига машхур илм, адабиёт, санъат аҳллари тўплади ва Журжонни йирик адабий марказга айлантirdи. Машхур ўзбек олими Абу Райҳон Беруний Райдан қайтиб келиб, Қобуснинг ҳузурида — Журжонда яшади ва Қобуснинг саройида қатта ҳурматга сазовор бўлди. У бу ерда ўзининг бир ханча илмий асарларини яратди ва Хоразм тинчигандан сўнг ўз юртига қайтди. Қобуснинг набираси Кайковус ҳам ўз замонасининг анча маълумотли зиёлиси эди. У ўз даврининг илмий кишиларидан

бўлиб, музыка ва табиёт илмига ғоят иштиёҳ билан ҳаради. Унинг кўп илмлардан хабардор бўлгани авторнинг «Қобуснома» асарида яхқол кўриниб туради. Кайковус «Қобуснома»ни яратишдан олдин ўз салафларининг асарлари билан танишди. Тоҳирийлар замонасида яратилган педагогик асарларни ўқиб чиқди. У ўз давридаги маданий шахарлар, мамлакатлар билан ҳам танишади, жумладан, Бухоро, Самарқанд шахарларига, Хоразм ўлкасига боради ва у ердаги олимлар билан суҳбатлашади, уларнинг илмий-педагогик ишларини ўрганadi. Хусусан, Носир Хисравнинг таълим-тарбияга оид фикрларини ифода этувчи «Саодатнома» ва «Рўшноинома» асарлари унинг диққатини ўзига жалб этди. Маълумки, ахлоқ синфий жамиятда синфий бўлади. Антагонистик жамиятда, бир томондан, маълум даврга қадар ҳоким синфнинг ахлоқи таракқий этади ва мустаҳкамланади, иккинчи томондан, эзилган синфнинг ахлоқи ҳам ривожланиб боради. Биринчиси ҳоким табақанинг манфаатини ҳимоя қилса, иккинчиси нэтимой зўравонликни, эзилган синф усндаги жабр-зулми қоралайди ва ҳоким синфга қарши курашни ифода этади. Қулчилик жамиятида кулдорлар билан куллар ахлоқи, феодализм жамиятида феодаллар билан дехқонлар ахлоқи, капитализм жамиятида буржуазия билан пролетариат ахлоқи доимо бир-бирига қарама-қарши бўлган. Ахлоқнинг бундай синфийлиги ҳақнда Ф. Энгельс ўзининг «Анти-Дюринг» асарида шундай деган эди: «...ҳозирга қадар ҳар қандай ахлоқ назарияси пировард натижада жамиятнинг мавжуд иқтисодий аҳволининг маҳсули бўлиб келган, деймиз. Жамият эса ҳозирга қадар синфий қарама-қаршиликлар ичида ҳар ракатланиб келганлигидан, ахлоқ ҳам ҳамнаша синфий ахлоқ бўлиб келган: бу ахлоқ ё ҳоким синфнинг ҳукмронлигини оқлар ва манфаатини ёқлар эди ёки эзилган синф етарли равишда кучли бўлиб қолганда, унинг мазкур ҳукмронликка қарши қаҳр-ғазабини ифодалар ва мазлумларнинг келажак манфаатини ҳимоя қилиб чиқар эди» Унинг бу хусусиятн «Қобуснома» асарининг мазмунини ёритиш учун замин ҳозирлади ва ўша даврдагн зодагон оиланинг тарбиясига баҳо бериш учун асос бўлади. Рус ва Ғарб педагог олимлари бола тарбиясига, унинг ахлоқий-масалаларига қанчалик эътибор берган бўлсалар, Шарк олимларн ҳам шунчалик катта эътибор берганлар. Бу тарбия Шарк олимлари томонидан яратилган асарларда ўз ифодасини топди. Жумладан, машхур ҳинд масалн «Калила ва Димна», Низомул

Мулкнинг «Снѣсатнома», Носир Хисравнинг «Саодатнома», «Рӯшноинома», Юсуф Хос Ҳожибнинг «Қутадғу билик», Маҳмуд Қошғорийнинг «Девони луготит турк», Аҳмад Югнакийнинг «Ҳибатул ҳакойнк», Алишер Навоийнинг «Маҳбул кулуб», «Вақфия» каби асарлари муҳим аҳамиятга эга бўлган манбалардир, «Қобуснома» эса шулар жумласидандир. Урта Осиё классик шоирлари (Абулқосим Фирдавсий, Абу Абдулло Рудакӣ, Носир Хисрав, Юсуф Хос Ҳожиб, Аҳмад Югнакий, Саккокий, Алишер Навоий, Абдурахмон Жомий, Махтумқулн, Огаҳий ва бошқалар) ўзларининг-бебаҳо бадий асарларида ажойиб педагогик фикрларни, жамият ҳаётига оид инсонпарварлик, ҳалол меҳнат каби ахлоқий тушунчаларни ифода этдилар. Хусусан, педагогик фикрларни ривожлантиришда халқлар орасидаги дўстлик, маданий алоқалар катта аҳамиятга эга бўлди. Академик Қорн Ниёзов бу дўстликнинг асосий моҳиятини белгилаб дейди: «Урта Осиё халқлари қадим даврдан бошлаб Эрон, Сибирь, Шарқни Европа ва Кавказ халқлари билан нқтисодий, сиёсий ва маданий томондан мустақкам алоқада бўлганлар. Бунда, Урта Осиёда, мақаллий халқ вақўшни халқнинг маданият соҳасидаги муваффақиятлари бир-бири билан чапишиб кетди ва синтезлаштирилди. Урта Осиё халқлари — ўз маданиятини яратиб, бу қўшни халқлар маданиятининг ўрганиб ва унинг энг яхши хусусиятларини ижодий ишлаб чиқиб, жақон маданиятини тараққий эттириб ва бойитиб, илгарига қараб қадам ташладилар». Урта Осиё халқлари, шу жумладан ўзбек ва тожик халқлари орасидаги қадимий дўстлик бу халқларнинг тараққнѳига замин ҳозирлади. Шу муносабат билан ўзбек халқи таржимонлари, шоир ва ёзувчилари форстожик тилидаги асарларни ўзбек тилига таржима қилдилар ва ўзлари икки тилда (ўзбек ва форстожик тилида), баъзан уч тилда (ўзбек, форс-тожик, араб тилида) асарлар яратдилар. Қутб Хоразмий Низомий Ганжавийнинг, Сайфи Саройи Муслихиддин Саъдиннинг асарларининг, Огаҳнй «Қобуснома», «Ахлоқи Муҳсиний», «Зубдатул ҳикоят» ва бошқа асарларни, Мулда Фазлуллоҳ Алмай машҳур ҳинд масали — «Калила ва Димна» асарини ўзбек тилига таржимна қилдилар ва бу билан ўзбек адабиѳидаги педагогик фикрларни бойитдилар. Араблар истилоси даврида Шарқда, шу жумладан Урта Осиёда икки хил ўқув юрти мавжуд эди: бири ибтидоин (бошлангич) мактаб, иккинчиси мадраса. Ҳар иккала типдаги

мактабда кўпроқ ислом дини ақидалари ўқитилар ва ёд олишга алоҳида эътибор берилар эди. IX—X асрларда маориф ва маданият бирмунча тараққий этган, халқ фарзандлари илм-маърифат олнтра интила бошлаган эди. Академик В. В. Бартольднинг маълумотига қараганда, Харгун кишлоғида (Самарқанд атрофида Абгор мавзеидаги кишлок) истикомат қилган бир камбағал деҳқон 848 (233 ҳижрин) йилда икки ўғлини Самарқанд шаҳрига ўқиш учун юборган. Улар Самарқандда уч йил илм ўргандилар, уларнинг онаси болаларини юнг йиғириб таъминлаб турган. Уша даврда Самарқанд шаҳрининг ўзида 17 та мадраса бўлиб, унда даврнинг машҳур олимлари дарс бердилар. Марв, Нишопур шаҳарларидаги мадрасалар ҳукумат қарамоғида бўлиб, мударрислар маош билан таъмин этилган эди. XI аср бошларида ҳукумат мадрасалари ташкил қилинади, бу мадрасаларда дин олимларигина эмас, балки аниқ фанлар олимлари ҳам лекция ўқирдилар. Шу билан бирга мадрасаларни вақфлар ҳам таъмин этар эди. Бухоро ва Самарқанд мадрасаларнда илоҳиёт билан бирга аниқ фанлар (риёзиёт, фалакиёт, ҳандаса, тиббиёт ва бошқалар), гуманитар илмлар (мантик, илми аруз, илми кофия, илми маоний, илми баён, илми бадеъ ва бошқалар) ҳам ўқитилади. Шу муносабат билан Бухоро, Самарқанд, Хива мадрасаларига олимлар, маърифатиарварлар йирилдилар ва улар илм эгаларини тарбиялаб етиштирдилар. Бу даврда тасаввуф маслагининг энг реакцион формалари мактаб ва мадрасаларга кириб келди ва тарбия соҳасида тарки дунёчиликни, дунёдан воз кечиб узлатга чекиннишни тарғиб қилди. Шу муносабат билан тарбия соҳасида икки оқим вужудга келди. Бири диний фикрларни тарғиб қилувчи, тарки дунёчиликка чақирувчи, фақат илоҳий «илмлар»ни, догматик фикрларни ақлнинг асосий моҳияти деб тушунувчи, инсоннинг ҳар бир қилмишини тақдир билан боғловчи реакцион оқим бўлиб, Ғаззолий, Яссавин, Сулаймон Боқирғонин, Хўжа Аҳрор кабилар бу оқимнинг ириқ намоёндалари эдилар. Булар мадрасаларда фалакиёт, тиббиёт, ҳандаса, алжабр, жугрофия каби аниқ фанларнинг ўқитилишига тамомила қарши чиқдилар ва бу фанларни мадрасалардан чиқариб ташлаш учун курашдилар. Мазкур реакцион гуруҳлар мазлум оммадан ҳар қандай жабр-жафоларга, адолатсизликларга чидашга, очлик-яланғочликка қаноат қилншга ундандилар, улар меҳнаткаш халқнинг диққатини ҳоким табақага қарши курашдан четга тортадилар. Абу Райҳон Беруний,

табобат' ва математикада, шеърят ва фалсафада жаҳон бўйлаб шуҳрат қозонган Абу Али ибн Сино, Шарқ адабиётининг энг йирик намояндalarидан Низомий Ганжавий, Носир Хисрав, Муслихиддин Саъдий, Умар Хайём, Алишер Навоий каби олим ва шоирлар кишилиқ маданиятининг тараққиёти учун ўзларининг илмий, бадиий ижодлари билан катта ҳисса қўшдилар. Булар тиббиёт, фалақийёт, музыка, адабиёт, жуғрофия, алжабр, ҳандаса каби илмлар билан ёш авлодни тарбиялашга ҳам катта ҳисса қўшдилар. Бу олимлар ақли биринчи ўринга қўйдилар. Жумладан, машҳур форс-тожик шоири Абу Абдуллоҳ Рудакий бундай дейди: Ақллилар айтур, ақл — подшодир, Ақл барчага бир — фармонраводир, Кишилар танининг ақл лашкари, Бутун шахват, орзу унинг чокари Абулқосим Фирдавсий Тусий эса ақлнинг бутун фазилатларига алоҳида эътибор бериб, бундай дейди: Ақл йўл кўрсатиб, дилни этар шод, Ҳар икки оламда ақлли обод Ақл бир тирик жон, у билмас завол Ақл турмуш асли, буни ёдлаб ол. Ақлдан гамгинлик, шодлик, ўқтамлик, Ақлдан борлиғу, йўқлиғу камлик. Киши иш қиларкан беақлу идрок, Бўлур қилмишидан юрак бағри чок. Уларнинг бу фикри инсон шахсини тарбиялаш учун хизмат қилди, инсонпарварлик каби ояларни майдонга келтирди. Шунинг учун Рудакий, Фирдавсий, Носир Хисрав, Низомий Ганжавий каби шоирларнинг асарларида ва, шунингдек, Кайковуснинг «Қобуснома» асарида тарбия, ахлоқ масалалари асосий ўрин олди. «Қобуснома» 44 бобдан иборат бўлиб, булардан тўрт боби диний характердадир, қолган 40 боби ҳаётий воқеаларни ифода этади. Кайковус ўзининг ҳаётий тажрибалари билан ўгли Гилоншоҳни тарбиялашни истади ва бу панд-насиҳатларини ўгли учун энг қимматбаҳо мерос деб таъкидлайди. У ўз асарин «Қобуснома»да ўгли Гилоншоҳга мурожаат қилди, умидим шуки, сен шу пандларни қабул қилгайсан. Бу билан мен оталиқ вазифасини бажо келтирган бўлурман. Билгилки, халқнинг расми, одати шундан: югуриб-елиб, қидириб-ахтариб дунёдан бирор нарса ҳосил қилади ва бу топган нарсасини ўзининг энг яхши кўрган кишига қолдириб кетади. Мен дунёда мана шу сўзларни ҳосил қилдим, сен эса менинг учун энг қимматбаҳолисан. Менга сафар вақти яқинлашди, дунёдан нима ҳосил қилган бўлсам, сенинг олдинга қўйдим, токи ўзинга бини қўнмагайсан ва ўзинга номуносиб ишларни қилмагайсан, деган пандларни айтади. «Қобуснома»нинг дастлабки тўрт боби диний масалаларга бағишланган,

чунки Кайковус диний акикаларга, илоҳий тушунчаларга ишонч билан қарайди у дин ва унинг акидаларига танқидий муносабатда бўла олмайди. Худди шунингдек, «Қобуснома» автори қуллар масаласига ҳам (23- боб) феодал Синф нуқтаи назардан қараб баҳо беради. Асарнинг бешинча боби «Ота-она ҳаққини билмак зикрида» деб аталади. Бу бобда автор ёшларни отаонани ҳурмат қилишга чақирадиГ; Ота-она ўз фарзанди учун «ўлимга ҳам тайёр» туришینی таъкидлайди. Айни замонда ота-онанинг кўнглини ранжитмасликка, уларни ҳурмат қилишга ва ширин сўзлар билан муносабатда бўлишга ундайди. Кайковус ота-онага ҳурмат ҳиссига катта эътибор беради. У, бир томондан, боланн ота-онани ҳурмат қилншга, уларни ранжитмасликка чақирса, иккинчи томондан, ота-онани болага яхши ва тўғри тарбия беришга ундайди. Айни замонда, автор ота-онани ҳурмат қилишни фарзанднинг аклли ва доно, ўқиган бўлиши билан боғлайди ва: «Ҳар бир фарзандки оқил ва доно бўлса, ота-она меҳр-муҳаббатин адо этмакдин бош тортмағай»— дейди у. Шу билан бирга, Кайковус отаонани ҳурмат қилиш масаласига баъзан диний эътиқод юзасидан қараса, баъзан инсонпарварлик нуқтаи назаридан қарайди. Шу боисдан ҳам: «Сен ота-онанинг ҳаққига дин нуқтаи назаридан риоя қилмасанг ҳам, ақл юзидан, мурувват юзасидан риоя қил»— деб уқтиради. Кайковус аристократ табақасидан бўлгани сабабли ота-она ҳурматини мерос билан боғлайди, аммо мерос деб ота-онани ранжитганларни қоралайди. Маълумки, Кайковус замонасида тож-тахт мёрос эди. Салтанатни эгаллаш мақсадида фарзандлар, шахзодалар ўз отаоналарига ҳурматсизлик қилганлар, ҳатто ўз ота-оналарини қатл қилганлар. Бу воқеаларга Кайковус алоҳида диққат қилади. Шунинг учун у «Мерос олмоҳ ҳирси била ота-онанг ўлимини ҳаргиз тиламағил»— деб таъкидлайди. Шунингдек, бу бобда Кайковус ота-она ҳаққини билмак хусусида ғоят муҳим бир фикрни баён қилади, яънн у ўзбек ва тожик халқининг «нима эксанг, шуни ўрасан» деган машҳур бир мақолини ишлатади. Бу мақолнинг асли маъноси шундан иборатки, киши одамларга яхшилик қилса, катталарга ҳурмат, кичикларга мурувват кўрсатса, унинг бу яхшилиги бошқа кишидан қайтади ва аксинча, агар у одамларга ёмонлик, дилозорлик қилса, бу ҳам бошқалардан қайтади. Кайковус мана шу принципга асосланиб, «Ота-она ҳаққини билмак зикрида» деган бобида ўғлига насиҳат қилиб, бундай дейди: «...ўз

фарзандинг сенинг ҳақингда қандай бўлишин тиласанг, сен ҳам ота-онанг ҳақида шундай бўлгил, нединким сен ота онанинг ҳақида нима иш қилсанг, фарзандинг ҳам сен ҳақингда шундай иш қилур». Уз даврининг мутафаккирлари каби, Кайковус ҳам ақлга алоҳида эътибор беради, ақлнинг ҳар қандай давлатдан юқори туришини таъкидлайди. Шунинг учун фарзанднинг ақл эгаси бўлишини ҳамма нарсадан улуғ дсб билади: «Агар молсизликдан қашшоқ бўлсанг, ақлдан бой бўлмоққа ҳаракат қил, чунки мол била бой бўлгондан ақл била бой бўлгон яхшироқдур. Ақл била мол жам этса бўлур, аммо мол била ақл ўрганиб бўлмас. Билгилки, ақл бир қимматбаҳо нарсаки, уни ўғри ололмас, у ўтда ёнмас ва сувда оқмас». Хусусан, олтинчи боб «Хунарнинг афзаллиги ва қадри баланд, олий табиатли бўлмоқлик ҳақида» диққатга сазовордир. Қайковус аристократ табақасининг вакили, аммо у баъзи ижтимоий, ҳаётий масалаларда ўз синфини инкор этади. Жамият таракқиётида у биринчи ўринга ўз синфининг ахлоқини эмас, балки ўша даврда муҳим ўрин тутган хунар ва илмни қўяди. Маълумки, Кайковуснинг насл-насаби (унинг шажараси), бобоси Қобуснинг айтишича, Сомонийларга бориб тақалади. Аммо Кайковус яшаган даврда бу насаб ўзининг шоншавкатини йўқотган, авторнинг ўзи эса кичик бир феодалга айланган эди. У подшолик, шаън-шавкатдан кўра хунар, билим эгаллашни, билмасиз, хунарсиз ҳар қандай юқори табақа, насл-насабли шахс ҳам ҳеч нарсага арзимаслигини баён қилиб, бундай дейди: «Агар киши ҳар қанча олий насаб ва асл бўлса-ю, аммо хунарни бўлмаса, у халойикнинг иззат ва ҳурматидан ноумид бўлур. Улуғлик ақл ва билим биладур, насл-насаб била эмас. Отни сенга ота ва онанг қўймишлар, сен унга ғарра бўлмагил ... бу от фақат бир нишондин бошқа нарса эмасдур... Аммо сен хунар била бир номга эга бўлгил». Бу фикрлар билан автор ўғлини қобилятли шахс бўлишга, ишсиз, фаолиятсиз, ялқов одам бўлмасликка чақиради. Кайковус халққа яқин туришни, халқ манфаатини кўзлашни фарзандига уқтиради, чунки у ўзининг эски шаън-шавкатидан ажралгани учун халқ тақдирига суяниб қолган эди. Шунинг учун у халқнинг озгина яхшилигини ҳам кўп кўриш лозимлигини ва қайси нарса халқ манфаатига яқин туришини ўрганнш лозимлигини уқтиради. У баданд мартабага эга бўлишни насл-насаб билан боғламайди, балки ақл ва хунар билан боғлайди. Автор ақл ва хунар ўрганиб, баланд мартабага эришиш кераклиги ҳақидаги ўз

фикрини исботлшз учун Сукрот ҳақимдан мисоллар келтиради: «Сукрот ҳақим айтурки: хунардан яхшироқ нарса йўқдур ва донишдан улугроқ нарса йўқдир, шармдан яхшироқ зевар йўқдур ва бадхўйликдан ёмонроқ душман йўқдур» деб таъкидлайди муаллиф.

Назорат учун саволлар?

1. “Қобуснома” асарининг мазмун моҳияти нимадан иборат?
2. “Қобуснома” асарида фарзанд тарбиясининг қайси жиҳатлари ёритилиб берилади?
3. Фарзандни оилавий ҳаётга тайёрлашнинг усуллари?
4. “Қобуснома” асарида ватанпарварлик фазилатини шакллантириш масалаларининг ёритилиши?

МАВЗУ: АБДУЛЛА АВЛОНИЙНИНГ “ТУРКИЙ ГУЛИСТОН ЁХУД АХЛОҚ АСАРИДАГИ ОИЛАВИЙ ТАРБИЯГА ОИД ҒОЯЛАРИ

РЕЖА:

1. Абдулла авлонийнинг ҳаёти ва ижоди
2. “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” асарида хулқ, яхши хулқ, ёмон хулқ масалаларининг ёритилиши.
3. “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” асарида тарбия, тарбиянинг замони, бадан тарбияси, фикр тарбиясининг ёритилиши
4. “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” асарида ахлоқ тарбияси, яхши хулқлар масаласи

Таянч тушунчалар: Туркий гулистон, таълим, тарбия, ахлоқ, одоб, оила, маҳалла, таълим муассасаси, таълим муассасасининг оила билан олиб борадиган фаолияти, оила, маҳалла, ҳамкорлик, яхши, хулқ.

Мен бу асари ночизонимни биринчи мактабларимизнинг юкори синфларида таълим бермак ила баробар улуг адабиёт муҳиблари, ахлоқ ҳаваскорларининг анзори олийларина тақдим қилдим деб сўз боши билан бошлайди Абдулла Авлоний ўзининг “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” асарида.

Ҳар кун ўлурам шомғача мен гамга гирифтор,
Ҳар шаб ёнарам оташа парвона каби зор.

Ҳеч кимса эмас бу мени аҳволима воқиф.
Мен хастаяму миллатим ўлмиш нега бемор.

АХЛОҚ

Инсонларни яхшиликга чақиргувчи, ёмонликдан қайтаргувчи бир илмдур. Яхши хулқларнинг яхшилигини, ёмон хулқларнинг ёмонлигини далил ва мисоллар ила баён қиладурган китобни ахлоқ дейилур. Ахлоқ илмини ўқуб, билуб амал қилган кишилар ўзининг ким эканин, жаноби Ҳақ на учун халқ қилганин, ер юзида нима иш қилмак учун юрганин билур. Бир киши ўздан хабардор бўлмаса, илмни, уламони, яхши кишиларни, яхши нарсаларни, яхши ишларнинг қадрини, қимматини билмас. Ўз айбини билуб, иқрор қилуб тузатмакга саъй ва қўшиш қилган киши чин баҳодир ва паҳлавон кишидур. Расули ақрам набиййи мухтарам афандимиз: «Мезон тарозусига қўйиладурган амалларнинг ичида яхши хулқдан огирроқи йўқдур. Мўмин банда яхши хулқи сабабли кечаси ухламасдан, кундузлари рўза тутуб ибодат қилган кишилар даражасига етар», – демишлар.

Сўйласанг сўйла яхши сўзлардан,
Йўкса жим турмоқинг эрур яхши.
Ўйласанг яхши фикрлар ўйла,
Йўкса гунг бўлмоқинг эрур яхши.
Ишласанг ишла яхши ишларни,
Йўкса бекорлигинг эрур яхши.

ХУЛҚ

Инсон икки нарсадан мураккабдур. Бири жасад, иккинчиси нафсдур. Жасад кўз ила бор нарсаларни кўрур. Аммо нафс идрок ила яхшини ёмондан, окни қорадан айирур. Жасаднинг ҳам, нафснинг ҳам бирор сурати бордурки, ё яхши ва ё ёмон бўладур.

Жасаднинг сурати ҳаммага маълум бир нарсадурки, ҳар вақт кўзга кўриниб турадур. Аммо нафснинг сурати кўзга кўринмайдурган, ақл ила ўлчанадурган бир нарсадурки, бунини хулқ деб аталур. Агар бир киши ёшлигида нафси бузулуб тарбиясиз, ахлоқсиз бўлиб ўсдимми, «Аллоҳу акбар» бундай кишилардан яхшилик кутмак ердан туруб юлдузларга қўл узатмак кабидур. Расули ақрам набиййи мухтарам саллоллоҳу алайҳи васаллам афандимиз:

«Бир тоғнинг ўрнидан кўчиб кетганини эшитсангиз, ишонингиз, аммо бир одамнинг хулқи бошқа бўлди деб эшитсангиз ишонмангиз», — демишлар.

Хулқи ёмон юз, кўзлидин на суд
Юз, кўзли хулқни қилмас кашуд.
Хулқ маризига даво истасанг,
Марг давосин берилур қистасанг.
Хулқи ёмонинг кетурар кўп зарар,
Хулқинг ўзи бошингга калтак урар.
Хулқи фано бўлса дегил алҳазар,
Хор-у залилликда қолур дарбадар.

ЯХШИ ХУЛҚ, ЁМОН ХУЛҚ

Ахлоқ уламози инсонларнинг хулқларини иккига бўлмишлар Агар нафс тарбият топиб, яхши ишларни қилурга одат қилса, яхшиликга тавсиф бўлуб, «яхши хулқ» агар тарбиятсиз ўсуб, ёмон ишлайдурган бўлуб кетса, ёмонликга тавсиф бўлуб «ёмон хулқ» деб аталур.

Жаноби Ҳақ инсонларнинг асл хилқатда истеъдод ва қобилиятли, яхши ила ёмонни, фойда ила зарарни, оқ ила қорани айирадурган қилуб яратмишдур. Лекин бу инсондаги қобилиятни камолга еткурмак тарбия ила бўладур. «Қуш уясинда кўрганин қиладур». Инсон жавҳари қобилдур. Агар яхши тарбия топиб, бузук хулқлардан сақлануб, гўзал хулқларга одатлануб катта бўлса, ҳар ким қошида мақбул, бахтиёр бир инсон бўлуб чиқар. Агар тарбиятсиз, ахлоқи бузулуб ўсса, Аллоҳдан кўркмайдурган, шариатга амал қилмайдурган, насиҳатни қулоғига олмайдурган, ҳар хил бузук ишларни қиладурган, нодон, жоҳил бир расвойи олам бўлуб қолур.

Расули ақрам набийи муҳтарам афандимиз: «Имони комил бўлган кишилар яхши хулқли бўлурлар, сизнинг энг яхшиларингиз хотунларига яхшилик қилганларингиздур», — демишлар.

Худонинг раҳмат-у файзи ҳама инсонга яқсардур,
Ва лекин тарбият бирла етушмак шарти ақбардур.

Туғуб ташлов-ла бўлмас бола, бўлғай бало сизга,
Вужуди тарбият топса, бўлур ул раҳнамо сизга.

Темирчининг боласи тарбият топса, бўлур олим,
Бузулса хулки. Лукмон ўгли бўлса, бўлгуси золим.
Ёмонларга қўшулди Нуҳнинг ўгли, ўлди беимон,
Юруди Каҳф ити хублар-ла бўлди оти инсон.

ТАРБИЯ

Тарбия – «Педагогия», яъни бола тарбиясининг фани демакдур.

Илми ахлоқнинг асоси тарбия ўлдугиндан шул хусусда бир оз сўз сўйлаймиз. Боланинг саломати ва саодати учун яхши тарбия қилмак, танини пок тутмак, ёш вақтидан маслакини тузатмак, яхши хулқларни ўргатмак, ёмон хулқлардан сақлаб ўсдурмакдур. Тарбия қилгувчилар табиб кабидурки, табиб хастанинг баданидаги касалига даво қилган каби тарбияни боланинг вужудидаги жаҳл маразига «яхши хулқ» деган давони ичидан, «поклик» деган давони устидан беруб, катта қилмоғи лозимдур. Зероки, «Ҳассину ахлоқиқўм» амри шарифи узра хулқимизни тузатмакга амр ўлинганмиз. Лекин хулқимизнинг яхши бўлишининг асосий панжаси тарбиядур.

Ахлоқимизнинг биносининг гўзал ва чиройли бўлишига тарбиянинг зўр таъсири бордур, баъзилар «тарбиянинг ахлоққа таъсири йўқ, инсонлар асл яратилишида қандай бўлсалар, шундай ўсарлар, табиат ўзгармас», – демишлар.

Ёмон ҳў тузалмайди дармон ила,
Ипак ўлмас ип, ранги алвон ила.
Боқинг, бир дарахт мевасидур ёмон,
Бўлур яхши пайванд, парво билан.
Билур ҳар киши аслини рангидан,
Ва ёким улангандаги зангидан».

Лекин бу сўз тўғри эмасдур. Чунки тарбиянинг ахлоққа, албатта, таъсири бўладур. Орамизда масал борки, «сут ила кирган, жон ила чиқар», мана бу сўз тўғридур. Расули акрам набиййи мухтарам саллоллоҳу алайҳи васаллам афандимиз: «Бешиқдан то мазорга боргунча илм ўрган», – демишлар. Бу ҳадиси шарифнинг маъноси бизларга далилдур. Ҳукамолардан бири: – «Ҳар бир миллатнинг саодати, давлатларнинг тинч ва роҳати ёшларнинг яхши тарбиясига

боғлидур», – демиш. Шариати исломияда ўз болаларини яхшилаб тарбия қилмак оталарга фарзи айн. Ўз миллатининг етим колган болаларини тарбия қилмак фарзи кифоядур. Пайгамбаримиз: «Болаларингизни етти ёшида намозга ўргатингиз. Агар ўн ёшида ўқимаса урингиз», – демишлар.

Хар кишининг дунёда ороми жони тарбият,
Балки охирида эрур доруламони тарбият.
Тарбият ҳамроҳ этадур ҳур ила рузвонлара,
Гар десам бўлмас хато жаннат макони тарбият.
Эй. Оталар! Жонларингиздан сучук фарзандингиз,
Гайрат айланг ўтмасун вақт-замони тарбият.
Мояи зилли хумодур тарбиятнинг сояси,
Бизда анко тухмидек йўқ ошёни тарбият.

ТАРБИЯНИНГ ЗАМОНИ

Эмди очик маълум бўлдики, тарбияни туғулган кундан бошламак, вужудимизи қувватландурмак, фикримизи нурландурмак, ахлоқимизи гўзалландурмак, зехнимизи равшанландурмак лозим экан. Тарбияни кимлар қилур? Қайда қилинур? деган савол келадур. Бу саволга, «биринчи уй тарбияси. Бу она вазифасидур. Иккинчи, мактаб ва мадраса тарбияси. Бу ота, муаллим, мударрис ва ҳукумат вазифасидур», – деб жавоб берсак, бир киши деюрки, «қайси оналарни айтурсиз, билимсиз, боши пақмоқ, кўли тўқмоқ оналарми? Ўзларида йўқ тарбияни қайдан олиб берурлар», дер . Мана, бу сўз кишининг юрагини эзар, бағрини ёндурар. Отасига нима дерсиз, десак , қайси ота? Тўйчи, улоқчи, базмчи, дўмбирачи, карнайчи, сурнайчи, илм қадрини билмаган, илм учун бир пулни кўзлари қиймаган, замондан хабарсиз оталарни айтурсизми? Аввал ўзларини ўқитмак, тарбия қилмак лозимдур», – дер. Мана бу сўзни эшитгач, умид қўллари қўлтукга урилур.

Хайр, бўлмаса муаллимчи десак, «Қайси муаллим? Мақсади пул, маслаги шуҳрат, юкори мактабларда ўқумаган, «усули таълим» кўрмаган муаллимларни айтурсизми? Аввал ўзлари дорилмуаллимин»ларда ўқимақлари, сўнгра дарс бермақлари лозимдур», – дер. Мана бу сўз инсонни хайрат дарёсига ғарк қилур.

Мударрисларга на дерсиз десак, қайси мударрис? Матлаблари ош. мақсадлари чопон, дарслари беимтихон, ислоҳ яқинидан юрмаган мударрисларни айтурсизми? Булар ўз вазифаларини билуб, нафсларидан кечуб, замонга мувофиқ равишда дарсларини ислоҳ килуб, имтихон бирла ўқутмаклари лозимдур», – дер. Мана бу сўз ҳар кимни «Алислох» демакга мажбур қилур. Бўлмаса ҳукумат-чи? десак, «хайр, ҳукумат ҳамманинг отасидур. Ўз фуқаросининг болаларини тарбия килмак лозим, шунинг учун бизнинг Русия ҳукумати ўгай бўлсак ҳам, ҳар ерда бизлар учун ҳам мактаблар очуб, болаларимизни текин ўқитур. Лекин ўзимиз иш билмаган, ялқов, уйда онамиз тарбияси, отадан пул тарбияси, муаллимдан ахлоқ тарбияси, мударрисдан фунун тарбияси кўрмаганимиздан, ҳукумат мактабларидан ҳам ўз ҳиссаларимизни ололмаймиз», – дер. Мана бу сўз бизларни тарбиядан маҳрум, ҳуқуқнинг на эканин билмаганлигимизни билдирур.

Алҳосил, тарбия бизлар учун ё ҳаёт – ё мамот, ё нажот – ё ҳалокат, ё саодат – ё фалокат масаласидур. Расули акрам набийи муҳтарам саллоллоҳу алайҳи васаллам афандимиз: «Инсонларнинг карами динидадур, муруввати аклиндадур, ҳасаби ахлоқиндадур», – демишлар.

Агар бир қушнинг ёш боласин олиб,
Бўлур тарбият бирла йўлга солиб.
Онасин олиб асрагон бирла ром,
Қилмас киши саъй қилса мудом.
Керак тарбият ёшлиқдан демак,
Улуғ бўлса лозим келур ғам емак.
Эгур бемашаққат киши навдани,
Тўғунчи эгур куйдириб кавдани.

БАДАН ТАРБИЯСИ

Баданнинг саломат ва қувватли бўлмоги инсонга энг керакли нарсадур. Чунки ўқумок, ўқутмоқ, ўрганмоқ ва ўргатмоқ учун инсонга кучлик, касалсиз жасад лозимдур. Соғ баданга эга бўлмаган инсонлар амалларинда, ишларинда, ибодатларинда камчилик килурлар. Маишатимизни роҳатда бўлмоги жасадимизнинг соғлом бўлмоғига боғлидур. Биз сиҳатимизни сақламак ила амр ўлинганмиз, шунинг учун вужудимизи ҳифзи-сиҳатга зид бўлган ёмон одатлар ила чуритмакдан сақланмаклигимиз лозимдур. Бадан тарбиясининг фикр тарбиясига ҳам

ёрдами бордур. Жисм ила руҳ иккиси бир чопоннинг ўнг ила териси кабидур. Агар жисм тозалик ила зийнатланмаса, ёмон хулқлардан сақланмаса, чопоннинг устини қўйиб астарини ювуб овора бўлмок кабидурки, ҳар вақт устидаги кири ичига урадур. Фикр тарбияси учун маҳкам ва соғлом бир вужуд керакдур. Шунинг учун ота-оналар болалари касал бўлган замон бепарволик қилмай, тезлик ила табиб ёки дўхтурга боқизмак керак.

Имом Шофеъи ҳазратлари: «Илм икки хилдур: бири бадан илми, иккинчи дин илми», – демишлар. Бунга караганда энг аввал ҳифзи сихат коидаларини билмак, саломатликга терс бўлган нарсалардан сақланмак ила бўладур.

Ичкулик, кўкнор, наша, афюн, тарёк, чилим, нос, попирус каби баданнинг саломатликига зарарли, оғулик, баъзиси ҳаром, баъзиси макруҳ, баъзиси исроф бўлган нарсалардан қочмак, сақланмак шарият, ақл, ҳикмат юзасидан лозимдур. Расули акрам набийи муҳтарам саллоллоҳу алайҳи васаллам афандимиз: «Ҳар нарса кўп ичганда маст қиладурган бўлса, ман сизни анинг озгинасидан ҳам наҳй қиламан», – демишлар.

Саломатликни сақлов лозим ишдур.
Гунаҳдин сақла жисминг ёз-у кишдур.
Касал бўлсанг, бўлур дунё коронгу,
Маишат талх ўлуб ҳасрат чекишдур.
Ҳаром-у шубҳадан пок эт ўзингни,
Бу дунё айш-у ишратдан кечишдур.
Ҳама ишратчи хижронликда кетди,
Бу оламда бир иш ишлаб кетишдур.
Туркий гулистон ёхуд ахлоқ китоби

ФИКР ТАРБИЯСИ

Фикр тарбияси энг керакли, кўп замонлардан бери тақдир қилинуб келган, муаллимларнинг диққатларига суялган, виждонларига юкланган муқаддас бир вазифадур. Фикр инсоннинг шарофатлик, гайратли бўлишига сабаб бўладур. Бу тарбия муаллимларнинг ёрдамига сўнг даража муҳтождурки, фикрнинг қуввати, зийнати, кенглиги муаллимнинг тарбиясига боғлидур. Дарс ила тарбия орасида бир оз

фарк бор бўлса ҳам, иккиси бир-бирдан ойилмайдурган, бирининг вужуди бириг бойланган жон ила тан кабидур.

Масалан: жой солинмаган яхши бир уйнинг ичида ўтирмак мумкин ўлмадиги каби, ичига ҳар хил янги ашёлар тўлдуруб зийнатланган эски иморат ҳам ўлтурушга ярамайдур. Башарти ўлтурса, инсонлар: «Эски уйга янги золдивор», «кир кўйлакка жун жияк», «мис козонга лой туюқ» деб ҳажв, кулги қилурлар.

Фикр агар яхши тарбият топса,
Ханжар, олмосдан бўлур ўткур.
Фикрнинг ойинаси олурса занг,
Руҳи равшан замир ўлур бенур.

АХЛОҚ ТАРБИЯСИ

Ахлоқ тарбияси: инсонларга энг муҳим, зиёда шараф, баланд даража бергувчи ахлоқ тарбиясидур. Биз аввалги дарсда тарбия ила дарс орасида фарк бор, дедук, чунки дарс олувчи-билувчи, тарбия олувчи-амал қилувчи демакдур. Шунинг учун тарбия қилувчи муаллимларнинг ўзлари илмларига омил бўлуб шогирдларга ҳам берган дарсларини амал ила чакуштуруб ўргатмақлари лозимдур. Бу равиши таълим ила берилган дарс ва маълумот шогирдларнинг дилига тез таъсир қилуб, муллои боамал бўлурлар.

Расули акрам набийи мухтарам саллоллоҳу алайҳи васаллам афандимиз: «Энг ёмон кишилар илмига амал қилмайдурган кишилар», – демишлар. Агар тарбия қилувчи муаллим ўзи олим бўлуб амалсиз бўлса, бунинг ҳам шогирдларнинг ахлоқига зўр таъсири бўладур. «Домланинг ўзи фалон жойда фалон ишни қилди. Аммо бизларга қилманглар, ҳаромдур, деб ваъз этадур», деб фикр ва хаёлларига бўйла шак ва шубҳа тушуб қоладур.

БАЙТ

Минбар узра жилва айлаб ваъз этарлар қилма деб,
Ўзларин хилватда кўрсанг они қилмоқда эмиш.
Ичма сув дерлар биза олтун-кумуш асбобда,
Билсамиз максудлари қўлтукға урмоқда эмиш.

ЯХШИ ХУЛҚЛАР

Яхши хулк: бир кисми ўз нафсимизга, бир кисмини бир-биримизга каршу ишлатмак учун керакли бўлган яхши хулклар: фатонат, диёнат, исломият, назофат, ғайрат, риёзат, каноат,шижоат, илм, сабр, ҳилм, интизом, микёси нафс, виждон, ватанни суймак, ҳаққоният, назари ибрат, иффат, ҳаё, идрок ва зако, ҳифзи лисон, иктисод, виқор,хавф ва ражо, итоат, ҳақшунослик, хайрихоҳлик, мунислик, садоқат, муҳаббат ва афвдур. Мана бу ёздиғимиз яхши хулклар ақл ва шаръи шарифга мувофиқ. Аллоҳ таоло ҳам бандалар қошида мақбул ва муътабардур. Эмди бу яхши хулкларни қўлга олмак учун ота-она, муаллим устодларимиз ҳазратларининг ҳикматли насиҳатларини жон қулоғи бирла тинглаб, доим хотирда тутмоқ, ахлоқи яхши кишилар бирла улфат бўлмак, ахлоқи бузук ёмон кишилардан қочмак лозимдур. Бизим шариати исломияда «ахлоқи ҳасана» – яхши хулклар ила хулкланмак, ҳар нарсага ибрат кўз ила боқуб, хулқини тузатмак вожибдур. Расули акрам набийи муҳтарам саллоллоҳу алайҳи васаллам: «Исломиятда бузуклик йўқдур, бузукликни устига олув ҳам йўқдур. Исломиятда энг муътабар кишилар яхши хулк эгаларидур», – демишлар.

БАЙТ

Яхши бирла юрса, ҳар ким мақсуди ҳосил бўлур,
Юрса нодонлар ила, бир кун бориб котил бўлур.
Катталар қилган насиҳатни кичиклар олмаса,
Оқибат хулқи бузук бир беадаб жоҳил бўлур.

ФАТОНАТ

Фатонат ақл эгаси бўлув демакдир. Ақл инсонларнинг пири комили, муршиди ягонасидур. Руҳ ишловчи, ақл бошловчидур. Инсон ақли ила дин ва эътиқодини маҳкам қилур, шариат ҳукмларига бўюнсунар. Ақлсиз жинни кишилар буларга бўюн қўймас, шариатдан ташқари ишларни ҳам қилур. Жаноби Ҳақ инсонни ҳайвонлардан сўз ва ақл ила айирмишдур. Ҳайвонлар ўзларига бўлаклар тарафидан келадурган зулм ва жабрларни шох, тиш, тумшук, тирноклари ила қайтарурлар. Лекин инсон жаноби Ҳақ тарафидан берилмиш ақл ва идроки соясида ўзига келадурган зарар ва зулмлардан сақланур. Ер юзидаги ҳайвонларни асир қилуб, бўйнидан бойлаб, ипларининг учини қўлларига берган инсонларнинг ақлидур.

Илм инсонларнинг мадори ҳаёти, раҳбари нажотидур. Илм ўрганмак, олим бўлмак учун мактабга кирмак, муаллимдан таълим олмак лозим. Ақлсиз кишилар на мактабга кирар ва на муаллимни билар. Расули акрам набийи муҳтарам саллоллоҳу алайҳи васаллам афандимиз: «Эй инсонлар! Ақлингизга тавозеъ қилингиз. Сиз жаноби Ҳақ буюрган ва қайтарган нарсаларни ақлингиз ила билурсиз», – демишлар. Ҳукамолардан бири: «Агар ақлингни қўли нафсингни жиловини ушласа, сани ёмон йўлларга кирмоқдан сақлар. Ҳар нарса кўп бўлса, баҳоси арзон бўлур, ақл эса илм ва тажриба соясида қанча кўпайса, шунча қимматбаҳо бўлур», – демиш.

Ақлдек зебо сифатни кўрди Ҳақ, инсонга эб,
Оқил инсонлар билан берди жаҳон-оламга зеб.

Ақл нури бирла тўлди дунёга илм-у ҳунар,
Ақлсиз инсон қачон билғусидур нафъ-у зарар?
Ақлсизлар билмагайлар дин надур, дунё надур?
Бўлмаса ақли билурми фарз ила суннат надур?

ДИЁНАТ

Диёнат аллоҳ хузурини яқин қиладурган муқаддас эътиқоддурки, оламда мундан суюкли нарса йўқдур Дин ва эътиқоди саломат бўлмаган кишилар ҳақни ботилдан, фойдани зарардан, окни қорадан, яхшини ёмондан айира олмас, мундай кишилардан на ўзига ва на бошқа кишиларга, ва на миллатга тарикча фойда йўқдур. Дин жаноби Ҳақ тарафидан бандалари учун қурилмиш тўғри йўлдурки, банда дунё ва охиратда бу йўл ила соҳили саломатга чиқар. Дин уламолари диний китобларда Аллоҳ таолога ибодат қилишнинг йўл ва қоидаларини баён қилмишлар. Ибодат икки турли бўладур: Бири тан ибодати, иккинчиси руҳ ибодати. Тан ибодати таҳорат, намоз, рўза, закот, ҳаж каби амаллардурки, буларнинг ҳар бирини ўз вақтида шариатга мувофиқ равишда миннат қилмасдан, риё қилмасдан дилни поклаб, ниятни холис қилуб, шавқ ва завқ ила адо қилмоқ лозимдур. Руҳ ибодати қалб ила адо қилинадурган ибодатдурки, эътиқодни маҳкам, дилни пок қилуб, Қуръон, Ҳадис, фикҳ каби диний китоблар оқилганда жон қулоғи ила тинглаб асарланмақдур.

Бир киши тан ибодатини қилуб, руҳ ибодатини қилмаса, ё руҳ ибодатини қилиб, тан ибодатини қилмаса ўз вазифасини адо қилмаган бўладур.

Акл дин ила, дин амал ила, амал тақво ила камол топар. Дин инсонларнинг дилидан саховат, марҳамат, шафқат, улфат, мурувват эшикларини очуб, саодат ва саломат бўстонига олиб борур. Расули акрам набийи мухтарам саллоллоҳу алайҳи васаллам афандимиз: «Аллоҳни кўз олдинда кўруб тургандек ибодат қил, зероки, сан они кўрмасанг ҳам, албатта, Ул сани кўрадур, нафсингни ўлган ҳисоб эт», – демишлар.

БАЙТ

Пок қилгил динингни, имонингни,
Кул хувар-раҳмон оманно бих.
Динингни ёқмасун ҳавас зинҳор,
Ва кино раббано азобан-нор.

ИСЛОМИЯТ

Исломият бутун инсониятдур. Инсоният эса яхши хулқдан иборатдур. Исломиятни расули акрам саллоллоҳу алайҳи васаллам афандимизнинг ёлғуз ўзлари бутун дунё юзига яхши хулқлари соясида таркатдилар. Саҳобалар ҳам Пайгамбаримизнинг орқаларидан эргашуб, маҳкам эътиқодлари, яхши ахлоқлари, пок қалблари, ўткир шижоатлари ила ер юзуни титратдилар. Кундан кун исломиятнинг шавкат ва қуввати ортди. Оламга маданият, маърифат, мусовот, адолат уруғлари Арабистон ярим оролидан ёйилди. Бунинг сабаби саҳобалардаги метин эътиқод, бузулмас иттифоқ, соф қалб, яхши амал, холис ният, туганмас гайрат, гўзал ахлоқ эди. Ҳар нарсанинг офати ўлдиги каби замонларнинг ўтуви ила исломиятнинг иттифоқина кўз тегди. Мусулмонлар орасига тафрика тушди. Ҳикмат эгалари, фунун соҳиблари исломиятдан қувланди. Илм-у ҳикмат хазиналари қулфланди. Жаҳолат, адоват ҳукм сурди-да, бўйла ўлди:

Афсус экинзорни селоб олибдур,
Дехқонни фалокат босуб, уйкуда қолибдур.

Мусулмонларнинг дилига иттифоқ ўрнига нифок, адолат ўрнига зулм, муҳаббат ўрнига адоват, гайрат ўрнига атолат, мурувват ўрнига ғазаб, саховат орнига бухл, тавозуъ ўрнига кибр, садокат ўрнига ифтиро, шафқат ўрнига ҳасад, ҳилм ўрнига ҳамокат, ҳурмат ўрнига хусумат, каноат орнига тама, сабр ўрнига гурур, иқтисод ўрнига исроф.

афв ўрнига дахшат, саъй ўрнига сафохат, ғайрат ўрнига хурофот ерлашди. Мана, шул ёмон хулқлари сабабидин асри саодатдан буён исломият кейин қараб кетди. Ғариб миллатнинг чин хулафоси, уламоси, ҳукамоси тахтиндан, мансабиндан мазҳабиндан сурулди. Одиллар ерина золимлар, олимлар ерина абу жаҳллар, булбуллар ерина қарғалар, кумрилар ерина бойкушлар, билмам ва ҳокимлар ерина кимлар ўтурди. Шул сабаблара мабни исломият дунёси инкироз саҳросина юзланди. Ислом ҳукуматларида бирин-кетин кўздин ниҳон ўлди.

Етса навбат ўлтурар бойкуш

Сулаймон томига,

Ўрмагучлар ин қўяр

Афросиёб айвониға.

НАЗОФАТ

Назофат деб аъзоларимизни, кийимларимизни, асбобларимизни пок ва тоза тутмоқни айтулур. Поклик зеҳн ва идрокингни кенг ва ўткур қилур. Халқ орасида эътибор ва шуҳратга сабаб бўлур. Поклик ила ҳар хил касаллардан қутулуб, жонимизнинг кадрини билган бўлурмиз. Пок бўлмак саломатимиз, саодатимиз учун энг керакли нарсадур. Пок бўлмаган киши Аллоҳ ҳам халқ қошида севимсиздур. Йиртиқ, эски кийимлар киймак айб эмас, янги кийимларни кир қилуб, ёгини чиқаруб юрмак зўр айб ва гуноҳдур. Чунки бу иш шариатга терс, тарбияти баданга зид, ажнабийлар кўзига исломиятни чиркин қилиб кўрсатмоқ бўладур, ҳам бир йилга етадурган кийимлар олти ойга етмай, кирқилуб тамом бўладур. Бу исроф, мол кадрини билмасликдур. Ифлослик балосидан поклик давоси ила қутулмоқ керак. Балиқнинг ҳаёти сув ила ўлдиғи каби, инсоннинг саломатлиғи ҳаво иладур. Агар тан пок бўлуб ювилиб турмаса, қулок кир бўлса, эшитмагани каби бадан ҳам ўзига керак бўлган ҳавони ичига ололмас, ичидаги рутубат ҳам кирдан ўтуб чиқуб кетолмас, чунки бадан элак каби кўзликдур. Агар кўзи кир олса, ун туруб сув ҳам ўтмас, шунинг учун тамиз бўлмаган кишилар кўрқинч касалларга тезгина гирифтор бўлурлар. Шодликлари ғамда, олтундан кадрли умрлари кас алхоналарда ўтар. Мана шуларни риоя қилуб, шариатимиз бизга покликни фарз қилмишдур. Поклик мусулмонлигнинг илдизидур. Шунинг учун тани, кийими, жойномози пок бўлмаган кишининг

ибодати ҳам дуруст бўлмайду. Расули акрам набийи мухтарам саллоллоҳу алайҳи васаллам афандимиз: «Исломи дини пок диндур. Бас, пок бўлингиз, пок бўлмаган киши жаннатка кирмас», – демишлар.

Халқи олам севгусидур тозалик, покни,
Поклик орттургусидур фаҳм ила идрокни.
Ҳар кишини кўксида поклик нишони бўлмаса,
Тозалик майдонидан қувғайлар ул бебокни.

САӢЙ ВА ҒАЙРАТ

Саӓй ва ғайрат деб устига юкланган ибодат ва хизматларни ҳаракат бирла адо қилмакни айтилу. Шариат ҳам ақл юзасидан ялқовлик қилуб, ишсиз, бекор юрмак дуруст эмасдур. Зероки, Қуръони карим бизларни саӓй қилмоқга амр этмишдур. Дангасалик ҳар вақт инсонни хор, тама балосига гирифтор қилур. Бир ишга машғул бўлган кишилар вақтнинг ўтганини билмас, ялқов кишилар учун бир соат ўткармак қиёматдан қийиндур. Ғайрат вужудимизга қуввати масъуд ва бахтиёр бўлишимизга сабабдур. Шунинг учун ҳар биримиз саӓй қилуб, ўз кучимиз ила маишатимизга керак бўлган нарсаларни топуб, бошқаларга муҳтож бўлмай роҳат-роҳат яшамоқ лозимдур. Сихатимиз, саодатимиз, сарватимиз, қаноатимиз, сабримиз, фазилатимиз, алҳосил, бутун ҳаётимиз ҳаракатимизга боғлидур. Ҳаракатлик кишилар тезгина мақсудларига етурлар. Ялқов кишилар ҳар нарсадан маҳрум, доим бошқаларнинг ёрдамига муҳтож бўлуб хорликда қолурлар.

Киши ёш вақтида илм ва маърифат, ҳунар ва санъатга бўйин қўймаса, таралдуд қилмаса, албатта, қора ишчи бўлуб қолур. Шариатга терс, қонунга зид бўлмаган хизматларни қилмак айб эмасдур. Агар бунга ҳам бўйин қўймай бу кўмирчилик, бу темирчилик менга муносиб иш эмас деб, дангасалик қилуб, ишсиз юрса, зўр айб, ғайратсизликдур. «Ғайратликдан имон қутилмас» деган масал бор. Бунга қараганда дунё ва охирагимиз учун ғайратни қўлдан бермаслик лозимдур. Ғайрат имона, салобати виждона далолат этар. Ҳазрати Умар эшик олдида бекор ўтирган бир кишини кўруб: «Ғайратсиз кишилардан Худо безор, исломият ғайрат ила ривож топди, сандек ялқов кишилардан исломият ҳазар қилур», – демишлар.

Ҳақ буюрди: «Лайса лилинсонни илло мо саӓй»,
Ғайрат ила ўтди оламдан Муҳаммад Мустафо.

Биз-да умматмиз, килайлук саъй ила хайр-у сахо,
Қилсалар шояд шафоат соҳиби рӯзи жазо.

РИЁЗАТ

Риёзат деб савоб ишларни килуб, гуноҳ ишлардан сақланмокни айтилуру. Риёзат адабнинг кони, руҳнинг дармонидур. Инсонларни тўғри йўлга солуб, эгри йўлдан кайтаргучи риёзатдур. Шул сабабли риёзат килгучилар оқил ва фозил бўлуру. Аллоҳ ҳам халқ қошида макбул ва мўтабардур. Ялқовлик, кўп ухламак, ёмон одамлар ила юрмак, вақтни бекор ўткармак, айш-у ишрат қилмак, кўп ошамак, фойдасиз сўзлар сўзламак, самоварларда, кўчаларда азиз умрни бўш откармак каби ишларнинг ҳаммаси риёзатга зид, умрнинг эгови, Худонинг қазабидур. Аллоҳнинг буйруғи, Расулulloҳнинг суннатлари, шариат қил деган ишларни бирин-кетин ўз вақтида қилмак ибодат ҳам риёзатдур.

Риёзатни риоя қилган кишилар ҳеч вақт шариат йўлидан айрилмас, Аллоҳ буйруғидан четга чиқмас ва бу йўл ила охират азобидан қутулуру, роҳат ва раҳмат саройига кирар, риёзатни риоя қилмаган кишилар Аллоҳ таолонинг ризосини тополмас, хор-зор бўлуру, охиратда аламлик азобга гирифтор бўлуру.

Афлотун ҳаким: «Мен риёзатдаги лаззатни ҳеч нарсада кўрмадим, зероки, вужудимнинг саломати, руҳимнинг саодатини риёзатда топдим. Шунинг учун риёзат айна саодатдур деярам, чунки фикрнинг, тилнинг ислоҳи баданнинг риёзатига боғлидур», – демиш.

Ибн Сино ҳаким: «Тан риёзатидан кўпроқ руҳ риёзати лозимдур. Мард киши ўзини риёзат ва адаб ила кўрсатсун, инсон ила ҳайвон орасидаги фарқ ёлғуз маишатда эмас, яхши ахлоқ касб қилмоқдадур», – демиш.

Риёзат мевасидур мисли бодом,
Юзи қаттиғ ичидур ишта инъом.
Кишин мақсудина элтар риёзат,
Риёзатсиз иш ўлғай бесаранжом.
Агар сабр-у риёзат чексанг, эй жон,
Пишуб олдинга тушгай мевайи хом.

ШИЖОАТ

Шижоат деб ботир ва юракли бўлмакни айтилуру. Шажий киши ҳеч нарсадан кўркмайдурган ботир ва юракли бўлуру. Саъй ва ғайратнинг зидди дангаса ва ялқовлик ўлдиги каби шижоатнинг зидди кўркокликдур. Кўркок савдогар фойда килмас. Кўркок киши ўзининг соясидан хуркар, ҳеч бир иш килишга юраги бўлмас. Кўп кишилар ваҳима ва кўркоклик орқасидан молларидан, жонларидан, ватанларидан айрилурулар. Шунинг учун ҳар ишда шижоатни кўлдан бермаслик лозимдур. Шижоат инсониятнинг соф ойинаси, иффат, ғайрат, истикомат каби яхши хулklarнинг нурунийсидур. Шижоатнинг ҳақиқати қалбнинг матонатиндан, руҳнинг саломатиндан иборатдур. Ҳозирги замонда ботирлик – бойликда, қайси давлат ва миллатнинг давлати болса, шул устун бўлмакдадур. Чунки ҳукумат учун халқ, халқ учун ҳунар, ҳунар учун илм, илм учун ақча лозимдур.

Сарватли миллатлар миллиятларини йўқотмас, роҳат ва саодатда яшар. Бу кунда маданий миллатлар урушларини тижорат ва саноатга айландурдилар ва бу сояда бир-бирларига ғалаба ва рақобат қила бошладилар. Сеҳргар ва жодугарлик ила эмас, тижорат ва саноатгарлик ила чолишкон Ёврўпа, Африко ва Осиёни ўзига асир ва мусаххар килмакдадур.

Бу замонда фил ила жанг айламак эрлик эмас,
Эр ўшалдурким тутар илм-у ҳунарнинг ёқасин.
Бешлаб, ўнлаб сўм топишса, илм ила агёрлар,
Биз бўлуб ҳаммол, оладурмиз тийинлаб чоқасин.
Бошқалар санъат, тижорат-ла тараққий айласа,
Бизни эл тортар аёғдин ўлган отнинг тоқасин.

ҚАНОАТ

Қаноат деб жаноби Ҳақ тарафидан ихсон бўлган аҳволга етишдигимиз неъмат ва молга шукр, бошимизга келган фақр, мусибат, фалокатларга чидаб, сабр килмоқни айтилуру. Қаноат ҳасад, тама, хирс, хорлик каби иллатларнинг давоси, нафсимизнинг ғиносидур.

Қаноат бир хазинадурки, нақдинаси кундан-кун ортар. Бу хазинага эга бўлган кишилар умрларини шавк ва роҳатда кечирурулар. Бунинг ила баробар қаноатсизликдан пайдо бўладурган ҳасад деган жоннинг энг

зўр душманидан қутулурлар. Чин инсонлар кишининг молина, мулкина, саодатина, маишатина ҳасад қилмас, қаноатдан айрилмас, умрини роҳатда ўтқарур. Инсон ҳар бир ишга кучи етгунча чолишмоқ, жаноби Ҳақ тақдирдаги нарсасидан нимани берса, шунга қаноат қилмоқ лозимдур.

Зероки, инсон ўз маишатини, номусини сакламоқ учун фидойи жон даражасига боргунча саъй қилмоқга буюрилмишдур, лекин бу саъйнинг машруйи ҳар бир ишда қаноатни қўлдан бермасликдур. Оламда қаноат каби дилни поклайдурган нарса йўқдур. Жаноби Ҳақнинг амрига итоат қандай саодат эса, тақдирига қаноат зиёда бахтиёрликдур.

Ҳазрати Али афандимиз: «Дунёда саъй-жадали ила маишат ўтқарган қаноат эгаси ҳеч кимга муҳтож бўлмаган зўр бойлар каби роҳатда, саодатда яшар», – демишлар.

Афлотун ҳаким: «Инсоннинг саодати қаноатини қўлда тутмакда, сарват ва маишат тўғрисида жаноби Ҳақнинг тақдирига рози бўлмакдадур», – демишлар.

ИЛМ

Илм деб ўқимақ, ёзмакни яхши билмақ, ҳар бир керакли нарсаларни ўрганмакни айтулур. Илм дунёнинг иззати, охиратнинг шарофатидур. Илм инсон учун ғоят олий ва муқаддас бир фазилатдур. Зероки, илм бизга ўз аҳволимизни, ҳаракотимизни ойина каби кўрсатур. Зеҳнимизни, фикримизни қилич каби ўтқур қилур. Савобни гуноҳдан, ҳалолни ҳаромдан, тозани мурдордан ажуруб берур, тўғри йўлга раҳнамолик қилуб, дунё ва охиратда масъуд бўлишимизга сабаб бўлур. Илмсиз инсон мевасиз дарахт кабудур. Чунки илмсиз кишилар ота-онасига, қариндош-уругига, ёр-дўстига, дин ва миллатига фойда етқурмақ бир тарафда турсун ўз устига лозим бўлган ибодат ва тоатни ҳам лойиқича қила олмас. Илмнинг фойдаси у қадар кўпдурки, таъриф қилғон бирла адо қилмақ мумкин эмасдур. Бизларни жаҳолат қоронгулигидан қутқарур, маданият, инсоният, маърифат дунёсига чиқарур, ёмон феъллардан, бузуг ишлардан қайтарур, яхши хулқ ва адаб соҳиби қилур, Аллоҳ таолога муҳаббат ва эътиқодимизни ортдурур, жаноби Ҳақнинг азамат ва қудратини билдирур. Алҳосил, бутун ҳаётимиз, саломатимиз, саодатимиз, сарватимиз, маишатимиз,

химматимиз, гайратимиз, дунё ва охиратимиз илма боғлидур. Пайгамбаримиз: «Илмга амал қилгучилардан бўлингиз, нақл ва ривоят қилгучилардан бўлмангиз», – демишлар.

Илм бир дарё ичи тўлмиш дур-у гавҳар билон,
Қиймат-у қадрин қачон билгай они жоҳил йилон.

Олим кишилар ҳар ерда азиз ва ҳурматлидур. Шариятимизда қайси илмга муҳтож бўлсанг, шуни билмак бизга фарздур.

Шунинг учун ўқимак, билмак замонларини қўлдан бермай, вужудимизнинг душмани бўлган жаҳолатдан қутулмакга жонимиз борича саъй қилмагимиз лозимдур.

АҚСОМИ ИЛМ

Илм диний ва фанний қисмлар ила иккига бўлинув.

Диний киши бўлмак учун улуми диния ўқумак ила баробар ҳисоб, хандаса, тарих, ҳикмат, кимё, тиб, зироат илмлари каби фанний илмларни ҳам билмак, чин олим бўлмак лозимдур. Чунки бу илмларнинг иккиси ҳам дунё ва охиратимиз, ҳаёт ва саодатимиз учун энг керакли нарсалардур.

Ўткан замондаги ислом уламолари ҳар бир илмга тиш-тирноқлари ила ёпишдилар¹, ўқидилар, ўқитдилар, улум ва фунун соясида исломият тараққий қилди, маданият тарқатди, китобхоналар, қироатхоналар, етимхоналар, камбағалхоналар, касалхоналар очилди. Ҳозирги мусулмонлар таассуб ва жаҳолатлари ила мақтанулари каби, аввалги замон мусулмонлари илм ва маърифат, китоб ва асарлари ила мақтанурлар эди. Алҳосил, ҳар бир миллатнинг тараққий ва таолийси ёшларининг илм ва маърифатига, ҳунар ва санъатига боғлидур. Расули акрам набийи муҳтарам саллоллоҳу алайҳи васаллам афандимиз: «Илм ўқимак ҳар бир мўмин эр-у хотунга фарздур», – демишлар. Ажабо, Қуръонимиз, Пайгамбаримиз ўқингиз, деб амр қилгон ҳолда, бизлар на учун ҳаракат қилмаймиз, қимирламаймиз. Бошқа миллатларнинг ўғуллари, кизлари

кеча демай, кундуз демай, ёз демай, қиш демай илм йўлида жонларини фидо қилуб, қувушуб, югурушуб, кўзларимизни қамашдирув турган бир замонда бизлар ҳамон² уйқудан, ғафлатдан, жаҳолатдан бошимизни кўтармаймиз, ибрат олмаймиз. Пайгамбаримиз: «Олим бўл, илм талаб

килувчи бўл, ёки илмни эшитувчи бўл, ҳеч бўлмаса шуларга мухаббат килувчи бўл, бешинчиси бўлма, ҳалок бўлурсан», – демадиларму?

Топар илм ила одам оғли камол,
Етурмас камола жамол ила мол.
Керак ўртанур илм учун шамъдек,
Танумоқ Худони илмсиз маҳол.
Талабгор ўлур илма оқил киши,
Сотар илм бозори моли ҳалол.

САБР

Сабр деб бошимизга келган бало ва қазоларга чидамли бўлмакни айтилуру. Ҳар бир ишда сабр ва совуққонлик ила ҳаракат қилмак лозимдур. Чунки бошимизга келадурғон бало ва қазо, заҳмат ва машаққатларнинг барчаси жаноби Ҳақнинг иродаси ила ўлдиги учун буларга сабрсизлик қилган кишилар ажр ва савобдин куруқ қолурлар. Сабр инсонлар учун буюк бир фазилатдурки, жаноби ҳақ собирларни суяр. Қуръони карим ичида кўп ерда сабрни, собирларни мадҳ қилмишдур. Шариати исломияда жаноби Ҳақ тарафидан келган бало ва қазога сабр қилмоқ фарзи айндуру.

Инсон ҳар бир ишни сабр ва матонат ила юрутса, мақсудига тинч ва роҳатда боруб етар. Ҳамиша саодатда яшар.

Секин борган киши мақсуда етгай,
Шошуб бесабрлар каж йўлга кетгай.
Агар сабринг бўлса нафсинга йўлдош.
Сени тавфиқи раббонига элтгай.

Нафсини сабр ила ром қилган киши ҳар ишда ошиқмай, оҳиста ҳаракат килур. Нафсини ҳалокатдан, ғурурдан сақлар. Сабр шундай бир кучли нарсадурки, шаҳватни ифбатга, ғазабни шижоатга, шиддатни ҳилмга, катталикни тавозуъга, ёмонликни яхшиликга айландурмакга қуввати етар. Шул хусусда сўйланмиш бир ҳадиси шарифнинг маъноси «илм имонли кишиларнинг муҳиби, ҳилм ҳомийси, ақл

далили, яхши амал сармоёси, мулойимат волиди, афв ахавони, сабр ҳокими виждонидур», – дейилмиш. Араблар: «Ассабру мифтоҳул-фарах» – «сабр шодлиғнинг калидидур», – деюрлар.

Сабр ила ҳар мушкул иш зойил бўлур,
Сабр эдан мақсудина нойил бўлур.
Ҳар кишида бўлмаса сабри жамил,
Нафс кўйина юруб сойил бўлур.
Сабр қилсанг, ғўрадан ҳалво битар,
Сабрсизлар ўз оёғидан йитар.

ҲИЛМ

Ҳилм деб бўлар-бўлмас ишга аччиғланмайдурган, арслон юракли, юмшоқ табиатли бўлмокни айтилар.

Ҳилм инсонларнинг таъбидан хусумат, адоват, ғазаб, ҳиддат каби ёмон хулқларни йўқ қиладурган ҳар кимча мақбул бир сифатдур.

Ҳилм илми ахлоқ юзасидан инсонга энг керакли нарсадур.

Нафснинг роҳати, қалбнинг матонати, фикрнинг саломати, виждоннинг ҳаловати ҳалим табиат бўлмок ила ҳосил бўлур. Чунки ҳалим кишилар ҳар қанча қувват ва қудрат соҳиби бўлса ҳам, ўзидан ожиз кишиларга шиддат ила муомала қилмас. Фикри саломат кишиларнинг қалби ҳалим, таъби карим ўлур. Зероки, вужудимиздан пайдо бўладирган афъол ва ҳаракотимизнинг манбайи ҳавас ва орзудур. Бу ҳавас ва орзуга фақат ҳилм ила ғолиб келурмиз ва бу васила ила тўғри йўлга кируб, яхши хулқ соҳиби, дин ва миллат ходимларидан бўлурмиз. Дунёда чин инсон бўлмак учун ҳаваснинг кўлига нафснинг жиловини бермайдирган, бўлар-бўлмас нарсалардан аччиғланмайдурган, совуққонли, юмшоқ табиатли, мулойим сўзли, ҳалим ва сабрли бўлмак лозимдур.

Зотига, ҳилмияти мавсуф қилса ҳар киши,
Икки оламда бўлур роҳат, ҳаловатда иши.

Расули акрам набийи муҳтарам афандимиз: «Алҳилму саййидал ахлоқ
– Ҳилм хулқларнинг саййидидур», – демишлар.

Сукрот ҳаким: «Шиддат ила муомала қилган кишиларга ман виқор ва ҳалимлиқ ила муқобила қилурман, чунки ҳилм шиддатни, хусуматни

паст килур. Лекин кишини ожиз ва хорлик даражасига тушурадурган ҳалимликдан ман безор», – демиш.

Бу сўзга қараганда саховатнинг ифроти исроф ўлдиғи каби ўринсиз ерда ҳилм истеъмол қилмак инсоннинг виқор ва эътиборини поймол килур. Шунинг учун ҳилмият ҳудудидан – чегарасидан чиқмай, газаб, ҳиддат каби ерларда ҳилм истеъмол қилуб, нафснинг ҳароратини паст қилмолидур. Лекин тепса тебранмайдурган, туртса тинг этмайдиган бўлуб, гайрат, шижоат ўринларига ҳам мулойимлик ишлатув ҳалимлик ҳудудидан ошуб, бўшлиқ, анқовлик дунёсига чиқмакдур. Бундай ҳалимликдан кочмак, ҳазар қилмак керак.

Ҳалимликни қилсанг агар ихтиёр,
Бўлур халқи олам санга дўст-у ёр.
Бўлур мевалик шохни боши паст,
Ҳалим ўлғуси оқили ҳушёр.

ИНТИЗОМ

Интизом деб қиладурган ибодатларимизни, ишларимизни ҳар бирини ўз вақтида тартиби ила қилмакни айтилур. Агар ер юзида интизом бўлмаса эди, инсонлар бир дақиқа яшолмас эдилар. Жаноби Ҳақ ер-у осмонларни, ой ва юлдузларни, инсон ва ҳайвонларни, қурт ва қушларни шундай бир низом ила тарбият бериб яратмишдурки, ақл билмакдан, қалам ёзмакдан, тил сўзламакдан ожиздур. Дунёга келган пайғамбарларнинг ҳар бирлари дин ва шариатларини тарбият ва низом ила юрутмишлар. Хусусан, ислом дини мукаммал равишда тартиб ва низомни риоя қилмишдур. Ва бу сояда озгина замонда ислом уруғлари бутун дунё юзига ёйилмишдур. Ислом давлатларининг барпоси низом ва интизом ила ўлдиғи кади барбод ва инқироzi ҳам тартиб ва низомсизлик ила бўлмишдур. «Хайр, ўткан ишга саловат». Алҳосил, ҳар бир миллатнинг тараққий ва таолийси ишларини вақтида низомдан чиқармай тартиби ила юрутмакга боғлидур. Шогирдлар мактаб ва мадрасалардаги замонга мувофиқ равишда қурилмиш, низом ва тартибларни риоя қилмаклари лозимдур. Чунки тартиб ва низомни риоя қилмаган кишиларнинг ишлари ҳамма вақт нотаомом, ўзлари паришон бўлурлар. Аммо ишларини тартиб

узра юрутган кишиларнинг ишлари ерида, ўзлари тинч ва роҳатда умр ўтқарурлар. Ҳозирги замонда бизнинг Туркистон бойларининг ишлари тўхтаб, синувларининг биринчи сабаби ишларини ахлоқсиз, билимсиз, муслиф, ялқов кишиларга топширувлари ила баробар ўзларининг замонга мувофиқ тартиб ва низомдан хабарсизликларининг емушидур. Пайгамбаримиз: «Касбларнинг ортугроки хиёнатсиз, ёлғонсиз қилгон савдо ва тижорат ила банданинг ўз қўли бирлан ишлаган ишидур», – демишлар.

Давлатни кони, манбайи тартиб-интизом,
Сарватни пойдори эрур иктисоди том.
Муҳтожлиғ юзини кўрар деб гумон қилманг,
Тартиби бирла юрса, кишининг иши мудом.

МИҚЁСИ НАФС

Миқёси нафс деб қиладурган амалларимизни, ишларимизни шариат, инсоният қонунига мувофиқ ўлуб, ўлмайдигини виждонимиз ила ўлчаб кўрмакни айтилуру. Нафс ўлчови ҳақиқий бир ўлчовдурки, инсоннинг ўз нафсига лойиқ кўрмаган муомалани бошқалар ҳақида ижро этмоқга қўймас, фикр эгалари, инсоф соҳиблари ҳар вақт нафс ўлчовидан ташқари ҳаракат қилмас.

Агарда бир сабаб ила шариат ҳукмидан, инсоният қонунидан чет кетса, бу қабоҳатини нафс ўлчови ила билуб, иккинчи мартаба қилмасга қасд ва ният қилуб, шариат низомидан, инсоният чизигидан чиқмасликга саъй ва ғайрат қилур.

Алҳосил, нафс ўлчови таърифдан ташқари инсонлар учун энг фойдали, ҳар кимча мақбул буюк бир фазилатдур.

Буюк Искандар: «Дунёда энг ҳақиқий, тўғри ўлчов нафс ўлчовидурки, бу мезонда зарра нуксон йўқдур», – демиш.

Ибн Сино ҳаким: «Инсоннинг фазл-у камолининг ўлчови нафснинг ўлчови ила ўлчанур», – демиш.

Дунёда ҳар нарсанинг махсус ўлчови бўлар,
Банда афъолини виждони ила тортиб кўрар.
Бир ишига вазнда келса оғир ўз нафсига,
Ул ишинг қандоғ бўлақларга раво, лойиқ кўрар.

ВИЖДОН

Виждон деб руҳимизга, фикримизга таъсир қиладурган ҳиссиёт, яъни сезув – туймақдан иборат маънавий қувватни айтилуру. Биз ҳар вақт афъол ва ҳаракотимизни яхши ва ёмонлигини, фойда ва зарарлигини онжақ виждонимиз ила билурмиз. Виждон инсоннинг ақл ва фикрини ҳақиқий мезонидурки, бу тарозу ила ўз камчиликларини ўлчаб билмак ила баробар бошқаларнинг ҳам афъол ва ҳаракотини сезур. Агар ишлаган иши шариат, ақл ва ҳикматга мувофиқ бўлса, муҳаббат қилур. Қабохат ва ёмон ишларни қилса, нафрат қилур. Биз жаноби Ҳақнинг амр ва наҳйини фикр ва руҳимизнинг маънавий қуввати ўлан виждонимиз ила айира билурмиз.

Виждон яхши хулқларнинг манбайи ўлдиғиндан виждон соҳиблари ҳар бир ишни беғараз, холис ният ила ишлар.

Шул сабабли ҳар ким назарида мақбул ва суюкли бўлур.

Аммо виждонсиз кишиларнинг ишларида ният ва амалларида, дўст ва ошноликларида яширин бир ғаразлари ўлдиғиндан ҳар вақт ҳасрат ва надомат чекуб, виждон азобиға гирифтор бўлурлар.

Ҳар бир инсоннинг ҳақиқий фоили виждонидур,
Меvasи яхши амалдур, ҳосили виждонидур.

Инсон диний вазифаларининг улувиятини виждони соясида тақдир қила билур. Чунки, виждони саломат кишилар имон ва эътиқодларини камолға етқурмак учун жаноби Ҳақнинг буйруқларини дин ва миллатға фойдали ишларни шод ва хуррамлик ила ишлар.

Алҳосил, виждон ҳар кимнинг афъол ва ҳаракотини кўрсатадурган мусаффо бир ойинадурки, бу кўзгуга чин назар қилган киши ўз айб ва камчиликларини тузатмак ҳаракатида бўлуб, бошқаларнинг айб ва қусурларини ахтармоқға вақти бўлмас. Бизим исломиятда виждон ахлоқининг ислоҳи учун саъй-ҳаракат қилмак лозим ўлдиғиндан шул доирада ҳаракат қилгон кишилар икки жаҳонда азиз ва мукаррам бўлурлар. Арасту ҳаким: «Руҳимизнинг маънавий қуввати ўлан виждонимиз, фикримизга қувват бергувчи бир воситайи идрокия дейилур. Яъни, ҳиссиётимизнинг руҳимизга таъсир эттирғувчи бир робитайи илктириқийясидур», – демиш.

Ибн Сино ҳақим: «Виждон руҳ ва фикримизни туйғун қилмакға биринчи воситадур», – демиш.

Соф виждон каби ҳеч комила мезон ўлмаз,
Киши ўз айбини билмак каби урфон ўлмаз.
Шод-масрур ўлур инсоф ила виждонли киши,
Кимки виждонсиз эса, тўгри, чин инсон ўлмаз.

ВАТАННИ СУЙМАК

Ватан. Ҳар бир кишининг туғулуб ўскан шаҳар ва мамлакатини шул кишининг ватани дейилур. Ҳар ким туғулган, ўсган ерини жонидан ортиқ суяр. Ҳатто бу ватан ҳисси-туйғуси ҳайвонларда ҳам бор. Агар бир ҳайвон ўз ватанидан – уюридан айрилса, ўз еридаги каби роҳат-роҳат яшамас, майшати талх бўлуб, ҳар вақт дилининг бир гў шасида ўз ватанининг муҳаббати турар.

Биз туркистонлилар ўз ватанимизни жонимиздан ортиқ суйдигимиз каби, араблар арабистонларини, қумлик, иссиғ чўлларини, эскимулар шимол тарафларини, энг совуқ қор ва музлик ерларини бошқа ерлардан зиёда суярлар. Агар суймасалар эди, ҳавоси яхши, тириклик осон ерларга ўз ватанларин ташлаб ҳижрат қилурлар эди.

Боболаримиз «Киши юртида султон бўлгунча, ўз юртингда чўпон бўл», – демишлар.

Мен айблик эмас, эй ватаним, тоғларим,
Бевақт ташлаб кетдим. оё, боғларим.
Ҳижрон қилодур мени жудолиғ,
Дўнди ғама рўз-у шаб-у чоғларим.

Ҳаммага маълумдурки, энг муқаддас диний еримиз ўлан Арабистонга боғларини, ҳовлиларини сотуб ҳижрат қилган ҳожиларимизнинг аксари яна ўз ватанларига қайтуб келурлар. Бунинг сабаби, яъни буларни тортиб кетурган қувват ўз ватанларининг, тупроқларининг меҳр-у маҳаббатидур. Расули ақрам набиййи муҳтарам саллоллоху алайҳи васаллам афандимиз: «Хуббул – ватани минал имони – ватанни суймак имондандур», – демишлар.

Ватан, ватан дея жоним танимдан ўлса равон,
Банга на ғам, қолур авлодима уй-у ватаним.
Губора дўнса ғамим йўқ вужуд зери ваҳм,

Чароки ўз ватаним ҳокидур гўр-у кафаним.
Туғуб ўсан ерим ушбу ватан вужудим хок,
Ўлурса аслина рожеъ бўлурми ман ғамнок?

ҲАҚҚОНИЯТ

Ҳаққоният деб ишда тўғрилиқ, сўзда ростликни айтилуру. Инсон бўстони саломатга, гулзори саодатга ҳаққоният йўли ила чиқар. Инсониятнинг илдизи ўлан раҳмдиллик, ҳақшунослик, одиллик каби энг яхши сифатларнинг онаси ҳаққониятдур. Жаноби Ҳақнинг шу номи муборакини муқаддас билган киши ҳеч вақт ҳаққониятдан айрилмас, чунки ҳаққоният нури қайси дилда жилвагар ўлса, жаноби Ҳақнинг тавфиқи раббонийси шу дилда нашъу намо қилур. Ақл эгалари, виждон соҳиблари ҳар вақт кўрган, қилган ва билганларини, ҳақиқатни ва тўғриси сўзлар. Ишда тўғрилиқ бировнинг нафсига, молига хиёнат қилмов, сўзда тўғрилиқ ҳар вақт рост сўзламақликдур.

Ростлиғ ҳақнинг ризосини топар,
Тўғри йўлда йўқ бўлурму ҳеч чопар?

Бизим шарияти исломияда агар бир кишининг ҳақиға бўҳтон қилинуб, қилмаган ишни қилди деб сўз сўйланса, билган киши ростини сўзлаб, шул кишини оқламақ вожибдур. Расули ақрам набийи муҳатарам саллोलлоҳу алайҳи васаллам афандимиз: «Аннажоту фиссиддики – нажот ростликдадур», – демишлар. Ҳазрати мавлоно Румий: «Исломият айни ҳаққониятдур . Ҳақни қабул қилувчилар ҳуқуқи шаръияни сақламоқға буюрулмишдурлар. Чунки шарият ҳуқмларининг энг асосий илдизи ҳаққониятдан иборатдур», – демишлар.

Ҳақшунослик ўлмоқ шарофатдур жаҳонда одама,
Ҳақни изҳор айламақ бирла кўрук вер олама.

Назорат саволлари:

1. Абдулла авлонийнинг ҳаёти ва ижоди ҳақида маълумот беринг?
2. “Туркий гулистон ёҳуд аҳлоқ” асарида хулқ, яхши хулқ, ёмон хулқ масалаларининг ёритинг?
3. “Туркий гулистон ёҳуд аҳлоқ” асарида тарбия, тарбиянинг замони, бадан тарбияси, фикр тарбиясининг ёритинг?
4. “Туркий гулистон ёҳуд аҳлоқ” асарида аҳлоқ тарбияси?
5. “Туркий гулистон ёҳуд аҳлоқ” асарида яхши хулқлар масаласини ёритиб беринг?

МАВЗУ: МУХАММАД ҚУРОНОВНИНГ “БОЛАМ БАХТЛИ БЎЛСИН ДЕСАНГИЗ” АСАРИДА ФАРЗАНД ТАРБИЯСИ

РЕЖА:

1. Миллий тарбия мазмун моҳияти
2. “Болам бахтли бўлсин десангиз” асаарида тарбия физиологияси
3. Оилада болани китобхонликга ўргатиш
4. “Болам бахтли бўлсин десангиз” асаарида интернетнинг фойда ва зарарлари масаласи
5. “Болам бахтли бўлсин десангиз” асаарида тарбиянинг ишончли методикасининг ёритилиши

Таянч тушунчалар: Бола, таълим, тарбия, бахт, ахлоқ, одоб, оила, маҳалла, таълим муассасаси, таълим муассасасининг оила билан олиб борадиган фаолияти, оила, маҳалла, ҳамкорлик, яхши, хулқ.

Сизга шу китобни танлаганингиз учун раҳмат! деб сўз бошлайди муаллиф. Сабаби - сиз болаларингиз тарбияси ҳақида кўпроқ ўйлар экансиз. Қизиқар экансиз. Замонасининг маърифатли одамлари шундай қилишади. Шунинг учун уларнинг болалари ота-оналаридан кучли, билимли, доно ва бахтли бўлиб боришаётир. Уларнинг ота-оналари-чи? Албатта бахтиёрлар. Чунки улар давлатимиз яратиб берган шароитлардан унумли фойдаланиб, болаларининг — инсон капиталини ўз вақтида, мукаммал таъминлаб қўйишаётир. Бу китоб қандай ота-оналарга аталган? Бу китоб: - Болаларининг бахтли бўлишини астойдил истовчи; - Болаларини бахтли бўлишга ўргатишни истовчи; - Фарзанд тарбияси бўйича янги билимлар олишни истовчи; - Замонавий фикрловчи; - Огоҳ ва хушёр, Ватан равнакига дахлдор; - Ўгил-қизлари замонасининг намунали, ватанпарвар, мард инсонлари бўлишини истовчи; - Кексайганида оқибатли фарзандлар ардоғида бўлишни истовчи; - Солиҳ фарзандлари туфайли икки дунё саодатига эришишни ният қилган ота-оналар учун ёзилди дейди муаллиф Мухаммаджон Қуронов. Китобни ёзишда 9 талабга риоя қилинди. Дунёда ишк-муҳаббат, детектив, сайру-саёҳат, озиму овқат, сиёсату тижорат ҳақида китоблар кўп. Лекин инсон учун энг азиз неъмат — фарзанд, унинг тарбияси ҳақида махсус китоблар кам. Борлари ҳам ё қадим замонлардан, ё диний талқинда ёки хориждан сўзлайди. XXI асрнинг

шиддатли ритми, мураккаб ва таҳликали замон, ҳозирги ҳаётимизга ҳамнафас з а м о н а в и й тарбиявий рисолалар жуда кам экан. Мамлакатимизнинг турли вилоят, туман ва шаҳарларида хизмат сафарларида юзлаб маърифий суҳбатлар курдик. Ўшанда ота-оналар, педагоглар —Бизга 1) баёни содда, 2)тушунарли, 3)илмий, 4)замонавий, 5)ҳаммабоп, 6)ҳазми енгил, 7) бугуннинг тарбиявий саволлари жамланган, 8)амалий, 9)кўргазмали қўлланма бўлса эди, деган илтимосни кўп айтишди.

Мухаммаджон Қуронов асарни ёзишда уни, кичик кичик сарлавҳачалардан иборат қилдим. Гапларни калта қилдим. Вақти кам, иши кўп ота-оналар толиқмасинлар, деб. Китобда замонавий тушунчалар ҳам бор. Чунки... Китобда сизга ҳали нотаниш, лекин замон талабларини, қийин масалаларни тушунтирувчи янги тушунчалар ҳам бўлиши мумкин. Бу муаллифнинг эмас, замон, давр талаби. Чунки ота-она замон билан ҳамқадам бўлмаса, замондан орқада қолади. Фақат ўзлари эмас, фарзандлари ҳам. Замондан орқада қолиб бахтли бўлиш мумкинми? Йўқ. Чунки орқада қолганлар – кечикканлар дейилади. Кечикканларга эса ўзларига яраша – қолганлари тегади. Шунинг учун хурматли китобхон ота-оналар интернет, консалтинг, мутахассислар билан боғланиб, таълим-тарбия борасидаги янгиликларни сўраб, суриштириб борсалар яхши бўлади. Китобнинг усули Китоб —маслаҳатчининг ота-онага педагогик тавсияларидан услубида. Нега десангиз, маслаҳатчи ўз номидан, худди сўзлашаётгандек ёзса, мулоқат самимий, амалий чиқади. Маслаҳатчи билан ота-оналар орасидаги масофа яқинлашади. Бундай самимий мурожаат усули хорижлик педагог ҳамкасбларимнинг ота оналар учун ёзган китобларида учрайди. Тарбия билимни талаб қилади. Аммо... Одамлар кўп нарсаларни бир бирларидан сўраб билиб олишади. Боласи шамолласа қандай компресс қилишни, болалар кийим кечаклари сотиладиган магазинларни, репетиторларни, валюталар курсини бир-бирларидан сўрашади. Лекин негадир, —Менга фарзанд тарбиясини ўргатинг!, деган ота-она жуда кам. Борлари ҳам гап очилиб қолганда, эсига тушса, сўрайди. Лекин уйдан чиқиб, машинасига ўтириб, ёки телефондан, Интернетдан фарзанд тарбиясига доир маълумот кидираяпман, деган кишиларни мен ҳали кўрмадим. Сизчи? Тарбия – болани бахтли бўлишга ўргатиш Фарзандга олтин, қумуш, кўчмас мулк, иморат, хусусий корхона

кимматбахо автомобиль, акцияларни бериш мумкин. Лекин бахтни бериб, нотариусда унинг номига расмийлаштириб, хусусийлаштириб бўлмайди. Шунинг учун азалдан подшоҳлар, хонлар, императорлар, ҳозир эса мулкдорлар, миллионеру миллиардерлар, маърифатли, ақли ота оналар болаларини ҳаётга, тўғри яшаб. Бахтли бўлишга ўргатишаётир. Ҳозир, шу минутларда ҳам. Эринмай, максадли, режали. Худди спортсменни курашга тайёрлагандек. Натижада уларнинг болалари қуйи лигадан ўртага, ўрта лигадан юқори лигага, юқоридан олий лигага кўтарилиб боришаётир. Тарбияланмаётган, тайёрланмаётган болалар худди спорт билан 10 шуғулланмайдиган болаларга ўхшашади. Улар ҳаёт лигаларининг пиллапояларига чиқа олишмай, қуйида қолиб кетишади. Бола ўз ўзидан зўр одам бўлиб кетади-ми? Кимдир —Тарбия бу, ҳаммага маълум нарсасу. Вақти келса, худо хоҳласа, ўз ўзидан зўр одам бўлиб кетади, дер. Лекин мен шунча яшаб, бирор яхши ишнинг ўз-ўзидан бўлиб колганини кўрмадим. Сиз кўрганмисиз? Бу гапни сиз айтмайсиз, ялқовлар, боласига бефарқлар, ҳаётда бирор нарсага эришмаган кишилар айтишади. Ўзлари қилишлари керак бўлган ишни худога ташлашади. Оддий бир мисол: тайёрланмаган йигит тест варақасини қандай тўлдирсин? Ўрганмаган қиз инглиз тилида қандай сўзласин? Оқибат нималиги тушунтирилмаган, кўрсатилмаган, ўргатилмаган фарзанд қандай қилиб оқибатли бўлсин? Оқибатли бўлмаса, бола айбдорми? Ёки унга оқибатни ўргатмай, талаб қилаётган ота онами? Нима ўришни истасангиз, шуни экинги —Нима эксанг, шуни ўрасан, дейди халқимиз. Бу мақолни —Нима ўришни истасанг, шуни эк, деб айтиб кўрайлик. Ана шунда китобимизни нега “Болам бахтли бўлсин, десангиз...”(ота онага ёрдам), деб атаганимиз сабаби очилади. Бу нима дегани? Ўқийверинг, ҳозир билиб оласиз. —Шерзод қандай йигит?, деган саволга маҳалладошларингиз қандай жавоб беришини истардингиз? Фараз қилинг: 2028 йил. Ўтган ҳафта ўғлингиз Шерзодга яхши бир хонадоннинг кизини сўраб, совчи юборгансиз. Бугун маҳаллангизга бир нотаниш киши келиб, —Шерзод деган йигитни биласизларми? Жиянимизга совчи қўйдирибди. Сўраганнинг айби йўқ, дейдилар. Маҳалласидан сўраб билайлик деб келувдик. Илтимос, бу умр савдоси. Алданиб қолмайлик, ростини айтинг, Шерзод қанақа йигит?! деб одамлардан сўраб юрган эмиш. Шерзодни яхши биладиганлар нима дейишсин? Ўғлингизнинг қайси

сифатларини айтсин? Бўйи баланд(ёки паст) десинми? Зўр кийинди, (ё кийинмайди) десинми? Математика, чет тилини яхши билди.(ё билмайди) десинми? Чиройли(ё хунук) десинми? Машинаси зўр(ёки ярамайди) десинми? Йўқ. Бундай бўлмайди. Энди ўнг кўл бармоқларингизни очинг. Маҳалладошларингиз Шерзод ҳақида нима дейишларини истайсиз? Санаймиз. Сиз айтинг, мен бармоқларимни букаман. Бошладик, 1)Ичмайди, чекмайди, спорт билан шуғулланади. 2) Ўз касбининг профи(профессионали) 3) меҳнатсевар, тиришқок 4) ёлғон гапирмайди(ростгўй) 5) бировнинг ҳақини емайди, бировга ҳақини едирмайди. 6) ота онаси, кариндош, маҳалласига меҳрибон, хушмуомала. Яна —Нима ўришни истасанг, шуни эки мақолимизга қайтамиз. Сиз ўғлингизда мана шу 6 фазилатни экиб, —ўришни истадингиз. Шерзод 8 ёшда. Демак, ҳали вақт бор. Энди мана шу фазилатларни экинг. Сугоринг, парвариш қилинг. Ахир —Нима эксанг, шуни ўрасан! дейдилар. Бўпти, хайр. —Бу фазилатларни қаердан олиш, қандай экиб, қандай парвариш қилиш керак?! дедингизми? Қўлингиздаги китоб ана шу саволга топилган жавоблардан иборат. Ўқинг. Амал қилинг. Фойдасини бир ойдан сўнг сеза бошлайсиз.

ЛИ ЯКОККА ЎГИТИ —Одамлар мендан: —Сиз катта муваффақиятларга эришгансиз. Бунинг имконини қандай топдингиз?! деб сўрашади. Мен ота-онамнинг менга ўргатганларини такрорлайман. Ўзингга мақсад қўй. Қўлингдан келадиган даражада билим ол, кейин, худо хайрингни берсин, нимадир қил! 18 —Нимадир ўз-ўзидан бўлади, деб кутма. Бу осон эмас, агар сен астойдил меҳнат қилсанг, озод жамиятда интилган нарсаларингнинг барчасига етишиш мумкинлигига хайрон қоласан. Ва албатта, худо сенга берган барча нарсалар учун шукур қилишни унутма. Америкаликларда шахсий кадр-қиммат, ўз-ўзига ҳурмат ва мустақиллик туйғуси ўта ривожланган. Улар, энг аввало, ўзларини шахс сифатида ҳис қиладилар, кейинчалик оила ёки ижтимоий гуруҳга мансуб деб ҳисоблайдилар. Болалар кичиклигидан мустақилликка, ўйлаш ва қарор қабул қилишга ўргатилади. Ёшларни ҳаётда ҳеч кимнинг ёрдамисиз, мустақил яшашга ўргатиш маориф соҳасида кенг қўлланилади, деган экан Ли Якокка —оддий ходимдан —Крайслер корпорейшн! автокомпанияси директорлар кенгаши раиси даражасига кўтарилган. АҚШнинг энг машҳур кишиларидан бири. Соҳибқирон - Амир Темур —Инсон капитали! (Human Capital)

гоясининг асосчиси! —Темур тузукларида —Азми катъий, тадбиркор, ҳушёр, мард ва шижоатли бир киши мингта тадбирсиз ва лоқайд кишидан афзалдир! деган хулоса ёзилган. Бу ҳикмат Соҳибкирон Амир Темурнинг бундан қарийиб 700 йил олдин, минглаб одамларни синаб кўриб, кейин айтган доно сиёсий, иқтисодий, ҳарбий, маънавий, педагогик хулосаси эди. Чунки билими, кўникмаю малакаси, маънавияти паст одам ўзига ҳам, халқига ҳам, ватанига ҳам зарар етказди ва аксинча. Ҳозир ҳам бу гоё тирик. Халқимизда юрган —У ерда фалончи бор. Хотиржам бўлаверинг!, ёки —Фалончими? Бир чакага ҳам арзимаёди. Дардисар-ку!, деган гаплар бунинг исботидир. Демак, ҳар бир инсоннинг жамият биладиган, баҳолайдиган кадр-қиммати бўлар экан. Бу кадр-қиммат ХХI асрда —инсон капитали!, деб аталмоқда. Инсон капитали бу – одамларнинг билим, кўникма ва малакаларидир. Одамлар унинг ёрдамида шахсий бойлик ва миллий бойликни яратадилар. —Инсон капиталининг баҳоси Инсон капитали ҳам ҳар бир активнинг бозор баҳоси сингари баҳоланади. У одамнинг меҳнатга яроқлилиқ даврида кўрсата оладиган хизматлари оқимининг баҳосига тенг бўлади. Демак, Инсон (иқтисодий маънода) болалик, ёшлиқда ўрганган билим, кўникмаларини ишлатиб, ўзига ва мамлакатига кўрсатадиган хизматлари туркумининг баҳосига тенг. —Инсон капитали! ибораси ҳозирги шакли америкалик иқтисодчи Нобель мукофоти лауреати Теодор Шульц томонидан 1950–1960-йилларда киритилди(Shultz, 1961). Демак, ҳурматли ота-она, сиз билан қилаётган суҳбатимизни —Ўғилқизларимизда —Инсон капиталини қандай кўпайтириш мумкин?!, деб атаса ҳам бўларкан. АҚШни нима бой қилган? АҚШда ялпи капитал шаклланишини ўрганган олим Ж.Кендрик АҚШни бой қилган асосий омил – —инсон капитали эканлигини аниқлаган. —Инсон капитали! нима? Бу – оила ва давлатнинг болалар вояга етгунича уларнинг таълим-тарбиясига, касб эгаллашига, қайта тайёрланишига, малака оширишига, соғлигини сақлашига сарфланган харажатлар йигиндиси. Мана шу ишларга маблағ қанча кўп ишлатилса, жамиятда фаровонлик шунча ошади. Аксинча, қанча қамайса, салбий инсон капитали мамлакатга хаос ва қашшоқлик келтиради. Салбий инсон капиталини коррупционерлар, жиноятчилар, наркоманлар, ичкиликбозлар, дангасалар, текинхўрлар, фирибгар ва ўғрилар ташкил қилади.

Венчур одамлар. Венчур одамлар — мутахассис, менежер ва бизнес—фаришталар. Улар — фавкулудда иктидорли, юксак профессионал, талантли одамлар. Улар дунёда шу қобилиятлари ва меҳнатларига мос комфорт яшаш ва иш шароитда, энг юқори маош олиб ишлашади. Венчур мутахассислар, тадбиркорлар — дунёда танқис одамлар. Ҳозирги глобаллашув ва очик чегаралар шароитида бу —бизнес фаришталар қаерда кўп пул тўлашса, ўша ёққа учиб юришади. Агар уларда Ватан туйғуси мустақкам шакллантирилса, улар бор билим, куч ва ғайратларини ўз Ватанига, оиласига, ота-онасига бағишлашади. Сизнинг фарзандингиз ана шундай дунёга машхур ва ватанпарвар венчур йигит-қизи бўлиб етишиши мумкин. Бу китоб ана шу мақсадингизга етишингизда ёрдам беради. Ижобий ва салбий ўзининг ишлаб чиқариш омили сифатидаги самарадорлиги бўйича салбий(вайронкор) ва ижобий (бунёдкор) турларга бўлинади.. У ўзига сарфланган инвестициялардан ўз жамияти, мамлакати иқтисодиётига бирор фойда келтирмайди. Аксинча, жамият, шахс иқтисодий ва бошқа соҳаларига зарар келтиради. Таълим ва тарбияга киритиладиган ҳамма инвестициялар ҳам фойда беравермайди, ИКни оширавермайди. Салбий ИК маънавият ва маданияти тубан, ишбилармонлик, тадбиркорлик қўллаб-қувватланмайдиган шароитда шаклланади. Шунингдек, фуқаролик жамияти шаклланмаган, инвестициялар илмий-педагогик асосланмай сарфланса ҳам шундай бўлади. Шунингдек, псевдотарбия, псевдотаълим, псевдобилим, псевдофан ва маданият амалда бўлган жойларда ҳам шундай бўлади. Тузалмас жиноятчи, ёлланма қотил — булар жамият ва оила учун киритилган, бироқ, самарали фойдаланилмагани учун зое кетган инвестициялар демакдир. Отанинг катта-катта кўзлари олдинга, баланддаги маррага тикилган. Ишонч, қатъиятга тўла. Гўдакнинг кўзлари ҳам ўша нуқтага тикилган. Отанинг ўнг томонида гулдор дўппи кийган(!) ўсмир бола турибди. Гўдакнинг ҳам, ўсмирнинг ҳам нигоҳи оталари тикилган олдиндаги, баланд маррада. Ўзингизга маълум, ибодатхона, сарой деворларига тўғри келган сурат чизилавермаган. Маслаҳатлашиб, кенгашиб чизилган. Уларда ўша давлатнинг ўз олдига қўйган эзгу ғоялари акс этган. Демак, бу сурат эрамизнинг I асрида ажодларимиз учун ёшлар тарбияси устувор масала бўлганини к ў р с а т и б турибди. Ота болаларига: —Сизлар биздан кўра юқорирок маррага, тезроқ чиқшингиз керак!

деяётгандек. Мақолада Кушон империяси эрамизнинг I-III асрларида (демак, сурат чизилган даврдан бошлаб) гуллаб-яшнагани баён қилинган. Демак, тарбия ёшларни Ватанни ана шундай гуллайтиб-яшнатишга тайёрлаган.

Ижтимоийлашув бу – болангиз мактабга бораётиб, дуч келадиган минглаб ўткинчи, таниш-нотаниш одамлар, вазиятлар, воқеалар дегани. Болангиз эртага мактабга кетаётганда, ёки қайтаётганида кимларга, қандай яхши-ёмон вазиятларга дуч келишини биласизми? Йўқ, албатта. Ҳаёт тарбиялайди, деб болангизни таваккал ихтиёрига бериб қўясизми? Йўқ. Чунки бу - тарбия дегани эмас. Тарбия бу – 27 аниқ фазилатларни бола хулқида қўриш мақсадини қўзлаб, муайян вақт давомида, ишончли, билимли одамлар томонидан амалга ошадиган иш. Махсус тарбия бу – суғориладиган ерда, —ҳаёт тарбияси! бу – лалми ерда деҳқончилик қилишга ўхшайди. Суғориладиган ерда деҳқончиликнинг ҳосили 90% Сизга боғлиқ. Чунки ишни Сиз бошқарасиз. Лалми ердаги деҳқончилик эса 90% об-ҳавога боғлиқ. Сизга 10%и боғлиқ. Сиз боласи тақдирини об-ҳавога ишониб қўядиган ота-онамисиз? —Вақтим йўқ! —Вақтим йўқ!, деб бу ишни ота-она қилмаса, уларнинг ўрнига қўча, ўткинчи одамлар, тасодиф-воқеалар тарбиялайди. Бунинг натижаси қандай бўлиб чиқишини ҳеч ким билмайди. Сиз шундай таваккал қила оласизми? Ота-оналар фарзандларининг Президент айтгандек: кучли, билимли, доно ва албатта бахтли бўлишини астойдил истайдилар. Пайғамбаримиз Муҳаммад (САВ) ота она фарзандига яхши хулқдан зиёд мерос қолдира олмайди, деган экан. Демак, болаларимизни яхшилаб боқсагу, тарбияламасак, на бу, на у дунёмиз обод бўлмас экан. Адиб Абдуқаҳҳор Иброҳимовдан икки ҳикоя. 1.Бой оиланинг ўқимаган болалари қисмати Бундан анча йиллар олдин икки бой-бадавлат ҳаммаҳалламиз қуда-анда бўлишди: бири ўн саккиз яшар ўглини уйлантирди, иккинчиси ўн етти яшар қизини узатди. Катта тўю тамошолар бўлиб, бир неча кун давом этди. Бир неча йил давомида келин-куёвлар иззатда бўлишди, гўё жаннатдагидек яшашди, ҳеч бир нарсадан камчилик йўқ. Келин институтга киритилиб қўйилди-ю, лекин ўқишга бормади – оғироёқ бўлиб қолган эди. Куёв ҳам университетдаги ўқишини ташлаб юборди. На касб орттирди, на ҳунарли бўлди. Бой отаю, бадавлат қайнотанинг даврида чет эл русумидаги қора енгил машинасини миниб, даврон суриб юраверди. Бу орада беш йилда тўрт

фарзандли – икки ўғил, икки кизлик бўлишди – келин бир йилда икки марта январда ва декабрда фарзанд кўрди. Гўдаклар она сутига тўймагани сабабли нимжон, касалванд; келиннинг ҳуснига ҳам путур етди, юзларига билинар-билимас ажинлар тушди, ўттизга етмай —ўтин! бўпқолди. Қаримсиқ бўлиб қолаётган хотинидан куёвнинг кўнгли совиб, кимгадир илакишаётгани ҳақида кўча-жойда гап тарқалди... Вақти соати етгач, балогардон ота дунёдан ўтди, тоғдек суянчиқ қайнота ҳам бандаликни бажо келтирди. Ётиб еганга тоғ ҳам чидамас деганларидек, оила моддий жиҳатдан қийналиб қолди, бунинг устига тўрттала фарзанд касалчил, еганичганга қараганда доридармонга кўп маблағ кетади. Келин аввалига ўзи аъло баҳолар билан битирган мактабига фаррош бўлиб ишга кирди. Лекин орадан кўп ўтмай, фаррошликнинг ойлиги камлик қилди шекилли, ўз аризасига биноан мактабдан бўшаб кетди. Дунёда раҳмдил одамлар ҳам бор. Дугонасининг аянчли аҳволдан хабар топган асли шу маҳаллалик, қўшни маҳаллага келин бўлиб тушган, институту аспирантураларни битириб, номзодлик диссертациясини ҳимоя қилиб, эндиликда доцент лавозимида ишлаётган дугонаси уни уй хизматчиси, яъни оксочликка ёллади. Бир пайтлар кимсан фалончи бойвучча келин эрталаб дугонасиникига уларга нонушта тайёрлагани шошилади, пешинда у ердан у-бу олиб, касалманд болаларидан хабар олиб кетади. Шомдан кейин елим халта 28 кўтариб уйига қайтади. Собик бойвачча куёв аввалига унча-бунча ишга бўйни ёр бермади. Кейинча рўзгорнинг ола хуржунни бўйнига тушгач, шахсий машинасида киракашлик қилди. Бир марта ҳам таъмирланмаган машина тез орада шалоғи чиқиб, минишга яроқсиз бўлиб қолди. Яқинда Эски шаҳардаги бензин қуйиш шахобчаларидан бирида машина бакларига ёнилғи қуйиб, харидорларга шаша дока матоларини таклиф қилаётганига кўзим тушди. 2. Тоғасига келин бўлган киз ва аммасига куёв йигит қисмати. Бундан чорак аср аввал ўз даври учун жуда катта тўй бўлди. Катта магазиннинг директори Шофайзқулоқ маҳалласида яшовчи сингисининг қизини келин қилди, яъни киз тоғасига келин бўлди, йигит аммасига куёв бўлди —қўйнидан тўкилса — кўнжигал қабилда иш тутилди. Ёш оила бешта фарзанд кўришди, тўрт қизу бир ўғил. Аввалига ака-сингил қудалар —якин қариндошлараро никоҳдан соғлом фарзандлар туғилаверар экан, мана исботи! деб ўз қилмишларини оқлашади. Лекин орадан йиллар

ўтгач, қон яқинлиги ўзининг салбий натижасини кўрсатди. Тўнғич қизда суяк мўртлиги касаллиги авж олиб, юролмайд тўшакка михланиб қолди. Иккинчи қизни қарши қуда бўлиб, аммасининг ўғлига узатишган эди, икки-уч йилдан бери фарзандлик бўлмагани учун ака-сингил ўртасида совуқчилик тушибди, деб эшитдик. Учинчи фарзанд – ўғилни уйлантирмоқчи эдилару, лекин келин топилмаяпти, тушунган ота-оналар бу хонадонга қиз беришга чўчишяпти, сабаби – оиладаги бешинчи фарзанд – кенжа қизнинг оёғи қийшайиб бораётган экан...

Зеро педагогик нуқтаи-назардан ҳар бир инсон – ўз ҳаёти давомида олган тарбиянинг маҳсулидир. Фарзандимизнинг, оиламизнинг, Ўзбекистонимизнинг, инсониятнинг келажагини ҳал қилувчи омилдир. Тарбиянинг макони ва замони Макон. Тарбиянинг макони бўлади. Ал-адаба китобларида ҳам китоб ёзилган макон —кўриниб туради. Бу табиий, чунки китобни ўқиган, тренинга иштирок этган ота-оналар реал макон – туман, шаҳар/туман, вилоятда яшайдилар. Ана шу маҳаллий хусусият акс этмаса, берилаётган тавсияларни қўллаш қийинлашади. Шундай бўлмаслиги учун тренингни ХХI асрдаги, мустақил Ўзбекистондаги ҳаёт талабларидан келиб чиқиб ёзишга ҳаракат қилдик. Ҳозирги замон –сокин йиллар эмас, балки глобаллашув, ҳаёт ўта тезлашган, таҳликали, мураккаб замон эканлигини сезасиз. Замон. ХХI аср бизга илгари бобо-момоларимиз дуч келмаган тарбиявий вазифаларни, талабларни олдимизга қўймоқда. Замон талабларини сезмай, нуқул бобо момоларимиз билган нарсаларни такрорлаб яшайверсак, тарбиямиз замон талабларини кўрмай, сезмай қолади. Масалан, боламизга интернетдан фойдаланишни ўргатиш учун аввал ўзимиз билишимиз керак. Ўзимиз билмасак, Poliglot, Skype дастурларидан фойдаланишга боламизни қандай қизиқтирамиз? Янги замон, глобаллашув бобо момоларимиз билган удумларни ҳам, улар билмаган янги, замонавийтарбиявий билим ва технологияларни ҳам қўллашимизни талаб қилаётир. Эътибор – тарбияга пойдевор Баъзи ота-оналарнинг эътиборсизлиги туфайли баъзи фарзандларимиз улардан олган пулларини интернет клубларда соатлаб бефойда ўйинларга ишлатиб, ўзларига зарар сотиб олаётир. Эътиборли ва тарбиявий билимга эга ота-оналарнинг фарзандлари эса ана шунча вақтини сарфлаб, ўзбек тилини тушунадиган роботлар яратдилар; жаҳоннинг мана ман деган компьютер технологиялари корпорацияларининг

(масалан Apple) илтимосларига кўра улардан буюртма олиб, дастурлар компьютер дастурларини яратишмоқда. Айни вақтда жамоатчилик, маҳаллалар мутасаддилари томонидан —ота-оналарнинг бола тарбиясига эътиборсизликлари, уларнинг бўш вақтларини ташкил қила билмасликлари, тарбия бўйича назарий ва амалий билим, малакаларининг пастлиги куйинчаклик билан танқид қилинмоқда.

Амир Темур сурати Амир Темур ўз атрофига ана шу 5 фазилат соҳибларини тўплаб, уларга раҳбарлик қилиб ўзининг буюк мақсадларига эришди. Буюк, адолатли салтанат яратди. Шу сабабли ўз тажрибасидан келиб чиқиб, нафақат ўз фарзанду набираларини, балки буюк давлатининг ҳар бир фуқаросини қатъиятли, тадбиркор, ҳушёр, мард ва шижоатли кўришни истаган. Оталик ким эди? Миллий тарихимизга қарасак, ҳукмдорларимиз ўз фарзандлари тарбиясини оталиқларга, устоз-мураббийларга, замонасининг пешқадам, содик инсонларига юклатишганини кўрамиз. Темурийлар тарбиясида ана шу фазилатларга устуворлик берилиб, бола характерида қатъиятсизлик, тадбирсизлик, лоқайдлик, номардлик ва журъатсизлик каби иллатларнинг пайдо бўлишининг олди олиб борилган. Фарзандингиз 1000 кишидан афзал бўлишини истайсизми? Афзал кишиларни тарбиялаш - бир кишида 1000 кишининг имкониятини мужассам қилишга қаратилган эди. Бунинг аҳамияти ХХI асрда яна ҳам ошди. Уни темурий одам, ёки —Афзал кишиларни тарбиялашнинг универсал Концепцияси деса бўлади. Бу Концепциянинг моҳияти: **5 фазилатни эгаллаган 1 киши шу 5 фазилати йўқ 1000 кишидан афзал. Булар: қатъият, тадбиркорлик, ҳушёрлик, мардлик ва шижоатдир. Алоҳида сурат қилиб беринг Бунга соҳибқирон ва унинг баҳодирлари, бошқарувчилари мисол. —Афзал кишидан ҳозирги кино, комикслардаги довдир-полвонлик, елкасига ракета боғлаб учиб, трансформерлик ҳам, сеҳргарлик ҳам, Суперменлик ҳам талаб қилинмайди. —Афзал киши — реал педагогик натижа. Унда ҳар бир йигит-қизда тарбияласа бўладиган 5 маънавий фазилат қутилади. Мана шу 5 фазилат оддий одамни ҳам ғайратли, шиддатли —Суперменга айлантира 10Қадимда ҳокон, подшоҳ, хонларимиз ўз фарзандлари тарбиясини замонасининг энг маърифатли, обрўли кишиларига ишониб топширишган. Уларни —оталиқ, деб аташган. Оталикка жуда эътибор ва имтиёзлар берилган. Раҳматли Комилжон Отаниёзов ижро этган**

—Оталикнинг молин боқдим баҳорда...!, деб бошланадиган халқ кўшиғини эсланг. 31 олади. Ана шундай одамлар Амир Темура атрофида бирлашиб, кеча-кундуз қилган шиддатли меҳнатлари билан адолат ва бунёдкорликнинг қандай бўлишини оламга кўрсатиб кетдилар. Масалага бошқа форматдан қараб кўрайлик: $1000:5=200$ Демак, бир фазилат хосияти 200 бехислат одамга тенг деса ҳам бўларкан. Ҳа.

—Юксак маънавият - энгилмас куч! эканлиги қайси нуқтаи назардан олиб қарасангиз ҳам тўғри чиқаверади. Шундай эмасми? Нима учун юксак маънавият – энгилмас куч? Президент Ислоҳ Каримовнинг

—Юксак маънавият – энгилмас куч! китоби миллий маънавиятимиз тарихида унутилмас воқеа бўлди. Бунга унинг нафақат теран мазмуни, балки, номи ҳам сабабдир. Китоб номига икки сўз асос қилиб олинган. Булар: маънавият ва куч. Уларга икки сифат - юксак ва энгилмас қўлланилган. Китоб номидаги сифатлар олиб ташланса, —маънавият = куч!, деган формула ҳосил бўлади. Лекин муаллифни оддий маънавият, оддий куч қониқтирмайди. Шу сабабли китоб номида ҳар иккала от(маънавият ва куч)нинг энг юқори марралари белгилаб берилган. Яъни маънавиятнинг энг баланд марраси – “юксак”, кучнинг максимуми - “энгилмас”, деб белгиланган. Мақсадни имконият белгилайди. Имконият яратилмаса, баркамол авлодни тарбиялаш баъзи давлатлардаги каби кумга қизилган режа бўлиб қолаверади. Бизда эса аввало 32 ана шу имкониятлар муҳайё қилинди. Албатта бунинг ўзи бўлмади. Аввало қонунлар шу буюқ мақсадга йўналтирилди. —Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури! ишлаб чиқилиб, жорий этилди. Янги қурилган мактаблар, лицей, коллеж, мусиқа мактаблари, таълим инфраструктураси ислоҳоти, ўқитувчиларнинг малакасини ошириш, ўқув-методик таъминот деган оддий одамларга сезилмайдиган, лекин самараси бебаҳо юзлаб тадбирлар амалга оширилди. —**lost generation**. Дунёда рўй берган, бераётган ҳар бир нотинчлик, низо, бахтсиз воқеа, бузилган оила, синган тақдир тарихи —лента(s)сини орқага қайтарсак, тарбияга бориб тўхтайтиди. —Олдин пул, кейин маънавият! йўлини тутиш бўлиб чиқади. Уларнинг бу хатоси дунёда —бой берилган авлод —**Lost generation** иборасини пайдо қилди. Тарбиядан вақт аяганлар қисмати Бутун бошли оилалар моддий бойликни қувиб кетишди. Уйдаги фарзандлари тарбиясини эса бегоналарга бериб қўйишди. Тарбиядан(!) вақтларини тежадилар. 10 пуллик фойда топдилар ҳам. Бугун эса...

жонсарак бўлиб, болаларини қайта тарбиялашга 1000 пул сарфлашмоқда. Лекин самара 10 пуллик бўлаётир. Чунки вақт бой берилган. Мана сизга —олдин моддий ҳаёт, кейин маънавиятнинг аянчли моддий, маънавий оқибати. —Бой берилган авлод! муаммосининг педагогик диагнози. —Одноклассники! —Бой берилган авлод!ни кўрган айрим сиёсий-молиявий гуруҳларнинг иштаҳаси очилиб кетди. Улар ёшлар қалбининг —параболик антенналарини ўзларига қаратиб олишди. —Одноклассники!, —Фейсбук, Wi-Fi, —В контакте!, —Твиттер! ижтимоий тармоқлари ёшларга идеал —улашмоқда. Энди улар ўз ватанига эмас, хориж ҳаётига кўпроқ дахлдор бўлиб қолишаётир. Улар ўз халқининг қаҳрамонларига эмас, —оммавий маданиятнинг қаҳрамонларига тақлид қилишади. Шунинг учун бу бой берилган авлод!ни —ушлаб туриш! ўз Ватанига, миллатига, ота-онасига —қайтариш! энди жуда кўп маблағ, вақтни 11Ингл. —Lost generation! - бекарорлик, депрессия шароитида туғилган, худбин, лоқайд, жамиятга фойдаси тегмайдиган, шафқатсиз, аламзада, ичкиликбозликка берилган, жиноий ишларга қўл урган, қўлидан иш келмайдиган, ахлоқсиз кишилар тоифаси. Французча: *génération perdue*. 33 талаб қилмоқда. Чунки бу —икки кўзли гўш! авлод!ни қайта тарбиялаш тарбиялашдан қиммат туради. ХХI аср рақобат асри Болангизни рақобатларга тўла ҳаёт кутмоқда. Рақобатда энгиш учун фарзандингиз ҳар томонлама баркамол, яъни комил бўлиши керак. Яъни фарзандингиз ХХI аср талаб қилаётган фазилатларнинг маъносини чуқур англаб; уларни эгаллаб ва уларга амал қилиб яшаши керак. Фарзандингизни ҳар куни кўриб, кузатаётган устозлари нима дейишяпти? Мана ман деган мамлакатларнинг спортчиларини энгиб, Ўзбекистон байроғини баланд кўтаришаётир. Чунки уч босқичдан иборат узлуксиз спорт мусобақалари тизими ишлаб турибди. Уларнинг бўйлари ҳам, вазнлари ҳам, ирода, кучлари ҳам бизникидан ортик. Бу – уларнинг биздан кўра кучли бўлаётгани эмас-ми!?! Фарзандларимиз биздан кўра билимли!Чунки улар мураккаб технологияларни бошқармоқдалар. Бир неча тилларда бийрон сўзлашишмоқда. Дунёнинг энг ривожланган мамлакатларидаги тенгдошлари билан бемалол, тенг гаплашяптилар. Ўзбек тилини тушунувчи роботлар яратмоқдалар. Биз буларни орзу ҳам қилолмасдик. (Чунки одам бирор нарсани орзу қилиши учун аввало ўша нарсани ҳаётда кўриши керак-да). Яқинда

булиб ўтган Менделеев номли халқаро олимпиадада болаларимиз бўйинларига тақилган 2та олтин, 5та кумуш ва 8та бронза медаллар бунинг тасдиғи эмасми? Қачон шундай бўлган?! Фарзандларимиз биздан кўра доно бўлишаётир! Улар огоҳ, ҳушёр, сезгир. Чунки буюк боболари меросидан баҳраманд. Уларнинг ўғитларини дастурул амал қилиб олмақдалар. Улар ҳозирни эмас, эртани, истиқболни ўйлаб, ўзлари, мустақил режалар тузиб ўқиб, ишлашаётир. Ўзи ёш-у, Давлат мукофотлари совриндорлари бўлишаётир. Қаранг, бу донолик эмасми? Фарзандларимиз биздан кўра бахтли бўлишаётир. Чунки жаҳоннинг камдан кам мамлакатада бўладиган 12 йиллик бепул таълимни 7 тилда олишяпти. Шунинг учун ҳақли равишда Ўзбекистон - оламга комил инсон ғоясини берган буюк цивилизация марказларидан бири, дея оламиз. Ҳа. Комил инсон ғояси биз учун бугун кўтарилган ғоя эмас. Бу ҳақиқат миллий тарбиямизнинг туб негизларидан келаётир. Ривожланган давлатлар болаларига қандай фазилатлар сингдирилаётир? Энг ривожланган давлатлари юксалиш арафасида тарбия масаласини биринчи ўринга қўйишган. Улар ўз ёшларини эртанги куннинг юксак талабларига пухта тайёрлаб кириб боришган. Чунки бу рақобатли дунёда эртанинг талаблари янгича, мураккаброк, кийинрок бўлган. Жанубий Корея Жанубий Кореяда юксалиш арафасида —табиий ресурслар чекланган, ижодга эса чегара йўқ! деган шиор кўтарилган экан. Бу – юксак интеллект комил инсон фазилатларининг гултожига айлантиришни англатар эди. Шунга амал қилиб, кам бўлишмади. Тарбияга амалий, прагматик ёндашган давлатлар тезда назарий қоидалардан бугунги ва эртанги кун учун —фойда! чиқариб олди. Тарбиянинг кўзга кўринмайдиган назарий тушунчаларини кўринадиган нарсаларга – образларга, биевиор технологияларга айлантиришди. Ҳал 35 килувчи кучни ошириб, бошқалардан ўтиб кетишди. Ўша синалган фазилатлар янгилари билан бойитилиб, шакллантирилмоқда. АҚШ «Америка — 2000: таълимни ривожлантириш стратегияси(1991)» дастурида етук шахсга хос фазилатлар сифатида ростгўйлик, максатда собитқадамлик, тўғрилиқ(рўй-ростлик), пухталиқ ва шахсий масъулиятга устуворлик берилди. Шунингдек, ёш америкаликларда жасурлик, фидойилиқ, барқарорлик, қатъийлик, тиришқоклик, ҳамдардлиқ, бағрикенглик сингари 60 та асосий фазилат шакллантирилмоқда. Буюк Британия Таълим бўйича Миллий комиссия

(1993) мактабга: ёшларда ҳақиқатпарварлик, бошқаларга ҳурмат, жамият олдида бурчга содиқлик, одамларга ғамхўрлик. маданий меросга ҳурматни шакллантириш, демократик эркин жамият фуқаролари бўлиш, бағрикенглик фазилатларини сингдириш, ахлоқан ва маънан кучли шахслар қилиб етиштириш вазифаларини юклади. Франция таълим вазирлиги кўрсатмаларида (1985) масъулиятли, гурурли, ўзгаларни ҳурмат қилувчи, бошқалар билан ҳамкорликка тайёр, ирқчиликка қарши турувчи, мультикультурализмни қабул қилувчи, ўзининг Францияга муҳаббатини Озодлик, Тенглик, Қардошлик ғоялари билан уйғун ривожлантирган демократик жамият кишиси фазилатларига эга шахсни тарбиялаш кўзда тутилган. Япония —Таълим тўғрисидаги Қонунида мактабга тинчлик ва инсонийлик идеалларига амал қилувчи миллатни шакллантириш миссияси юклатилган. Яъни: шахс сифатларини тўлиқ ривожлантириш; тинчликпарвар давлат ва жамият қурувчиларини тарбиялаш, ҳақиқатпарварлик ва адолатлилик; шахсий эркинлик; меҳнатсеварлик; масъулиятлилик; мустақил фикрлилик; ўзгалар билан ҳамкорлик, мустақил фикрга эғалик; анъанавийлик билан замонавийликни англаш; халқаро ҳамкорликка тайёрлик; кундалик турмуш малакаларига эғалик; руҳан ва жисмонан кучлилилик; ўзини бахтли ва бошқалар билан уйғун қила олиш фазилатлари шакллантирилмоқда. —Идеал японнинг фазилатлари деб номланган ҳужжатда япон ёшларида 16 та фазилатни шакллантириш белгилаб берилган. 16 фазилат 4та гуруҳга бўлинади. Булар: 1) шахсий сифатлар: эркинлик, ўзига хосликни ривожлантириш, мустақил бўлиш, ўз хоҳишларини идора қила олиш, пиетет(эҳтиром)туйғусига эғалик; 2) оила бошлиғига хос сифатлар: ўз уйини меҳр-муҳаббат, ҳаловат ва тарбия масканига айлантира олиш; 3) ижтимоий сифатлар: ўз ишига садоқат, жамият фаровонлигига ҳисса қўшиш, ижодкорлик, миллий(ижтимоий) кадрятларни ҳурмат қилиш; 4) фуқаролик 36 сифатлари: ватанга содиқ бўлиш, давлат рамзларини кадрлаш, ижтимоий фаоллик, энг яхши миллий фазилатлар соҳиби бўлишни ўргатади. Рим клуби Клуб аъзолари бугунги авлодлар тарбиясида инсониятни безовта қилаётган: экологик инкироз, бедаво касалликлар, диний-этник конфликтлар, урушлар, фавқулодда вазиятларнинг олдини олишни тавсия этмоқдаБулар: интеллектуал ривожланганлик, замон талабларига мос тайёрлик, юксак маънавият,

ахлокий соғломлик, жисмоний чиниққанлик, мустакиллик идеалларига чексиз садокат, Ватани ва халкига содик, миллий ўзлигимизга ёт гоя, карашларга мурасасизликни мужассам этиш тақозо этилмоқда. Мана шу фазилатларнинг бирортаси кам бўлса, нима бўлади? Бу фазилатларнинг бирортаси сушт бўлса, уйғунлик бузилади. Масалан, ахлоки пок, жисмонан кучли бўлсаю, интеллектуал ривожланмаган бўлса; ёки интеллектуал, жисмонан кучли бўлсаю, мустакиллик идеалларига содик бўлмаса, бундай шахсни Комил инсон деб бўладими? Асло. Биз комил инсонларни —ҳозир ва шу ерда, маънавий тарбиявий ишларни илмий асосга қуриб етиштириш қудратига ва тизимига эгамиз.

Эгоцентризм

XXI аср бошини янги мафкуравий таҳдидлар ва илмий-технологик асосга қурилган тарғиботлар кураши даври, деб ҳам аташ мумкин. Эгоцентризм худбинликнинг бир кўриниши бўлиб, фақат ўзини, ўз манфаатларини ўйлаб яшаш, бошқа ҳеч нарсани тан олмасликни билдиради. Инсониятга етказадиган зарари нуктаи назаридан бу иллат жаҳолат ва ақидапарастликдан асло қолишмайди. Ҳозирги кунда Ғарб дунёсида эркинликни ниқоб қилиб олган айрим кимсалар нафақат бизнинг миллий анъаналаримизни, балки барча халқлар учун кадрли бўлган инсонийлик ақидаларига тўғри келмайдиган турли бузғунчиликларни оммавий ахборот воситалари орқали очикдан-очик кенг тарғиб этаётганини кўриб турибмиз!, -деди.

Гиёҳвандлик

Гиёҳвандлик биринчи сигаретанинг биринчи тортимидан бошланади. Сигаретдан аста-секин ичкиликбозлик ундан сўнг эса ахлокий бузуклик оқибатида наша чекишга ўтилади. Нашага кучли тобелик юзага келади. Аста секин одам хуморини наша билан кондиролмай қолади. Гиёҳванд моддани томирига уради. 4Гиёҳвандлик таҳдиди четдан туриб, онгли равишда ўзига ёшларни тортишга ҳаракат қилмоқда. Чунки ёшлар қизиқувчан, ҳаёт неъматларини тотиб кўришга интилувчан, аммо оқибатларини ўйлашга қиришмаган бўлишади. Гиёҳвандликнинг шакллари:

1. Кашандалик. Дастлаб сигаретга ўргатиш ва унинг воситасида гиёҳванд модда чекишга кўниктириш. 2. Ичкиликбозлик. Дастлаб

спиртли ичимликларга, кейин эса унинг воситасида гиёҳванд модданинг суюлтирилган кўринишига ўргатиш. 3. Таксомания. Кашандалик ва ичкиликбозлик боскичидаги ўсмирларни суюлтирилган шаклдаги захарли (бензин, керосин, дихлофос, буюклар ва х.к.) ва гиёҳванд моддаларни ҳидлаш воситасида сархуш бўлишга ўргатиш. 4. Наркомания. Гиёҳвандлик таҳдидининг энг олий кўриниши, бу иллат махсус даволаш йўли билангина бартараф қилиниши мумкин. Аммо бу одамдан жуда катта куч ва иродани талаб қилади. Гиёҳвандликка қарши курашиш ҳар бир ота онанинг маънавий бурчи бўлиши керак. Гиёҳвандликни болангизга кимлар, нега ўргатишади? Айрим жиноятчи шахслар олдиндан режа тузиб, ўзига тўқ оилаларнинг пулларини шилиш учун уларнинг мафқуравий иммунитетни паст бўлган болаларини танлаб олади. Аста секин, алдовлар билан боласини гиёҳвандлик балосига торта бошлайди. Бунинг оқибатида: 1.Тарбияга эътиборсиз ота онанинг боласини гиёҳвандлар эгаллашади. 2. Оила бахтсиз бўлади. 3. Жамиятда жиноятчилик кўпаяди. 4. Миллатнинг генофонди бузилади. 5. Давлатнинг иқтисодий кудратига катта зарар етади. 5.Улар болангизни қандай аврашади? 1. —Мана бу(наркотик модда)ни бир татиб кўр. Қўрқма. Ҳеч нарса бўлмайди. Ёқмаса, хоҳлаган вақтда ташлайсан!, – деб ишонтиришади. 2. Болангизни:—Агар мана буни бир татиб кўрсанг, шунақа маза қиласанки....!, – деб аврашади. 3. Болангизни қасддан гиёҳвандликка ўргатиш учун турли ўйин-кулги, маишатли давраларга ўзининг ҳисобидан таклиф этади. Бошида. Болангизни ўз тузоғига туширгунча. Оқибат: 1. Гиёҳванд модда бола организмни захарлайди. Тана ва бош мия фаолиятини бузиб, қайта тикланмайдиган ўзгаришларни юзага келтиради. 2. Боланинг ақли заифлашади, хотираси саёзлашиб, билим ва маълумотлар қабул қилиш қобилияти пасаяди. 3. Боланинг ҳаётга қизиқиши сусаяди. Бирон касб эгаллаш лаёқати йўқолади. 4. Руҳий-маънавий ва жисмоний емирилади. 5. Иродасиз, ўзини бошқара олмай, наркотик сотувчиларга тобе бўлиб қолади. 6. Ахлоқ, меҳнатсеварлик, дахлдорлик ва ижтимоий фаолиятдан, одамгарчиликдан чиқиб қолади. 7. Бор будини сотиб, кашшок бўлган одамни ўғирлик, талончилик, босқинчилик каби жиноятларга бошлайди. 8. Гиёҳванд одамдан ақли заиф, майиб ва мажруҳ болалар туғилади.

Оилада гиёҳвандликка қарши маънавий-мафқуравий курашнинг турли шакл ва воситалари:

1. Гиёҳвандликнинг аянчли оқибатлари ҳақида ҳар бир оила аъзосини, кўшниларни огоҳлантириш. 2. Гиёҳвандликка қарши буклет, видео-роликларни кўриб, болаларга кўрсатиб, тушунтириб бориш. 3. Гиёҳвандларнинг пушаймонли сўзлари ёзилган видеофильмларни оила аъзолари билан бирга кўриш, муҳокама қилиш. 4. Ўсмирларни мактабдан ташқари таълим муассасалари, тўғарак, спорт клубларига кенг жалб қилиш. 6. Ҳар бир фарзанднинг бўш вақтини тўғри ташкил қилиш. Токи ёшларимизнинг бўш вақти душманларнинг иш вақтига айланиб қолмасин. 3. Одам савдоси Ўзбекистон Республикасининг —Одам савдосига қарши кураш тўғрисидаги Қонунда —одам савдоси тушунчаси —ёллаш, ёташиш, ётопшириш, —қабул қилиш қилмишлари ҳолида берилган. Мақсади: жиноятчининг бошқа шахслар орқали пул ёки бошқа моддий бойликларга эга бўлиш. Усуллари: а) Одамлардан фойдаланиш мақсадида уларни жисмоний куч ишлатиш, руҳий таъсир кўрсатиш, алдаш, фирибгарлик қилиш йўли билан ўғирлаш; б) Ўғирланган ёхуд алданган одамларни ёллаш, ташиш, топшириш, яшириш ёки қабул қилиш; в) Шахснинг моддий қийин аҳволга тушиб қолганидан фойдаланган ҳолда уни моддий манфаатдор қилиш йўли билан ўзига оғдириб олиш; г) Одам савдосига қулай шарт-шароит яратиш мақсадида ҳокимият ваколатини суистеъмол қилиш; д) Одам савдосини амалга ошириш учун фоҳишалардан фойдаланиш; е) Болалар ва аёллардан одам савдосида фойдаланиш учун уларнинг яқинларини (ота-онаси, ҳомий ёки васийлари, эри ёхуд хотини ёки бошқа яқин қариндошларини пул эвазига оғдириб олиш; ж) Инсон органлари ёки тўқималарини ажратиб олиш; з) Инсонни эрксиз ёки қуллик ҳолатига туширадиган хатти-харакатларни содир қилиш тушунилади. Мазкур жиноятнинг яна бир хавfli жиҳати шундаки, ҳозирги даврда бутун дунёда, жумладан Бирлашган Араб Амирликлари, Туркия, Малайзия, Баҳрайн, Таиланд, Хитой, Исроил, ҳатто, океан ортидаги давлатларда ҳам одам савдоси билан шуғулланувчи жинорий уюшмалар ёки жинорий гуруҳларнинг жинорий фаолиятини амалга ошириш учун қулай йўллар мавжуд. Жинорий уюшма ва жинорий гуруҳлар ўз олдига алдаш йўли билан ёлланган, кейинчалик сотиб юборилган ва сотиб олинган инсонларни шахвоний хизматлар

кўрсатишда, оғир ишлаб чиқаришларда, қишлоқ хўжалигида текинга ишлатишга мажбур қилишни мақсад қилиб кўяди..

Оммавий маданият

Оммавий маданият – поп-маданият – мазкур жамиятда аҳолининг кенг қатламлари орасида ёйилиб, устувор бўлган маданият. У ўз ичига маиший ҳаёт, кизиқишлар (спорт, поп-музыка), оммавий ахборот воситалари кабиларни олади. Оммавий маданият моҳиятига кўра аҳоли аксарият қисмининг ҳаётини ташкил этган воқеа-ҳодисалар, интилишлар ва эҳтиёжлар билан тўлиб тошган. Оммавий маданият ўз номи билан омма, яъни кўпчилик эҳтиёжига мўлжалланган бўлиб, бу шакл ва мазмун стандартлашганлиги, шунингдек тижорат нуқтаи назаридан муваффақиятга қаратилганликни тақозо этади. —Оммавий маданият! XIX аср охири – XX аср бошида шаклланди. Маънавий, маданий товарларни ишлаб чиқариш индустрияси пайдо бўлди. Бирок, аҳолининг функционал билимларида – кўтарилиш, маънавиятида эса - пасайиш кузатила бошлади. —Оммавий маданият! аёлдаги оналик бахтини, инсонликни мадҳ этмайди. Унинг журнал, —кўпик опералар!, прайм-тайм телекўрсатувларида аёлларнинг ишқий романлари, секс, ёш жувоннинг мустақиллиги(ёлғизлиги) мадҳ этилади. Нима қилиш мумкин? Барча динлар, миллий маданиятлар ўсмир қизларга —Ўзингни бокира тут. Aspa!, деб келди. Оммавий маданият эса —Контрацептивдан фойдалан. Партнерингни ҳадеб алмаштираверма. Хўпми!!, деб насиҳат қилмоқда. Бугун у ўз насиҳатини ўзбекларнинг қизларига айтиш учун келаётир. Мана шу сатрларни ўқиётиб, беихтиёр ХУ асрда яшаб, ижод қилган нотик ва олим Ҳусайн Воиз Кошифийнинг ҳаё ва андиша ҳақидаги фикрларини эслайсиз. Ана шунда ҳаё ва андишалар қиз-аёлларни безовчи нафис туйғулар эмас, балки муҳим мафкуравий, ижтимоий-сиёсий, маданий омиллар эканлигини эслаймиз: —Ҳаё ва андиша дунёда тартиб сақлашнинг муҳим шартларидан бири ҳисобланади. Ҳаё йўқолса ҳеч кимда виждон қолмайди, (у ҳолда) дунёда тартиб бузилади, кишилар бир-бирларига бефарқ қарайдиган бўладилар! (Ахлоқи Муҳсиний). —Оммавий маданиятга нимани қарши қўйса бўлади? Миллий маданиятни, миллий тарбияни, миллий маънавиятни, ота-боболаримиз эътиқод қўйиб келган исломий қадриятларни. Мустақил фикрловчи, талабчан дидли одамлар қанча кўп бўлса, оммавий маданиятнинг бозори шунча қасод бўлади. Улар

Ўзларига таклиф этилаётган бемаза, саёз, бетайин маданият ва санъат асар(товар)ларига қайрилиб ҳам карамайдилар. —Оммавий маданиятчилар уларни авраш учун —юлдузларни, олимларни ёллайдилар. Ўртамиёна маҳсулотларни Ўзрўл деб ўтказиш учун. Бунинг учун аввал одамларнинг диди ўлдирилиб, улар асл кадриятлардан бегоналаштирилади. —Бизга шу ҳам бўлаверади, - дейдиган авом харидорлар армиясини яратишади. Ақлли, талабчан, зийрак одамлар ўзлари ейдиган, ичадиган, киядиган, эшитадиган, кўрадиган, ўқийдиган маҳсулотларига юксак талаб қўйишади. Яхши маҳсулот кўп маблағ, вақт, юксак ақл, технологияларни талаб қилади. Бунда —оммавий маданиятнинг ишлаб-чиқарувчиларига фойда кам тушади. Уларга эса фойда жуда керак. Жуда кўп керак.

Маънавий тарбия ҳақида

Маънавий тарбия ҳақида Ўзбекистонда маънавият таълимотининг атоқли намоёндаси профессор Н.Комилов бу ҳақда шундай ёзган эди: —Маънавий тарбия деганда инсон иродаси, маънавий олами, тафаккури ва дунёқарашининг замон талаблари даражасида шаклланишини тушунамиз. **Маънавий тарбия** кенг қўламли чуқур маъноли тушунчадир. Бунда адабиёт, санъат турлари, тарихий анъаналар, қадимий мумтоз фалсафа, халқ ижоди, авлодлар тажрибаси, яхши удумлар, адабиётларнинг биргаликда иштироки назарда тутилади. Бу яна шунинг учун ҳам муҳимки, жамиятимиз тараққий этиб борган сари маънавий тарбияни издан чиқаришга уринишлар бўлмоқда. Бу ҳолатлар, бизнинг фикримизча, қуйидаги кўринишларда намоён бўлмоқда: Ёт ғояларни тарғиб қилиш. Космополитизм, нигилизм, экстремизм, терроризм ва шафқатсиз индивидуализм каби халқимизга ёт ғоялар турли воситалар билан тарғиб-ташвиқ қилинмоқда. Мисол учун, космополитизм ғоясини олайлик. Унга кўра, дунё халқлари миллат ёки этник таркибга эга бўлимасдан, умумий бир руҳда яшаши лозим эмиш. Инсоннинг —умумий руҳда яшаши яхши. Бироқ, миллатни, демакки ўзликни унутишга даъват ғоят манфур ниятдир. Чунки миллат бу – инсоннинг насл-насабини, ўзлигини ва маънавий дунёсини пок сакловчи бирликдир. Миллат сифатида яшаш маданиятли бўлишга олиб келади ва унинг умуминсоний кадриятлар ривожига салбий таъсири йўқ. Аксинча, миллат сифатида яшайдиган халқ ўзини ва ўзганинг қадрига етади. Бундан фарқли ўлароқ, космополитизм ғояси кишини

Ўзликдан айриб, наслнасабсиз бир кишига айлантириб қўяди. 6. Ёшлар дунёқарашини бузишга интилиш. Афсуски, баъзида Ғарб оламининг ёшларимиз дунёқарашини бузишга қаратилган хатти-ҳаракатини сезиб қолмоқдамиз. Ўз Ватанини ёмон кўрсатиш, ўтмишга нисбатан беписандлик руҳини ташкил қилиш, давлат ва жамиятга нисбатан ишонсизлик уйғотиш – ёшлар дунёқарашини бузишга қаратилган ғоялардир. Бунинг акси ўларок, Ғарб ҳаёти худди жаннатдек кўкларга кўтариб мақталмоқда. Биз Ғарб турмуш тарзи, ахлоқини кўр-кўрона қабул қилолмаймиз. Бу бизнинг асрий анъаналаримизга ёт. Шу каби ҳаддан ташқари индивидуализмга берилиш, худбинлик, ўзимбўларчилик, манфаати йўлида ҳеч нарсадан тап тортмай, босиб-янчиб кетиш каби истак-хоҳишлар халқимиз табиатига тўғри келмайди. Ғарбдаги айрим —ўта либераллар! (чунончи, Сорос жамгармаси атрофида уюшганлар) миллий урф-одат, анъналар демократияга зид келади, шунинг учун улардан иложи борица воз кечиш керак, деган қарашни тарғиб этмоқдалар. Уларнинг назарида демократия бу - ҳамманинг Америка ёки Европа турмуш тарзи, анъаналарини қабул қилишидир. Бунинг учун Шарқ мамлакатлари ўз миллий кифёси, маънавий-ахлоқий кадриятларидан кечиши даркор. Яъни, ёппасига америкалаштириш, христианлаштириш йўлидан бориш. Масалан, дейлик, фарзандлар вояга етгач, ота-она насихатларига қулоқ солиши, улар билан маслаҳатлашиши шарт эмас, ҳатто оилада ҳам ҳар ким ўзи учун яшайди, эр хотин ишларига, хотин эрининг ишларига аралашмайди. Зеро, Ғарб олаmidан келаётган бундай вайронкор ғоялардан нафақат алоҳида одамлар шикастланади, балки бутун миллатлар емирилади ва одамларимиз шундай ғояни олиб келиб сингдирганлар учун тайёр қуролга, —тараккий этган! қулга айланади. Афсуски, шунга берилувчилар ҳам орамизда йўқ эмас. Кўр кўрона таклид Эркинлик - ўзбошимчалик, худбинлик эмас. Ўз йўлини ўзи белгилаб олиш демакдир.

Назорат саволлари?

1. Миллий тарбия мазмун моҳияти
2. “Болам бахтли бўлсин десангиз” асарида тарбия физиологияси
3. Оилада болани китобхонликга ўргатиш
4. “Болам бахтли бўлсин десангиз” асарида интернетнинг фойда ва зарарлари масаласи

5. “Болам бахтли бўлсин десангиз” асарида тарбиянинг ишончли методикасининг ёритилиши

МАВЗУ: ОБИДДИН МАХМУДОВНИНГ “ФАРЗАНДНОМА” АСАРИДА ШАХС ТАРБИЯСИ

РЕЖА:

1. Фарзанднинг маънавий ахлокий тарбияси.
2. Фарзанднинг ота она олдидаги бурчлари.
3. Фарзанднинг ватан олдидаги вазифалари.

Таянч тушунчалар: таълим, тарбия, шахс, оила, маҳалла, таълим муассасаси, таълим муассасаси, ҳамкорлиги, оила, маҳалла, фарзанд.

Инсон(фарзанд) табиатидаги етти фазилат ва етти ноқислик хусусида

Кобил фарзанд ота-она хуррамлигининг сарчашмаси, барча хурсандчиликлар сабабчиси, мамлакат маъмурлигининг зарурий омили. Аксинча, ноқобил фарзанд одамийлик мулкининг харобаси, ота-она умрининг зулмати, жамият тараққиётининг туға- ногидир. Бас, шундай экан, ҳар бир ота-она учун Фарзанд тарбияси йўлида ранж чекмоқ, ҳаётини ушбу юмушга сафарбар этмоқ, дунё ишларининг шарафлиси, залворли вазифаларнинг сарбаланди ҳисобланади. Зеро, оқил ва қобил, маънан ва жисмонан баркамол фарзанд туфайли ота-она кўнгли нурафшон, олам чарогон бўлиб, юрт юксалади, жамият равнақ, одамзод кадр топади. Шу маънода, ота-боболарим, устозларимдан эшитган панду насихатлар, яхши инсонлардан олган ибрату сабоқлар, ҳаёт кечмишларидан орттирган тажрибам, ўқиганлардан уққанларимни жаъм қилган ҳолда, хайрли ниятлар билан азиз дилбандим сенинг қалбингга юзландим. Марҳамат, тингла, му- шоҳада эт, сабоқ чиқар...

ЕТТИ ФАЗИЛАТ АДАБ

**«Илмнинг қатгаси -
адаб» Ўзбек халқ мақоли**

Адаб фазилатларнинг зевари, хулқ-атворнинг мулоимлик пардаси, чиройли тарбиянинг намунаси, инсонийлик мулкининг ноёб

ҳазинаси. У туфайли одамзод кадрини, ақл-тафаккур, маънавият-маърифат улуғланган. Адаб камолотга етказувчи хислатлар сараси, илмни амал билан зийнатловчи восита, эгасини ҳам маърифатли, ҳам қудратли этувчи муъжизакор куч. Умуман, кишининг адаблилик ва илмлилик даражаси, унинг тугилиб ўсган жойига бўлган меҳру муҳаббати, инсониятга тегадиган нафи ҳамда гўзал ахлоққа оғишмай амал этиши билан белгиланади.

БИЛИМ

«Илм ибодатдан

афзал»

Ҳадис

Билим таълим-тарбиянинг боши, бошқа махлуқотлардан фарқловчи омил, саодатли яшаш асоси. Бахтли, у одамийликни улуғловчи кадрият! У - сирлар уммонидаги илмлар нилуфари! У дунё мохиятидан вокиф этувчи бебаҳо ҳазина! у зулматли оламни нурафшонликка олиб чикувчи ягона зиё чашмаси! У - калби «тош», кўзи «кур», кулоги «кар» жохил сифат жонзотни дили меҳрга тўла, нигоҳи мохиятни кўра оладиган, маърифат булоғидан бахраманд фозил мавжудотга айлантирувчи ишончли восита! юксалтиради; Илм олишда камида беш хислат мавжуд: инсонни фазилатли қилади; Ҳурматини ганимни хайрихоҳга айлантиради; қалбига ҳаловат багишлайди; тафаккур этишга муяссар айлайди.

Умуман, билим одамзоднинг муносиб яшашида собит йўлчибондир.

ҚАНОАТ

«Сабр - умр

ҳазинаси».

Ўзбек халқ

мақоли

Қаноат ҳаром билан белгиладиган виждон қозиси. Ҳалолнинг чегарасини белгилайди. У - сабрсизликка - дори, ношукрликка шошқалоқликка ракиб, тақдирдан нолишга бўлган шукроналик белгиси.

У - осуда яшаш пойдевори, бировга тобе бўлмаслик сири, халол меҳнат килиб, хотиржам яшаш шарти. У - охир-оқибат, умрни мазмунли яшаб ўтишга йўналтирувчи ҳаётий қўлланма. Каноат туфайли диллар чарогон, кўнгиллар хушнуд, одамзод ўз умридан рози ва ҳамиша шукронада.

ШАРМ-ҲАЁ

*«Кимки ҳаё либосини кийган булса,
одамлар унинг айбини кўришдан озод буладилар»*

Ўзбек халқ мақоли

Шарм-ҳаё - эътиқод чаманининг бўстони, ор-номус булогининг зилол суви, ибо хиёбонининг шохбекати, ахлоку одобнинг ойинаси. У туфайли ёмон хулқлар жиловланади, ёвузлик чекинади, жамиятдан ҳаёсизлик, харом-хариш ишлар йироқлашади, одамзод маърифат чуққиси сари юксалади... У - имонга ҳамдам, эътиқодга ҳамнафас, хушхулқликка ҳамроҳдир.

Кимки шарму ҳаёни ўзига қасб этибди, Билки, уз ахлоқ бобида камолга етибди.

ХУШХУЛҚЛИК

*«Хуси хулқи билан
чиройли»*

Ўзбек халқ мақоли

Хушхулқлик - эгасига саховатни барпо этувчи, азизлик келтирувчи, шараф ва иззат тўнини кийдирувчи, хусну одобнинг узвий бўлаги ҳисобланади. Камтарлик ва хушфёъллик унинг икки қаноти, гўзал ахлоқ ва қўли очиклик икки қуввати, сами- мият ва ҳокисорлик икки суянчи, жисмонан чини киш ва маънан баркамоллик икки ҳаётий ҳамроҳи ҳисобланади.

Қиссадан ҳисса: Хушхулқлик инсонда одамийлик фазилатларини зиёда қилади.

ЖИСМОНАН БАҚУВВАТ БЎЛИШ ВА ТИРИШҚОҚЛИК

«Хар ким ўз баданининг табиби булиши керак»

Ўзбек халқ мақоли

Жисмонан кучли ва тиришқоқ инсонларда СОҒЛИҚ кадрини бошқалардан кўра эртароқ ва теранроқ англаш хусусияти кучли ривожланган. Чунки улар баданни чиниктириш руҳиятнинг маънан ўсишига, баркамол бўлишига хизмат қилишини яхши билишади. Зотан, жисмонан бақувват бўлиш «Соғ танда соғлом ақл мақолининг амалдаги исботидир. У мақсад сари интилишда иродани тоблайдиган шид- даткор куч. У кексайганда ёшлик чоғидагидектетик булиш ва шижоат туйгуларини ҳис этиш омили.

Тиришқоқлик, жасур ва гайратли бўлиш эса, барча орзу-хавасларга - кувват, умидворликка канот. мазмунли ва баракали яшашга рағбат хисобланади. **Ушбу фазилат** - ботиндаги яширин имкониятларни руёбга чикишига замин яратади, ҳаётнинг турли ажойибот интилувчан ва гаройиботларидан тегишли хулосалар чикаришига сабаб бўлади. Мухими, шижоатли, инсонларда умр, вақтдан унумли фойдаланишга иштиёқ кучли. Бу тоифадагилар нафакат бошқалар орзу килган ниятларни руёбга чикарадилар, балки реал турмушда ҳар қандай киши бунинг уддасидан чика олишига ўзгаларни ишонтира ҳам биладилар.

МАСЪУЛЛИК

Одамларнинг ботири келажакдаги ишлардан қўрқ майди. Камолот ҳосил қилишдан четланган одамларнинг энг қўрқогидир.

*Абу Али ибн
Сино*

Масъуллик онгли фаолиятнинг зарурий шарти саналади. Худди офтоб кунни ёритганидек, масъуллик туйғуси ҳам инсон номини безайди, мартабасини юксалтиради. Башарият учун гоятда таҳликали бўлган мушқул вазиятларда масъулиятни ўз зиммасига олган кишигина хақикий юртпарвар, элпарвар хисобланади. Бу тоифанинг довжораклиги ва жасоратидан бутун жамият фахр хиссини туяди, ибрат олади, унинг

ортдан эргашади. У ўз эзгу амаллари оркали кишиларни саодат манзилига элтувчи собит йулбошчи хамдир.

Инсон бир умр муъжиза кутиб яшайди, лекин асл мужиза унинг ўзида яшириниб етганини доим хам англайвермайди.

ЕТТИ НОКИСЛИК

ҒАЗАБ

«Ўринсиз ғазаб ўзингга

азоб»

Ўзбек халқ мақоли

Ғазаб бу - инсон рухиятидаги зарарли ва ёмон ил- киши асабининг тез-тез таранглашувига бошқаларга нисбатан совуккон муносабатда булиша ҳар бир масалада қизиққонликка; тафаккурга нисбатан рағбатнинг сусайишига; меҳр-оқибатдан узоқлашума: конни қиздириб, баданга зарар келтиришга олиб келади.

Ғазаб ўсмир ёшлар)да асосан, ўз-ўзидан коник - ўзининг маслик, камчилигини яшириши натижасида агрессия(нафратланишди келтириб чикаради. Айнан шу ич-ичидан коникмаслик оқибатида рухий босим ошади ва бу нафрат билан қоришиб кетган ғазабни пайдо этади.

Умуман, ғазаб инсонни сўнгни пушаймонликка, умр якунида эса, зорликка элтади...

ҚЎРҚУВ

«Қўрқувга мубтало бўлган киши фақат қочишдан нажот излайди». Махмуд аз-Замахшарий

Қурқув сабр ва иродани сусайтиради; журъат- сизлик ва карорида қатъий бўлмасликка сабаб булади: сирни саклай олмаслик, ваъдага вафо қилмаслик касалига мубтало килади; умидсизлик ва эсанкираш холатини кучайтиради.

Қурқув - кишининг ўз-ўзига ишонмаслиги, нарсалар мохиятини англамаслиги, мустахкам эътикоднинг мавжуд эмаслигидан ҳам далолат беради. Шу боисдан қурқокнинг улфати мунофик, маслаҳатгўйи имонсиз кишилар булади. Киссадан Ҳисса: Охир-оқибат тақдирдан нолишга олиб келади.

ТОШБАҒИРЛИК

Меҳр кўрсат қирай десанг дилларга,

Меҳрсизлик ўзингни ҳам қақшатар

Чустий

Тошбағирлик меҳрни шафқатсизликка; каноатни сабрсизликка; тавозени манманликка; ишончни хиёнатга айланишига сабаб бўлади.

Тошбағирликда икки иллат мавжуд: эгасини мурувват йўлидан йироклаштиради ва кибр сўкмоғига яқинлаштиради; икки хавф мавжуд: «мен» лик касалига гирифтор қилади ва Мавлосини унуттиради; икки кусур мавжуд: топганининг баракаси бўлмайди ва Ўзига татимайди; икки камчилик мавжуд: дўстларидан узоклашади ва орзу-армонларида кемтиклик кенгаяди.

Энг ёмони, тошбағир инсонлар гуноҳ ишдан куркмай қуядилар. Кибр ва манманлик доимий хамроҳига айланиб, улар учун хаёт билан ўлимнинг фарқи булмай қолади.

ЁЛҒОНЧИЛИК ВА ЛАФЗСИЗЛИК

«Ёлгончидан шон қолмас, номидан нишон қолмас»

Ўзбек халқ мақоллари

Ёлгончилик бор жойда: ишонч, вафо, садоқат. меҳр заррача кадрга эга бўлмайди; субутсизлик уруги купаяди; хиёнат ниhoли барқ уради; муқаддас Туйгулар чилпарчин бўлади. Энг ачинарлиси, ушбулар оқибатида бир инсон умри зое яшаб ўтилади?!

Лафзсизлик - жаҳолатнинг боши, зулмкорликнинг аввали, барча пасткашликларнинг ибтидоси. У - эътикод гулига ёпишган чирмовук (зарпечак), ишонч Вафо- садоқат уйига таклифсиз қирган меҳмон, умуман, инсоният фаолиятида қора до қабидир.

Лафзсизликнинг ёрқин кўринишларидан бири, бу олинган қарзни узмаслик ёки омонатга хиёнат. Зотан, қарзни вақтида узмаслик, унга ёрдам қўлини чўзган кишининг ишончини оқламаслиги, омонатга хиёнатни билдиради. Минг афсуски, қарз олиб, уни узмасликка ҳаракат қилишдек жирканч иллат кўпчилик ўртасида тобора оммалашаётган ҳунук одатлардан биридир.

НОШУКРЛИК

Кишининг ўз тақдиридан нолиши -энг катта ношукрликдир.

Ношукрлик - бани одамнинг шоду хуррамлик боғига бало тошини ёндиради. Ношукрлик боис, дилларни хикмат, сабр-каноат, умид ва ғайрат, эзгу мақсадга интилиш туйғулари тарк этади. У халолини харомга айлантириб, вақтни беҳудага сарфлашга, умрни мақсадсиз яшаб ўтилишига асос солади.

Ношукрликнинг хавfli жихатларидан бири, у инсондаги олижаноблик, саховатпешалик, каноат- корлик фазилатларининг равнак топишига йўл қўй- майди, инсонийлик тараққиётига ғов бўлади.

ЯЛҚОВЛИК

«Бахт ялқовга бегона»

Ўзбек халқ мақоли

Ялқовлик - меҳнатсеварликнинг азалий кушандаси, ғайрату интилишнинг хавfli ғаними, чиниққан баданнинг доимий кулфати, харом бойликнинг яқин улфати эрур. У - ёмон иллатларнинг ёмони саналиб, ялқов киши- дан бахт-омад кочади, гам-офат яқинлашиш хавfli кучли бўлади. Хаёлига бўлмағур фикрлар ўрнашиб, бошкалар хисобига яшаш туйғуси шаклланиб, кучайиб бораверади. Пировардида, бундай тоифа кун сайин тубанлашиб, одамийлик мохиятидан мосуво бўлиб, жамиятда боки мандалар сонининг кўпайишига сабаб бўлади.

БАХИЛЛИК

Ўзилгинам, тотимагил бахил нонидан,

Узоқ бўл, бахилнинг дастурхонидан.

Фаридиддин Аттор

“Бахилнинг боги кўкармас», деганларидек, аввало, бу иллат эгасининг дили хотиржам, нияти хайрли бўлмас. **Бахил** ўз мол-мулкнинг лаззатини туймайди, балки, унинг қоровули хисобланади. Бахилнинг нияти кин, хасад, ғийбат билан тўлиб тошган. Унда пасткашлик, нокаслик, дилозорлик иллатлари кун сайин ривож топиб, кучайиб бораверади. Бахиллик кишини ўз-ўзидан бегоналаштириб, охир-окибат ёлғизликка маҳкум этади.

Мушоҳада сабоги: Худбинлик нафсининг бахиллиги, бахиллик - тошбағирликнинг белгиси. Тошбағирлик - кибрнинг аломати, кибр бузуклигидандир. Бузук ният сустигидан далолат беради. эса, НИЯТНИНГ эътикоднинг сустигидандир. Ушбу айтилганлардан асосий сабоқ, назаримизда куйидагича:

Одамзод кўп қиррали онгли мавжудот. У ғофил, ялқов жонзот ва шу билан бирга, теран тафаккур соҳиби ҳамдир. Ғофиллик - киши фитратида табиий мавжуд бўлган ҳолат. У инсоннинг тафаккури туфайли олам гултожисига муносиблиги билан «хом сут эмган» одамзод ноқислиги ўртасидаги фарқ ҳисобланади. Ростда, бир қарасанг, унинг юксак қалб эгаси, хушхулқли, қаноатли, олижаноб зот йук, бу оламда. Бир қарасанг, унутувчан, ношукр, ялқов махлуқот йук, бу дунёда.

Одамзод қанчалик узининг яратувчанлик қаби ноёб фазилатига эга эканидан фахр ва гурури туймасин, у шунчалик ўзига хос ғофиллигини табиий нуқсон сифатида тан олиши ҳам лозим. Бирок, инсонга маънавий-маърифий жихатдан тараккий этишдек ноёб ҳислат это этилган. Унда ана шу нодир неъмат туфайли одамийлик фазилатларини янада юксалтириш имконияти мавжуд. Ҳамма гап ушбу имкониятдан умумли фойдалана олишда, яратувчанлигидадир.

Демак, одамзоднинг борлиги ва борлиги ана шу ранг барангликда тўлалигича намоён бўлади ва у шундайлигича қабул қилиниши керак.

Иллат излаганга иллатдир дунё.

Ғурбат излаганга ғурбатдир дунё,

Қимқи нени истаса, топар бегумон.

Ҳикмат излаганга ҳикматдир дунё.

Садриддин Салим Бухорий

Сада дарахти тагидаги сўрида элу юрт эъзозиди булган улуг аллома зот билан халқ орасида хурмат ва иззат топган, кўпни кўрган, пиру бадавлат оксоқол суҳбатлашиб ўтиришган эди. Уларнинг ҳузурига бир ўсмир келди, кўлини кўксига қўйиб, одоб билан салом берди. Саломга алик олинди ва унга утиришга изн берилди. Ўсмир бул табарруқ зотлардан унга қомиллик йўллари, муносиб яшаш-нинг сиру

асрорларини ўргатишни илтимос қилди. Уларнинг мулоқоти етти кун давом этди. Ҳар кунги суҳбатнинг мавзуси ўзгача йўналиш ва мазмунга эга бўлиб, ўсмир қалбини ёритар, унинг яшашга бўлган иштиёқини орттирар эди. Суҳбат тарзи гоҳо ибратли ҳикоят ва насихатлардан, гоҳо ўзаро савол-жавоблардан иборат бўлар эди.

Шундай қилиб, қуйида аллома зот Доно устоз, оксокол - Оқил ота, ўсмир Қобил фарзанд ўртасидаги ўзаро мулоқот ҳавола этилади....

БИРИНЧИ КУН: Дунёда энг ширин нарса...

Доно суҳбатни ажойиб бир ҳикоятдан бошлади.

Ҳикоят: Маҳаллада бир юз йигирма ёшга кирган нуроний оксокол бор эди. Бир куни одамлар ул та- баррук зотдан узоқ умр кўришининг сирини сўрашди. Аввало, ота-онам, устозларим ва яхши инсонлар дуолари ижобати, қолаверса, ҳаётимда қилган яхши ишларим натижаси ва, албатта, соғлигимга эътибор бериб, жисмоний тарбия билан мунтазам шугулланганим ҳамда келажакка каттик умид боғлаб яшаганим ту- файлидир, деб жавоб берди муйсафид Ундан яна сўрашди: Дунёда ширин нарса нима? У жавоб берди: Дунёда жон ширин. Ўз жонинг ўзинга ширин. Чунки, у халоват истаган пайтда ки- шининг кўзига ҳеч нарса кўринмайди... Шунингдек, инсон фақат узига энг азиз бўлган зот учун ўз жонидан воз кечади.

Муйсафиддан яна сўрашди: Инсондан нима қолади? Жавоб берди: Кўнгил қолади, болаларим, кўнгил қолади. Одамлар бу оламга бирин-кетин келишади ва ошини ошаб, умрини яшаб бўлганидан кейин, худ ди аввалгидек навбатма-навбат қайтмас дунёга равона бўлишади. Кишиларда айнан шу кўнгил туфайли хали ҳаёт бўлганлари вафот этганларни ёрқин таассуротлар билан ёдга олишади, уларнинг ҳаётидаги ажойиб хо тиралардан сўйлашади, эзгу ишларини зурриётларию, бошқаларга ибрат қилиб кўрсатишади... Муйсафиддан яна сўрашди: Инсонда нималар мукамал эмас?

Жавоб берди: Унинг феъл-атвори, азму қарори, кўнгил хотиржамлиги, ҳаётнинг бахтли кунларию си новларига бўлган муносабати, ўй-хаёллари ва хоказо. Бунинг боиси недур?

Бунинг сабаби шуки, факат одамзодгина онги- ни юксалтириш кобилиятига эга. Киши умри даво- мида илм, тарбия олиб, ҳаётнинг «паст-баландини кўриб боргани сайин, унинг тафаккури такомилла шиб, қалби гўзаллашиб, ўзи эса одамийлик фазилат ларига эга бўлиб бораверади. Ушбулар алал-окибат, инсонда дунёкарашининг ўзгаришига, калбидаги хис туйғуларининг турли даражада юксалишига замин яратади ҳамда юкорида қайд этилган ҳолатларга уз таъсирини ўтказиб боради.

Муйсафидни яна саволга тутишди: Қалб нидоси билан ички эхтирослар ўртасида қандай тафовут мавжуд? Жавоб берди: Биринчиси кишини мушоҳада этишга чорлайди, иккинчиси шошқалокликка...

Яна савол беришди: Ҳаёт синовларини енгиб утишда инсонга нималар куч-кувват, матонат багишлайди? Жавоб берди: Умидворлик, эътиқоднинг мустахкамлиги, метин ирода ҳамда хайрли юмушлар...

Бунинг боиси недур? - Бунинг сабаби шуки, эртанги кунга бўлган умид туйғуси кишида ҳаётни завқ-шавқ билан яшашга чор- лайди, эътиқоднинг мустахкамлиги уни собитқадам эта- ди, эзгу мақсад йўлидаги метин ирода эса ҳаёт синов ларига бардошли бўлишга ундаб, ўзига бўлган ишончни янада мустахкамлайди. Шунингдек, хайрли ишларининг самарасини кўриш истаги ҳам ушбу синовли йўллари босиб ўтишда инсонга ўзига хос куч мадад бахш этади.

Оқил: етти юмушнинг зиёни

Оқил Кобилга насиҳат қилиб деди: Жигарбандим! Етти юмуш билан асло машгул бўлмагинки, окибатда сенга улардан зиён этади. Булар: бировлар дилини ранжитмок, хар ишда шошқалоклик қилмок, майшатга муккасидан кетмок, кули эгри бўлмок, ёлғон гувоҳлик бермок, омонатга хиёнат қилмок, умр, вақтни беҳуда ишларга сарфламок.

Дилбандим! Фарзанд тарбияси ловлаш кабидир. Бунда, Оқил ота моҳир чавандоз. тарбияга мухтож навнихол тизгинни бошқариш, демак, асов отни жи асов от. Тарбия эса, манзилга етиш, яъни муносиб фарзандни вояга етказиш айнан жиловбардор - оқил отанинг тутган тутумига бевосита боглик. Чунки жиловланган отгина эгасини кўзланган мақсадга элтади. Тизгин мохирона бошқарилгандагина

манзилга эсон-омон етилганидек, дилбанди тарбияси билан астойдил шуғулланиш туфайлигина мақсад гулини термокка муваффақ ай- лайди. Шу билан бирга, асов вақтида тизгинланмаса, яъни тарбия билан ёшликдан ва мунтазам шуғулланил- маса, кейинчалик уни жиловлаш - фарзандга гузал тарбия бериш мушкул юмушга айланади. Ачи- нарлиси, жиловланмаган от охир-оқибат эгасини ха лок этгани каби, ноқобил фарзанд дастидан ота эл- юрт олдида шармисор бўлади. Мухими, от жилови гоҳ-гоҳида эркин кўйилганидек, қиблагох ҳам ўз жигарбандига нисбатан ҳам ота, ҳам дуст, ҳам сирдош, ҳам йўл кўрсатувчи бўлмоғи лозим.

Боланинг «болалиғи» - айб ишни атайдан эмас, балки тажрибасизлиғи оқибатида қилади. Бундай вазиятда отанинг «тадбиркорлиғи» - босиклик билан дилбандининг қайфиятини ўрғанади, сўнг камчилигини эътироф этиш орқали туғри йўл кўрсатади. Бундай гузал тарздаги ота танбеҳи фарзанд тарбиясида хар қандай тарсаки, шапалокдан самарали эканига шубҳа йук.

20-МАВЗУ: ШАЙХ МУҲАММАД СОДИҚ МУҲАММАД ЮСУФНИНГ “ИЖТИМОЙ ОДОБЛАР” АСАРИ АСОСИДА ЁШЛАРДА “ИЖТИМОЙ ОДОБЛАРНИ” ШАҚЛЛАНТИРИШ

РЕЖА:

1. Ижтимоий одоблар асарида одобнинг таърифи
2. Ижтимоий одоблар шиори .
3. “Ижтимоий одоблар” асарида ёшлар одоби
4. Кийинишнинг умумий одоблари
5. “Ижтимоий одоблар” асарида таълим бериш ва муаллим одоблари

Таянч тушунчалар: таълим, тарбия, шахс, оила, маҳалла, таълим муассасаси, таълим муассасаси, ҳамкорлиғи, оила, маҳалла, ижтимоий, одоб.

ОДОБНИНГ ТАЪРИФИ.

“Тилимизда одоб” тарзида талаффуз қилинишга одатланиб қолинган арабча «адаб» сўзи аслида яхшиликка қақаришни анг латади.

у «мадаба» ўзагидан олинган. Маъдаба эса одамларни яхшиликка, маънавий зиёфатга чақиришни англатади. Одоб ҳам одамлар доимо даъват қилинадиган маънавий «маъдаба», яъни зиёфат бўлгани учун шу номни олган. Демак, одоб яхшилик де макдир. «Фалон киши одобли экан» дейилгани ўша одамнинг яхшилиги кўп экан, деганидир. «Кийиниш одоби» деганда ях шилаб кийиниш тушунилади. «Сухбат одоби» деганда сухбат ни энг яхши савияда олиб бориш кўзда тутилади. «Ижтимоий одоблар» ижтимоий муомалаларни энг яхши тарзда олиб бориш деганидир. Абу Мухаммад «Китобул Воий» асариди: «Одоб одамлар- ни макталган нарсаларга чакиргани учун одоб деб номланган», дейди. Абу Зайд рахматуллохи алайхи: «Одоб фазилатлардан бирига элтувчи яхши уринишга ишлатиладиган ном», деган. Одобнинг куйидагича таърифлари ҳам келган: «Мактовга сазовор сўз ва амални ишлатиш, қилиш одобдир»; «Карамли ах- локларни ушлаш одобдир»; «Ўзингдан каттани улуғлаб, ўзинг- дан кичикка меҳр кўрсатишинг одобдир». Шу ва шунга ўхшаш таърифлар тўпланганида, Исломда кўзланган «одоб» маъноси юзага келади. Мухаммад Зехний айтади: «Фазилат наслу насаб билан эмас, балки одоб билан топилади». «Хар бир киши касб-корни мукамал билмоғи, яхши тарбия олмоғи ва яхши хулк-одоб, фазилатларга эга булмоғи керак», дейди Абу Наср Форобий. Ҳозирги кунда гарб маданияти таъсирида «одобни мада- ният дейиш ҳам жорий бўлган. Мисол учун, «овкатланиш одо- би» дейиш ўрнига «овкатланиш маданияти» дейилади. Баъзида ижтимоий одоблар деган маънони ифода этиш учун французча «этикет» сузи ҳам ишлатилади.

ОДОБНИНГ АҲАМИЯТИ

Одоб масаласи Исломда ўта муҳим ўрин тутди. Чунки Ал- лох таолога курбат ҳосил қилишда одобнинг ўрни жуда муҳим. Беодоблик барча нарсани, жумладан, амални ҳам, калбни ҳам, тилни ҳам, бошқа барча уринишларни ҳам бузади. Одобсиз одам бирор нарсага эришиши, жамиятда яхши ўрин топиши мумкин эмас. Одобсиз киши ҳатто бошқалар билан алоқаси, муносабат- ларини ҳам яхшилаёт олмайди. Шунинг учун ҳам тасаввуф аҳлининг коидаларидан бириди: «Одоб бўлмагунича, Ҳақ ва халқ билан сайри сулук булмас», дейилган. Шунинг учун ҳам машойихлар: «Ким нимага эришса, факат одоб билан эришади. Ким нима билан куласа, факат бео- доблик билан кулайди», деганлар. Яхши одоб аслида нафснинг камолотга етгани, унинг инти-

зомлилиги, жиловлангани ва яхшилиқда эканининг аломатидир. Аксинча, беодоблик нафснинг ҳали покланмагани, жиловланмагани ва интизомда эмаслиги аломатидир.

Одоб иккига: назарий ва амалий жихатга бўлинади. Одоб олдин назарий жихатдан ўрганилади ва кейин унга амал қилинади. Фикр юритиб кўрадиган бўлсак, одобнинг доираси шу даражада кенгки, оддий нарсаларга нисбатан бўлган одобдан бошлаб, то барча нарсаларнинг Роббига нисбатан бўладиган одобгача бор. Исломда одобнинг яхшилиқка чақириш маъноси инсонга боғланган барча нарсаларда намоён бўлади, яъни мусулмон инсоннинг ўзи билан боғлиқ барча нарсага одоб билан яхшилик юзасидан муомала қилиши йўлга қўйилган. Бу муомалалар жаъодот жонсиз нарсалардан бошланади. Кейин наботот оламига, сўнгра хайвонот оламига ўтади, сўнгра эса инсоният олами, фаришталар олами ва хоказо оламларни камраб олади. Исломдаги одоблар мусулмон инсоннинг ўз Набийси ва Роббига кўрсатадиган одоби ила тож кияди, камолга етади. Мана шундай кенг доирадаги шарафли одобларга амал қилиш аввало кишининг ўзи учун фойдалидир. Мисол учун, чой ичадиган пиёламизни олиб кўрайлик. Киши одобли бўлса, ўша пиёлани авайлаб ишлатади, тоза тутлади.

ИЖТИМОЙ ОДОБЛАР ШИОРИ

Аввал ҳам таъкидлаб ўтилганидек, мусулмон инсон ҳаётининг барча соҳаларида динининг кўрсатмаларига амал қилиб яшайди. Жумладан, ижтимоий одобларни ҳаётга татбиқ қилишда ҳам. Мазкур одобларни тартиб билан ва батафсил ўрганишга киришишдан олдин Исломда уларни йўлга қўйишдаги асос ва шиорлар билан қисқача танишиб олсак, яхши бўлади.

Гўзал дин ва гўзаллик дини бўлган Ислом инсоннинг ҳамма нарсаси, жумладан, ижтимоий алоқалари ҳам гўзал бўлишини йўлга қуйган. Бунда Расулulloх соллаллоху алайхи васалламнинг қуйидаги ҳадиси шарифлари шиор бўлган. Абдуллох розияллоху анхудан ривоят қилинади: «Набий соллаллоху алайхи васаллам: Муслим ва Термизий ривоят қилган. Ҳа, аввало мусулмон инсоннинг ўзи гўзал бўлиши керак, кейин сузи гўзал бўлиши керак, ташқи кўринишию, ички кўриниши, ботинию, зоҳири гўзал бўлиши керак. Ўзини туғиши, муомаласи,

куйинги, ҳар бир нарсаси гўзал бўлиши керак. Шундагина у Ўзи гўзал бўлган, гўзалликни севган Аллоҳ таолога қурбат ҳосил қилган бўлади.

Омир ибн Саъд ибн Абу Ваккосдан, у эса отасидан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам дедилар: Албатта, Аллоҳ ёқимлидир, ёқимлиликни севади, покизадир, покизаликни севади, қарамлидир, қарамлиликни севади, ўта сахийдир, ўта сахийликни севади».

Термизий, Баззор ва Абу Яъло ривоят қилган. Одамларнинг бир-бирлари билан бўладиган ижтимоий алоқаларида ушбу ҳадиси шарифда зикр қилинган, Аллоҳ таолонинг Ўзида бўлган ва бунинг бандаларида ҳам бўлишини севадиган сифатлар инсоният учун жуда ҳам аҳамиятлидир. Ушбу сифатларни узида мужассам қилган кишилар инсонлар жамиятидаги энг яхшилар бўлишади. Бунинг юзага чиқиши учун эса Исломи жорий қилган ижтимоий одоблар йўлга қўйилиши лозим. Мусулмон инсон ҳар бир нарсада энг кўзга кўримли шахсга айланиши лозим. У шундагина ўзининг бу дунёдаги хидоятчиси ва охирадаги шафоатчиси Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламнинг куйидаги кўрсатмаларига амал қилиб яшаган бўлади.

Саҳл ибн Ҳанзалиядан ривоят қилинади: Бизга Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Албатта, сизлар биродарларингиз ҳузурига борурсизлар. Бас, либосингизни тузатинг, эгар-юқларингизни тузатинг, одамлар ичида худди холдек бўлинг», дедилар».

Аҳмад, Абу Довуд, Тобароний ва Ҳоким ривоят қилган. Маълумки, кишининг юзидаги холи унинг энг кўзга кўринган ва чиройли нарсаси бўлади. Барча халқларда хол гўзаллик рамзи бўлиб келган. Мусулмон инсон ҳам жамият юзидаги энг кўркем ва гўзал хол бўлиши лозим. У инсон зотининг чиройини очиқ турвчи омил бўлиши керак. Бу эса ижтимоий одоблар орқалигина юзага чиқади. Мумин кишининг ҳар бир ишни яхшилаб ва пухта қилиши макбулдир. Бу барча инсонларга севиқли Набийнинг Исломи умматида амри, фармони, тавсияси ва насиҳатидир.

КИЙИНИШ ОДОБЛАРИ

Ислом Аллох таолонинг мукаммал, барча замон ва маконларга салохиятли дини уларок, инсон ҳаётининг барча соҳаларини кам раб олган. Шу билан бирга, кийиниш ҳам инсон ҳаётининг му- Хим соҳаси экани ҳаммамизга яхши маълум. Ислом бошқа ҳамма соҳаларда ўз кўрсатмаларини берса-ю, кийиниш борасини тарк этса, унинг мукаммаллигига путур етган бўлар эди. Шунинг учун ҳам Исломда бу масала ҳам бошқалари катори, етарли даражада муолажа қилинган. Бу эса мусулмонлар учун катта бахтдир. Чунки улар ҳаётнинг бошқа соҳаларида бўлгани каби кийиниш масаласида ҳам тайёр таълимотларга амал қилиб, икки дунё саодатига эришиш учун яна бир илохий ёрдам ола биладилар. Баъзилар кийиниш масаласига бунчалик катта эътибор бериш- нинг боиси нима, ахир бу арзимаган нарса-ку, дейишлари мум- кин. Аввало, кийиниш арзимаган нарса эмас. Колаверса, Исломда инсон ҳаётининг арзимайдиган томонлари йук, балки динимизда инсон ҳаётининг барча соҳалари барабар эътиборга сазовордир. Инсоннинг кийиниши унинг ички-маънавий дунёсининг сирт- да акс этишидир, дейишимиз мумкин. Қайси инсонда уят, ҳаё, орномус каби тушунчалар бўлса, ўша инсон ўз обрусини саклайди- ган, бошқаларнинг нафратини кўзитмайдиган ҳолатда кийинади.

Бунинг устига, кийим-бош инсоннинг доимий хамрохи бул- гани учун, унга таъсир қилиши турган гап. Мисол келтирадиган бўлсак, аскарларга ўзига хос кийим кийдириш ҳамма халқларда қадимдан одат бўлиб келган. Бу аввало, аскарларга ўз вазифасини адо этишда қулайлик туғдирса, иккинчидан, махсус кийим улар- га таъсир қилиб, аскарлик руҳини тутиб туришда, қучайтиришда иш беради. Ҳатто оддий одам аскар кийимини кийиб олса, аскар- ларга ўхшаб шахдам юришга интилиб қолиши ҳам шундан. Мана шу ва шунга ўхшаш бошқа кўпгина мулоҳазаларга қура, Исломда кийим-бошга алоҳида эътибор берилган. Диккат билан қарайдиган бўлсак, Ислом динининг батафсил ҳукмлари баён этилган барча китобларимизда алоҳида «Либос китоби» бор. Айниқса, ҳадис, тасаввуф ва фикҳ китобларимизда бунга алоҳида эътибор берилган.

Исломдан ман, маиший маданият бўйича инсон номига доғ булиб тушади ган бир ҳолатда эди. Ҳеч ким бу соҳа бўйича халол-харом ки

савоб-гуноҳ деган нарсани билмас эди. Шахсий ва умумий далик хақида-ку, гапирмасак ҳам бўлади. Мана шундай бир пайтда Ислоҳ ҳаётнинг бошқа соҳалари қа уй тутиш, сониятни жоҳилият зулматларидан Ислоҳ нурига олиб чиқди. Жоҳилият даврида бошқалар хузурида авратни кўрсатиб юриш инсон эҳтиромига ва жамоатчилик одобига зид бўлган ишлардан бири эди. Бу иш ўта ахлоқсизлик бўлиб, жамият аъзо лари ичида фасод тарқалишига сабаб бўларди. Ислоҳнинг инсонни муқаррам қилиш бўйича кўрган чорала ри ичида либос масаласи ҳам бор. Бу масалада инсоннинг кийи ниш маданиятига риоя қилиши ўзи учун обрў ва мартабалиги, гўзаллик ва зийнатлиги, жамиятнинг бошқа аъзоларини эса хур матлаш экани тушунтирилди.

Эй Одам болалари! Батаҳқиқ, сизларга авратингизни тўсадиган либос ва зийнат либосини туширдик. Такво либо си - ана ўша яхшидир. Ана ўшалар Аллоҳнинг оят(белги)- ларидандир. Шоядки, эслатма олсалар» (26-оят).

Инсонни хайвондан ажратиб турадиган аломатлардан бири ҳам либосдир. Одамнинг аврати айбини беркитиб туриши учун Аллоҳ таоло унга либос ато қилган. Либоснинг зарурияти киши авратини ўзгалардан пинҳон тутишидадир. Лекин Аллоҳ инсон- нинг авратдан бошқа аъзоларини ҳам тўсиш эҳтиёжи борлигини инобатга олиб, либосни зийнат тарзида нозил қилди. Шу боис либосни ўз ўрнида, яъни шариатга мувофиқ қийган инсонгина зийнатли ҳисобланади. Аммо энг асосий либос, асл либос такво либосидир. Шунинг учун ҳам Аллоҳ таоло оятда:

ТАЪЛИМ БЕРИШ ВА МУАЛЛИМ ОДОБЛАРИ

«Таълим» бир нарсанинг ҳақиқатини батафсил ва яхшилаб билдириш маъносини англатади. «Таълим бериш», «дарс бе риш» ва «ўргатиш» сўзларининг маънолари бир-бирига яқин бўлиб, маълумотларни муаллимдан мутаъаллимга (таълим олувчига) нақл қилишни билдиради. Таълим шархлаш, очик- лаш, яқинлаштириш, хужжатлаш, далил келтириш, тарбия бе- риш ва насихат қилиш каби ишлардан иборатдир.

Таълим бериш билан таълим олиш бир-бирига чамбарчас боғлиқдир. Бирисиз иккинчиси бўлмайди. Шунинг учун ҳам та- лаба бўлиб илм олишга қанчалик тарғиб қилинган ва бу ишга савоб-

мартабалар ваъда килинган бўлса, олим бўлиб таълим беришга ҳам шунчалар тарғиб килинган ва бу ишга ҳам савоб- мартабалар ваъда килинган. Илм талаб килиш фарз бўлгани каби, таълим бериш ҳам фарз қилинган. Мумин-мусулмонлар таълим ишларига доимо катта эътибор бериб келишган. Шунинг учун ҳам Исломга амал килинган давр- ларда мусулмон оламида илм кенг микёсда тарқалган, дунё аҳолига молик улуғ алломалар етишиб чиққан. Мусулмонларча- лик куп олим етиштирган миллатни тарих хали-ҳануз билмайди. Бу ҳолатни яхшилаб ўрганган ғарблик шарқшунослардан бири инсоф билан: «Мусулмонлар барча-барчалари мадрасага катнай- диган бутун бошли бир миллат бўлган», деб ёзган. Ҳа, мусулмонлар бешикдан то кабрғача илм излашган. Ҳар бир эрқагу аёлга илм талаб килиш фарзлиги учун ўз ихтиёрлари билан, иймон ва ихлос ила, мисли қўрилмаган шавку завқ билан таълим ишларига шўнғишган.

Киши қандай қилиб ўзидан кейин манфаат берадиган илм қолдира олади? Бу иш, аввало, бошқаларга илм ўргатиш билан амалга ошади. Модомики, шогирдлар, шогирдларнинг шогирд- лари ўша илмни ишлатмокдами, кишиларга манфаати етмокдами, устозга савоби ёзилиб тураверади. Иккинчиси китоб ёзиб қолдириш билан бўлади. Курьон, хадис ва диний илмлар бўйича, мусулмонларга фойда келтирадиган бошқа илмлар бўйича иймон ва ихлос билан китоб ёзиб қолдирган кишига, агар китобидан мусулмонлар фойдаланиб туришса, ўлганидан кейин ҳам унга савоб етиб тураверади.

Учинчиси илм йўлида хизмат қилиш билан булади. Мисол учун, имконияти бор одам толиби илмларга, устозларга илм йўлида ёрдам бериб, илм даргоҳи куради, ўз маблагидан китоб чоп эттиради, кутубхона қилади ва ҳоказо. Мана шунга ўхшаш иш- лар илм йўлида хизмат қилиш ҳисобланади. Бу ишларни қилган одамлар вафот этиб кетса ҳам, савоблари узилмай бориб туради. Мумин-мусулмонлар таълим ишларига доимо катта эътибор бериб келишган. Шунинг учун ҳам маълум даврларда мусулмон оламида илм кенг микёсда тарқалган, дунё аҳолига молик улуғ алломалар етишиб чиққан.

Муаллим одоблари қуйидагилар:

Муаллимларнинг шарафли вазифаларини адо этиш жараёни да амал қилишлари лозим бўлган одоблари ҳам мавжуд. Уламо- лар

кадимдан бу мавзуга алоҳида эътибор билан қараб, унинг баёини қилганлар. Қуйидаги сатрларда мазкур одоблардан ай- римларини келтиришга ҳаракат қиламиз:

Илми лозим тутиш, унга муҳаббат қилиш, унга бутун вужуди билан берилиш ва илмини зиёда қилиш учун доимо ҳаракатда бўлиш. Аллох таоло Тоҳо сурасида марҳамат қилади: Зотан, хақиқий олимнинг гапи ишига тесқари бўлмайди. Бу гап диний олимларга алоҳида таъкидlidir. Чунки улар

ИНТЕРНЕТ ОДОБЛАРИ

«Интернет» сузи ажнабий тилдаги қисқартирилган жумла бу- либ, тилимизда «халқаро маълумотлар тўри» деган маънони англ. тилида. Аммо бу ном ихтиёр қилинганидан кейин интернетнинг тинмай ривожланиши оқибатида у фақат маълумотлар тақдим ва қабул қилиш билан чекланиб қолмай, бундан ҳам катта ҳажмда- ги ишларни олиб боришга хизмат қиладиган бўлиб кетди. Ҳаёт- нинг барча соҳаларида интернет ёрдамида осонлик, арзонлик ва тезлик фойдалари кўзланадиган бўлди.

Тасаввур қилиш учун биргина мисол келтиришнинг ўзи ки- фойда қиладди, деб ўйлайман. Ҳаво йўли билан сафарга чиқмоқчи бўлган инсон оддийгина чипта олиш учун чиптахонага бориши, навбатда туриб, чипта олиши, агар чипта у йўлга кунга топил- маса, ортга қайтиб кетишига тўғри келади. Худди шу иш интернет орқали амалга оширилса, жуда кўп фойда кўрилади, яъни уйда ўтириб, чипта сотиб олинади. Вақти келганда, аэропортда ўқишдан олдин автоматдан электрон чиптасини олади. Бу иш аввалгисига солиштириб кўрилса, вазият аён бўлади. Чиптахонага бориб, овози бўлинмайди. Навбатга турилмайди. Устига- устак, арзонга тушади. Чунки чиптахона биноси, чиптачи, бинони ис- тиш, совутиш, ёритиш учун кетадиган, йулқира ва шунга ўхшаш Ҳаражатлар тежаб олинади. Бунга ўхшаш фойдалар жуда кўп бўлиб, биз келтирганимиз оддий бир мисол эди. Шунинг учун ҳозирда ҳамма халқлар ин- тернетни ривожлантириш борасида кўлидан келган барча чо- раларни кўрмоқда. Бу ишга тўғанок бўлувчи омиллardan халос булиш йўллари ахтармоқда. Интернетдан фойдаланувчилар кун сайин кўпайиб бормоқда. Ҳамма ушбу осонлик ва қулай- ликдан баҳраманд бўлишга ошиқмоқда. Аммо шу билан бирга, интернетга боғлиқ

муаммолар ҳам кўпайиб ва жиддийлашиб бормокда. Барча соҳалардаги интернетнинг фойдалари муқобилида зарарлари ҳам кўпайиб бормокда. Интернетда фойдали маълумотлар билан бир каторда зарар бузук маълумотлар ҳам тарқалмокда. Акийдага путур етказу фохишабозлик ва беҳаёликни тарғиб килувчи, ахлоқсизликни таркатувчи ва шунга ўхшаш инсон зотига ор келтирувчи ишлар- и тарғиб киладиган сайтлар кўпайиб бормокда. Баъзи одамлар интернет оркали бир-бирига тухмат килмокда, ҳақоратлаб, су- кишмокда, бир-бирини шарманда килмокда ва хоказо. Айнан интернет оркали нафақат ахлокий бузукликлар, балки сиёсий, интимой, молиявий, илмий ва бошка кўпгина соҳаларда жиноятлар содир этилмокда. Кўпол қилиб айтганимизда, интернет мазкур қабоҳатларни амалга оширишни осонлаштирмокда."Айтиб ўтилган ушбу гаплардан кўриниб турибдики, интернет ҳам икки тарафлама ҳам яхшиликка, ҳам ёмонликка хизмат ки- лиши мумкин нарсага айланди. Бизнинг вазифамиз уни яхшилик- на хизмат килдириб, ёмонликка бошламаслиги чораларини ку- риш, унинг зарарларидан четланишга ҳаракат килишдир. Бунинг учун эса динимизнинг умумий таълимотлари асосида интернетдан фойдаланиш одобларини йўлга қўйишимиз керак булади.

Албатта, интернет нисбатан яқинда пайдо бўлган восита бўлгани учун олдинлари мусулмон уламолар бу масалани хаёл- ларига келтиришлари ҳам мумкин эмасди. Ҳозирга келиб эса интернет ва унга боғлиқ масалалар замонимизнинг мусулмон уламолари олдига тегишли муаммоларни кўндаланг килмокда. Бу масалалар қанчалик тез хал қилинса, шунчалик яхши бўлиши ойдин булиб турибди. Куйидаги саҳифаларда эътиборингизга такдим этилаётган маълумотлар мазкур соҳадаги изланишларда камтарона бир уриниш бўлишидан умид киламиз.

Интернетдан фойдаланиш одоблари

Куйида халқаро замонвий алоқа ва ахборот воситаси бул- ми интернетдан фойдаланишнинг баъзи умумий одоблари ха қида қисқача сўз юритамиз: • Интернетдан фойдаланмокчи бўлган одам ниятни яхши килган бўлиши керак. Албатта, мусулмон инсон ҳар бир нарсада бўлгани каби, интернетдан фойдаланишда ҳам фақат яхшиликни, шариатда руҳсат берилган нарсаларга мувофиқ иш килишни ният

килиши лозимдир. Ана шундагина бу ишидан фойда топади, кўзлаган максадига эришади.

Абдулқодир Раховий ривоят қилган. • Интернетда кўриладиган, ўқиладиган ва эшитиладиг нарсаларнинг барчаси шарият рухсат берган нарсалар булиши шарт. Зотан, мусулмон инсоннинг ҳамма ерда, барча замонларда ва барча вазиятларда қиладиган гап-сўзларию, иш ва фаолияти шариятга мувофиқ бўлиши талаб этилади. Аммо, минг афсуслар бўлсинки, сайтга қирадиган баз лар ҳаётда ўзларига раво кўрмайдиган нарсаларни сайтда бем лол эп кўришади. Улар ўзларича, «бу иш ҳаётдаги савияда эмас- ку», деган ҳаёлга боришлари мумкин. Аслида эса бу ношаръий ишларни сайтда ўзига раво кўрганларнинг ахлокий савиясида нуксон бор. Ҳаётда одамлар уни кўриб-билиб тургани учун, ўзга- лар гапирмасин дея ўзини ёмонликдан тийган бўлади. Сайтда эс одамлар кўрмайди ҳам, билмайди ҳам. Бунинг устига, сайтда ис- мини ҳам ўзгартириб, тамоман бирор киши танимайдиган бўлиб олади. Демак, унинг шарият талабларига амал қилиши хўжақўрсинга, тўғрироқ айтганда, мунофиқликка асосланган бўлади.

Шунинг учун ҳам сайтга қирган ҳар бир инсон ўзининг мусулмонлик бурчини унутмаслиги керак. Одамлар кўрмаса ҳам, Аллох таоло кўриб турганини эсдан чиқармаслик лозим. Одам- лар билмаса ҳам, Аллох таоло билиб турганини мунтазам ҳис этиб туриш зарур.

Ҳеч кимга билдирмасдан, дилда тугиб қўйилган нарсаларни ҳам Аллох таоло жуда яхши билади. Шундай бўлганидан кейин бошқа нарсаларни билишида асло шак-шубҳа йўқдир. Одамлар бундан огоҳ булсинлар. Демак, фахш ва беодобликни тарғиб қи лучи, бефойда машгулотларга, вақтии беҳуда ўтказадиган нарсаларга ихтисослашган сайтларга қирмаслик талаб этилади . Сайт эгаларининг маънавий-маърифий ҳуқуқларига тўла риоя қилиш чин мусулмонлик бурчидир.

Бунга пул тўлаб қириш лозим бўлган сайтларга ҳақ тўламас- дан, ўгринча қириш, кўчириб олишга рухсат берилмаган нарсалар- ни кўчириб олиш, кўчириб олинганда манба кўрсатилиши лозим бўлганида, кўрсатмаслик каби ишлар қиради. Бу каби ишларнинг барчаси гуноҳдир. Чунки бу бировнинг маърифий-маънавий мул- ки талон-тарож қилишдан иборатдир. Бошқача қилиб айтганда, маърифий-маънавий ўғрилиқ ва қароқчиликдир. Бундай ишлар ҳаром эканига

уламолар бир овоздан фатволар чикаришган. • Ишхона ёки бошка бирор шахснинг интернетдан рух- сатсиз фойдаланиш мумкин эмас. Баъзи кишилар ишхонанинг интернетдан ўз шахсий ман- фаатлари учун фойдаланишни ўзларига эп кўришади. Бунда икки тарафлама мулоҳаза қилинадиган иш содир бўлади. Бир тарафдан - ишхонанинг интернетга тўлайдиган маблаги шах- сий манфаат учун сарфланади. Иккинчи тарафдан - ишхона- нинг ишини бажариш ўрнига иш вақтида ўз манфаатини кўзлаб, масъулиятдан қочиш юз беради. Бошка одамнинг интернетдан фойдаланиш борасида ҳам шунга ўхшаш гапни айтиш мумкин. Шунинг учун улардан факат ҳақ эгасининг рухсати билан ва зарурат юзасидангина фойдаланиш мумкин. Дам олиш танаф- фусида керакли маълумотни олиш, электрон почтани текшириб куриш кабиларга рухсат берилади. Болаларнинг интернет ва компьютердан фойдаланиши- ни оқилона ва эътибор билан йўлга қўйиш керак. Аввало, бола ота-онаси ва катталарнинг рухсатсиз интернет ва компьютердан фойдаланмасин. Болаларни бундай пайтларда қаровсиз қолдирмаслик, назардан қочирмаслик лозим. Улар фой- даланадиган жиҳозлар ҳамманинг кўз ўнгида турадиган бўлсин. Йўқса, кузни шамгалат қилиб, исталмаган, бузук ёки бефойда

Интернетдаги алоқа одоблари

Интернетда чат, форум, фейсбук, твиттер каби ўзаро алоқа олиб боришга хизмат қилувчи воситалар орқали кишилар бир- бирлари билан ёзишма, сўзлашма, суратли мулоқотлар олиб бо риш имкониятларига эга бўлишган. Улар ушбу имкониятларни ишга солиб, кўпгина хожатларини рўёбга чикариш, маълумот алмашиш, билмаганини сўраб ўрганиш, янги дуст ва шериклар орттириш каби кўпгина манфаатларга эга бўлишмоқда.

Аmmo шу билан бирга, бошка сохаларда бўлгани каби, бу соҳада ҳам ўзига яраша муаммолар, мушкулотлар ва кўнгилисиз воқеалар пайдо бўлмоқда.

Масалан, бегоналарнинг бир-бирлари билан ушбу восита лар орқали олиб борган алоқалари натижаси ўларок, никоҳга ваъда бериш, бировга тухмат қилиш, қимнидир зинода айблаш суқиш каби ишлар қелиб қикмоқда. Шунингдек, эр-хотинлар- нинг ушбу воситалар орқали олиб

борган алокалари натижаси ўларок талок, бир-бирини зинода айблаш, насабни инкор қилиш каби ўта аҳамиятли ҳукмлар ҳам собит бўлмоқда.

Ушбу воситалар орқали бир неча тарафларнинг олиб борган мулоқотларидан сўнг бир-бирини оммавий равишда кофир, фо- сик, фожир дея ҳукм чиқариш, фаҳш ишларга чақиритиш, сеҳр ва фолбинликка чорлаш, пора ваъда қилиш, видео орқали аврат ларни намойиш қилиш, шахсий, диний, ижтимоий ҳолатларни масҳара қилиш каби ўта жиддий ҳолатлар ҳам пайдо бўлмоқда

Интернетдаги ушбу тармоқлар орқали вақтни зое қилувчи қўнғилхушликларга оид нарсалар, овозли ва суратли ёзувлар тарқатилмоқда. Турли ўйинлар ва мусобакалар, тарғибот-ташғабирлари жорий қилинмоқда. Шунингдек, интернетда гушу гармоқлар орқали илмий ва молиявий муомалалар ҳам да олиб борилмоқда. Афсуски, мазкур алоқаларнинг барчасида шариатга хилоф қонунбузарлик ҳисобланган ишлар тўлиб-тошиб ётибди. Тури ахлокий, моддий, маънавий жиноятлар содир этилмоқда. Буларнинг ҳаммасини тартибга солиш, кишиларни тугри и солиб, нотугрисидан қайтариш лозим бўлмоқда. Бу бора- ҳукуматлар, халқаро ташкилотлар ва бошқалар етарли ишлар боришмоқда. Шу билан бирга, мусулмонларга бу борадаги и одобларни ҳам баён қилиб бориш заруратга айланди. Қунда интернетдаги алоқа одобларига доир айрим фикр мулоаларни эътиборингизга ҳавола этмоқчимиз.

Назорат учун саволлар

1. Ижтимоий одоблар асарида одобнинг таърифи?
2. Ижтимоий одоблар шиори деб нимага айтилади?
3. “Ижтимоий одоблар” асарида ёшлар одобиниёритинг?
4. Кийинишнинг умумий одоблари нималардан иборат?
5. “Ижтимоий одоблар” асарида таълим бериш ва муаллим одоблари ҳақида батафсил ёритиб беринг?

СЕМИНАР МАШҒУЛОТЛАР БЎЙИЧА КЎРСАТМА ВА ТАВСИЯЛАР

1-семинар машғулотлари мавзуси: ОИЛА ПЕДАГОГИКАСИ – ФАН СИФАТИДА

Режа:

1. “Оила педагогикаси” фанининг мақсади, вазифалари ва предмети.
2. “Оила педагогикаси” фанининг бошқа фанлар билан ўзаро алоқадорлиги.
3. “Оила педагогикаси” фанининг илмий тадқиқот методлари.

Таянч тушунчалар: оила, никоҳ, қон-қариндошлик, ота-она, фарзандлар, кекса авлод (бува, буви), қариндошлар, педагогика, оила педагогикаси, оила тарбияси, оила анъаналари, оила тарбияси тамойиллари.

Назорат учун саволлар:

1. “Оила педагогикаси” қандай фан?
2. Фанининг предметини нима ташкил этади?
3. Фан ўз олдига қўйилган қандай вазифаларни ҳал қилади?
4. “Оила педагогикаси” фани билан “Педагогика назарияси ва амалиёти” фани ўртасида қандай узвий алоқадорлик мавжуд?
5. “Оила педагогикаси” фани ва “Оила психологияси” фанлари ўртасида алоқадорлик мавжудми?
6. Оила, оилавий муносабатларга доир муаммолар қандай илмий педагогик тадқиқот методлари ёрдамида тадқиқот этилади?
7. Оила педагогикаси фан сифатида қандай ривожланиб келмоқда?

Мавзуга оид адабиётлар:

1. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: “Маънавият”, 2008. – 52-58-бетлар.
2. Мусурмонова О. Оила маънавияти – миллий гуруҳ / Ўқув қўлл. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 1999. – 42-50-бетлар/
3. O.Hasanboeva va b Oila pedagogikasi. – Toshkent: “Aloqashi”, 2007. – 5-16-бетлар.
4. Сафаров О. Оила маънавияти. – Тошкент: Маънавият, 2009. – 14-39-бетлар.

Семинар топшириқлар:

4. “Кластер” методи ёрдамида оиланинг умумий моҳитини ёритинг!
5. “Оила педагогикаси” фанининг бошқа фанлар билан ўзаро алоқадорлигини схема ёки жадвал асосида ифодаланг!
6. Оила тарбияси муаммоларини тадқиқ этишда кенг фойдаланиладиган илмий-педагогик методлар моҳиятини блиц-сўров методи ёрдамида ёритишга уриниб кўринг!

Семинар топшириқларни бажариш юзасидан услубий кўрсатмалар:

1. Одатда “Кластер” методи қўлланилганда академик гуруҳ талабаларининг икки, уч ёки тўрт гуруҳга ажратиш самарали саналади. Талабаларнинг бу тарзда гуруҳланиши: 1) кластерларнинг тўлақонли шакллантирилишини таъминлайди; 2) икки, уч ёки тўртта кластерни бир-бири билан таққослаш нисбатан осон кечади; 3) кластерлар орасидан мазмунан энг тўлиқ, мукамал бўлган вариантни ажратиб олиш қийин кечмайди.

2. Схема, жадвал ёки тасвирни шакллантиришга оид топшириқларни бажаришда талабаларнинг кичик гуруҳлар ёки жуфтликларда ишлашлари мақсадга мувофиқ. Зеро, бундай ҳолатда улар ўзаро фикр алмашиш, ўз фикрини қатъийлаштириш имкониятига эга бўлади.

3. Талабалар блиц-сўров методи ёрдамида оила тарбияси муаммоларини тадқиқ этишда кенг фойдаланиладиган илмий-педагогик методлар моҳиятини ёритишда уларнинг ҳар бирига имкон қадар қисқа таъриф бера олишлари керак.

М: педагогик кузатиш – тадқиқотчи томонидан оилада ташкил этиладиган педагогик (тарбиявий) жараён бевосита ёки билвосита синчиклаб ўрганилишини ифодаловчи метод.

Машгулотлар жараёнида талабалар қуйидаги методлар моҳиятини юқоридаги каби қисқа таърифлар асосида ёрита олишлари керак:

1. Суҳбат методи – ...
2. Анкета методи – ...
3. Интервью методи – ...
4. Тест методи – ...
5. Педагогик тажриба методи – ...
6. Ижтимоий-педагогик ретроспектив метод – ...

Б/Б/Б чизмаси

Б/Б/Б чизмаси – Биламан/ Билишни хоҳлайман/ Билиб олдим. Мазкур график органайзер мавзу, матн, бўлим бўйича изланувчиликни олиб бориш имконини беради. Талабаларда тизимли фикрлаш, тузилмага келтириш, таҳлил қилиш кўникмаларини ривожлантиради.

Талабалар:

1. Жадвални тузиш қондаси билан танишадилар. Алоҳида /кичик гуруҳларда жадвални расмийлаштирадилар.

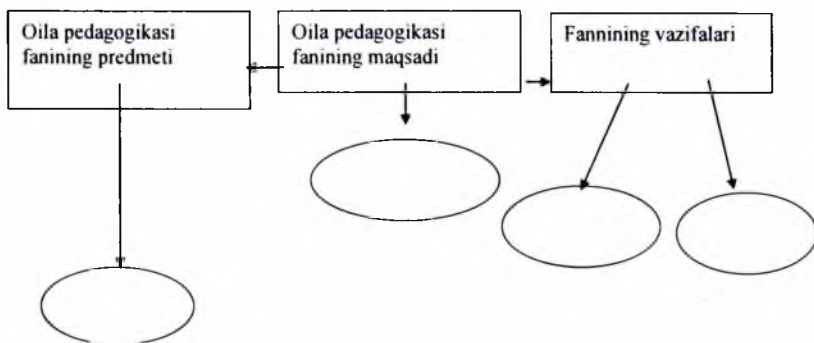
2. “Мавзу бўйича нималарни биласиз” ва “Нимани билишни хоҳлайсиз” деган саволларга жавоб берадилар (олдиндаги иш учун йўналтирувчи асос яратилади). Жадвалнинг 1 ва 2-бўлимларини тўлдирадилар.

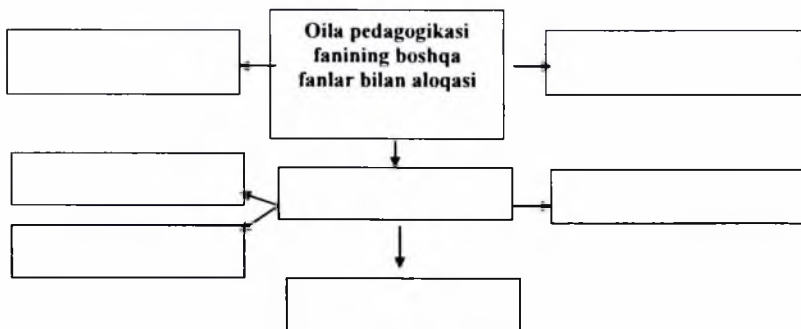
3. Маълумотларни тинглайдилар.

4. Мустақил тарзда жадвалнинг 3 бўлимини тўлдирадилар

Б/БХ/Б ЖАДВАЛИ		
Биламан	Билишни хоҳлайман	Билиб олдим

“Klaster” grafigi asosida Oila pedagogikasi fanini tizimlashtirish

**2-семинар машғулоти мавзуси:
ЧЕТ ЭЛЛАРДА ОИЛА ПЕДАГОГИКАСИ
ФАНИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИДАН**

Режа:

1. Қадимги юнон ва Рим мутафаккирларининг оила тарбиясига ёндашувлари.
2. Европа Уйғониш даври мутафаккирлари асарларида оила тарбияси масалаларининг ёритилиши.
3. Маърифатпарварларнинг асарларида оила тарбиясига оид қарашларнинг акс этиши.
4. Рус педагогларининг оила педагогикасига оид қарашлари.

Таянч тушунчалар: қадимги Юнонистон, қадимги Рим, Европа Уйғониш даври, маърифатпарвар мутафаккирлар, рус педагоглари, оила тарбиясини ташкил этишга тарихий ёндашув.

Назорат саволлари:

1. Қадимги Юнонистон ва Римда қайси мутафаккирларнинг асарларида оила тарбияси масаласига эътибор қарилган?
2. Сукрот, Аристотель, Платон ва Демокритларнинг қайси асарларида оилада болаларни тарбиялаш масалалари ёритилган?
3. Европа Уйғониш даври мутафаккирларининг қайси асарларида оила тарбияси муаммолари баён этилган?
4. У.Шекспир ва Т.Кампеллиннинг оилада фарзандларни тарбиялашга оид қандай ғоялари билан танишсиз?

5. Европа маърифатпарварлари орасида кимлар оила тарбияси масаларига ўз асарларида алоҳида эътибор қаратган?

6. Рус педагоглари орасида кимларнинг оила тарбияси ва уни самарали ташкил этиш ғояларини ўзида акс эттирган асарлари машҳур?

Мавзуга оид адабиётлар:

1. Каримов И.А. Юксак маънавият – энгилмас куч. – Тошкент: “Маънавият”, 2008.

2. Педагогика тарихи / К.Ҳошимов, С.Нишонова, М.Иномова, Р.Ҳасанов. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996.

3. История педагогики / <http://top.100.rambler.ru>.

4. Тросяня В. История образования и педагогической мысли. – Москва: Эксмо, 2006.

Семинар машғулоты топшириқлари:

1. Қадимги юнон ва Рим мутафаккирларининг оила тарбиясига ёндашувлари асосида жадвал шакллантиринг. Унда Қадимги юнон ва Рим мутафаккирларининг оила тарбиясига ёндашувларини ифодаловчи энг муҳим ғоялар тезис сифатида акс этсин.

2. Улуғ драматург Уильям Шекспирнинг “Қирол Лир” ҳамда Оноре де Бальзакнинг “Горио ота” номли асарлари билан танишиб, гарчи ўзи мамлакат кироли бўлса-да, фарзандларининг кирдикорларидан азият чеккан қирол Лир ва кизларига ҳаддан зиёд меҳр кўрсатса-да, умрининг сўнгги кунларини уларнинг дийдорига зор ҳолда муҳтожликда ўтказган Горио отанинг қисматини солиштиринг. Қирол Лир ва Горио оталарнинг фожиаси нимада эканлиги ҳақида ўйлаб кўринг.

3. Буюк педагог Я.А.Коменский ўзининг “Буюк дидактика” асари ёшларни тарбияловчи кишиларнинг устоз, тарбиячи, муаллим, профессор деб аталиши, болалар тўпланиб биргаликда машғулот ўтказадиган жойнинг эса мактаб, ўқув юрти, аудитория, коллегия, гимназия, академия ва ҳ.к. деб аталишини таъкидлаб ўтган эди. Я.А.Коменский яшаган давр (XVII аср) нуктаи назаридан болаларнинг оиладан кўра таълим муассасаларида тарбияланиши тобора кенг ёйилишининг асосий сабабларини ёритишга ҳаракат қилинг. Сиз қандай фикрдасиз, ушбу ҳодиса ота-оналар зиммасидан фарзанд тарбияси борасидаги масъулиятнинг соқит этилиши учун асос бўлдимиз? Фарзанд тарбиясининг аста-секин тўла равишда таълим муассасалари зиммасига

юкланиши Гарб мамлакатларида кузатилаётган оиланинг кадрсизланиши, ажралишлар сонининг кескин ошиши, гайриахлоқий ходиса – бир жинсли никоҳнинг пайдо бўлишига олиб келмадими. Бу ҳақда қадай фикрдасиз?

**Семинар машғулоти топшириқларни бажариш
юзасидан услубий кўрсатмалар:**

1. Қадимги юнон ва Рим мутафаккирларининг оила тарбиясига ёндашувларини ўзида акс эттирувчи жадвал қуйида келтириладиган шаклга эга бўлиши мумкин. Талабалар қадимги юнон файласуфи Сукротнинг қарашлари мисолида қадимги юнон ва Рим мутафаккирларининг оила тарбиясига ёндашувларини ифодаловчи энг муҳим ғояларни тезис шаклида қуйидагича ёритадилар:

Қадимги юнон ва Рим мутафаккирларининг оила тарбиясига оид муҳим қарашлари		
1.	Сукрот	Шахснинг маънавий-ахлоқий сифатлари оила муҳитида шаклланади. Фуқаролар болаларни оила муҳитида билимли қилиб тарбиялашлар зарур
2.	Аристотель (Арасту)	
3.	Афлотун (Плутон)	
4.	Демокрит	
5.	Марк Фабий Квинтилиан	

2. Уильям Шекспирнинг “Қирол Лир” ва Оноре де Бальзакнинг “Горио ота” номли асарларидаги қирол Лир ҳамда Горио отанинг ўз фарзандлари билан муносабатларини қуйидаги жадвалда келтирилган мисол намунасида акс эттиринг:

Қирол Лир ва унинг фарзандлари ўртасидаги муносабат хусусиятлари	Горио ота ва унинг қизлари
--	----------------------------

	Ўртасидаги муносабат хусусиятлари
Қироллик бошқаруви билан фарзандлар тарбиясини ўзаро уйғунликда олиб бораганлик	Қизларни тарбиялашда ниҳоятда кўнгилчанлик қилиш

5. Я.А.Коменский яшаган давр (XVII аср) нуқтан назаридан болаларнинг оиладан кўра таълим муассасаларида тарбияланиши тобора кенг ёйилишининг асосий сабабларини ёритишда талабалар ўртасида мунозарани ташкил этиш мақсадга мувофиқдир. Бинобарин, мунозара жараёнида талабаларда жамиятда кечадиган ҳар қандай ижтимоий, иқтисодий ва маданий ўзгаришлар оиланинг фарзандлар тарбиясидаги ўрни ва ролини инкор эта олмасликлари борасидаги қатъий хулоса шаклланади.

«BIRGALIKDA O'QIYMIZ» TEXNIKASI

Birgalikda o'qish: O'quv guruhi kichik guruhlariga bo'linadi. Har bir kichik guruh o'rganilayotgan mavzuning ma'lum bir sohasida ekspert bo'ladi va bosh-qalarni o'rgatadi.

Har bir guruhning maqsadi boshqa barcha guruhlar ishtirokchilari mavzu savollarini to'la hajmda egallab olishdan iborat.

«Birgalikda o'qiyimiz» texnikasidan foydalangan

holda guruhlarda ishni tashkil etish jarayonining tuzilishi

1. Bilim darajasiga qarab 3-5 kishidan iborat bo'lgan har xil turdagi guruhlar tuziladi.

2. Har bir guruhga *bitta* topshiriq beriladi – umumiy mavzuning bir *qismi*, uning ustida butun O'quv guruhi ish olib boradi hamda tayanchlar – **ekspert varaqlari** – taqdim etiladi.

3. Har bir guruh ichida umumiy topshiriq taqsimlanadi.

4. Hamma yakka tartibdagi topshiriqni vajaradi.

5. Barcha guruh a'zolarining mini-ma'ruzalari tinglanadi. Umumiy natija (butun ekspert varag'i bo'yicha savollar Javobi)ni shakllantiradi va uni taqdimotga tayyorlashadi.

6. Spiker yoki guruh barcha a'zolari birgalikda vajargan ish natijalarini taqdimot etishadi.

Guruhlarda ishlash qoidasi

1. Sherigingizni diqqat bilan tinglang.
2. Guruh ishlarida o'zaro faol ishtirok eting, berilgan topshiriqlarga mas'uliyat bilan yondashing.
3. Agar yordam kerak bo'lsa, albatta murojaat qiling.
4. Agar sizdan yordam so'rashsa, albatta yordam bering.
5. Guruhlar faoliyatining natijalarini baholashda hamma ishtirok etishi shart.
6. Aniq tushunmog'imiz lozim:
7. Boshqalarga o'rgatish orqali o'zimiz o'rganamiz;
8. Biz bitta kemedamiz: yoki birgalikda suzib chiqamiz, yoki birgalikda cho'kib ketamiz.

Ekspert guruhlar ish natijalarini Baholash mezonlari

Mezonlar	Maks. ball	Guruh natijalarini Baholash				
		1	2	3	4	5
Axborotning to'liqligi	3 b.					
Axborotning grafik shaklda ifoda etilishi	1 b.					
Guruhning faolligi	1 b.					
Ballarning maksimal summasi, jami	5 b.					

3-семинар машғулоти мавзуси: ЎЗБЕКИСТОНДА “ОИЛА ПЕДАГОГИКАСИ” ФАНИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИДАН

Режа:

1. “Авесто” асарида никоҳ ва оилавий муносабатларнинг ёритилиши.
2. “Қуръони карим” ва ҳадислар оила тарбиясининг муҳим манбалари сифатида.
3. Шарқ мутафаккирларининг оила педагогикасига оид фикрлар.

Таянч тушунчалар: “Авесто” асари, зардуштийларнинг оила ва оилавий муносабатларга ёндашувлари, никоҳ ва оилавий муносабатларнинг “Қуръони карим”даги талқини, ҳадисларда никоҳ ва оила муносабатлари масалаларининг акс этиши, Шарқ мутафаккирларининг никоҳ ва оила борасидаги қарашлари.

Назорат саволлари:

1. Тарихий манба “Авесто”да оила масалаларининг қайси жиҳатлари ёритилган?
2. “Авесто” асарида балоғат ёши ва фарзанд тарбиясига қандай ёндашилган?
3. Қуръони каримда ота-онанинг фарзандлар тарбиясидаги масъулияти қандай баҳоланган?
4. Ислом таълимотига кўра фарзанднинг ота-онаси олдидаги бурчлари нималардан иборат?
5. Қуръони каримда оила мустақамлигини таъминловчи омиллар сифатида нималар эътироф этилган?
6. Ҳадисларнинг оила тарбиясидаги аҳамияти қандай? Фикрингизни ҳадислар мисолида асосланг.
7. Ота-она ва фарзандлар ўртасидаги муносабат масаласига ҳадисларда қандай ўрин ажратилган?
8. Шарқ мутафаккирларининг асарларида оила тарбиясига оид қандай ғоялар мавжуд?

Мавзуга оид адабиётлар:

1. Бобоев Х., Ҳасанов С. “Авесто” – маънавиятимиз сарчашмаси. – Тошкент: “Адолат”, 2001.
2. Махмудов Т. “Авесто” хақида. – Тошкент: “Шарқ”, 2001.
3. Мусурмонова О. Оила маънавияти – миллий ғурур / Ўқув кўлл. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 1999.

4. Педагогика тарихи / Ўқув қўлланма. К.Ҳошимов, С.Нишонова, М.Иномова, Р.Ҳасанов. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996.
5. Сафаров О. Оила маънавияти. – Тошкент: Маънавият, 2009.
6. Тросяң В. История образования и педагогической мысли. – Москва: Педагогика, 2006.
7. Ҳошимов К., Очил С. Ўзбек педагогикаси антологияси. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 2010.

Семинар топшириқлари:

1. Куръони карим ва пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.) ҳадисларига баён этилган никоҳ, оила қуриш, оилавий муносабатлар, фарзандлар тарбиясига қарашларни жамланг ва уларни жадвал асосида ифодаланг!

2. Турк олими Юсуф Товаслийнинг “Ҳикматлар хазинаси” асарига келтирилган онанинг ўз қизига айтган 10 та насиҳати билан танишиб чиқинг ва у асосида бўлажак келинлар учун кичик тавсиянома тайёрланг!

Қизим! Сенга айтадиган ўнта ўғитимга қулоқ сол! Буларни доимо ёдда тут!

1. Қаноат соҳибаси бўл. Ўз ҳолингга шукр қил. Яъни эринг уйга нимаики олиб келса, у хоҳ ейдиган хоҳ қиядиган нарса бўлсин, хушфеллик билан, гўзал одоб билан қабул қилиб ол. Эрингга ташаккур айтиб, хушнудлик кўрсат. Зеро, бахтли ҳаёт кечирмоқнинг бир йўли ўз ҳолига шукр этмоқликдир. Ҳолига шукр этмаган ўз нафсини тиймаган кишида кўнгили хузури, қалб роҳати бўлмайди.

2. Эрингга итоат қил, қил деган ишларини қил, қилма деганини қилма! Яъни, эринг билан суҳбатлашганда, мулоқотда бўлганда итоатли бўлишингни, унинг сўзларини одоб билан тинглаб адо этишингни, сенинг сўзлашиб, қулоқ солишингдан тушуниб оладиган бўлсин. Шунда Аллоҳ Таоло сендан хушнуд ва уйингиз саодат нуридан порлоқ бўлади.

3. Эрингнинг кўзи тушадиган жойларга яхши эътибор бер! Яъни уйнинг ичини, ташқарисини ниҳоятда тоза тут. Шундай қилки, эрингнинг кўзига бир чиркин ер кўринмасин.

4. Уст-бошингни тоза тут. Эринг фақат хуш бўйни сезсин, димоғига ёмон ҳид келмасин. Чунки ёмон ҳидлар эринг кўз ўнгида сенинг обрўингни туширади. Сендан ирганишига сабаб бўлади. Шунга яхши

билгилки, тозалик ва заифлик энг яхши нарсалардир. Инсон кўзига хуш кўринишлик шулар биландир.

5. Овқатни вақтида тайёрла. Яъни овқатланиш вақтини ҳеч қачон кечиктирма. Эринг қачон овқатланишга ўрганган бўлса, ўша пайтда овқатини тайёрла. У келиши билан дарҳол дастурхон сол. Шуни яхши билгинки, очлик инсоннинг тез жаҳлини чиқаради.

6. Уйқу вақтини, уйғониш пайтини яхши билиб ол! Яъни, унинг қачон уйқуга кетиш пайти бўлса ўрнини тайёрлаб қўй. Зеро, уйқусизлик инсонни хафақон этади. Асаблари бузуклик, хафақонлик одамларнинг эҳтироси, муҳаббатини секин-секин сўндиради.

7. Эрингнинг моли ва ашёсига жуда эътиборли бўл! Яъни, эрингнинг мол-дунёсини яхши сақла, ашёларини авайла, муҳофаза қилгил. Чунки унинг мол-дунёси сеникидир. Эринг мол-дунёсини исроф этмаслик иш билиш ва қадрига етиш демакдир.

8. Эрингнинг қариндош ва яқинларига ҳурмат кўрсат! Яъни эрингнинг қариндошлари ва яқинларига ҳурмат унинг эътиборини қозонмоқ демакдир. Уларни ҳурмат қилиш эрингни ҳурмат қилиш демакдир. Бу эса қадр ва эътибор қозонишдир.

9. Эрингнинг сирини бошқаларга айтма! Яъни, эрингнинг баъзи сирларини билган вақтингда эҳтиёт бўлиб, уни сақла, бировларга айтиб юрма. Агар айтиб қўйсанг, унинг газабини келтириб қўйсан, ишончини йўқотасан. Бунда тузаётган оиланг бузилади.

10. Эрингнинг динга тўғри келадиган барча буйруқларини адо қил! Ҳеч қачон унга нисбатан итоатсиз бир ҳаракат бўлмасин. Агар бир шундай ҳаракат бўлса, сенга кек саклаб охири душман бўлади. У сенга душманлик йўлини тутса, сен кўп зарар кўрасан ва қўлингдан ҳеч нарса келмайди.

Семинар топшириқларни бажариш юзасидан услубий кўрсатмалар:

1. Қуръони карим ва пайгамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.) ҳадисларида баён этилган никоҳ, оила қуриш, оилавий муносабатлар, фарзандлар тарбиясига қарашларнинг қуйидаги жадвал асосида жамланиши уларнинг моҳиятини чуқурроқ англаш имконини беради:

№	Никоҳ, оила қуриш, оилавий муносабатлар, фарзандлар тарбиясига қарашлар	
	Қуръони каримда ифодаланган қарашлар	Ҳадиси шарифда ифодаланган қарашлар
1.		
2.		
3.		
...		

2. Турк олими Юсуф Товаслийнинг “Ҳикматлар хазинаси” асарида келтирилган онанинг ўз қизига айтган 10 та насиҳати асосида тайёрланадиган кичик тавсияномада асосий ғояларнинг таянч тушунча ёки иборалар ёрдамида ифодаланишига эътибор қаратиш зарур. Кичик тавсияномани тайёрлашда қуйидаги намунадан фойдаланиш мумкин:

Бўлажак келинлар учун кичик тавсиянома	
1.	Қаноатли, шукрли, хушфезл ва одобли бўл! Турмуш ўртоғининг ҳар бир яхши амали учун миннатдор бўлишни ўрган!
2.	Турмуш ўртоғинга итбатли бўл ва уни диққат билан тинглашни ўрган!
3.	Уйингнинг ниҳоятда озода, тартибли бўлишига эриш!
4.
5.	
6.	
7.	
8.	
9.	

Ўзбекистон Республикасининг “Оила Кодекси”, оила, оиланинг ҳуқуқий асослари, ота-оналарнинг ҳуқуқлари, ота-оналарнинг бурч (мажбурият)лари, фарзандларнинг ҳуқуқлари, фарзандларнинг бурч (мажбурият)лари.

Назорат саволлари:

1. Оила жамиятда қандай ўрин тутаети?
2. Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида оиланинг ҳуқуқий мақоми қандай белгиланган?
3. Республика қонунчилигига кўра оила қандай ҳуқуқий асос негизида шаклланади?

4. Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси нечанчи йилда қабул қилинган?
4. Оилавий муносабатлар қандай ҳуқуқий мазмунга асосланади?
5. Ота-оналарнинг фарзандлар олдидаги бурчлари нималардан иборат?
6. Оилавий муносабатларни ташкил этишда ота-оналар қандай ҳуқуқларга эга?
7. Фарзандлар ўз ота-оналари олдида қандай бурчларга эга?
8. Қонуний жиҳатдан фарзандлар қандай ҳуқуқларга эга?

Мавзуга оид адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2014.
2. Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2010.
3. Каримов И.А. “Юксак маънавият – енгилмас куч” – Тошкент: “Маънавият”, 2008.
4. Миллий истиқлол гоёси: асосий тушунча ва тамойиллар. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2000.
5. Karimova O. Huquqshunoslik / Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari uchun darslik. – Toshkent: “Sharq” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati, 2007.
6. Каримова О., Гаффоров З. Давлат ва ҳуқуқ асослари / Дарслик. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995.
7. Мусурмонова О. Оила маънавияти – миллий ғурур / Ўқув қўлл. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 1999.
8. О.Насанбоева ва б. Оила педагогikasi.– Тошкент: “Алоқаш”, 2007.
9. Сафаров О. Оила маънавияти. – Тошкент: Маънавият, 2009.

Семинар машғулоти топшириқлари:

1. Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси билан танишиб чиқинг ва кичик гуруҳларда ушбу норматив-ҳуқуқий ҳужжат асосида никоҳ тузиш тартиби ва шартлари (3-боб; 13-17-моддалар) ва болаларнинг насл-насабини белгилаш (10-боб; 60-64-моддалар) масалаларининг ҳуқуқий асосларини батафсил ўрганг.

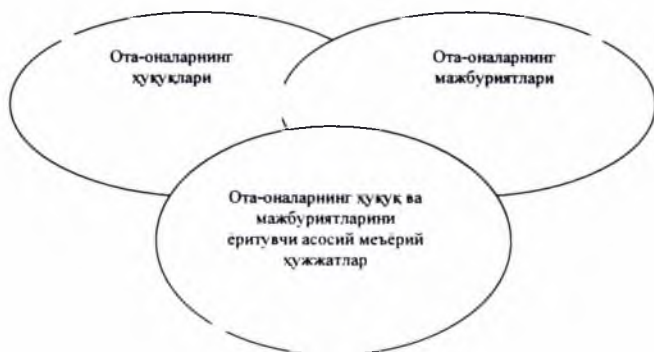
2. “Венн диаграммаси” график организери ёрдамида ота-оналар ҳамда фарзандларнинг ҳуқуқ ва бурчларини ёритинг.

Семинар машғулоти топшириқларни бажариш юзасидан услубий кўрсатмалар:

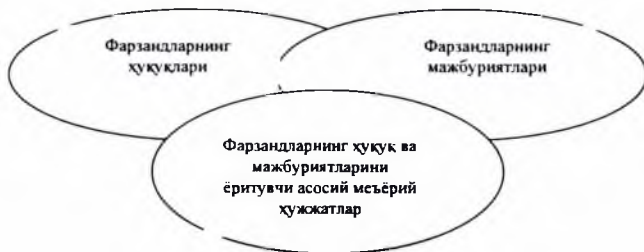
1. Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси билан танишиш асосида кичик гуруҳлар никоҳ тузиш тартиби ва шартлари (3-боб; 13-17-моддалар) ва болаларнинг насл-насабини белгилаш (10-боб; 60-64-моддалар) масалаларининг ҳуқуқий асосларини алоҳида-алоҳида ўрганиб чиқадилар. Ҳар бир гуруҳ ўзи ўрганган масаланинг моҳияти билан навбатдаги гуруҳни таништиради.

2. Ота-оналар ҳамда фарзандларнинг ҳуқуқ ва бурчларини ёритишда иккита диаграммасидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. 1-диаграммада ота-оналарнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, 2-диаграммада эса фарзандларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари баён этилади. Ўқитувчи талабалар фаолиятини оsonлаштириш учун уларни икки гуруҳга ажратиб, қуйидаги топшириқларни беради: 1-гуруҳга “Ота-оналарнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари”ни ёритувчи диаграммани шакллантириш; 2-гуруҳга “Фарзандларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари”ни ёритувчи диаграммани шакллантириш. Диаграммаларни шакллантиришда гуруҳлар қуйидаги схемадан фойдаланишлари мумкин:

1-гуруҳ. Ота-оналарнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари

2-гурух. Фарзандларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари

Insert usuli

Samarali o'qish va fikrlash uchun belgilashning interfaol tizimi hisoblanib, mustaqil o'qib o'rganishga yordam beradi. Bunda ma'ruza mavzulari kitob va boshqa materiallar oldindan Talabaga vazifa qilib beriladi. Uni o'qib chiqib «V; +; -; ?» belgilar orqali o'z fikrini ifodalaydi.

(V)- Men bilgan narsani tasdiqlaydi.

(+)- Yangi ma'lumot

(-)-Men bilgan narsaga zid.

(?)-Meni o'ylantirdi. Bu borada menga qo'shimcha ma'lumot zarur.

Insert jadvali

Tushunchalar	V	+	-	?

5-семинар машғулоти мавзуси: ОИЛА ВА УНИНГ ВАЗИФАЛАРИ

1. Оиланинг иқтисодий, репродуктив, тарбиявий ва коммуникатив вазифалари.
2. Оиланинг рекреатив, фелитситологик, регулятив ва релаксация вазифалари.
3. Оилавий муносабатларнинг оила вазифаларини бажаришдаги аҳамияти.

Таянч тушунчалар: оиланинг вазифалари, оиланинг иқтисодий вазифаси, оиланинг репродуктив вазифаси, оиланинг тарбиявий вазифаси, оиланинг коммуникатив вазифаси, оиланинг рекреатив вазифаси, оиланинг фелитситологик вазифаси, оиланинг регулятив вазифаси, оиланинг релаксация вазифаси.

Назорат саволлари:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг оилага берган таърифини изоҳланг?
2. Замонавий оила қандай вазифаларни ҳал эта олиши лозим?
3. Оиланинг иқтисодий вазифаси нималардан иборат?
4. Оила репродуктив вазифаси нима?
5. Оиланинг рекреатив вазифаси нималардан иборат?
6. Оиланинг коммуникатив вазифаси нима?
7. Оиланинг регулятив вазифаси сирасига нималар киради?
8. Оиланинг фелиоцитологик вазифаси нималардан иборат?
9. Оиланинг релаксация вазифаси деганда нимани тушунасиз?
10. Ҳозирги замон оиласининг қандай функциялари мавжуд?
11. Оилавий муносабатлар қандай муҳим услубларга асосланади?

Мавзуга оид адабиётлар:

1. Каримов И.А. Ўзбекистон миллий истиклол, иқтисод, сиёсат, мафкура. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996.
2. Иномова М. Оилада болаларнинг маънавий-ахлоқий тарбияси – Тошкент: ? 1999.
6. Каримова В. Оилавий ҳаёт психологияси. – Тошкент: Фан, 2006.
7. Каримова О. Оила ҳуқуқи асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 2003.
8. Мунавваров А.К. Оила педагогикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1998.

Семинар машғулоти топшириқлари:

1. “Қандай?” график организери воситасида кичик гуруҳларда замонавий оила томонидан ҳал қилинадиган вазифаларнинг мазмунини акс эттирувчи тасвирни яратинг.

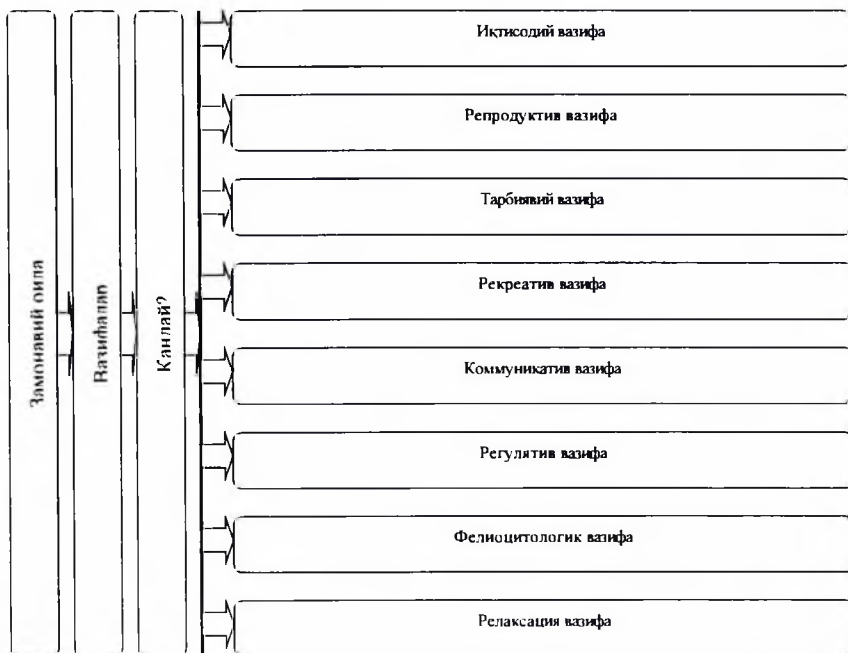
2. Оилавий муносабатлар ҳолатининг замонавий оила олдидаги вазифаларни ҳал қилишга таъсири хусусида баҳс-мунозара ташкил этинг.

3. Замонавий оилалар учун хос мулоқот услублари моҳиятини акс эттирувчи жадвални яратинг.

Семинар топшириқларни бажариш

юзасидан услубий кўрсатмалар:

1. Талабалар дастлаб кичик гуруҳларда ишлаб, замонавий оила томонидан ҳал қилинадиган муайян вазифалар билан танишиб чиқадилар. Сўнгра талабалар ҳар бир гуруҳ вакили томонидан билдирилган мулоҳазалар асосида жамоа бўлиб “Қандай?” график организери воситасида замонавий оила олдидаги вазифаларни ифодаловчи тасвирни яратадилар. Жамоа томонидан яратиладиган тасвир тахминан шундай кўринишга эга бўлиши мумкин:

2. Оилавий муносабатлар ҳолатининг замонавий оила олдидаги вазифаларни ҳал қилишга таъсири хусусидаги баҳс-мунозара қуйидаги мавзуда ташкил этилади: “Оилавий муносабатларнинг оила вазифаларини ҳал қилишдаги роли”.

3. Замонавий оилалар учун хос мулоқот услублари моҳиятини акс эттирувчи жадвални яратинг.

Т/Р	Мулоқот услублари	Уларнинг моҳияти
1.	Авторитар услуб	
2.	Аномал услуб	
3.	Либерал услуб	
4.	Демократик услуб	

6-семинар машғулоти мавзуси: ОИЛА ТУРЛАРИ

Режа:

1. Оиланинг тарихий турлари.
2. Замонавий оила турлари.

Таянч тушунчалар: оиланинг тарихий турлари, матриархат оила, моногам оила, патриархал оила, замонавий оила турлари, никоҳ ҳолатига кўра оила турлари, болалар сонига кўра оила турлари, таркибига кўра оила турлари, оила аъзоларининг ўзаро муносабатлари характерига кўра оила турлари, оила турларини белгилашга нисбатан М.И.Буянов ва И.П.Подласый ёндашувлари.

Назорат саволлари:

1. Оиланинг қандай тарихий турларини биласиз?
2. Гуруҳли никоҳдан жуфт никоҳга ўтиш жараёнининг ўзига хослиги нималарда кўринади?
3. Никоҳ ҳолатига кўра оиланинг қандай турлари мавжуд?
4. Болалар сонига кўра оила турлари ўзида қандай жиҳатларни акс эттиради?
5. Шахслараро муносабатларнинг характерига кўра оила қандай турларга ажратилади?
6. М.А.Галагузованинг оилаларни турларга ажратиш борасидаги таклифи қандай гоёга асосланади?

6. Ижтимоий-педагогик нуқтаи назардан оилаларни қандай турларга ажратиш мумкин?

Мавзуга оид адабиётлар:

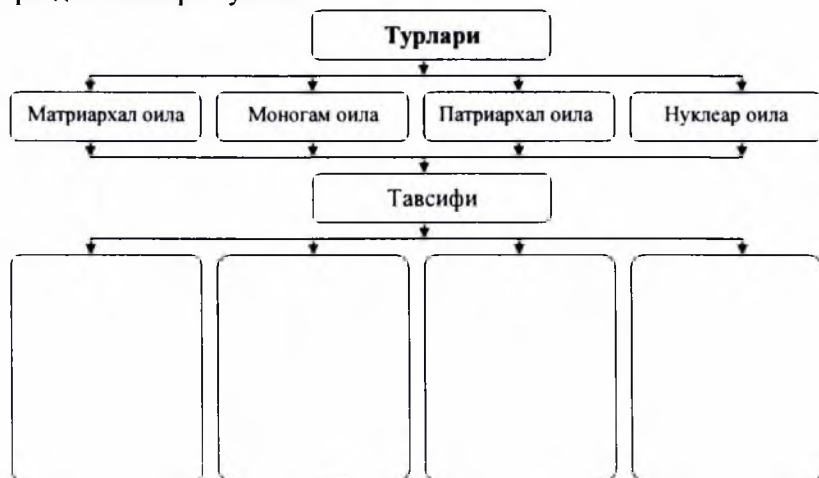
1. Мусурмонова О. Оила маънавияти – миллий гуруҳ / Ўқув қўлл. – Тошкент: Ўқитувчи, 1999.
2. Hasanboeva O. va b Oila pedagogikasi. – Тошкент: Aloqashi, 2007.
3. Подласый И.П. Педагогика. – Москва: Владос, 2003.

Семинар машғулоти топшириқлари:

1. Кишилиқ тарихи тараққиётида шаклланган оилаларга хос тавсифларни ёритувчи жадвални шакллантинг.
2. Кичик гуруҳларда “Юмалокланган қор” стратегиясини қўллаш асосида: 1) никоҳнинг ҳолатига кўра; 2) оиладаги болаларнинг сонига кўра; 3) оиланинг таркибига кўра; 4) оила аъзолари ўртасидаги муносабатнинг характериға кўра; 5) оиланинг ижтимоий ҳолатига кўра замонавий оилаларнинг турлари ва уларнинг моҳиятини таҳлилий ўрганинг.

Семинар машғулоти топшириқларни бажариш юзасидан услубий кўрсатмалар:

1. Кишилиқ тарихи тараққиётида шаклланган оилалар ва уларга хос тавсифларни ёритишда ҳам талабаларнинг кичик гуруҳлар ёки жуфтликларда ишлашлари мақсадга мувофиқдир. Талабалар кичик гуруҳлар ёки жуфтликларда кишилиқ тарихи тараққиётида шаклланган оилалар ва уларга хос тавсифларни ёритишда қуйидаги намунадан фойдаланишлари мумкин:

b. “Юмалокланган қор” стратегиясини қўллаш асосида замонавий оилаларнинг турлари ва уларнинг моҳиятини таҳлилий ўрганишда академик гуруҳ талабаларини 5 та кичик гуруҳга ажратиш лозим. Кичик гуруҳларнинг ҳар бирига алоҳида топширик берилади. Ҳар бир кичик гуруҳ қуйидаги топширикларни бажаради:

Гуруҳлар	Топшириқларнинг моҳияти
1-гуруҳ	Никоҳнинг ҳолатига кўра замонавий оила турлари ва уларнинг тавсифи
2-гуруҳ	Оиладаги болаларнинг сонига кўра замонавий оила турлари ва уларнинг тавсифи
3-гуруҳ	Оиланинг таркибига кўра замонавий оила турлари ва уларнинг тавсифи
4-гуруҳ	Оила аъзолари ўртасидаги муносабатнинг характерига кўра замонавий оила турлари ва уларнинг тавсифи
5-гуруҳ	Оиланинг ижтимоий ҳолатига кўра замонавий оила турлари ва уларнинг тавсифи

“Sinkbeyn” (5 qator) texnikasi

Iqtisodiy tarbiya

Sinkbeyn sxemasi:

1-qator – tushuncha;

2-qator – tushunchani tavsiflovchi 2 sifat;

3-qator – ushbu tushuncha vazifalari to'g'risidagi 3 ta fe'l;

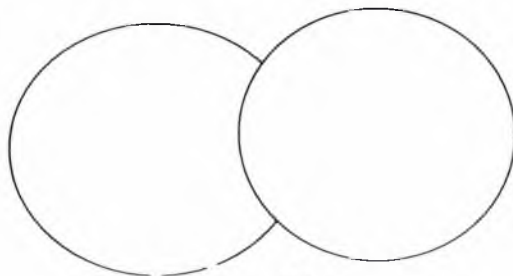
4-qator – ushbu tushuncha mohiyati to'g'risidagi 4 so'zdan iborat so'z birikmasi;

5-qator – ushbu tushuncha sinonimi.

3-ilova

Oilaning turlar va vazifalari bo'yicha

Venn diagrammasi to'ldiring.

7-семинар машғулоти мавзуси: ЗАМОНАВИЙ ОИЛАЛАР РИВОЖИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

1. Замонавий оиланинг ижтимоий хусусиятлари.
2. Замонавий оилаларнинг психологик ва педагогик хусусиятлари.

Таянч тушунчалар: замонавий оила, хусусият, ижтимоий хусусият, замонавий оилаларга хос ижтимоий хусусиятлар, замонавий оилаларнинг психологик хусусиятлари, замонавий оилаларнинг педагогик хусусиятлари.

Назорат саволлари:

1. Замонавий оилаларнинг ўзига хос хусусиятлари нимларда акс этади?
2. Шаҳар ва қишлоқ оилаларининг ижтимоий ҳаёт тарзида қандай фарқларни кўриш мумкин?
3. Оиланинг ижтимоий функциялари нималардан иборат?
4. Замонавий оилаларда ташкил этиладиган тарбия жараёнининг қоникарсиз бўлаётганлигининг асосий сабаблари нималар билан изоҳланади?
5. Сизнингча, замонавий оилаларда ташкил этилаётган тарбия жараёнида намоён бўлаётган салбий ҳолатларни бартараф этишнинг самарали йўллари қайсилар?
6. Замонавий оилалар ривожининг психологик ўзга хослиги қандай ҳолатлар билан тавсифланади?
7. Бугунги кун оилалари ривожига хос педагогик хусусиятлар нималардан иборат?
8. Оилавий муносабатларнинг миллий хусусият касб этишида оиланинг демографик ҳолати қандай аҳамиятга эга?

Мавзуга оид адабиётлар:

1. Каримов И.А. Оила фаровонлиги - миллат фаровонлиги / Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг беш йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. Халқ сўзи, 1997 йил 5-декабрь.
2. Иномова М. Оилада болаларнинг маънавий-ахлоқий тарбияси. — Тошкент: Ўқитувчи, 1999.

3. Каримова В. Оилавий ҳаёт психологияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 2006.

4. Мунавваров А.К. Оила педагогикаси.– Тошкент: Ўқитувчи, 1998.

Семинар машғулоты топшириқлари:

1. Қуйидаги матнлар билан танишиб чиқинг ва уларда оилага хос қандай хусусиятлар акс этганлигини аниқланг.

А. Оилавий китобхонлик шахснинг маданий савиясини оширишда йўлга қўйиш мумкин ва лозим бўлган фаолият туридир. Бунинг учун ота-она ёки оиладаги ёши ва таъсири улуғ киши ташаббус кўрсатиб, оила аъзоларининг умумий қизиқишларини ҳисобга олган ҳолда бирор китобни танлаб кечки овқатдан сўнг кироат билан ўқиб бериши керак бўлади. Оилавий китобхонлик ҳар куни ёхуд ҳафтанинг маълум кунлари қатъий тартибда йўлга қўйилса, болаларда бадиий китобга қизиқиш ўз вақтида ва қатъий тарзда шаклланади.

В. Ота-бобларимиз фарзандларга ҳамиша бир-бирлари билан иноқ, тотув, ҳамдард, ҳамфикр бўлиб яшаш инсон ҳаётида жуда муҳим аҳамиятга эга эканлигини уқтириб келганлар... Оилада тинчлик-тотувлик, ҳаловат кўп жиҳатдан ака-укаларнинг аҳиллиқларига боғлиқ. Одатда оғалар ўз иниларига яқин дўст, маслаҳатчи бўладилар, укалар ўз йўлини топиб олгунча, уларга моддий ва маънавий ёрдам бериб турадилар. Ўзбек одатларига кўра, қатта ўғиллар ўз кийим-кечакларини, асбоб-анжомларини, қалам-довот, китоб-дафтар ва б. буюмларини авайлаб тутадилар. Чунки бу буюмлар ўзларидан кейин укаларга ўтади.

С. Оилавий анъаналар – оиланинг табиий ва ижтимоий эҳтиёжлари асосида вужудга келган, авлоддан-авлодга мерос бўлиб ўтадиган, оила аъзолари маънавий шаклланишига таъсир кўрсатадиган ижтимоий-маданий ҳодиса. Оилавий анъана ... оила аъзолари эътироф этган тартиб ва қоидалар мажмуаси ҳисобланади. Оила ичидаги яхши муносабатлар шахснинг ҳар томонлама шаклланишига ижобий таъсир кўрсатади. Оилавий анъаналар бу муносабатларни янада мустаҳкамлайди ва болаларга уларнинг таъсирини кучайтиради. Улар маданият ва маънавий ҳаётни ривожлантиришда, авлодлар ворислигини таъминлашда, жамият ва шахснинг баркамол ривожланишида муҳим роль ўйнайди.

2. Кичик гуруҳларда “Балик скелети” график органиайзери ёрдамида замонавий оилаларга хос бўлган хусусиятларни аниқланг.

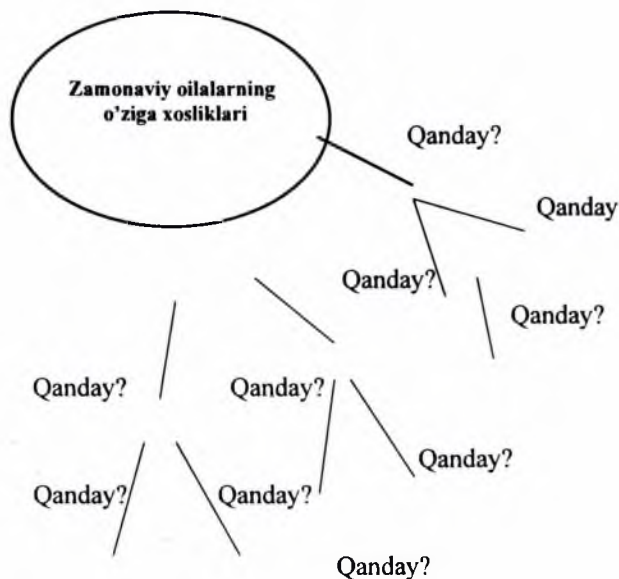
Семинар топшириқларни бажариш юзасидан услубий кўрсатмалар:

1. Талабалар матнлар билан танишиш жараёнида замонавий оилалар одатда ижтимоий, педагогик, психологик ва ҳуқуқий хусусиятларни акс эттиришини ёдда тутишлари керак. Тавсия этилган матнлар ўз моҳиятига кўра ижтимоий, педагогик ва психологик хусусиятларни намоён этади. Уларни аниқлаш эса талабаларнинг зиммасига юклатилади.

2. Талабаларнинг кичик гуруҳларда ишлаш асосида замонавий оилаларга хос бўлган хусусиятларни аниқлаштирар эканлар, “Балик скелети” график органиайзерида фойдаланишлари мақсадга мувофиқдир. Топшириқни бажаришда талабаларнинг эътиборларига график органиайзернинг қуйидаги намунаси тақдим этилади:

«Qanday» organayzerini to'ldiring

Muhim muammoning yechimini topishga yordam beradi va “Qanday” savoli orqali muammo hal qilinadi.

FSMU texnologiyasi

Ushbu texnologiya munozarali masalalarni hal etishda xamda o'quv jarayonini baxs-munozarali o'tkazishda qo'llaniladi, chunki bu texnologiya talabalarni o'z fikrini ximoya qilishga, erkin fikrlash va o'z fikrini boshqalarga o'tkazishga, ochiq xolda baxslashishga xamda shu bilan birga baxslashish madaniyatini o'ratadi. Tinglovchilarga tarqatilgan oddiy qog'ozga o'z fikrlarini aniq va qisqa xolatda ifoda etib, tasdiqlovchi dalillar yoki inkor etuvchi fikrlarni bayon etishga yordam beradi.

F – fikringizni bayon eting

S – fikringiz bayoniga sabab ko'rsating

M – ko'rsatgan sababingizni isbotlovchi dalil keltiring

U – fikringizni umumlashtiring

Jadvalni to'ldiring

1-guruh

Savol	Zamonaviy oilalarning o'ziga xosliklari
(F) Fikringizni bayon eting	
(S) Fikringiz bayoniga sabab ko'rsating	
(M) Ko'rsatgan sababingizni isbotlovchi dalil keltiring	
(U) Fikringizni umumlashtiring	

Insert usulidan foydalanib ishlash qoidasi

1. Ma'ruza matnini o'qib, matnning chetiga quyidagi belgilarni qo'yib chiqing:

B – bilaman

+ - men uchun yangi ma'lumot

- - men bilgan ma'lumotni inkor qiladi

? – noaniq (aniqlashtirish talab qiladigan) qo'shimcha ma'lumot.

2. Olingan natijalarni jadval shaklida rasmiylashtiring.

Mavzu savollari	B	-	+	?
1.				
2.				
3.				
4.				
5.				
6.				
7.				

8-семинар машғулоти мавзуси: ОИЛА ТАРБИЯСИНИНГ МАЗМУНИ ВА МОҲИЯТИ

1. Оилада ташкил этиладиган маънавий-ахлоқий тарбия.
2. Оилада ақлий тарбияни ташкил этиш.
3. Оилада болаларни меҳнатсеварлик ва эстетик руҳда тарбиялаш.
4. Оилада жисмоний ва жинсий тарбияни ташкил этиш.
5. Оилада экологик ва ҳуқуқий тарбияни йўлга қўйиш.
6. Оиланинг болаларни иқтисодий муносабатларга тайёрлашдаги ўрни.

Таянч тушунчалар: тизим, оилавий муҳит, маънавий-ахлоқий тарбия, оилада болаларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш, оилада болаларни меҳнатсеварлик руҳида тарбиялаш, оилада ташкил этиладиган эстетик тарбия, оилада жисмоний тарбияни ташкил этиш, оила шароитида болаларни иқтисодий муносабатларга тайёрлаш.

Назорат саволлари:

1. Оилада ташкил этиладиган маънавий-ахлоқий тарбиянинг мақсади нимадан иборат?
2. Ота-оналар оила шароитида ақлий тарбияни ташкил этишда нималарга эътиборни қарата олишлари лозим?
3. Сизнингча, болаларда меҳнатсеварлик хислатини шакллантириш осон кечадики?
4. Оилада болаларни эстетик руҳда тарбиялашда нималар эътиборга олиниши зозим?
4. Оилада жисмоний тарбияни ташкил этиш қандай ҳолатларда самарали кечади?
5. Оила тарбияси негизида жинсий тарбия ва уни самарали ташкил ташкил этиш қанчалик муҳим?
6. Фарзандларнинг экологик онгга эга бўлишлари учун ота-она қандай йўл тутишлари зарур?
7. Оила муҳитида болаларни ҳуқуқий саводхон қилиб тарбиялаш мумкинми?
8. Оиланинг болаларни иқтисодий муносабатларга тайёрлашдаги ўрни қандай?

Мавзуга оид адабиётлар:

1. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: “Маънавият”, 2008.
2. О.Насанбоева ва б. Оила pedagogikasi. – Тошкент: “Алоқачи”, 2007.
3. Мусурмонова О. Оила маънавияти – миллий гуруҳ / Ўқув қўлл. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 1999.
4. Сафаров О. Оила маънавияти. – Тошкент: Маънавият, 2009.
5. Қуронов М. Оила тарбияси. – Тошкент: Маънавият, 2007.

Семинар машғулотни топшириқлари:

3. Оилада ташкил этиладиган тарбия йўналишларини акс эттирувчи тасвирни яратинг.
4. Кичик гуруҳларда оилада ташкил этиладиган тарбия йўналишларининг моҳиятини акс эттирувчи “Кичик эссе”ни яратинг.

Семинар машғулотни топшириқларни бажариш юзасидан услубий кўрсатмалар:

1. Талабалар оилада ташкил этиладиган тарбия йўналишларини акс эттирувчи тасвирни шакллантиришда икки гуруҳда ишлайдилар. Ҳар

икки гуруҳ томонидан яратилган тасвир муҳокама қилиниши, улар орасидан оилада ташкил этиладиган тарбия йўналишларини тўлиқ акс эттира олган тасвир танланади.

2. Кичик гуруҳларда оилада ташкил этиладиган тарбия йўналишларининг моҳиятини акс эттирувчи “Кичик эссе”ни яратишда талабалар кичик гуруҳларда ишлайдилар. Ҳар бир кичик гуруҳга алоҳида-алоҳида топшириқ берилади. М: кичик гуруҳларга бериладиган топшириқлар қуйидагича бўлиши мумкин:

№	Гуруҳлар	Топшириқ мазмуни
1.	1-гуруҳ	Оиладаги маънавий-ахлоқий тарбия
2.	2-гуруҳ	Оиладаги ақлий тарбия
3.	3-гуруҳ	Оиладаги меҳнат тарбияси
4.	4-гуруҳ	Оиладаги эстетик тарбия
5.	5-гуруҳ	Оиладаги жисмоний тарбия
6.	6-гуруҳ	Оиладаги жинсий тарбия
7.	7-гуруҳ	Оиладаги экологик тарбия
8.	8-гуруҳ	Оиладаги ҳуқуқий тарбия
9.	9-гуруҳ	Оиладаги иктисодий тарбия

Семинар машғулоти мавзуси:

ОИЛА ТАРБИЯСИНИНГ ШАКЛ МЕТОД ВА ВОСИТАЛАРИ

1. Оила тарбиясини ташкил этишда қўлланиладиган асосий методлар.
2. Ижобий характерга эга айрим методларнинг моҳияти.
3. Салбий характерга эга айрим методларнинг моҳияти.
4. Талаб ва унинг тарбиявий таъсирчанлиги.

Таянч тушунчалар: метод, оила тарбия, оила тарбияси методлари, ижобий характерга эга методлар, салбий характерга эга методлар.

Назорат саволлари:

1. “Оила тарбияси методлари” тушунчаси қандай маънони англатади?
2. Оила тарбиясида асосан қандай методлар қўлланилади?
3. Ижобий характерга эга қандай методларни биласиз?
4. Оила тарбиясида қўлланиладиган салбий характердаги методлар билан танишмисиз?

5. Талабларнинг тарбиявий таъсирчанлиги нималарда акс этади?
6. Оила тарбиясида қўлланиладиган талабларни қандай гуруҳларга ажратиш мумкин?

Мавзуга оид адабиётлар:

1. Каримов И.А. Юксак маънавият – энгилмас куч. – Тошкент: “Маънавият”, 2008.
2. О.Hasanboeva va b. Oila pedagogikasi. – Тошкент: “Aloqachi”, 2007.
3. Мусурмонова О. Оила маънавияти – миллий гуруҳ / Ўқув қўлл. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 1999.
4. Сафаров О. Оила маънавияти. – Тошкент: Маънавият, 2009.
5. Қуროнов М. Оила тарбияси. – Тошкент: Маънавият, 2007.

Семинар машғулотни топшириқлари:

1. Ўз ота-оналарингиз фаолияти мисолида оила тарбиясига қўлланилган ижобий ва салбий характердаги методлар рўйхатини тузинг.
2. “Т-жадвал” график органайзери ёрдамида ўзингизга маълум бўлган оила тарбиясида муайян методлар қўлланилишида уларнинг таъсирчанлигини оширувчи ва пасайтирувчи ҳолатларни таҳлил қилинг.
3. Оила тарбиясида фаол қўлланилувчи ижобий ва салбий талабларни ўзида акс эттирувчи буклет тайёрланг.

Амалий топшириқларни бажариш юзасидан услубий кўрсатмалар:

1. Топшириқни бажаришда талабалар мустақил ишлайдилар. Машғулотда жамоа ўқитувчи раҳбарлигида ҳар бир талабанинг иши билан танишиб чиқади. Барча жавоблар ўрганилиб, оилаларда энг кўп қўлланиладиган методлар умумлаштирилади. Шу асосида ўзбек оилаларининг тавсифи ҳақидаги маълумотга эга бўлинади.
2. Талабалар топшириқни кичик гуруҳларда бажарадилар. Ҳар бир гуруҳ “Т-жадвал” график органайзери воситасида оила тарбиясида қўлланиладиган методлар таъсирчанлигини оширувчи ва пасайтирувчи ҳолатлар юзасидан ўз жавобларини ёритади. Жамоа гуруҳлар иши билан танишиб, энг яхши ишни аниқлайди.
3. Топшириқни бажаришда жамоа аъзолари икки гуруҳга бирлашган ҳолда ишлайдилар. Ўқитувчи гуруҳларга қуйидаги топшириқни беради:

Т/Р	Гуруҳлар	Топширик мавзуси
1.	1-гуруҳ	Оила тарбиясида фаол қўлланилувчи ижобий талаблар
2.	2-гуруҳ	Оила тарбиясида фаол қўлланилувчи салбий талаблар

Гуруҳнинг ҳар бир аъзоси ихтиёрий равишда бирор-бир методни танлайди ва унинг моҳиятини тўлиқ ёритишга ҳаракат қилади. Шу асосида гуруҳ аъзоларининг ўзаро ҳамжиҳатлигида яхлит буклет шакллантирилади. Ҳар бир гуруҳи ўзига берилган мавзу бўйича маълумотларни баён қилишда қуйидаги жадвал асосида иш кўриши мумкин:

1. Оила тарбиясида фаол қўлланилувчи ижобий талаблар

Т/Р	Методлар	Уларнинг моҳияти
1.	Илтимос	
2.	Ишонч билдириш	
3.	Маъқуллаш	
...	...	

2. Оила тарбиясида фаол қўлланилувчи салбий талаблар

№	Методлар	Уларнинг моҳияти
1.	Ишончсизлик	
2.	Дўқ қилиш	
3.	Ўринсиз танқид	
...		

ОИЛАДА БОЛАЛАРНИ МИЛЛИЙ ИФТИХОР ВА МИЛЛИЙ ГУРУР РУҲИДА ТАРБИЯЛАШ

Режа:

1. Оилада болаларни миллий руҳда тарбиялашнинг аҳамияти.
2. Оилада болаларни миллий руҳда тарбиялаш йўллари.
3. Оилада миллий тарбия воситаларидан фойдаланиш.

Таянч тушунчалар: миллийлик, миллий тарбия, миллий руҳ, миллий ифтихор, миллий гурур, оилада болаларни миллий руҳда тарбиялаш, миллий тарбия воситалари.

Назорат саволлари:

7. “Миллийлик” ва “миллий руҳда тарбиялаш” тушунчалари қандай маънони англатади?
8. Оилада болаларни миллий руҳда тарбиялаш қандай аҳамиятга эга?
9. Сизнингча, миллий гурур нима?
10. Баркамол шахс ўзида қандай сифатларни акс эттира олиши зарур?
11. Оилада болаларни миллий руҳда тарбиялашнинг қандай йўллари мавжуд?
12. Оилада миллий тарбиянинг қандай воситаларидан фойдаланиш мумкин?

Мавзуга оид адабиётлар:

1. Каримов И.А. Юксак маънавият – энгилмас куч. – Тошкент: “Маънавият”, 2008.
2. О. Hasanboeva va b. Oila pedagogikasi. – Тошкент: “Aloqachi”, 2007.
3. Мусурмонова О. Оила маънавияти – миллий гурур / Ўқув қўлл. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 1999.
4. Сафаров О. Оила маънавияти. – Тошкент: Маънавият, 2009.
5. Куронов М. Оила тарбияси. – Тошкент: Маънавият, 2007.

Семинар машғулоти топшириқлари:

1. “Кластер” методи ёрдамида жамоа бўлиб, баркамол авлод портретини яратинг.
2. Оилада болаларни миллий руҳда тарбиялашнинг йўллари бўйича баҳс-мунозара ташкил этинг. Баҳс-мунозарарада илгари сурилган

ғоялар асосида оилада болаларни миллий руҳда самарали тарбиялашга оид амалий тавсияларни ишлаб чиқинг.

3. “ФСМУ” стратегияси ёрдамида оилада болаларни миллий руҳда самарали тарбиялашга хизмат қилувчи воситалар ва уларнинг моҳиятини ёритинг.

**Семинар машғулоти топшириқларни бажариш
юзасидан услубий кўрсатмалар:**

1.Топшириқни бажаришда талабалар жамоа бўлиб ишлайдилар. Ўқитувчи кластерлар ёрдамида баркамол авлод портретини яратишда академик гуруҳдаги ҳар бир талабанинг фаол бўлишини назорат қилиб бориши лозим. Портретни шакллантириш жараёнида талабалар томонидан билдирилган ҳар бир фикр инкор қилинмайди. Бирок, портретнинг якуний вариантини таҳлил қилишда ўзаро ўхшаш ёки бир-бирини такрорловчи сифатлар олиб ташланиши мумкин.

2.Талабалар топшириқни бажаришда мавзуга оид билимлари, ўз ота-оналарининг фаолиятлари ва тажрбаларига таянадилар. Ишлаб чиқилган амалий тавсияларнинг оилавий тарбия самарадорлигини оширишдаги аҳамияти инобатга олинishi лозим.

3.Топшириқни бажариш учун талабаларнинг эътиборларига оилада болаларни миллий руҳда самарали тарбиялашга хизмат қилувчи воситалар ва уларнинг моҳиятини қуйидаги жадвал тавсия этилади:

ТҲР	Воситалар	(Ф)	(С)	(М)	(У)
1.	Ота ёки онанинг сўзи				
2.	Ота ёки онанинг намунаси				
3.	Оила даврасидаги суҳбат				
...					

Изоҳ: шартли белгилар қуйидаги мазмунни англатади:

(Ф) – фикрингизни баён этинг;

(С) – фикрингизни асословчи бирон сабабни кўрсатинг;

(М) – кўрсатилган сабабнинг асосли эканлигини исботловчи мисол келтиринг;

(У) – фикрингизни умумлаштиричиг!

Семинар машғулоти мавзуси: ОИЛАДА БОЛАЛАР БИЛАН МУЛОҚОТНИ ЙЎЛГА ҚЎЙИШНИНГ ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ

Режа:

1. “Мулоқот” тушунчасининг моҳияти.
2. Оиладаги шахслараро мулоқот услублари ва уларнинг ўзига хосликлари.
3. Оилада болалар билан мулоқотни йўлга қўйишнинг ўзига хос педагогик-психологик жиҳатлари.

Таянч тушунчалар: мулоқот, мулоқот услублари, оилавий муносабатларда қўлланиладиган мулоқот услублари, оилада болалар билан мулоқотни йўлга қўйиш, оилада болалар билан мулоқотни йўлга қўйишнинг ўзига хос педагогик-психологик жиҳатлари.

Назорат саволлари:

1. Оиладаги шахслараро мулоқот услублари изоҳлаб беринг
2. Оилада ота-онаниннг болалар билан мулоқотни йўлга қўйишини тушунтиринг.
3. Оилада ота-онаниннг ўртасида мулоқотнинг фарзанд тарбиясига таъсири?
4. Оилада мулоқот психологияси?
5. Оила ота-онаниннг педагогик билимларидан фойдаланишини изоҳланг.
6. Оиладаги шахслараро мулоқот услублари қандай?

Мавзуга оид адабиётлар:

1. O.Hasanboeva va b. Oila pedagogikasi. – Тошкент: “Aloqachi”, 2007. – 5-16-бетлар.
2. Мусурмонова О. Оила маънавияти – миллий ғурур / Ўқув қўлл. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 1999. – 42-50-бетлар.
3. Сафаров О. Оила маънавияти. – Тошкент: Маънавият, 2009. – 14-39-бетлар.
4. Қуронов М. Оила тарбияси. – Тошкент: Маънавият, 2007.

Семинар машғулоти топшириқлари:

1. Ушбу матн билан танишиб чиқинг ва унинг мазмунини таҳлил қилинг.
- Субъектлар ўртасидаги ўзаро таъсир жараёни сифатида мулоқот (коммуникатив алоқа) чоғида шахслараро муносабатлар юзага келади,

намоён бўлади ва шаклланади. Коммуникатив алоқа шахслараро муносабатлар чоғида уларнинг фикрлари, хис-туйғулари, ички кечинмалари ва бошқаларнинг алмашилишини назарда тутати. Бундай алоқа яхлит ҳолда коммуникатив фаоллик, мулоқот чоғидаги ҳиссий таъсирланиш, ўз-ўзига бўлган коммуникатив ишонч, коммуникатив объектлар каби элементларни аниқлайди. Шахслараро муносабатлардаги мулоқотнинг асосий манбалари – бу суҳбатдошларнинг тажрибалари, тафаккурлари, ҳаётий ёндашувлари, эътиқодлари ҳамда махсус илмий методларни ўзлаштира олганликлари саналади. Коммуникативлик асосида ички (бир) овозли коммуникациядан икки овозли коммуникацияга ўтиш ётади¹⁰⁸.

2. Кичик гуруҳларда “Такдимот” стратегияси асосида қуйида берилган мулоқот турларининг оила тарбиясидаги аҳамиятини ёритинг.

- А. Ўзаро ижодий фаолиятга қизиқтирадиган мулоқот.
- В. Ўзаро дўстона муносабатга асосланган мулоқот.
- С. Муайян масофани сақлаган ҳолда ташкил этиладиган мулоқот.
- Д. Қўрқитиш, таҳдид қилишга асосланган мулоқот.
- Е. Ҳазил-мутойибага, юморга асосланган мулоқот.

Семинар машғулотни топшириқларни бажариш юзасидан услубий кўрсатмалар:

1. Жамоа матн билан умумий ҳолда танишиб чиқади. Ўқитувчи матн мазмунини таҳлил қилишда талабаларнинг ўз билим ва шахсий тажрибаларига таяна олишлари, фикрларини далиллай олишлари ҳамда ўз фикрларини ҳимоя қилишларига эътибор қаратиши зарур.

2. Топшириқни бажаришда талабалар кичик гуруҳлар (5 та гуруҳ)да ишлайдилар. Ҳар бир гуруҳ алоҳида-алоҳида топшириқни бажаради. Ўқитувчи гуруҳларга қуйидаги топшириқларни бериши мумкин.

Т/Р	Гуруҳлар	Топшириқлар мавзуси
1.	1-гуруҳ	Ўзаро ижодий фаолиятга қизиқтирадиган мулоқот.
2.	2-гуруҳ	Ўзаро дўстона муносабатга асосланган мулоқот.
3.	3-гуруҳ	Муайян масофани сақлаган ҳолда ташкил этиладиган

¹⁰⁸ Общение и виды общения // <http://pervodov.ed-cheskiy.academic.ru>

		мулоқот.
4.	4-гурух	Кўркитиш, таҳдид қилишга асосланган мулоқот.
5.	5-гурух	Ҳазил-мутойбага, юморга асосланган мулоқот.

Гуруҳлар ўзларига берилган мавзу юзасидан топширикни бажаришда ўз оилалари ёки ўзларига таниш бўлган оилалар мисолида фикрларини далиллар билан, шунингдек, оммавий ахборот воситалари материаллари асосида бойитишлари мумкин. Ўқитувчи эса бу борада талабаларга ўз ёрдамини таклиф эта олади.

Семинар машғулоти мавзу: ОИЛА, МАҲАЛЛА ВА ТАЪЛИМ МУАССАСАСИ ИЖТИМОЙ ПЕДАГОГИК ҲАМКОРЛИГИ

РЕЖА:

1. Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги концепцияси ва унинг моҳияти.

2. Ёшларни тарбиялашда оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлигини амалга ошириш механизми.

3. Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлигида ташкил этиладиган педагогик фаолият мазмуни.

Таянч тушунчалар: оила, маҳалла, таълим муассасаси, таълим муассасасининг оила билан олиб борадиган фаолияти, оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги.

Назорат саволлари:

1. Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги концепциясининг мақсади нимадан иборат?

2. Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлигида қандай тамойиллар асосида йўлга қўйилади?

3. Ёшларни тарбиялашда оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлигига эришиш қандай босқичларда амалга оширилади?

4. Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги қандай механизмга асосланади?

5. Ёшларни тарбиялашда оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги негизида қандай тадбирлар уюштирилади?

6. Оилаларга қандай ижтимоий-педагогик ёрдам кўрсатилади?

Ўзбекистон тарихида мисли кўрилмаган янгиланишлар ва ўзгаришлар даври бўлиб, давлат ва жамият ҳаётининг барча соҳаларида эришилаётган улкан натижалар муҳтарам Президентимиз раҳбарлигида танланган мустақил тараққиёт йўлининг порлоқ эканлигини, юртимизда тинчлик ва барқарорлик, изчил иқтисодий-ижтимоий ривожланишни таъминлаш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини фаол ҳимоя қилиш, аҳоли фаровонлиги ва турмуш даражасини ошириш каби йўналишлар суверен давлатимизнинг адолатли ва инсонпарвар ички сиёсатида доимий устувор бўлиб келаётганлигини, улар сирасида жамиятнинг маънавий юксалиши ва шахс маънавий камолотига берилаётган эътибор алоҳида ўрин эгаллашини тўла исботлади.

Ҳеч иккиланмай айтиш мумкинки, дунёдаги бирорта давлат эртанги кун эгалари бўлган ёш авлоднинг маънавий ва жисмоний камолоти учун кайғуриш, уларнинг замон талабларига мос билим олиши, касб-хунар танлаши, қобилияти ва иқтидорини эркин намоён қилиши ва янада ривожланиши учун зарур шарт-шароитларни яратишда Ўзбекистонга тенглаша олмайди. Бу ҳақиқатни бугунги кунда жаҳон ҳамжамияти ҳам чуқур эътироф этганлигини таъкидлаш ўринлидир.

Айни пайтда дунёда кечаётган глобаллашув жараёнлари барчамизга янги вазифалар юкламоқда. Шундай вазифалардан бири – ёш авлодни ватанпарварлик, инсонпарварлик каби хислатлар билан бирга юксак маънавият эгаси бўлиш ҳамда бошқа миллатларга нисбатан ҳурмат билан қарайдиган, инсоний кадр-қимматни эъзозлайдиган инсонлар қилиб тарбиялашдир.

Шундай экан, ёш авлод тарбияси билан шуғулланадиган инсонлар, яъни оилада – ота-оналар, маҳаллада – кўни-кўшни ва кенг жамоатчилик, таълим муассасасида – ўқитувчи ва мураббийлар келгуси авлод баркамоллиги йўлида ўғил-қизларимизнинг улуг аждодларимизга муносиб бўлишлари учун масъулдирлар.

Ушбу шарафли ва масъулиятли ишларни амалга оширишда ўзаро чамбарчас боғлиқ уч омил – оила, маҳалла ва таълим муассасалари ҳамкорлиги муҳим аҳамиятга эгадир. Бу борада баркамол авлодни тарбиялашда оила институти ва фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органларининг таълим муассасалари билан ўзаро ҳамкорлигини янада

ривожлантириш, мустаҳкамлаш ва самарадорлигини ошириш, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 19 июндаги 175-сонли қарори билан “Оила-маҳалла-таълим муассасаси” ҳамкорлик механизмини кучайтириш бўйича чоратadbирлар мажмуаси тасдиқланди ва Халқ таълими вазирлиги ҳузурида Оила-маҳалла-таълим муассасаси ҳамкорлиги Жамоат кенгашининг фаолияти йўлга қўйилди.

Асосий масала энди юқорида кўрсатилган дастурий ҳужжатларни ҳаётга тадбиқ этиш, уларнинг жойлардаги ижросига масъулият билан ёндашиш, барча масъул субъектлар – аввало оила, маҳалла, таълим муассасаларининг, шунингдек тегишли давлат органлари, бизнес вакиллари, нодавлат ташкилотлари, оммавий ахборот воситаларининг биргаликдаги ишини йўлга қўйиш ҳал қилувчи аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикасининг “Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисидаги” қонунида вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси соҳасидаги муносабатларни тартибга солиш мақсад қилиб қўйилган бўлиб, уни амалга оширишда жамоатчилик ташкилотлари, таълим муассасалари, ҳуқуқий-тарғибот органлари ҳамда ота-оналарнинг вазифалари, уларни ҳамкорликда амалга ошириш тизими яратилган.

Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлигида қуйидаги тамойиллар асосида йўлга қўйилади:

1. Таълим ва тарбия соҳасида ҳамкорлик жараёни иштирокчилари ҳаракатларининг иш бирлиги.
2. Тарбияланувчига ҳурмат ва талабнинг уйғунлиги.
3. Ҳамкорлик жараёни субъектларининг тенг ҳуқуқлилиги ва юксак масъулияти.
4. Фаолият жараёнида миллат ва давлат манфаатлари устуворлиги.
5. Ҳамкорликнинг илмий асосланганлиги.

Концепцияда ёшларни тарбиялашда оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлигига эришиш муайян босқичларда амалга оширилиши кўрсатилган. Улар қуйидагилардир:

1-босқич. Ёш ота-оналарга фарзанд ва унинг тарбияси ҳақида фалсафий, тиббий тушунчаларни бериш ва бу масалаларга тиббиёт ходимлари, обрўли хотин-қизларни, ота-оналарни жалб қилиб, “Ёш

оналар ва оталар мактаблари” фаолиятини йўлга қўйиш муҳим аҳамият касб этади.

2-босқич. Фарзанднинг мактабгача бўлган давридаги жисмоний, ақлий ва маънавий ривожланишини таъминлаш борасида уларга расм чизиш, воқеаларни баён қилиш, ўзига ўзи хизмат қилиш, ҳарф таниш, қўшиқ айтиш ва рақс тушиш, турли ўйинларда онгли катнашиш тушунчаларини сингдириш ва мустақил равишда билим олиш қўникмаларини шакллантириш юзасидан мактабга тайёрлаш гуруҳлари, “Якшанбалик мактаблар” ишини ташкил қилиш.

3-босқич. Кичик ёшдаги (6-11 ёш) мактаб даврида болаларнинг жисмоний, маънавий ва ижтимоий шаклланишини таъминлаш, унинг илк иқтидори, кизиқиши ва ақлий имкониятларини аниқлаш, ўз хатги-ҳаракатларига жавобгарлик ҳиссини тарбиялаш, бўш вақтини тўғри ташкил қилишни ўргатиш, атроф-муҳитга онгли муносабатда бўлиб, дўстлик, байналмилаллик, ватанпарварлик хислатларини шакллантириш.

4-босқич. Ўсмирларнинг (11-16 ёш) кизиқишини, билимга чанқоқлик ва ақл заковатини ҳисобга олган ҳолда ижтимоий фаолиятга тортиш, жисмонан бақувват бўлишини таъминлаш, маиший меҳнат фаолияти орқали турли касбларга йўналтириш, ўсмирлар гуруҳлари ва жамоатчилик орасида ўз ўрнини топа олишига қўмаклашиш, ўз хатти-ҳаракатлари учун жамият, қонун ва ота-оналари олдида жавобгарлик туйғусини шакллантириш, ижтимоий фаоллиги ва мустақил дунёқарашини юзага келтириш.

5-босқич. Ёшларни (16 ёш ва ундан юқори) дунё андозаларига мос билим олишлари, касб танлашлари, мустақил ҳаётга тайёргарликларини таъминлаш. Уларнинг имкониятлари даражасида таълим олишларига, танлаган касблари бўйича иш билан таъминланишларига, иқтисодий мустақил бўлишларига шарт-шароит яратиш. Ватан, Давлат ва жамият олдидаги фуқаролик бурчларини адо этишга жавобгарлик ҳиссини тўла шакллантириш, мустақил оила қуришга тайёрлаш.

Ўзбекистонда соғлом авлодни тарбиялашда оила-маҳалла-таълим муассасаси ҳамкорлигини таъминлаш самараларининг гаровидир. Бу борада ҳукумат томонидан амалга оширилаётган устивор йўналишлар қуйидагилардан иборатдир:

- оила, маҳалла, таълим муассасалари ҳамкорлигини таъминлашнинг

ҳуқуқий базасини такомиллаштириш, ҳамкорликнинг кучайишига қаратилган услубий таъминотни мустаҳкамлаш;

- оилада ёшлар ва ота-оналарнинг ижтимоий фаоллигини ошириш;
- ўқувчи ёшларга таълим бериш, уларни тарбиялаш, иктидорли ёшларни қўллаб-қувватлаш, уларни кизиқишлари бўйича касбга йўналтириш;
- ижтимоий ҳимояга муҳтож оилаларни моддий ва маънавий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш;
- вояга етмаган ўсмирлар ва ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарлик ва назоратсизликнинг олдини олиш бўйича профилактик тадбирлар самарадорлигини ошириш;
- ёшлар ўртасида соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш, уларни жисмоний тарбия ва спорт билан шуғулланишга кенг жалб этиш орқали соғлом оилага тайёрлаш;
- баркамол авлодни тарбиялашга қаратилган маънавий-маърифий тадбирларни мазмунан такомиллаштириш, унинг самарадорлигини ошириш механизмини яратиш;
- соғлом авлодни тарбиялашда оммавий ахборот воситалари ва замонавий ахборот коммуникация технологияларидан самарали фойдаланиш.

Ёшларни тарбиялашда оила, маҳалла, таълим муассасаси ҳамкорлигини амалга ошириш механизми. Ўзаро ҳамкорлик ишларини бошқариш учун жойларда ўз таркибига маҳаллалар фаоллари, обрўли ота-оналардан, ўқув-тарбия муассасаларининг тажрибали ходимларидан, маҳалла ҳудудида жойлашган турли ташкилотларнинг вакилларидан иборат мувофиқлаштирувчи жамоатчилик кенгашлари тузилади. Жамоатчилик кенгашининг зиммасига юклатилган вазифалардан келиб чиқиб, унинг таркибида турли йўналишларда фаолият кўрсатадиган кичик ташаббускор гуруҳлар шакллантирилади.

Жамоатчилик кенгаши муайян муддатга мўлжалланган иш дастурига эга бўлади. Мазкур дастур маҳалла Фуқаролар йиғинининг йиғилишида расман тасдиқланиши зарур. Дастурда кўрсатилган тадбирлар режаси давра суҳбатлари, муайян мавзу ёки муаммога бағишланган кенгаш (мажлис)лар, анжуманлар, маҳалла аҳолисини бирлаштирувчи, уларни соғлом турмуш тарзига етакловчи кўрик-танловлар, мусобақалар,

беллашувлар, учрашувлар ва турли саналарга бағишланган анжуман ёки тантаналардан ташкил топиши мумкин.

Белгиланган тартибга кўра жамоатчилик кенгаши ўз фаолияти тўғрисида маҳалла аҳлига ҳар чоракда бир маротаба ҳисобот бериб боради. Зарурат бўлганда ўқув-тарбия муассасалари, маҳалла фаоллари, маҳалла ҳудудида жойлашган ташкилот, корхона ва идораларнинг таълим-тарбия юзасидан олиб борилаётган ишлари тўғрисида ҳисоботларини тинглаб, уларга амалий ва назарий ёрдам кўрсатади.

Кенгаш маҳалла ҳудудида истикомат қилувчи, ўз фарзандлари тарбиясига бефарқ ота-оналарга нисбатан давлат бошқарув идоралари, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар билан ҳамкорликда турли маъмурий чораларни қўллаш ҳуқуқига эга. Унинг ташаббуси билан долзарб мавзуларда фавқулодда маҳалла йиғинлари, ўқув-тарбия муассасаларининг педагогик кенгашлари ёки бошқа зарур тадбирлар ташкил этилиши мумкин. Кенгаш маҳалла ҳудудида ўзбек миллий тарбия анъаналарини тиклаш, турли маданий тадбирлар ўтказиш, болалар ва катталарнинг бўш вақтларини ташкил этиш борасидаги фаолиятни, шунингдек, мактаблар, ўйингоҳлар, маданият муассасалари, спорт иншоотлари, ўсмирлар клублари, мактабгача ва мактабдан ташқари муассасалар ишини мувофиқлаштиради.

Ўз ваколатига кўра Кенгаш маҳалла ҳудудида ташкил этилган тадбирлар мазмуни ва самарадорлигини таҳлил қилади, улар юзасидан услубий маслаҳатлар тайёрлаб, бу ҳақида оммавий ахборот воситаларида хабарлар бериб боради. Кенгаш ёш авлодни тарбиялашда маҳалла, мактаб ва оила ҳамкорлиги борасидаги масала ва муаммоларни маҳалла ҳудудидаги ўқув-тарбия муассасалари, ташкилот ва идоралари иши режалаштирилиши ва амалиёт дастурларига киритилишида улар ўртасида ўзаро ҳамжиҳатликка эришишни таъминлайди.

Оила, маҳалла ва таълим муассасалари ҳамкорлигида ташкил этиладиган педагогик фаолият мазмуни. Оила, маҳалла, таълим муассасалари ҳамкорлигини таъминлаш самарадорлигини оширишга қаратилган ушбу устивор масалалар мазмуни қуйидаги самарали фаолият шакл, метод ва воситаларни амалиётга татбиқ этишни тақоза этади.

Маҳаллада ва таълим муассасаларида қолаверса, меҳнат жамоаларидаги ёшлар ўртасида ватанпарварлик туйғуси ва мамлакатда

руй бераётган воқеаларга дахлдорлик хиссини ривожлантиришга қаратилган тадбирларни ўтказиш тартиби, намунавий сценарий ва тавсиялар ишлаб чиқиш ва амалиётга татбиқ этиш, жумладан:

- давлат байроғи, мадҳияси ва бошқа давлат рамзларига ҳурмат туйғусини тарбиялаш билан боғлиқ тадбирлар;
- ўқувчилик, талабалик ва меҳнат жамоалари сафига тантанали равишда қабул қилиш маросимларини ўтказиш;
- умумий байрамлар, ижтимоий ҳаётимизни ўзида акс эттирган тадбирларни ва бошқалар соғлом авлодни шакллантиришнинг маънавий пойдеворини мустаҳкамлашнинг муҳим негизи ҳисобланади.

Шунингдек, ёшларнинг психологик хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда, педагоглар, психологлар ва ҳуқуқшунослар ҳамкорлигида мактабгача таълим муассасалари тарбияланувчилари ҳамда ўқувчи ва талабаларнинг ҳуқуқий билимларини оширишга қаратилган содда, раван тилда баён қилинган ҳуқуқий ахборотларни ўз ичига олган буклет, конунларга шарҳ, маълумотнома ва таркатма материаллар ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш бу борадаги ҳамкорликни методик таъминлашда муҳим аҳамият касб этади.

Соғлом авлодни шакллантиришда юқорида кўрсатилган йўналишларда олиб бориладиган таълим-тарбия ишларининг замонавий шаклларида кўрик танлов, семинар-тренинг, савол-жавоб кечаси, ўқув семинари, баҳс-мунозара, учрашув, рейд, давра суҳбати, мулоқот, илмий-амалий конференция, спорт мусобақалари, китоблар акцияси, такдимот, шеърхонлик кечаси, дўстлик фестивали ва бошқалардан фойдаланиш уларнинг ижтимоий фаоллигини оширишда, соғлом оилага тайёрлашда, соғлом турмуш маданиятини шакллантиришда самарадорликнинг гаровидир.

Ўзаро ҳамкорлик дастури асосида ўтказиладиган мазкур тарбиявий тадбирлар ота-оналар, тарбиячи ота-оналар ва кенг жамоатчилик ҳамкорлигида ёшларнинг ёш ва психологик хусусиятларини, ижтимоий турмуш тарзини, оилавий шароитини, имкониятларини, кизиқишларини ҳамда ёшларга оид давлат сиёсатини моҳиятидан келиб чиққан ҳолда ташкил этилган тақдирдагина у ўзининг ижобий самарасини бериши табиийдир.

Соғлом авлодни тарбиялаш ва шакллантиришда жамиятдаги барча институтларнинг ёшлар таълими ва тарбияси билан шуғулланувчи

мутассадиларининг педагогик, психологик, тиббий билимга эга бўлишлари давр талабидир.

Оилаларга кўрсатиладиган ижтимоий-педагогик ёрдам. Алоҳида ижтимоий институт сифатида оила ўзининг тарбия услуби, тажрибасига эга. Бироқ, бугунгидек, тезкор даврда ота-оналарнинг барчаси ҳам етарли даражада педагогик билимларга эга эмаслар. Бу эса ўз-ўзидан таълим муассасалари томонидан оилаларга ижтимоий-педагогик ёрдам кўрсатилишини тақозо этади.

Ижтимоий-педагогик жиҳатдан оилаларга кўрсатиладиган ёрдам уч асосий хусусиятга эга бўлади. Яъни: 1) таълимий – таълим бериш ва тарбиялаш; 2) психологик – руҳий жиҳатдан қўллаб қувватлаш, руҳий зўриқишларни бартараф этиш ва қайта тиклаш; 3) воситачилик – ташкил этиш, таълим ва тарбияда юзага келувчи муаммоларнинг олдини олиш, мавжуд муаммоларни бартараф этиш орқали бола хулқ-атворидаги оғишларни ёки физиологик нуқсонларни бартараф этиш ҳамда зарур ахборотлар билан таъминлаш.

Назорат саволлари:

1. Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги концепциясининг мақсади нимадан иборат?
2. Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлигида қандай тамойиллар асосида йўлга қўйилади?
3. Ёшларни тарбиялашда оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлигига эришиш қандай босқичларда амалга оширилади?
4. Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги қандай механизмга асосланади?
5. Ёшларни тарбиялашда оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги негизда қандай тадбирлар уюштирилади?
6. Оилаларга қандай ижтимоий-педагогик ёрдам кўрсатилади?

**Семинар машғулоти мавзу: ОИЛА, МАҲАЛЛА ВА ТАЪЛИМ
МУАССАСАСИ ИЖТИМОЙ ПЕДАГОГИК ҲАМКОРЛИГИДА
ЁШЛАРНИ ОИЛАВИЙ ҲАЁТГА ТАЙЁРЛАШ**

РЕЖА:

1. Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлигида ёшларни оилага тайёрлашнинг ҳуқуқий асослари.
2. Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ижтимоий ҳамкорлигида ёшларни оилага тайёрлашнинг бугунги кундаги ҳолати.
3. Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлигида ёшларни оилага тайёрлашнинг педагогик мазмуни.

Таянч гушунчалар: оила, маҳалла, таълим муассасаси, таълим муассасасининг оила билан олиб борадиган фаолияти, оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги.

Ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлашнинг ҳуқуқий асослар, ҳуқуқий таълим ва самарадорлик Бутун дунёда оила институти инқирозининг салбий кўринишлари, никоҳларнинг барқарор эмаслиги, оилавий ажримлар сонининг ортиши, никоҳсиз болалар туғилишининг кўпайиши, фарзанд тарбиясига эътиборсизлик ҳамда кексаларга нисбатан беписанд муносабатда бўлиш авж олмоқда. Бундай вазиятда бу каби нохуш ҳолатларнинг олдини олиш борасида зарурий чора тадбирларни кўриш муҳимдир. Шунинг учун ҳам оила институтини мустаҳкамлаш ва янада ривожлантириш, “Оила-муқаддас”, “Соғлом оила – соғлом жамият”, “Оила – жамият ва давлат ҳимоясида”, “Фаровон оила – жамият равнақининг асоси” концептуал ғояларини никоҳланувчиларнинг онгига сингдириш ва татбиқ этиш давлатлатимиз сиёсатининг устувор йўналишларидан бири бўлиб келмоқда. Зеро, давлатимиз раҳбари Ш. Мирзиёев томонидан илгари сурилган 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида ҳам оила саломатлигини мустаҳкамлаш, кам таъминланган оилалар сонини камайтириш, жамиятда оила асосларини янада мустаҳкамлаш, шунингдек, ёш оилалар учун муносиб уй-жой ва ижтимоиймаиший шароитларни яратиш каби вазифалар белгилаб берилган¹. Бунинг учун жамият ва оилада соғлом ҳамда барқарор ижтимоий-маънавий муҳит

ҳамда тинчлик, тотувлик ва осойишталикни таъминлашнинг ташкилийҳуқуқий механизмларини тубдан ислоҳ қилиш, нотинч ва муаммоли оилаларга манзилли қўмаклашишни ташкил этиш, хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятлар кафолатларини таъминлаш каби қатор устувор вазифалар долзарб аҳамият касб этмоқда. Мазкур вазифалар қаторида, аввало, ҳуқуқий асослар ва норматив ҳуқуқий базани такомиллаштириб бориш муҳимдир. Сўнги 2 йил ичида оила институтини мустаҳкамлаш, аёллар, ва ёшларга оид муаммоларни энг қуйи поғонада, яъни маҳалладан бошлаб манзилли аниқлаш ҳамда ҳал этиш нуқтаи назаридан бир қатор Президент ва ҳукумат қарорлари эълон қилиниб ҳаётга жорий этилмоқда. Оила мезонларини ҳаётга жорий этиш, маҳаллалар ва оилаларда соғлом ва барқарор ижтимоиймаънавий муҳит ҳамда тинчлик, тотувлик ва осойишталикни таъминлаш, ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш чораларини кўриш, шу жумладан, оилаларда умуминсоний ва миллий кадриятларни мустаҳкамлашнинг илмий асосларини ишлаб чиқиш каби вазифалар белгиланган. Бу борада Вазирлар Маҳкамаси томонидан қабул қилинган 2020 йил 31 декабрдаги “Оила институтини янада ривожлантириш ва ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 820-сонли Қарори юқоридаги чоратадбирларнинг мантиқий ва узвий давомидир. Ушбу қарор нафақат ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлашнинг ҳуқуқий асоси бўлибгина қолмай балки, жамиятимизда оила муносабатларида янги бир давр учун дебочадир. Хўш, ёшларни никоҳга тайёрлашнинг бирор мезонлари мавжудми? Агар курслар ташкил этилса улар қандай бўлиши керак? Илмий адабиётларни ўрганиш шунини кўрсатадики, ёш авлодни оилавий ҳаётга тайёрлаш қуйидаги асосий жиҳатларни ўз ичига олиши керак:

1. Никоҳ ва оилавий муносабатлар ҳамда демография соҳасидаги давлат сиёсатини очиб берувчи ижтимоий, шунингдек, никоҳ ва оилавий муносабатларнинг ижтимоий табиати, оиланинг мақсади, оилавий кадриятлар ва эр-хотин ҳамда ота-оналарнинг ижтимоий роллари тўғрисидаги маълумотларни қамраб олиши керак.

2. Ахлоқий фазилатларни тарбиялаш: бошқа жинс вакилларига нисбатан ҳурмат; онага, отага, кексаларга ва ўсмирларга ҳурмат; болаларни тарбиялаш зарурати; масъулият, садоқат, ҳалоллик,

дадиллик, меҳрибонлик, турмуш ўртоғи, оиласи, болалари учун мажбурият ҳисси; самимий туйғулар маданияти.

3. Ҳуқуқий билимлар яъни никоҳ ва оилага оид қонунчилик асослари билан танишишга қаратилган бўлиши; оила ҳуқуқининг энг муҳим қоидалари билан; эр-хотиннинг бир-бирига, болаларга, жамиятга нисбатан мажбуриятлари билан танишган бўлиши зарур.

4. Психологик, шахсий ривожланиш ҳақидаги тушунчаларни шакллантириш; ёшларнинг ўзаро муносабатлари психологиясининг ўзига хос хусусиятлари ҳақида; никоҳ ва оилавий ҳаётнинг психологик асослари, бошқа одамларнинг психологиясини тушуниш қобилияти ҳақида; оилавий ва оилавий ҳаёт учун зарур бўлган ҳис-туйғуларни ривожлантириш; муомала қилиш қобилиятлари. 5. Физиологик ва гигиеник, жумладан, эркак ва аёл организмларнинг физиологик хусусиятларини билиш; жинсий ҳаёт хусусиятлари, шахсий гигиена масалалари ва бошқалар.

6. Педагогик, жумладан, фарзанд тарбиясида оиланинг ўрни, унинг педагогик салоҳияти, оила тарбиясининг ўзига хос хусусиятлари, ота-онанинг тарбиявий вазибалари ва ота-оналарнинг педагогик маданиятини ошириш йўллари ҳақидаги ғояларни шакллантириш.

7. Иқтисодий ва молиявий: оила бюджети, қундалик турмуш маданияти, рўзғор юритиш қобилияти ва бошқалар ҳақидаги билимлар билан қуроллантириш. Шу жиҳатдан Ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш марказларида 6 та йўналиш бўйича никоҳланувчиларни тайёрлаш мазмуни танланган. Булар: – оилавий ҳуқуқий муносабатлар; – оилавий турмуш психологияси; – репродуктив саломатлик асослари; – иқтисод ва оила бюджети; – ота-оналик ижобий кўникмалари; – маънавий-ахлоқий қадриятлар. Никоҳланувчи шахсларни оилавий ҳуқуқий муносабатлар бўйича тизимли тайёрлаш ҳамда уларнинг ҳуқуқий саводхонлигини ошириш борасида биринчи йўналиш сифатида “Оилавий ҳуқуқий муносабатлар” бўйича ўқитиш жорий қилинмоқда. Нима учун оилавий ҳуқуқий муносабатлар биринчи ўринда? Чунки никоҳланувчилар янги ҳуқуқий мақом оstonасида турганликларини, улар эр ёки хотин деган мақомни олгач зиммаларида Қонун томонидан юкланаётган ҳуқуқ ва мажбуриятларини англаб етишлари лозим. Агар никоҳланувчилар маъсулиятни ҳис қилиб қонун юклаётган мақомни қабул қилсалар оилавий психология, саломатлик, иқтисод ва оила

бюджети, маънавий ахлоқий кадриятлар ҳам кутилаётган даражада Ўз самарасини бериб, Қарорда кўзланган фаровон оила концепциясига эришсак бўлади. Ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлашнинг ҳуқуқий асослари бўлиб, асосий қонунимиз ҳисобланган Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 4 оилага бағишланган XIV бобининг 63-66-моддаларини барча оилавий ҳуқуқий муносабатларнинг асоси сифатида қайд этиш лозим бўлади. Жумладан, 63- моддада, оила жамиятнинг асосий бўғинидир ҳамда жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқига эга. Никоҳ томонларнинг ихтиёрий розилиги ва тенг ҳуқуқлилигига асосланади. 64-моддада, ота-оналар ўз фарзандларини вояга етгунларига қадар боқиш ва тарбиялашга мажбурдирлар. Давлат ва жамият етим болаларни ва ота-оналарининг васийлигидан маҳрум бўлган болаларни боқиш, тарбиялаш ва ўқитишни таъминлайди, болаларга бағишланган хайрия фаолиятларни рағбатлантиради. 65-моддада, фарзандлар ота-оналарнинг насл-насабидан ва фуқаролик ҳолатидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар. Оналик ва болалик давлат томонидан муҳофаза қилинади. 66-модда бўйича эса, вояга етган, меҳнатга лаёқатли фарзандлар ўз отаоналари ҳақида ғамхўрлик қилишга мажбурдирлар. Ушбу тизимнинг ёш никоҳланувчилар билан алоқадорлиги шундаки, никоҳланувчилар мактабда ва олий таълим тизимида олган билимлари базасига асосланиб оилавий ҳуқуқий муносабатларнинг конкрет, муҳим жиҳатлари билан бойитади. Ўзбекистон Республикаси Оила Кодекси никоҳланувчиларни оилавий ҳаётга тайёрлашнинг ҳуқуқий асосларидан бири ҳисобланади. Оила кодекси билан тартибга солинган никоҳ, эр-хотиннинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, никоҳни тугатилиши, ота-она ва вояга етмаган болаларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, алимент мажбуриятлари каби оилавий ҳуқуқий институтлар ёш оила кураётган никоҳланувчиларнинг ҳуқуқий онг ва маданиятини оширишда аҳамиятлидир. Зеро, Оила Кодексининг 1-моддасида Оила тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг вазибалари оилани мустаҳкамлашдан, оилавий муносабатларни ўзаро муҳаббат, ишонч ва ҳурмат, ҳамжиҳатлик, бирбирига ёрдам бериш ҳамда оила олдида унинг барча аъзоларининг масъуллиги ҳисси асосида қуришдан, бирон-бир шахснинг оила масалаларига ўзбошимчалик билан аралашшига йўл қўймасликдан, оила аъзолари ўз ҳуқуқларини тўсқинликсиз амалга оширишини ҳамда бу ҳуқуқларнинг ҳимоя

килинишини таъминлашдан иборатдир. Никоҳланувчилар учун бу каби 5 тушунчаларни англаш ва янги ҳаёт арафасида турганларидаёқ ҳуқуқ ва мажбуриятларидан қандай фойдаланиш ва тўғри қандай ўз ҳуқуқларини ҳимоя қила олишлари муҳим. Ҳукумат томонидан йўлга қўйилган бепул курслар оилани мустаҳкамлашга, шунингдек, оила билан боғлиқ салбий ҳолатларни бартараф этишга хизмат қилишга қаратилган. Белорусияда эса 10- 11 синф ўқувчилари учун “Ўқувчиларни оилавий ҳаётга тайёрлаш” факультатив машғулотлар ўқув дастури фаолияти йўлга қўйилиб, ўқувчиларда оила ва никоҳ институтларига нисбатан олий муносабатини шакллантиришга қаратилган. Бу эса уларда тенгдошлари ва яқинлари билан ўзаро муносабатлари, шу билан бирга, келгусида оилавий ҳаётда фаол позициясини шакллантиришга хизмат қилади. Бу каби чора тадбирлар Россия Федерациясида ҳам амалга оширилиб келинмоқда. Лекин таҳлиллар шуни кўрсатадики, мазкур давлатларнинг ажралишлар ва оиладаги зўравонликлар, фарзандлар ҳуқуқларининг бузулиши бўйича юқори поғоналарни эгалламоқда. Ривожланган мамлакатлар АҚШ, Буюк Британия, Германияда ҳам махсус курслар, мактабларда фанлар ҳам жорий қилинган. Сингапурнинг “Ижтимоий муносабатлар ва оилани ривожлантириш Вазирлиги” веб тармоғи орқали никоҳланувчиларга никоҳ таълими дастурларини ташкил этиб уларни оилавий ҳаётлари давомида ҳам қўллаб-қувватлаб келади. Ушбу таълим дастурлари қуйидагилар: – муносабатларни мустаҳкамлаш дастури; – фуқароларни ўзини ўзи бошқариш органларида никоҳга тайёрлаш дастурлари; – Сингапур фуқаролари учун никоҳ дастурлари ва чет элликлар билан оила қураётган жуфтлар учун дастурлар; – мусулмон бўлган жуфтликлар учун никоҳга тайёрлаш дастурлари; – вояга етмаганлар учун мажбурий никоҳ дастурлари; – никоҳгача маслаҳат хизматлари киритилган. Ушбу давлат тажрибасига кўра, қисқа курслар билан чекланмасдан, талабгорлар учун узлуксиз тарзда давом эттирилади. Демак, ўтказилган таҳлил шуни кўрсатадики, хорижий тажрибада узлуксиз ташкил этилган оилавий ҳаётга тайёр бўлиш ва оилавий ҳаёт даврида ҳам зарурий билим ва кўникмаларга эга бўлиш муҳим. Хулоса ўрнида, ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлашни комплекслиги ва узвийлигини таъминлаш муҳимдир. Бунда сертификат олган оилаларнинг 3 йиллик, 5 йиллик, 7 йиллик оилавий

турмушларидаги ўзгаришларни маҳаллабай тарзда мониторинг ва кузатувини давом эттириш мақсадга мувофиқ. Ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш марказларининг ҳақиқий самара бериши, келажакда оилавий ажралишларнинг олди олинishiда муҳимдир.

Назорат саволлари:

1. Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлигида ёшларни оилага тайёрлашнинг ҳуқуқий асослари?
2. Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ижтимоий ҳамкорлигида ёшларни оилага тайёрлашнинг бугунги кундаги ҳолат нималардан иборат?
3. Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлигида ёшларни оилага тайёрлашнинг педагогик мазмуни?
4. Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги қандай механизмга асосланади?
5. Ёшларни тарбиялашда оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги негизда қандай тадбирлар уюштирилади?
6. Оилаларга қандай ижтимоий-педагогик ёрдам кўрсатилади?

Семинар машғулоти мавзу:

ГЕНДЕР ТЕНГЛИКНИНГ АСОСИЙ ТАМОЙИЛЛАРИ РЕЖА:

1. Гендер тенгликнинг ҳуқуқий асослари
2. Таълим тарбия олиш жараёнида гендер тенглик масалалари
3. Мамлакатнинг ижтимоий ва маданий ҳаётида тенглик масалалари

Таянч тушунчалар: гендер, тенглик, йигит, кизлар, оила, маҳалла, таълим муассасаси, таълим, тарбия, ижтимоий, маданий, ҳаёт.

Мамлакатимизда сўнги тўрт йилда хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятларга эришиш, жамият ва давлат ишларини бошқаришда уларнинг тенг иштирок этишини таъминлаш, хотин-қизларни ижтимоий-ҳуқуқий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш, шунингдек, хотин-қизларни тазйик ва зўравонликлардан ҳимоя қилишга қаратилган кенг қўламли ислохотлар амалга оширилди. Хотин-қизларнинг

жамиятдаги ролини оширишди, гендер тенглик ва оила масалалари бўйича республика комиссияси. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатида Хотин-қизлар ва гендер тенглик масалалари кўмитаси ташкил этилди. Бу эса мамлакатимизда гендер тенглик борасида катор ривожланишларни олиб келди. Гендер стратегияси доирасида гендер тенглик тушунчаси жамият ҳаёти ва фаолиятининг барча соҳаларида, шу жумладан сиёсат, иқтисодиёт, ҳуқуқ, маданият, таълим, илм-фан, спорт муносабатларида хотин-қизлар ва эркаларнинг ҳуқуқ ҳамда имкониятларининг тенглигини англалади. Сўнгги йилларда амалга оширилган кенг қамровли ислохотлар натижасида Ўзбекистон Республикасида жамият ҳаёти ва фаолиятининг барча соҳаларида хотин-қизлар ҳамда эркалар учун тенг ҳуқуқ ва имкониятларни таъминлаш, хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликлардан ҳимоя қилиш масалалари бўйича мустақкам ҳуқуқий асослар яратилганлиги ҳам хотин қизларимиз учун катта имкониятлардан бири бўлиб хизмат қилади.

Гендер тенгликни таъминлаш масаласи давлат сиёсати даражасига кўтарилиб, парламент юқори палатасида Хотин-қизлар ва гендер тенглик масалалари кўмитаси, Хотин-қизларнинг жамиятдаги ролини ошириш, гендер тенглик ва оила масалалари бўйича республика комиссияси, Хотин-қизлар ва эркалар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятларни таъминлаш масалалари бўйича маслаҳат-кенгашлари, Республика хотин-қизлар жамоатчилик кенгаши ташкил этилди.

Ислохотларнинг барча босқичларида Ўзбекистонда олиб борилаётган ижтимоий-иқтисодий сиёсат кенг қамровли масалаларни ўз ичига олади. Аҳоли даромадларини тизимли равишда ошириб бориш, бандлик ва меҳнат муносабатларини шакллантириш, аҳолининг айрим тоифаларини, шу жумладан тадбиркор ва фермер хотин-қизларни ижтимоий ҳимоя қилиш ва қўллаб-қувватлаш борасида кўшимча қафолатлар берилди.

Хусусан, хотин-қизлар бандлигини таъминлаш, уларни тадбиркорлик фаолиятига кенг жалб қилиш мақсадида имтиёзли кредитлар ажратиш амалиёти йўлга қўйилди. Республиканинг чекка ҳудудларини ривожлантириш, қишлоқларни ободонлаштириш, қишлоқларда яшовчи хотин-қизларнинг иқтисодий фаоллигини қўллаб-

қувватлаш орқали камбағалликни қискартиришга ҳам алоҳида эътибор қаратилди. Қишлоқ хўжалигининг турли соҳаларида 1,5 миллиондан ортиқ хотин-қизлар меҳнат қилади. Гендер тенгликни рағбатлантириш ва унга эришиш учун оммавий ахборот воситалари фаолияти ҳам муҳим аҳамият касб этади. Замонавий ижтимоий ва сиёсий фаол хотин-қизлар имиджини акс эттирувчи, хотин-қизлар ва эркеклар учун яратилган имкониятларни ёритувчи радиоэшиттиришлар ва телекўрсатувлар сони кўпайди.

Таълимда хотин-қизлар ва эркеклар ўртасида кескин тафовутлар кузатитилиб, бугунги кунда умумий ўрта таълим ўқитувчиларининг 70 фоиздан ортигини аёллар ташкил этмоқда.

Таълимнинг педагогика ва гуманитар фанлар (филология, педагогика, психология, маданият ва санъат) йўналишларида таҳсил олаётган хотин-қизлар улуши 68 фоизни ташкил этса, муҳандис-техник (ахборот технологиялари, энергетика, инженерия) ва ҳуқуқшунослик соҳаларида уларнинг улуши ҳамон камлигича қолмоқда.

Республика ҳудудларида, айниқса қишлоқ жойларида соғлиқни сақлаш хизматлари сифатининг пастлиги, хусусий тиббий хизматларнинг ривожланмаганлиги, эр ва хотин ўртасида оилани режалаштириш бўйича тиббий маданиятнинг етарли эмаслиги оналар ва ўдақлар ўлимларининг сақланиб қолишига сабаб бўлмоқда.

Гендер стратегиясининг мақсади ва вазифалари

Гендер стратегиясининг асосий мақсади — ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ва ижтимоий мавқеидан қатъий назар хотин-қизлар ва эркекларнинг ҳақиқий тенглигини таъминлашдан иборат. Гендер стратегиясининг асосий вазифалари қуйидагилар ҳисобланади: жамият ҳаёти ва фаолиятининг барча соҳаларида, шу жумладан сиёсат, иқтисодий, ҳуқуқ, маданият, таълим, илм-фан ҳамда спорт муносабатларида хотин-қизларнинг эркеклар билан тенг иштирок этишларини қўллаб-қувватлаш, қарор қабул қилишда уларнинг етакчилик қилишлари учун тенг имкониятларни яратиш. Хотин-қизларнинг сиёсий фаоллигини ошириш, уларнинг жамиятдаги ўрни билан боғлиқ салбий қарашларни ўзгартириш муҳим аҳамиятга эга.

аҳоли бандлиги соҳасида хотин-қизлар ва эркаклар учун кафолатланган тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятларни, шунингдек, муносиб иш ўринларини яратиш, аёллар тадбиркорлигини ривожлантириш, хотин-қизларнинг тижорат банкларидан кредит олишга бўлган имкониятларини кенгайтириш;

хотин-қизлар ва эркакларни бутун умри давомида ўқишга бўлган имкониятларини рағбатлантириш, уларнинг оилани режалаштириш борасидаги тиббий маданиятини ошириш ва репродуктив саломатлигини мустаҳкамлаш, улар ўртасида соғлом турмуш тарзини юксалтириш; гендер тенглик тамойилларини илгари суришда, хотин-қизлар ва эркакларнинг ҳуқуқ ҳамда имкониятларини тенг амалга оширишда бюджетни режалаштириш, гендер масалаларини бюджет жараёнларига интеграциялаш, гендер статистикаси юритилишини такомиллаштириш; гендер тенглик, аёллар тадбиркорлиги, хотин-қизлар ва эркакларга нисбатан тазйиқ ва зўравонлик ҳолатларини баҳоловчи халқаро рейтинг ва индексларда Ўзбекистоннинг ўрнини яхшилаш бўйича комплекс чора-тадбирларни амалга ошириш;

Таълим, илм-фан, спорт ҳамда соғлиқни сақлаш соҳасида хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятларни таъминлаш

Таълим, илм-фан, спорт ҳамда соғлиқни сақлаш соҳасида хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятларни таъминлаш мақсадида қуйидаги тадбирларни амалга ошириш зарур:

узлуксиз таълим тизимини ривожлантириш, хотин-қизлар ва эркакларни бутун умр давомида ўқишга бўлган имкониятларини рағбатлантириш, ижтимоий ҳимояга муҳтож хотин-қизларни олий таълим билан қамраб олинишини кенгайтириш;

хотин-қизларни илмий фаолиятга кенг жалб қилиш, уларнинг замонавий ахборот-коммуникация технологияларига асосланган дастурий ишланмаларини, инновацион гояларини, ихтирочилик, рационализаторлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш; ижтимоий ҳимояга муҳтож, нотинч оилалардан бўлган хотин-қизларни таълим олишига қўмаклашиш ва уларни касбга йўналтириш;

мактабгача таълим, умумий ўрта таълим, соғлиқни сақлаш ҳамда эркактлар улуши кам бўлган бошқа соҳаларга аёллар билан тенг равишда эркактларни жалб қилишга доир фаолиятни қўллаб-қувватлаш;

хотин-қизлар ва эркактларнинг оилани режалаштириш борасидаги тиббий маданиятини ошириш, зарур ахборот ва хизматларга эркин ҳамда тенг равишда эга бўлишини таъминлаш, оилани режалаштиришда уларнинг шахсий ҳаётига учинчи шахсларнинг аралашишига йўл қўймасликни қўллаб-қувватлаш;

худудларда, айниқса қишлоқ жойларида хотин-қизлар ва эркактларга кўрсатиладиган тиббий-ижтимоий хизматлар сифатини ошириш, ижтимоий ҳимояга муҳтож оилаларни қўллаб-қувватлаш, улар ўртасида соғлом турмуш тарзини юксалтириш;

ижтимоий аҳамиятли ва юқумли касалликларга дучор бўлган беморларни қўллаб-қувватлаш;

таълим, илм-фан, спорт ҳамда соғлиқни сақлаш соҳаларида хотин-қизлар ва эркактлар ўртасидаги тафовутларни таҳлил қилиш, бу борада илмий, амалий ҳамда фундаментал тадқиқотларни қўллаб-қувватлаш;

хотин-қизлар ва эркактларнинг тиббий маданиятини ошириш, уларнинг репродуктив саломатлигини мустаҳкамлаш, яқин қариндошлар ўртасидаги никоҳларни олдини олиш, жинс бўйича бевосита ва билвосита камситишларнинг олдини олишда давлат органлари, нодавлат ноижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари ўртасидаги ижтимоий шерикликни мустаҳкамлаш.

Тазйиқ ва зўравонликнинг олдини олишда хотин-қизлар ва эркактлар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятларни таъминлаш

Тазйиқ ва зўравонликнинг олдини олишда хотин-қизлар ва эркактлар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятларни таъминлаш мақсадида қуйидаги тадбирларни амалга ошириш зарур:

тазйиқ ва зўравонликдан жабрланувчиларни ижтимоий реабилитация қилиш ҳамда мослаштириш тизимини такомиллаштириш ҳамда давлат ҳисобидан молиялаштириш. Тазйиқ ва зўравонликдан жабрланувчиларни қўллаб-қувватлаш, уларнинг ҳавфсизлигини,

жисмоний ва руҳий реабилитациясини ҳамда мослашувини таъминлашга оид чора-тадбирларни амалга ошириш зарур. Хотин-қизлар ва эркакларга нисбатан тазйик ва зўравонлик ҳолатларининг олдини олиш ҳамда улар билан ўзаро муносабатлар маданиятини юксалтириш бўйича мулкчилик шаклларида катъи назар барча идора ва ташкилотларда профилактика тадбирларини ўтказиш хотин қизларимиз учун аҳамиятли.

Оилавий муносабатлар ҳамда болалар тарбияси соҳасида хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятларни таъминлаш

Оилавий муносабатлар ҳамда болалар тарбияси соҳасида хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятларни таъминлаш мақсадида қуйидаги тадбирларни амалга ошириш зарурияти туғилмовда.

Оилани мустаҳкамлаш, оилавий муносабатларда барча оила аъзоларининг масъуллигини ошириш, бирон-бир шахснинг оила масалаларига ўзбошимчалик билан аралашшига йўл қўймаслик бўйича амалдаги механизмларни такомиллаштириш зарур. Оилалардаги эрта никоҳ, яқин қариндошлар ўртасидаги никоҳ, эрта тугруқ, оилавий ажралишларнинг юзага келиш сабаблари ҳамда шарт-шароитларини таҳлил қилиш, бу борада илмий, амалий ҳамда фундаментал тадқиқотларни қўллаб-қувватлаш лозим.

Асрлар давомида шаклланган миллий кадриятлар, ижобий урф-одатлар ва анъаналар асосида оилаларни мустаҳкамлаш, оилавий ажралишларнинг олдини олишда давлат органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари ўртасида ижтимоий шериклик муносабатларини мустаҳкамлаш мақсадга мувофиқ хисобланади. Оилавий муносабатларда хотин-қизлар ва эркакларнинг ўрни ҳақида жамиятда шаклланган салбий қарашларни ўзгартириш, бу борада оммавий ахборот воситалари иштирокида тарғибот-ташвиқот ишларини қўллаб-қувватлаш.

Оилавий ҳаётга оид муаммолар, психологик-педагогик, ҳуқуқий ва бошқа масалалар юзасидан хотин-қизлар ва эркаклар учун маслаҳатлар бериш тизимини янада такомиллаштириш муҳим

ахамиятга эга. Хотин-қизлар ва эркакларнинг оилавий муносабатлардаги ҳуқуқлари, эркинликлари ва мажбуриятлари тўғрисида ахборот-маърифий фаолият самарадорлигини ошириш муҳим ахамиятга эга.

Назорат саволлари:

1. Гендер тенгликнинг ҳуқуқий асослари нималардан иборат?
2. Таълим тарбия олиш жараёнида гендер тенглик масалалари?
3. Мамлакатнинг ижтимоий ва маданий ҳаётида тенглик масалалари?
4. Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги қандай механизмга асосланади?
5. Гендер тенглик масаласининг кириб келишининг тарихий асослари?

Мавзуга оид адабиётлар:

1. Оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги Концепцияси. – Тошкент: РТМ, 1993.
2. Иномова М.О. Оилада болаларнинг маънавий-ахлоқий тарбияси. – Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ, 1999.
3. Мунавваров А.Қ. Оила педагогикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1994.
4. Мусурмонова О. Маънавий кадриятлар ва ёшлар тарбияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996.
5. Мусурмонова О. Оила маънавияти – миллий гуруҳ / Ўқув кўлл. – Тошкент: Ўқитувчи, 1999.
6. Тўраева О. Оилавий ҳаёт этикаси ва психологияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1990.

**Семинар машғулоти мавзу: ОИЛА ТАРБИЯСИДА МИЛЛИЙ ВА
УМУМИНСОНИЙ АХЛОҚИЙ МАДВИЯТНИНГ
РИВОЖЛАНИШИ**

РЕЖА:

4. Оила тарбиясида ахлоқий маданиятни шакллантириш.
5. Шахснинг юксак фазилатлари-ахлоқий маданият.
6. Муомала одоби-ахлоқий маданиятнинг муҳим элементи.

Таянч тушунчалар: оила, маҳалла, таълим муассасаси, таълим муассасасининг оила билан олиб борадиган фаолияти, оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги, ахлоқ, маданият.

Оила тарбиясида миллий ва умуминсоний ахлоқий маданиятнинг ўзаро алоқадорлиги Жамиятнинг мазмуни, тузилишини тўлиқ англамай туриб унинг негизини ташкил этувчи оиланинг моҳиятини тушуниб бўлмайди. Шу нуктаи назардан қараганда, жамиятда оиланинг тутган ўрни, структуравий элементлари, оиладаги руҳий жараёнларнинг бошқа шакллари билан ўзаро алоқадорлиги ҳамда ахлоқий таълим-тарбиянинг унга таъсири билан боғлиқ масалалар Х.К. Каримов, Ф.Р. Рўзикулов, Н. Салаева, Ш.Ш. Жўраева, Г.Т. Ядгарова, М.М. Умарова, М.С. Салаева, М.Х. Файзиева, Н.Х. Лутфуллаева, Р.А. Умурзакова, Ю.Ф. Салимов, М. Ризаева каби олимларнинг тадқиқотлари атрофлича ўрганилган. Шунингдек, М. Халматова, С.Ж. Турсунова, Н.З. Сайдалиева каби олимларнинг илмий ишлари оиланинг ижтимоий ва маънавий-маърифий омиллар таъсири масаласини ўрганишда муҳим методологик асос бўлиб хизмат қилади. Мазкур тадқиқотларда қайд этилишича, оила билан боғлиқ бўлган барча масалалар кишилар турмуш тарзи таркибига киради. Аммо, оила жамиятнинг кичик ячейкаси сифатида махсус фалсафий тадқиқотга муҳтождир. Ўрни, оилада ўзаро ҳурмат, иззат, муҳаббат мавжудлиги ҳамда ижобий хусусиятларнинг барқарорлиги ахлоқий маданиятнинг пойдеворидир. Оилавий муносабатларни тўғри шакллантириш, уларни мавжуд шароитга мослаш, салбий ҳолатлар юз берганда эса, уларни босиклик ва чуқур мулоҳазалар билан бартараф этиш ҳоллари, табиий равишда ёшлар маънавий-ахлоқий маданиятида муҳим ўрин тутаяди. Юқоридаги параграфда қайд этилганидек, миллий ва умуминсоний ахлоқий маданият жаҳондаги барча халқларнинг

табиати, урф-одати, иродаси, ўзига хослиги, орзу-интилишларини ифодалар экан, улар ўртасида ўзаро диалектик муштараклик бўлиши шубҳасиздир. Том маънодаги миллийлик ҳамиша умуминсоний мазмун касб этади, умуминсоний мазмунда эса, миллийлик намоён бўлиши шубҳасиз. Бу тамойилга кўплаб ҳаётий мисоллар келтириш мумкин. Айтилик, бизга нотаниш бўлган бирор халқнинг фольклор-этнографик дастаси концерт бериб қолса, уни ижро этаётган аёл ва эркак иштирокчининг ҳар бир хатти-ҳаракати, қилиғи, сўзи, кийиниши, мусикаси ҳамда унга монанд рақсларидан шу халққа хос хусусиятларни пайқашга, шу билан унинг маданий савия-даражаси, қиёфасини англаб олишга интиламиз. Биз томоша қилаётган халқ рақс ижодида шу халқнинг анъаналари, ворислик белгилари, менталитети ҳам акс этадики, улар миллий мазмунни ифодалайди. Айни чоғда, мазкур рақс санъатининг бошқа халқлар рақсига ўхшашлиги, уйғунлиги, мақсадлар муштараклигида умуминсоний мазмун намоён бўлади, дейиш мумкин. Худди шунга ўхшаш, миллий ва умуминсоний ахлоқий маданият тамойиллари оила тарбияси билан ҳамиша уйғундир. Чунки маданият – эр-хотинлик, оилавий муносабатларга одамлар маънавий турмушининг бутун тўлалигини бахш этади, оила аъзоларининг бир-бири билан ва оиланинг жамият билан руҳий-маънавий алоқаларини янада кўпайтиради, ниҳоят ички оилавий муносабатларни ҳал этишнинг энг мақбул нусхаларини танлаб олиш имконини беради. Ахлоқий маданиятнинг ана шу кучли яратувчилик, доимо янгилиниб борувчи ҳаётбахш таъсирини миллат ёки халқ билан чегаралаб бўлмайди. Шунга кўра, оила насллар давомийлигини таъминловчи доимий ва табиий манба бўлиб, ҳар бир давр оилага ўз таъсирини ўтказди, яъни даврга хос ижтимоий ўсиш-ўзгаришлар, ислохотлар, маънавий-руҳий янгилинишлар оила маънавиятида ўз изини қолдиради. Бинобарин, демографик сиёсатнинг объекти ҳам, мақсади ҳам, энг таъсирчан ва муҳим воситаларидан бири ҳам оиладир. Яқин ўтмишда миллий ва умуминсоний ахлоқий маданиятнинг оила тарбияси билан муносабатларидаги уйғунликка путур етказилди. Аввало, миллий ва умумбашарий меросга муносабатнинг бирёқламалиги оила тарбиясида бир қатор салбий хусусиятларни келтириб чиқарди. Жамоа тимсоли бўлган оила, маҳалла, эл-юрт тушунчаларининг муқаддаслиги унутилаёзди, миллат руҳининг ойнаси бўлган она тилимизга муносабат

салбий маъно касб этди. Маданияти, тили, миллатидан бегоналашган манкуртлар тоифаси жамият ва оила ўртасидаги ана шу ўзига хос уйғунликка путур етказишнинг окибат натижаси эди. Ҳолбуки, жамиятда пайдо бўлган ҳар қандай ижтимоий иллат маданиятга хос меъёрий мезонларнинг бузилишидан, оила тарбияси издан чиқишидан ҳосил бўлиши сир эмас. Истиклол қўлга киритилгач, бу борада ҳам катта ўзгаришлар содир бўлди. Жумладан, оиланинг жамият таянчи, маънавий тарбия ўчоғи сифатидаги роли эътироф этилди, унинг фаровонлиги – миллий фаровонлик 96 асоси экани асосий қонун Таъбир жоиз бўлса, оила жамиятимизнинг асосий бўғинидир. Оила жамиятимиз ва давлатимиз муҳофазасида, ҳимоясида бўлиши шарт, деб ёзардим. Нега деганда, бугунги замон шуни тақозо этапти, бизнинг кўзимизни очиб, ҳаётга бошқача қарашни талаб қиляпти». Таъбир жоиз бўлса, ушбу сўзларда муқаддас Ватан тимсоли бўлган оила феноменига муносиб баҳо берилган. Оила тинчлиги, муқаддаслиги, фаровонлиги орзуси барча даврларда барча халқлар файласуф ва жамиятшунослари фикри-ёдини банд этган. Миллий ва умумбашарий маданий меросда ахлоқодобнинг жамият ва оилани келажакка йўналтирувчи асосий омиллардан бири сифатида талқин этилиши бежиз эмас. Чунки, ахлоқ инсонга инсонлигини доимо эслатиб турувчи маънавий асос, ворисийлик асосида авлоддан-авлодга ўтиб келувчи фазилатлардандир Македония ҳукмдори Филипп II дўстининг ўғли Аристотелни одоби ва фазилатлари учун бениҳоя ҳурмат қилганидан шундай деган экан: «Менга ўғлим Александрни бергани эмас, бу ўғлим Аристотель замонида туғилгани учун Тангриларга шукрона айтаман». Аристотель каби фазилатлар сохибидан олган сабоклари, билими, ўғитлари, ҳаётий йўл-йўриқлари Александрга кейинчалик гоят катта наф келтиргани учун унинг номи тилларда дoston бўлди. Масаланинг бошқа томони – Аристотелнинг ахлоқ ҳақидаги қарашлари Шарқдаги ахлоқ ҳақидаги фикр-мулоҳазаларга кучли таъсир этди. Масалан, Форобий устози Аристотелнинг издан бориб, инсоний фазилатларни икки қисмга – ақл-идроқка асосланган фазилатлар ва хулқ-атвор фазилатларига ажратади, уларнинг ўрталик хусусиятларига эга бўлиши мумкинлигини далиллайди. Форобийнинг фикрича, инсонга бахт-саодатга эришиш учун етук хулқ лозим. Хулқнинг гўзаллиги, нуқсонлардан ҳоли бўлиши хатти-ҳаракат ва кундалиқ амалларда меъёр қай даражада сақланиши

билан ўлчанади. Меъерийлик ҳисси устувор бўлса, маънавий таназуллар содир бўлмайди. Бу эса, ирода, инсоннинг ўз-ўзини бошқариш, ахлоқий меъёрларга риоя қилиши билан юзага чиқади. Ўз навбатида Абу Райҳон Беруний ҳам яхши одоб ёки ёмон хулқ-одатлар, асосан, оила тарбиясига узвий боғлиқ эканлигини кўп таъкидлаган. Агар оилада тарбиянинг олижаноб, эзгу йўл-йўриқлари кўпроқ берилса, оила фазилатли бўлади, бунда тарбияда бир хил мақсад, талаб қўйилмоғи ғоят муҳим. Кўринишдаги гўзаллик ва тузилишидаги баркамоллик ҳар бир одам учун севимли, дер экан, олим турмушдаги табиий гўзалликни ахлоқда, феъли-атворда, оилавий ҳаётда кўриш истаги борлигини назарда тутди. Айни чоғда Беруний ота-онани оилани барпо этувчилар экани, улар орасидаги кучли хурмат ва муҳаббат, албатта, болалар феъл-атвори ва тарбиясига таъсир этажаги ҳақида фикр юритади. Оилада хотинқизларнинг тутган ўрни эса беқиёсдир. Олимнинг фикрича, оилада аёл билими, жасурлиги, шарм-ҳаёси, эрига илтифоту хурмати, камтарлиги ва фаросати, ширин муомаласи, покизалиги, ишбилармонлиги, тежамкорлиги билан намуна бўла олиши зарур. Бу ўша давр учун ғоят илғор ғоялардан бири эди. Оилада ва жамоада аёлнинг тутган ўрни қандай, бола тарбиясида аёл қандай мавқени эгаллайди, сингари саволлар ислом таълимотида муҳим аҳамият касб этади. Хўш, мусулмончиликда аёллар масаласига жиддий эътибор қаратилишининг қандай маъноси бор? Бу саволга шундай жавоб бериш мақсадга мувофиқдир: - аёл – оила муносабатларининг вужудга келиш сабабчиси, авлодлар давомийлигининг ғоясидир; - аёл – оила тарбиясининг бош мураббийларидан бири, яъни, фарзанднинг ҳам дунёга келишига сабаб бўлувчи, ҳам кони ва жони билан, оқ сути билан ундаги наслий сифатларни бир авлоддан иккинчи авлодга кўчирувчи, ҳам авлод маънавиятига асос солувчи инсондир; - ота ва унинг аждодларига, қариндош-уруғларига муносабат, ака-ука, опа-сингилларга, кўни-қўшниларга муносабат ҳам, аввало, онадан, унинг бошқаларга илиқ муносабатидан бошланади; - жамиятда инсонпарварлик ва адолат туйғулари аёлдан бошланади; - гўзалликка, меҳр-муруватга, имон-этиқодга ташналик, уларга эҳтиёж ҳам аёл туфайлидир; - она тилига муносабат (дарвоқе, «она тили» деб бежиз айтилмайди, чунки миллий-маънавий қадрият бўлган тил ҳам аёл меҳри ва меҳнати натижасида шаклланади), уни билиш ва уни англаш

жараёнида аёл моҳир тилшунос миссиясини бажаради; - ниҳоят, аёл ана шу хизматлари билан фарзандига тарбия ва таълим берар экан, ўз оиласидаги анъаналарни давом эттиради, оила шажарасини ривожлантиради. Табиийки, аёл адо этадиган мазкур хизмат ва вазифалар, ўз навбатида, жамиятдаги илғор ғояларни, маданиятни, маънавий-маърифий омилларни бойитади. Шарқда аёлларга муносабатда ҳақиқатан ҳам адолат, инсонпарварлик, тенг ҳуқуқлилиқ мезонлари устувор 100 бўлгани демократик тамойилларнинг вужудга келишида муҳим роль ўйнади, кейинроқ эса, Шарқнинг бу тамойиллари Ғарб тамаддунига, айниқса, Ғарб уйғониш даврига кучли таъсир этиб, унинг кенг ёйилишига туртки берди. Фуқароларнинг ирқ, наслу насаб, мансаб ва молмулкидан қатъи назар, Аллоҳ томонидан тенг ҳуқуқли этиб яратилгани Қуръони Карим ва ҳадисларда таъкидлаб ўтилган. Чунончи, «Ҳеч бир арабнинг ажамга (араб бўлмаган кишига) ва ҳеч қандай ажамнинг арабга, ҳеч бир қоратаннинг қизилтанга ва қизилтаннинг қоратанга нисбатан ҳеч қандай фазилати (имтёзи) йўқдир, магар тақво билан». Шунингдек, жамият қонунлари олдида фуқаролар ёки эрқагу аёлнинг тенглиги ҳам ҳар қандай ҳолатда сунистеъмом қилинмаслиги таъкидланади. Бу ҳақда ҳам ҳадиси шариф мавжуд: «Аллоҳга онт ичиб айтаманки, агар Муҳаммаднинг қизи Фотима ўғрилиқ қилса, албатта, унинг қўлини кесардим». Мазкур ҳадиси шарифларда умуминсонийлик ва тенгҳуқуқлилиқ ғоялари илгари сурилади, иккинчи ҳадисда эса, Фотима исми бежиз тилга олинмайди (Ҳазрат Алига никоҳ қилинган бу кенжа киз Расулulloҳ авлодининг давом этиши ва ўнлаб буюк зотларнинг тарбияланишига сабаб бўлади). Шу ўринда мусулмон маданияти ва эътиқодининг юксак намояндалари бўлган сўфийлар, яъни тасаввуф илми вакиллари, айниқса, улар орасидаги сўфий аёллар хусусида махсус тўхталиш мақсадга мувофиқдир. «Ривоят қилишларича, бир куни художўй сўфий Робийа бир қўлида бир челақ сув, иккинчи қўлида ёниб турган машғала кўтарганча Басра кўчаларидан югуриб ўтаётган экан. Йўловчилар хайрон бўлиб ундан сўрашибди: – Бунчалар шошилиб қайларга йўл тутдинг, эй Робийа? Робийа қўлидаги челақка ишора қилибди: – Дўзахдаги ўтни ўчирмоқчиман. Бундан ташқари, Европа адабиётида ушбу ривоятнинг кўпгина бошқа шакллари ҳам мавжуд».1 Мазкур парчани келтиришдан мақсадимиз тарихий тимсолларимиз қадимдан

Ғарбни мафтун этиб келган, бу тимсолларнинг аёллар сиймосида намоён бўлиши эса, уларни янада ҳайратга солгани аниқдир. Иккинчидан, Робийа сингари эътиқод соҳибалари юқоридаги ривоятларда акс эттирилган хатти-ҳаракатларида, моҳиятига кўра, жамият софлиги, поклиги учун курашувчи сифати. Тасаввур қилайлик, эътиқодсизлик, бир-бирини алдаш, енгиш манфаатлари йўлида ҳеч нарсадан тоймайдиган шафқатсиз ҳаёт зиддиятлари олдида Робийа каби такводор аёллар ҳақидаги ривоятлар хориждаги илм-зиё аҳлига кучли таъсир этган, имонли, инсофли инсонларни тарбиялашга ёрдам берган, жамиятни поклашга хизмат қиладиган ғоялар сифатида қабул қилинган. Табиийки, бундай илгор ғоялар Шарқда ҳам, Ғарбда ҳам турли даврларда буюк истеъдод эгаларини тарбиялашга хизмат қилганлигини алоҳида таъкидлаш зарур бўлади. Ислоҳ кадриятларида энг катта хурматга лойиқ зот – она деб таърифланиши ҳам бежиз эмас. Юқорида санаб кўрсатилганидек, аёл турмуш қуриб, оилали бўлгач, жамият келажагига дахлдор шахсга айланади. Ислохий манбаларда қайта-қайта таъкидланганидек, Оллоҳ эркак ва аёлни жуфт бўлиб яшаш, уй-жой қилиб, насл қолдириш учун яратган. Эркак ва аёл организмнинг физиологик тузилиши ва биологик эҳтиёжлари ҳам шунга мосланган. Бинобарин, оила бир эр ва бир аёлнинг муҳим ижтимоий, маънавий-руҳий масъулиятни зиммасига олиш асосига қурилган ихтиёрий бирлашмасидир. Ушбу ихтиёрий иттифокда аёл-онага катта мавқе белгиланади, ҳадиси шарифда айтилганидек, жаннатни оналар оёғи остида, деб талқин қилинади. Муҳими шундаки, оналарни улуглаш, уларга иззатикром кўрсатиш Шарқда бадий асарларда ҳам, халқ педагогикасида ҳам, тарихий-биографик манбаларда ҳам кўп учрайдиган лавҳалардан бўлиб, бу ҳаётий далилларнинг Ғарбга кучли таъсир кўрсатиб келгани шубҳасиздир. Туркий халқлар оиласига хос ушбу азалий урф-одат ва илмий-маънавий анъаналар ҳақида тасаввуфчи олима Шиммел хоним жуда характерли далиллар топа олган: «Биронта покистоний, туркий, арабий ёки форсий оилага бориб қолган европалик меҳмон уй бекаси, яъни онанинг саводли ёки саводсиз эканлигидан катъи назар, оиланинг бутун 103 юмушларида раҳбарлик қилишини, фарзандлар эса, министр ёки профессорлигига қарамадан, она қаршисида қўл ковуштириб туришини кўриб, роса ҳайратга тушади. Соф дунёвий ишлар ҳам худди шу йўсинда амалга оширилади. Турк

шоҳлари ёки Ҳиндистондаги Буюк Бобурийлар оилаларига назар ташласангиз, шоҳнинг ёки валиахд шахзоданинг оналари ҳам валиахдлардан кўра кўпроқ ҳокимиятга эга бўлганлигининг шоҳиди бўласиз. Шоҳ ёки валиахд шахзодалар ҳар доим оналари билан бамаслаҳат иш юритганлар. Кўриниб турибдики, бутун-бутун мамлакатларни сўраб турган ҳукмдорлар ҳам она қаршисида бош эгишган, саройдаги ва мамлакатдаги кўпгина ишлар она изми билан амалга оширилган». Аксинча, Бобур ва бобурийлар сулоласи вакиллари ҳаёти ва ижодида аёллар, айниқса, оналар мавқеи юксак даражада тутиб турилган. Қиз узатиш, келин танлаш, оналарига садоқат ва муҳаббат, оналасига эҳтиром бобида ҳам улар бошқаларга ўрнак бўлишган, десак муболаға бўлмас. Масаланинг иккинчи томони ҳам бор: оналарни бу қадар улуғлаш, уларнинг ҳурмат-иззатини то вафотига қадар ва ҳатто вафотидан сўнг ҳам давом эттириш анъа- 104 наси Фарбада дарҳол кўзга ташланмайди. Бироқ, бу хорижда оналар ҳурматга лойиқ кўрилмаган, деган маънони англатмайди. Оиласи, фарзандларига садоқатли, покдомон, имон-инсофли аёл ҳамма жойда, ҳамма замонларда катта ҳурматга муносиб деб баҳоланган. Биз, одатда, оилага таъриф берар эканмиз, уни доимо жамият, юрт, Ватан сўзлари билан ёнма-ён ишлатамиз. Уни ҳамиша жамият таянчи, эл-юрт негизи, Ватан тимсоли каби ифодалар билан таърифлашга ҳаракат қиламиз. Чунончи: «Оила – жамиятнинг негизи. Бизнинг давлатимизни ҳам катта бир оила деб тушуниш мумкин ва лозим. Бунда ўзаро ҳурмат ва қаттиқ тартиб бўлмаса, оиланинг барча аъзолари ўз бурчларини адо этмаса, бири-бирига нисбатан эзгулик билан меҳр-оқибат кўрсатмаса, яхши ва муносиб тарзда яшаш мумкин эмас. Оила турмуш ва виждон қонунлари асосига қурилади, ўзининг кўп асрлик мустаҳкам ва маънавий таянчларига эга бўлади, оилада демократик негизларга асос солинади, одамларнинг талаб-эҳтиёжлари ва кадриятлари шаклланади. Ўзбекларнинг аксарияти ўзининг шахсий фаровонлиги тўғрисида эмас, балки оиласининг, қариндош-уруғлари ва яқин одамларнинг, қўни-қўшниларнинг омон-эсонлиги тўғрисида ғамхўрлик қилишни биринчи ўринга қўяди. Бу эса, энг олий даражада маънавий кадрият, инсон қалбининг гавҳаридир». Юртбошимизнинг мустақилликнинг илк йилларидаёқ оила кадриятига бу қадар юксак баҳо бериши кейинги мустақилликни мустаҳкамлаш йилларида янада ривожлантирилди,

оиланинг фалсафий-илмий мазмун-моҳияти ҳақида ва оиланинг таянч тарбияси хусусида бир қатор асарлар, мақола ва тадқиқотлар эълон қилинди. Уларда оила тарбиясининг янги қирраларини, оилавий муносабатлар диалектикасининг ўзига хос хусусиятларини очиқ беришга ҳаракат қилинди. Оиланинг соғлом ва баркамол авлодни шакллантирувчи асосий бўғин экани, бу муҳим вазифа эса, ўз-ўзи 105 дан ота-она, фарзандлар ва нуруний кексалар силсиласини яхлит бир жараён сифатида олиб ўрганилгандагина, қутилган самараларни беришини исботлади. Юртбошимиз тўғри таъкидлаганидек, ўзаро ҳурмат, тартиб-интизомга эга бўлмаган, аъзолари ўз бурчини англаб етмаган ва адо этолмаган, бир-бирига эзгулик ва меҳр-оқибат кўрсата олмаган оила рисоладаги оила эмас. Хўш, у ҳолда қайси оилада ўзаро ҳурмат ва тартиб-интизомга риоя қилинади? Бу саволга биргина жавоб бериш мумкин бўлади: ўз оиласини, ундаги қоида ва тартибларни муқаддас деб билган, чуқур англаган ҳолдагина, шундай ҳурмат ва интизомга асос солинади. Оилани муқаддас деб билиш замирида эса, бизнингча, қуйидагилар намоён бўлади: - оила – ота-онам, ака-укаларимиз ва опа-сингилларимнинг киндик қони тўкилган, кўз очиқ кўрган маконидир; - бу оилада, шунингдек, бобо ва бобокалонларим, момоларим яшаган, уларнинг руҳи барҳаёт; - бинобарин, оиламиз тасодифан юзага келган иттифоқ эмас, у авлод-аждодаларимизнинг навбатдаги бўғини, биз – унинг давом эттирувчиси: - оиламиз биз кўриб турган даражага ўз-ўзидан чиқиб олган эмас, бунинг учун ота-онам ва уларнинг ота-боболари тиним билмай меҳнат қилишган; - шундай экан, уни янада ривож топтириш, янги камолот нуктасигача юксалтириш – менинг бурчим; - демак, мен оила аъзоларим олдида бир умрға маънавий қарздорман. Агар оила муқаддаслиги ғоясини таъриф-тавсиф этиш мумкин бўлса, оиладаги кенжа авлод вакиллари тилидан бу ғоя шундай жаранглаши ёки ифода қилиниши мантиқан тўғри бўлар эди. Рамзий ифода этилган мазкур сўзлар оилада тенг ҳуқуқлик, эркинлик мавжудлигини, оилавий муносабатлар имон-эътиқод асосига қурилганлигини акс эттиради. 106 Шунингдек, оиласини муқаддас деб билган жойда, ака-укалар ва опа-сингиллар муносабатида ўзаро ҳурмат ҳам, тартиб-интизомга риоя қилиш ҳисси ҳам таркиб топган бўлади. Оила аъзоларининг бир-бирига меҳр-оқибат кўрсатиши, эзгулик ва яхшилик тилаши ҳам батартиблик, интизомлиликдан келиб чиқади. Ана

шунинг ўзи оила маданиятини, унинг савия-даражасини белгилайди. Булар жамият ва оиланинг, миллий, умуминсоний ахлоқий маданият тамойиллари ва оила маданиятининг ўзаро уйғунлигини намоён этувчи мезонлардир. Ўз-ўзидан аёнки, соғлом муҳитнинг ибтидоси ҳам оила, оила муҳитидир. Оила муҳитининг соғломлиги эса, жамиятдаги маънавий-руҳий муҳит билан уйғун ҳолдагина воқе бўлади. Бизнинг фикримизча, миллий ва умуминсоний ахлоқий маданият диалектикаси меҳр-мурувватлилик фазилатининг намоён бўлишида кўринади.

Назорат саволлари:

6. Оила тарбиясида ахлоқий маданиятни шакллантириш мезонлари?
7. Шахснинг юсак фазилатлари-ахлоқий маданият омилларини ёритинг?
8. Муомала одоби-ахлоқий маданиятнинг муҳим элементини ёритинг?
9. Кийиниш одоби ахлоқий тарбиянинг муҳим воситаси?
10. Оилада фарзанд тарбиясида миллий маданият?

Семинар машғулоти топшириқлари:

1. Қуйида берилган матнлар ёрдамида ёшларни тарбиялаш борасидаги педагогик ҳамкорлиги негизида оила, маҳалла ва мактабнинг вазифалари билан танишиб чиқинг. Ҳар бир субъектнинг ёшларни тарбиялаш борасидаги педагогик ҳамкорлиги негизидаги вазифаларини ифодаловчи тезисларни тайёрланг.

2. Ёшларни тарбиялашда оила, маҳалла ва мактаб ҳамкорлиги моҳиятини ақс эттирувчи кластерни яратинг.

Семинар машғулоти топшириқларни бажариш юзасидан услубий кўрсатмалар:

1. Оила, маҳалла ва таълим муассасасининг ёшларни тарбиялаш борасидаги педагогик ҳамкорлиги негизидаги вазифаларини ифодаловчи тезисларни тайёрлашда талабалар гуруҳларда ишлайдилар. Бунда учта катта гуруҳни шакллантириш мақсадга мувофиқдир. Ўқитувчи ҳар бир гуруҳга алоҳида-алоҳида топшириқ беради. Топшириқларнинг қуйидагича бўлиши мақсадга мувофиқдир:

ТҲР	Гуруҳлар	Топшириқлар мавзуси
1.	1-гуруҳ	Оиланинг ёшларни тарбиялаш борасидаги педагогик

		ҳамкорлиги негизидаги вазифалари
2.	2-гуруҳ	Маҳалланинг ёшларни тарбиялаш борасидаги педагогик ҳамкорлиги негизидаги вазифалари
3.	3-гуруҳ	Мактабнинг ёшларни тарбиялаш борасидаги педагогик ҳамкорлиги негизидаги вазифалари

Топшириқни бажариш чоғида гуруҳларнинг эътиборига қуйидаги матнлар тақдим этилади:

I. Ёшларни тарбиялашда оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги негизида оила томонидан бажариладиган вазифалар:

- оилада соғлом муҳитни яратиш, миллий руҳ ва турмуш тарзини ҳисобга олиш, фарзандлар учун ота-она ҳар томонлама ўрнак бўлиши, фарзандларнинг ота-онасига, Ватанга муҳаббат туйғусини шакллантириш, ўзаро ғамхўр бўлишни таъминлаш;
- оилада ҳуқуқий тарбияни яхшилаш, оила аъзоларининг ўз ҳуқуқ ва бурчларини англаб етишларини ва уларга риоя қилишларини таъминлаш;
- фарзандларга чуқур дунёвий билим асосларини бериш, маърифатли ва маънавиятли кишилар бўлиб етишишларини таъминлаш;
- бозор муносабатларига мос бўлган касб-ҳунар ўргатиш, иқтисодий тушунчаларни фарзандлар онгига сингдириш;
- болаларнинг маънавий баркамол ва жисмонан соғлом бўлишлари учун иқтисодий ва ижтимоий муҳитни яратиш;
- болаларни мустақил фикрлашга ўргатиш, истиқлол ғоялари ва миллий мафкурага садоқат руҳида тарбиялаш;
- болаларнинг бўш вақтларини педагогик нуқтаи назардан келиб чиқиб унумли ташкил қилиш, уларга қўшимча таълим бериш;
- фарзандларида мавжуд бўлган истеъдод куртакларини ривожлантириш учун зарур шароитларни яратиш;
- ўз фарзандларининг мактаб, маҳалла, давлат ва жамият олдидаги бурчларини тўла адо этишлари учун оилада масъулиятли бўлиш;
- ота-оналар ўзларининг педагогик ва психологик билим савияларини доимо ошириб бориши;
- болаларда тежамкорлик ва ишбилармонлик сифатларини шакллантириш;

- оилада миллий ва умуминсоний тарбиянинг барча йўналишларини уйғун ҳолда босқичма-босқич амалга оширишдаги масъуллигини таъминлаш;

- болаларда санитария-гигиеник, экологик кўникмаларни шакллантириш, диний ақидапарастлик, ичкиликбозлик, гиёҳвандликка қарши иммунитетни ҳосил қилиш;

- соғлигида ва ақлий нуқсонлари бўлган фарзандларига ҳаёт талабларига мос равишда билим ва касбу-кор ўргатиш.

II. Ёшларни тарбиялашда оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги негизида маҳалла томонидан бажариладиган вазифалар:

- маҳалла фаоллари томонидан тарбия муассасалари билан биргалликда таълим-тарбия жараёнида амалга оширилиши керак бўлган масалаларни муҳокама қилишда қатнашиш ва оқилона ечимларини топишда фаоллик кўрсатилиш;

- маҳалла ўз ҳудудидagi ижтимоий ва иқтисодий ёрдамга муҳтож оилаларни аниқлаб, уларни қўллаб-қувватлаш ва фарзандларининг билим ҳамда тарбия олишларига бош-қош бўлиш;

- маънан носоғлом оилаларни маҳалла йигинларида муҳокама қилиш, уларга нисбатан жамоатчилик чораларини кўриш;

- маҳалла ҳудудидagi ўқув-тарбия муассасаларига иқтисодий ва ижтимоий ёрдам кўрсатилишини қўллаб-қувватлаш;

- ота-оналар орқали болаларда ташаббускорлик, меҳнатсеварлик, миллий ғурур, ватанпарварлик, миллий одоб, байналмилаллик каби хислатларини тарбиялаш;

- ёшларнинг диний мазҳаблар ва секталар, ақидапарастликнинг моҳиятини тўғри англаб етишига ота-оналар орқали таъсир кўрсатиш, аждодларнинг тарбиявий ўғитларини сингдириб бориш;

- маҳалла йигинларида миллий давлатчилик ва миллий мафкура гояларини, иқтисодий ва ижтимоий соҳаларда республикада эришилаётган ютуқлар тарғиботини ташкил этувчи тадбирларни уюштириш;

- Республика “Маънавият тарғибот” маркази, “Соғлом авлод учун”, “Маҳалла”, “Экосан”, “Нуроний”, “Қамолот” жамғармалари, хотин-қизлар кўмиталари, турли жамиятлар, бирлашмалар ва ижодий уюшмаларни ёш авлодни миллий истиқлол гоялари асосида тарбиялаш

ишига, муаммоли масалаларнинг ечимини топишга фаол жалб қилиш;

- маҳалла ҳудудидаги ишлаб чиқариш корхоналари ва ташкилотларининг имкониятларини ўқув-тарбия муассасалари моддий негизини мустаҳкамлашга йўналтириш;

- маҳалла ҳудудида ўқув-тарбия муассасалари билан биргаликда турли кўрик-танловлар, спорт мусобақалари, анжуманлар, байрам ва беллашувлар ташкил қилиш;

- турли йўналишда иқтидорли ўқувчиларни мактаблар тавсиясига кўра ижтимоий ва иқтисодий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш;

- илғор педагогик ходимлар, тарбиячиларга маҳалла имкониятларидан келиб чиқиб, ҳар томонлама ёрдам кўрсатиш;

- фарзандларига таълим ва тарбия беришда ижобий натижаларга эришаётган, намунали оилалар ҳаёт тажрибасини оммалаштириб, маҳалла ҳудудида “Оила сабоқлари” машғулотларини ташкил қилиш;

- маҳаллада истиқомат қилаётган халқ усталари, санъаткорлар, зиёлилар ва барча ижодкорларнинг имкониятларидан фойдаланиб, билим, касб сирларини ўргатишга асосланган турли тўғарак ва “Устоз-шоғирд” русумида фаолиятини йўлга қўйиш;

- маҳалла ҳудудидаги ишлаб чиқариш корхоналари томонидан маҳаллада истиқомат қилаётган ва моддий қийналган ёшлар учун иш жойлари квотасининг ажратилишига эришиш;

- ёшларда Ўзбекистонга, унинг табиатига муҳаббат, тарихига қизиқиш, маҳалла ободонлиги, аҳиллиги учун жавобгарлик руҳини шакллантириш.

Ёшларни тарбиялашда оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги негизида таълим муассасаси томонидан бажариладиган вазифалар:

- мактабда болага бирон-бир касб-корни эгаллаши учун мустаҳкам пойдевор яратиш;

- ўқувчи-ёшларнинг спорт турлари билан шуғулланишларига ёрдам бериш, уларнинг бўш вақтларини мазмунли ўтказишни ташкил қилиш;

- болаларга таълим беришни илғор педагогик технологиялар, замонавий ўқув-услубий дастурлар асосида ташкил этиш, ўқув-тарбия жараёнларини жаҳон андозаларига мос равишда таъминлаш;

- ўқувчиларнинг имкониятлари ва қизиқишлари таҳлилидан, иқтисодий ва ижтимоий муҳитдан келиб чиқиб, уларни турли соҳа

бўйича касб асосларига йўналтириш ва таълимда табақалаштирилган ёндашувни жорий этиш;

- ёш оилалар билан ишлаш, тиббий тарбиявий, ҳуқуқий, маънавий-маърифий, ижтимоий тушунчалар бериш учун махсус тадбирларни амалга ошириш;

- ўз худудидаги маҳалла жамоаларининг фаолиятини тарбиявий мақсад йўлида мувофиқлаштириш;

- тарбияси “огир”, қаровсиз қолган болаларнинг ота-оналари билан ишлаш, оилаларга педагогик ёрдам бериш;

- бола тарбияси яхши йўлга қўйилган оилаларни тегишли идоралар ҳамкорлигида ўрганиб, тажрибаларини оммалаштириш;

- ўқиш ва ишлашни хоҳламайдиган, безорилик йўлига кириб кетган ўсмирларни ҳисобга олиб, уларга тегишли ташкилотлар билан биргаликда зарур чоралар кўриб, ота-оналар йиғинларида муҳокама қилиш;

- тарбия субъектлари бўлмиш ҳуқуқий, тиббий, ижодий уюшмалар, ёшлар, табиатни муҳофаза қилиш ва “Экосан”, “Қизил ярим ой”, барча жамғарма ва жамоатчилик марказлари, оммавий ахборот воситалари, инсон ҳуқуқлари бўйича миллий марказлар, касаба уюшмалари, нодавлат ташкилотлари, ишлаб чиқариш корхоналари, маҳаллий бошқарув идораларининг бола тарбиясига бўлган масъулият ва жавобгарлигини мувофиқлаштириш;

- турар жойда ва маҳаллада олиб борилаётган барча тарбиявий, маънавий, маърифий, маданий-оммавий ва спорт тадбирлари маркази – мактаб бўлишига эришиш;

- ўқувчи-ёшлар, ота-оналар, жамоатчилик билан ҳуқуқий тарбияни амалга ошириш, тарбия жараёнининг барча иштирокчилари орасида миллий мафқурани тарғиб қилиш, ақидапарастлик ва миллий тараққиётимизга зарарли ғояларнинг кириб келишига қарши муросасиз курашишни ташкил этиш;

- таълим муассасалари низомлари асосида ўқувчиларнинг мактабда жорий қилинган тартибга амал қилишларини ва низомда белгиланган ўқувчилар либосида таълим ва тарбия жараёнига катнашишларини таъминлаш;

- маҳаллада, хотин-қизлар орасида замонавий билимларни тарғиб қилиш, ўсмир ёшларнинг дунёвий билимларга бўлган интилишларини

рағбатлантириш;

- мактаб негизида педагогик, ҳуқуқий, психологик, маънавий ва маърифий билимлар берувчи “Ота-оналар университетлари” фаолиятини ташкил қилиш.

2. Ёшларни тарбиялашда оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги моҳиятини акс эттирувчи кластерни яратишда академик гуруҳ жамоа бўлиб ишлайди. Кластерлар “Кластер” график органайзери воситасида яратилади. Бунда ўқитувчи ҳар бир талабанинг фаол иштирок этишини назорат қилиб бориши зарур. Кластерларни шакллантириш жараёнида билдирилган ҳар бир ғоя инobatга олинади. Яратилган кластернинг мазмунини муҳокама қилиш жараёнида эса бири-бирини такрорловчи ғоя ва фикрлар таҳлил қилинади. Такрорий билдирилган ғоялар аниқланиб, такрорланишлар бартараф этилади.

Семинар машғулоти мавзуси:

КАЙКОВУСНИНГ “ҚОБУСНОМА” АСАРИДА ФАРЗАНД ТАРБИЯСИ

Режа:

4. “Қобуснома” асарининг мазмун моҳияти.
5. “Қобуснома” асарида фарзанд тарбияси.
6. Фарзандни оилавий ҳаётга тайёрлаш.

Таянч тушунчалар: таълим, тарбия, шахс, оила, маҳалла, таълим муассасаси, таълим муассасаси, ҳамкорлиги, оила, маҳалла.

Шарқ оламида, оилада фарзанд тарбиясига бағишланган асарларимиздан бири бу — Кайковуснинг 1082—1083 мелодий, 475 ҳижрий йилларда яратилган «Қобуснома» асаридир. Кайковус бу асарни ўғли Гилоншоҳга батиш- . лаиди. X—XI асрлар феодал жамиятида маданият, илмфан, санъат ва адабиёт анчагина ривожланган ва тараккий этган давр эди. Абу Абдуллох Рудакий, Абулқосим Фирдавсий, Абул Ҳасан бинни Аҳмад Унсурий каби шоир ва олимлар X—XI асрнинг йирик намояндалари эдилар. «Қобуснома» ҳам мазкур XI асрнинг кўзга ташланиб турган меваларидан ҳисобланади. «Қобуснома» рус ва ғарб шарқшуносларининг, шарқ олимлари ва педагогларининг диққатини жалб этди. Кайковуснинг бобоси Қобус ва унинг хонадони Сомонийлар династияси билан, яъни муносабатда бўлди, уларнинг шаън-шавкати,

юришларида иштирок этди. Герман Вамберининг айтишича, Вушмагир ўгли Шамсулмаолий Қобус... уйгур хонларидан бўлгап Иликхоининг кўшини устидан икки марта ғалаба қилди. Аммо бу билан Қобус Сомониёлар хонадонини тиклай олмади!. Бу вақтда Қобус Сабуктагиннинг ёрдами билан Табаристонни забт қилди ва шу ўлкада ҳукмдор бўлиб қолади. Журжонни эса пойтахтга айлантиради. Шамсулмаолий Қобус ғоят солим ҳукмдорлардан бўлиб, арзмаган айби учун одамларни жазолайверади. Унинг бу зулмини Муҳаммад Хованд Мирхонд «Равзатус сафо»нинг тўртинчи жилдида ҳаққоний баён қилади. Қобуснинг бу истибодини Латиф Алибек Озар Исфохоний ўзининг Бомбайда «Оташкадаи Озар» номи билан чоп этилган «Тазкираи оташкада» асарида қуйидагича баён қилади: «...Аён лашкарро ба гуноҳи андак ба қатл расониди. Охирил амир умаро иттифок карда: уро аз салтанат- халъ ба маҳбас фиристоданд, фарзаидаш Афанучехр бинни Қобусро бар тахти ҳукумат нишонида» Таржумаси: «„Лашкар аёнларни озгина гуноҳ қилишса, ўлимга юборарди. Ниҳоят амирлар иттифок қилишди, уни салтанатдан олиб ташлаб, ҳибсга юбордилар ва Қобуснинг фарзанди Манучехрни ҳукумат тахтига ўтказдилар». Қобуснинг бундай феъл-атворини набираси Кайковус ҳам эътироф қилади. Кайковус ўз асари —«Қобусномада бобоси Қобус ҳақида шундай дейди: Менинг бобом Шамсулмаолий бағоят каттол киши эрди ва ҳеч кншининг гуноҳини афв қилмас эрди». Аммо шуни ҳам қайд қилдиб ўтиш керакки, Шамсулмаолий Қобус ўз замонасидаги феодал табақаси учун зарур бўлган ҳамма илмларни ўрганди. Айниқса у адабиёт муҳни ва шоир эди. Форс, араб тилида шеърлар ёзди. У араб, форс тилини ва унинг услубини мукам Герман Вамбери. Бухоро ёхуд Мовароуннахр тарихи. Ниҳоят, у ўз атрофига машҳур илм, адабнёт, санъат аҳлларини тўплади ва Журжонни йирик адабий марказга айлантирди. Машҳур ўзбек олими Абу Райҳон Беруний Райдан қайтиб келиб, Қобуснинг ҳузурида — Журжонда яшади ва Қобуснинг саройида катта ҳурматга сазовор бўлди. У бу ерда ўзнинг бир ханча илмий асарларини яратди ва Хоразм тинчигандан сўнг ўз юртига қайтди. Қобуснинг набираси Кайковус ҳам ўз замонасининг анча маълумотли зиёлиси эди. У ўз даврининг илмий кишиларидан бўлиб, музика ва табиийёт илмига ғоят иштиёқ билан ҳаради. Унинг кўп илмлардан хабардор бўлгани авторнинг «Қобуснома» асарида яхқол

кўриниб туради. Кайковус «Қобуснома»ни яратишдан олдин ўз салафларининг асарлари билан танишди. Тоҳирийлар замонасида яратилган педагогик асарларни ўқиб чиқди. У ўз давридаги маданий шаҳарлар, мамлакатлар билан ҳам танишади, жумладан, Бухоро, Самарқанд шаҳарларига, Хоразм ўлкасига боради ва у ердаги олимлар билан суҳбатлашади, уларнинг илмий-педагогик ишларини ўрганади. Хусусан, Носир Хисравнинг таълим-тарбияга оид фикрларини ифода этувчи «Саодатнома» ва «Рўшноинома» асарлари унинг диққатини ўзига жалб этди. Маълумки, ахлоқ синфий жамиятда синфий бўлади. Антагонистик жамиятда, бир томондан, маълум даврга қадар ҳоким синфнинг ахлоқи тараққий этади ва мустаҳкамланади, иккинчи томондан, эзилган синфнинг ахлоқи ҳам ривожланиб боради. Биринчиси ҳоким табақанинг манфаатини ҳимоя қилса, иккинчиси нэтимой зўравонликни, эзилган синф усндаги жабр-зулмни қоралайди ва ҳоким синфга қарши курашни ифода этади. Қулчилик жамиятида қулдорлар билан қуллар ахлоқи, феодализм жамиятида феодаллар билан деҳқонлар ахлоқи, капитализм жамиятида буржуазия билан пролетариат ахлоқи доимо бир-бирига қарама-қарши бўлган. Ахлоқнинг бундай синфийлиги ҳақнда Ф. Энгельс ўзининг «Анти-Дюринг» асарида шундай деган эди: «...ҳозирга қадар ҳар қандай ахлоқ назарияси пировард натижада жамиятнинг мавжуд иқтисодий аҳволининг маҳсули бўлиб келган, деймиз. Жамият эса ҳозирга қадар синфий қарама-қаршилликлар нчида ҳаб рақатланиб келганлигидан, ахлоқ ҳам ҳамнша синфий ахлоқ бўлиб келган: бу ахлоқ ё ҳоким синфнинг ҳукмронлигини оқлар ва манфаатини ёқлар эди ёки эзилган синф етарли равишда кучли бўлиб қолганда, унинг мазкур ҳукмронликка қарши қаҳр-ғазабини ифодалар ва мазлумларнинг келажак манфаатини ҳимоя қилиб чиқар эди». Урта Осиё халқлари, шу жумладан ўзбек ва тожик халқлари орасидаги қадимий дўстлик бу халқларнинг тараққийига замин ҳозирлади. Шу муносабат билан ўзбек халқи таржимонлари, шоир ва ёзувчилари форстожик тилидаги асарларни ўзбек тилига таржима қилдилар ва ўзлари икки тилда (ўзбек ва форс-тожик тилида), баъзан уч тилда (ўзбек, форс-тожик, араб тилида) асарлар яратдилар. Қутб Хоразмий Низомий Ганжавийнинг, Сайфи Саройи Муслиҳиддин Саъдиннинг асарларини, Огаҳий «Қобуснома», «Ахлоқи Муҳсиний», «Зубдатул ҳикоят» ва бошқа асарларни, Мулда Фазлуллоҳ Алмаий

машхур ҳинд масали — «Калила ва Димна» асарини ўзбек тилига таржима қилдилар ва бу билан ўзбек адабиётидаги педагогик фикрларни бойитдилар. Араблар истилоси даврида Шарқда, шу жумладан Урта Осиёда икки хил ўқув юрти мавжуд эди: бири ибтидоин (бошланғич) мактаб, иккинчиси мадраса. Ҳар иккала типдаги мактабда кўпроқ ислом дини акнадалари ўқитилар ва ёд олишга алоҳида эътибор берилар эди. IX—X асрларда маориф ва маданият бирмунча тараққий этган, халқ фарзандлари илм-маърифат олтира интила бошлаган эди. Академик В. В. Бартольднинг маълумотига қараганда, Харгун қишлоғида (Самарқанд атрофида Абгор мавзеидаги қишлоқ) истиқомат қилган бир камбағал деҳқон 848 (233 ҳижрин) йилда икки ўғлини Самарқанд шаҳрига ўқиш учун юборган. Улар Самарқандда уч йил илм ўргандилар, уларнинг онаси болаларини юнг йиғириб таъминлаб турган. Уша даврда Самарқанд шаҳрининг ўзида 17 та мадраса бўлиб, унда даврнинг машхур олимлари дарс бердилар. Марв, Нишопур шаҳарларидаги мадрасалар ҳукумат қарамоғида бўлиб, мударрислар маош билан таъмин этилган эди. XI аср бошларида ҳукумат мадрасалари ташкил қилинади, бу мадрасаларда дин олимларигина эмас, балки аниқ фанлар олимлари ҳам лекция ўқирдилар. Шу билан бирга мадрасаларни вақфлар ҳам таъмин этар эди. Бухоро ва Самарқанд мадрасаларнда илоҳиёт билан бирга аниқ фанлар (риёзиёт, фалакиёт, ҳандаса, тиббиёт ва бошқалар), гуманитар илмлар (мантик, илми аруз, илми қофия, илми маоний, илми баён, илми бадеъ ва бошқалар) ҳам ўқитилади. Шу муносабат билан Бухоро, Самарқанд, Хива мадрасаларига олимлар, маърифатиарварлар йирилдилар ва улар илм эгаларини тарбиялаб етиштирдилар. Бу даврда тасаввуф маслагининг энг реакцион формалари мактаб ва мадрасаларга кириб келди ва тарбия соҳасида тарки дунёчиликни, дунёдан воз кечиб узлатга чекиннишни тарғиб қилди. Шу муносабат билан тарбия соҳасида икки оқим вужудга келди. Бири диний фикрларни тарғиб қилувчи, тарки дунёчиликка чақирувчи, фақат илоҳий «илмлар»ни, догматик фикрларни ақлнинг асосий моҳияти деб тушунувчи, инсоннинг ҳар бир қилмишини тақдир билан боғловчи реакцион оқим бўлиб, Ғаззолий, Яссавин, Сулаймон Боқирғонин, Хўжа Аҳрор қабилар бу оқимнинг ириқ намоёндалари эдилар. Булар мадрасаларда фалакиёт, тиббиёт, ҳандаса, алжабр, жуғрофия каби аниқ фанларнинг ўқитилишига тамомила қарши

чикдилар ва бу фанларни мадрасалардан чиқариб ташлаш учун курашдилар. Мазкур реакцион гуруҳлар мазлум оммадан ҳар қандай жабр-жафоларга, адолатсизликларга чидашга, очлик-яланғочликка қаноат қилншга ундандилар, улар меҳнатқаш халқнинг диққатини ҳоким табақага қарши курашдан четга тортадилар. Абу Райҳон Беруний, табобат' ва математикада, шеърят ва фалсафада жаҳон бўйлаб шухрат қозонган Абу Али ибн Сино, Шарқ адабиётининг энг йирик намояндalarидан Низомий Ганжавий, Носир Хисрав, Муслиҳиддин Саъдий, Умар Хайём, Алишер Навоий каби олим ва шоирлар кишилик маданиятининг тараққиёти учун ўзларининг илмий, бадий ижодлари билан катта ҳисса қўшдилар. Булар тиббиёт, фалакиёт, музыка, адабиёт, жуғрофия, алжабр, хандаса каби илмлар билан ёш авлодни тарбиялашга ҳам катта ҳисса қўшдилар. Бу олимлар ақлни биринчи ўринга қўйдилар. Жумладан, машҳур форс-тожик шоири Абу Абдуллоҳ Рудакий бундай дейди: Ақллилар айтур, ақл — подшодир, Ақл барчага бир — фармонраводир, Кишилар танининг ақл лашкари, Бутун шахват, орзу унинг чокари Абулқосим Фирдавсий Тусий эса ақлнинг бутун фазилатларига алоҳида эътибор бериб, бундай дейди: Ақл йўл кўрсатиб, дилни этар шод, Ҳар икки оламда ақли обод Ақл бир тирик жон, у билмас завол Ақл турмуш асли, буни ёдлаб ол. Ақлдан ғамгинлик, шодлик, ўқтамлик, Ақлдан борлиғу, йўқлиғу камлик. Киши иш қиларкан беақлу идрок, Бўлур қилмишидан юрак бағри чок. Уларнинг бу фикри инсон шахсини тарбиялаш учун хизмат қилди, инсонпарварлик каби ояларни майдонга келтирди. Шунинг учун Рудакий, Фирдавсий, Носир Хисрав, Низомий Ганжавий каби шоирларнинг асарларида ва, шунингдек, Кайковуснинг «Қобуснома» асарида тарбия, ахлоқ масалалари асосий ўрин олди. «Қобуснома» 44 бобдан иборат бўлиб, булардан тўрт боби диний характердадир, қолган 40 боби ҳаётини воқеаларни ифода этади. Кайковус ўзининг ҳаётини тажрибалари билан ўғли Гилоншоҳни тарбиялашни истади ва бу панд-насихатларини ўғли учун энг қимматбаҳо мерос деб таъкидлайди. У ўз асарини «Қобуснома»да ўғли Гилоншоҳга мурожаат қилиб, умидим шуки, сен шу пандларни қабул қилгайсан. Бу билан мен оталик вазифасини бажо келтирган бўлурман. Билгилки, халқнинг расми, одати шундан: югуриб-елиб, қидириб-ахтариб дунёдан бирор нарса ҳосил қиладн ва бу топган нарсасини ўзининг энг яхши кўрган кишисига қолдириб кетади.

Мен дунёда мана шу сўзларни ҳосил қилдим, сен эса менинг учун энг қимматбахолисан. Менга сафар вақти яқинлашди, дунёдан нима ҳосил қилган бўлсам, сенинг олдинга қўйдим, токи ўзингга бино қўнмагайсан ва ўзингга номуносиб ишларни қилмагайсан, деган пандларни айтади. «Қобуснома»нинг дастлабки тўрт боби диний масалаларга бағишланган, чунки Кайковус диний ақиқаларга, илоҳий тушунчаларга ишонч билан қарайди у дин ва унинг ақидаларига танқидий муносабатда бўла олмайди. Худди шунингдек, «Қобуснома» автори қуллар масаласига ҳам (23- боб) феодал Синф нуктаи назардан қараб баҳо беради. Асарнинг бешинча боби «Ота-она ҳаққини билмак зикрида» деб аталади. Бу бобда автор ёшларни отаонани ҳурмат қилишга чақирадиГ; Ота-она ўз фарзанди учун «ўлимга ҳам тайёр» туришга таъкидлайди. Айни замонда ота-онанинг кўнглини ранжитмасликка, уларни ҳурмат қилишга ва ширин сўзлар билан муносабатда бўлишга ундайди. Кайковус ота-онага ҳурмат ҳиссига катта эътибор беради. У, бир томондан, болани ота-онани ҳурмат қилншга, уларни ранжитмасликка чакирса, иккинчи томондан, ота-онани болага яхши ва тўғри тарбия беришга ундайди. Айни замонда, автор ота-онани ҳурмат қилишни фарзанднинг ақлли ва доно, ўқиган бўлиши билан боғлайди ва: «Ҳар бир фарзандки оқил ва доно бўлса, ота-она меҳр-муҳаббатин адо этмакдин бош тортмагай»— дейди у. Шу билан бирга, Кайковус отаонани ҳурмат қилиш масаласига баъзан диний эътиқод юзасидан қараса, баъзан инсонпарварлик нуктаи назаридан қарайди. Шу боисдан ҳам: «Сен ота-онанинг ҳаққига дин нуктаи назаридан риоя қилмасанг ҳам, ақл юзидан, мурувват юзасидан риоя қил»— деб уқтиради. Кайковус аристократ табақасидан бўлгани сабабли ота-она ҳурматини мерос билан боғлайди, аммо мерос деб ота-онани ранжитганларни қоралайди. Маълумки, Кайковус замонасида тож-тахт мёрос эди. Салтанатни эгаллаш мақсадида фарзандлар, шахзодалар ўз отаоналарига ҳурматсизлик қилганлар, ҳатто ўз ота-оналарини қатл қилганлар. Бу воқеаларга Кайковус алоҳида диққат қилади. Шунинг учун у «Мерос олмоқ ҳирси била ота-онанг ўлимини ҳаргиз тиламагил»— деб таъкидлайди. Шунингдек, бу бобда Кайковус ота-она ҳаққини билмак хусусида ғоят муҳим бир фикрни баён қилади, яъни у ўзбек ва тожик халқининг «нима эксанг, шуни ўрасан» деган машҳур бир мақолини ишлатади. Бу мақолнинг асли маъноси шундан иборатки, киши

одамларга яхшилик қилса, катталарга ҳурмат, кичикларга мурувват кўрсатса, унинг бу яхшилиги бошқа кишидан қайтади ва аксинча, агар у одамларга ёмонлик, дилозорлик қилса, бу ҳам бошқалардан қайтади. Кайковус www.ziyouz.com kutubxonasi мана шу принципга асосланиб, «Ота-она ҳаққини билмак зикрида» деган бобида ўғлига насиҳат қилиб, бундай дейди: «...Ўз фарзандинг сенинг ҳақингда қандай бўлишин тиласанг, сен ҳам ота-онанг ҳақида шундай бўлгил, нединким сен ота онанинг ҳақида нима иш қилсанг, фарзандинг ҳам сен ҳақингда шундай иш қилур». Ўз даврининг мутафаккирлари каби, Кайковус ҳам ақлга алоҳида эътибор беради, ақлнинг ҳар қандай давлатдан юқори туришини таъкидлайди. Шунинг учун фарзанднинг ақл эгаси бўлишини ҳамма нарсадан улуг дсб билади: «Агар молсизликдан қашшоқ бўлсанг, ақлдан бой бўлмокка ҳаракат қил, чунки мол била бой бўлгондан ақл била бой бўлгон яхшироқд.ур. Ақл била мол жам этса бўлур, аммо мол била ақл ўрганиб бўлмас. Билгилки, ақл бир қимматбаҳо нарсаки, уни ўғри ололмас, у ўтда ёнмас ва сувда окмас». Хусусан, олтинчи боб «Хунарнинг афзаллиги ва қадри баланд, олий табиатли бўлмоклик ҳақида» диққатга сазовордир. Қайковус аристократ табақасининг вакили, аммо у баъзи ижтимоий, ҳаётий масалаларда ўз синфини инкор этади. Жамият тараққиётида у биринчи ўринга ўз синфининг ахлоқини эмас, балки ўша даврда муҳим ўрин тутган хунар ва илми кўяди. Маълумки, Кайковуснинг насл-насаби (унинг шажараси), бобоси Қобуснинг айтишича, Сомонийларга бориб тақалади. Аммо Кайковус яшаган даврда бу насаб ўзининг шоншавкатиини йўқотган, авторнинг ўзи эса кичик бир феодалга айланган эди. У подшолик, шаън-шавкатдан кўра хунар, билим эгаллашни, бўлмасиз, хунарсиз ҳар қандай юқори табақа, насл-насабли шахс ҳам ҳеч нарсага арзимаслигини баён қилиб, бундай дейди: «Агар киши ҳар қанча олий насаб ва асл бўлса-ю, аммо хунарни бўлмаса, у халойиқнинг иззат ва ҳурматидан ноумид бўлур. Улуғлик ақл ва билим биладур, насл-насаб била эмас. Отни сенга ота ва онанг қўймишлар, сен унга ғарра бўлмағил ... бу от фақат бир нишондин бошқа нарса эмасдур... Аммо сен хунар била бир номга эга бўлгил». Бу фикрлар билан автор ўғлини қобилиятли шахс бўлишга, ишсиз, фаолиятсиз, ялқов одам бўлмасликка чақиради. Кайковус халққа яқин туришни, халқ манфаатини кўзлашни фарзандига уқтиради, чунки у ўзининг эски шаън-шавкатидан ажралгани учун халқ тақдирига суяниб

колган эди. Шунинг учун у халкнинг озгина яхшилигини ҳам кўп кўриш лозимлигини ва қайси нарса халқ манфаатига яқин туришини ўрганнш лозимлигини уқтиради. У баданд мартабага эга бўлишни насл-насаб билан боғламайди, балки ақл ва ҳунар билан боғлайди. Автор ақл ва ҳунар ўрганиб, баланд мартабага эришиш кераклиги ҳақидаги ўз фикрини исботлаш учун Сукрот ҳакимдан мисоллар келтиради: «Сукрот ҳаким айтурки: ҳунардан яхшироқ нарса йўқдур ва донишдан улуғроқ нарса йўқдир, шармдан яхшироқ зевар йўқдур ва бадхўйликдан ёмонроқ душман йўқдур» деб таъкидлайди муаллиф.

Назорат учун саволлар?

5. “Қобуснома” асарининг мазмун моҳияти нимадан иборат?
6. “Қобуснома” асарида фарзанд тарбиясининг қайси жиҳатлари ёритилиб берилади?
7. Фарзандни оилавий ҳаётга тайёрлашнинг усуллари?
8. “Қобуснома” асарида ватанпарварлик фазилатини шакллантириш масалаларининг ёритилиши?

Семина машғулоти мавзуси: АБДУЛЛА АВЛОНИЙНИНГ “ТУРКИЙ ГУЛИСТОН ЁХУД АХЛОҚ АСАРИДАГИ ОИЛАВИЙ ТАРБИЯГА ОИД ҒОЯЛАРИ

РЕЖА:

1. Абдулла авлонийнинг ҳаёти ва ижоди
2. “Туркий гулистон ёҳуд аҳлоқ” асарида хулқ, яхши хулқ, ёмон хулқ масалаларининг ёритилиши.
3. “Туркий гулистон ёҳуд аҳлоқ” асарида тарбия, тарбиянинг замони, бадан тарбияси, фикр тарбиясининг ёритилиши
4. “Туркий гулистон ёҳуд аҳлоқ” асарида аҳлоқ тарбияси, яхши хулқлар масаласи

Таянч тушунчалар: Туркий гулистон, таълим, тарбия, аҳлоқ, одоб, оила, маҳалла, таълим муассасаси, таълим муассасасининг оила билан олиб борадиган фаолияти, оила, маҳалла, ҳамкорлик. яхши, хулқ.

Мен бу асари ночизонимни биринчи мактабларимизнинг юқори синфларида таълим бермак ила баробар улуғ адабиёт муҳиблари. аҳлоқ

хаваскорларининг анзори олийларина тақдим қилдим деб сўз боши билан бошлайди Абдулла Авлоний ўзининг “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” асарида.

Ҳар кун ўлурам шомғача мен ғамга гирифтор,
Ҳар шаб ёнарам оташа парвона каби зор.
Ҳеч кимса эмас бу мени аҳволима воқиф,
Мен хастаяму миллатим ўлмиш нега бемор.

АХЛОҚ

Инсонларни яхшиликга чақиргувчи, ёмонликдан қайтаргувчи бир илмдур. Яхши хулқларнинг яхшилигини, ёмон хулқларнинг ёмонлигини далил ва мисоллар ила баён қиладурган китобни ахлоқ дейилур. Ахлоқ илмини ўқуб, билуб амал қилган кишилар ўзининг ким эканин, жаноби Ҳақ на учун халқ қилганин, ер юзида нима иш қилмак учун юрганин билур. Бир киши ўзидан хабардор бўлмаса, илми, уламони, яхши кишиларни, яхши нарсаларни, яхши ишларнинг каддини, қимматини билмас. Ўз айбини билуб, иқрор қилуб тузатмакга саяъ ва кўшиш қилган киши чин баҳодир ва паҳлавон кишидур. Расули ақрам набиййи муҳтарам афандимиз: «Мезон тарозусига қўйиладурган амалларнинг ичида яхши хулқдан оғирроқи йўқдур. Мўмин банда яхши хулқи сабабли кечаси ухламасдан, кундузлари рўза тутуб ибодат қилган кишилар даражасига етар», – демишлар.

Сўйласанг сўйла яхши сўзлардан,
Йўкса жим турмокинг эрур яхши.
Ўйласанг яхши фикрлар ўйла,

ХУЛҚ

Инсон икки нарсадан мураккабдур. Бирини жасад, иккинчиси нафсдур. Жасад кўз ила бор нарсаларни кўрур. Аммо нафс идрок ила яхшини ёмондан, оқни қорадан айирур. Жасаднинг ҳам, нафснинг ҳам бирор сурати бордурки, ё яхши ва ё ёмон бўладур.

Жасаднинг сурати ҳаммага маълум бир нарсадурки, ҳар вақт кўзга кўриниб турадур. Аммо нафснинг сурати кўзга кўринмайдураган, ақл ила ўлчанадурган бир нарсадурки, буни хулқ деб аталур. Агар бир киши ёшлигида нафси бузулуб тарбиясиз, ахлоқсиз бўлиб ўсдими, «Аллоҳу ақбар» бундай кишилардан яхшилик кутмак ердан туруб юлдузларга

қўл узатмак кабиндур. Расули акрам набийин мухтарам саллоллоху алайҳи васаллам афандимиз:

«Бир тоғнинг ўрnidан кўчиб кетганини эшитсангиз, ишонингиз, аммо бир одамнинг хулқи бошқа бўлди деб эшитсангиз ишонмангиз», – демишлар.

Хулқи ёмон юз, кўзлидин на суд
Юз, кўзли хулқни қилмас кашуд.
Хулқ маризига даво истасанг,
Марг давосин берилур кистасанг.

ЯХШИ ХУЛҚ, ЁМОН ХУЛҚ

Ахлоқ уламози инсонларнинг хулқларини иккига бўлмишлар Агар нафс тарбият топиб, яхши ишларни қилурга одат қилса, яхшиликга тавсиф бўлуб, «яхши хулқ» агар тарбиятсиз ўсув, ёмон ишлайдурган бўлуб кетса, ёмонликга тавсиф бўлуб «ёмон хулқ» деб аталур.

Жаноби Ҳақ инсонларнинг асл хилқатда истеъдод ва қобилиятли, яхши ила ёмонни, фойда ила зарарни, оқ ила қорани айирадурган қилуб яратмишдур. Лекин бу инсондаги қобилиятни камолга еткурмак тарбия ила бўладур. «Қуш уясинда кўрганин қиладур». Инсон жавҳари қобилдур. Агар яхши тарбия топиб, бузук хулқлардан сақлануб, гўзал хулқларга одатлануб катта бўлса, ҳар ким қошида мақбул, бахтиёр бир инсон бўлуб чиқар. Агар тарбиятсиз, ахлоқи бузулуб ўсса, Аллоҳдан кўркмайдурган, шариатга амал қилмайдурган, насихатни қулоғига олмайдурган, ҳар хил бузук ишларни қиладурган, нодон, жоҳил бир расвойи олам бўлуб қолур.

Расули акрам набийи мухтарам афандимиз: «Имони комил бўлган кишилар яхши хулқли бўлурлар, сизнинг энг яхшиларингиз хотунларига яхшилик қилганларингиздур», — демишлар.

Худонинг раҳмат-у файзи ҳама инсонга яқсардур,
Ва лекин тарбият бирла етушмак шарти акбардур.

Туғуб ташлов-ла бўлмас бола, бўлгай бало сизга,
Вужуди тарбият топса, бўлур ул раҳнамо сизга.

ТАРБИЯ

Тарбия – «Педагогия», яъни бола тарбиясининг фани демакдур.

Илми ахлокнинг асоси тарбия ўлдуғиндан шул хусусда бир оз сўз сўйлаймиз. Боланинг саломати ва саодати учун яхши тарбия қилмак, танини пок тутмак, ёш вақтидан маслакини тузатмак, яхши хулқларни ўргатмак, ёмон хулқлардан сақлаб ўсдурмакдур. Тарбия қилгувчилар табиб кабидурки, табиб хастанинг баданидаги касалига даво қилган каби тарбияни боланинг вужудидаги жаҳл маразига «яхши хулқ» деган давони ичидан, «поклик» деган давони устидан беруб, катта қилмоғи лозимдур. Зероки, «Ҳассину ахлоқиқўм» амри шарифи узра хулқимизни тузатмакга амр ўлинганмиз. Лекин хулқимизнинг яхши бўлишининг асосий панжаси тарбиядур.

Ахлоқимизнинг биносининг гўзал ва чиройли бўлишига тарбиянинг зўр таъсири бордур, баъзилар «тарбиянинг ахлокқа таъсири йўқ, инсонлар асл яратилишида қандай бўлсалар, шундай ўсарлар, табиат ўзгармас», – демишлар.

Ёмон хў тузалмайди дармон ила,
Ипак ўлмас ип, ранги алвон ила.
Боқинг, бир дарахт мевасидур ёмон,
Бўлур яхши пайванд, парво билан.
Билур ҳар киши аслини рангидан,
Ва ёким улангандаги зангидан».

Лекин бу сўз тўғри эмасдур. Чунки тарбиянинг ахлокга, албатта, таъсири бўладур. Орамизда масал борки, «сут ила кирган, жон ила чиқар», мана бу сўз тўғридур. Расули акрам набийи мухтарам саллоллоҳу алайҳи васаллам афандимиз: «Бешиқдан то мозорга боргунча илм ўрган», – демишлар. Бу ҳадиси шарифнинг маъноси бизларга далилдур. Ҳукамолардан бири: – «Ҳар бир миллатнинг саодати, давлатларнинг тинч ва роҳати ёшларнинг яхши тарбиясига боғлидур», – демиш. Шариати исломияда ўз болаларини яхшилаб тарбия қилмак оталарга фарзи айн, ўз миллатининг етим қолган болаларини тарбия қилмак фарзи кифоядур. Пайғамбаримиз: «Болаларингизни етти ёшида намозга ўргатингиз. Агар ўн ёшида ўқимаса урингиз», – демишлар.

Ҳар кишининг дунёда ороми жони тарбият,
Балки охирида эрур доруламони тарбият.
Тарбият ҳамроҳ этадур хур ила рузвонлара,
Гар десам бўлмас хато жаннат макони тарбият.

ТАРБИЯНИНГ ЗАМОНИ

Эмди очик маълум бўлдики, тарбияни туғулган кундан бошламак, вужудимизи қувватландурмак, фикримизи нурландурмак, ахлоқимизи гўзалландурмак, зеҳнимизи равшанландурмак лозим экан. Тарбияни кимлар қилур? Қайда қилинур? деган савол келаду. Бу саволга, «биринчи уй тарбияси. Бу она вазифасидур. Иккинчи, мактаб ва мадраса тарбияси. Бу ота, муаллим, мударрис ва ҳукумат вазифасидур», – деб жавоб берсак, бир киши деюрки, «қайси оналарни айтурсиз, билимсиз, боши пақмоқ, қўли тўқмоқ оналарми? Ўзларида йўқ тарбияни қайдан олиб берурлар», дер . Мана, бу сўз кишининг юрагини эзар, бағрини ёндурар. Отасига нима дерсиз, десак , қайси ота? Тўйчи, улоқчи, базмчи, дўмбирачи, карнайчи, сурнайчи, илм қадрини билмаган, илм учун бир пулни кўзлари қиймаган, замондан хабарсиз оталарни айтурсизми? Аввал ўзларини ўқитмак, тарбия қилмак лозимду», – дер. Мана бу сўзни эшитгач, умид қўллари қўлтукга урилур.

Ҳайр, бўлмаса муаллимчи десак, «Қайси муаллим? Мақсади пул, маслаги шухрат, юқори мактабларда ўқумаган, «усули таълим» кўрмаган муаллимларни айтурсизми? Аввал ўзлари дорилмуаллимин»ларда ўқимақлари, сўнгра дарс бермақлари лозимду», – дер. Мана бу сўз инсонни ҳайрат дарёсига ғарқ қилур.

Мударрисларга на дерсиз десак, қайси мударрис? Матлаблари ош, мақсадлари чопон, дарслари беимтиҳон, ислоҳ яқинидан юрмаган мударрисларни айтурсизми? Булар ўз вазифаларини билуб, нафсларидан кечуб, замонга мувофиқ равишда дарсларини ислоҳ қилуб, имтиҳон бирла ўқутмақлари лозимду», – дер. Мана бу сўз ҳар кимни «Алислоҳ» демакга мажбур қилур. Бўлмаса ҳукумат-чи? десак, «хайр, ҳукумат ҳаммининг отасидур. Ўз фуқаросининг болаларини тарбия қилмак лозим, шунинг учун бизнинг Русия ҳукумати ўгай бўлсак ҳам, ҳар ерда бизлар учун ҳам мактаблар очуб, болаларимизни текин ўқитур. Лекин ўзимиз иш билмаган, ялқов, уйда онамиз тарбияси, отадан пул

тарбияси, муаллимдан ахлоқ тарбияси, мударрисдан фунун тарбияси кўрмаганимиздан, ҳукумат мактабларидан ҳам ўз ҳиссаларимизни ололмаймиз», – дер. Мана бу сўз бизларни тарбиядан маҳрум, ҳуқуқнинг на эканин билмаганлигимизни билдирур.

Алҳосил, тарбия бизлар учун ё ҳаёт – ё мамот, ё нажот – ё ҳалокат, ё саодат – ё фалокат масаласидур. Расули акрам набийи муҳтарам саллоллоҳу алайҳи васаллам афандимиз: «Инсонларнинг қарами динидадур, муруввати ақлиндадур, ҳасаби ахлоқиндадур», – демишлар.

Агар бир қушнинг ёш боласин олиб,
Бўлур тарбият бирла йўлга солиб.
Онасин олиб асрағон бирла ром,
Қилмас киши саъй қилса мудом.

БАДАН ТАРБИЯСИ

Баданнинг саломат ва қувватли бўлмоғи инсонга энг керакли нарсадур. Чунки ўкумок, ўкутмок, ўрганмок ва ўргатмок учун инсонга кучлик, касалсиз жасад лозимдур. Соғ баданга эга бўлмаган инсонлар амалларинда, ишларинда, ибодатларинда камчилик қилурлар. Маишатимизни роҳатда бўлмоғи жасадимизнинг соғлом бўлмоғига боғлидур. Биз сиҳатимизни сақламак ила амр ўлинганмиз, шунинг учун вужудимизи ҳифзи-сиҳатга зид бўлган ёмон одатлар ила чуритмақдан сақланмақлигимиз лозимдур. Бадан тарбиясининг фикр тарбиясига ҳам ёрдами бордур. Жисм ила руҳ иккиси бир чопоннинг ўнг ила териси кабидур. Агар жисм тозалик ила зийнатланмаса, ёмон хулқлардан сақланмаса, чопоннинг устини қўйиб астарини ювуб овора бўлмок кабидурки, ҳар вақт устидаги кири ичига урадур. Фикр тарбияси учун маҳкам ва соғлом бир вужуд керакдур. Шунинг учун ота-оналар болалари касал бўлган замон бепарволик қилмай, тезлик ила табиб ёки дўхтурга боқизмак керак.

Имом Шофеъи ҳазратлари: «Илм икки хилдур: бири бадан илми, иккинчи дин илми», – демишлар. Бунга қараганда энг аввал ҳифзи сиҳат коидаларини билмак, саломатликга терс бўлган нарсалардан сақланмак ила бўладур.

Ичкулик, кўкнор, наша, афюн, тарёк, чилим, нос, попирус каби баданнинг саломатликига зарарли, оғулик, баъзиси ҳаром, баъзиси макруҳ, баъзиси исроф бўлган нарсалардан қочмак, сақланмак шариат, ақл, ҳикмат юзасидан лозимдур. Расули акрам набиййи муҳтарам саллоллоҳу алайҳи васаллам афандимиз: «Ҳар нарса кўп ичганда маст қиладурган бўлса, ман сизни анинг озгинасидан ҳам наҳй қиламан», – демишлар.

Саломатликни сақлов лозим ишдур.
Гунаҳдин сақла жисминг ёз-у кишдур.
Касал бўлсанг, бўлур дунё қоронғу,
Маишат талх ўлуб ҳасрат чекишдур.

ФИКР ТАРБИЯСИ

Фикр тарбияси энг керакли, кўп замонлардан бери тақдир қилинуб келган, муаллимларнинг диққатларига суялган, виждонларига юкланган муқаддас бир вазифадур. Фикр инсоннинг шарофатлик, ғайратли бўлишига сабаб бўладур. Бу тарбия муаллимларнинг ёрдамига сўнг даража муҳтождурки, фикрнинг қуввати, зийнати, кенглиги муаллимнинг тарбиясига боғлидур. Дарс ила тарбия орасида бир оз фарқ бор бўлса ҳам, иккиси бир-биридан ойилмайдурган, бирининг вужуди бириг бойланган жон ила тан кабидур.

Масалан: жой солинмаган яхши бир уйнинг ичида ўтирмак мумкин ўлмадиғи каби, ичига ҳар хил янги ашёлар тўлдуруб зийнатланган эски иморат ҳам ўлтурушга ярамайдур. Башарти ўлтурса, инсонлар: «Эски уйга янги золдивор», «кир кўйлақка жун жияк», «мис қозонга лой тувок» деб ҳажв, кулги қилурлар.

Фикр агар яхши тарбият топса,
Ханжар, олмосдан бўлур ўткур.
Фикрнинг ойинаси олурса занг,
Руҳи равшан замир ўлур бенур.

АХЛОҚ ТАРБИЯСИ

Ахлоқ тарбияси: инсонларга энг муҳим, зиёда шараф, баланд даража бергувчи ахлоқ тарбиясидур. Биз аввалги дарсда тарбия ила дарс

орасида фарқ бор, дедук, чунки дарс олувчи-билувчи, тарбия олувчи-амал қилувчи демакдур. Шунинг учун тарбия қилувчи муаллимларнинг ўзлари илмларига омил бўлуб шогирдларга ҳам берган дарсларини амал ила чакуштуруб ўргатмаклари лозимдур. Бу равиши таълим ила берилган дарс ва маълумот шогирдларнинг дилига тез таъсир қилуб, муллоий боамал бўлурлар.

Расули акрам набиййи мухтарам саллоллоху алайҳи васаллам афандимиз: «Энг ёмон кишилар илмига амал қилмайдурган кишилар», – демишлар. Агар тарбия қилувчи муаллим ўзи олим бўлуб амалсиз бўлса, бунинг ҳам шогирдларнинг ахлоқига зўр таъсири бўладур. «Домланинг ўзи фалон жойда фалон ишни қилди. Аммо бизларга қилманглар, харомдур, деб ваъз этадур», деб фикр ва хаёлларига бўйла шак ва шубҳа тушуб қоладур.

БАЙТ

Минбар узра жилва айлаб ваъз этарлар қилма деб,

Ўзларин хилватда кўрсанг они қилмоқда эмиш.

Ичма сув дерлар биза олтун-кумуш асбобда,

Билсамиз максудлари қўлтукга урмоқда эмиш.

ЯХШИ ХУЛҚЛАР

Яхши хулқ: бир қисми ўз нафсимизга, бир қисмини бир-биримизга қаршу ишлатмак учун керакли бўлган яхши хулқлар: фатонат, диёнат, исломият, назофат, гайрат, риёзат, қаноат,шижоат, илм, сабр, ҳилм, интизом, микёси нафс, виждон, ватанни суймак, ҳаққоният, назари ибрат, иффат, ҳаё, идрок ва зако, ҳифзи лисон, иктисод, виқор,хавф ва ражо, итоат, ҳақшунослик, хайрихоҳлик, мунислик, садоқат, муҳаббат ва афвдур. Мана бу ёздигимиз яхши хулқлар ақл ва шаръи шарифга мувофик. Аллох таоло ҳам бандалар қошида мақбул ва муътабардур. Энди бу яхши хулқларни қўлга олмак учун ота-она, муаллим устодларимиз ҳазратларининг ҳикматли насиҳатларини жон қулоги бирла тинглаб, доим хотирда тутмоқ, ахлоқи яхши кишилар бирла улфат бўлмак, ахлоқи бузук ёмон кишилардан қочмак лозимдур. Бизим шариати исломияда «ахлоқи ҳасана» – яхши хулқлар ила хулқланмак, ҳар нарсага ибрат кўз ила боқуб, хулқини тузатмак вожибдур. Расули акрам набиййи мухтарам саллоллоху алайҳи васаллам: «Исломиятда

бузуклик йўқдур, бузукликни устига олув ҳам йўқдур. Исломиятда энг муътабар кишилар яхши хулк эгаларидур», – демишлар.

БАЙТ

Яхши бирла юрса, ҳар ким максуди ҳосил бўлур,
Юрса нодонлар ила, бир кун бориб қотил бўлур.
Катталар қилган насиҳатни кичиклар олмаса,
Окибат хулки бузук бир беадаб жоҳил бўлур.

ФАТОНАТ

Фатонат ақл эгаси бўлув демакдир. Ақл инсонларнинг пири комили, муршиди яғонасидур. Руҳ ишловчи, ақл бошловчидур. Инсон ақли ила дин ва эътиқодини маҳкам қилур, шариат ҳукмларига бўюнсунар. Ақлсиз жинни кишилар буларга бўюн қўймас, шариатдан ташқари ишларни ҳам қилур. Жаноби Ҳақ инсонни ҳайвонлардан сўз ва ақл ила айирмишдур. Ҳайвонлар ўзларига бўлақлар тарафидан келадурган зулм ва жабрларни шох, тиш, тумшук, тирноқлари ила қайтарурлар. Лекин инсон жаноби Ҳақ тарафидан берилмиш ақл ва идроки соясида ўзига келадурган зарар ва зулмлардан сакланур. Ер юзидаги ҳайвонларни асир қилуб, бўйнидан бойлаб, ипларининг учини қўлларига берган инсонларнинг ақлидур.

Илм инсонларнинг мадори ҳаёти, раҳбари нажотидур. Илм ўрганмак, олим бўлмак учун мактабга кирмак, муаллимдан таълим олмак лозим. Ақлсиз кишилар на мактабга кирар ва на муаллимни билар. Расули акрам набийи мухтарам саллоллоҳу алайҳи васаллам афандимиз: «Эй инсонлар! Ақлингизга тавозеъ қилингиз. Сиз жаноби Ҳақ буюрган ва қайтарган нарсаларни ақлингиз ила билурсиз», – демишлар. Ҳукамолардан бири: «Агар ақлингни қўли нафсингни жиловини ушласа, сани ёмон йўлларга кирмоқдан саклар. Ҳар нарса кўп бўлса, баҳоси арзон бўлур, ақл эса илм ва тажриба соясида канча кўпайса, шунча кимматбаҳо бўлур», – демиш.

Ақлдек зебо сифатни кўрди Ҳақ, инсонга эб,
Оқил инсонлар билан берди жаҳон-оламга зеб.

Ақл нури бирла тўлди дунёга илм-у хунар,
Ақлсиз инсон қачон билғусидур нафъ-у зарар?
Ақлсизлар билмагайлар дин надур, дунё надур?
Бўлмаса ақли билурми фарз ила суннат ғадур?

ДИЁНАТ

Диёнат аллоҳ хузурини яқин қиладурган муқаддас эътиқоддурки, оламда мундан суюкли нарса йўқдур Дин ва эътиқоди саломат бўлмаган кишилар ҳақни ботилдан, фойдани зарардан, окни қорадан, яхшини ёмондан айира олмас, мундай кишилардан на ўзига ва на бошқа кишиларга, ва на миллатга тарикча фойда йўқдур. Дин жаноби Ҳақ тарафидан бандалари учун қурилмиш тўғри йўлдурки, банда дунё ва охирагга бу йўл ила соҳили саломатга чиқар. Дин уламолари диний китобларда Аллоҳ таолога ибодат қилишнинг йўл ва қоидаларини баён қилмишлар. Ибодат икки турли бўладур: Бири тан ибодати, иккинчиси руҳ ибодати. Тан ибодати таҳорат, намоз, рўза, закот, ҳаж каби амаллардурки, буларнинг ҳар бирини ўз вақтида шариятга мувофиқ равишда миннат қилмасдан, риё қилмасдан дилни поклаб, ниятни холис қилуб, шавқ ва завқ ила адо қилмоқ лозимдур. Руҳ ибодати қалб ила адо қилинадурган ибодатдурки, эътиқодни маҳкам, дилни пок қилуб, Қуръон, Ҳадис, фикҳ каби диний китоблар оқилганда жон қулоғи ила тинглаб асарланмақдур.

Бир киши тан ибодатини қилуб, руҳ ибодатини қилмаса, ё руҳ ибодатини қилиб, тан ибодатини қилмаса ўз вазифасини адо қилмаган бўладур. Ақл дин ила, дин амал ила, амал тақво ила камол топар. Дин инсонларнинг дилидан саховат, марҳамат, шафқат, улфат, мурувват эшикларини очуб, саодат ва саломат бўстониға олиб борур. Расули акрам набийи муҳтарам саллоллоҳу алайҳи васаллам афандимиз: «Аллоҳни кўз олдингга кўруб тургандек ибодат қил, зероки, сан они кўрмасанг ҳам, албатта, Ул сани кўрадур, нафсингни ўлган ҳисоб эт», — демишлар.

НАЗОФАТ

Назофат деб аъзоларимизни, кийимларимизни, асбобларимизни пок ва тоза тутмоқни айтулур. Поклик зеҳн ва идрокингни кенг ва ўткур қилур. Халқ орасида эътибор ва шухратга сабаб бўлур. Поклик ила ҳар хил касаллардан қутулуб, жонимизнинг кадрини билган бўлурмиз. Пок бўлмақ саломатимиз, саодатимиз учун энг керакли нарсадур. Пок бўлмаган киши Аллоҳ ҳам халқ қошида сеvimсиздур. Йиртиқ, эски кийимлар киймақ айб эмас, янги кийимларни кир қилуб, ёғини чиқаруб

юрмак зур айб ва гуноҳдур. Чунки бу иш шариатга терс, тарбияти баданга зид, ажнабийлар кўзига исломиятни чиркин қилиб кўрсатмок бўладур, ҳам бир йилга етадурган кийимлар олти ойга етмай, кирқилуб тамом бўладур. Бу исроф, мол каддини билмасликдур. Ифлослик балосидан поклик давоси ила қутулмок керак. Балиқнинг ҳаёти сув ила ўлдиғи каби, инсоннинг саломатлиги ҳаво иладур. Агар тан пок бўлуб ювилиб турмаса, кулоқ кир бўлса, эшитмагани каби бадан ҳам ўзига керак бўлган ҳавони ичига ололмас, ичидаги рутубат ҳам кирдан ўтуб чиқуб кетолмас, чунки бадан элак каби кўзликдур. Агар кўзи кир олса, ун туруб сув ҳам ўтмас, шунинг учун тамиз бўлмаган кишилар кўрқинч касалларга тезгина гирифтор бўлурлар. Шодликлари ғамда, олтундан кадрли умрлари кас алхоналарда ўтар. Мана шуларни риоя қилуб, шариатимиз бизга покликни фарз қилмишдур. Поклик мусулмонлиғнинг илдизидур. Шунинг учун тани, кийими, жойномози пок бўлмаган кишининг ибодати ҳам дуруст бўлмайдур. Расули акрам набийи муҳтарам саллоллоҳу алайҳи васаллам афандимиз:

САЪЙ ВА ҒАЙРАТ

Саъй ва ғайрат деб устига юкланган ибодат ва хизматларни ҳаракат бирла адо қилмакни айтилар. Шариат ҳам ақл юзасидан ялқовлик қилуб, ишсиз, бекор юрмак дуруст эмасдур. Зероки, Қур ғони карим бизларни саъй қилмокға амр этмишдур. Дангасалик ҳар вақт инсонни хор, тама балосига гирифтор қилур. Бир ишга машғул бўлган кишилар вақтнинг ўтганини билмас, ялқов кишилар учун бир соат ўткармак киёматдан кийиндур. Ғайрат вужудимизга қуввати масъуд ва бахтиёр бўлишимизга сабабдур. Шунинг учун ҳар биримиз саъй қилуб, ўз кучимиз ила маишатимизга керак бўлган нарсаларни топуб, бошқаларга муҳтож бўлмай роҳат-роҳат яшамок лозимдур. Сихатимиз, саодатимиз, сарватимиз, қаноатимиз, сабримиз, фазилатимиз, алҳосил, бутун ҳаётимиз ҳаракатимизга боғлидур. Ҳаракатлик кишилар тезгина максудларига етурлар. Ялқов кишилар ҳар нарсадан маҳрум, доим бошқаларнинг ёрдамига муҳтож бўлуб хорликда колурлар.

Киши ёш вақтида илм ва маърифат, ҳунар ва санъатга бўйин қўймаса, тараддуд қилмаса, албатта, қора ишчи бўлуб колур. Шариатга терс, конунга зид бўлмаган хизматларни қилмак айб эмасдур. Агар бунга ҳам

бўйин кўймай бу кўмирчилик, бу темирчилик менга муносиб иш эмас деб, дангасалик қилуб, ишсиз юрса, зўр айб, ғайратсизликдур. «Ғайратликдан имон қутилмас» деган масал бор. Бунга қараганда дунё ва охиратимиз учун ғайратни қўлдан бермаслик лозимдур. Ғайрат имона, салобати виждона далолат этар. Ҳазрати Умар эшик олдида бекор ўтирган бир кишини кўруб: «Ғайратсиз кишилардан Худо безор, исломият ғайрат ила ривож топди, сандек ялқов кишилардан исломият ҳазар қилур», – демишлар.

Ҳақ буюрди: «Лайса лилинсони илло мо саъй»,

Ғайрат ила ўтди оламдан Муҳаммад Мустафо.

Биз-да умматмиз, қилайлук саъй ила хайр-у сахо,

Қилсалар шояд шафоат соҳиби рўзи жазо.

РИЁЗАТ

Риёзат деб савоб ишларни қилуб, гуноҳ ишлардан сақланмоқни айтилуру. Риёзат адабнинг кони, руҳнинг дармонидур. Инсонларни тўғри йўлга солуб, эгри йўлдан қайтаргувчи риёзатдур. Шул сабабли риёзат қилгувчилар оқил ва фозил бўлуру. Аллоҳ ҳам халқ қошида мақбул ва мўтабардур. Ялқовлик, кўп ухламак, ёмон одамлар ила юрмак, вақтни бекор ўткармак, айш-у ишрат қилмак, кўп ошамак, фойдасиз сўзлар сўзламак, самоварларда, кўчаларда азиз умрни бўш откармак каби ишларнинг ҳаммаси риёзатга зид, умрнинг эгови, Худонинг қазабидур. Аллоҳнинг буйруғи, Расулulloҳнинг суннатлари, шарият қил деган ишларни бирин-кетин ўз вақтида қилмак ибодат ҳам риёзатдур.

Риёзатни риоя қилган кишилар ҳеч вақт шарият йўлидан айрилмас, Аллоҳ буйруғидан четга чиқмас ва бу йўл ила охират азобидан қутулуру, роҳат ва раҳмат саройига кирар, риёзатни риоя қилмаган кишилар Аллоҳ таолонинг ризосини тополмас, хор-зор бўлуб, охиратда аламлик азобга гирифтор бўлуру.

Афлотун ҳаким: «Мен риёзатдаги лаззатни ҳеч нарсада кўрмадим, зероки, вужудимнинг саломати, руҳимнинг саодатини риёзатда топдим. Шунинг учун риёзат айна саодатдур деярам, чунки фикрнинг, тилнинг ислоҳи баданнинг риёзатига боғлидур», – демиш.

Ибн Сино ҳаким: «Тан риёзатидан кўпроқ руҳ риёзати лозимдур. Мард киши ўзини риёзат ва адаб ила кўрсатсун, инсон ила ҳайвон орасидаги фарқ ёлгуз маишатда эмас, яхши ахлоқ касб қилмоқдадур», – демиш.

Риёзат мевасидур мисли бодом,
Юзи қаттиғ ичидур ишта инъом.
Кишин мақсудина элтар риёзат,
Риёзатсиз иш ўлғай бесаранжом.
Агар сабр-у риёзат чексанг, эй жон,
Пишуб олдингға тушгай мевайи хом.

ШИЖОАТ

Шижоат деб ботир ва юракли бўлмакни айтилуру. Шажий киши ҳеч нарсадан кўркмайдурган ботир ва юракли бўлуру. Саъй ва ғайратнинг зидди дангаса ва ялқовлик ўлдиғи каби шижоатнинг зидди кўрқокликдур. Кўрқок савдогар фойда қилмас. Кўрқок киши ўзининг соясидан хуркар, ҳеч бир иш қилишга юрағи бўлмас. Кўп кишилар ваҳима ва кўрқоклик орқасидан молларидан, жонларидан, ватанларидан айрилурлар. Шунинг учун ҳар ишда шижоатни кўлдан бермаслик лозимдур. Шижоат инсониятнинг соф ойинаси, иффат, ғайрат, истиқомат каби яхши хулқларнинг нурунийсидур. Шижоатнинг ҳақиқати қалбнинг матонатиндан, руҳнинг саломатиндан иборатдур. Ҳозирги замонда ботирлик – бойликда, қайси давлат ва миллатнинг давлати болса, шул устун бўлмақдадур. Чунки ҳукумат учун халқ, халқ учун ҳунар, ҳунар учун илм, илм учун акча лозимдур.

Сарватли миллатлар миллиятларини йўқотмас, роҳат ва саодатда яшар. Бу кунда маданий миллатлар урушларини тижорат ва саноатга айландурдилар ва бу сояда бир-бирларига ғалаба ва рақобат қила бошладилар. Сеҳргар ва жодугарлик ила эмас, тижорат ва саноатгарлик ила чолишкон Ёврўпа, Африко ва Осиёни ўзига асир ва мусаххар қилмақдадур.

Бу замонда фил ила жанг айламак эрлик эмас,
Эр ўшалдурким тутар илм-у ҳунарнинг ёқасин.
Бешлаб, ўнлаб сўм топишса, илм ила агёрлар,
Биз бўлуб ҳаммол, оладурмиз тийинлаб чоқасин.
Бошқалар санъат, тижорат-ла тараққий айласа,
Бизни эл тортар аёғдин ўлган отнинг тоқасин.

ҚАНОАТ

Қаноат деб жаноби Ҳақ тарафидан ихсон бўлган аҳволга етишидигимиз неъмат ва молга шукр, бошимизга келган факр, мусибат, фалокатларга чидаб, сабр қилмоқни айтилуру. Қаноат ҳасад, тама, ҳирс, хорлик каби иллатларнинг давоси, нафсимизнинг гиносидур.

Қаноат бир хазинадурки, нақдинаси кундан-кун ортар. Бу хазинага эга бўлган кишилар умрларини шавқ ва роҳатда кечирурлар. Бунинг ила баробар қаноатсизликдан пайдо бўладурган ҳасад деган жоннинг энг зўр душманидан қутулурулар. Чин инсонлар кишининг молина, мулкина, саодатина, маишатина ҳасад қилмас, қаноатдан айрилмас, умрини роҳатда ўтқаруру. Инсон ҳар бир ишга кучи етгунча чолишмоқ, жаноби Ҳақ тақдирдаги нарсасидан нимани берса, шунга қаноат қилмоқ лозимдур.

Зероки, инсон ўз маишатини, номусини сақламоқ учун фидойи жон даражасига боргунча саъй қилмоқга буюрилмишдур, лекин бу саъйнинг машруйи ҳар бир ишда қаноатни қўлдан бермасликдур. Оламда қаноат каби дилни поклайдурган нарса йўқдур. Жаноби Ҳақнинг амрига итоат қандай саодат эса, тақдирига қаноат зиёда бахтиёрликдур.

Ҳазрати Али афандимиз: «Дунёда саъй-жадали ила маишат ўтқарган қаноат эгаси ҳеч кимга муҳтож бўлмаган зўр бойлар каби роҳатда, саодатда яшар», – демишлар.

Афлотун ҳаким: «Инсоннинг саодати қаноатини қўлда тутмақда, сарват ва маишат тўғрисида жаноби Ҳақнинг тақдирига рози бўлмақдадур», – демишлар.

ИЛМ

Илм деб ўқимақ, ёзмақни яхши билмақ, ҳар бир керакли нарсаларни ўрганмақни айтилуру. Илм дунёнинг иззати, охиратнинг шарофатидур. Илм инсон учун гоят олий ва муқаддас бир фазилатдур. Зероки, илм бизга ўз аҳволимизни, ҳаракотимизни ойина каби кўрсатуру. Зеҳнимизни, фикримизни қилич каби ўтқуру қилуру. Савобни гуноҳдан, ҳалолни ҳаромдан, тозани мурдордан аюруб беруру, тўғри йўлга раҳнамолик қилуб, дунё ва охиратда масъуд бўлишимизга сабаб бўлуру. Илмсиз инсон мевасиз дарахт кабидур. Чунки илмсиз кишилар ота-

онасига, қариндош-уругига, ёр-дўстига, дин ва миллатига фойда еткурмак бир тарафда турсун ўз устига лозим бўлган ибодат ва тоатни ҳам лойиқича қила олмас. Илмнинг фойдаси у кадар кўпдурки, таъриф қилгон бирла адо қилмак мумкин эмасдур. Бизларни жаҳолат қоронғулигидан қутқарур, маданият, инсоният, маърифат дунёсига чиқарур, ёмон феъллардан, бузуғ ишлардан қайтарур, яхши хулқ ва адаб соҳиби қилур, Аллоҳ таолога муҳаббат ва эътиқодимизни ортдурур, жаноби Ҳақнинг азамат ва қудратини билдирур. Алҳосил, бутун ҳаётимиз, саломатимиз, саодатимиз, сарватимиз, маишатимиз, ҳимматимиз, ғайратимиз, дунё ва охиратимиз илма боғлидур.

Шунинг учун ўқимак, билмак замонларини қўлдан бермай, вужудимизнинг душмани бўлган жаҳолатдан қутулмакга жонимиз борича саъй қилмагимиз лозимдур.

АҚСОМИ ИЛМ

Илм диний ва фанний қисмлар ила иккига бўлинур.

Диний киши бўлмак учун улуми диния ўқумак ила баробар ҳисоб, ҳандаса, тарих, ҳикмат, кимё, тиб, зироат илмлари каби фанний илмларни ҳам билмак, чин олим бўлмак лозимдур. Чунки бу илмларнинг иккиси ҳам дунё ва охиратимиз, ҳаёт ва саодатимиз учун энг керакли нарсалардур.

Ўткан замондаги ислом уламолари ҳар бир илмга тиш-тирноқлари ила ёпишдилар¹, ўқидилар, ўқитдилар, улум ва фунун соясида исломият тараққий қилди, маданият тарқатди, китобхоналар, кироатхоналар, етимхоналар, камбағалхоналар, касалхоналар очилди. Ҳозирги мусулмонлар таассуб ва жаҳолатлари ила мақтанулари каби, аввалги замон мусулмонлари илм ва маърифат, китоб ва асарлари ила мақтанурлар эди. Алҳосил, ҳар бир миллатнинг тараққий ва таолийси ёшларининг илм ва маърифатига, ҳунар ва санъатига боғлидур. Расули акрам набийи муҳтарам саллоллоҳу алайҳи васаллам афандимиз: «Илм ўқимак ҳар бир мўмин эр-у хотунга фарздур», – демишлар. Ажабо, Қуръонимиз, Пайгамбаримиз ўқингиз, деб амр қилгон ҳолда, бизлар на учун ҳаракат қилмаймиз, қимирламаймиз. Бошқа миллатларнинг ўғуллари, қизлари

кеча демай, кундуз демай, ёз демай, киш демай илм йўлида жонларини фидо килуб, қувушуб, югурушуб, кўзларимизни камашдируб турган бир замонда бизлар ҳамон² уйқудан, гафлатдан, жаҳолатдан бошимизни кўтармаймиз, ибрат олмаймиз. Пайғамбаримиз: «Олим бўл, илм талаб килувчи бўл, ёки илмни эшитувчи бўл, ҳеч бўлмаса шуларга муҳаббат килувчи бўл, бешинчиси бўлма, ҳалок бўлурсан», – демадиларму?

Топар илм ила одам оғли камол,
Етурмас камола жамол ила мол.
Керак ўртанур илм учун шамъдек,
Танумок Худони илмсиз маҳол.

САБР

Сабр деб бошимизга келган бало ва қазоларга чидамли бўлмакни айтилуру. Ҳар бир ишда сабр ва совуққонлик ила ҳаракат қилмак лозимдур. Чунки бошимизга келадургон бало ва қазо, заҳмат ва машаққатларнинг барчаси жаноби Ҳақнинг иродаси ила ўлдиги учун буларга сабрсизлик қилган кишилар ажр ва савобдин куруқ қолурлар. Сабр инсонлар учун буюк бир фазилатдурки, жаноби ҳақ собирларни суяр. Қуръони карим ичида кўп ерда сабрни, собирларни мадҳ қилмишдур. Шариати исломияда жаноби Ҳақ тарафидан келган бало ва қазога сабр қилмоқ фарзи айндур.

Инсон ҳар бир ишни сабр ва матонат ила юрутса, мақсудига тинч ва роҳатда боруб етар. Ҳамиша саодатда яшар.

Секин борган киши мақсуда етгай,
Шошуб бесабрлар каж йўлга кетгай.
Агар сабринг бўлса нафсингга йўлдош.
Сени тавфиқи раббонига элтгай.

Нафсини сабр ила ром қилган киши ҳар ишда ошиқмай, оҳиста ҳаракат қилур. Нафсини ҳалокатдан, ғурурдан сақлар. Сабр шундай бир кучли нарсадурки, шаҳватни иффатга, газабни шижоатга, шиддатни ҳилмга, катталиқни тавозуъга, ёмонликни яхшиликга айландурмакга қуввати етар. Шул хусусда сўйланмиш бир ҳадиси шарифнинг маъноси «илм имонли кишиларнинг муҳиби, ҳилм ҳомийси, ақл

далили, яхши амал сармоёси, мулойимат волиди, афв ахавони, сабр ҳокими виждонидур», – дейилмиш. Араблар: «Ассабру мифтоҳул-фарах» – «сабр шодлиғнинг калидидур», – деюрлар.

ҲИЛМ

Ҳилм деб бўлар-бўлмас ишга аччиғланмайдурган, арслон юракли, юмшоқ табиатли бўлмоқни айтилуру.

Ҳилм инсонларнинг табъидан хусумат, адоват, ғазаб, ҳиддат каби ёмон хулқларни йўқ қиладурган ҳар кимча мақбул бир сифатдур.

Ҳилм илми ахлоқ юзасидан инсонга энг керакли нарсадур.

Нафснинг роҳати, қалбнинг матонати, фикрнинг саломати, виждоннинг ҳаловати ҳалим табиат бўлмоқ ила ҳосил бўлуру. Чунки ҳалим кишилар ҳар қанча қувват ва қудрат соҳиби бўлса ҳам, ўзидан ожиз кишиларга шиддат ила муомала қилмас. Фикри саломат кишиларнинг қалби ҳалим, табъи карим ўлуру. Зероки, вужудимиздан пайдо бўладирган афъол ва ҳаракотимизнинг манбайи ҳавас ва орзудуру. Бу ҳавас ва орзуга фақат ҳилм ила ғолиб келурмиз ва бу васила ила тўғри йўлга кирубу, яхши хулқ соҳиби, дин ва миллат ходимларидан бўлурумиз. Дунёда чин инсон бўлмақ учун ҳаваснинг қўлига нафснинг жиловини бермайдирган, бўлар-бўлмас нарсалардан аччиғланмайдурган, совуққонли, юмшоқ табиатли, мулойим сўзли, ҳалим ва сабрли бўлмақ лозимдур.

Зотиға, ҳилмияти мавсуф қилса ҳар киши,
Икки оламда бўлуру роҳат, ҳаловатда иши.

Сукрот ҳаким: «Шиддат ила муомала қилган кишиларга ман виқор ва ҳалимлик ила муқобила қилурман, чунки ҳилм шиддатни, хусуматни паст қилуру. Лекин кишини ожиз ва хорлик даражасига тушурадурган ҳалимликдан ман безор», – демиш.

Бу сўзга караганда саховатнинг ифроти исроф ўлдиги каби ўринсиз ерда ҳилм истеъмол қилмақ инсоннинг виқор ва эътиборини поймол қилуру. Шунинг учун ҳилмият ҳудудидан – чегарасидан чиқмай, ғазаб, ҳиддат каби ерларда ҳилм истеъмол қилуб, нафснинг ҳароратини паст қилмолидуру. Лекин тепса тебранмайдурган, туртса тинг этмайдиган бўлуб, ғайрат, шижоат ўринларига ҳам мулойимлик ишлатув ҳалимлик ҳудудидан ошуб, бўшлиқ, анқовлик дунёсига чиқмақдур. Бундай ҳалимликдан қочмақ, ҳазар қилмақ керак.

Ҳалимликни қилсанг агар ихтиёр,
Бўлур халқи олам санга дўст-у ёр.
Бўлур мевалик шохни боши паст,
Ҳалим ўлғуси оқили хушёр.

ИНТИЗОМ

Интизом деб қиладурган ибодатларимизни, ишларимизни ҳар бирини ўз вақтида тартиби ила қилмакни айтилуру. Агар ер юзида интизом бўлмаса эди, инсонлар бир дақиқа яшолмас эдилар. Жаноби Ҳақ ер-у осмонларни, ой ва юлдузларни, инсон ва ҳайвонларни, қурт ва қушларни шундай бир низом ила тарбият бериб яратмишдурки, ақл билмакдан, қалам ёзмакдан, тил сўзламакдан ожиздур. Дунёга келган пайғамбарларнинг ҳар бирлари дин ва шариятларини тарбият ва низом ила юрутмишлар. Хусусан, ислом дини муқаммал равишда тартиб ва низомни рия қилмишдур. Ва бу сояда озгина замонда ислом уруғлари бутун дунё юзига ёйилмишдур. Ислому давлатларининг барпоси низому ва интизому ила ўлдиғи кади барбод ва инқирози ҳам тартиб ва низомсизлик ила бўлмишдур. «Хайр, ўткан ишга саловат». Алҳосил, ҳар бир миллатнинг тараққий ва таолийси ишларини вақтида низомдан чиқармай тартиби ила юрутмакга боғлидур. Шогирдлар мактаб ва мадрасалардағи замонга мувофиқ равишда қурилмиш, низом ва тартибларни рия қилмаклари лозимдур. Чунки тартиб ва низомни рия қилмаган кишиларнинг ишлари ҳамма вақт нотаом, ўзлари паришон бўлурулар. Аммо ишларини тартиб узра юрутган кишиларнинг ишлари ерида, ўзлари тинч ва роҳатда умр ўтқарурулар. Ҳозирги замонда бизнинг Туркистон бойларининг ишлари тўхтаб, синувларининг биринчи сабаби ишларини ахлоқсиз, билимсиз, мусриф, ялқов кишиларга топширувлари ила баробар ўзларининг замонга мувофиқ тартиб ва низомдан хабарсизликларининг емушидур. Пайғамбаримиз: «Касбларнинг ортугроқи хиёнатсиз, ёлгонсиз қилгон савдо ва тижорат ила банданинги ўз қўли билан ишлаган ишидур», – демишлар.

МИҚЁСИ НАФС

Миқёси нафс деб қиладурган амалларимизни, ишларимизни шарият, инсоният қонунига мувофиқ ўлуб, ўлмайдигини виждонимиз

ила ўлчаб кўрмакни айтилу. Нафс ўлчови ҳақиқий бир ўлчовдурки, инсоннинг ўз нафсига лойик кўрмаган муомалани бошқалар ҳақида ижро этмоқга кўймас, фикр эгалари, инсоф соҳиблари ҳар вақт нафс ўлчовидан ташқари ҳаракат қилмас.

Агарда бир сабаб ила шариат ҳукмидан, инсоният қонунидан чет кетса, бу қабоҳатини нафс ўлчови ила билуб, иккинчи мартаба қилмасга қасд ва ният қилуб, шариат низомидан, инсоният чизигидан чиқмасликга саъй ва ғайрат қилур.

Алҳосил, нафс ўлчови таърифдан ташқари инсонлар учун энг фойдали, ҳар кимча мақбул буюк бир фазилатдур.

Буюк Искандар: «Дунёда энг ҳақиқий, тўғри ўлчов нафс ўлчовидурки, бу мезонда зарра нуксон йўқдур», – демиш.

Ибн Сино ҳаким: «Инсоннинг фазл-у камолининг ўлчови нафснинг ўлчови ила ўлчанур», – демиш.

Дунёда ҳар нарсанинг махсус ўлчови бўлар,
Банда афъолини виждони ила тортиб кўрар.
Бир ишига вазнда келса оғир ўз нафсига,
Ул ишинг қандоғ бўлақларга раво, лойик кўрар.

ВИЖДОН

Виждон деб руҳимизга, фикримизга таъсир қиладурган ҳиссиёт, яъни сезув – туймақдан иборат маънавий қувватни айтилу. Биз ҳар вақт афъол ва ҳаракотимизни яхши ва ёмонлигини, фойда ва зарарлигини онжак виждонимиз ила билурмиз. Виждон инсоннинг ақл ва фикрини ҳақиқий мезонидурки, бу тарозу ила ўз камчиликларини ўлчаб билмак ила баробар бошқаларнинг ҳам афъол ва ҳаракотини сезур. Агар ишлаган иши шариат, ақл ва ҳикматга мувофик бўлса, муҳаббат қилур. Қабоҳат ва ёмон ишларни қилса, нафрат қилур. Биз жаноби Ҳақнинг амр ва наҳйини фикр ва руҳимизнинг маънавий қуввати ўлан виждонимиз ила айира билурмиз.

Виждон яхши хулқларнинг манбайи ўлдигиндан виждон соҳиблари ҳар бир ишни беғараз, холис ният ила ишлар.

Шул сабабли ҳар ким назарида мақбул ва суюкли бўлу.

Аммо виждонсиз кишиларнинг ишларида ният ва амалларида, дўст ва ошноликларида яширин бир гаразлари ўлдигиндан ҳар вақт ҳасрат ва надомат чекуб, виждон азобиға гирифтор бўлурлар.

Ҳар бир инсоннинг ҳақиқий фоили виждонидур,
Меваси яхши амалдур, ҳосили виждонидур.

Инсон диний вазифаларининг улуввиятини виждони соясида тақдир қила билур. Чунки, виждони саломат кишилар имон ва эътиқодларини камолға еткурмак учун жаноби Ҳақнинг буйруқларини дин ва миллатға фойдали ишларни шод ва хуррамлик ила ишлар.

Алҳосил, виждон ҳар кимнинг афъол ва ҳаракотини кўрсатадурган мусаффо бир ойнадурки, бу кўзгуга чин назар қилган киши ўз айб ва камчиликларини тузатмак ҳаракатида бўлуб, бошқаларнинг айб ва қусурларини ахтармоқға вақти бўлмас. Бизим исломиятда виждон ахлоқининг ислоҳи учун саъй-ҳаракат қилмак лозим ўлдигиндан шул доирада ҳаракат қилгон кишилар икки жаҳонда азиз ва муқаррам бўлурлар. Арасту ҳақим: «Рухимизнинг маънавий қуввати ўлан виждонимиз, фикримизга қувват бергувчи бир воситайи идрокия дейилур. Яъни, ҳиссиётимизнинг руҳимизга таъсир эттиргувчи бир робитайи илктириқийясидур», – демиш.

Ибн Сино ҳақим: «Виждон руҳ ва фикримизни туйгун қилмақға биринчи воситадур», – демиш.

Соф виждон каби ҳеч комила мезон ўлмаз,
Киши ўз айбини билмак каби урфон ўлмаз.
Шод-масрур ўлур инсоф ила виждонли киши,
Кимки виждонсиз эса, тўғри, чин инсон ўлмаз.

ВАТАННИ СУЙМАК

Ватан. Ҳар бир кишининг туғулуб ўскан шаҳар ва мамлакатини шул кишининг ватани дейилур. Ҳар ким туғулган, ўсган ерини жонидан ортик суяр. Ҳатто бу ватан ҳисси-туйғуси ҳайвонларда ҳам бор. Агар бир ҳайвон ўз ватанидан – уюридан айрилса, ўз еридаги каби роҳат-роҳат яшамас, майшати талх бўлуб, ҳар вақт дилининг бир гў шасида ўз ватанининг муҳаббати турар.

Биз туркистондилар ўз ватанимизни жонимиздан ортик суйдигимиз каби, араблар арабистонларини, қумлик, иссиғ чўлларини, эскимулар

шимол тарафларини, энг совук кор ва музлик ерларини бошка ерлардан зиёда суярлар. Агар суймасалар эди, ҳавоси яхши, тириклик осон ерларга ўз ватанларин ташлаб хижрат қилурлар эди.

Боболаримиз «Киши юртида султон бўлгунча, ўз юртингда чўпон бўл», – демишлар.

Мен айблик эмас, эй ватаним, тоғларим,
Бевақт ташлаб кетдим, оё, боғларим.
Ҳижрон килодур мени жудолиғ,
Дўнди ғама рўз-у шаб-у чоғларим.

Ҳаммага маълумдурки, энг муқаддас диний еримиз ўлан Арабистонга боғларини, ҳовлиларини сотуб хижрат қилган ҳожиларимизнинг аксари яна ўз ватанларига қайтуб келурлар. Бунинг сабаби, яъни буларни тортиб кетурган қувват ўз ватанларининг, тупроқларининг меҳр-у маҳаббатидур. Расули ақрам набийи муҳтарам саллоллоху алайҳи васаллам афандимиз: «Ҳуббул – ватани минал имони – ватанини суймак имондандур», – демишлар.

Ватан, ватан дея жоним танимдан ўлса равон,
Банга на ғам, қолур авлодима уй-у ватаним.
Ғубора дўнса ғамим йўқ вужуд зери ваҳм,
Чароки ўз ватаним ҳокидур гўр-у кафаним.

ҲАҚҚОНИЯТ

Ҳаққоният деб ишда тўғрилиқ, сўзда ростликни айтилуру. Инсон бўстони саломатга, гулзори саодатга ҳаққоният йўли ила чиқар. Инсониятнинг илдизи ўлан раҳмдиллик, ҳақшунослик, одиллик каби энг яхши сифатларнинг онаси ҳаққониятдур. Жаноби Ҳақнинг шу номи муборакини муқаддас билган киши ҳеч вақт ҳаққониятдан айрилмас, чунки ҳаққоният нури қайси дилда жилвагар ўлса, жаноби Ҳақнинг тавфиқи раббонийси шу дилда нашъу намо қилур. Ақл эгалари, виждон соҳиблари ҳар вақт кўрган, қилган ва билганларини, ҳақиқатни ва тўғриси сўзлар. Ишда тўғрилиқ бировнинг нафсига, молига хиёнат қилмов. сўзда тўғрилиқ ҳар вақт рост сўзламакликдур.

Ростлиг ҳақнинг ризосини топар,
Туғри йўлда йўқ бўлурму ҳеч чопар?

Бизим шариати исломияда агар бир кишининг ҳақиға бўҳтон қилинуб, қилмаган ишни қилди деб сўз сўйланса, билган киши ростини сўзлаб, шул кишини окламак вожибдур. Расули акрам набийи муҳатарам саллоллоҳу алайҳи васаллам афандимиз: «Аннажоту фиссиддики – нажот ростликдадур», – демишлар. Ҳазрати мавлоно Румий: «Исломият айни ҳаққониятдур . Ҳақни қабул қилувчилар ҳуқуқи шаръияни сақламоқға буюрулмишдурлар. Чунки шариат ҳукмларининг энг асосий илдизи ҳаққониятдан иборатдур», – демишлар.

Назорат саволлари:

1. Абдулла авлонийнинг ҳаёти ва ижоди ҳақида маълумот беринг?
2. “Туркий гулистон ёхуд аҳлоқ” асарида хулқ, яхши хулқ, ёмон хулқ масалаларининг ёритинг?
3. “Туркий гулистон ёхуд аҳлоқ” асарида тарбия, тарбиянинг замони, бадан тарбияси, фикр тарбиясининг ёритинг?
4. “Туркий гулистон ёхуд аҳлоқ” асарида аҳлоқ тарбияси?
5. “Туркий гулистон ёхуд аҳлоқ” асарида яхши хулқлар масаласини ёритиб беринг?

СЕМИНАР МАШҒУЛОТИ МАВЗУСИ: МУҲАММАД ҚУРОНОВНИНГ “БОЛАМ БАХТЛИ БЎЛСИН ДЕСАНГИЗ” АСАРИДА ФАРЗАНД ТАРБИЯСИ

РЕЖА:

1. Миллий тарбия мазмун моҳияти
2. “Болам бахтли бўлсин десангиз” асарида тарбия физиологияси
3. Оилада болани китобхонликга ўргатиш
4. “Болам бахтли бўлсин десангиз” асарида интернетнинг фойда ва зарарлари масаласи
5. “Болам бахтли бўлсин десангиз” асарида тарбиянинг ишончли методикасининг ёритилиши

Таянч тушунчалар: Бола, таълим, тарбия, бахт. ахлоқ, одоб, оила, маҳалла, таълим муассасаси, таълим муассасасининг оила билан олиб борадиган фаолияти, оила, маҳалла, ҳамкорлик. яхши, хулқ.

Муаллиф Мухаммаджон Куронов; Сизга шу китобни танлаганингиз учун раҳмат! Сабаби - сиз болаларингиз тарбияси ҳақида кўпроқ ўйлар экансиз. Қизиқар экансиз. Замонасининг маърифатли одамлари шундай қилишади. Шунинг учун уларнинг болалари ота-оналаридан кучли, билимли, доно ва бахтли бўлиб боришаётир. Уларнинг ота-оналари-чи? Албатта бахтиёрлар. Чунки улар давлатимиз яратиб берган шароитлардан унумли фойдаланиб, болаларининг —инсон капиталини ўз вақтида, мукамал таъминлаб қўйишаётир. Бу китоб қандай ота-оналарга аталган? Бу китоб: - Болаларининг бахтли бўлишини астойдил истовчи; - Болаларини бахтли бўлишга ўргатишни истовчи; - Фарзанд тарбияси бўйича янги билимлар олишни истовчи; - Замонавий фикрловчи; - Огоҳ ва ҳушёр, Ватан равнақида даҳлдор; - Ўғил-қизлари замонасининг намунали, ватанпарвар, мард инсонлари бўлишини истовчи; - Кексайганида оқибатли фарзандлар ардоғида бўлишни истовчи; - Солиҳ фарзандлари туфайли икки дунё саодатига эришишни ният қилган ота-оналар учун ёзилди дейди муаллиф Мухаммаджон Куронов. Китобни ёзишда 9 талабга риоя қилинди. Дунёда ишқ-муҳаббат, детектив, сайру-саёҳат, озиқу овқат, сиёсату тижорат ҳақида китоблар кўп. Лекин инсон учун энг азиз неъмат – фарзанд, унинг тарбияси ҳақида махсус китоблар кам. Борлари ҳам ё қадим замонлардан, ё диний талқинда ёки хориждан сўзлайди. ХХI асрнинг шиддатли ритми, мураккаб ва таҳликали замон, ҳозирги ҳаётимизга ҳамнафас з а м о н а в и й тарбиявий рисоалар жуда кам экан. Мамлакатимизнинг турли вилоят, туман ва шаҳарларида хизмат сафарларида юзлаб маърифий суҳбатлар курдик. Ўшанда ота-оналар, педагоглар —Бизга 1) баёни содда, 2)тушунарли, 3)илмий, 4)замонавий, 5)ҳаммабоп, 6)ҳазми енгил, 7) бугуннинг тарбиявий саволлари жамланган, 8)амалий, 9)кўргазмалли қўлланма бўлса эди, деган илтимосни кўп айтишди. 2007 йил —Ўзбекистон! нашриётида тарбиянинг замонавий муаммоларига бағишланган —Оталар китоби! номли китобим чиққан эди. Кўпчилик ўқибди. Улар шу мавзунини давом эттиришимни кўп, астойдил таклиф қилишди. Ниҳоят, олти йиллик

изланишлардан сўнг кўлингиздаги китоб дунёга келди. 7 Китоб нимани тушунтиради? Китоб асосан саволлар ва уларга жавоблар, мисол, ҳикоя, тушунтиришлар асосига қурилди.

Уни кичик кичик сарлавҳачалардан иборат қилдим. Гапларни калта қилдим. Вақти кам, иши кўп ота-оналар толиқмасинлар, деб. Китобда замонавий тушунчалар ҳам бор. Чунки... Китобда сизга ҳали нотаниш, лекин замон талабларини, қийин масалаларни тушунтирувчи янги тушунчалар ҳам бўлиши мумкин. Бу муаллифнинг эмас, замон, давр талаби. Чунки ота-она замон билан ҳамқадам бўлмаса, замондан орқада қолади. Фақат ўзлари эмас, фарзандлари ҳам. Замондан орқада қолиб бахтли бўлиш мумкинми? Йўқ. Чунки орқада қолганлар – кечикканлар дейлади. Кечикканларга эса ўзларига яраша – қолганлари тегади. Шунинг учун ҳурматли китобхон ота-оналар интернет, консалтинг, мутахассислар билан боғланиб, таълим-тарбия борасидаги янгиликларни сўраб, суриштириб борсалар яхши бўлади. Китобнинг усули Китоб — маслаҳатчининг ота-онага педагогик тавсиялари услубида. Нега десангиз, маслаҳатчи ўз номидан, худди сўзлашаётгандек ёзса, мулоқат самимий, амалий чиқади. Маслаҳатчи билан ота-оналар орасидаги масофа яқинлашади. Бундай самимий мурожаат усули хорижлик педагог ҳамкасбларимнинг ота оналар учун ёзган китобларида учрайди. Тарбия билимни талаб қилади. Аммо... Одамлар кўп нарсаларни бир бирларидан сўраб билиб олишади. Боласи шамолласа қандай компресс қилишни, болалар кийим кечаклари сотиладиган магазинларни, репетиторларни, валюталар курсини бир-бирларидан сўрашади. Лекин негадир, — Менга фарзанд тарбиясини ўргатинг!, деган ота-она жуда кам. Борлари ҳам гап очилиб қолганда, эсига тушса, сўрайди. Лекин уйдан чиқиб, машинасига ўтириб, ёки телефондан, Интернетдан фарзанд тарбиясига доир маълумот кидираяпман, деган кишиларни мен ҳали кўрмадим. Сизчи? Тарбия – болани бахтли бўлишга ўргатиш Фарзандга олтин, кумуш, кўчмас мулк, иморат, хусусий корхона, қимматбаҳо автомобиль, акцияларни бериш мумкин. Лекин бахтни бериб, нотариусда унинг номига расмийлаштириб, хусусийлаштириб бўлмайди. Шунинг учун азалдан подшоҳлар, хонлар, императорлар, ҳозир эса мулкдорлар, миллионеру миллиардерлар, маърифатли, ақлли ота оналар болаларини ҳаётга, тўғри яшаб. Бахтли бўлишга ўргатишаётир. Ҳозир, шу минутларда ҳам.

Эринмай, мақсадли, режали. Худди спортсменни курашга тайёрлагандек. Натижада уларнинг болалари қуйи лигадан ўртага, ўрта лигадан юкори лигага, юкоридан олий лигага кўтарилиб боришаётир. Тарбияланмаётган, тайёрланмаётган болалар худди спорт билан 10 шуғулланмайдиган болаларга ўхшашади. Улар ҳаёт лигаларининг пиллапояларига чика олишмай, қуйида қолиб кетишади. Бола ўз ўзидан зўр одам бўлиб кетади-ми? Кимдир —Тарбия бу, ҳаммага маълум нарасаку. Вақти келса, худо хоҳласа, ўз ўзидан зўр одам бўлиб кетади!, дер. Лекин мен шунча яшаб, бирор яхши ишнинг ўз-ўзидан бўлиб қолганини кўрмадим. Сиз кўрганмисиз? Бу гапни сиз айтмайсиз, ялқовлар, боласига бефарқлар, ҳаётда бирор нарсага эришмаган кишилар айтишади. Ўзлари қилишлари керак бўлган ишни худога ташлашади. Оддий бир мисол: тайёрланмаган йигит тест варақасини қандай тўлдирсин? Ўрганмаган қиз инглиз тилида қандай сўзласин? Оқибат нималиги тушунтирилмаган, кўрсатилмаган, ўргатилмаганфарзанд қандай қилиб оқибатли бўлсин? Оқибатли бўлмаса, бола айбдорми? Ёки унга оқибатни ўргатмай, талаб қилаётган ота онами? Нима ўришни истасангиз, шуни экинг —Нима эксанг, шуни ўрасан!, дейди халқимиз. Бу мақолни —Нима ўришни истасанг, шуни эки!, деб айтиб кўрайлик. Ана шунда китобимизни нега “Болам бахтли бўлсин, десангиз...”(ота онага ёрдам), деб атаганимиз сабаби очилади. Бу нима дегани? Ўқийверинг, ҳозир билиб оласиз. —Шерзод қандай йигит?, деган саволга маҳалладошларингиз қандай жавоб беришини истардингиз? Фараз қилинг: 2028 йил. Ўтган ҳафта ўғлингиз Шерзодга яхши бир хонадоннинг қизини сўраб, совчи юборгансиз. Бугун маҳаллангизга бир нотаниш киши келиб, —Шерзод деган йигитни биласизларми? Жиянимизга совчи қўйдирибди. Сўраганнинг айби йўқ, дейдилар. Маҳалласидан сўраб билайлик деб келувдик. Илтимос, бу умр савдоси. Алданиб қолмайлик, ростини айтинг, Шерзод қанақа йигит?!, деб одамлардан сўраб юрган эмиш. Шерзодни яхши биладиганлар нима дейишсин? Ўғлингизнинг қайси сифатларини айтсин? Бўйи баланд(ёки паст) десинми? Зўр кийинади, (ё кийинмайди) десинми? Математика, чет тилини яхши билади,(ё билмайди) десинми? Чиройли(ё хунук) десинми? Машинаси зўр(ёки ярамайди) десинми? Йўқ. Бундай бўлмайди. Энди ўнг қўл бармоқларингизни очинг. Маҳалладошларингиз Шерзод ҳақида нима дейишларини истайсиз? Санаймиз. Сиз айтинг,

мен бармоқларимни букаман. Бошладик, 1) Ичмайди, чекмайди, спорт билан шуғулланади. 2) Ўз касбининг профи(профессионали) 3) меҳнатсевар, тиришқоқ 4) ёлғон гапирмайди(ростгўй) 5) бировнинг ҳақини емайди, бировга ҳақини едирмайди. 6) ота онаси, қариндош, маҳалласига меҳрибон, хушмуомала. Яна —Нима ўришни истасанг, шуни э! мақолимизга қайтамиз. Сиз ўғлингизда мана шу 6 фазилатни экиб, —ўришни истадингиз. Шерзод 8 ёшда. Демак, ҳали вақт бор. Энди мана шу фазилатларни экинг. Суғоринг, парвариш қилинг. Ахир —Нима эксанг, шуни ўрасан! дейдилар. Бўпти, хайр. —Бу фазилатларни қаердан олиш, қандай экиб, қандай парвариш қилиш керак?! дедингизми? Қўлингиздаги китоб ана шу саволга топилган жавоблардан иборат. Ўқинг. Амал қилинг. Фойдасини бир ойдан сўнг сеза бошлайсиз.

ЛИ ЯКОККА ЎГИТИ

—Одамлар мендан: —Сиз катта муваффақиятларга эришгансиз. Бунинг имконини қандай топдингиз?! деб сўрашади. Мен ота-онамнинг менга ўргатганларини тақрорлайман. Ўзингга мақсад қўй. Қўлингдан келадиган даражада билим ол, кейин, худо хайрингни берсин, нимадир қил! 18 —Нимадир ўз-ўзидан бўлади, деб кутма. Бу осон эмас, агар сен астойдил меҳнат қилсанг, озод жамиятда интилган нарсаларингнинг барчасига етишиш мумкинлигига ҳайрон қоласан. Ва албатта, худо сенга берган барча нарсалар учун шукур қилишни унутма. Америкаликларда шахсий кадр-қиммат, ўз-ўзига ҳурмат ва мустақиллик туйғуси ўта ривожланган. Улар, энг аввало, ўзларини шахс сифатида ҳис қиладилар, кейинчалик оила ёки ижтимоий гуруҳга мансуб деб ҳисоблайдилар. Болалар кичиклигидан мустақилликка, ўйлаш ва қарор қабул қилишга ўргатилади. XXI асрда мана шу сифатлар битта ибора — инсон капитали деб аталмоқда. Шўролар даврида болаларни замон талаб қиладиган билимлар билан қуроллантириш, тарбиялашга пул ажратиш —фойда келтирмайдиган, кераксиз харажат! деб келинган. Шунинг учун ҳам давлат раҳбари бўлиб иш бошлаган пайтида Президент Ислом Каримов ўзининг —Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида!, номли асарида шўроларнинг таълим-тарбия тизимини —қолдиқ принципи! асосида ишлаганини кескин танқид қилган эди. Соҳибқирон - Амир Темур —Инсон капитали! (Human Capital) гоясининг асосчиси! —Темур тузукларида —Азми қатъий,

тадбиркор, хушёр, мард ва шижоатли бир киши мингта тадбирсиз ва лоқайд кишидан афзалдир! деган хулоса ёзилган. Бу ҳикмат Соҳибкирон Амир Темурнинг бундан қарийиб 700 йил олдин, минглаб одамларни синаб кўриб, кейин айтган доно сиёсий, иқтисодий, ҳарбий, маънавий, педагогик хулосаси эди. Чунки билими, кўникмаю малакаси, маънавияти паст одам ўзига ҳам, халқига ҳам, ватанига ҳам зарар етказди ва аксинча. Ҳозир ҳам бу гоյ тирик. Халқимизда юрган — Уерда фалончи бор. Хотиржам бўлаверинг!, ёки — Фалончими? Бир чақага ҳам арзимайди. Дардисар-ку!, деган гаплар бунинг исботидир. Демак, ҳар бир инсоннинг жамият биладиган, баҳолайдиган кадр-қиммати бўлар экан. Бу кадр-қиммат ХХI асрда — инсон капитали, деб аталмоқда. Инсон капитали бу — одамларнинг билим, кўникма ва малакаларидир. Одамлар унинг ёрдамида шахсий бойлик ва миллий бойликни яратадилар. — Инсон капиталининг баҳоси Инсон капитали ҳам ҳар бир активнинг бозор баҳоси сингари баҳоланади. У одамнинг меҳнатга яроклилик даврида кўрсата оладиган хизматлари оқимининг баҳосига тенг бўлади. Демак, Инсон (иқтисодий маънода) болалик, ёшликда ўрганган билим, кўникмаларини ишлатиб, ўзига ва мамлакатига кўрсатадиган хизматлари туркумининг баҳосига тенг. — Инсон капитали ибораси ҳозирги шакли америкалик иқтисодчи Нобель мукофоти лауреати Теодор Шульц томонидан 1950–1960-йилларда киритилди (Shultz, 1961). Демак, ҳурматли ота-она, сиз билан қилаётган суҳбатимизни — Ўғилқизларимизда — Инсон капиталини қандай кўпайтириш мумкин?! деб атаса ҳам бўларкан. АҚШни нима бой қилган? АҚШда ялпи капитал шаклланишини ўрганган олим Ж.Кендрик АҚШни бой қилган асосий омил — инсон капитали эканлигини аниқлаган. — Инсон капитали нима? Бу — оила ва давлатнинг болалар вояга етгунича уларнинг таълим-тарбиясига, касб эгаллашига, қайта тайёрланишига, малака оширишига, соғлигини сақлашига сарфланган харажатлар йиғиндиси. Мана шу ишларга маблаг қанча кўп ишлатилса, жамиятда фаровонлик шунча ошади. Аксинча, қанча камайса, салбий инсон капитали мамлакатга хаос ва қашшоқлик келтиради. Салбий инсон капиталини коррупционерлар, жиноятчилар, наркоманлар, ичкиликбозлар, дангасалар, текинхўрлар, фирибгар ва ўғрилар ташкил қилади.

Венчур одамлар. Венчур одамлар

— Мутахассис, менежер ва бизнес—фаришталар. Улар — фавқулодда иқтидорли, юксак профессионал, талантли одамлар. Улар дунёда шу қобилиятлари ва меҳнатларига мос комфорт яшаш ва иш шароитда, энг юқори маош олиб ишлашади. Венчур мутахассислар, тадбиркорлар — дунёда танқис одамлар. Ҳозирги глобаллашув ва очик чегаралар шароитида бу —бизнес фаришталар қаерда кўп пул тўлаша, ўша ёққа учиб юришади. Агар уларда Ватан туйғуси мустаҳкам шакллантирилса, улар бор билим, куч ва гайратларини ўз Ватанига, оиласига, ота-онасига бағишлашади. Сизнинг фарзандингиз ана шундай дунёга машхур ва ватанпарвар венчур йигит-кизи бўлиб етишиши мумкин. Бу китоб ана шу мақсадингизга етишингизда ёрдам беради. Ижобий ва салбий ўзининг ишлаб чиқариш омили сифатидаги самарадорлиги бўйича салбий(вайронкор) ва ижобий (бунёдкор) турларга бўлинади.. У ўзига сарфланган инвестициялардан ўз жамияти, мамлакати иқтисодиётига бирор фойда келтирмайди. Аксинча, жамият, шахс иқтисодий ва бошқа соҳаларига зарар келтиради. Таълим ва тарбияга киритиладиган ҳамма инвестициялар ҳам фойда беравермайди, ИКни оширавермайди. Салбий ИК маънавият ва маданияти тубан, ишбилармонлик, тадбиркорлик қўллаб-қувватланмайдиган шароитда шаклланади. Шунингдек, фуқаролик жамияти шаклланмаган, инвестициялар илмий-педагогик асосланмай сарфланса ҳам шундай бўлади. Шунингдек, псевдотарбия, псевдотаълим, псевдобилим, псевдофан ва маданият амалда бўлган жойларда ҳам шундай бўлади. Тузалмас жиноятчи, ёлланма қотил – булар жамият ва оила учун киритилган, бироқ, самарали фойдаланилмагани учун зое кетган инвестициялар демакдир. Отанинг катта-катта кўзлари олдинга, баланддаги маррага тикилган. Ишонч, қатъиятга тўла. Гўдакнинг кўзлари ҳам ўша нуқтага тикилган. Отанинг ўнг томонида гулдор дўппи кийган(!) ўсмир бола турибди. Гўдакнинг ҳам, ўсмирнинг ҳам нигоҳи оталари тикилган олдиндаги, баланд маррада. Ўзингизга маълум, ибодатхона, сарой деворларига тўғри келган сурат чизилавермаган. Маслаҳатлашиб, кенгашиб чизилган. Уларда ўша давлатнинг ўз олдига қўйган эзгу ғоялари акс этган. Демак, бу сурат эрамининг I асрида аждодларимиз учун ёшлар тарбияси устувор масала бўлганини к ў р с а т и б турибди. Ота болаларига: —Сизлар биздан кўра юқорирок

маррага, тезроқ чиқишингиз керак, деяётгандек. Маколада Кушон империяси эрамизнинг I-III асрларида (демак, сурат чизилган даврдан бошлаб) гуллаб-яшнагани баён қилинган. Демак, тарбия ёшларни Ватани ана шундай гуллаб-яшнатишга тайёрлаган.

Ижтимоийлашув бу – болангиз мактабга бораётиб, дуч келадиган минглаб ўткинчи, таниш-нотаниш одамлар, вазиятлар, воқеалар дегани. Болангиз эртага мактабга кетаётганда, ёки қайтаётганида кимларга, қандай яхши-ёмон вазиятларга дуч келишини биласизми? Йўқ, албатта. Ҳаёт тарбиялайди, деб болангизни таваккал ихтиёрига бериб қўясизми? Йўқ. Чунки бу - тарбия дегани эмас. Тарбия бу – 27 аниқ фазилатларни бола хулқида кўриш мақсадини кўзлаб, муайян вақт давомида, ишончли, билимли одамлар томонидан амалга оширадиган иш. Махсус тарбия бу – суғориладиган ерда, —ҳаёт тарбияси бу – лалми ерда деҳқончилик қилишга ўхшайди. Суғориладиган ерда деҳқончиликнинг ҳосили 90% Сизга боғлиқ. Чунки ишни Сиз бошқарасиз. Лалми ердаги деҳқончилик эса 90% об-ҳавога боғлиқ. Сизга 10%и боғлиқ. Сиз боласи тақдирини об-ҳавога ишониб қўядиган ота-онамисиз? —Вақтим йўқ! —Вақтим йўқ!, деб бу ишни ота-она қилмаса, уларнинг ўрнига кўча, ўткинчи одамлар, тасодиқ-воқеалар тарбиялайди. Бунинг натижаси қандай бўлиб чиқишини ҳеч ким билмайди. Сиз шундай таваккал қила оласизми? Ота-оналар фарзандларининг Президент айтгандек: кучли, билимли, доно ва албатта бахтли бўлишини астойдил истайдилар. Пайгамбаримиз Муҳаммад (САВ) ота она фарзандига яхши хулқдан зиёд мерос қолдира олмайди, деган экан. Демак, болаларимизни яхшилаб боқсагу, тарбияламасак, на бу, на у дунёмиз обод бўлмас экан. Адиб Абдуқаҳҳор Иброҳимовдан икки ҳикоя. 1.Бой оиланинг ўқимаган болалари қисмати Бундан анча йиллар олдин икки бой-бадавлат ҳаммаҳалламиз қуда-анда бўлишди: бири ўн саккиз яшар ўғлини уйлантирди, иккинчиси ўн етти яшар қизини узатди. Катта тўю тамошолар бўлиб, бир неча кун давом этди. Бир неча йил давомида келин-куёвлар иззатда бўлишди, гўё жаннатдагидек яшашди, ҳеч бир нарсадан камчилик йўқ. Келин институтга киритилиб қўйилди-ю, лекин ўқишга бормади – оғироёқ бўлиб қолган эди. Куёв ҳам университетдаги ўқишини ташлаб юборди. На касб орттирди, на хунарли бўлди. Бой отаю, бадавлат қайнотанинг даврида чет эл русумидаги қора енгил машинасини миниб, даврон суриб юраверди. Бу орада беш йилла тўрт

фарзандли – икки ўғил, икки қизлик бўлишди – келин бир йилда икки марта январда ва декабрда фарзанд кўрди. Гўдаклар она сутига тўймагани сабабли нимжон, касалванд; келиннинг хуснига ҳам путур етди, юзларига билинар-билинемас ажинлар тушди, ўттизга етмай —ўтин! бўлди. Қаримсик бўлиб қолаётган хотинидан куёвнинг кўнгли совиб, кимгадир илакишаётгани хақида кўча-жойда гап тарқалди... Вақти соати етгач, балоғардон ота дунёдан ўтди, тоғдек суянчик қайнота ҳам бандаликни бажо келтирди. Ётиб еганга тоғ ҳам чидамас деганларидек, оила моддий жиҳатдан қийналиб қолди, бунинг устига тўрттала фарзанд касалчил, еганичганга қараганда дори-дармонга кўп маблаг кетади. Келин аввалига ўзи аъло баҳолар билан битирган мактабига фаррош бўлиб ишга кирди. Лекин орадан кўп ўтмай, фаррошликнинг ойлиги камлик қилди шекилли, ўз аризасига биноан мактабдан бўшаб кетди. Дунёда раҳмдил одамлар ҳам бор. Дугонасининг аянчли аҳволдан хабар топган асли шу маҳаллалик, кўшни маҳаллага келин бўлиб тушган, институту аспирантураларни битириб, номзодлик диссертациясини ҳимоя қилиб, эндиликда доцент лавозимида ишлаётган дугонаси уни уй хизматчиси, яъни оқсочликка ёллади. Бир пайтлар кимсан фалончи бойвучча келин эрталаб дугонасиникига уларга нонушта тайёрлагани шошилади, пешинда у ердан у-бу олиб, касалманд болаларидан хабар олиб кетади. Шомдан кейин елим халта 28 кўтариб уйига қайтади. Собиқ бойвачча куёв аввалига унча-бунча ишга бўйни ёр бермади. Кейинча рўзгорнинг ола хуржунини бўйнига тушгач, шахсий машинасида қиракашлик қилди. Бир марта ҳам таъмирланмаган машина тез орада шалоги чиқиб, минишга яроксиз бўлиб қолди. Яқинда Эски шаҳардаги бензин қуйиш шаҳобчаларидан бирида машина бакларига ёнилги қуйиб, харидорларга шаша дока матоларини таклиф қилаётганига кўзим тушди. 2. Тоғасига келин бўлган қиз ва аммасига куёв йигит қисмати. Бундан чорак аср аввал ўз даври учун жуда катта тўй бўлди. Катта магазиннинг директори Шофайзкулок маҳалласида яшовчи сингисининг қизини келин қилди, яъни қиз тоғасига келин бўлди, йигит аммасига куёв бўлди – —қўйнидан тўқилса – қўнжигал қабилида иш тутилди. Ёш оила бешта фарзанд кўришди, тўрт қизу бир ўғил. Аввалига ака-сингил қудалар —яқин қариндошлараро никоҳдан соғлом фарзандлар туғилаверар экан, мана исботи! деб ўз қилмишларини оқлашади. Лекин орадан йиллар

Ўтгач, қон яқинлиги ўзининг салбий натижасини кўрсатди. Тўнғич қизда суяк мўртлиги касаллиги авж олиб, юролмай тўшакка миҳланиб қолди. Иккинчи қизни қарши қуда бўлиб, аммасининг ўғлига узатишган эди, икки-уч йилдан бери фарзандлик бўлмагани учун ака-сингил ўртасида совуқчилик тушибди, деб эшитдик. Учинчи фарзанд – ўғилни уйлантирмоқчи эдилару, лекин келин топилмаяпти, тушунган ота-оналар бу хонадонга қиз беришга чўчишяпти, сабаби – оиладаги бешинчи фарзанд – кенжа қизнинг оёғи қийшайиб бораётган экан...

Зеро педагогик нуқтаи-назардан ҳар бир инсон – ўз ҳаёти давомида олган тарбиянинг маҳсулидир. Фарзандимизнинг, оиламизнинг, Ўзбекистонимизнинг, инсониятнинг келажагини ҳал қилувчи омилдир. Тарбиянинг макони ва замони Макон. Тарбиянинг макони бўлади. Ал-адаба китобларида ҳам китоб ёзилган макон — кўриниб туради. Бу табиий, чунки китобни ўқиган, тренинга иштирок этган ота-оналар реал макон – туман, шаҳар/туман, вилоятда яшайдилар. Ана шу маҳаллий хусусият акс этмаса, берилаётган тавсияларни қўллаш қийинлашади. Шундай бўлмаслиги учун тренингни XXI асрдаги, мустақил Ўзбекистондаги ҳаёт талабларидан келиб чиқиб ёзишга ҳаракат қилдик. Ҳозирги замон – сокин йиллар эмас, балки глобаллашув, ҳаёт ўта тезлашган, таҳликали, мураккаб замон эканлигини сезасиз. Замон. XXI аср бизга илгари бобо-момоларимиз дуч келмаган тарбиявий вазифаларни, талабларни олдимизга қўймоқда. Замон талабларини сезмай, нуқул бобо момоларимиз билган нарсаларни такрорлаб яшайверсак, тарбиямиз замон талабларини кўрмай, сезмай қолади. Масалан, боламизга интернетдан фойдаланишни ўргатиш учун аввал ўзимиз билишимиз керак. Ўзимиз билмасак, Poliglot, Skype дастурларидан фойдаланишга боламизни қандай қизиқтирамиз? Янги замон, глобаллашув бобо момоларимиз билган удумларни ҳам, улар билмаган янги, замонавий тарбиявий билим ва технологияларни ҳам қўллашимизни талаб қилаётир. Эътибор – тарбияга пойдевор Баъзи ота-оналарнинг эътиборсизлиги туфайли баъзи фарзандларимиз улардан олган пулларини интернет клубларда соатлаб бефойда ўйинларга ишлатиб, ўзларига зарар сотиб олаётир. Эътиборли ва тарбиявий билимга эга ота-оналарнинг фарзандлари эса ана шунча вақтини сарфлаб, ўзбек тилини тушунадиган роботлар яратдилар; жаҳоннинг мана ман дегэн компьютер технологиялари корпорацияларининг

(масалан Apple) илтимосларига кўра улардан буюртма олиб, дастурлар компьютер дастурларини яратишмоқда. Айни вақтда жамоатчилик, маҳаллалар мутасаддилари томонидан —ота-оналарнинг бола тарбиясига эътиборсизликлари, уларнинг бўш вақтларини ташкил қила билмасликлари, тарбия бўйича назарий ва амалий билим, малакаларининг пастлиги! куйинчаклик билан танқид қилинмоқда.

Амир Темур сурати Амир Темур ўз атрофига ана шу 5 фазилат соҳибларини тўплаб, уларга раҳбарлик қилиб ўзининг буюк мақсадларига эришди. Буюк, адолатли салтанат яратди. Шу сабабли ўз тажрибасидан келиб чиқиб, нафақат ўз фарзанду набираларини, балки буюк давлатининг ҳар бир фукаросини қатъиятли, тадбиркор, хушёр, мард ва шижоатли кўришни истаган. Оталиқ ким эди? Миллий тарихимизга қарасак, ҳукмдорларимиз ўз фарзандлари тарбиясини оталиқларга, устоз-мураббийларга, замонасининг пешқадам, содиқ инсонларига юклатишганини кўраимиз. Темурийлар тарбиясида ана шу фазилатларга устуворлик берилиб, бола характерида қатъиятсизлик, тадбирсизлик, лоқайдлик, номардлик ва журъатсизлик каби иллатларнинг пайдо бўлишининг олди олиб борилган. Фарзандингиз 1000 кишидан афзал бўлишини истайсизми? Афзал кишиларни тарбиялаш - бир кишида 1000 кишининг имкониятини мужассам қилишга қаратилган эди. Бунинг аҳамияти ХХI асрда яна ҳам ошди. Уни темурий одам, ёки —Афзал кишиларни тарбиялашнинг универсал Концепцияси деса бўлади. Бу Концепциянинг моҳияти: **5 фазилатини эгаллаган 1 киши шу 5 фазилати йўқ 1000 кишидан афзал. Булар: қатъият, тадбиркорлик, хушёрлик, мардлик ва шижоатдир. Алоҳида сурат қилиб беринг Бунга соҳибқирон ва унинг баҳодирлари, бошқарувчилари мисол.** —Афзал кишидан ҳозирги кино, комикслардаги довдир-полвонлик, елкасига ракета боғлаб учиш, трансформерлик ҳам, сеҳргарлик ҳам, Суперменлик ҳам талаб қилинмайди. —Афзал киши – реал педагогик натижа. Унда ҳар бир йигит-қизда тарбияласа бўладиган 5 маънавий фазилат кутилади. Мана шу 5 фазилат оддий одамни ҳам ғайратли, шиддатли —Суперменга айлантира 10Қадимда ҳокон, подшоҳ, хонларимиз ўз фарзандлари тарбиясини замонасининг энг маърифатли, обрўли кишиларига ишониб топширишган. Уларни —оталиқ, деб аташган. Оталиққа жуда эътибор ва имтиёзлар берилган. Раҳматли Комилжон Отаниёзов ижро этган

—Оталиқнинг молин боқдим баҳорда..., деб бошланадиган халқ кўшигини эсланг. 31 олади. Ана шундай одамлар Амир Темур атрофида бирлашиб, кеча-кундуз қилган шиддатли меҳнатлари билан адолат ва бунёдкорликнинг қандай бўлишини оламга кўрсатиб кетдилар. Масалага бошқа форматдан қараб кўрайлик: $1000:5=200$ Демак, бир фазилат хосияти 200 бехислат одамга тенг деса ҳам бўларкан. Ҳа.

—Юксак маънавият - енгилмас куч! эканлиги қайси нуқтаи назардан олиб қарасангиз ҳам тўғри чиқаверади. Шундай эмасми? Нима учун юксак маънавият – енгилмас куч? Президент Ислом Каримовнинг

—Юксак маънавият – енгилмас куч! китоби миллий маънавиятимиз тарихида унутилмас воқеа бўлди. Бунга унинг нафақат теран мазмуни, балки, номи ҳам сабабдир. Китоб номига икки сўз асос қилиб олинган. Булар: маънавият ва куч. Уларга икки сифат - юксак ва енгилмас қўлланилган. Китоб номидаги сифатлар олиб ташланса, —маънавият = куч!, деган формула ҳосил бўлади. Лекин муаллифни оддий маънавият, оддий куч қониқтирмайди. Шу сабабли китоб номида ҳар иккала от(маънавият ва куч)нинг энг юқори марралари белгилаб берилган. Яъни маънавиятнинг энг баланд марраси – “юксак”, кучнинг максимуми - “енгилмас”, деб белгиланган. Мақсадни имконият белгилайди. Имконият яратилмаса, баркамол авлодни тарбиялаш баъзи давлатлардаги каби кумга чизилган режа бўлиб қолаверади. Бизда эса аввало 32 ана шу имкониятлар муҳайё қилинди. Албатта бунинг ўзи бўлмади. Аввало қонунлар шу буюк мақсадга йўналтирилди. —Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури! ишлаб чиқилиб, жорий этилди. Янги қурилган мактаблар, лицей, коллеж, мусика мактаблари, таълим инфраструктураси ислохоти, ўқитувчиларнинг малакасини ошириш, ўқув-методик таъминот деган оддий одамларга сезилмайдиган, лекин самараси бебаҳо юзлаб тадбирлар амалга оширилди. —**lost generation**. Дунёда рўй берган, бераётган ҳар бир нотинчлик, низо, бахтсиз воқеа, бузилган оила, синган тақдир тарихи —лента!сини орқага қайтарсак, тарбияга бориб тўхтайтиди. —Олдин пул, кейин маънавият! йўлини тутиш бўлиб чиқади. Уларнинг бу хатоси дунёда —бой берилган авлод —**Lost generation** иборасини пайдо қилди. Тарбиядан вақт аяганлар қисмати Бутун бошли оилалар моддий бойликни қувиб кетишиди. Уйдаги фарзандлари тарбиясини эса бегоналарга бериб қўйишиди. Тарбиядан(!) вақтларини тежадилар. 10 пуллик фойда топдилар ҳам. Бугун эса...

жонсарак бўлиб, болаларини қайта тарбиялашга 1000 пул сарфлашмоқда. Лекин самара 10 пуллик бўлаётир. Чунки вақт бой берилган. Мана сизга —олдин моддий ҳаёт, кейин маънавиятнинг аянчли моддий, маънавий оқибати. —Бой берилган авлод! муаммосининг педагогик диагнози. —Одноклассники —Бой берилган авлод!ни кўрган айрим сиёсий-молиявий гуруҳларнинг иштаҳаси очилиб кетди. Улар ёшлар қалбининг —параболик антенналарини ўзларига қаратиб олишди. —Одноклассники!, XXI аср рақобат асри Болангизни рақобатларга тўла ҳаёт кутмоқда. Рақобатда енгиш учун фарзандингиз ҳар томонлама баркамол, яъни комил бўлиши керак. Яъни фарзандингиз XXI аср талаб қилаётган фазилатларнинг маъносини чуқур англаб; уларни эгаллаб ва уларга амал қилиб яшаши керак. Фарзандингизни ҳар куни кўриб, кузатаётган устозлари нима дейишяпти? Мана ман деган мамлакатларнинг спортчиларини енгиб, Ўзбекистон байроғини баланд кўтаришаётир. Чунки уч босқичдан иборат узлуксиз спорт мусобақалари тизими ишлаб турибди. Уларнинг бўйлари ҳам, вазнлари ҳам, ирода, кучлари ҳам бизникидан ортик. Бу — уларнинг биздан кўра кучли бўлаётгани эмас-ми!? Фарзандларимиз биздан кўра билимли!Чунки улар мураккаб технологияларни бошқармоқдалар. Бир неча тилларда бийрон сўзлашишмоқда. Дунёнинг энг ривожланган мамлакатларидаги тенгдошлари билан бемалол, тенг гаплашяптилар. Ўзбек тилини тушунувчи роботлар яратмоқдалар. Биз буларни орзу ҳам қилолмасдик. (Чунки одам бирор нарсани орзу қилиши учун аввало ўша нарсани ҳаётда кўриши керак-да). Яқинда бўлиб ўтган Менделеев номли халқаро олимпиадада болаларимиз бўйинларига тақилган 2та олтин, 5та кумуш ва 8та бронза медаллар бунинг тасдиғи эмасми? Қачон шундай бўлган?! Фарзандларимиз биздан кўра доно бўлишаётир! Улар огоҳ, хушёр, сезгир. Чунки буюк боболари меросидан баҳраманд. Уларнинг ўғитларини дастурул амал қилиб олмақдалар. Улар ҳозирни эмас, эртани, истиқболни ўйлаб, ўзлари, мустақил режалар тузиб ўқиб, ишлашаётир. Ўзи ёш-у, Давлат мукофотлари совриндорлари бўлишаётир. Қаранг, бу донолик эмасми? Фарзандларимиз биздан кўра бахтли бўлишаётир.Чунки жаҳоннинг камдан кам мамлакатида бўладиган 12 йиллик бепул таълимни 7 тилда олишяпти. Шунинг учун ҳақли равишда Ўзбекистон - оламга комил инсон ғоясини берган буюк цивилизация марказларидан бири, дея

оламиз. Ҳа. Комил инсон ғояси биз учун бугун кўтарилган ғоя эмас. Бу ҳақиқат миллий тарбиямизнинг туб негизларидан келаётир. Ривожланган давлатлар болаларига қандай фазилатлар сингдирилаётир? Энг ривожланган давлатлари юксалиш арафасида тарбия масаласини биринчи ўринга қўйишган. Улар ўз ёшларини эртанги куннинг юксак талабларига пухта тайёрлаб кириб боришган. Чунки бу рақобатли дунёда эртанинг талаблари янгича, мураккаброқ, қийинроқ бўлган. Жанубий Корея Жанубий Кореяда юксалиш арафасида —табиий ресурслар чекланган, ижодга эса чегара йўқ! деган шиор кўтарилган экан. Бу – юксак интеллект комил инсон фазилатларининг гултожига айлантиришни англатар эди. Шунга амал қилиб, кам бўлишмади. Тарбияга амалий, прагматик ёндашган давлатлар тезда назарий коидалардан бугунги ва эртанги кун учун —фойдала чиқариб олди. Тарбиянинг кўзга кўринмайдиган назарий тушунчаларини кўринадиган нарсаларга – образларга, бихевиор технологияларга айлантиришди. Ҳал 35 қилувчи кучни ошириб, бошқалардан ўтиб кетишди. Ўша синалган фазилатлар янгилари билан бойитилиб, шакллантирилмоқда. АҚШ «Америка — 2000: таълимни ривожлантириш стратегияси(1991)» дастурида етук шахсга хос фазилатлар сифатида ростгўйлик, мақсадда собитқадамлик, тўғрилиқ(руй-ростлик), пухталиқ ва шахсий масъулиятга устуворлик берилди. Шунингдек, ёш америкаликларда жасурлик, фидойилиқ, барқарорлик, катъийлик, тиришқоқлик, ҳамдардлик, бағрикенглиқ сингари 60 та асосий фазилат шакллантирилмоқда. Буюк Британия Таълим бўйича Миллий комиссия (1993) мактабга: ёшларда ҳақиқатпарварлик, бошқаларга ҳурмат, жамият олдида бурчга содиқлик, одамларга ғамхўрлик, маданий меросга ҳурматни шакллантириш, демократик эркин жамият фуқаролари бўлиш, бағрикенглиқ фазилатларини сингдириш, ахлоқан ва маънан кучли шахслар қилиб етиштириш вазифаларини юклади. Франция таълим вазирлиги кўрсатмаларида (1985) масъулиятли, гурурли, ўзгаларни ҳурмат қилувчи, бошқалар билан ҳамкорликка тайёр, ирқчиликка қарши турувчи, мультикультурализмни қабул қилувчи, ўзининг Францияга муҳаббатини Озодлик, Тенглиқ, Қардошлиқ ғоялари билан уйғун ривожлантирган демократик жамият кишиси фазилатларига эга шахсни тарбиялаш кўзда тутилган. Япония —Таълим тўғрисидаги Қонунида мактабга тинчлик ва инсонийлик

идеалларига амал қилувчи миллатни шакллантириш миссияси юклатилган. Яъни: шахс сифатларини тўлиқ ривожлантириш; тинчликпарвар давлат ва жамият қурувчиларини тарбиялаш, ҳақиқатпарварлик ва адолатлилик; шахсий эркинлик; меҳнатсеварлик; масъулиятлилик; мустақил фикрлилик; ўзгалар билан ҳамкорлик, мустақил фикрга эғалик; анъанавийлик билан замонавийликни англаш; халқаро ҳамкорликка тайёрлик; кундалик турмуш малакаларига эғалик; руҳан ва жисмонан кучлилилик; ўзини бахтли ва бошқалар билан уйғун қила олиш фазилатлари шакллантирилмоқда.

—**Идеал японнинг фазилатлари деб** номланган ҳужжатда япон ёшларида 16 та фазилатни шакллантириш белгилаб берилган. 16 фазилат 4та гуруҳга бўлинади. Булар: 1) шахсий сифатлар: эркинлик, ўзига хосликни ривожлантириш, мустақил бўлиш, ўз ҳоҳишларини идора қила олиш, пиетет(эҳтиром)туйғусига эғалик; 2) оила бошлиғига хос сифатлар: ўз уйини меҳр-муҳаббат, ҳаловат ва тарбия масканига айлантира олиш; 3) ижтимоий сифатлар: ўз ишига садоқат, жамият фаровонлигига ҳисса қўшиш, ижодкорлик, миллий(ижтимоий) кадриятларни ҳурмат қилиш; 4) фуқаролик 36 сифатлари: ватанга содиқ бўлиш, давлат рамзларини кадрлаш, ижтимоий фаоллик, энг яхши миллий фазилатлар соҳиби бўлишни ўргатади. Рим клуби Клуб аъзолари бугунги авлодлар тарбиясида инсониятни безовта қилаётган: экологик инқироз, бедаво касалликлар, диний-этник конфликтлар, урушлар, фавқулодда вазиятларнинг олдини олишни тавсия этмоқдаБулар: интеллектуал ривожланганлик, замон талабларига мос тайёрлик, юксак маънавият, ахлоқий соғломлик, жисмоний чиниққанлик, мустақиллик идеалларига чексиз садоқат, Ватани ва халқига содиқ, миллий ўзлигимизга ёт гоё, қарашларга муросасизликни мужассам этиш такозо этилмоқда. Мана шу фазилатларнинг бирортаси кам бўлса, нима бўлади? Бу фазилатларнинг бирортаси сушт бўлса, уйғунлик бузилади. Масалан, ахлоқи пок, жисмонан кучли бўлсаю, интеллектуал ривожланмаган бўлса; ёки интеллектуал, жисмонан кучли бўлсаю, мустақиллик идеалларига содиқ бўлмаса, бундай шахсни Комил инсон деб бўладими? Асло. Биз комил инсонларни —ҳозир ва шу ерда, маънавий тарбиявий ишларни илмий асосга қуриб етиштириш қудратига ва тизимига эгамиз.

Эгоцентризм

XXI аср бошини янги мафкуравий таҳдидлар ва илмий-технологик асосга қурилган тарғиботлар кураши даври, деб ҳам аташ мумкин. Эгоцентризм худбинликнинг бир кўриниши бўлиб, фақат ўзини, ўз манфаатларини ўйлаб яшаш, бошқа ҳеч нарсани тан олмасликни билдиради. Инсониятга етказадиган зарари нуқтаи назаридан бу иллат жаҳолат ва ақидапарастликдан асло қолишмайди. Ҳозирги кунда Ғарб дунёсида эркинликни никоб қилиб олган айрим кимсалар нафақат бизнинг миллий анъаналаримизни, балки барча халқлар учун кадрли бўлган инсонийлик ақидаларига тўғри келмайдиган турли бузғунчиликларни оммавий ахборот воситалари орқали очикдан-очик кенг тарғиб этаётганини кўриб турибмиз!,- дейди.

Гиёҳвандлик

Гиёҳвандлик биринчи сигаретанинг биринчи тортимидан бошланади. Сигаретдан аста-секин ичкиликбозлик ундан сўнг эса ахлоқий бузуқлик оқибатида наша чекишга ўтилади. Нашага кучли тобелик юзага келади. Аста секин одам хуморини наша билан қондирилмай қолади. Гиёҳванд моддани томирига уради. 4Гиёҳвандлик таҳдиди четдан туриб, онгли равишда ўзига ёшларни тортишга ҳаракат қилмоқда. Чунки ёшлар қизиқувчан, ҳаёт неъматларини тотиб кўришга интилувчан, аммо оқибатларини ўйлашга киришмаган бўлишади. Гиёҳвандликнинг шакллари:

1. Кашандалик. Дастлаб сигаретга ўргатиш ва унинг воситасида гиёҳванд модда чекишга кўниктириш. 2. Ичкиликбозлик. Дастлаб спиртли ичимликларга, кейин эса унинг воситасида гиёҳванд модданинг суюлтирилган кўринишига ўргатиш. 3. Таксомания. Кашандалик ва ичкиликбозлик босқичидаги ўсмирларни суюлтирилган шаклдаги захарли (бензин, керосин, дихлофос, бўёқлар ва ҳ.к.) ва гиёҳванд моддаларни ҳидлаш воситасида сархуш бўлишга ўргатиш. 4. Наркомания. Гиёҳвандлик таҳдидининг энг олий кўриниши, бу иллат махсус даволаш йўли билангина бартараф қилиниши мумкин. Аммо бу одамдан жуда катта куч ва иродани талаб қилади. Гиёҳвандликка қарши курашиш ҳар бир ота онанинг маънавий бурчи бўлиши керак. Гиёҳвандликни болангизга кимлар, нега ўргатишади? Айрим жиноятчи шахслар олдиндан режа тузиб, ўзига тўқ оилаларнинг пулларини

шилиш учун уларнинг мафкуравий иммунитетни паст бўлган болаларини танлаб олади. Аста секин, алдовлар билан боласини гиёҳвандлик балосига торта бошлайди. Бунинг оқибатида: 1.Тарбияга эътиборсиз ота онанинг боласини гиёҳвандлар эгаллашади. 2. Оила бахтсиз бўлади. 3. Жамиятда жиноятчилик кўпаяди. 4. Миллатнинг генофонди бузилади. 5. Давлатнинг иқтисодий қудратига катта зарар етади. 5.Улар болангизни қандай аврашади? 1. —Мана бу(наркотик модда)ни бир татиб кўр. Кўркма. Ҳеч нарса бўлмайди. Ёкмаса, хоҳлаган вақтда ташлайсан!, – деб ишонтиришади. 2. Болангизни:—Агар мана буни бир татиб кўрсанг, шунақа маза қиласанки..., – деб аврашади. 3. Болангизни қасддан гиёҳвандликка ўргатиш учун турли ўйин-кулги, майшатли давраларга ўзининг ҳисобидан таклиф этади. Бошида. Болангизни ўз тузоғига туширгунча. Оқибат: 1. Гиёҳванд модда бола организмни заҳарлайди. Тана ва бош мия фаолиятини бузиб, қайта тикланмайдиган ўзгаришларни юзага келтиради. 2. Боланинг ақли заифлашади, хотираси саёзлашиб, билим ва маълумотлар қабул қилиш қобилияти пасаяди. 3. Боланинг ҳаётга қизиқиши сусаяди. Бирон касб эгаллаш лаёқати йўқолади. 4. Рухий-маънавий ва жисмоний емирилади. 5. Иродасиз, ўзини бошқара олмай, наркотик сотувчиларга тобе бўлиб қолади. 6. Ахлоқ, меҳнатсеварлик, дахлдорлик ва ижтимоий фаолиятдан, одамгарчиликдан чиқиб қолади. 7. Бор будини сотиб, қашшоқ бўлган одамни ўғирлик, талончилик, босқинчилик каби жиноятларга бошлайди. 8. Гиёҳванд одамдан ақли заиф, майиб ва мажруҳ болалар тугилади.

Оилада гиёҳвандликка қарши маънавий-мафкуравий курашнинг турли шакл ва воситалари:

1. Гиёҳвандликнинг аянчли оқибатлари ҳақида ҳар бир оила аъзосини, кўшнилари оғоҳлантириш. 2. Гиёҳвандликка қарши буклет, видео-роликларни кўриб, болаларга кўрсатиб, тушунтириб бориш. 3. Гиёҳвандларнинг пушаймонли сўзлари ёзилган видеофильмларни оила аъзолари билан бирга кўриш, муҳокама қилиш. 4. Ўсмирларни мактабдан ташқари таълим муассасалари, тўғарақ, спорт клубларига кенг жалб қилиш. 6. Ҳар бир фарзанднинг бўш вақтини тўғри ташкил қилиш. Токи ёшларимизнинг бўш вақти душманларнинг иш вақтига айланиб қолмасин. 3.Одам савдоси Ўзбекистон Республикасининг —Одам савдосига қарши кураш тўғрисидаги Қонунда —одам савдоси! тушунчаси —ёллаш!,!ташиш!,!топшириш!, —қабул қилиш! қилмишлари

ҳолида берилган. Мақсади: жиноятчининг бошқа шахслар орқали пул ёки бошқа моддий бойликларга эга бўлиш. Усуллари: а) Одамлардан фойдаланиш мақсадида уларни жисмоний куч ишлатиш, руҳий таъсир кўрсатиш, алдаш, фирибгарлик қилиш йўли билан ўғирлаш; б) Ўғирланган ёхуд алданган одамларни ёллаш, ташиш, топшириш, яшириш ёки қабул қилиш; в) Шахснинг моддий қийин аҳволга тушиб қолганидан фойдаланган ҳолда уни моддий манфаатдор қилиш йўли билан ўзига оғдириб олиш; г) Одам савдосига қулай шарт-шароит яратиш мақсадида ҳокимият ваколатини сууистеъмом қилиш; д) Одам савдосини амалга ошириш учун фоҳишалардан фойдаланиш; е) Болалар ва аёллардан одам савдосида фойдаланиш учун уларнинг яқинларини (ота-онаси, ҳомий ёки васийлари, эри ёхуд хотини ёки бошқа яқин қариндошларини пул эвазига оғдириб олиш; ж) Инсон органлари ёки тўқималарини ажратиб олиш; з) Инсонни эркисиз ёки қуллик ҳолатига туширадиган хатти-харакатларни содир қилиш тушунилади. Мазкур жиноятнинг яна бир хавfli жиҳати шундаки, ҳозирги даврда бутун дунёда, жумладан Бирлашган Араб Амирликлари, Туркия, Малайзия, Баҳрайн, Таиланд, Хитой, Исроил, ҳатто, океан ортидаги давлатларда ҳам одам савдоси билан шуғулланувчи жиний уюшмалар ёки жиний гуруҳларнинг жиний фаолиятини амалга ошириш учун қулай йўллар мавжуд. Жиний уюшма ва жиний гуруҳлар ўз олдига алдаш йўли билан ёлланган, кейинчалик сотиб юборилган ва сотиб олинган инсонларни шахвоний хизматлар кўрсатишда, оғир ишлаб чиқаришларда, қишлоқ хўжалигида текинга ишлатишга мажбур қилишни мақсад қилиб қўяди..

Оммавий маданият

Оммавий маданият – поп-маданият – мазкур жамиятда аҳолининг кенг қатламлари орасида ёйилиб, устувор бўлган маданият. У ўз ичига маиший ҳаёт, кизиқишлар (спорт, поп-музыка), оммавий ахборот воситалари кабиларни олади. Оммавий маданият моҳиятига кўра аҳоли аксарият қисмининг ҳаётини ташкил этган воқеа-ҳодисалар, интилишлар ва эҳтиёжлар билан тўлиб тошган. Оммавий маданият ўз номи билан омма, яъни кўпчилик эҳтиёжига мўлжалланган бўлиб, бу шакл ва мазмун стандартлашганлиги, шунингдек тижорат нуқтаи назаридан муваффақиятга қаратилганликни тақозо этади. —Оммавий маданият! XIX аср охири – XX аср бошида шаклланди. Маънавий,

маданий товарларни ишлаб чиқариш индустрияси пайдо бўлди. Бирок, аҳолининг функционал билимларида – кўтарилиш, маънавиятида эса - пасайиш кузатила бошлади. —Оммавий маданият! аёлдаги оналик бахтини, инсонликни мадҳ этмайди. Унинг журнал, —кўпик опералар!, прайм-тайм телекўрсатувларида аёлларнинг ишқий романлари, секс, ёш жувоннинг мустақиллиги(ёлғизлиги) мадҳ этилади. Нима қилиш мумкин? Барча динлар, миллий маданиятлар ўсмир қизларга —Ўзингни бокира тут. Асра!, деб келди. Оммавий маданият эса —Контрацептивдан фойдалан. Партнерингни ҳадеб алмаштираверма. Хўпми!!, деб насиҳат қилмоқда. Бугун у ўз насиҳатини ўзбекларнинг қизларига айтиш учун келаётир. Мана шу сатрларни ўқиётиб, беихтиёр ХУ асрда яшаб, ижод қилган нотик ва олим Хусайн Воиз Кошифийнинг ҳаё ва андиша ҳақидаги фикрларини эслайсиз. Ана шунда ҳаё ва андишалар қиз-аёлларни безовчи нафис туйғулар эмас, балки муҳим мафкуравий, ижтимоий-сиёсий, маданий омиллар эканлигини эслаймиз: —Ҳаё ва андиша дунёда тартиб сақлашнинг муҳим шартларидан бири ҳисобланади. Ҳаё йўқолса ҳеч кимда виждон қолмайди, (у ҳолда) дунёда тартиб бузилади, кишилар бир-бирларига бефарқ қарайдиган бўладилар! (Ахлоқи Муҳсиний).

Маънавий тарбия ҳақида

Маънавий тарбия ҳақида Ўзбекистонда маънавият таълимотининг атоқли намояндаси профессор Н.Комилов бу ҳақда шундай ёзган эди: —Маънавий тарбия деганда инсон иродаси, маънавий олами, тафаккури ва дунёқарашининг замон талаблари даражасида шаклланишини тушунамиз. **Маънавий тарбия** кенг кўламли чуқур маъноли тушунчадир. Бунда адабиёт, санъат турлари, тарихий анъаналар, қадимий мумтоз фалсафа, халқ ижоди, авлодлар тажрибаси, яхши удумлар, адабиётларнинг биргаликда иштироки назарда тутилади. Бу яна шунинг учун ҳам муҳимки, жамиятимиз тараққий этиб борган сари маънавий тарбияни издан чиқаришга уринишлар бўлмоқда. Бу ҳолатлар, бизнинг фикримизча, қуйидаги кўринишларда намоён бўлмоқда: Ёт гоьларни тарғиб қилиш. Космополитизм, ниғилизм, экстремизм, терроризм ва шафқатсиз индивидуализм каби халқимизга ёт гоьлар турли воситалар билан тарғиб-ташвиқ қилинмоқда. Мисол учун, космополитизм гоьсини олайлик. Унга кўра, дунё халқлари миллат ёки этник таркибга эга бўлмасдан, умумий бир руҳда яшаши лозим эмиш.

Инсоннинг —умумий рухда яшаши яхши. Бироқ, миллатни, демакки ўзликни унутишга даъват ғоят манфур ниятдир. Чунки миллат бу — инсоннинг насл-насабини, ўзлигини ва маънавий дунёсини пок сакловчи бирликдир. Миллат сифатида яшаш маданиятли бўлишга олиб келади ва унинг умуминсоний қадриятлар ривожига салбий таъсири йўқ. Аксинча, миллат сифатида яшайдиган халқ ўзини ва ўзганинг қадрига етади. Бундан фарқли ўлароқ, космополитизм ғояси кишини ўзлигидан айриб, наслнасабсиз бир кишига айлантириб қўяди. 6. Ёшлар дунёқарашини бузишга интилиш. Афсуски, баъзида Ғарб оламининг ёшларимиз дунёқарашини бузишга қаратилган хатти-ҳаракатини сезиб қолмоқдамиз. Ўз Ватанини ёмон кўрсатиш, ўтмишга нисбатан беписандлик руҳини ташкил қилиш, давлат ва жамиятга нисбатан ишонсизлик уйғотиш — ёшлар дунёқарашини бузишга қаратилган ғоялардир. Бунинг акси ўлароқ, Ғарб ҳаёти худди жаннатдек кўкларга кўтариб мақталмоқда. Биз Ғарб турмуш тарзи, ахлоқини кўр-кўрона қабул қилолмаймиз. Бу бизнинг асрий анъаналаримизга ёт. Шу каби ҳаддан ташқари индивидуализмга берилиш, худбинлик, ўзимбўларчилик, манфаати йўлида ҳеч нарсадан тап тортмай, босиб-янчиб кетиш каби истак-хоҳишлар халқимиз табиатига тўғри келмайди. Ғарбдаги айрим —ўта либераллар! (чунончи, Сорос жамғармаси атрофида уюшганлар) миллий урф-одат, анъаналар демократияга зид келади, шунинг учун улардан иложи борича воз кечиш керак, деган қарашни тарғиб этмоқдалар. Уларнинг назарида демократия бу — ҳаммининг Америка ёки Европа турмуш тарзи, анъаналарини қабул қилишидир. Бунинг учун Шарқ мамлакатлари ўз миллий кифофаси, маънавий-ахлоқий қадриятларидан кечиши даркор. Яъни, ёппасига америкалаштириш, христианлаштириш йўлидан бориш. Масалан, дейлик, фарзандлар вояга етгач, ота-она насихатларига қулоқ солиши, улар билан маслаҳатлашиши шарт эмас, ҳатто оилада ҳам ҳар ким ўзи учун яшайди, эр хотин ишларига, хотин эрининг ишларига аралашмайди. Зеро, Ғарб оламидан келаётган бундай вайронкор ғоялардан нафақат алоҳида одамлар шикастланади, балки бутун миллатлар емирилади ва одамларимиз шундай ғояни олиб келиб сингдирганлар учун тайёр қуролга, —таракқий этган! қулга айланади. Афсуски, шунга берилувчилар ҳам орамизда йўқ эмас. Кўр кўрона

таклид Эркинлик - ўзбошимчалик, худбинлик эмас. Ўз йўлини ўзи белгилаб олиш демакдир.

Назорат саволлари?

1. Миллий тарбия мазмун моҳияти
2. “Болам бахтли бўлсин десангиз” асарида тарбия физиологияси
3. Оилада болани китобхонликга ўргатиш
4. “Болам бахтли бўлсин десангиз” асарида интернетнинг фойда ва зарарлари масаласи
5. “Болам бахтли бўлсин десангиз” асарида тарбиянинг ишончли методикасининг ёритилиши

СЕМИНАР МАШҒУЛОТ МАВЗУСИ: ОБИДДИН МАХМУДОВНИНГ “ФАРЗАНДНОМА” АСАРИДА ШАХС ТАРБИЯСИ

РЕЖА:

4. Фарзанднинг маънавий ахлоқий тарбияси.
5. Фарзанднинг ота она олдидаги бурчлари.
6. Фарзанднинг ватан олдидаги вазифалари.

Таянч тушунчалар: таълим, тарбия, шахс, оила, маҳалла, таълим муассасаси, таълим муассасаси, ҳамкорлиги, оила, маҳалла, фарзанд.

Инсон(фарзанд) табиатидаги етти фазилат ва етти ноқислик хусусида

Кобил фарзанд ота-она хуррамлигининг сарчашмаси, барча хурсандчиликлар сабабчиси, мамлакат маъмуриликнинг зарурий омили. Аксинча, нокобил фарзанд одамийлик мулкнинг харобаси, ота-она умрининг зулмати, жамият тараққиётининг туға- ногидир. Бас, шундай экан, ҳар бир ота-она учун Фарзанд тарбияси йўлида ранж чекмок, хаётини ушбу юмушга сафарбар этмок, дунё ишларининг шарафлиси, залворли вазифаларнинг сарбаланди хисобланади. Зеро, оқил ва кобил, маънан ва жисмонан баркамол фарзанд туфайли ота-она кўнгли нурафшон. олам чарогон бўлиб, юрт юксалади, жамият равнак, одамзоқ

кадр топади. Шу маънода, ота-боболарим, устозларимдан эшитган панду насихатлар, яхши инсонлардан олган ибрату сабоқлар, ҳаёт кечмишларидан орттирган тажрибам, ўқиганлардан укканларимни жаъм қилган холда, хайрли ниятлар билан азиз дилбандим сенинг калбингга юзландим. Марҳамат, тингла, му- шоҳада эт, сабоқ чиқар...

ЕТТИ ФАЗИЛАТ

АДАБ

«Илмнинг катгаси - адаб» Ўзбек халқ мақоли

Адаб фазилатларнинг зевари, хулк-атворнинг мулоимлик пардаси, чиройли тарбиянинг намунаси, инсонийлик мулкининг ноёб хазинаси. У туфайли одамзод кадри, акл-тафаккур, маънавият-маърифат улуғланган. Адаб камолотга етказувчи хислатлар сараси, илмни амал билан зийнатловчи восита, эгасини ҳам маърифатли, ҳам қудратли этувчи муъжизакор куч. Умуман, кишининг адаблилик ва илмлилик даражаси, унинг туғилиб ўсган жойига бўлган меҳру мухаббати, инсониятга тегадиган нафи ҳамда гўзал ахлоққа огишмай амал этиши билан белгиланади.

БИЛИМ

«Илм ибодатдан

афзал»

Ҳадис

Билим таълим-тарбиянинг боши, бошка махлуқотлардан фарқловчи омил, саодатли яшаш асоси. Бахтли, у одамийликни улуғловчи кадрият! У - сирлар уммонидаги илмлар нилуфари! У дунё мохиятидан вокиф этувчи бебаҳо хазина! у зулматли оламни нурафшонликка олиб чикувчи ягона зиё чашмаси! У - калби «тош», кўзи «кур», кулоги «кар» жохил сифат жонзотни дили меҳрга тўла, нигоҳи мохиятни кўра оладиган, маърифат булоғидан бахраманд фозил мавжудотга айлантирувчи ишончли восита! юксалтиради; Илм олишда камида беш хислат мавжуд: инсонни фазилатли қилади; Ҳурматини

ганимни хайрихоҳга айлантиради; қалбига ҳаловат багишлайди; тафаккур этишга муяссар айлайди.

Умуман, билим одамзоднинг муносиб яшашида собит йўлчибондир.

ҚАНОАТ

*«Сабр - умр
хазинаси».*

*Ўзбек халқ
мақоли*

Қаноат ҳаром билан белгилайдиган виждон қозиси. Ҳалолнинг чегарасини белгилайди. У - сабрсизликка - дори, ношукрликка шошқалоқликка ракиб, тақдирдан нолишга бўлган шукроналик белгиси.

У - осуда яшаш пойдевори, бировга тобе бўлмаслик сири, ҳалол меҳнат килиб, хотиржам яшаш шарти. У - охир-оқибат, умрни мазмунли яшаш ўтишга йўналтирувчи ҳаётий қўлланма. Қаноат туфайли диллар чарогон, кўнгиллар хушнуд, одамзод ўз умридан рози ва ҳамиша шукронада.

ШАРМ-ХАЁ

*«Қимки ҳаё либосини кийган бўлса,
одамлар унинг айбини қўришдан озод буладилар»*

Ўзбек халқ мақоли

Шарм-хаё - эътиқод чаманининг бўстони, ор-номус булогининг зилол суви, ибо хиёбонининг шохбекати, ахлоку одобнинг ойинаси. У туфайли ёмон ҳулқлар жиловланади, ёвузлик чекинади, жамиятдан ҳаёсизлик, ҳаром-хариш ишлар йироқлашади, одамзод маърифат чуққиси сари юксалади... У - имонга ҳамдам, эътиқодга ҳамнафас, хушхулқликка ҳамроҳдир.

Қимки шарму ҳаёни ўзига қасб этибди, Билки, уз ахлоқ бобида қамолга этибди.

ХУШХУЛҚЛИК

*«Хуси хулқи билан
чиройли»*

Ўзбек халқ мақоли

Хушхулқлик - эгасига саховатни барпо этувчи, азизлик келтирувчи, шараф ва иззат тўнини кийдирувчи, хусну одобнинг узвий бўлаги ҳисобланади. Камтарлик ва хушфёзлик унинг икки каноти, гўзал ахлоқ ва қўли очиклик икки қуввати, сами- мият ва хокисорлик икки суянчи, жисмонан чини киш ва маънан баркамоллик икки ҳаётий хамрохи ҳисобланади.

Қиссадан хисса: Хушхулқлик инсонда одамийлик фазилатларини зиёда қилади.

ЖИСМОНАН БАҚУВВАТ БЎЛИШ ВА ТИРИШҚОҚЛИК

«Хар ким ўз баданининг табиби булиши керак»

Ўзбек халқ мақоли

Жисмонан кучли ва тиришқоқ инсонларда СОҒЛИҚ кадрини бошқалардан кўра эртароқ ва теранроқ англаш хусусияти кучли ривожланган. Чунки улар баданни чиниктириш руҳиятнинг маънан ўсишига, баркамол бўлишига хизмат қилишини яхши билишади. Зотан, жисмонан бақувват бўлиш «Соғ танда соғлом ақл мақолининг амалдаги исботидир. У мақсад сари интилишда иродани тоблайдиган шид- даткор куч. У кексайганда ёшлик чоғидагидектетик булиш ва шижоат тўйгуларини ҳис этиш омили.

Тиришқоқлик, жасур ва гайратли бўлиш эса, барча орзу-ҳавасларга - қувват, умидворликка канот. мазмунли ва баракали яшашга рағбат ҳисобланади. **Ушбу фазилат** - ботиндаги яширин имкониятларни руёбга чиқишига замин яратади, ҳаётнинг турли ажойибот интилувчан ва гаройиботларидан тегишли хулосалар чиқаришига сабаб бўлади. Мухими, шижоатли, инсонларда умр, вақтдан унумли фойдаланишга иштиёқ кучли. Бу тоифадагилар нафақат бошқалар орзу қилган ниятларни руёбга чиқарадилар, балки реал турмушда ҳар қандай киши бунинг уддасидан чика олишига ўзгаларни ишонтира ҳам биладилар.

МАСЪУЛЛИК

Одамларнинг ботири келажакдаги ишлардан қўрқмайди. Камолот ҳосил қилишдан четланган одамларнинг энг қўрқоғидир.

*Абу Али ибн
Сино*

Масъуллик онгли фаолиятнинг зарурий шarti саналади. Худди офтоб кунни ёритганидек, масъуллик туйғуси ҳам инсон номини безайди, мартабасини юксалтиради. Башарият учун гоятда таҳликали бўлган мушкул вазиятларда масъулиятни ўз зиммасига олган кишигина хақиқий юртпарвар, элпарвар хисобланади. Бу тоифанинг довжураклиги ва жасоратидан бутун жамият фахр хиссини туяди, ибрат олади, унинг ортидан эргашади. У ўз эзгу амаллари оркали кишиларни саодат манзилига элтувчи собит йулбошчи хамдир.

Инсон бир умр муъжиза кутиб яшайди, лекин асл мужиза унинг ўзида яшириниб етганини доим хам англайвермайди.

ЕТТИ НОКИСЛИК

ҒАЗАБ

«Ўринсиз ғазаб ўзингга

азоб»

Ўзбек халқ мақоли

Ғазаб бу - инсон рухиятидаги зарарли ва ёмон ил- киши асабининг тез-тез таранглашувига бошқаларга нисбатан совуқкон муносабатда булиша ҳар бир масалада қизикқонликка; тафаккурга нисбатан рағбатнинг сусайишига; меҳр-оқибатдан узоқлашума: конни қиздириб, баданга зарар келтиришга олиб келади.

Ғазаб ўсмир ёшлар)да асосан, ўз-ўзидан коник - Ўзининг маслик, камчилигини яшириши натижасида агрессия(нафратланишди келтириб чикаради. Айнан шу ич-ичидан коникмаслик оқибатида рухий босим ошади ва бу нафрат билан қоришиб кетган ғазабни пайдо этади.

Умуман, ғазаб инсонни сўнгги пушаймонликка, умр якунида эса, зорликка элтади...

ҚҰРҚУВ

«Қўрқувга мубтало бўлган киши фақат қочишдан нажот излайди». Махмуд аз-Замахшарий

Куркув сабр ва иродани сусайтиради; журъат- сизлик ва карорида катъий бўлмасликка сабаб булади: сирни саклай олмаслик, ваъдага вафо қилмаслик касалига мубтало қилади; умидсизлик ва эсанкираш холатини кучайтиради.

Куркув - кишининг ўз-ўзига ишонмаслиги, нарсалар мохиятини англамаслиги, мустахкам эътиқоднинг мавжуд эмаслигидан ҳам далолат беради. Шу боисдан куркокнинг улфати мунофиқ, маслаҳатгўйи имонсиз кишилар булади. Киссадан Ҳисса: Охир-оқибат тақдирдан нолишга олиб келади.

ТОШБАҒИРЛИК

*Меҳр қўрсат қирай десанг дилларга,
Меҳрсизлик ўзингни ҳам қақшатар
Чустий*

Тошбағирлик меҳрни шафқатсизликка; каноатни сабрсизликка; тавозени манманликка; ишончни хиёнатга айланишига сабаб бўлади.

Тошбағирликда икки иллат мавжуд: эгасини мурувват йўлидан йироқлаштиради ва кибр сўқмоғига яқинлаштиради; икки хавф мавжуд: «мен» лик касалига гирифтор қилади ва Мавлосини унуттиради; икки кусур мавжуд: топганининг баракаси бўлмайди ва Ўзига татимайди; икки камчилик мавжуд: дўстларидан узоклашади ва орзу-армонларида кемтиклик кенгайди.

Энг ёмони, тошбағир инсонлар гуноҳ ишдан куркмай қуядилар. Кибр ва манманлик доимий хамроҳига айланиб, улар учун ҳаёт билан ўлимнинг фарқи булмай қолади.

ЁЛҒОНЧИЛИК ВА ЛАФЗСИЗЛИК

«Ёлгончидан шон қолмас, номидан нишон қолмас»

Ўзбек халқ мақоллари

Ёлгончилик бор жойда: ишонч, вафо, садокат. меҳр заррача кадрга эга бўлмайди; субутсизлик уруги купаяди; хиёнат ниhoли барк уради; муқаддас Туйгулар чилпарчин бўлади. Энг ачинарлиси, ушбулар оқибатида бир инсон умри зое яшаб ўтилади?!

Лафзсизлик - жаҳолатнинг боши, зулмкорликнинг аввали, барча пасткашликларнинг ибтидоси. У - эътикод гулига ёпишган чирмовук (зарпечак), ишонч Вафо- садокат уйига таклифсиз кирган меҳмон, умуман, инсоният фаолиятида кора до кабидир.

Лафзсизликнинг ёрқин кўринишларидан бири, бу олинган қарзни узмаслик ёки омонатга хиёнат. Зотан, қарзни вақтида узмаслик, унга ёрдам қўлини чўзган кишининг ишончини оқламадлиги, омонатга хиёнатии билдиради. Минг афсуски, қарз олиб, уни узмасликка ҳаракат қилишдек жирканч иллат кўпчилик ўртасида тобора оммалашаётган хунук одатлардан биридир.

НОШУКРЛИК

Кишининг ўз тақдирдан нолиши -энг катта ношукрликдир.

Ношукрлик - бани одамнинг шоду хуррамлик боғига бало тошини ёндиради. Ношукрлик боис, дилларни хикмат, сабр-каноат, умид ва ғайрат, эзгу мақсадга интилиш туйғулари тарк этади. У ҳалолии ҳаромга айлантриб, вақтни беҳудага сарфлашга, умрни мақсадсиз яшаб ўтилишига асос солади.

Ношукрликнинг хавfli жихатларидан бири, у инсондаги олижаноблик, саховатпешалик, каноат- корлик фазилатларининг равнак топишига йўл қўй- майди, инсонийлик тараққиётига ғов бўлади.

ЯЛҚОВЛИК

«Бахт ялқовга безона»

Ўзбек халқ мақоли

Ялқовлик - меҳнатсеварликнинг азалий қушандаси, ғайрату интилишнинг хавfli ғаними, чиниққан баданнинг доимий қулфати, ҳаром бойликнинг яқин улфати эрур. У - ёмон иллатларнинг ёмони саналиб, ялқов киши- дан бахт-омад қочади, гам-офат яқинлашиш хавfli қучли бўлади. Хаёлига бўлмағур фикрлар ўрнашиб, бошқалар ҳисобига яшаш туйғуси шаклланиб, қучайиб бораверади. Пировардида, бундай тоифа қун сайин тубанлашиб, одамийлик моҳиятидан мосуво бўлиб, жамиятда боки мандалар сонининг кўпайишига сабаб бўлади.

БАХИЛЛИК

Ўзгилгинам, тотимагил бахил нонидан,

Узоқ бўл, бахилнинг дастурхонидан.

Фариiddин Аттoр

“Бахилнинг боғи кўкармас», деганларидек, аввало, бу иллат эгасининг дили хотиржам, нияти хайрли бўлмас. Бахил ўз мол-мулкнинг лаззатини туймайди, балки, унинг қоровули ҳисобланади. Бахилнинг нияти кин, ҳасад, ғийбат билан тўлиб тошган. Унда пасткашлик, ноқаслик, дилозорлик иллатлари кун сайин ривож топиб, кучайиб бораверади. Бахиллик кишини ўз-ўзидан бегоналаштириб, охир-оқибат ёлғизликка маҳкум этади.

Мушоҳада сабоғи: Худбинлик нафснинг бахиллиги, бахиллик - тошбағирликнинг белгиси. Тошбағирлик - кибрнинг аломати, кибр бузуклигидандир. Бузук ният суғлигидан далолат беради. эса, НИЯТНИНГ эътиқоднинг суғлигидандир. Ушбу айтилганлардан асосий сабоқ, назаримизда қуйидагича:

Одамзод кўп қиррали онгли мавжудот. У ғофил, ялқов жонзот ва шу билан бирга, теран тафаккур соҳиби ҳамдир. Ғофиллик - киши фитратида табиий мавжуд бўлган ҳолат. У инсоннинг тафаккури туфайли олам гултожисига муносиблиги билан «хом сут эмган» одамзод нокислиги ўртасидаги фарқ ҳисобланади. Ростда, бир қарасанг, унинг юксак қалб эгаси, хушхулқли, қаноатли, олижаноб зот йук, бу оламда. Бир қарасанг, унутувчан, ношукр, ялқов маҳлуқот йук, бу дунёда.

Одамзод қанчалик узининг яратувчанлик қабил ноёб фазилатига эга эканидан фахр ва гурури туймасин, у шунчалик ўзига ҳос ғофиллигини табиий нуқсон сифатида тан олиши ҳам лозим. Бирок, инсонга маънавий-маърифий жиҳатдан тараккий этишдек ноёб ҳислат это этилган. Унда ана шу нодир неъмат туфайли одамийлик фазилатларини янада юксалтириш имқонияти мавжуд. Ҳамма гап ушбу имқониятдан унутли фойдалана олишда, яратувчанлигидадир.

Сада дарахти тағидаги сўрида элу юрт эъзозиди булган улуг аллома зот билан халқ орасида хурмат ва иззат топган, кўпни кўрган,

пиру бадавлат оксокол суҳбатлашиб ўтиришган эди. Уларнинг хузурига бир ўсмир келди. қўлини кўксига қўйиб, одоб билан салом берди. Саломга алик олинди ва унга утиришга изн берилди. Ўсмир бул табаррук зотлардан унга комиллик йўллари, муносиб яшаш-нинг сиру асрорларини ўргатишни илтимос килди. Уларнинг мулоқоти етти кун давом этди. Ҳар кунги суҳбатнинг мавзуси ўзгача йўналиш ва мазмунга эга булиб, ўсмир қалбини ёритар, унинг яшашга бўлган иштиёқини орттирар эди. Суҳбат тарзи гоҳо ибратли хикоят ва насихатлардан, гоҳо ўзаро савол-жавоблардан иборат бўлар эди.

Шундай қилиб, қуйида аллома зот Доно устоз, оксокол - Оқил ота, ўсмир Кобил фарзанд ўртасидаги ўзаро мулоқот ҳавола этилади....

БИРИНЧИ КУН: Дунёда энг ширин нарса...

Доно суҳбатни ажойиб бир хикоятдан бошлади.

Ҳикоят: Маҳаллада бир юз йигирма ёшга кирган нуруний оксокол бор эди. Бир куни одамлар ул та-баррук зотдан узоқ умр кўришининг сирини сўрашди. Аввало, ота-онам, устозларим ва яхши инсонлар дуолари ижобати, қолаверса, ҳаётимда қилган яхши ишларим натижаси ва, албатта, соғлигимга эътибор бериб, жисмоний тарбия билан мунтазам шугулланганим ҳамда келажакка каттик умид боғлаб яшаганим ту-файлидир, деб жавоб берди муйсафид Ундан яна сурашди: Дунёда ширин нарса нима? У жавоб берди: Дунёда жон ширин. Ўз жонинг ўзингга ширин. Чунки, у халоват истаган пайтда ки-шининг кўзига ҳеч нарса кўринмайди... Шунингдек, инсон факат узига энг азиз бўлган зот учун ўз жонидан воз кечади.

Муйсафиддан яна сўрашди: Инсондан нима қолади? Жавоб берди: Кўнгил қолади, болаларим, кўнгил қолади. Одамлар бу оламга биринкетин келишади ва ошини ошаб, умрини яшаб бўлганидан кейин, худ ди аввалгидек навбатма-навбат қайтмас дунёга равона бўлишади. Кишиларда айнан шу кўнгил туфайли хали ҳаёт бўлганлари вафот этганларни ёркин таассуротлар билан ёдга олишади, уларнинг ҳаётидаги ажойиб хо тиралардан сўйлашади, эзгу ишларини зурриётларию, бошкаларга ибрат қилиб кўрсатишади... Муйсафиддан яна сўрашди: Инсонда нималар мукамал эмас?

Жавоб берди: Унинг феъл-атвори, азму қарори, кўнгил хотиржамлиги, ҳаётнинг бахтли кунларини си новларига бўлган муносабати, ўй-хаёллари ва хоказо. Бунинг боиси недур?

Бунинг сабаби шуки, фақат одамзодгина онги- ни юксалтириш қобилиятига эга. Киши умри даво- мида илм, тарбия олиб, ҳаётнинг «паст-баландини кўриб боргани сайин, унинг тафаккури такомиллашиб, қалби гўзаллашиб, ўзи эса одабийлик фазилат ларига эга бўлиб бораверади. Ушбулар алал-окибат, инсонда дунёкарашининг ўзгаришига, қалбидаги хис туйғуларининг турли даражада юксалишига замин яратади ҳамда юқорида қайд этилган ҳолатларга уз таъсирини ўтказиб боради.

Муйсафидни яна саволга тутишди: Қалб нидоси билан ички эхтирослар ўртасида қандай тафовут мавжуд? Жавоб берди: Биринчиси кишини мушоҳада этишга чорлайди, иккинчиси шошқалоқликка...

Бунинг боиси недур? - Бунинг сабаби шуки, эртанги кунга бўлган умид туйғуси кишида ҳаётни завқ-шавқ билан яшашга чор-лайди, эътиқоднинг мустаҳкамлиги уни собитқадам эта-ди, эзгу мақсад йўлидаги метин ирода эса ҳаёт синов ларига бардошли бўлишга ундаб, ўзига бўлган ишончни янада мустаҳкамлайди. Шунингдек, хайрли ишларининг самарасини кўриш истаги ҳам ушбу синовли йўлларни босиб ўтишда инсонга ўзига хос куч мадад бахш этади.

Оқил: етти юмушнинг зиёни

Оқил Кобилга насиҳат қилиб деди: Жигарбандим! Етти юмуш билан асло машғул бўлмагинки, оқибатда сенга улардан зиён етади. Булар: бировлар дилини ранжитмоқ, ҳар ишда шошқалоқлик қилмоқ, маишатга муккасидан кетмоқ, қули эгри бўлмоқ, ёлғон гувоҳлик бермоқ, омонатга хиёнат қилмоқ, умр, вақтни беҳуда ишларга сарфламоқ.

Дилбандим! Фарзанд тарбияси ловлаш қабидир. Бунда, Оқил ота моҳир чавандоз. тарбияга муҳтож навнихол тизгинни бошқариш, демак, асов отни жи асов от. Тарбия эса, манзилга етиш, яъни муносиб фарзандни вояга етказиш айнан жиловбардор - оқил отанинг тутган тутумига бевосита боғлиқ. Чунки жиловланган отгина эгасини кўзланган мақсадга элтади. Тизгин мохирона бошқарилгандэгина

манзилга эсон-омон етилганидек, дилбанди тарбияси билан астойдил шуғулланиш туфайлигина мақсад гулини термокка муваффақ ай- лайди. Шу билан бирга, асов вақтида тизгинланмаса, яъни тарбия билан ёшликдан ва мунтазам шуғулланил- маса, кейинчалик уни жиловлаш - фарзандга гузал тарбия бериш мушкул юмушга айланади. Ачи- нарлиси, жиловланмаган от охир-окибат эгасини ха лок этгани каби, ноқобил фарзанд дастидан ота эл- юрт олдида шармисор бўлади. Мухими, от жилови гоҳ-гоҳида эркин кўйилганидек, киблагоҳ хам ўз жигарбандига нисбатан хам ота, хам дуст, хам сирдош, хам йўл кўрсатувчи бўлмоғи лозим.

Боланинг «болалиги» - айб ишни атайдан эмас, балки тажрибасизлиги окибатида килади. Бундай вазиятда отанинг «тадбиркорлиги» - босиклик билан дилбандининг кайфиятини ўрганади, сўнг камчилигини эътироф этиш оркали туғри йўл кўрсатади. Бундай гузал тарздаги ота танбеҳи фарзанд тарбиясида хар кандай тарсаки, шапалокдан самарали эканига шубҳа йук.

СЕМИНАР МАШҒУЛОТИ МАВЗУСИ: ШАЙХ МУХАММАД СОДИҚ МУҲАММАД ЮСУФНИНГ “ИЖТИМОЙ ОДОБЛАР” АСАРИ АСОСИДА ЁШЛАРДА “ИЖТИМОЙ ОДОБЛАРНИ” ШАКЛЛАНТИРИШ

РЕЖА:

6. Ижтимоий одоблар асарида одобнинг таърифи
7. Ижтимоий одоблар шиори .
8. “Ижтимоий одоблар” асарида ёшлар одоби
9. Кийинишнинг умумий одоблари
10. “Ижтимоий одоблар” асарида таълим бериш ва муаллим одоблари

Таянч тушунчалар: таълим, тарбия, шахс, оила, маҳалла, таълим муассасаси, таълим муассасаси, ҳамкорлиги, оила, маҳалла, ижтимоий, одоб.

ОДОБНИНГ ТАЪРИФИ.

“Тилимизда одоб” тарзида талаффуз килинишга одатланиб колинган арабча «адаб» сўзи аслида яхшиликка чақиршни анг латади,

у «мадаба» ўзагидан олинган. Маъдаба эса одамларни яхшиликка, маънавий зиёфатга чакиришни англатади. Одоб ҳам одамлар доимо даъват қилинадиган маънавий «маъдаба», яъни зиёфат бўлгани учун шу номни олган. Демак, одоб яхшилик де макдир. «Фалон киши одобли экан» дейилгани ўша одамнинг яхшилиги кўп экан, деганидир. «Кийиниш одоби» деганда ях шилаб кийиниш тушунилади. «Сухбат одоби» деганда сухбат ни энг яхши савияда олиб бориш кўзда тутилади. «Ижтимоий одоблар» ижтимоий муомалаларни энг яхши тарзда олиб бориш деганидир. Абу Муҳаммад «Китобул Войи» асарига: «Одоб одамлар- ни макталган нарсаларга чакиргани учун одоб деб номланган», дейди. Абу Зайд раҳматуллоҳи алайҳи: «Одоб фазилатлардан бирига элтувчи яхши уринишга ишлатиладиган ном», деган. Одобнинг куйидагича таърифлари ҳам келган: «Мактовга сазовор сўз ва амални ишлатиш, қилиш одобдир»; «Карамли ахлоқларни ушлаш одобдир»; «Ўзингдан каттани улуғлаб, ўзинг- дан кичикка меҳр кўрсатишинг одобдир». Шу ва шунга ўхшаш таърифлар тўпланганида, Ислолда кўзланган «одоб» маъноси юзага келади. Муҳаммад Зехний айтади: «Фазилат наслу насаб билан эмас, балки одоб билан топилади». «Хар бир киши касб-корни мукамал билмоғи, яхши тарбия олмоғи ва яхши хулқ-одоб, фазилатларга эга булмоғи керак», дейди Абу Наср Форобий. Ҳозирги кунда ғарб маданияти таъсирида «одобни маданият дейиш ҳам жорий бўлган. Мисол учун, «овкатланиш одоб- би» дейиш ўрнига «овкатланиш маданияти» дейилади. Баъзида ижтимоий одоблар деган маънони ифода этиш учун французча «этикет» сузи ҳам ишлатилади.

ОДОБНИНГ АҲАМИЯТИ

Одоб масаласи Ислолда ўта муҳим ўрин тутаяди. Чунки Ал- лох таолога қурбат ҳосил қилишда одобнинг ўрни жуда муҳим. Беодоблик барча нарсани, жумладан, амални ҳам, калбни ҳам, тилни ҳам, бошқа барча уринишларни ҳам бузади. Одобсиз одам бирор нарсага эришиши, жамиятда яхши ўрин топиши мумкин эмас. Одобсиз киши ҳатто бошқалар билан алоқаси, муносабат- ларини ҳам яхшилаш олмайди. Шунинг учун ҳам тасаввуф аҳлининг коидаларидан бирида: «Одоб бўлмагунча, Ҳақ ва халқ билан сайри сулук булмас», дейилган. Шунинг учун ҳам машойихлар: «Ким нимага эришса, факат одоб билан эришади. Ким нима билан куласа, факат бео- доблик билан кулайди», деганлар. Яхши одоб аслида нафснинг камолотга етгани, унинг инти-

зомлилиги, жиловлангани ва яхшиликда эканининг аломатидир. Аксинча, беодоблик нафснинг ҳали покланмагани, жиловланмагани ва интизомда эмаслиги аломатидир.

Одоб иккига: назарий ва амалий жихатга бўлинади. Одоб олдин назарий жихатдан ўрганилади ва кейин унга амал қилинади. Фикр юритиб кўрадиган бўлсак, одобнинг доираси шу даражада кенгки, оддий нарсаларга нисбатан бўлган одобдан бошлаб, то барча нарсаларнинг Роббига нисбатан бўладиган одобгача бор. Ислолда одобнинг яхшиликка чақириш маъноси инсонга богланган барча нарсаларда намоён бўлади, яъни мусулмон инсоннинг ўзи билан боглик барча нарсага одоб билан яхшилик юзасидан муомала қилиши йўлга қўйилган. Бу муомалалар жамодот жонсиз нарсалардан бошланади. Кейин наботот оламига, сўнгра хайвонот оламига ўтади, сўнгра эса инсоният олами, фаришталар олами ва хоказо оламларни камраб олади. Ислолдаги одоблар мусулмон инсоннинг ўз Набийси ва Роббига кўрсатилган одоби ила тож кияди, камолга етади. Мана шундай кенг доирадаги шарафли одобларга амал қилиш аввало кишининг ўзи учун фойдалидир. Мисол учун, чой ичадиган пиёламизни олиб кўрайлик. Киши одобли бўлса, ўша пиёлани авайлаб ишлатади, тоза туттади.

ИЖТИМОЙ ОДОБЛАР ШИОРИ

Аввал ҳам таъкидлаб ўтилганидек, мусулмон инсон ҳаётининг барча соҳаларида динининг кўрсатмаларига амал қилиб яшайди. Жумладан, ижтимоий одобларни ҳаётга татбиқ қилишда ҳам. Мазкур одобларни тартиб билан ва батафсил ўрганишга киришишдан олдин Ислолда уларни йўлга қўйишдаги асос ва шиорлар билан қисқача танишиб олсак, яхши бўлади. Гузал дин ва гузаллик дини бўлган Исломининг ҳамма нарсаси, жумладан, ижтимоий алоқалари ҳам гузал бўлишини йўлга қуйган. Бунда Расулulloх соллalloху алайхи васалламнинг куйидаги ҳадиси шарифлари шиор бўлган. Абдуллох розияллоху анхудан ривоят қилинади: «Набий соллalloху алайхи васаллам: Муслим ва Термизий ривоят қилган. Ҳа, аввало мусулмон инсоннинг ўзи гузал бўлиши керак, кейин сузи гузал бўлиши керак, ташқи кўринишию, ички кўриниши, ботинию, зохири гузал бўлиши керак. Ўзини туттиши, муомаласи, куйингки, ҳар бир нарсаси гузал

бўлиши керак. Шун- дагина у Ўзи гўзал бўлган, гўзалликни севган Аллох таолога курбат ҳосил қилган бўлади.

Омир ибн Саъд ибн Абу Ваккосдан, у эса отасидан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоху алайхи васаллам дедилар: Албатта, Аллох ёкимлидир, ёкимлиликни севади, по- кизадир, покизаликни севади, карамлидир, карамлиликни севади, ўта сахийдир, ўта сахийликни севади».

Термизий, Баззор ва Абу Яъло ривоят қилган. Одамларнинг бир- бирлари билан бўладиган ижтимоий алоқаларида ушбу ҳадиси шарифда зикр қилинган, Аллох таолонинг Ўзида бўлган ва бунинг бандаларида ҳам бўлишини севадиган сифатлар инсоният учун жуда ҳам аҳамиятлидир. Ушбу сифатлар- ни узида мужассам қилган кишилар инсонлар жамиятидаги энг яхшилар бўлишади. Бунинг юзига чиқиши учун эса Ислом жорий қилган ижтимоий одоблар йўлга қўйилиши лозим. Мусулмон инсон ҳар бир нарсада энг кўзга кўримли шахсга айланиши лозим. У шундагина ўзининг бу дунёдаги хидоятчиси ва охиратдаги шафоатчиси Муҳаммад соллаллоху алайхи васал-ламнинг куйидаги кўрсатмаларига амал қилиб яшаган бўлади.

КИЙИНИШ ОДОБЛАРИ

Ислом Аллох таолонинг мукамал, барча замон ва маконларга салоҳиятли дини уларок, инсон ҳаётининг барча соҳаларини кам раб олган. Шу билан бирга, кийиниш ҳам инсон ҳаётининг му- Хим соҳаси экани ҳаммамизга яхши маълум. Ислом бошқа ҳамма соҳаларда ўз кўрсатмаларини берса-ю, кийиниш борасини тарк этса, унинг мукамаллигига путур етган бўлар эди. Шунинг учун ҳам Исломда бу масала ҳам бошқалари катори, етарли даражада муолажа қилинган. Бу эса мусулмонлар учун катта бахтдир. Чунки улар ҳаётнинг бошқа соҳаларида бўлгани каби кийиниш масаласида ҳам тайёр таълимотларга амал қилиб, икки дунё саодатига эришиш учун яна бир илохий ёрдам ола биладилар. Баъзилар кийиниш масаласига бунчалик катта эътибор бериш- нинг боиси нима, ахир бу арзимаган нарса-ку, дейишлари мум- кин. Аввало, кийиниш арзимаган нарса эмас. Колаверса, Исломда инсон ҳаётининг арзимайдиган томонлари йук, балки динимизда инсон ҳаётининг барча соҳалари баравар эътиборга

сазвордир. Инсоннинг кийиниши унинг ички-маънавий дунёсининг сирт- да акс этишидир, дейишимиз мумкин. Қайси инсонда уят, хаё, ор- номус каби тушунчалар бўлса, ўша инсон ўз обрусини саклайди- ган, бошқаларнинг нафратини кўзитмайдиган ҳолатда кийинади.

Бунинг устига, кийим-бош инсоннинг доимий хамрохи бул- гани учун, унга таъсир қилиши турган гап. Мисол келтирадиган бўлсак, аскарларга ўзига хос кийим кийдириш ҳамма халқларда қадимдан одат бўлиб келган. Бу аввало, аскарларга ўз вазифасини адо этишда қулайлик туғдирса, иккинчидан, махсус кийим улар- га таъсир қилиб, аскарлик руhini тутиб туришда, қучайтиришда иш беради. Ҳатто оддий одам аскар кийимини кийиб олса, аскар- ларга ўхшаб шахдам юришга интилиб қолиши ҳам шундан. Мана шу ва шунга ўхшаш бошқа кўпгина мулоҳазаларга кура, Исломда кийим-бошга алоҳида эътибор берилган. Диккат билан қарайдиган бўлсак, Ислом динининг батафсил ҳукмлари баён этилган барча китобларимизда алоҳида «Либос китоби» бор. Айниқса, ҳадис, тасаввуф ва фикҳ китобларимизда бунга алоҳида эътибор берилган.

Исломдан ман, маиший маданият бўйича инсон номига доғ бўлиб тушади ган бир ҳолатда эди. Ҳеч ким бу соҳа бўйича халол-харом ки савоб-гуноҳ деган нарсани билмас эди. Шахсий ва умумий далик хақида-ку, гапирмасак ҳам бўлади. Мана шундай бир пайтда Ислом ҳаётнинг бошқа соҳалари ка уй тутиш, сониятни жоҳилият зулматларидан Ислом нурига олиб чикди. Жоҳилият даврида бошқалар хузурида авратни кўрсатиб юриш инсон эҳтиромига ва жамоатчилик одобига зид бўлган ишлардан бири эди. Бу иш ўта ахлоксизлик бўлиб, жамият аъзо лари ичида фасод тарқалишига сабаб бўларди. Исломнинг инсонни муқаррам қилиш бўйича қўрган чорала ри ичида либос масаласи хам бор. Бу масалада инсоннинг кийи ниш маданиятига риоа қилиши ўзи учун обрў ва мартабалиги, гўзаллик ва зийнатлиги, жамиятнинг бошқа аъзоларини эса хур матлаш экани тушунтирилди.

Эй Одам болалари! Батаҳқиқ, сизларга авратингизни тўсадиган либос ва зийнат либосини туширдик. Такво либо си - ана ўша яхшидир. Ана ўшалар Аллохнинг оят(белги)- ларидандир. Шоядки, эслатма олсалар» (26-оят).

Инсонни хайвондан ажратиб турадиган аломатлардан бири ҳам либосдир. Одамнинг аврати айбини беркитиб туриши учун Аллох таоло унга либос ато қилган. Либоснинг зарурияти киши авратини ўзгалардан пинҳон тутишидадир. Лекин Аллох инсон-нинг авратдан бошка аъзоларини ҳам тўсиш эҳтиёжи борлигини инобатга олиб, либосни зийнат тарзида нозил қилди. Шу боис либосни ўз ўрнида, яъни шариатга мувофиқ кийган инсонгина зийнатли ҳисобланади. Аммо энг асосий либос, асл либос такво либосидир. Шунинг учун ҳам Аллох таоло оятда:

ТАЪЛИМ БЕРИШ ВА МУАЛЛИМ ОДОБЛАРИ

«Таълим» бир нарсанинг ҳақиқатини батафсил ва яхшилаб билдириш маъносини англатади. «Таълим бериш», «дарс бе риш» ва «ўргатиш» сўзларининг маънолари бир-бирига яқин бўлиб, маълумотларни муаллимдан мутаъаллимга (таълим олувчига) нақл қилишни билдиради. Таълим шархлаш, очик-лаш, яқинлаштириш, хужжатлаш, далил келтириш, тарбия бериш ва насихат қилиш каби ишлардан иборатдир.

Таълим бериш билан таълим олиш бир-бирига чамбарчас боғлиқдир. Бирисиз иккинчиси бўлмайди. Шунинг учун ҳам талаба бўлиб илм олишга қанчалик тарғиб қилинган ва бу ишга савоб-мартабалар ваъда қилинган бўлса, олим бўлиб таълим беришга ҳам шунчалар тарғиб қилинган ва бу ишга ҳам савоб-мартабалар ваъда қилинган. Илм талаб қилиш фарз бўлгани каби, таълим бериш ҳам фарз қилинган. Мумин-мусулмонлар таълим ишларига доимо катта эътибор бериб келишган. Шунинг учун ҳам Исломига амал қилинган даврларда мусулмон оламида илм кенг миқёсда тарқалган, дунё аҳамиятига молик улуғ алломалар етишиб чиққан. Мусулмонларча-лик куп олим етиштирган миллатни тарих хали-ҳануз билмайди. Бу ҳолатни яхшилаб ўрганган ғарблик шарқшунослардан бири инсоф билан: «Мусулмонлар барча-барчалари мадрасага катнай-диган бутун бошли бир миллат бўлган», деб ёзган. Ҳа, мусулмонлар бешикдан то қабргача илм излашган. Ҳар бир эрқагу аёлга илм талаб қилиш фарзлиги учун ўз ихтиёрлари билан, иймон ва ихлос ила, мисли қўрилмаган шавқу завқ билан таълим ишларига шўнғишган.

Киши қандай қилиб ўзидан кейин манфаат берадиган илм қолдира олади? Бу иш, аввало, бошқаларга илм ўргатиш билан амалга ошади.

Модомики, шогирдлар, шогирдларнинг шогирд-лари ўша илмни ишлатмокдами, кишиларга манфаати етмокдами, устозга савоби ёзилиб тураверади. Иккинчиси китоб ёзиб колдириш билан бўлади. Куръон, хадис ва диний илмлар бўйича, мусулмонларга фойда келтирадиган бошка илмлар бўйича иймон ва ихлос билан китоб ёзиб колдирган кишига, агар китобидан мусулмонлар фойдаланиб туришса, ўлганидан кейин ҳам унга савоб етиб тураверади.

Учинчиси илм йўлида хизмат қилиш билан булади. Мисол учун, имконияти бор одам толиби илмларга, устозларга илм йўлида ёрдам бериб, илм даргоҳи куради, ўз маблагидан китоб чоп эттиради, кутубхона қилади ва ҳоказо. Мана шунга ўхшаш ишлар илм йўлида хизмат қилиш ҳисобланади. Бу ишларни қилган одамлар вафот этиб кетса ҳам, савоблари узилмай бориб туради. Мумин-мусулмонлар таълим ишларига доимо катта эътибор бериб қелишган. Шунинг учун ҳам маълум даврларда мусулмон оламида илм кенг микёсда тарқалган, дунё аҳамиятига молик улуг алломалар етишиб чикқан.

Муаллим одоблари қуйидагилар:

Муаллимларнинг шарафли вазифаларини адо этиш жараёни да амал қилишлари лозим бўлган одоблари ҳам мавжуд. Уламо-лар қадимдан бу мавзуга алоҳида эътибор билан қараб, унинг баёнини қилганлар. Қуйидаги сатрларда мазкур одоблардан айримларини келтиришга ҳаракат қиламиз:

Илмни лозим тутиш, унга муҳаббат қилиш, унга бутун вужуди билан берилиш ва илмини зиёда қилиш учун доимо ҳаракатда бўлиш. Аллох таоло Тохо сурасида марҳамат қилади: Зотан, хақиқий олимнинг гапи ишига тесқари бўлмайди. Бу гап диний олимларга алоҳида таъқидлидир. Чунки улар

ИНТЕРНЕТ ОДОБЛАРИ

«Интернет» сузи ажнабий тилдаги қисқартирилган жумла бўлиб, тилимизда «халқаро маълумотлар тўри» деган маънони аниқ латади. Аммо бу ном ихтиёр қилинганидан кейин интернетнинг тинмай ривожланиши оқибатида у фақат маълумотлар тақдим ва қабул қилиш билан чекланиб қолмай, бундан ҳам катта ҳажмдаги ишларни олиб боришга хизмат қиладиган бўлиб кетди. Ҳаётнинг барча соҳаларида

интернет ёрдамида осонлик, арзонлик ва тезлик фойдалари кўзланадиган булди.

Тасаввур килиш учун биргина мисол келтиришнинг узи ки- фоя килади, деб ўйлайман. Ҳаво йўли билан сафарга чикмокчи бўлган инсон оддийгина чипта олиш учун чиптахонага бориши, навбатда туриб, чипта олиши, агар чипта у истаган кунга топил- маса, ортига кайтиб кетишига тўғри келади. Худди шу иш интернет оркали амалга оширилса, жуда кўп фойда кўрилади, яъни уйда ўтириб, чипта сотиб олинади. Вақти келганда, аэропортда учишдан олдин автоматдан электрон чиптасини олади. Бу иш ав валгисига солиштириб кўрилса, вазият аён бўлади. Чиптахонага бориб, овора бўлинмайди. Навбатга турилмайди. Устига- устак, арзонга тушади. Чунки чиптахона биноси, чиптачи, бинони иси- тиш, совутиш, ёритиш учун кетадиган, йулкира ва шунга ўхшаш Ҳаражатлар тежаб олинади. Бунга ўхшаш фойдалар жуда кўп бўлиб, биз келтирганимиз оддий бир мисол эди. Шунинг учун ҳозирда ҳамма халқлар ин- тернетни ривожлантириш борасида кўлидан келган барча чо- раларни кўрмокда. Бу ишга тўғаноқ бўлувчи омиллардан халос булиш йўлларини ахтармокда. Интернетдан фойдаланувчилар кун сайин кўпайиб бормокда. Ҳамма ушбу осонлик ва кулай- ликдан баҳраманд бўлишга ошиқмокда. Аммо шу билан бирга, интернетга боглик муаммолар ҳам кўпайиб ва жиддийлашиб бормокда. Барча соҳалардаги интернетнинг фойдалари муқобилида зарарлари ҳам купайиб бормокда. Интернетда фойдали маълумотлар билан бир каторда зарар бузук маълумотлар ҳам тарқалмокда. Акийдага путур етказу фохишабозлик ва беҳаёликни тарғиб килувчи, ахлоқсизликни таркатувчи ва шунга ўхшаш инсон зотига ор келтирувчи ишлар- и тарғиб киладиган сайтлар кўпайиб бормокда. Баъзи одамлар интернет оркали бир-бирига тухмат қилмокда, ҳақоратлаб, су- кишмокда, бир-бирини шарманда килмокда ва хоказо. Айнан интернет оркали нафақат ахлокий бузукликлар, балки сиёсий, интимой, молиявий, илмий ва бошка кўпгина соҳаларда жиноятлар содир этилмокда. Кўпол килиб айтганимизда, интернет мазкур кабоҳатларни амалга оширишни осонлаштирмокда. "Айтиб ўтилган ушбу гаплардан кўриниб турибдики, интернет ҳам икки тарафлама ҳам яхшиликка, ҳам ёмонликка хизмат ки- лиши мумкин нарсага айланди. Бизнинг вазифамиз уни яхшилик- на хизмат килдириб, ёмонликка бошламаслиги чораларини ку- риш, унинг зарарларидан четланишга

харакат қилишдир. Бунинг учун эса динимизнинг умумий таълимотлари асосида интернетдан фойдаланиш одобларини йўлга қўйишимиз керак бўлади. Албатта, интернет нисбатан яқинда пайдо бўлган восита бўлгани учун олдинлари мусулмон уламолар бу масалани хаёл- ларига келтиришлари ҳам мумкин эмасди. Ҳозирга келиб эса интернет ва унга боғлиқ масалалар замонамизнинг мусулмон уламолари олдига тегишли муаммоларни қўндаланг қилмокда. Бу масалалар қанчалик тез хал қилинса, шунчалик яхши бўлиши ойдин бўлиб турибди. Қуйидаги саҳифаларда эътиборингизга тақдим этилаётган маълумотлар мазкур соҳадаги изланишларда камтарона бир уриниш бўлишидан умид қиламиз.

Интернетдан фойдаланиш одоблари

Қуйида халқаро замонавий алоқа ва ахборот воситаси бул- ми интернетдан фойдаланишнинг баъзи умумий одоблари ха киди қисқача сўз юритамиз: • Интернетдан фойдаланмоқчи бўлган одам ниятни яхши қилган бўлиши керак. Албатта, мусулмон инсон ҳар бир нарсада бўлгани каби, интернетдан фойдаланишда ҳам фақат яхшилиқни, шариатда рухсат берилган нарсаларга мувофиқ иш қилишни ният қилиши лозимдир. Ана шундагина бу ишдан фойда топади, қўзлаган мақсадига эришади.

Абдулқодир Раҳовий ривоят қилган. • Интернетда қўриладиган, ўқиладиган ва эшитиладиган нарсаларнинг барчаси шариат рухсат берган нарсалар бўлиши шарт. Зотан, мусулмон инсоннинг ҳамма ерда, барча замонларда ва барча вазиятларда қиладиган гап-сўзларию, иш ва фаолияти шариатга мувофиқ бўлиши талаб этилади. Аммо, минг афсуслар бўлсинки, сайтга қирадиган баз лар хаётда ўзларига раво қўрмайдиган нарсаларни сайтда бем лол эп қўришади. Улар ўзларича, «бу иш хаётдаги савияда эмас- ку», деган хаёлга боришлари мумкин. Аслида эса бу ношаръий ишларни сайтда ўзига раво қўрганларнинг ахлоқий савиясида нуқсон бор. Хаётда одамлар уни қўриб-билиб тургани учун, ўзга- лар гапирмасин дея ўзини ёмонликдан тийган бўлади. Сайтда эс одамлар қўрмайди ҳам, билмайди ҳам. Бунинг устига, сайтда ис- минни ҳам ўзгартириб, тамоман бирор киши танимайдиган бўлиб олади. Демак, унинг шариат талабларига амал қилиши хўжақўрсинга, тўғрироқ айтганда, мунофиқликка асосланган бўлади.

Шунинг учун ҳам сайтга кирган хар бир инсон ўзининг му- сулмонлик бурчини унутмаслиги керак. Одамлар кўрмаса ҳам, Аллох таоло кўриб турганини эздан чикармаслик лозим. Одам- лар билмаса ҳам, Аллох таоло билиб турганини мунтазам хис этиб туриш зарур.

Хеч кимга билдирмасдан, дилда тугиб кўйилган нарсаларни ҳам Аллох таоло жуда яхши билади. Шундай бўлганидан кейин бошка нарсаларни билишида асло шак-шубҳа йўқдир. Одамлар бундан огох булсинлар. Демак, фахш ва беодобликни тарғиб ки лучи, бефойда машгулотларга, вақтии беҳуда ўтказадиган нарсаларга ихтисослашган сайтларга кирмаслик талаб этилади . Сайт эгаларининг маънавий-маърифий ҳуқуқларига тўла риоя қилиш чин мусулмонлик бурчидир.

Бунга пул тўлаб кириш лозим бўлган сайтларга ҳақ тўламас- дан, ўгринча кириш, кўчириб олишга рухсат берилмаган нарсалар- ни кўчириб олиш, кўчириб олинганда манба кўрсатилиши лозим бўлганида, кўрсатмаслик каби ишлар киради. Бу каби ишларнинг барчаси гунохдир. Чунки бу бировнинг маърифий-маънавий мул- ки талон-тарож қилишдан иборатдир. Бошқача қилиб айтганда, маърифий-маънавий ўгрилик ва карокчиликдир. Бундай ишлар харом эканига уламолар бир овоздан фатволар чикаришган. • Ишхона ёки бошка бирор шахснинг интернетидан рух- сатсиз фойдаланиш мумкин эмас. Баъзи кишилар ишхонанинг интернетидан ўз шахсий ман- фаатлари учун фойдаланишни ўзларига эп кўришади. Бунда икки тарафлама мулоҳаза қилинадиган иш содир бўлади. Бир тарафдан - ишхонанинг интернетга тўлайдиган маблаг и шах- сий манфаат учун сарфланади. Иккинчи тарафдан - ишхона- нинг ишини бажариш ўрнига иш вақтида ўз манфаатини кўзлаб, масъулиятдан қочиш юз беради. Бошка одамнинг интернетидан фойдаланиш борасида ҳам шунга ўхшаш гапни айтиш мумкин. Шунинг учун улардан факат ҳақ эгасининг рухсати билан ва зарурат юзасидангина фойдаланиш мумкин. Дам олиш танаф- фусида керакли маълумотни олиш, электрон почтани текшириб қуриш кабиларга рухсат берилади. Болаларнинг интернет ва компьютердан фойдаланиши- ни оқилона ва эътибор билан йўлга қўйиш керак. Аввало, бола ота-онаси ва катталарнинг рухсатсиз интернет ва компьютердан фойдаланмасин. Болаларни бундай пайтларда қаровсиз қолдирмаслик.

назардан қочирмаслик лозим. Улар фой- даланадиган жиҳозлар ҳаммининг кўз ўнгида турадиган булсин. Йўқса, кузни шамгалат қилиб, исталмаган, бузук ёки бефойда

Интернетдаги алоқа одоблари

Интернетда чат, форум, фейсбук, твиттер каби ўзаро алоқа олиб боришга хизмат қилувчи воситалар орқали кишилар бир- бирлари билан ёзишма, сўзлашма, суратли мулоқотлар олиб бо риш имкониятларига эга бўлишган. Улар ушбу имкониятларни ишга солиб, кўпгина хожатларини рўёбга чиқариш, маълумот алмашиш, билмаганини сўраб ўрганиш, янги дуст ва шериклар орттириш каби кўпгина манфаатларга эга бўлишмоқда.

Аmmo шу билан бирга, бошка сохаларда бўлгани каби, бу соҳада ҳам ўзига яраша муаммолар, мушкулотлар ва кўнгилсиз воқеалар пайдо бўлмоқда.

Масалан, бегоналарнинг бир-бирлари билан ушбу восита лар орқали олиб борган алоқалари натижаси ўларок, никоҳга ваъда бериш, бировга тухмат қилиш, кимнидир зинода айблаш суқиш каби ишлар келиб чиқмоқда. Шунингдек, эр-хотинлар- нинг ушбу воситалар орқали олиб борган алоқалари натижаси ўларок талок, бир-бирини зинода айблаш, насабни инкор қилиш каби ўта аҳамиятли ҳукмлар ҳам собит бўлмоқда.

Ушбу воситалар орқали бир неча тарафларнинг олиб борган мулоқотларидан сўнг бир-бирини оммавий равишда кофир, фо- сик, фожир дея ҳукм чиқариш, фаҳш ишларга чақириш, сеҳр ва фолбинликка чорлаш, пора ваъда қилиш, видео орқали аврат ларни намойиш қилиш, шахсий, диний, ижтимоий ҳолатларни масҳара қилиш каби ўта жиддий ҳолатлар ҳам пайдо бўлмоқда

Интернетдаги ушбу тармоқлар орқали вақтни зое қилувчи кўнгилхушлиқларга оид нарсалар, овозли ва суратли ёзувлар тарқатилмоқда. Турли ўйинлар ва мусобақалар, тарғибот- ташгадбирлари жорий қилинмоқда. Шунингдек, интернетда гушу гармоқлар орқали илмий ва молиявий муомалалар ҳам да олиб борилмоқда. Афсуски, мазкур алоқаларнинг барчасида шариятга хилоф

конунбузарлик хисобланган ишлар тўлиб-тошиб ётибди. Тури ахлокий, моддий, маънавий жиноятлар содир этилмокда. Буларнинг ҳаммасини тартибга солиш, кишиларни тугри и солиб, нотугрисидан кайтариш лозим бўлмокда. Бу бора- ҳукуматлар, халқаро ташкилотлар ва бошқалар етарли ишлар боришмокда. Шу билан бирга, муслмонларга бу борадаги и одобларни ҳам баён қилиб бориш заруратга айланди. Кунда интернетдаги алоқа одобларига доир айрим фикр мулоаларни эътиборингизга хавола этмокчимиз.

Назорат учун саволлар

1. Ижтимоий одоблар асарида одобнинг таърифи?
2. Ижтимоий одоблар шиори деб нимага айтилади?
3. “Ижтимоий одоблар” асарида ёшлар одобиниёритинг?
4. Кийинишнинг умумий одоблари нималардан иборат?
5. “Ижтимоий одоблар” асарида таълим бериш ва муаллим одоблари ҳақида батафсил ёритиб беринг?

ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИ

1. “Оила педагогикаси” фанининг вазифалари қайси бандда тўғри кўрсатилган?

- А) ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш;
- Б) болалар тарбиясига оид умуминсоний кадриятларни ёшларга етказиш;
- С) оилавий муаммоларни бартараф эта олиш кўникмаларини шакллантириш;
- Д) * барча жавоблар тўғри.

2. “Оила жамиятнинг асосий бўғинидир, ҳамда жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқига эга”. Ушбу жумлалар Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг нечанчи моддасида кўрсатилган?

- А) *63- моддасида;
- Б) 42- моддасида;
- С) 14- моддасида;
- Д) 5- моддасида.

3. “Оила кодекси”нинг 238-моддаси нима деб номланади?

- А) Никоҳдан ажратиш;
- Б) Фарзандликка олиш;
- С) *Чет эл оила ҳуқуқи нормаларининг мазмунини аниқлаш;
- Д) Фуқаролик ҳолати далолатномалари ёзувларини бекор қилиш.

4. Бахт нима

- А) соғлик, фаровонлик, бойлик;
- Б) *қониқишнинг юксак даражаси;
- С) ўз-ўзини юқори баҳолаш;
- Д) севиш ва севилиш.

5. Мулоқот жараёнининг асосий таркибий қисмлари...

- А) *сўзлаш, тинглаш ва тушуниш;
- Б) гапириб бериш, тинглаш;
- С) тушуниш, имо-ишора қилиш;
- Д) сўзлаш ва тинглаш.

6. Оила ва оилада болалар тарбияси ҳақида мутафаккирлардан кимлар фикр юритганлар?

- А) Кайковус, Абу Али Ибн Сино, Абу Райхон Беруний;
- Б) Юсуф Хос Хожиб, Алишер Навоий;
- С) Муҳаммад Содик Қошғарий, Жалолоддин Давоний;
- Д) *барча жавоблар тўғри.

7. “Оила кодекси” нечанчи йил қабул қилинган?

- А) 1992 йил 8 декабрь;
- Б) 1996 йил 10 май;
- С) *1998 йил 30 апрель;
- Д) 2001 йил 30 январь.

8. « Кимки қисқа сўзда дейди кўп маъно, Равонлик бобида ул киши аъло». Ушбу сўзлар кимнинг қаламига мансуб?

- А) *Абулқосим Фирдавсий;
- Б) Саъдий Шерозий;
- С) Хусрав Деҳлавий;
- Д) Абдуқодир Бедил.

9. Мамлакатимизда 1998 йилга қандай ном берилган?

- А) “Соғлом авлод йили”;
- Б) “Инсон манфаатлари йили”;
- С) * “Оила йили”;
- Д) “Меҳр-мурувват йили”.

10. “Энг биринчи галда насл-насабни тоза сақламок, кадр-кимматни билмоқ инсон тарбиясинининг гултожидир” - Ушбу жумлалар қайси муаллифнинг қандай асарида келтирилган?

- А) А.Навоийнинг “Хамса” асарида;
- Б) *Кайковуснинг “Қобуснома” асарида;
- С) А.Фитратнинг “Оила” асарида;
- Д) А.Қодирийнинг “Ўтган кунлар” асарида.

11. Ўзбекистон Республикасининг “Оила кодекси” неча боб ва неча моддадан иборат?

- А) *30 боб ва 238 моддадан;
- Б) 45 боб ва 312 моддадан;

- С) 22 боб ва 187 моддадан;
- Д) 36 боб ва 300 моддадан.

12. “Эндогамнк никоҳ” нима?

- А) якка никоҳ;
- Б) гурухий никоҳ;
- С) *бошқа қабилаларга мансуб қиз ёки йигит билан никоҳ;
- Д) никоҳланмаган ҳолда бирга яшаш.

13. “Оила-бу табиатнинг шоҳ асарларидан биридир” бу фикр қайси файласуф томонидан билдирилган?

- А) Беруний;
- Б) Афлотун;
- С) *Сатаяна;
- Д) Суқрот.

14. Ўзбекистонда 1999 йил қандай йил деб эълон қилинди?

- А) * “Оналар ва болалар йили”;
- Б) “Инсон манфаатлари йили”;
- С) “Оила йили”;
- Д) “Меҳр-мурувват йили”.

15. “Оналик ҳуқуқи” асарн кимнинг қаламига мансуб?

- А) *Вахофен;
- Б) Беруний;
- С) Ибн Сино;
- Д) Фаробий;

16. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 15-моддасида никоҳ ёши қизлар учун неча ёш қилиб белгиланган?

- А) *қизлар учун 17 ёш;
- Б) қизлар учун 16 ёш;
- С) қизлар учун 19 ёш;
- Д) қизлар учун 18 ёш.

17. “Алимент” сўзи қандай маънони англатади?

- А) *озиқ-овқат, нафақа;
- Б) стипендия;

- С) моддий ёрдам;
- Д) рағбат.

18. Ғарбда оила тарихини ўрганишга қандай асар туртки бўлган?

- А) *Вахофеннинг “Оналик ҳуқуқи” асари;
- Б) Навоийнинг «Махбубул кулуб» асари;
- С) Вахофеннинг “Оналик мактаби” асари;
- Д) Ибн Синонинг “Тиб қонунлари” асари;

19. Б.Умаров ўзининг илмий гадқиқотида оилавий низоларни қандай турларга ажратади?

- А) ёлғизлик, яқин кишисининг ўлими;
- Б) муваффақиятсиз севги билан боғлиқ бўлган низолар;
- С) ота-она ёки оиланинг бошқа аъзолари томонидан болаларни жисмоний ва маънавий хўрлаш;
- Д) *барча жавоблар тўғри.

20. Нодонлардек юзлаб сўзни қилма қатор,

Донолардек бир сўз дегил, лек маънодор.

Ушбу сўзлар кимнинг қаламига мансуб?

- А) Абулқосим Фирдавсий;
- Б) *Саъдий Шерозий;
- С) Хусрав Дехлавий;
- Д) Абдуқодир Бедил.

21. Руҳшунос олим Ғ. Шоумаров ўзининг “Муҳаббат ва оила” китобида оиланинг тинч-тотув яшашида ўзаро қовушишини неча турга бўлиб ўрганеди?

- А) 2 турга;
- Б) 5 турга;
- С) *3 турга;
- Д) 4 турга.

22. “Оилада отанинг ширин сўзли, юмшоқ кўнгил, табиатан мулойим бўлиши бола тарбиясини бузади, оилада бош тарбиячи ота ҳисобланади” – юкоридаги фикр Абу Али ибн Синонинг қайси асаридан олинган?

- А) “Донишнома” асаридан;
- Б) *“Тадбири ал-манозил” асаридан;
- С) “Наводир ул-вақое” асаридан;
- Д) “Ишорат” асаридан.

23. 2000 йилга Ўзбекистонда қандай ном берилди?

- А) “Оналар ва болалар йили”;
- Б) “Инсон манфаатлари йили”;
- С) * “Соғлом авлод йили”;
- Д) “Меҳр-мурувват йили”.

24. Вахофен “Оналик ҳуқуқи” асарини қачон ёзган?

- А) 1821;
- Б) *1861;
- С) 1681;
- Д) 1530.

25. “Ўзбекистон Республикаси оилани мустаҳкамлаш бўйича Концепцияси” қачон қабул қилинган?

- А) 2020 йил;
- Б) 2016 йил;
- С) 2019 йил;
- Д) *2018 йил;

26. Таркибига кўра оилалар қандай турларга бўлинади?

- А) бир бўғинли, икки бўғинли, кўп бўғинли;
- Б) нотинч, бахтли, социал;
- С) бир болали, икки болали, кўп болали;
- Д) зиёли, ишчи, хизматкор.

27. Қайси қаторда никоҳ тузиш шартлари нотўғри кўрсатилган?

- А) никоҳ ёши эркаклар учун 18, аёллар учун 17 ёш бўлиши лозим;
- Б) *никоҳ тузишда аёллар эркаклар фамилиясига ўтиши лозим;
- С) эркак ва аёллар ўртасидаги тенглик;
- Д) никоҳ ўзаро хоҳиш асосида тузилиши лозим.

28. “Адо этилган бурчдан улуғворликдан кўра зўррок улуғворлик йўқ, ундан зўррок қувонч ҳам йўқ”. Ушбу фикр кимга тегишли?

- А) И. Гёте;
- Б) Ибн Сино;
- С) *Э. Режан;
- Д) А.Блок.

29. Ота-онанинг фарзанди олдидаги бурчи нималардан иборат?

- А) яхши исм қўйиш;
- Б) тўғри тарбия бериб, уйли, жойли қилиш;
- С) вояга етгач уйлантириш ёки турмушга бериш;
- Д) *барча жавоблар тўғри.

30. Никоҳ тузишга монетьлик қилмайдиган ҳолатни белгиланг!

- А) лоақал биттаси рўйхатга олинган бошқа никоҳда турган шахслар ўртасида;
- Б) *аёл ёшининг эркак ёшидан катта бўлиши;
- С) лоақал биттаси рухият бузилиши сабабли муомалага лаёқатсиз деб топилган шахслар ўртасида;
- Д) насл-насаб шажараси бўйича тўғри туташган қариндошлар ўртасида.

31. Зардуштийлик динида оила қуришининг қандай мотивлари мавжуд бўлган?

- А) ота ёки ҳомий, хоҳиш-иродаси туфайли;
- Б) севги-муҳаббат туфайли;
- С) фарзарзандлари бўлиши хоҳиши туфайли;
- Д) *барча жавоблар тўғри.

32. Ўзбекистон Республикаси 220-моддасининг номланиши?

- А) Никоҳга қираётганда фамилия танлаш;
- Б) Эр-хотиннинг ўзаро розилиги бўлганда никоҳдан ажралишни қайд этиш;
- С) *Никоҳдан ажралгандан кейин эр-хотиннинг фамилияси;
- Д) Туғилишни қайд этиш билан бир вақтда оталикни белгилаш.

33. Ҳадисларда уч кишининг дуоси Аллоҳ олдида ижобат бўлади дейилади. Улар қимлар?

- А) ота-она, ота-она, мусофир;
- Б) қариялар, ота-она, мазлум;

- С) мазлум, мусофир, қария;
- Д) *ота-она, мусофир ва мазлум.

34. “Болаларни қатта маъсулият билан ва пухта ўйлаб тарбия қилиш ота-онанинг бурчи”. Бу фикр кимга тегишли?

- А) Аристотель;
- Б) Платон;
- С) Аҳмад Дониш;
- Д) Ал-Бухорий.

35. Тўлиқчилигига кўра оилалар қайси бандда тўғри кўрсатилган?

- А) фарзандли ва фарзандсиз;
- Б) ишчилар, хизматчилар, зиёлилар;
- С) кўп бўғинли ва кам бўғинли;
- Д) *тўлиқ, нотўлиқ ва қайта тузилган.

36. Ибн Сино бола тарбиясини нимадан бошлаш лозим деб таъкидлайди?

- А) *исм танлашдан;
- Б) ёзишни ўргатишдан;
- С) ўқишни ўргатишдан;
- Д) ахлоқ ўргатишдан.

37. Исломиё тарбияда ўғил ва қизлар тарбиясининг ўзига хос хусусияти неча ёшдан шаклланади?

- А) 6 ёшдан;
- Б) *7 ёшдан;
- С) 10 ёшдан;
- Д) 12 ёшдан.

38. Ибтидоий жамоа тузуми даврида “Совға айирбошлаш”нинг юзага келишига сабаб нима бўлган?

- А) аёл ва эркак ўртасидаги муносабатларни билдириш сабабли;
- Б) *шахсий мулкнинг пайдо бўлиши сабабли;
- С) бошқа қабилалардан ажралиб туриши сабабли;
- Д) севгани сабабли.

39. Қайси мутафаккир инсоннинг ахлоқий тушунчаларини инсоннинг табиати билан баҳолаган?

- А) Абу Али Ибн Сино;
- Б) Юсуф Хос Хожиб;
- С) Абу Наср Фаробий;
- Д) *Абу Райхон Беруний.

40. Никоҳ тузиш учун эркаклар учун 18 ёш аёллар учун 17 ёш белгиланган, бироқ турли сабаблар бўлганда ҳоким никоҳ ёшнини қўпи билан неча йилга камайтириши мумкин?

- А) 2 йилга;
- Б) *1 йилга;
- С) 0,5 йилга;
- Д) 1,5 йилга.

41. “Оила ҳақида гапирар эканмиз, авваламбор, оила ҳаётнинг абадийлигини, авлодлар давомийлигини таъминлайдиган, шу билан бирга, келажак насллар қандай инсон бўлиб етишишларига бевосита таъсир кўрсатадиган тарбия ўчоғи эканлигини тан олиш даркор”. Ушбу сўзлар кимга тааллуқли

- А) М. Махмудов;
- Б) *И.А Каримов;
- С) Ғ.Б. Шоумаров;
- Д) А.Орипов.

42. Бир оиладаги ўзаро қон-қариндошлар турмуш қуришлари мумкинми?

- А) ёшлари етганда мумкин;
- Б) ўзаро рози бўлганда;
- С) *умуман мумкин эмас;
- Д) севги-муҳаббат бўлганда.

43. Муҳаммад Содик Қошғарийнинг фикрича, уйланишда қизлар йигитлардан тўрт нарсада устун бўлиши керак, улар қайси бандда тўғри кўрсатилган?

- А) омадда, бойликда, дид ва фаросатда;
- Б) *қоматда, ҳуснда, ҳулқда, иффатда;
- С) бўйда, дид-фаросатда, одобу-иффатда, омадда;

Д) хулқда, чиройда, бойликда, фаросатда;

44. Юсуф Хос Ҳожиб, оиланинг шаклланиши ва мустақамланишида ниманинг ролига алоҳида эътибор беради?

- А) хурмат;
- Б) *мехр-муҳаббат;
- С) тинчлик;
- Д) садоқат.

45. Муҳаммад Содик Қошғарий фикрича, турмушга чиқаётганда қизлар йигитлардан тўрт нарсада паст бўлишлари керак, улар қайси бандда тўғри кўрсатилаган?

- А) *умрда, қоматда, молда ва насабда;
- Б) дидда, фаросатда, амалда, қоматда;
- С) молда, насабда, омадда, чиройда;
- Д) фаросатда, бойликда, чиройда, омадда.

46. Ғ.Шоумаров оилада эр-хотиннинг ўзаро қовушишларини шартли равишда неча қисмга бўлади?

- А) иқтисодий, мантикий, биологик қовушиш;
- Б) *биологик, психологик, социал қовушиш;
- С) ижтимоий, психологик, иқтисодий қовушиш;
- Д) мантикий, биологик, социал қовушиш.

47. Ибн Сино бола тарбиясида кимнинг ролини алоҳида таъкидлайди?

- А) отанинг;
- Б) *онанинг;
- С) давлатнинг;
- Д) маҳалланинг.

48. Оила кодекси неча бўлим, боб ва моддадан иборат?

- А) 8 бўлим, 30 боб, 823 моддадан иборат;
- Б) 6 бўлим, 26 боб, 628 моддадан иборат;
- С) * 8 бўлим, 30 боб, 238 моддадан иборат;
- Д) 7 бўлим, 28 боб, 168 моддадан иборат.

49. Ўзининг ижтимоий мазмунига кўра оила, одатда ўзаро алоқадаги учта ижтимоий гуруҳдан иборат бўлиб, улар нималардан иборат?

- А) оиланинг асоси сифатида никоҳ;
- Б) никоҳнинг натижаси сифатида эр-хотин муносабатлари;
- С) эр-хотин муносабатларининг оқибати сифатида фарзандлардан ташкил топади;
- Д) *барча жавоблар тўғри.

50. “Вояга етмаган болаларни фарзандликка ва тарбияга олиш тўғрисида Низом” неча бўлимдан иборат

- А) *2 бўлимдан иборат;
- Б) 1 бўлимдан иборат;
- С) 4 бўлимдан иборат;
- Д) 3 бўлимдан иборат.

51. “Болали оилаларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш тўғриси”даги қарор қачон яратилган?

- А) 1996 йил 1 январь;
- Б) *1997 йил 1 январь;
- С) 1997 йил 31 декабрь;
- Д) 1996 йил 31 декабрь.

52. БМТ томонидан қайси кун халқаро оила куни сифатида эълон қилинган?

- А) *15 май;
- Б) 10 февраль;
- С) 5 август;
- Д) 10 декабрь.

53. “Никоҳ томонларининг ихтиёрий розилиги ва тенг ҳуқуқлилигига асосланади” деб ёзилган фикр қайси китобда белгиланган?

- А) Ўзбекистон Республикасининг “Оила” кодексига;
- Б) *“Ўзбекистон Республикаси Конституцияси”да;
- С) “Оила ҳуқуқи” дарслигида;
- Д) “1001 саволга 1001 жавоб” китобида;

54. Никоҳга кириш вақтида ўз фамилиясини ўзгартирган эр (хотин) никоҳдан ажратилгандан кейин ҳам шу фамилиясида қолишга ҳақлими?

- А) йўқ, ҳақли эмас;
- Б) эр-хотиннинг хоҳишига қаралади;
- С) суд чиқарган қарорга асосланади;
- Д) *никоҳдан ажратиш тўғрисидаги қарорга мувофиқ никоҳгача бўлган фамилияси қайтарилиши мумкин.

55. «Оила» тушунчаси қандай маънони англатади?

- А) *аёлманд, ниёзманд;
- Б) нафосат, дид-фаросат;
- С) дилнавоз, хотиржамлик;
- Д) иноқлик, фаросатлик.

56. Никоҳ ёшига етмаган шахс билан тузилган никоҳни ҳақиқий деб топиш мумкинми?

- А) ҳар қандай шароитда ҳам бекор қилинади;
- Б) *судгача эр ёки хотин никоҳ ёшига етган бўлса ҳақиқий деб топилади;
- С) йўқ, бу никоҳ ҳақиқий эмас;
- Д) ҳар қандай шароитда ҳам никоҳ ҳақиқий ҳисобланади.

57. “Оила педагогикаси” асарининг муаллифи ким?

- А) О.Ҳасанбоева;
- Б) М.Иномова;
- С) О.Мусурмонова;
- Д) *А.Мунавваров.

58. “Оила, маҳалла, мактаб ҳамкорлиги” концепцияси қачон ишлаб чиқилган?

- А) 1997 йилда;
- Б) *1993 йилда;
- С) 1992 йилда;
- Д) 1998 йилда.

59. Оилани тарихий категория сифатида тўрт хил муносабатларга асосланган бирлик сифатида ўрганамиз. Улар қайси бандда тўғри акс этган?

- А) *табиий-биологик, иктисодий, ҳуқуқий, маънавий;
- Б) табиий, мафкуравий, маданий, маънавий;
- С) маданий, диний, маърифий, мафкуравий;
- Д) биологик, иктисодий, диний, маданий.

60. Ўзбекистон Республикасининг “Оила ҳуқуқи” дарслигининг муаллифи ким?

- А) педагогика фанлари доктори, профессор Ж.Йўлдошев;
- Б) *юридик фанлар доктори, профессор Ф.Отахўжаев;
- С) педагогика фанлари доктори, профессор Р.Жўраев;
- Д) юридик фанлар номзоди Д.Хидиров;

61. «Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция»нинг қабул қилиниши қайси бандда тўғри кўрсатилган?

- А) *1989 йил 10 ноябрь;
- Б) 1999 йил 10 ноябрь;
- С) 1998 йил 22 ноябрь;
- Д) 1997йил 15 ноябрь.

62. Алимент ундиришнинг қандай тартиблари белгиланган?

- А) алимент тўғрисидаги келишув тузиш;
- Б) алиментни ихтиёрий тўлаш;
- С) алиментни суд тартибида ундириш;
- Д) *барча жавоблар тўғри

63. “Ўзбекистон Хотин-қизлар қўмитаси фаолиятини қўллаб қувватлаш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги фармонининг чиққан вақти қайси бандда тўғри кўрсатилган?

- А) 2002 йил 25 май;
- Б) 2005 йил 25 май;
- С) *2004 йил 25 май;
- Д) 2003 йил 25 май.

64. БМТ томонидан қабул қилинган “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси” нинг қабул қилинган вақти қайси бандда тўғри кўрсатилган?

- А) *1948 йил 10 декабрь;
- Б) 1958 йил 12 декабрь;

С) 1955 йил 12 декабрь;

Д) 1978 йил 10 декабрь.

65. “Оила педагогикаси” фанининг вазифалари қайси бандда тўғри кўрсатилган?

А) ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш;

Б) болалар тарбиясига оид умуминсоний кадриятларни ёшларга етказиш;

С) оилавий анъаналарга биноан болаларнинг туғилишлари билан боғлиқ бўлган маросимлар ва урф-одатларни ёшларга етказиш;

Д) *барча жавоблар тўғри.

66. Оила ва оилада болалар тарбияси ҳақида қуйидаги мутафаккирлардан қайсылари фикр юритганлар?

А) Ибн Сино, Беруний;

Б) А.Навоий, Фаробий;

С) Муҳаммад Содик Қошгарий, Давоний;

Д) *барча жавоблар тўғри.

67. Замонавий шароитда болалар тарбияда нималарга муҳтож?

А) ҳордик чиқаришга, бойликка, уддабуронликка;

Б) меҳнаткашликка, эркинликка, ақлий омилкорликка;

С) ақлий омилкорликка, амалий ҳисоб-китобга, уддабуронликка;

Д) *барча жавоблар тўғри.

68. Қуйидагилардан қайсылари замонавий онлалар ривожланишининг ўзига хосликлари бўла олади: 1) моддий таъминланганлик; 2) кўп болалик; 3) туғилишни олдини олиш; 4) шаҳар ва қишлоқ онлаларининг ижтимоий ҳаёт тарзи; 5) аёлларнинг катта мавқега эгаллиги; 6) ота-оналарнинг доимий ишда бўлишлари

А) 1, 2, 4, 6;

Б) *1, 3, 4, 6;

С) 1, 3, 5, 6;

Д) 1, 2, 5, 6.

69. Ким ўзаро муносабатлар характерига кўра оилани идеал, ўрта, салбий турларга бўлади?

А) *Ю.Азаров;

- Б) М.Буянов;
- С) А.Мунавваров;
- Д) Фитрат.

70. Мактабнинг оила билан олиб борадиган ишларини қандай шакллари мавжуд?

- А) оммавий, гуруҳий;
- Б) индивидуал, замонавий;
- С) *индивидуал, жамоавий;
- Д) тўғри жавоб йўқ.

71. “Оила ёки оилани бошқариш тартиблари” асарининг муаллифи ким?

- А) И.Подласый;
- Б) А.Мунавваров;
- С) Ю.Азаров;
- Д) *Фитрат.

72. Замонавий оилаларда мулоқотнинг қандай усуллари аниқланган?

- А) матриархат, патриархат, эгоизм;
- Б) тоталитар, авторитар, мижоритар;
- С) демократик, авторитар, диктатура;
- Д) *авторитар, либерал, демократик.

73. И.Подласый шахслараро муносабат характериға кўра оилаларни қандай турларға ажратади?

- А) идеал, социал, тарқоқ, ўрта, салбий, юқори даражали;
- Б) *болаларни ҳурмат қилувчи, раҳмдил, моддийликка йўналган, адоватли, антисоциал;
- С) идеал, раҳмдил, моддийликка йўналган, тарқоқ, социал, адоватли;
- Д) кўп бўғинли, кам болали, ўрта, салбий, болаларни ҳурмат қилувчи.

74. Мактабнинг оила билан олиб борадиган ишларининг индивидуал шакллариға нималар киреди?

- А) ота-оналар семинарияси, очик эшиқлар куни, педагогик топширик;
- Б) синф ота-оналар мажлиси, ота-оналар университетлари, оилаға ташириф буюриш;

С) *педагогик топширик. оилага ташриф буюриш. педагогик маслахатлар;

Д) барча жавоблар тўғри.

75. Қуйидаги қайси фикрни маъқул деб ҳисоблайсиз?

А) ота-она ота-онанинг авторетитини туширмаслиги керак;

Б) ота-оналарнинг тарбияловчи имкониятларига ишониш керак;

С) *ота-оналарга топширик бермаслик керак;

Д) барча жавоблар тўғри.

76. Қуйидагилардан қайси фикрни тўғри деб ҳисоблайсиз?

А) оилада болалар билан муносабат дўстона бўлса, бунда асосий метод-

жазолаш;

Б) *қанча ота-она бўлса, шунча метод тури бор;

С) ота-оналарнинг шахси методларда акс этмайди;

Д) тўғри жавоб йўқ.

77. Ота-оналарнинг шахсий тажрибаси болани тарбиялашнинг методини танлаб олиш шарти бўла оладими?

А) *ха;

Б) йўқ;

С) баъзан;

Д) ҳеч қачон.

78. Қуйидагилардан қайсылари замонавий оила тарбиясининг тамойиллари бўла олади 1) меросийлик; 2) қаттиққўллик; 3) креативлик; 4) инсонийлик; 5) итоатда тутиш; 6) фуқаролик; 7) ретроспектив.

А) 1, 2, 4, 5, 7;

Б) 1, 2, 3, 6, 7;

С) *1, 3, 4, 6, 7;

Д) 1, 3, 5, 6, 7;

79. Қуйидагилардан қайсылари оилада тарбиявий вазифаларни ҳал қилишнинг воситалари бўла олади: 1) ўйин; 2) жазо; 3) сўз; 4) ишонтириш; 5) меҳнат; 6) анъаналар; 7) рағбат; 8) радио; 9) адабиёт.

А) 1, 2, 4, 5, 6, 9;

Б) 2, 3, 4, 7, 8, 9;

- С) 1, 3, 5, 6, 8, 9;
- Д) *1, 3, 4, 6, 8, 9;

80. М.Буянов социологларнинг тадқиқотларига таяниб оилани қандай турларга бўлади?

- А) *ўзаро мос (уйғун), таркок (носоз), ажрашиб кетган, тўлиқсиз;
- Б) идеал, раҳмдил, моддийликка йўналган, тарқок, асоциал, адоватли;
- С) кўп бугинли, кам болали, ўрта, салбий, болаларни хурмат қилувчи;
- Д) идеал, асоциал, тарқок, ўрта, салбий, юкори даражали.

81. Қишлоқ оилалари шаҳар оилаларидан нимаси билан фарк қилади?

- А) ота-оналарнинг маълумоти ўрталиги;
- Б) *қишлоқ жойларида ҳар бир бола ҳамқишлогининг каттик назоратида бўлади;
- С) болалар сони кам бўлади;
- Д) ажралишлар сонининг кўплиги.

82. Қондага мувофиқ оилада болаларга оилавий маблагнинг неча фоизи сарф қилинади?

- А) 30 фоиздан 40 фоизгача;
- Б) 20 фоиздан 60 фоизгача;
- С) *25 фоиздан 50 фоизгача;
- Д) 40 фоиздан 90 фоизгача.

83. Қуйидагилардан қайси бири тугилишнинг камайиши сабаби бўла олмайди?

- А) ота-оналарнинг ишда бандлиги;
- Б) бола тарбиялашда моддий таъминотнинг ўсиши;
- С) ота-оналарнинг “ўзи учун яшамок” сингари эгоистик қарашлари;
- Д) *ёшларнинг эрта турмуш қураётганлиги.

84. Неча фоизгача ажралишлар турмуш қурганлигининг биринчи йилида уларнинг оилавий ҳаётга тайёр эмасликлари натижасида келиб чиқмоқда?

- А) 70 фоизгача;
- Б) *90 фоизгача;
- С) 60 фоизгача;

Д) 50 фоизгача.

85. Болалар сонига боғлиқликда замонавий оилалар қандай турларга бўлинади?

- А) ўзаро мос (уйғун), тарқок (носоз), ажрашиб кетган, тўлиқсиз;
- Б) идеал, раҳмдил, моддийликка йўналган, тарқок, социал, адоватли;
- С) кўп бўғинли, кам болали, ўрта, салбий, болаларни хурмат қилувчи;
- Д) *кўп болали, кам болали, бир болали, боласиз.

86. Агар оилада фақат ота-она бўлса, бундай оила қандай аталади?

- А) тўлиқ;
- Б) *тўлиқсиз;
- С) социал;
- Д) идеал.

87. Қуйидаги қайси фикрларни тўғри деб ҳисоблайсиз?

- А) оила бола учун у яшаётган ҳаётнинг модели (андозаси)ни яратади;
- Б) ота-оналарнинг ўз боласига таъсир кўрсатиши уларнинг жисмоний камолоти ва ахлоқий покизалигини таъминлаши керак;
- С) кўпинча бола туғилган ва катта бўлган оилавий шарт-шароитлар ва ҳолатлар уларнинг бутун ҳаётларига ўз таъсирини ўтказди ва ҳатто тақдирини белгилаб қўяди;
- Д) *барча жавоблар тўғри.

88. Оила тарбияси самарадор бўлиши учун ота-оналар қандай тайёргарликка эга бўлиши лозим?

- А) ота-оналар кўпроқ пул топишлари лозим;
- Б) *ота-оналарнинг ўзида ўз фарзандлари билан ўзаро фойдали ва доимий бир бутун йўналганликни шакллантириш лозим;
- С) оилада катталарнинг мавжуд бўлиши;
- Д) тўғри жавоб йўқ.

89. Оила тарбиясининг мақсади нималарда акс этади?

- А) умуминсоний қадриятларни ва ростиқўйлик, адолатлилик, олийжаноблилик, меҳнатга ва одамларга муҳаббатни шакллантириш;
- Б) интеллектуал ва ижодий қобилиятларини, билиш ва дастлабки меҳнат тажрибаларини ривожлантириш;

С) ахлоқийлик ва эстетикликни ривожлантириш;

Д) *барча жавоблар тўғри.

90. Ўзаро муносабатлар характериға кўра оилалар қандай турларға бўлинади?

А) *идеал, ўрта, салбий (негатив) ёки жанжалли-серзарда;

Б) ўзаро мос (уйғун), тарқоқ (носоз), ажрашиб кетган, тўликсиз;

С) идеал, раҳмдил, моддийликка йўналган, тарқоқ, асоциал, адоватли;

Д) кўп бўғинли, кам болали, ўрта, салбий, болаларни ҳурмат қилувчи.

91. Қуйидагилардан қайси бири оилада бола тарбиясида қарама-қаршилиқларни келтириб чиқаради?

А) ота-оналарнинг ишда бўлиши;

Б) ота-оналарнинг ўқимишлилиги;

С) *катта авлод ва ёш ота-оналарнинг бола тарбиялашдаги турли методлари;

Д) тўғри жавоб йўқ.

92. Туғилишнинг камайиши қандай педагогик муаммони келтириб чиқаради?

А) ёшларни оилавий ҳаётға тезроқ тайёрлаш;

Б) қизларни мустақил ҳаётға тайёрлаш;

С) *кам болали оилаларда тарбиянинг методларини ишлаб чиқишни ва ўрганиш;

Д) тўғри жавоб йўқ;

ТАЯНЧ ТУШУНЧАЛАРНИНГ ЛУҒАВИЙ МАЗМУНИ

Адаптация - инсоннинг ижтимоий муҳит билан фаол ўзаро муносабатда бўлиш ва унинг потенциалини шахсий ривожланиш учун ишлатиш қобилияти.

Амалий ишлар методи – ўзлаштирилган билимларни амалиётда қўллаш кўникмаларини шакллантирувчи усул.

Анамнез - ота-она ёки болани тарбияловчи бошқа шахслардан шифокор, педагог ёки психолог томонидан бола ҳақида маълумот олиш. Анамнез тўпланаётганда боланинг ирсийлиги, бошдан кечирган касалликлари, нутқ, ўйин фаолияти ривожланиш хусусиятлари тўғрисида маълумотлар аниқланади.

Аномалия - жисмоний ёки руҳий ривожланишнинг умумий нормаларидан оғиш.

Аномал болалар - нормал руҳий ва жисмоний ривожланишда бузилишлар бўлган болалар. Уларни енгиб ўтиш учун махсус методлар талаб қилинади.

Ахлоқ (лотинча «моралис» - хулқ-атвор маъносини билдиради) - ижтимоий муносабатлар ҳамда шахс хатти-ҳаракатини тартибга солувчи, муайян жамият томонидан тан олинган ва риоя қилиниши зарур бўлган хулқ-атвор қоидалари, мезонлари йигиндиси.

Ахлоқий онг – шахсга ахлоқий меъёрлар ва хулқ-атвор қоидалари тўғрисидаги назарий билимларни бериш асосида ҳосил қилинувчи онг шакли.

Ахлоқий тарбия – муайян жамият томонидан тан олинган ва риоя қилиниши зарур бўлган тартиб, одоб, ўзаро муносабат, мулоқот ва хулқ-атвор қоидалари, мезонларини ўқувчилар онгига сингдириш асосида уларда ахлоқий онг, ахлоқий фаолият кўникмалари ва ахлоқий маданиятни шакллантиришга йўналтирилган педагогик жараён; ижтимоий тарбиянинг муҳим таркибий қисми.

Ақлий тарбия - шахсга табиат ва жамият тараққиёти тўғрисидаги билимларни бериш, унинг ақлий (билиш) қобилияти, тафаккури ва дунёқарашини шакллантиришга йўналтирилган педагогик жараён; ижтимоий тарбиянинг муҳим таркибий қисми.

Байналминаллик («интер» – орасида, ўртасида, аро, «натио» – халқ)– ўзга миллат ва элатларнинг ҳақ-ҳуқуқлари, эрки, урф-одатлари,

анъаналари, турмуш тарзи, тили ҳамда виждон эркинлигини ҳурмат қилиш, уларнинг манфаатларига зиён етказмасликни ифода этувчи шахсга хос маънавий-ахлоқий фазилат.

Билим – шахснинг онгида тушунчалар, схемалар, маълум образлар кўринишида акс этувчи борлик ҳақидаги тизимлаштирилган илмий маълумотлар мажмуи.

Билим олиш – борликни идрок этиш, ўрганиш, машқ қилиш ва муайян тажриба асосида хулқ-атвор ҳамда фаолият кўникма, малакаларининг мустаҳкамланиб, мавжуд билимларнинг такомиллашиб, бойиб бориш жараёни.

Билиш - объектив борликнинг инсон онгида акс этиш шакли; илмий билимларни ўзлаштириш жараёни.

Болалар жинойятчилиги - салбий ижтимоий ҳуқуқий ҳодиса бўлиб, вояга етмаганлар томонидан содир этиладиган барча гайри ҳуқуқий хатти-ҳаракатлар мажмуаси ҳисобланади.

Боланинг ижтимоийлашуви - унинг ижтимоий ҳаётга қўшилиши бўлиб, шу жамиятда хос билимлар, кадриятлар, норма-қоидалар, хулқ-атвор намуналарини ўзлаштиришдан иборат. (М.Галагузова)

Боланинг ижтимоий адаптацияси - боланинг ижтимоий муҳит шароитларига фаол кўникиши, боланинг ижтимоий муҳит билан ўзаро муносабатлари тури.

Боланинг ижтимоий дезадаптацияси - унинг ижтимоий муҳит шароитларига муваффақиятли кўникишига тўсқинлик қилувчи ижтимоий аҳамиятга эга ҳислатларнинг йўқотилиши.

Болаликни ижтимоий ҳимоялаш - қонунчилик ва бола ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро конвенцияда мустаҳкамланган вояга етмаганлар ҳуқуқларининг кафолатини таъминлашга қаратилган чора-тадбирлар. Бу болаларнинг оптимал биологик ва ижтимоий ривожланишини, ижтимоий иқтисодий шароитларга кўникишини таъминлаб берувчи ҳуқуқий, иқтисодий, тиббий ва психологик-педагогик чоралар комплексидир.

Болаларга ижтимоий ёрдам кўрсатиш - ижтимоий ҳимоянинг шаклларида бири бўлиб, кам таъминланган оилалар фарзандларининг ҳаётий эҳтиёжларини қондиришга қаратилган ижтимоий чора-тадбирлар мажмуаси- ижтимоий педагог болаларга турли ёрдам

кўрасади. Бирок уларнинг ичида устувор ёрдам болаликни ижтимоий педагогик қўллаб-қувватлаш ҳисобланади.

Болаликка олиш - болаликка олувчи ва болаликка олинувчи ўртасида ота-она ва фарзандлар ўртасида мавжуд ҳуқуқ ва мажбуриятларни ўрнатувчи юридик акт.

Васийлик - муомалага лаёқатсиз шахсларнинг шахсий ва мулкый ҳуқуқларини ҳимоя қилиш.

Ватанпарварлик (лотинча «патриотес» – ватандош, «патрис» – ватан, юрт) - шахснинг ўзи мансуб бўлган миллат, туғилиб ўсган ватани тарихидан ғурурланиши, бугуни тўғрисида қайғуриши ҳамда унинг порлоқ истикболига бўлган ишончини ифода этувчи юксак инсоний фазилат.

Вербал – билим (маълумот, ахборот)ларни сўз ёрдамида (оғзаки) етказиб бериш, ифода этиш.

Гносеология (юнон тилидан гносис – билим, онг, ўрганиш) – билиш, илмий билимларнинг шаклланиши, хусусиятлари, қонуниятлари, услублари, илмий тафаккур шакллари, шунингдек, инсонга хос бўлган борликни англаш қобилияти ҳақидаги назария, таълимот.

Девизант хулқ атвор - ижтимоий ёки ахлокий нормаларга мос келмайдиган хулқ-атвор.

Делинквентлик (инг. “гуноҳкорлик”) - ўрнатилган нормаларни бузувчи ва ҳуқуқбузарликка олиб келувчи хулқ-атвор.

Динамик стериотип - бош мия фаолиятининг физиологик шакли бўлиб, инсон хатти-ҳаракатининг шартли рефлексор тартибида намоён бўлади. Уларга инсоннинг одатлари, оддий меҳнат қўникмалари қиради.

Дунёқараш - табиат, жамият, тафаккур ҳамда шахс фаолияти мазмунининг ривожланиб боришини белгилаб берувчи диалектик қарашлар ва эътиқодлар тизими.

Етим болалар - 18 ёшгача бўлган бир ёки ота-онасининг иккиси ҳам вафот этган болалар.

Етимлик - жамиятда ота-онасидан жудо бўлган болаларнинг борлиги билан изоҳланадиган ижтимоий ҳодиса.

Жазолаш - тарбияланувчининг хатти-ҳаракати ва фаолиятига салбий баҳо бериш усули.

Жамоа (лотинча «коллективус» сўзининг таржимаси бўлиб, йигилма, омма, биргаликдаги мажлис, бирлашма, гуруҳ каби маъноларни англатади) - бир неча аъзо (киши)лардан иборат бўлиб. ижтимоий аҳамиятга эга умумий мақсад асосида ташкил топган гуруҳ.

Жинсий тарбия - ўзида шахсни жинсий жиҳатдан чиниқтириш, уларни тозалик ва озодаликка ўргатиш, ўз соғлиги учун ғамхўрлик қилиш ва масъулиятли бўлишни таъминлашга қаратилган педагогик фаолият мазмуни.

Жисмоний тарбия - ўқувчиларда жисмоний ва иродавий сифатларни шакллантириш, уларни ақлий ва жисмоний жиҳатдан меҳнат ҳамда Ватан мудофаасига тайёрлашга йўналтирилган педагогик жараён; ижтимоий тарбия тизимининг муҳим таркибий қисми.

Жиноят - делинквент хулқ-атвор тури бўлиб, шахсга, қонун билан кўрикланадиган объектларга тажовуз килувчи ижтимоий хавфли хатти-ҳаракат.

Жиноий хулқ-атвор - жиноий жавобгарликка тортиш ёшига етганда жиноий иш кўзгатишга асос бўлувчи ғайри ҳуқуқий ҳаракатлар.

Ижтимоийлашув - инсоннинг бутун ҳаёти мобайнида ўз-ўзини ўзгартириш ва ривожлантиришнинг бошқариладиган ва мақсадга йўналтирилган жараёни.

Инсонийлик - болани шахс сифатида кадрлайдиган, унинг гурури ва эркинлигини ҳимоялаш билан характерланадиган, инсон манфаатини ижтимоий институтларни баҳолашнинг асосий меъёри деб ҳисоблайдиган қарашлар тизими.

Инфантилизм - организмнинг руҳий ривожланишидаги тўхтаб қолиш бўлиб, болалик давридаги ривожланиш босқичи жиҳатларини сақлаб қолиш билан характерланади.

Инқироз - шахс ривожланишининг дискрет вазиятида унинг мақсадга қаратилган ҳаётий фаолиятининг тўхтаб қолиши. Сурункали инқироз ижтимоий дезадаптация, ўз жонига қасд қилиш, асаб-руҳий ва психологик касалликларга олиб келиши мумкин.

Ишонтириш - мантик, исбот-далилга асосланган ақлий эмоционал таъсир. Унинг моҳияти инсон онгига таъсир қилишга қаратилган, демак ишонтиришнинг муваффақияли бўлиши онг қонунарига мос қилишга боғлиқ. Ишонтирувчи сўзлар тушунарли бўлиши керак. Ишонтириш индивидуал тажрибага қаратилиши лозим.

Ички ишонч - ахборотни танқидсиз қабул қилиш ва унга мувофиқ кайфият, хулқ-атвори ўзлаштиришга қаратилган таъсир. Ишонтиришнинг самарадорлиги ишонтирувчи шахснинг кучи ва бошқа шахснинг ишонувчанлиги, шунингдек улар ўртасидаги муносабатларга боғлиқ.

Иқтидорлилик - боланинг ўз ёши нормаларига нисбатан ақлий ривожланишда анча илгарилаб кетиши.

Категория - фаннинг моҳиятини очиб берувчи энг муҳим, асосий тушунча.

Катамнез - даволаш яқунлангандан сўнг касал ҳақида олинадиган маълумотлар. Махсус кузатув остида бўлган болаларнинг меҳнат ҳаёти, таълими тўғрисида даврий маълумот тўплаш.

Коммуникативлик - шахслараро мулоқот маданиятига эга бўлиш, болани тинглаш ва эшитиш қобилияти, муомалага кириша олиш ва алоқа ўрнатиш, ахборот тўплаш, турли ижтимоий муносабатлар ўрнатиш ва ривожлантириш, боланинг вербал ва невербал хулқ-атвори кузатиш.

Компенсация - бузилган функциялар ўрнини тўлдириш, ривожлантириш.

Конкретлик - умумий фикрлардан воз кечиш ва саволларга аниқ жавоб бериш қобилияти.

Компенсация (юнонча «сомпенсатио» – ўрнини тўлдириш, тенглаштириш) - олий нерв фаолиятининг захира имкониятларига таянган ҳолда организмнинг бузилган ёки ривожланмаган функцияларининг ўрнини тўлдириш ёки қайта қуриш.

Коррекция (юнонча «соррестиио» - тузатиш) - педагогик услуб ва тадбирлардан иборат махсус тизими ёрдамида аномал болаларнинг психик ва жисмоний ривожланишидаги камчиликларини қисман ёки тўлиқ тузатиш.

Коррекция (махсус) педагогика (дефектология - юнонча «дефестус» – нуқсон, камчилик, «логос» – фан, таълим) – ривожланишда жисмоний ёки психик камчиликка эга, махсус, индивидуал тарбиялаш ва ўқитиш методларига асосланган, саломатлик имкониятлари чекланган боланинг индивидуаллиги ҳамда шахсини ривожлантириш жараёнини бошқариш моҳияти, қонуниятларини ўрганувчи фан.

Коррекцион тарбия - жамиятдаги ҳаётга кўникиш учун шароитлар яратиш, баъзи тоифа одамларни ривожланиш нуқсонларини енгиб ўтиш ёки бартараф этиш.

Коррекцион-тарбиявий ишлар - шахснинг аномал ривожланиши хусусиятларига кўра умумий педагогик таъсир кўрсатиш чора-тадбирлари тизими.

Маданият («султура» сўздан олинган бўлиб, парвариш қилиш, ишлов бериш маъносини билдиради) – ижтимоий тараққиёт давомида инсонларнинг фаолияти туфайли қўлга киритилиб, уларнинг ижтимоий эҳтиёжларини қондиришга хизмат қилувчи моддий ва маънавий бойликлар тизими.

Маданиятчилиқ - бола тарбияси ва ижтимоийлашуви жараёни шу жамият ва миллатнинг маънавий ва моддий маданияти асосида қурилиши лозим.

Мазмун (таълим (билим олиш) мазмуни) – таълим жараёнида шахс томонидан ўзлаштирилиши зарур бўлган илмий билим, амалий кўникма, малака, фикрлаш ҳамда фаолият усуллари тизими.

Мафкура (арабча «мафкура» - нақтаи назар ва эътиқодлар тизими, мажмуи) – жамиятдаги муайян сиёсий, ҳуқуқий, ахлоқий, диний, бадий, фалсафий, илмий қарашлар, шунингдек, маънавий-ахлоқий юксалиш, маърифий-тарбиявий ишларнинг ривожини таъминловчи, уларнинг мақсад ва йўналишларини аниқлашда етакчи ўрин тутувчи ғоялар тизими.

Машқ ва ўргатиш (фаолиятда машқлантириш) методлари - муайян машқ ёрдамида болалар фаолиятини оқилона, мақсадга мувофиқ ва ҳар томонлама пухта ташкил қилиш, уларни ахлоқ меъёрлари ва ҳулқ-атвор қоидаларини бажаришга одатлантириш усуллари.

Маълумот – таълим-тарбия натижасида ўзлаштирилган ва тизимлаштирилган билим, ҳосил қилинган кўникма ва малакалар ҳамда таркиб топган дунёқараш мажмуи.

Маънавият (арабча «маънавият» - маънолар мажмуи) – моҳиятига кўра ижтимоий тараққиётга ижобий таъсир ўтказувчи фалсафий, ҳуқуқий, илмий, бадий, ахлоқий, диний тасаввур, тушунча ва ғоялар мажмуи.

Маърифат – шахс онгига илмий билим, ахлоқ қоидалари ҳамда ижтимоий муносабатларни тартибга солувчи ҳуқуқий меъёрларни

сингдириш, таълим-тарбияни такомиллаштириш, миллий мерос ва умуминсоний кадриятларни ўрганиш, уларни тарғиб этиш мақсадида амалга ошириладиган тадбирлар тизими.

Метод - юнонча таржимаси «тадқиқот, усул, мақсадга эришиш йўли» каби маъноларни англатади.

Методика (фан сифатида)– хусусий фанларни ўқитишнинг ўзига хос хусусиятларини ўрганади.

Меҳнат тарбияси - шахсга меҳнатнинг моҳиятини чуқур англатиш, уларда меҳнатга онгли муносабат, шунингдек, муайян ижтимоий-фойдали ҳаракат ёки касбий кўникма ва малакаларини шакллантиришга йўналтирилган педагогик фаолият жараёни; ижтимоий тарбиянинг таркибий қисми.

“Мен” концепцияси - инсоннинг ўзи ҳақидаги тасаввурлари тизими.

Микросоциум - ўз таркибига оила, кўшничлик, тенгдошлар гуруҳлари, турли ижтимоий, давлат, диний, хусусий ва тарбиявий ташкилотлари мавжуд, муайян ҳудудда фаолият юритувчи жамият.

Мунозара (тарбия методи сифатида) - тарбияланувчиларга ҳиссий-оғзаки таъсир кўрсатиш асосида уларда маънавий-ахлоқий сифатларни шакллантиришга йўналтирилган баҳс-мунозара усули.

Назоратсизлик - болаларни, уларнинг хулқ-атворини, бўш вақтларини қандай ўтказишларини назорат қилмаслик, уларнинг тарбияси ҳақида қайғурмаслик.

Нафосат диди - шахснинг буюм ёки ҳодисага нисбатан муносабат билдириш тури, объектив нафосат ўлчови.

Нафосат маданияти - гўзалликни ҳис этиш, ундан завқланиш, мавжуд гўзалликларни асраш ва бойитиш йўлида ўзлаштирилган билим ҳамда амалга ошириладиган нафосат фаолиятини ташкил этиш даражасининг сифат кўрсаткичи.

Нафосат онги - гўзаллик, гўзалликни ҳис этиш, унинг моҳиятини англаш, нафосат ҳис-туйғуси, нафосат диди каби тушунчаларнинг онгда акс этиши.

Нафосат тарбияси (эстетик тарбия- лотинча «естезио» гўзалликни ҳис қиламан) - ўқувчиларни воқелик, табиат, ижтимоий ва меҳнат муносабатлари ва турмуш гўзалликларини англаш, идрок этиш ва тўғри тушунишга ўргатиш, уларнинг бадий дидини ўстириш, уларда

гўзалликка муҳаббат уйғотиш, улар томонидан гўзалликни яратиш қобилиятларини тарбиялашга йўналтирилган педагогик жараён; ижтимоий тарбиянинг муҳим таркибий қисми.

Оила – кишиларнинг никоҳ ёки қон-қариндошлик ришталари, умумий турмуш тарзи, ахлокий масъулият ҳамда ўзаро ёрдамга асосланувчи кичик гуруҳи.

Оилавий муносабатлар – ота-оналар (ёки боланинг камолоти учун масъул бўлган шахслар) ҳамда фарзандлар ўртасида турли йўналишларда ташкил этилувчи муносабатлар.

Оила тарбияси – ота-оналар (ёки бола камолоти учун масъул шахслар) томонидан ташкил этилувчи ҳамда фарзандларни ҳар томонлама етуқ, соғлом этиб тарбиялашга йўналтирилган педагогик жараён.

Педагогик таълим - ўқувчи ва ўқувчилар жамоаси шахсиятини таълим-тарбия жараёнига индивидуал ва дифференциал ёндошувни таъминлаш учун ўрганиш.

Педагогик илмий-тадқиқот методлари – шахсни тарбиялаш, унга муайян йўналишларда чуқур, пухта илмий билимларни бериш тамойиллари, объектив ва субъектив омилларини аниқловчи педагогик жараённинг ички моҳияти, алоқа ва қонуниятларини махсус текшириш ва билиш усуллари.

Педагогик қаровсизлик - шахс ривожланишига барча омиллар мажмуасининг дезинтегрatsия таъсири оқибати. Улар авваламбор тўлақонли индивидуал-психологик ривожланишни таъминловчи етакчи фаолият турларини қониқарсиз ўзлаштиришда намоён бўлади.

Педагогик талаб - турли ҳаракатларни бажариш, муайян фаолият жараёнида иштирок этишда ўқувчи амал қилиши зарур бўлган ижтимоий хулқ-атвор меъёрларини ифодаловчи вазифа; тарбиянинг энг муҳим усули.

Профессонал ижтимоий педагогик фаолият - болалар ва ўсмирларни ўраб турувчи микрожамиётда ижтимоий тарбияси бўйича босқичма-босқич иш олиб бориш бўлиб, болаларнинг муваффақиятли адаптatsияси, индивидуаллашуви ва интегрatsиясига қаратилган. Унинг объекти бола ҳисобланиб, предмети-болаларнинг ижтимоий тарбияси жараёнидир.

Рағбатлантириш - тарбияланувчининг хатти-ҳаракати ва фаолиятига ижобий баҳо бериш асосида унга ишонч билдириш, кўнгилни кўтариш ва уни қўллаб-қувватлаш усули.

Раҳмдиллик - кимгадир ёрдам беришга тайёр бўлиш ёки кимнидир ҳамдардлик, инсонпарварлик туфайли кечириш.

Реабилитация - беморнинг психофизик имкониятлари доирасида нормал меҳнат ва ҳаётга қайтиши. Бу авваламбор тиббиёт ёрдамидан инсоннинг жисмоний нуқсонларини бартараф этиш, иккинчидан махсус ўқув методларини қўллаш, учинчидан профессионал тайёргарлик асосида эришилади.

Референт гуруҳ - инсон учун ўлчов бирлиги ҳисобланган тавсиялар, маълумотлар.

Рефлексия - инсоннинг ички руҳий фаолияти бўлиб, ўз хатти - ҳаракатлари, хислатлари, ҳолатларини англаб олишга қаратилган; инсоннинг ўз маънавий дунёсини англаб олиши.

Ривожланиш – шахснинг физиологик ва интеллектуал ўсишида намоён бўладиган миқдор ва сифат ўзгаришлар моҳиятини ифода этувчи мураккаб жараён.

Ижтимоий адаптация (юнонча адапто - мослашиш) – аномал болалар индивидуал ёки гуруҳли хулқларининг ижтимоий кадриятлар ва хулқ-атвор қоидалари тизимига мос келиши.

Ижтимоийлашув – ижтимоий муносабатлар жараёнида фаол иштирок этиши асосида шахснинг ҳаёт ва ишлаб чиқариш жараёнига мослашуви.

Ижтимоий онгни шакллантирувчи методлар - ўқувчиларда маънавий-ахлоқий сифатлар, эътикод ҳамда дунёқарашни шакллантириш мақсадида уларнинг онги, ҳис-туйғуси ва иродасига таъсир кўрсатиш усуллари.

Ижтимоий педагогика – ижтимоий муносабатлар жараёнида педагогик ғояларнинг тутган ўрни ва роли, шахсни касбий ва ижтимоий фаолиятга йўналтириш муаммоларини ўрганеди.

Ижтимоий реабилитация (юнонча реҳабилитас – лаёқати, қобилиятини тиклаш) - аномал боланинг психофизиологик имкониятларига таянган ҳолда унинг ижтимоий муносабатлар жараёнида иштирок этиши учун зарур шароит яратиш, ижтимоий фаолият ва меҳнатга жалб этиш.

Изоҳлаш (тарбия методи сифатида) – тарбияланувчига ҳиссий-оғзаки таъсир этиш усули.

Илмий дуёқараш - узлуксиз, изчил равишда мавжуд фанлар асосларини пухта ўзлаштириб бориш, ижтимоий муносабатлар жараёнида фаол иштирок этиш натижасида барқарорлашган дунёқараш шакли.

Илмий тафаккур – инсон ақлий фаолиятининг юксак шакли саналиб, ижтимоий воқеа-ҳодисалар, жараёнларга нисбатан илмий ёндашув.

Илмий қараш (юнонча «идея» - гоя, тасаввур, тушунчалар йиғиндиси) - муайян ҳодиса, жараённинг моҳиятини ёритувчи, илмий жиҳатдан асосланган фикр, гоя.

Индивид (лотинча “индивидуум” бўлинмас, ягона, алоҳида деган маъноларни англатади) – хатти-ҳаракатларини шартли рефлекс ёрдамидагина ташкил эта олувчи биологик мавжудот.

Индивидуаллик - шахснинг ўзига хос хусусиятлари.

Институт - билимларнинг битта соҳаси доирасида аниқ йўналишлар бўйича олий ва қоидага кўра олий ўқув юртидан кейинги таълим дастурларини амалга оширувчи, юридик мақомга эга таълим муассасаси.

Иқтисодий тарбия - ўқувчиларга иқтисодий билимларни бериш, уларда иқтисодий фаолият (оила бюджетини шакллантириш, хўжаликни юритиш, мавжуд моддий бойликларни асраш, кўпайтириш, савдо-сотик муносабатларини тўғри ташкил этиш ва ҳоказолар)ни ташкил этиш кўникма ва малакаларини шакллантиришдан иборат педагогик жараён.

Иқтисодий таълим - ўқувчиларга хўжалик юритиш тизими (оила бюджетини шакллантириш, хўжаликни юритиш, мавжуд моддий бойликларни асраш, кўпайтириш, савдо-сотик муносабатларини тўғри ташкил этиш ва ҳоказолар) тўғрисидаги назарий билимларни беришга йўналтирилган педагогик жараён.

Ёш хусусиятлари - муайян бир ёш даврига хос бўлган анатомик, физиологик (жисмоний) ва психологик хусусиятлар.

Социум - инсоннинг ижтимоий атроф-муҳити, ҳамжамияти.

Субмаданият - муайян инсонлар гуруҳининг ҳаёт тарзига таъсир килувчи ижтимоий психологик белгилар (норма, кадрият, стереотип, дид) мажмуаси.

Сухбат – савол ва жавоб шаклидаги диалогик таълим методи.

Тамойил (юнонча «принсипиум») – бирор-бир назариянинг асоси. негизи, асосий бошлангич коидаси; бошқарувчи ғоя, фаолиятнинг асосий коидаси; умумлаштирилган талаб.

Тарбия – муайян, аниқ мақсад ҳамда ижтимоий-тарихий тажриба асосида шахсни ҳар томонлама ўстириш, унинг онги, хулқ-атвори ва дунёқарашини таркиб топтириш жараёни.

Тарбия жараёни - ота-она ва ўқувчи (тарбиячи ва тарбияланувчи)лар ўртасида ташкил этилувчи ҳамда аниқ мақсадга йўналтирилган самарали ҳамкорлик жараёни.

Тарбия мазмуни - шахснинг шаклланишига қўйилувчи ижтимоий талаблар моҳияти.

Тарбия методи (юнонча «методос» – йўл) – тарбия мақсадига эришиш йўли; тарбияланувчиларнинг онги, иродаси, туйғулари ва хулқига таъсир этиш усуллари.

Тарбия назарияси – педагогиканинг муҳим таркибий қисми; тарбиявий жараён мазмуни, шакл, метод, восита ва усуллари ҳамда уни ташкил этиш муаммоларини ўрганади.

Ташхис – дидактик жараён кечадиган барча шароитларни ойдинлаштириш, унинг натижаларини белгилаш.

Тафаккур (ижтимоий воқеа-ҳодисаларнинг онгда тўлақонли акс этиши, инсон ақлий фаолиятининг юксак шакли).

Таянч шахс - инсоннинг асосий ҳаётий интилишларини белгилаб берувчи табиий қолипдир. Таянч интилишлар ҳаммада бир хил бўлади, бироқ уларнинг намоён бўлиши генетик ва ташқи омилларга боғлиқ бўлади.

Тиббий-ижтимоий ёрдам - таълим-тарбия жараёнида соғлиқни тиклаш ёки мустаҳкамлашга қаратилган чора-тадбирлар.

Тизим (мустақил тушунча сифатида) - ўзаро боғланган кўплаб элементлар (таркибий қисмлар) ўртасидаги мустаҳкам бирлик ва ўзаро яхлитлик.

Шахслараро муносабатлар - оммавий ижтимоийпсихологик ҳодисалар бўлиб, бир гуруҳда бўлган ва биргаликдаги фаолият ҳамда мулоқот жараёнида бир-бирига таъсир кўрсатувчи шахслар ўртасидаги ўзаро муносабатларда намоён бўлади.

Шахслараро муомала - инсонлар орасида алоқалар ўрнатишнинг мураккаб жараёни. Педагогик жамоада шахслараро муомаланинг куйидаги хусусиятлари тўғрилинишга муҳтож: баъзи педагогларнинг сабрсизлиги, иродасизлиги, касбдошларини тинлай олмаслик, ўз мақомини оклаш. ижтимоий педагогик тренинглар, бошланғич педагог мактаблари орқали сабр-матонат, тинглаш маданияти каби хислатларни шакллантириш бўлади.

Шахснинг ҳаёт тарзи - мақсадга мувофиқ шаклланган кизиқишлар, фаолият турлари ва ҳаёт йўллари тизими.

Шахснинг ўз-ўзини ривожлантириши - бу инсоннинг ўз ҳаётининг фаолиятининг субъектига айланишидир. Субъектлик-инсоннинг ҳаётдаги фаол, мустақил ҳолати ва мақоми. У инсон туғилишиданок унга хос бўлиб, унинг илк психологик намоён бўлиши боланинг жонланиши ҳисобланади. Ёш ўтган сари у ўз шакллариини ўзгартирадидинсонда ахлоқий, эстетик, ижтимоий ва психологик кўзгатувчи сабаблар пайдо бўлади. Инсон ўз-ўзини англаш, муомала ва фаолият субъектига айланади. Бу фаоллик ҳам шаклан ҳам мазмунан ўзгаради. Инсон қанчалик ёши ўца у шунчалик кўпроқ ўз-ўзини ривожлантириш субъекти бўлади.

Хайрия - алоҳида шахслар ёки ташкилотлар томонидан кам таъминланган оилалар, муҳтожларга кўрсатиладиган ёрдам.

Ҳомийлик - вояга етмаганларнинг (бошқа тоифа инсонларнинг ҳам) шахсий ва мулкый ҳуқуқларини ҳимоя қилиш шакли, яъни ҳомийликда васийликка қараганда анча кенг тоифадаги болалар ҳуқуқлари ҳимоя қилиниши мумкин.

Ҳуқуқбузарлик - бирор-бир ҳуқуқни бузувчи ҳар қандай хатти-ҳаракат. Ҳуқуқбузарликлар ижтимоий хавфли ҳаракат ва жиноятларга бўлинади.

Усул - муайян ўқув материални ўзлаштиришда қўлланилаётган асосий таълим методи билан бирга иккинчи бир таълим методининг айрим элементларидан фойдаланиш.

Фаолият - шахс томонидан табиий ва ижтимоий мақсадга мувофиқ ташкил этилувчи кундалик, ижтимоий ёки касбий ҳаракатларнинг муайян шакли, кўриниши.

Фуқаро – фуқаролиги ҳуқуқий жиҳатдан эътироф этилган ҳамда муайян жамият (давлат) аъзоси бўлган шахс.

Фуқаролик – ҳуқуқий ва ахлоқий меъёрларга онгли риоя этиш, маълум ҳуқуқлардан фойдаланиш ҳамда бурчларни бажаришга масъуллик билан ёндошув, меҳнат жараёни ва жамоадаги фаоллик, маънавий етуклик асосида муайян давлатга мансублик.

Фуқаролик тарбияси – фуқаролик тушунчасининг моҳиятини англатиш орқали ўқувчиларда юксак даражадаги фуқаролик маданиятини шакллантириш, уларни халқ, Ватан, жамият учун фидоий фуқаролар этиб тарбиялашдан иборат.

Шахс - психологик жиҳатдан тараққий этган, шахсий хусусиятлари ва хатти-ҳаракатлари билан бошқалардан ажралиб турувчи, муайян хулқ-атвор ва дунёқарашга эга бўлган жамият аъзоси.

Шахсни ижтимоийлаштириш - уни жамият томонидан тан олинган хулқ-атвор меъёрлари, билим ҳамда кадриятлар тизимини ўзлаштиришдан иборат ижтимоий ҳаётга жалб этиш жараёни.

Шкалалаш – аниқ жараёнларни рақамлар тизими ёрдамида моделлаштириш.

Эмоционал зарарланиш - бевосита эмоционал ҳолатларни узатиш орқали таъсир кўрсатиш (қўл, юз хатти-ҳаракатлари, интонация).

Эмпатия - дунёга бошқалар назари билан қараш, уни бошқалар каби тушуниш, бошқаларнинг хатти-ҳаракатларини уларнинг нуқтаи назарига кўра қабул қилиш ва шу билан бирга ўзининг тушунчасини билдиришга қодирлик.

Экологик маданият - ўқувчининг ижтимоий талабларга мувофиқ табиат ва атроф-муҳит муҳофазасини ташкил этиш қобилияти.

Экологик онг - табиат ва атроф-муҳитнинг мавжуд ҳолати, уларни муҳофаза этиш борасидаги тушунчаларнинг онгдаги ифодаси.

Экологик маданият - ўқувчининг ижтимоий талабларга мувофиқ табиат ва атроф-муҳит муҳофазасини ташкил этиш қобилияти.

Экологик тарбия - ўқувчиларга дастлабки экологик билимларни бериш, уларнинг мавжуд экологик билимларини бойитиш, уларда табиат ва атроф-муҳит муҳофазасини ташкил этиш кўникма ва малакаларни шакллантиришга қаратилган педагогик жараён.

Экологик таълим - ўқувчига аниқ мақсадга мувофиқ, изчил, тизимли ва узлуксиз равишда назарий экологик билимларни беришга йўналтирилган таълимий жараён.

Экологик фаолият - экологик билимларга таянилган ҳолда табиат ва атроф-муҳит муҳофазасини таъминлаш борасида амалга ошириладиган хатти-ҳаракатлар мажмуи.

Эстетик тарбия - ўқувчиларни табиат, ижтимоий ва меҳнат муносабатлари, турмуш гўзаллигини идрок этиш, тўғри тушунишга ўргатиш, уларнинг бадиий дидини ўстириш, уларда гўзалликка муҳаббат уйғотиш ва ҳаётига гўзаллик олиб кириш қobiliyatини тарбиялаш жараёни; ижтимоий тарбиянинг таркибий қисми.

Этиқод - дунёқараш негизида акс этувчи ижтимоий- фалсафий, ҳуқуқий, маънавий-ахлоқий, эстетик иктисодий, ҳамда экологик билимларнинг такомиллашган кўриниши; муайян ғояга чексиз ишонч.

Ўзаро муносабатлар - жамоада ижтимоий психологик иқлимни шакллантириш асоси.

Ўз-ўзини актуаллаштириш - инсоннинг ўз шахсий имкониятларини тўлиқ аниқлашга ва ривожлантиришга қаратилган доимий интилиш.

Ўз-ўзини англаш - инсон онгининг энг олий иродаси бўлиб, ўзи ҳақидаги тасаввурлар, хулқ-атвори, фаолияти, эҳтиёжларини англашдан намоён бўлади.

Ўз-ўзини тарбиялаш - инсоннинг ўзида ижобий хислатларни шакллантириш ва салбий хислатларни бартараф этишга қаратилган, ташкиллаштирилган фаолияти.

Қадриятлар - ҳаракат усули, методикаси ва унинг индивидуал етимга айланиши учун шарт-шароит яратиш.

Қурилма (установка) - муайян хулқ-атвор, тасаввурни бошдан кечиришга тайёр бўлиш. Қурилмалар фаолиятнинг барқарор кечишини белгилаб беришади. Агар шахсий қурилмалар касбий фаолиятнинг характерини белгилаб берса ижтимоий қурилмалар мутахассиснинг миждоз билан ўзаро муносабати усулларига ойдинлик киритади.

Ўз-ўзини тарбиялаш методлари - ўқувчиларнинг ўзини ўзи идора қилишлари, турли ўқувчилар органлари фаолиятида фаол иштирок этишларини таъминлаш, уларнинг ижтимоий мавқеларини ошириш мақсадида қўлланилувчи усуллар.

Ўз-ўзини таҳлил (назорат) қилиш - ўз шахси, мавжуд фазилатлари, хатти-ҳаракати, хулқ-атворини таҳлил қилиш, мавжуд

сифатларни бойитиш ёки салбий одатларни бартараф этишга қаратилган фаолият усули.

Ўз-ўзини қайта тарбиялаш – шахснинг ўзидаги салбий одатлар, характеридаги зарарли сифатларни йўқотиш, уларни бартараф этишга қаратилган ички фаолияти жараёни.

Ҳарбий ватанпарварлик тарбияси - ёшларни ватан ҳимояси ҳамда ҳарбий мудофаага тайёрлаш, уларда фавқулодда ҳолатларда ҳарбий мудофаани ташкил этиш кўникма ва малакаларини шакллантиришга йўналтирилган педагогик жараён.

Ҳикоя – ота-оналар томонидан далил, ҳодиса ва воқеаларнинг яхлит ёки қисмларга бўлиб, тасвирий воситалар ёрдамида образли тасвирлаш йўли билан ихчам, қисқа ва изчил баён қилиниши.

Ҳуқуқий маданият – шахс томонидан ҳуқуқий билимларнинг ўзлаштирилиши ҳамда ҳуқуқий фаолиятни ташкил этиш даражасининг сифат кўрсаткичи.

Ҳуқуқий онг - муайян жамиятнинг моддий ҳаёт тарзи билан белгиланадиган тасаввур, идрок, тафаккур ва эътиқодлар тизими бўлиб, ижтимоий-психологик ҳодиса сифатида мураккаб тузилишга эга.

Ҳуқуқий тарбия - шахс томонидан ўзлаштирилган назарий-ҳуқуқий билимлар негизида ҳуқуқий фаолиятни ташкил этиш кўникма ва малакаларини ҳосил қилиш, унда ижобий ҳуқуқий сифатларни қарор топтириш ва ҳуқуқий маданиятни шакллантиришга йўналтирилган педагогик жараён.

Ҳуқуқий таълим - ўқувчиларга ҳуқуқий меъёрлар, қонунлар ҳамда ижтимоий-ҳуқуқий муносабатлар моҳияти тўғрисидаги тизимланган билимларни бериш, уларда ҳуқуқий билимларни эгаллашга бўлган эҳтиёжни юзага келтириш, ҳуқуқий онгни шакллантириш жараёни.

Ҳуқуқий фаолият - ҳуқуқий меъёрлар, қонунлар талабларига нисбатан онгли ёндашиш, уларга қатъий ва оғишмай амал қилиш, қонунларни ҳурмат қилиш, уларни шахс эркини ҳимоя қилиш кафолати сифатида эътироф этиш, ҳуқуқий муносабатлар жараёнидаги фаол иштирокни ташкил этишга йўналтирилган амалий хатти-ҳаракатлар мажмуи.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР ВА МАНБАЛАР РЎҲАТИ

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2022. – 21-22-бетлар.
2. Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2010.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сон Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 6-сон. 70-модда.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги «Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида»ги ПФ-60-сон.
5. “Ёш оилаларни моддий ва маънавий қўллаб-қувватлашга доир қўшимча чора-тадбирлар” тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармони ПФ-3878 19 май 2007 й.
6. “Ўзбекистон Республикаси оилани мустаҳкамлаш бўйича концепцияси” Ўзбекистон Республикаси Президентининг 27.06.2018 қабул қилинган Қарори.
7. Узлуксиз маънавий тарбия Концепцияси. / Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 31 декабрдаги “Узлуксиз маънавий тарбия концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 1059-сон Қарори 1-илоvasи. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 03.01.2020 й., 09/20/1059/4265-сон.
8. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб ҳалқимиз билан бирга қураимиз. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 488 б.
9. Каримов И.А. Ўзбекистон миллий истиклол, иқтисод, сиёсат, мафкура – Тошкент: Ўзбекистон, 1996. – 14 -бет.
10. Каримов И.А. Оила фаровонлиги - миллат фаровонлиги / Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг беш йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. Халқ сўзи, 1997 йил 5-декабрь.
11. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008. – 52-бет.
12. Миллий истиклол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. – Тошкент: Ўзбекистон, 2000. – 66-бет.
13. Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Т.: Ўзбекистон, 1992. –160 б.

14. Азаров Ю.П. Семейная педагогика. СПб.: Питер, 2011. — 400 с.: ил. — (Мастера психологии).
15. Азаров Ю.П. «Семейная педагогика. Воспитание ребенка в любви, свободе и творчестве. - М.: "Эксмо", 2015. - 496 с.
16. Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. 20 жилдлик (1987-2003)
17. Арабов И. А. Семья и этнокультурные традиции воспитания семьянина. Монография. - Карачаевск: КЧГПУ, 2016. – 104 с.
18. Арипова Г.Ш., Оилада толерантлик тафаккурини шакллантириш. Пед.фан.ном.дисс. Т.: 2011
19. Артикова М.Б., Умумтаълим мактаби ва оила ҳамкорлиги асосида ўқувчиларда тадбиркорлик кўникмаларини ривожлантириш. Пед.фан.док.дисс. Т.: 2019.
20. Ал-Бухорий, Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил. Ҳадис. 4 китоб. Ал-Жомеъ ас-сахих (Ишонarli тўплам) 1-к. /Арабчадан З.Исмоил тарж.- Т.: Қомуслар Бош таҳририяти, 1991. - 560 б.
- 21.
22. “Баркамол авлод йили” Давлат дастури. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2010. – 21-бет.
23. Бобоев Х., Ҳасанов С. “Авесто” – маънавиятимиз сарчашмаси. – Тошкент: “Адолат”, 2001.
24. Большая психологическая энциклопедия. Самое полное современное издание. – Москва: Эксмо, 2007. – С. 287.
25. Буюк сиймолар, алломалар (Ўрта Осиёлик машхур мутафаккир ва донишмандлар). К.2. /Нашрга тайёр. ва масъул муҳар. М.М.Хайруллаев. - Т.: А.Қодирий номидаги Халқ мероси нашриёти, 1996. - 120 б.
26. Иммануил Кант Педагогика тўғрисида. Немис тилидан М. Акбаров таржимаси. –Тошкент. “Нисо Полиграф”, 2013. – 232б.
27. Ибн Сино, Абу Али. Тиб қонунлари. 1-китоб. – Тошкент: “Фан” нашриёти, 1959. – 293-бет.
28. Иномова М. Оилада болаларнинг маънавий-ахлоқий тарбияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1998. – 258 б.
29. Иномова М. Оилада болаларни маънавий-ахлоқий тарбиялашда миллий қадриятларнинг педагогик асослари: Педагогика фанлари док. дисс. – Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ, 1998. – 258 б.
30. Куръони Карим маъноларининг таржима ва тавсири / Тарж.ва тафсир муал. Шайх А.Мансур. Таҳр.ҳайъати: У.Алимов ва б. – Тошкент: “Тошкент ислом университети” НМБ, 2012. – 254-бет.

31. Каримова О., Ғоффоров З. Давлат ва ҳуқуқ асослари / Дарслик. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – 463-бет.
32. Каримова О. Ҳуқуқшунослик / Академик литсей ва касб-ҳунар коллежлари учун дарслик. – Тошкент: “Шарк” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси Бош таҳририяти, 2007. – 106-бет.
33. Каримова В. Оила психологияси. – Тошкент. Ўқитувчи, 2007. - 316 б
34. Каримова О. Оила ҳуқуқи асослари – Тошкент: “Ўқитувчи”, 2003. 154 б.
35. Каримова В. Оилавий ҳаёт психологияси – Тошкент: Фан, 2006. 142 б.
36. Қаххорова М., А.Мусурмонова, М.Нурматова Маҳалла ва оилада ижтимоий-маънавий муҳитни соғломлаштириш. –Т.: Фан нашриёти, 2021й.
- 37.
38. Квинтилиан. О воспитании оратора. Часть I. – Москва: Санкт-Петербург – С. 118.
39. Махмудов Т. “Авесто” ҳақида. – Тошкент: “Шарк”, 2001.
40. Мунавваров А.Қ. Оила педагогикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1994.
41. Мусурмонова О. Оила маънавияти – миллий гуруҳ / Ўқув қўлл. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 1999. – 200 б.
42. Мусурмонова О. Маънавий кадриятлар ва ёшлар тарбияси. –Тошкент: Ўқитувчи, 1996.
43. Оила, маҳалла ва таълим муассасаси Концепцияси. – Тошкент: РТМ, 1993.
44. О.Ҳасанбоева ва б. Оила педагогикаси. – Тошкент: “Алоқаш”, 2007. – 384 бет.
45. Оила психологияси / Акад.литсей ва касб-ҳунар коллежлари ўқувчилари учун ўқув қўлланма. Г.Б.Шоумаров ва б. Г.Б.Шоумаровнинг таҳрири остида. – Тошкент: “Шарк”, 2008. – 296 бет.
46. Педагогика тарихи / К.Ҳошимов, С.Нишонова, М.Иномова, Р.Ҳасанов. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996.
47. Подласый И.П. Педагогика. – М.: Гуманист.изд.центр ВЛАДОС, 2003. – 256 с.
48. Педагогический энциклопедический словарь – Москва: Владос, 2002. – С.257.
49. Педагогика назарияси ва тарихи. Педагогика назарияси. 1-қисм / Олий таълим муассасалари учун дарслик. М.Х.Тохтаходжаеванинг умуний

тахрири остида. М.Х.Тохтаходжаева ва б. – Тошкент: “Иқтисод-молия”, 2007. – 285-бет.

50. Педагогика назарияси / Олий таълим муассасалари учун дарслик. Муаллифлар: М.Х.Тохтаходжаева ва б. Проф. М.Х.Тохтаходжаеванинг умум.таҳр.остида. – Тошкент: “Молия-иқтисод”, 2010. – 302-бет.

51. Педагогик маҳорат: схема ва расмларда / Методик қўлл. Н.Эркабоева, М.Усмонбоева, М.Иргашова, Н.Хўжаназарова. – Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ, 2012. – 57-бет.

52. Педагогика: 1000 та саволга 1000 та жавоб / Мет.қўлл. У.И.Иноятов, Н.А.Муслимов, М.Усмонбоева, Д.Иноғомова. – Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ, 2012. – 98-бет.

53. Слестёнина В.А. Общая педагогика. – М.: Владос, 2003. Ч.1.

54. Саломатлик. Оммабоп медицина энциклопедияси. – Тошкент: Ўзбек энциклопедияси Бош редакцияси. – 1985. – 41-бет.

55. Сафаров О. Оила маънавияти. – Тошкент: Маънавият, 2009. – 248 б.

56. Сафаров О. Махмудов М. Оила маънавияти. –Тошкент: “Маънавият” 2009. – 248-бет.

57. Тарбия / ота-оналар ва мураббийлар учун энциклопедия. Тузувчи: М.Н.Аминов. Масъул муҳар. А.Мажидов. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2010. – 141-бет.

58. Педагогика назарияси ва тарихи. Педагогика назарияси. 1-қисм / Олий таълим муассасалари учун дарслик. М.Х.Тўхтаходжаеванинг умумий таҳрири остида. М.Х.Тўхтаходжаева ва б. – Тошкент: “Iqtisod-moliya”, 2007. – 302-бет.

59. Тросян В. История образования и педагогической мысли. – Москва: Педагогика, 2006.

60. Тўраева О. Оилавий ҳаёт этикаси ва психологияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1990. 154 б.

61. Фитрат А. Оила ёки оила бошқариш тартиблар. –Тошкент: “Маънавият” нашриёти, 1998. – 53-бет.

62. Холиқов А. Педагогик маҳорат. – Тошкент: ИҚТИСОД МОЛИЯ, 2011. 425 б.

63. Хўжаниёзов Т. Оила тарихи ва ҳуқук. – Тошкент: Адолат нашриёти, 2006. – 255 бет.

64. Эгамбердиева Н.М. Ижтимоий педагогика. Тошкент: А.Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2009. – 232 бет.

65. Ўзбек тилининг изоҳли луҳати. Е – М / 5 жилдли. Иккинчи жилд. А.Мадвалиев таҳрири остида. Таҳрир хайъати: Э.Бегматов ва б. – Тошкент:

“Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. – 636-бет.

66. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Н – Тартибли / 1жилдли. Учинчи жилд. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2007. – 680 бет.

67. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. Мирий – Пархиш / 6-том. – Тошкент: “Ўзбекистон Миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2003. – 469-бет.

68. Ўзбекистан Миллий энциклопедияси. Шарқ – Қизилқум / 10-жилд. Таҳрир ҳайъати А.Азизхўжаев ва б.қ. – Тошкент: “Ўзбекистан миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2005. – 269-бет.

69. Қодирий, А. Ўткан кунлар / XX аср ўзбек роман туркуми. Таҳрир ҳайъати И. Шоғуломов ва б.қ. – Тошкент: “Шарқ” нашриёт-матбаа концерни, 1995.

70. Қуронов М. Оталар китоби (Ёш оталар учун тарбия тўғрисида биринчи китоб). – Т.: “Ўзбекистон”, 2006. – 80б.

71. Қуронов М. Миллий тарбия. – Тошкент: Маънавият, 2007. – 240 б.

72. Қуронов М. Болам бахтли бўлсин, десангиз...: ота-оналар учун. - Т.: “Маънавият”, 2013. – 320.

73. Қуръони Карим маъноларининг таржима ва тавсири / Тарж.ва тафсир муал. Шайх А.Мансур. Таҳр.ҳайъати: У.Алимов ва б.қ. – Тошкент: “Тошкент ислом университети” НМБ, 2012. – 404-бет.

74. Ғофуров И. Ўзбекистон қиёфаси: мозийга назар, муҳокама, мушоҳада. Давра суҳбати / Миллий тикланиш газетаси, 1996 йил, 6 март.

75. Ҳасанбоева О. ва бошқалар. Оилада баркамол авлод тарбияси. – Т.: “Фан ва технология”, 2010. – 361 бет.

76. Ҳошимов К., Очил С. Ўзбек педагогикаси антологияси. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 2010. – 421 б.

77. Catarsi Ye. Pedagogy of the family. - Italiy.: I libri di Yemil, 2012.

78. James H., Bray Mark Stanton. The Wiley-Blakwell Handbook of Family Psychology. –USA, Springer, 2012.

МУНДАРИЖА

	КИРИШ	3
И	ОИЛА ПЕДАГОГИКАСИ – ЎҚУВ ФАНИ СИФАТИДА.....	5
БОБ.	Оила педагогикаси ўқув фанининг мақсад, вазифалари ва предмети	-
	Чет элларда оила педагогикаси фанининг ривожланиш тарихи	33
	Ўзбекистонда “Оила педагогикаси” фанининг ривожланиш тарихи	54
	Оиланинг ҳуқуқий асослари. Ота-оналар ва фарзандларнинг бурч, мажбуриятлари	73
	Оила турлари	89
	Оиланинг вазифалари	100
	Замонавий оилаларнинг ўзига хос хусусиятлари	118
ИИ	ОИЛАДА ФАРЗАНД ТАРБИЯСИНИНГ ТАШКИЛ ЭТИЛИШИ	130
БОБ.	...	
	Оила тарбиясининг мазмун-моҳияти	-
	Оила тарбиясининг шакл, метод ва воситалари	143
	Оилада болаларни миллий ифтихор ва миллий ғурур руҳида тарбиялаш	156
	Оилада болалар билан мулоқотни йўлга қўйишнинг педагогик- психологик шарт-шароитлари	177
	Бола тарбиясида оила, маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлиги	204
	ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАР.....	441
	ТАЯНЧ ТУШУНЧАЛАР.....	459
	Фойдаланилган адабиёт ва манбалар рўйхати	474

**АЗИЗА МУХСИЕВА
УМИДА АБИРОВА**

ОИЛА ПЕДАГОГИКАСИ

ДАРСЛИК

**Muharrir: I. Tursunova
Badiiy muharrir: B. Haydarov
Kompyuter sahifalovchi: N. Fayziyeva
Korrektor: Sh. Hikmatova**

**Nashr. lits. AI № 276 15.06.2015.
Bosishga ruxsat etildi. 28.06.2023.
Bichimi 60x84 1/16 Offset qog'ozi.
Times New Roman garnituras.
Shartli bosma tabog'i 30,25. Nashr hisob tabog'i 21,3.
Adadi 100 nusxada. Buyurtma № 09-10.**

**“LESSON PRESS” MChJ nashriyoti.
100071. Toshkent, Komolon ko'chasi 13.**

**«ZUXRA BARAKA BIZNES» MChJ bosmaxonasida chop etildi.
Toshkent shahri Bunyodkor shoh ko'chasi 27 A–uy.**

ISBN 978-9910-747-27-4

9 789910 747274